BIJDRAGEN

TOT DE

TAAL- LAND- EN VOLKENKUNDE

VAN

NEDERLANDSCH-INDIË.

BIJDRAGEN

TOT DE

TAAL- LAND- EN VOLKENKUNDE

VAN

NEDERLANDSCH-INDIË.

UITGEGEVEN VANWEGE

HET KONINKLIJK INSTITUUT VOOR DE TAAL- LAND- EN VOLKENKUNDE VAN NEDERLANDSCH-INDIË

TER GELEGENHEID VAN HET

ZESDE INTERNATIONALE CONGRES DER ORIENTALISTEN

TE LEIDEN.

LAND- EN VOLKENKUNDE.

'S GRAVENHAGE,
MARTINUS NIJHOFF.
1883.

BIJDRAGEN

TOT DE

TAAL- LAND- EN VOLKENKUNDE

VAN

NEDERLANDSCH-INDIË.

UITGEGEVEN VANWEGE

HET KONINKLIJK INSTITUUT VOOR DE TAAL- LAND- EN VOLKENKUNDE VAN NEDERLANDSCH-INDIË.

TER GELEGENHEID VAN HET

ZESDE INTERNATIONALE CONGRES DER ORIENTALISTEN TE LEIDEN.

LAND- EN VOLKENKUNDE.

'S GRAVENHAGE,
MARTINUS NIJHOFF.
1883.

Toen het besluit genomen werd, dat het zesde Internationale Congres der Orientalisten te Leiden zou bijeenkomen, was het te verwachten, dat het in ons vaderland met ingenomenheid zou worden begroet, en bleek het weldra, dat men bij dit Congres ook de Polynesische talen en volken eene voorname plaats zou doen innemen, men kon zich tevens verzekerd houden van veler belangstelling, meer bepaald van die wetenschappelijke instellingen, welke zich de bevordering van de taal-, land- en volkenkunde van 's Rijks overzeesche bezittingen en koloniën ten doel stellen.

Met bijval werd dan ook door het Bestuur van het Koninklijk Instituut voor de taal-, land- en volkenkunde van Ned.-Indië ons voorstel begroet om niet enkel deel te nemen aan de kleine letterkundige tentoonstelling van oostersche handschriften, boeken, enz., die aan het Congres verbonden zou zijn, maar ook door de uitgave van eenige geschriften blijk te geven dat men het doel van het Congres naar vermogen wilde bevorderen.

Door den heer G. K. Niemann, hoogleeraar aan de gemeentelijke instelling van onderwijs in de Indische taal-, land- en volkenkunde te Delft, werd een deel der Boegineesche letterkunde bearbeid. Zijn geschrift over de *"Geschiedenis van Tanette. Boeginesche tekst met aanteekeningen"* mogen wij gelijktijdig met dezen bundel als eene afzonderlijke feestgave den Orientalisten aanbieden. En wordt daarin door den Schrijver rechtmatige hulde gebracht aan onzen Dr. B. F. Matthes, aan dezen geleerde danken wij onze tweede feestgave, die eveneens als een afzonderlijk geschrift het licht ziet onder

den titel: *„Eenige proeven van Boegineesche en Makassaarsche poëzie.”*

Werd bovendien der Redactie van het periodiek orgaan van het Instituut, de *„Bijdragen”*, de aangename taak opgedragen ter gelegenheid van het Congres ook een feestnummer uit te geven, het kwam haar met 't oog op het tweeledig terrein der werkzaamheden van het Instituut eigenaardig voor te trachten, nevens eenige geo- en ethnografische bijdragen, eene proeve te geven van de beoefening der Indische talen en letterkunde.

De welwillendheid der hh. P. J. B. C. Robidé van der Aa, R. van Eck, D. Gerth van Wijk, G. von der Gabelentz, A. L. van Hasselt, H. C. Humme, Prof. Dr. A. W. T. Juynboll, Prof. Dr. H. Kern, J. Kuyper, Prof. Dr. K. Martin, Dr. A. B. Meyer, Prof. G. K. Niemann, H. J. Oosting, Prof. Dr. J. Pynappel Gzn., Prof. Dr. G. Schlegel, J. L. F. Schneider, Dr. C. Snouck Hurgronje, P. A. Tiele, Prof. A. C. Vreede, Dr. S. J. Warren, A. W. P. Weitzel[1] en G. A. Wilken — waarvoor wij hun gaarne openlijk onzen dank betuigen — stelde ons in staat zoowel op het gebied der Indische taal- en letterkunde als op dat der land- en volkenkunde verschillende opstellen te verkrijgen, die wij het voorrecht hebben thans, in twee afzonderlijke bundels vereenigd, den leden van het Congres en verdere belangstellenden te mogen aanbieden.

Ten slotte zij aangeteekend, dat vanwege het Instituut eene aanzienlijke subsidie werd verleend voor de uitgave van een plaatwerk, waarin tooneelen uit de Wajang poerwå langs chromolithografischen weg worden gereproduceerd. Aan de daarbij gestelde voorwaarde, dat de eerste helft dezer prachtuitgave gereed zij bij de opening van het Orientalisten-Congres, is

[1] Naar aanleiding van het door den heer Weitzel geleverd verslag der expeditie tegen Tomorie zij herinnerd, dat reeds vroeger daaromtrent mededeelingen voorkomen in den *Milit. Spectator*, 1856, blz. 527 en vlg., in de *Meded. betreffende het Zeewezen*, dl. I, blz. 41 en vlg., door den kapitein-luitenant ter zee O. A. Uhlenbeck en in het *Ind. militair tijdschr.*, 1873, blz. 15 en vlg., door P. van Assen.

bereids voldaan, waardoor zij aan de aandacht van belangstellenden kan worden aanbevolen.[1] Eene door den heer Mr. L. Serrurier in de Fransche taal gestelde toelichting is in dezen bundel opgenomen.

Moge het Instituut door een en ander het bewijs geleverd hebben van zijn sympathie met het zesde Internationale Congres der Orientalisten!

DEN HAAG,
1 September 1883.

De Secretaris van het Instituut, tevens
Redacteur der „Bijdragen",
DR. TH. CH. L. WIJNMALEN.

---

[1] Voor zoover de platen nog niet in kleurendruk gereed zijn, worden zij in fotografie tentoongesteld.

INHOUD.

DE OUDSTE KAARTEN

VAN DEN

MALEISCHEN ARCHIPEL.

DOOR

P. A. TIELE.

De studie der kartographische voorstelling van den Maleischen archipel vóór de 19e eeuw is een veld dat nog geheel braak ligt. De groote moeielijkheid om dit veld te bearbeiden ligt hierin dat men van heinde en verre de gegevens moet verzamelen, inzonderheid waar het de oudste kaarten, van de zestiende eeuw, betreft. In de laatste jaren heeft men verscheidene kaarten van dien tijd in facsimile weergegeven, maar meestal fragmentarisch, namelijk die gedeelten waarop Amerika wordt voorgesteld, daar deze meer algemeene belangstelling wekten. Voor eene studie van ons onderwerp zouden dus de kaartverzamelingen in het buitenland, inzonderheid die te London, Parijs en München geraadpleegd moeten worden. De volgende mededeelingen zijn slechts bestemd om de aandacht op het onderwerp te vestigen.

I. De eerste mij bekende kaart waarvan de teekenaar eenige bekendheid toont met de Europeesche ontdekkingen in den Maleischen archipel is die van Nuño Garcia de Toreno van 1522, het jaar waarin Elcano, de medgezel van Magelhaens, met het eenig overgebleven schip van diens eskader in Spanje terugkeerde (6 September). Het is de helft van een wereld-

kaart op perkament geteekend en bewaard in de K. Bibliotheek te Turijn. (Zie verder: Henry Harrisse, J. et S. Cabot. Paris 1883 p. 169). Wuttke (Zur Geschichte der Erdkunde in: VI und VII Jahresbericht des Vereins für Erdkunde zu Dresden 1870 p. 61) heeft een fragment van deze kaart waarop een groot deel van den Mal. archipel met de zuidelijke Philippijnen is voorgesteld in omtrek weergegeven. Er blijkt uit dat Nuño Garcia eene kaart der door de Spanjaarden gemaakte ontdekkingen gezien heeft, maar in plaats van even als de vervaardigers der beide volgende kaarten alleen de ontdekte kustlijnen te teekenen, heeft hij er eilanden bij gefantaseerd, waarvan de vorm met den werkelijken weinig overeenkomst heeft. Ook geeft hij slechts enkele namen en is zijn kaart dus alleen als eersteling merkwaardig. Veel beter is de kennis die men in 1522 én door den tocht der Spanjaarden én door de reizen der Portugeezen van den archipel bezat in de beide volgende kaarten te pas gebracht. Men had toen reeds bezocht Sumatra's oost- en westkust, het Maleische schiereiland, Siam, China, de zuidelijke Philippijnen, de Molukken, de eilandgroepen tusschen de beide laatsten, Ambon en omliggende eilanden, de Bandagroep, de Sula-eilanden, de noordkust van Borneo tot Burnei, de noordkust van Java en de uiterste zgn. kleine Sunda-eilanden (Ombai en Timor).

II. De anonieme wereldkaart in de Bibliotheek te Weimar, geteekend door „un cosmographo de Su Magestad anno 1527 in Sevilla.” Alleen Amerika is hiervan gefacsimileerd door Kohl (Die beiden ältesten General-karten von Am.). Harrisse (a. w. p. 175) vermoedt dat ook deze kaart door Nuño Garcia de Toreno geteekend is. Ik acht dit niet waarschijnlijk om de weinige overeenkomst met I, daar hier even als op III alleen de kustlijnen zijn weergegeven. Wat den Mal. archipel betreft komen II en III bijna geheel overeen. Het hierbij gevoegde facsimile van III geldt dus ook voor II met dit voorbehoud dat de legenden *in de landen* hier niet voorkomen. Voorts ontbreekt ook de legende „Esta es la nao trinidad” (zie hierna), doch de westkust van Halmahera komt hier even als op III tweemaal voor. Eindelijk zijn de volgende varianten in de namen op te merken:

Kust van China: danquenjaga.

Achter-Indië: Conchechina,
cingapula,
anar *voor* muar,
y[as] quedas,
martaban.

Eilanden.

Carecufaya (boven de Nicobaren)
ganispola (〃 Sumatra)
cabon (çabam) O. van 〃
monope 〃 〃
juannaire op Sumatra
mandalicam op Java
(agati voor agaci, even als op III.)
Estes baxos . . . a balaren (*voor* a borneo)
hunhan *voor* Huñan (Philippijnen)
colo 〃 çolo (Sulu)
bur 〃 buro (Buru)
ataffufuz op Timor.

Alleen op deze kaart komen voor (niet op die van 1529),
Curubana (Surubaia) tusschen 〃Agati〃 en 〃Lulograma.〃
Tenedo klein eiland NW. van Buru.

III. De wereldkaart van Diego Ribeiro 〃Cosmographo de Su Maj. anno de 1529〃, in de Bibliotheek te Weimar. Een tweede exemplaar bezit de Bibliotheek van de Congregatie der Propaganda te Rome.

Ook hiervan is tot nu toe alleen Amerika gefacsimileerd. Zuidoostelijk Azië is in facsimile hierbij gevoegd. Oostelijk van het gefacsimileerd gedeelte komt nog deze legende voor:

〃Estas illas y provincia de maluco y gilolo de colorado estan en esta longetud segun oppinion y pareceu de Juan Sebastian del caño capitan de la primera nao que vino de maluco y la primera que rod'o (rodeo) el mundo segum y por la nauegacion que hizo el año de 20. 21 y 22 en el qual vino cargada de clauos.〃 (Deze eilanden .... zijn gelegen op deze lengte volgens de meening van J. S. d'Elcano enz.)

Op 160° W. van de demarcatielijn ziet men eenige eilanden even boven en bezuiden den Evenaar en ten O. daarvan eene kust loopende van het N. naar het Z. Daar de vorm geheel overeenkomstig is met dien van Gilolo (Halmahera) en de Mo-

lukken op dezelfde kaart, schijnt het dat men twee kaarten gevolgd heeft, en dat op de éene die eilanden veel oostelijker geplaatst waren.

Op 42° Nbr. bij 130° W. der demarcatielijn deze legende bij de afbeelding van een schip:

„Esta es la nao trenidad compañera d'la vitoria la qual qeriendo venir a la nueua españa por allar vientos contrarios subio hasta 42. g. cõ el viẽto sueste y pa. 'q ya tenia salva de mãtemiẽtos se boluio a maluco donde fue tomada delos portogueses." (Dit is het schip Trinidad, medgezel van de Vittoria [het schip van Elcano], hetwelk terug willende keeren naar Nieuw Spanje [Mexico], tot 42° met ZO. wind te kampen had en toen uit gebrek aan levensmiddelen naar de Molukken terugvoer, waar het door de Portugeezen genomen werd.)

De kaart van Ribeiro begint en eindigt met Gilolo (Halmahera) op 170° W. van de demarcatielijn. In het linksche uiteinde komen nog deze varianten voor:

cagoyn *voor* cagayon
candicot „ candingar (*lees:* çandingar).

Men weet dat ook de Italiaan Antonio Pigafetta aan den tocht van Magalhaens deelnam en met Elcano in Europa terugkeerde. Het HS. van zijn reisjournaal bevat eenige kaartjes waarvan in Amoretti's uitgave (Milaan 1800) facsimiles voorkomen, die voor het te huis brengen der dikwijls verbasterde namen van nut kunnen zijn.

IV. De Portulano's van Baptista Agnese van Genua, die in verscheidene bibliotheken te vinden zijn, geteekend in 1536 tot 1564 (Harrisse, a. w. p. 189). In de afbeelding van den Mal. arch. komen ze, voor zoo ver ik ze gezien heb, nagenoeg overeen en schijnen ze ontleend aan de Weimarsche kaarten of dergelijken. Van een der uitvoerigste (anoniem) vindt men een blad waarop de Mal. archipel voorkomt in Kunstmann's Atlas zur Entdeckungsgeschichte Amerika's (bl. VI). Wat de teekenaar bedoeld heeft met „el castello de timor de re de portogall" weet ik niet. Op Timor toch hadden de Portugeezen in de 16e eeuw geen fort, wel op Solor, doch dit is eerst gebouwd in 1566.

V. Globe van Ger. Mercator, gedrukt te Leuven in 1541. Facsimile gedrukt te Brussel in 1875. Merkwaardig voor den

Mal. archipel, daar Mercator blijkbaar ook latere kaarten dan II en III voor zich gehad heeft, hoewel men nog de kustlijnen dier oudere kaarten herkent.

VI. Wereldkaart van Seb. Cabot, gedrukt in 1544. Behalve het ex. te Parijs, gefacsim. in den atlas van Jomard, zag ik een ex., verschillend wat de hoekfiguren betreft, in de bibliotheek te Weimar. Deze kaart is eveneens merkwaardig voor den Mal. archipel en onafhankelijk van Mercator's globe bewerkt.

VII. De kaart van Azië in Ramusio's „Navigazioni e Viaggi", 1e deel (Venet. 1550) en die van Sumatra in het 3e deel (1556) derzelfde verzameling. Op de laatste zijn de namen door de Franschen in 1529 aan eenige eilanden aan de westkust gegeven, verhaspeld terug te vinden.

(VIII. De wereldkaart van Diego Gutierrez geteekend in 1550, in het Depôt der Marine te Parijs. In hoever deze voor ons doel waarde heeft is mij niet bekend,)

IX. De kaarten van Jacopo Gastaldi (Jacobus Castaldus, Giacomo de Castaldi), gedrukt te Venetië omstreeks 1540—1570. Een wereldkaart van hem met onderschrift „Giacomo cosmographo in Venetia 1546" is voor den Mal. archipel onbeteekenend, maar te raadplegen is zijne kaart „Terza parte dell' Asia" gedrukt tusschen 1555 en 1557, even als de vorige op de Leidsche Bibliotheek aanwezig (fonds Vossius). Deze kaart is nagedrukt in den Atlas van Gerard de Jode (Gerardus de Judaeis), verschenen te Antwerpen in 1578, met den titel „Tertiae partis Asiae .... delineatio ... Joa. à Deutecum, Luc. à Deutecum fecerunt."

X. De kaarten gedrukt bij Mich. Tramezzini te Venetië omtrent 1550—60 staan beneden die van Gastaldi. Men vindt op de Leidsche Bibliotheek een bij hem verschenen wereldkaart van 1554, die geteekend is door André Thévet (zie Harrisse a. w. p. 251) en een kaart von den Mal. archipel (twee helften op een blad), onbeteekenend.

XI. Portulano van Diego Homem, geteekend in 1558, op 't Brit. Museum. Facsimile van den Mal. archipel in het Derde

deel der vertaling van Albuquerque's commentarios, uitgegeven door de Hakluyt-society (London 1879). — In deze afbeelding is in sommige opzichten (de kustlijn van Borneo b. v.) veel verbetering op te merken.

(XII. Kaart van Achter-Indië en den Mal. archipel, getiteld „India tercera” door Gir. Ruscelli in zijn atlas van 1561 (La Geografia di Cl. Tolomeo trad. in Italiana. Venetia, Valgrisi). Ik maak van dit kaartje slechts melding om de curieuse voorstelling. Ruscelli heeft blijkbaar de kustlijnen van een oudere kaart zoo als II of III overgenomen en er geheel fantastische eilanden van gemaakt. Opmerkelijk is het evenwel dat op zijn wereldkaart de vorm der eilanden veel meer met de werkelijkheid overeenkomt. — De kaart in Porcacchi's Isolario (1572) is een verkleinde kopie van die van Ruscelli.)

XIII. Wereldkaart van Ger. Mercator van 1569, gefacsimileerd in den Atlas van Jomard. Eene groote verbetering bij zijn globe van 1541 vergeleken, ook wat den Mal. archipel betreft. Deze is geheel overeenkomstig op de kaart van Azië in den Atlas van Mercator (Duisburg 1595).. Is ook de kaart in J. N. Metelli Speculum orbis terrae (Ursellis 1592) naar deze gevolgd?

XIV. Kaart van Indië: „Indiae Orientalis insularumque adjacentium typus” in het „Theatrum orbis terrarum” van Abr. Ortelius (Antv. 1570). Grootendeels overeenkomstig met die van Mercator, doch somtijds is in afwijking daarvan Gastaldi gevolgd. Ortelius gaf reeds in 1567 een groote kaart van Azië in 't licht. Ik heb die niet kunnen raadplegen.

XV. Atlas van Ferdinando Vaz Dourado geteekend in 1571. Het origineel is te Lissabon; eene kopie van 1573 op 't British Museum en eene vermeerderde kopie van 1580 op de Bibliotheek te München. Kunstmann gaf in zijn Atlas een facsimile van Amerika. Ook voor den Mal. archipel zal deze fraaie en uitvoerige atlas niet zonder belang zijn. Zie: Schmeller's beschrijving in de „Abhandlungen der philos.-philol. Classe der (Bayerischen) Akademie der Wissenschaften, IV, 1. (München 1844) S. 261.

XVI. Kaart van Azië: "Asia, partium orbis maxima. Formis haeredum Gerardi de Jode", in het Speculum van De Jode, uitgave van 1593. Beter dan de vroegere (zie IX) wat de teekening maar incorrect wat de namen betreft. Blijkbaar gevolgd naar latere Portug. kaarten dan XIII en XIV; zoo 't schijnt naar een van dezelfde die ook voor XVII gebruikt zijn.

XVII. Kaart van Achter-Indië, den Archipel en China in Jan Huygen van Linschotens Itinerario: "Exacta et accurata delineatio cùm orarum maritimarum tùm etiam locorum terrestrium quae in regionibus China", etc. Henr. E. ab Langren sculpsit a° 1595. Naar Portugeesche kaarten gevolgd en uitvoeriger dan de vroegere.

Geheel naar deze kaart gecopieerd zijn de kaartjes der eilanden van den Archipel in het "Caert-thresoor" dat in 1598 te Middelburg bij B. Langenes het licht zag, en meermalen herdrukt werd, ook met Franschen tekst van J. de la Haye (Thrésor de cartes. Amst. 1602) en Latijnschen van Pt. Bertius (Tabulae geograph. Amst. 1600).

XVIII. "Nova tabula Insularum Iavae, Sumatrae, Borneonis et aliarum Mallaccam usquae (sic), delineata in insula Java .... descripta a G. M. A. L. Neuwe vnd Eygentliche Furbildung etc." Deze kaart bevint zich in de "Tertia pars Indiae Orientalis" uitgegeven door J. T. en J. I. de Bry te Francfort in 1601. Zij is blijkbaar gevolgd naar eene Hollandsche in het journaal der eerste reis naar Indië onder Corn. de Houtman ("D'Eerste Boeck. Historie van Indien." Amst. 1598) want aan 't einde van 't 18e hoofdstuk in dat journaal vindt men de aanwijzing: "Hier stelt het Caertgien van Java ende Sumatra." Zie mijn Mémoire bibliogr. sur les journaux des navigateurs Neêrlandais, p. 125). Maar noch in deze eerste noch in de volgende uitgaven of in de Lat. en Fransche vertalingen bij denzelfden uitgever heb ik de kaart aangetroffen. Wat hiervan de reden is kan ik niet ophelderen. De initialen G. M. A. L. die op de kaart voorkomen, zullen wel even als die, welke op den titel van 't Journaal gevonden worden (G. M. A. W. L.) op Willem Lodewijcksz., den schrijver van 't journaal betrekking hebben.

Deze kaart is vooral voor Java (Westkust enz.) merkwaardig, en naar andere gegevens gevolgd dan de voorgaande.

Blijkbaar heeft de teekenaar van het kaartje van Java in Decada IV van het werk van Joam de Barros, uitgege door J. B. Lavanha in 1615 (in fol., en nagedrukt in de 8° gave van 1777) haar gekend.

XIX. De kaartjes van Bali in de journalen der eerste H reis naar Indië, verschenen in 1598 (zie mijn Mémoire bliogr. p. 119, 127, 130).

XX. Het kaartje der Banda-eilanden in het Journaal tweede Holl. reis verschenen in 1600. (Zie ald. bl. 137 e

---

Om ook van de kaarten der Zeventiende eeuw een overzi te kunnen geven, daartoe is mijn onderzoek nog te weinig vorderd. Hoewel voor dien tijd het voornaamste materiaal ons land te vinden is behelzen sommige buitenlandsche ve melingen, die te Londen en te Parijs b. v., geteekende kaart die van waarde kunnen zijn.

HET BEVOLKINGSCIJFER

VAN

NEDERLANDSCH OOST-INDIË.

DOOR

J. KUYPER.

Tot de kennis van het Volk, met andere woorden tot de Volkenkunde, behoort ook zeer zeker de wetenschap van de talrijkheid der bevolking. Dat cijfer oefent een ontzachlijken invloed op de voortbrenging en op de handelsbetrekkingen, op het regeeringsbeleid en op de opbrengst van lasten, en dat cijfer te kennen is van niet minder belang wanneer het eene kolonie betreft dan als er van het moederland sprake is.

Wij zouden durven beweren dat het onmogelijk is eene kolonie goed te besturen, wanneer men de bevolkingssterkte niet kent, en moeten in één adem daarachter voegen, dat het met onze wetenschap op dat punt al zeer slecht is gesteld.

Het is reeds zoovér gekomen met de onzekerheid, dat de statistieken van Nederlandsch Oost-Indië alleen de getallen aanwijzen, welke betrekking hebben op Europeanen en vreemdelingen, althans voor zooveel de Buitenbezittingen betreft; eene misschien prijzenswaardige voorzichtigheid, maar zeker vrij wanhopig voor ieder belangstellende, die op betere tijden hoopt. Door verzwijging vordert men in 't geheel niet, door het meêdeelen van op beredeneerde gissing gegronde getallen, lokt men daarentegen opmerkingen, toelichtingen, bestrijdingen uit, die allen op hare beurt leiden tot eene toenadering aan de waarheid.

Wij moeten vóór alles de getalsterkte der inlandsche bevolking kennen, en alsof het eene onmogelijkheid is daarachter te komen, schijnt het Gouvernement het te hebben opgegeven om voor sommige der minstbekende gedeelten van den Archipel eenigszins gegronde onderzoekingen in te stellen. En toch is dit zoo noodig, gelijk wij willen trachten te bewijzen.

De regeering zegt zelve dat de bevolkingscijfers tamelijk nauwkeurig zijn voor: Java en Madoera, Lampongsche distrikten, Palembang, Bangka en Billiton; — slechts bij benadering verkregen wat betreft: Sumatra's Westkust, Bengkoelen, Riouw-Lingga Archipel, Sumatra's Oostkust, Celebes en onderhoorigheden, Menado, Ternate en Bali en Lombok — loutere gissing voor Borneo, Amboina, Banda en Timor. — Aan Atjeh, Djambi, Indragiri, Siak en Nieuw-Guinea wordt zelfs geene gissing gewaagd.

Het ziet er derhalve treurig uit en wij kunnen dus niet anders dan ons verheugen, dat er ook van andere zijden pogingen worden aangewend om het ware cijfer te leeren kennen. Vóór dat wij onzen blik derwaarts wenden, willen wij een overzicht geven van hetgeen onze statistici vermeenen te weten of te durven gissen, en bij ons als geheele of halve officieële waarheid in alle degelijke werken als grondslag wordt aangenomen.

Belangwekkend is het de getallen van voor een kwart eeuw met die van heden te vergelijken, wij plaatsen ze daarom hier neven elkander.

BEVOLKING VAN NEDERLANDSCH OOST-INDIË.

GEWESTEN.	In 1856.	In 1880.
Java en Madoera	11,290,450	19,834,700
Sumatra's Westkust	1,005,444	958,394
Bengkoelen	112,799	144,788
Lampongsche Distrikten	82,974	199,991
Palembang	465,630	585,758
Riouw-Lingga Archipel	23,465	50,394
Bangka	49,189	69,692
Billiton	12,410	30,111
Borneo's Wester-afdeeling . . .	333,194	375,412
id. Zuider- en Ooster-afdeeling	513,494	645,772
Gouvernement Celebes, c. a. . .	278,574	364,819
Menado, c. a.	147,936	226,676
Amboina en Banda, c. a. . . .	297,528	266,676
Ternate, c. a.	89,400	100,067
Timor, c. a..	1,646,450	500,000
Totaal . . .	16,348,937	25,753,283

Men wane niet dat hier een volledig tableau van onze bezittingen in den archipel is geleverd: aan dit overzicht ontbreekt met name: Atjeh geraamd op 400,000, Sumatra's Oostkust met 116,419, Bali en Lombok met 225,000, en Nieuw-Guinea

en omliggende eilanden met 217,500 inwoners; zonder nog te spreken van de niet onderworpen Battak-landen op Sumatra.

Al lijdt het geen twijfel of Timors bevolking was vroeger veel te hoog geraamd, zoo is het toch opmerkelijk na te gaan hoe krachtig de bevolking schijnt te zijn toegenomen; op Java en Madoera ziet men deze dan ook jaarlijks klimmen en daar kunnen de afwijkingen van de werkelijkheid niet zóó groot wezen dat wij die cijfers voor ons doel zouden behoeven te wantrouwen; ook elders, vooral waar rust en vrede heerschten, is de toeneming belangrijk en waar wij sterken teruggang vinden, zooals op Sumatra's Westkust en bij Amboina en Banda, kunnen wij verzekerd wezen dat er foutieve telling in het spel is.

Intusschen valt het ieder in het oog dat het bevolkingscijfer onzer koloniën in Oost-Indië hoogstbelangrijk is, maar dat de betrekkelijke bevolking in de verschillende gewesten afwisselt zooals bijna nergens elders. Om dat juist te overzien, voegen wij hierbij eene kaart die dit groote verschil op sprekende wijze aantoont. Dat wij eenig vertrouwen durven inroepen op hetgeen deze kaart bevat, danken wij aan anderer hulp, aan die van Dr. Behm en Prof. Wagner, die in de wetenschappelijke wereld bekend zijn wegens hunne grondige studie omtrent de bewoning der verschillende landen, nedergelegd in de periodieke uitgave der „Ergänzungshefte" van Dr. Petermann's „Mittheilungen", onder den eenvoudigen titel van „die Bevölkerung der Erde."

Het zevende Nummer ligt voor ons en getuigt alweder van de nauwgezetheid waarmede zij alles wikken en wegen wat onder hun bereik komt; en dat is veel, misschien wel alles wat in de geographische wereld op dit gebied in het licht verschijnt. Geen reisbericht, geen regeeringsverslag ontgaat hun oog, en wat het meest voor hunne nauwgezetheid spreekt, zij schromen niet te erkennen wanneer zij eens een fout begingen. Zoo nadert hun arbeid telkens meer de volkomenheid, voor zoover die althans hier kan worden bereikt.

Wanneer wij dus een enkele maal van hunne opgaven afweken, steunde dit op goede gronden, en wij moeten er bijvoegen dat dit slechts zeldzaam te pas kwam. Zoo beschouwen zij Celebes en onderhoorige eilanden als een geheel, terwijl ons, Nederlanders, niet onbekend is dat de noordoostelijke arm van dat rijk vertakte eiland veel, en de zuidwestelijke arm iets meer bevolkt is dan het overige gedeelte; zoo wagen wij het met gerustheid, om zonder eenige overdrijving de bevolking van

het middelbaar onder ons gezag staande deel van Nieuw-Guinea op 200,000 zielen te schatten, terwijl wij die der omringende eilanden met gemelde deskundigen op 17,500 ramen; zoo stemmen wij niet volkomen in met hunne opgaven der oppervlakte van enkele landstreken op Sumatra, maar berusten er in op grond zij geen invloed uitoefenen op onze kaart.

Ziehier hunne laatste opgaven nopens de Nederlandsche koloniën in den Indischen Archipel.

EILANDEN OF LANDSTREKEN.		Aantal inwoners.	Per □ kilometer.
Java en Madoera		19,834,700	150.
Sumatra's West-kust.	Tappanoeli	100,000	7,2
	Nias, Simaloe, Banjak En.	259,000	39.
	Padangsche Benedenlanden	265,000	14.
	Batoe en Mentawei En.	14,000	19.
	Padangsche Bovenlanden	650,000	37.
Bengkoelen		138,000	6,5
Engano E.		6,000	28.
Lampongsche Distrikten		120,000	4,1
Palembang met Djambi		600,000	6,6
Indragiri		100,000	2,8
Sumatra's Oostkust		150,000	7,7
Atjeh en onderhoorigheden		400,000	24.
Onafhankelijk binnenland (Battaks enz. [1])		1,000,000	6.
Riouw-Lingga Archipel		66,000	16.
Bangka		71,000	5,6
Billiton		27,000	5,6
Borneo's Wester-afdeeling		380,000	2,6
id. Zuider en Ooster-afdeeling		860,000	2,4
Celebes en omringende eilanden		1,000,000	5.
Molukken		500,000	9.
Tenimber-, Aroe- en Kei-eilanden		61,000	4.
Zuidwester-eilanden		47,000	9.
Timor en naburige eilanden		600,000	18.
Soemba en Savoe		200,000	18.
Soembawa, Flores enz.		500,000	14.
Lombok		100,000	18.
Bali		200,000	37.
Eilanden ten W. en N. van Borneo		13,000	5,3

Van deze groepen hebben wij enkelen op de kaart nog in onderdeelen kunnen splitsen, daar het uit vrij betrouwbare bronnen blijkt dat bijv. de Kei-eilanden en zelfs Timor-laoet dichter bevolkt zijn dan de Aroe-eilanden; — dat de Banda-

[1] Blijkbaar zijn hiertoe gerekend al de streken in het binnenland, van Battak tot Korintji, wier bevolking niet gehoorzaamt aan de aan ons leenroerige Sultans.

groep sterker bewoond is dan de onderhoorigheden, hetgeen in meerdere of mindere mate ook het geval is te Amboina, Ternate en Tidore; — dat de Anambas- en Natoena-archipels veel dichter bewoond worden dan de overige eilanden ten W. en N. van Borneo.

Eindelijk zijn wij ook in de gelegenheid geweest een belangwekkend carton van Java en Madoera op de kaart te brengen; immers niet alle gewesten zijn daar even dicht bevolkt. Integendeel vindt men er ontzachlijke afwijkingen van het middencijfer en blijkt het dat midden-Java en de noordelijke streken het best bevolkt zijn, maar vooral het Zuidoosten daarbij verre achter staat.

Terwijl wij voor de Buitenbezittingen niet al te zeer in bijzonderheden afdaalden, meenden wij met betrekking tot Java en Madoera zoo uitvoerig mogelijk te moeten teruggeven, wat wij konden opsporen en tot dat einde deelen wij de verhouding mede voor elk der 91 afdeelingen, waarin de 23 residentiën zijn verdeeld.

De bevolking van Java en Madoera verdeelt zich over de onderscheidene Residentiën als volgt:

RESIDENTIE.	Bevolking.	Per □ Kilometer.	Europeanen.
Bantam	594,124	71,5	429
Batavia	941,347	138.	7,211
Krawang	304,968	66.	218
Preanger Regentschappen . .	1,580,538	74,5	993
Tjiribon	1,295,476	191,5	948
Tegal	944,945	248,5	599
Pekalongan	517,090	289.	526
Samarang	1,278,244	286.	5,159
Djapara	838,392	268.	623
Rembang.	1,052,348	139.	654
Soerabaja	1,722,626	306.	5,941
Pasoeroean	732,005	128.	1,474
Probolinggo	495,480	169,5	842
Besoeki	443,915	108.	578
Banjoewangi.	65,359	14.	165
Banjoemas	1,016,367	182,5	584
Bagelen	1,255,912	366.	550
Kedoe	709,650	342,5	616
Djokjokarta	463,433	150.	1,510
Soerakarta	967,437	155.	2,026
Madioen	996,183	153,5	546
Kediri	771,103	114.	1,008
Madoera	810,135	153.	509
Totaal . . .	19,834,700	150.	33,708

Juister inzicht krijgt men van de betrekkelijke dichtheid der bevolking, wanneer men de afdeelingen, waarin de meeste residentiën gesplitst zijn, onderling vergelijkt; wij brengen ze daartoe onder acht cathegoriën en vermelden tevens tot welke residentie ze behooren:

Cathegorie.	Nr van de kaart.	Afdeeling.	Residentie.
Meer dan 500 inwoners p. □ kilometer.	1	Batavia	Batavia.
	1	Tegal	Tegal.
	4	Koetoardjo	Bagelen.
	1	Samarang	Samarang.
	2	Koedoes	Djapara.
	2	Sidoardjo	Soerabaja.
Van 400 tot 500 inwoners per □ kilometer.	1	Tjiribon	Tjiribon.
	1	Poerworedjo	Bagelen.
	2	Keboemen	id.
	3	Karanganjar	id.
	1	Magelang	Kedoe.
	6	Kendal	Samarang.
	1	Pati	Djapara.
	1	Soerabaja	Soerabaja.
Van 300 tot 400 inwoners per □ kilometer.	3	Pandeglang	Bantam.
	2	Tegalwaroe	Krawang.
	5	Dramajoe	Tjiribon.
	3	Djapara	Djapara.
	4	Djoewana	id.
	3	Magetan	Madioen.
	3	Gresik	Soerabaja.
Van 200 tot 300 inwoners per □ kilometer.	1	Serang	Bantam.
	3	Tangerang	Batavia.
	4	Madjalengka	Tjiribon.
	2	Pamalang	Tegal.
	3	Brebes	id.
	2	Batang	Pekalongan.
	3	Poerbalinggo	Banjoemas.
	4	Poerwakarta	id.
	5	Ledok	Bagelen.
	2	Temanggoeng	Kedoe.
	1	Metaram	Djokjokarta.
	2	Nanggoelan	id.
	4	Salatiga	Samarang.
	5	Oengaran	id.
	4	Ponorogo	Madioen.
	5	Sidajoe	Soerabaja.
	6	Modjokerto	id.
	1	Pasoeroean	Pasoeroean.
	2	Bangil	id.
	1	Probolinggo	Probolinggo.
	2	Kraksan	id.
	1	Pamakasan	Madoera.
Van 120 tot 200 inwoners	2	Anjer	Bantam.
	2	Meest. Cornel.	Batavia.
	4	Buitenzorg	id.
	3	Soemedang	Preanger Reg.

Cathegorie.	Nr van de kaart.	Afdeeling.	Residentie.
(Vervolg) Van 120 tot 200 inwoners per □ kilometer.	4	Tasikmalaja	Preanger Reg.
	5	Limbangan	id.
	2	Koeningan	Tjiribon.
	3	Galoeh	id.
	1	Pekalongan	Pekalongan.
	1	Banjoemas	Banjoemas.
	2	Bandjarnegara	id.
	1	Soerakarta	Soerakarta.
	2	Demak	Samarang.
	3	Grobogan	id.
	1	Rembang	Rembang.
	2	Toeban	id.
	1	Madioen	Madioen.
	1	Kediri	Kediri.
	2	Brebeg	id.
	3	Ngrowo	id.
	4	Lamongan	Soerabaja.
	2	Soemenap	Madoera.
	3	Bangkalan	id.
Van 60 tot 120 inwoners per □ kilometer.	1	Bandoeng	Preanger Reg.
	2	Tjitjalengka	id.
	3	Panamoekan en Tjiasem	Krawang.
	5	Tjilatjap	Banjoemas.
	3	Blora	Rembang.
	4	Bodjonegoro	id.
	2	Ngawi	Madioen.
	4	Tranggalik	Kediri.
	3	Malang	Pasoeroean.
	1	Besoeki	Probolinggo.
	2	Panaroekan	id.
	4	Lebak	Bantam.
Van 20 tot 60 inwoners per □ kilometer.	5	Tjaringin	id.
	6	Soekapoera	Preanger Reg.
	7	Soekap. Kolot	id.
	8	Tjiandjoer	id.
	9	Soekaboemi	id.
	6	Kandang haoer	Tjiribon.
	3	Goenoeng Kidoel	Djokjokarta.
	5	Patjitan	Madioen.
	5	Blitar	Kediri.
	3	Loemadjang	Probolinggo.
	3	Bondowoso	Besoeki.
	1	Krawang	Krawang.
Minder dan 20 inwon. per vierk. kilometer.	1	Banjoewangi	Banjoewangi.

Met voordacht zijn wij hier eenigszins uitvoerig geweest; het is niet verwerpelijk iets meer van nabij bekend te worden met Java's indeeling, en het vervulde ons met een zekeren trots dat dit heerlijke eiland zoo sterk bevolkt is. Men bedenke toch dat Java (en Madoera) gemiddeld bewoond wordt door ruim 150 zielen per □ kilometer, terwijl dit cijfer in Nederland slechts ongeveer 122 bedraagt; ons dichtstbevolkt gewest telt 226 inwoners per □.kilom. en op Java vinden wij, de groote steden buiten rekening latende, in de afdeelingen Tegal, Koetoardjo, Sidoardjo en Koedoes ruim 500 inwoners, dus dubbel zooveel, op dezelfde oppervlakte. Dit vervult ons met trots omdat er zonneklaar uit blijkt dat ons bestuur geen stelsel van tirannie en uitzuiging was, zooals men het wel eens uitkreet, maar dat wij waardig zijn aan het hoofd van uitgestrekte koloniën te staan, als de Hemel ons de wijsheid geeft ze goed te blijven beheeren. Waar ter wereld vindt men een voorbeeld, dat de bevolking van een verdrukt wingewest sedert nog geen veertigtal jaren verviervoudigde, gelijk wij dit op Java en Madoera zagen gebeuren

Die talrijke bevolking leeft bijna uitsluitend ten plattelande, want volgens de regeerings-almanak waren er slechts 10 oorden met meer dan 20,000 zielen; het zijn: Solo (124,041), Soerabaja (122,234), Batavia (96,957), Meester-Cornelis (70,137), Samarang (68,551), Djokjokarta (44,999), Pasoeroean (38,816), Pekalongan (30,539), Toeban (21,326), en Bangkalan op Madoera (20,099).

Onder de geheele bevolking dezer beide eilanden waren begrepen 33,708 Europeanen of daarmede gelijkgestelden (verreweg de meesten in de groote koopsteden), 206,914 Chineezen, 10,528 Arabieren, 3,092 andere vreemde Oosterlingen.

In de Buitenbezittingen verhouden deze nationaliteiten zich als volgt: 7,972 Europeanen of daarmede gelijk gestelden (Amboina, Gouv. Celebes en Padangsche Benedenlanden, ieder meer dan 1000); — 133,827 Chineezen (Borneo Wester-afd., Sumatra's Oostkust, Riouw, Bangka en Billiton, ieder meer dan 7,500); — 5,470 Arabieren (Palembang, Borneo Wester-afd., ieder boven de 1000); — en 4,108 andere vreemde Oosterlingen (Bali, Atjeh, Padangsche Benedenlanden, ieder meer dan 500).

Niet onbelangrijk is ook een blik te slaan op de beroepen of bedrijven der inlandsche bevolking, al zijn de cijfers slechts

bij benadering op te geven en alleen met betrekking tot J
en Madoera.

Hoofden van rang	5,104
Erkende geestelijken	29,372
Hadji's	37,822
Hoofden van dessa's of kampongs	42,587
Handelaren in 't groot	1,657
id. in 't klein	315,936
Nijverheidsondernemers in 't groot	191
id. in 't klein	49,652
Pachters van landsmiddelen	1,067
Geëmploieerden bij landbouwondernemingen	8,139
Ambachts- en handwerkslieden	76,131

Personen bestaan vindende in:

Landbouw	2,598,055
Scheepsbouw	1,138
Scheepvaart en vischvangst	106,130
Veeteelt	8,133
Daglooners en huisbedienden	257,652
Pradjoerits	3,366

In 1880 bedroeg de sterkte van ons leger in Oost-In
32,006 officieren, onderofficieren en manschappen, waaron
1,481 officieren en 14,728 onderofficieren en manschappen Eu
peanen waren. Buitendien telde men in die koloniën 41,6
Europeanen of daarmede gelijkgestelden, wier bedrijf of ber
aldus wordt opgegeven:

Bezoldigde ambtenaren	4,890
Niet bezoldigde ambtenaren	377
Handelaren	1,469
Nijverheidsondernemers	596
Ambachts- en handwerkslieden	325
Landbouw-industrieelen en administrateurs	3,078
Gepensioneerden en geen bedrijf uitoefenend	1,717

Wij hopen dat deze cijfergroepeeringen, gepaard aan de l
gevoegde kaart, mogen medewerken tot de betere bekendheid v
de bevolking onzer bezittingen in Nederlandsch Oost-Indië.

den Haag, Juni 1883.

DIE WICHTIGSTEN DATEN UNSERER GEOLOGISCHEN KENNTNISS VOM NIEDERLÄNDISCH OST-INDISCHEN ARCHIPEL.

VON

K. MARTIN.

Die folgende Darstellung beabsichtigt in kurzen Zügen zu registriren, was uns bis heute über den allgemeinen geologischen Bau der Inseln des Niederländisch-Ost-Indischen Archipels bekannt ist, und zwar hauptsächlich mit Rücksicht auf die Bedürfnisse des Geographen. Speciellere mineralogische, petrographische und palaeontologische Arbeiten sind deswegen nur in soweit herangezogen worden, als sie diesem Hauptzwecke dienlich waren, ein Verfahren, welches nicht nur mit Rücksicht auf den Leserkreis dieser Zeitschrift allein, sondern schon dadurch geboten war, dass eine detaillirtere Wiedergabe den mir hier zu Gebote stehenden Raum bedeutend überschreiten würde. Aus ähnlichen Gründen ist das Literatur-Verzeichniss nicht erschöpfend, sondern entbehrt mancher Einzelforschungen, namentlich solcher, welche das Bergwesen betreffen, denn dieses konnte im Folgenden überhaupt keine Berücksichtigung finden. Während die Literatur-Angaben also in erster Linie zur Begründung der Skizze dienen, so ist doch die Auswahl gleichzeitig in der Weise getroffen, dass sie dem Geologen von Fach nichts von Bedeutung vorenthalten und ihn befähigen sich leicht über die noch fehlenden Einzelheiten zu orientiren. Wo zusammenfassende Werke vorlagen, wurden die vorhergehenden, welche in vieler Hinsicht nur noch historisches Interesse hatten, in der Regel fortgelassen; fehlten sie dagegen, so wurden die Einzel-Untersuchungen ausführlicher registrirt. Die Abdrücke Eines und desselben Werkes, welche oft mehrfach vorkommen, sind selbstredend übergangen.

Die eingeklammerten Ziffern des Textes beziehen sich auf

die entsprechenden des alphabetisch geordneten Literatur-Verzeichnisses, die übrigen auf die Anmerkungen.

Sumatra.

Das Padangsche Hochland und Süd-Sumatra (Palembang, Benkulen und Lampong'sche Distrikte) sind seit dem Jahre 1875 der Gegenstand eingehender Aufnahmen der indischen Bergbeamten gewesen, so dass Sumatra, über welches wir vor dieser Zeit nur einzelne, zerstreute geologische Daten besassen, jetzt zu den am besten gekannten Inseln des Archipels gehört (40, 44).

Eine alte Schieferformation von unbekanntem, aber sicherlich vorcarbonischem Alter hat auf Sumatra eine bedeutende Entwicklung; sie besteht hauptsächlich aus Thonschiefern und Quarziten, von denen die Ersteren bisweilen von goldhaltigen Quarzgängen durchsetzt sind. Ob granitische Gesteine, welche ebenfalls einen hervorragenden Antheil an der Gebirgsbildung nehmen, zum Theil als Liegendes dieser Formation aufzufassen sind, konnte noch nicht mit Sicherheit festgestellt werden; sicherlich fällt aber die Bildung eines anderen Theiles der Gesteine der Granitgruppe (worunter Granitit, Hornblendegranit, Quarzporphyr) in eine jüngere Periode.

Von palaeozoischen, versteinerungsführenden Schichten konnte bis jetzt nur die Kohlenkalkformation auf Sumatra zweifellos nachgewiesen werden, auf Grund der Untersuchungen, welche Woodward (47) und namentlich Römer (36) über die charakteristischen Fossilien der in Rede stehenden Ablagerung anstellten.

Diese Formation wird von Diabasen durchbrochen, welche im Padangschen Hochlande, vergesellschaftet mit Gabbro und Serpentin, einen erheblichen Antheil an der Gebirgsbildung nehmen, während sie in Süd-Sumatra bis jetzt nicht aufgefunden sind.

Glieder der mesozoischen Periode sind auf der Insel unbekannt, wogegen die Tertiaerformation eine mächtige Entwicklung zeigt. Es scheint, als ob an ihrem Aufbaue das Eocaen wesentlich betheiligt sei, doch konnte diese Annahme bis jetzt noch nicht mit genügenden, palaeontologischen Gründen gestützt werden. Im Eocaen (?) treten mächtige Kohlenflötze auf. Jungtertiaere und zwar miocaene Ablagerungen sind im Padangschen Hochlande durch eine Formation vertreten, welche von Horner „Sinamang-

sandstein" genannt wurde (25), und kommen ausserdem in Süd-Sumatra vor (42).

Die fossile Flora dieser Formation trägt bereits den indo-malayischen Charakter [1]), wie durch die Untersuchungen von Heer festgestellt wurde (15, 16), und auch die tertiaere Thierwelt schliesst sich aufs engste an diejenige an, welche heute die Küsten der Sunda-Inseln bewohnt. Fossile Fische wurden von Günther (14), sowie von Geinitz und v. d. Marck (10), fossile Mollusken von Boettger (42) und Martin (25) beschrieben.

In die Tertiaerzeit fallen auf Sumatra gewaltige Eruptionen von Augit- und Hornblende-Andesit, wogegen der Basalt nur eine sehr untergeordnete Rolle spielt. Die Bildung der heute noch bestehenden Vulcane endlich, welche hauptsächlich aus Augit-Andesit aufgebaut sind, fällt in die posttertiaere (quartaere und heutige) Periode.

INSELKETTE WESTLICH VON SUMATRA.

Von der Inselkette, welche sich längs der Westküste von Sumatra hinzieht, kennen wir bis jetzt nur Einzelheiten, und zwar beziehen sich diese auf Nias und auf die Batu-Inseln, specieller auf Tana Massa und Pulo Tello. So weit bekannt, bestehen alle diese Inseln der Hauptsache nach aus tertiaeren Bildungen, in denen ohne Zweifel die Fortsetzung der auf Sumatra entwickelten Schichten vorliegt. Auf Nias kommen jungmiocaene Schichten vor, deren Versteinerungen von Woodward (47), Brady (3) und Boettger (42) bearbeitet sind, und welche nach Verbeek Kohlenflötze enthalten (42). Sie werden von Schichten bedeckt, welche pliocaen, möglicherweise aber noch jünger sind. Auf den Batu-Inseln hält Martin (29) das Verkommen altmiocaener Bildungen für sehr wahrscheinlich, auf Grund von Orbitoïdenführenden Kalken von Tana Massa; doch dürften daneben auch hier pliocaene Ablagerungen entwickelt sein.

BANGKA UND BLITONG.

Nach den Untersuchungen, welche J. H. Cordes, P. H. van Diest und G. P. A. Renaud über Bangka, C. de Groot über Blitong (Biliton) angestellt haben (4, 6, 6*, 34), sind beide, durch ihren Zinnreichthum so wichtige Inseln von gleichartigem

und sehr einfachem geologischen Bau. Den Hauptantheil an ihrer Bildung nimmt die alte, von Sumatra bekannte Schieferformation, welche hier aus Glimmerschiefern, Quarziten und Sandsteinen besteht, zwischen deren Schichtungsflächen Turmalin auftritt. Daneben sind granitische Gesteine entwickelt, welche bei ihrem Durchbruche durch die Schiefer Contactmetamorphosen entstehen liessen und hauptsächlich durch Turmalin-Granit, zum Theil auch durch Syenitgranit, repraesentirt werden.

Die Verwitterungsproducte dieser Gebirgsarten gaben zur Bildung des Zinnseifengebirges Veranlassung, in welchem de Groot eine grosse Anzahl von organischen Ueberresten auffand, die nach Martin (24) das posttertiaere Alter der betreffenden Bildungen beweisen. Diese sind demnach aller Wahrscheinlichkeit von gleichem Alter wie das Seifengebirge Borneo's und jünger als die (pliocaenen) goldführenden Schichten von Australien.

De Groot hat von Blitong eine detaillirte Karte angefertigt, welche demnächst veröffentlicht werden wird.

JAVA.

Die geologische Karte, welche Junghuhn von der Insel zusammengestellt hat (22), muss noch immer als die beste Uebersicht gelten, welche wir von Java besitzen, obwohl darin manche wichtige Aenderungen vorzunehmen sind. Die alte Schieferformation ist auch hier schon seit Junghuhn bekannt, und zwar im südlichen Seraju-Gebirge, doch deutete er sie fälschlich als eine metamorphosirte Tertiaerformation, indem er von "tertiaeren Glimmerschiefern" u. s. w. spricht (21). Es war Verbeek und Fennema vorbehalten, diesen Bildungen ihren richtigen Platz anzuweisen (15), und ich kann dem hinzufügen, dass mir auch Gesteine der Granitgruppe als Rollstücke von Java bekannt sind. Bereits früher hatte Zirkel den Nachweis geliefert, dass die Sandsteine der Tji-Tarum-Kluft granitische Quarze enthalten, und Martin hielt auf Grund dessen die Auffindung älterer Eruptivgesteine nur "für eine Frage der Zeit". (23).

Die geringere Ausdehnung dieser alten Bildungen auf Java geht mit dem Fehlen aller palaeozoischer Gesteine gepaart, und auch mesozoische Formationen sind bis heute nicht aufgefunden. Dagegen besitzt die Tertiaerformation eine mächtige Entwicklung und nimmt mit den Vulcanen den Hauptantheil an dem Aufbau der Insel. Ihr dürfte es hauptsächlich zu danken sein, dass die

Nachbar-Inseln, Java und Sumatra, in ihrem Gebirgsbau so verschieden erscheinen, da alle älteren Schichten durch sie maskirt werden. Ich möchte die Unterschiede kaum für „qualitative", sondern nur für „quantitative" halten, d. h. sie lediglich darin suchen, dass Java zur Tertiaerzeit weiter untergetaucht war als Sumatra und dadurch eine ausgedehntere Entwicklung tertiaerer Sedimente begünstigte, indem gleichzeitig die auf Java jetzt unbekannten, mit sumatranischen aequivalenten Bildungen von der Tertiaerformation überdeckt wurden.

Die älteren Tertiaerschichten Java's, welche wahrscheinlich dem Eocaen angehören, zu denen aber nicht die von v. Hochstetter als Eocaen gedeuteten Schichten (18) zu rechnen sind, lieferten bis jetzt keine Petrefacte, die für ein solches Alter beweiskräftig wären; sie werden bedeckt von miocaenen Ablagerungen, welche weitaus den grössten Theil des zu Tage ausgehenden Tertiaergebirges ausmachen und reich sind an wohl erhaltenen Versteinerungen. Die Foraminiferen, Korallen, Echiniden, Krebse und Mollusken, welche durch Martin (23, 27, 30) und ferner von Herklots (17), Jenkins (20) und Reuss (35) bearbeitet sind, tragen deutlich das Gepräge der Fauna der Sunda-Inseln und das Gleiche gilt für die Flora, welche derjenigen des indo-malayischen Gebietes nach Göppert ungemein nahe steht (12). Auch pliocaene Schichten sind auf Java entwickelt, aber anscheinend von nicht bedeutender Ausdehnung, und Boettger glaubte ferner das Vorkommen einer Oligocaenformation in Djokdjokarta feststellen zu können (42).

Die in die tertiaere Zeit fallenden Augit-Andesit-Eruptionen sowie die später entstandenen Vulkane werden von Verbeek mit den entsprechenden Bildungen auf Sumatra parallelisirt.

Recente Sedimentärgesteine sind vor allem längs der Nordwestküste der Insel in grösserer Mächtigkeit und Ausdehnung abgesetzt.

MADURA.

Ueber Madura liegen Untersuchungen von Böhm (2) und Martin (29) vor, welche ich hier durch ein reiches, von Schneider gesammeltes Material vervollständigen kann [1]). Alles beweist aufs deutlichste, dass die Insel geognostisch nur als eine Fortsetzung vom nordöstlichen Java zu betrachten ist. Charakteristische Gesteine mit *Cycloclypeus*, welche in gleicher Ausbildung im Bette des Tji-Tarum auf Java vorkommen; ferner

Aequivalente der alt-miocaenen Korallenkalke letztgenannter Insel; endlich Schichten, welche völlig übereinstimmen mit eigenthümlichen, tertiaeren Kalken (deren näheres Alter noch nicht festgestellt werden konnte) von Djokdjokarta, Kediri und Samarang — dies, in Verband mit den jüngst gehobenen Korallenriffen von Madura, liefert den Beweis für die Gleichwerthigkeit beider Inseln in geognostischer Beziehung. Zudem liegen Andeutungen von der Existenz einer alten Schieferformation auf der kleinen, östlich von Madura gelegenen Insel Talangu vor.

Das von Böhm publicirte Material besteht der Hauptsache nach aus Echiniden und ist vielleicht als jungmiocaen zu bezeichnen [3]).

BORNEO.

Bereits seit Horner (19) und Schwaner (39) besitzen wir allgemeine Darstellungen der Geologie Borneo's, denen sich speciellere, durch de Groot (13), van Dijk (7) und namentlich durch Verbeek (43) über die sudöstliche Ecke der Insel angestellte Untersuchungen anschliessen, während wir Everwijn (8) und van Schelle (38) Mittheilungen über die westlichen Theile verdanken. Keine der Untersuchungen hat indessen so detaillirt stattfinden können, dass das stratigraphische Verhältniss der bereits Schwaner im vollen Umfange bekannten, krystallinischen Gesteine gegenüber der mächtig entwickelten Tertiaerformation ganz aufgeklärt wäre, und ist aus diesem Grunde eine Parallelisirung der Gabbro-Diorit- und Serpentin-Gesteine mit den gleichen Vorkommnissen, welche oben von anderen Inseln beschrieben wurden, noch nicht möglich. Dasselbe gilt vom Granite.

In dem von Verbeek kartirten Gebiete besitzt die alte Schieferformation, an deren Aufbau Glimmer- und Hornblende-Schiefer sowie Quarzite sich betheiligen, nur eine sehr geringe Ausdehnung, und noch mehr tritt der Granit zurück, welcher nicht einmal kartirt werden konnte. Indessen würde man, wie die Darstellungen Schwaner's und Everwijn's sowie das Material des Leidener Museums lehren, sehr irren, wenn man dies Verhältniss auf die ganze Insel übertrüge, denn alte Schiefer, Granite und Syenite liefern einen wesentlichen Beitrag zur Bildung des Grundgebirges. Von den relativ jüngeren Eruptivgesteinen, dem Gabbro und Diorit, sowie vom Serpentin ist das vortertiaere Alter zwar sehr wahrscheinlich, aber nicht erwiesen.

Von hoher Bedeutung ist die kürzlich von Geinitz (11) gebrachte Notiz über Versteinerungen, welche „auf jüngere, anscheinend untersenone, Kreideformation hinweisen“, denn es befinden sich darunter „ausgezeichnete Formen, die bekannten deutschen Arten mindestens sehr nahe stehen.“ Hier wäre also der erste Beweis für die Existenz mesozoischer Schichten im Archipel erbracht, wenn es sich bestätigen sollte, dass für die Bestimmung der tropischen Kreideformation der europäische Maasstab angelegt werden darf.

Neben diesen, in West-Borneo auftretenden Schichten besitzt die Tertiaerformation auf der Insel vor allem eine grosse Ausdehnung und Mächtigkeit, enthält aber leider durchgängig so schlecht erhaltene Petrefacte, dass sich über sie nicht viel mehr aussagen lässt, als dass sie dem Tertiaer entstammen. Höchst warscheinlich ist es freilich, dass Letzteres zum grössten Theile dem Eocaen zugeschrieben werden muss, während daneben altmiocaene Ablagerungen auftreten. Die tertiaere Flora wurde von Geyler, die Fauna von Boettger und von Fritsch (41) beschrieben; Untersuchungen über miocaene Bildungen aus dem Herzen von Borneo liegen ferner von Martin (29) vor.

Umsäumt werden alle die hier genannten Formationen von ihren Verwitterungsproducten, dem Seifengebirge, welches durch seinen Reichthum an Diamant, Gold und Platin ausgezeichnet ist. Endlich treten längs der Flüsse alluviale Ablagerungen von grosser Ausdehnung, welche sich tief in das Innere hinein erstrecken, auf.

Durch diesen Bau ist die oft hervorgehobene Homologie mit Celebes zwar erwiesen, aber sie besteht nicht in dem Maasse, dass eine so schematische Darstellung erlaubt wäre, wie sie von Posewitz (32) gegeben ist.

Während thätige Vulkane auf Borneo fehlen, fällt in die Tertiaerperiode eine Eruption, welche Augit-Andesit entstehen liess.

Eine geologische Kartenskizze, angefertigt durch von Gaffron, wurde durch Martin publicirt (29).

CELEBES.

Ueber Celebes und benachbarte Inseln sind nur einzelne, kleine Mittheilungen von Frenzel (9) und Martin (29) publicirt, die hier indessen durch einige Notizen, welche sich auf ein von

Reinwardt und Forsten gesammeltes und in Leiden bewahrtes Material beziehen, vervollständigt werden mögen.

Gneisse sind von Siau, Glimmerschiefer und Quarzite von Tagulanda (beides Inseln im Nordosten von Celebes) bekannt, und auch im nordwestlichen Theile der Insel selbst treten Quarzite auf, über deren Goldreichthum bereits von Rosenberg berichtete (37). Ferner ist die alte Schieferformation in Makassar durch ausgezeichnete Glimmerschiefer vertreten.

Im Minahassa stehen Granit und Syenit an, und von jüngeren Eruptivgesteinen sind im Süden von Celebes, im Gebirge von Batubassi, sowie bei Menado Basalte zum Durchbruche gelangt. Die jüngeren Laven dagegen sind durch typische hornblendefreie und hornblendereiche Varietäten von Augit-Andesiten repraesentirt, wie durch Untersuchungen Zirkel's festgestellt worden, und zwar sind diese Gesteine vor allem von Tagulanda und ausserdem von Siau bekannt.

Von Menado liegen mir unzweifelhafte, miocaene Kalke [4]) vor und ausserdem ein Krebsmergel, den ich für jünger zu halten geneigt bin (pliocaen?). Es liegen Andeutungen vor, dass ähnliche Schichten auch im südlichen Celebes anstehen, und Frenzel scheint die dort entwickelten Kohlen ebenfalls für Tertiaer zu halten. Kalksteine, welche die Küsten der Strasse von Buton bilden und auch auf den höchsten Gipfeln dieses kleinen Eilandes vorkommen, dürfen ebenfalls mit einiger Wahrscheinlichkeit als Tertiaer bezeichnet werden.

So gering diese bis jetzt erlangte Kenntniss des geologischen Baues von Celebes ist, so bestimmt weist sie doch bereits auf die Uebereinstimmung mit Borneo hin.

AMBOINA.

Die kleine, durch ihre Naturschönheit ausgezeichnete Insel im Süden von Ceram wurde schon von Macklot und Müller (31) geologisch durchforscht und eine Anzahl der von Ersterem gesammelten Gesteine durch Martin (29) untersucht. Es ist daselbst ein granitisches Grundgebirge bekannt, welches zum Theil von Serpentin bedeckt wird. Im Hangenden des Letzteren tritt ein an Serpentinbrocken reiches, fossilführendes Conglomerat auf, dessen Cement durch Kalk gebildet wird, und weiter aufwärts schliesst sich hieran ein reinerer Kalkstein, welcher unter anderen Korallen und Kalkalgen führt und wahrscheinlich tertiaeren Alters ist. In ihm treten prächtige Tropfsteinbildungen auf.

NEU-GUINEA UND BENACHBARTE INSELN.

Von Guinea sind nur einzelne, die Nordwestküste betreffende Daten betreffs des geologischen Baues bekannt Hier ist eine Tertiaerformation, wahrscheinlich altmiocaenen Alters, mächtig entwickelt, indem sie 200—300 m. hohe Kalkklippen bildet. Specieller ist ihr Vorkommen an den Küsten der Irisstrasse, ferner bei Mobara und am Lamantsjieri auf Merküs-Ort bekannt. Der letztgenannte, etwa 750 m. hohe Berg besteht ebenfalls ganz aus tertiaerem Gestein, welches gleichfalls landeinwärts auf Anhöhen angetroffen ist. Endlich gehören die klippigen Inseln in der Nähe der Küste derselben Formation an.

Die Angaben über die Verbreitung der tertiaeren Kalke von Neu-Guinea stützen sich auf Macklot und Müller (31), welche die betreffenden Bildungen indessen in Ueberlegung mit v. Leonhard für Jura erklärt hatten, bis es Martin gelang durch Dünnschliffe ihr tertiaeres Alter nachzuweisen (26). Von Intresse ist, dass sich hiebei in den Kalken Mineralbrocken jüngerer Eruptivgesteine vorfanden, wodurch der Nachweis tertiaerer Eruptionen auf Neu-Guinea, welches bekanntlich noch heute vier thätige Vulcane besitzt, erbracht wird.

Ausser Kalksteinen sind auf Neu-Guinea und auf der kleinen, Merküs-Ort gegenüber liegenden Insel Lakahia noch Sandsteine bekannt, in deren Verband am letztgenannten Orte Kohlenflötze auftreten (5). Sie sind mit Grauwacken verwechselt worden, dürften aber schwerlich älter als tertiaer sein und das Liegende der genannten Küstenformation bilden. Ich möchte sie für ein Aequivalent der eocaenen (?) Bildungen der grossen Sunda-Inseln halten. Aeltere Bildungen sind weder auf Guinea noch auf den benachbarten Inseln bekannt.

Die kleine Insel Koor im Südwesten von Guinea besteht nach von Rosenberg (37) hauptsächlich aus Kalken, unter denen sich solche fanden, welche ebenfalls als Tertiaer zu betrachten sind, und die gleichen Schichten stehen wiederum auf den Kei-Inseln (Gross-Kei) und wahrscheinlich auch auf den Aru-Inseln an. Endlich sind tertiaere Kalke von der kleinen Insel Soëk bekannt, welche nördlich von Guinea dem Geelvink-Busen vorgelagert ist.

TIMOR.

Vom westlichen Timor entwarf Müller eine geognostische Skizze (31), gestützt auf eine vortreffliche Sammlung Macklot's; indessen hat das nähere Studium der Letzteren, zu dem Müller als Zookoge wohl nicht genügend befähigt war, gelehrt, dass die betreffende Karte durchaus unbrauchbar ist. In neuerer Zeit ist Wichmann mit der petrographischen Untersuchung desselben Materials begonnen und hat bis jetzt von Timor beschrieben: Amphibol-Tonalit, Diorit, Hornblende-Porphyrit, Diabas, Augit-Andesite, Serpentine, Plagioklas-Amphibolit und Quarzphyllit nebst einigen Sedimenten (46). Da die Untersuchungen noch fortgesetzt werden, kann ich den eventuell daraus abzuleitenden Resultaten nicht vorgreifen.

Höchst bemerkenswerth ist die Entwicklung der zuerst von Beyrich (1) erkannten und ausführlich bearbeiteten Kohlenkalkformation Timor's. Sie kommt nach Martin (28) als grauer, rother und brauner Kohlenkalk vor, von denen die rothe Ausbildung im westlichen Timor weit verbreitet ist, während die graue bis jetzt nur aus der Gegend von Kupang und die braune als Rollstück aus dem Flusse Oisain bekannt wurde. Petrographisch ist diese Formation durchaus von dem Kohlenkalke Sumatra's verschieden, denn Letzterer sieht den grauen, europäischen Vorkommnissen ungemein ähnlich. Die rothe Ausbildung kommt wahrscheinlich auch auf dem Festlande von Australien vor [5]).

Früher wurde sie als Glied einer Triasformation angesehen, und seitdem dies als irrig erkannt ist, fehlen alle sicheren Andeutungen von mesozoischen Gesteinen auf Timor, obwohl schon Reinwardt (33) solche zu erkennen glaubte. Wenn aber ein bis jetzt noch nicht näher bestimmbares Vorkommen, welches Martin unter grossem Vorbehalte als „mesozoisch?" anführte, sich später wirklich als diesem Zeitalter angehörig ausweisen sollte, so ist dasselbe petrographisch doch jedenfalls völlig verschieden von den Schichten, welche Geinitz von Borneo als Kreide anführte (11).

Die Tertiaerformation bildet einen breiten, weit ins Innere hineinreichenden Gürtel um die älteren Formationen und erhebt sich bis zu einer Höhe von 4000 und 5000 Fuss über den Spiegel der See.

SCHLUSSBEMERKUNGEN.

So weit unsere heutigen Kenntnisse reichen, lässt sich die von Wallace gezogene Trennungslinie des Asiatischen und Australischen Continentes geologisch nicht rechtfertigen, denn ausser Timor zeigen alle Inseln, über welche wir unterrichtet sind, so vielfache Analogien in ihrem Aufbaue, dass kaum ein anderer, wesentlicher Unterschied aufzufinden ist als derjenige, welcher in dem Vorkommen des Kohlenkalkes auf Sumatra und demjenigen der Kreide auf Borneo liegt. Aber abgesehen davon, dass das Fehlen gleicher Bildungen auf allen anderen Inseln sich bei unseren lückenhaften Kenntnissen noch durchaus nicht behaupten lässt, so können sie sehr wohl in grösserer Tiefe ebenfalls vielerorts entwickelt und nur oberflächlich durch die jüngeren Gebilde maskirt sein, eine Annahme, zu der vor allem Java berechtigt. Sehr wichtig würde es sein, von der Inselkette Bali-Allor geognostische Daten zu erhalten, denn bis heute ist darüber kaum etwas bekannt. Material, welches mir von Flores und Adenara vorliegt [6]), für eine Publication aber noch nicht reif ist, weist freilich wiederum auf grosse Uebereinstimmung mit den grossen Sunda-Inseln hin. Auf Adenara kommt auch Tertiaer vor.

Nichts würde hindern die Grenzlinie nordwestlich von Timor verlaufen zu lassen, denn die Meerestiefen berechtigen hiezu ebensosehr wie zu der anderen Linie, und in diesem Falle würde mindestens eine Trennung geognostisch verschiedener Gebiete erreicht. —

Dass die oben gegebene Skizze zum Theil der Ausdruck persönlicher Anschauungen ist, meine ich hier noch besonders hervorheben zu müssen, denn einerseits ist es nicht möglich bei der so kurz gehaltenen Darstellung eines grossen Gebietes, dessen Kenntniss noch im Werden begriffen ist und in welchem noch so mancher Zweifel gelöst werden muss, seine persönliche Auffassung auszuschliessen; andererseits ist die Bestimmung des Tertiaers von mir nach Principien vorgenommen, welche von den üblichen abweichen. Es liess sich nämlich der Nachweis führen, dass bereits im Miocaen eine der jetzigen ähnliche, geographische Vertheilung des Meeresorganismen herrschte, und ferner, dass die Umbildung der Arten unter den Tropen minder rasch erfolgt ist als in extratropischen Gebieten, dass mithin gleichwerthige Schichten des Indischen Archipels und Europa's dort einen höheren Procentsatz noch lebender Arten aufweisen. Die

geographische Verschiedenheit, welche die Thierwelt zeigt, hat zur Folge, dass die Leitfossilien extratropischer Gebiete für die Bestimmung der tropischen Ablagerungen werthlos werden, mit Ausnahme nur der Kosmopoliten. Diese Gründe veranlassten mich von dem Gebrauche [7]) abzuweichen und manche Tertiaerschichten für jünger zu deuten, als sie von Anderen beschrieben worden sind, und hierauf bezieht sich auch die obige Bemerkung betreffs der Kreidegesteine von Borneo.

LITERATUR.

1. E. Beyrich. Ueber eine Kohlenkalk-Fauna auf Timor (*Abhandlungen der K. Akad. d. Wiss.*) Berlin. 1864.
2. A. Böhm. Tertiaere Fossilien von der Insel Madura. (*Denkschriften der Math. Naturw. Classe d. Kais. Akad. d. Wiss.* Band XLV). Wien. 1882.
3. H. B. Brady. On some fossil foraminifera from Sumatra. (*Geolog. Magazine*). London. 1875.
4. J. H. Cordes. Rapport van het distrikt Pangkal-Pinang, eiland Bangka (*Jaarboek v. h. Mijnwezen in Ned.-Indië* VII. 1). Amsterdam. 1878.
5. C. Croockewit. Nieuw-Guinea. (*Kon. Inst. v. Taal-, Land- en Volkenkunde*). Amsterdam. 1862.
6. P. H. van Diest. Rapport van het distrikt Soengeileat, eiland Bangka. (*Jaarboek v. h. Mijnwezen* I. 2). Amsterdam. 1872.

6* P. H. van Diest. Rapport van het distrikt Merawang, eiland Bangka. (*Jaarboek v. h. Mijnwezen* II. 1). Amsterdam. 1873.

7. P. van Dijk. Onderzoek naar de ontginbaarheid van steenkolen aan de Riam-Kiwa in de Zuider- en Ooster-afdeeling van Borneo (*Jaarboek v. h. Mijnw.* VII. 2). Amsterdam. 1878.
8. R. Everwijn. Overzicht van de mijnbouwkundige onderzoekingen, welke tot nu toe door den dienst van het Mijnwezen in de Westerafdeeling van Borneo werden verricht. (*Jaarboek v. h. Mijnw.* VIII. 1). Amsterdam. 1879.
9. A. Frenzel. Mineralogisches aus dem Ostindischen Archipel. (*Tschermak's mineralog. und petrogr. Mittheilungen* III). Wien. 1880.
10. H. B. Geinitz und W. v. d. Marck. Zur Geologie von Sumatra. (*Palaeontographica.* Band XXII). Cassel. 1876.

11. H. B. Geinitz. Ueber Kreidepetrefacten von West-Borneo. (*Briefl. Mitthlg. in: Zeitschr. d. deutsch geolog. Gesellsch.* Band XXXV). Berlin. 1883.
12. H. R. Göppert. Die Tertiaerflora auf der Insel Java, in ihrem Verhältnisse zur Gesammtflora der Tertiaerperiode. 's Gravenhage. 1854
13. C. de Groot. Verslag over de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo. (*Jaarboek v. h. Mijnwezen* III. 1). Amsterdam. 1874.
14. A. Günther. Contributions to our knowledge of the fish-fauna of the tertiary deposits of the highlands of Padang, Sumatra. (*Geological Magazine*). London. 1876.
15. O. Heer. Ueber fossile Pflanzen von Sumatra (*Abhandlungen der Schweizer palaeontolog. Gesellsch.* Vol. 1). Basel. 1874.
16. O. Heer. Beiträge zur fossilen Flora von Sumatra. (*Neue Denkschrift. der Schweizer naturf. Gesellsch.*) Basel. 1879.
17. J. A. Herklots. Fossiles de Java. Descript. des restes fossiles d'animaux des terr. tert. de lîle de Java. Leiden. 1854.
18. F. v. Hochstetter. Geologische Ausflüge auf Java. (*Reise der Novara, Geolog. Theil.* Bd. II. Abthlg. 1). Wien. 1867.
19. L. Horner. Verslag over een geologisch onderzoek v. h. zuid-oostelijke gedeelte van Borneo (*Verhand. v. h. Batav. Gen. v. Kunsten en Wetensch.* XVII). Batavia. 1839.
20. H. M. Jenkins. On some tertiary mollusca from mount Séla, in the island of Java. (*Quart. Journ. Geolog. Soc.* Vol. XX). London. 1863.
21. F. Junghuhn. Java, zijne gedaante, zijn plantentooi en inwendige bouw. 's Gravenhage. 1853.
22. F. Junghuhn. Kaart v. h. eiland Java. Uitgeg. op last van en opgedragen aan Z. Exc. den Min. v. Koloniën Chs. F. Pahud. 's Hage. 1855.
23. K. Martin. Die Tertiaerschichten auf Java. Leiden. 1879—1880.
24. K. Martin. On a posttertiary fauna from the stream-tin-deposits of Blitong (Biliton). (*Notes from the Leyden Museum.* Vol. III). Leiden. 1881.
25. K. Martin. Jungtertiaere Ablagerungen im Padangschen Hochlande auf Sumatra. (*Samml. des geolog. Reichs-Museums in Leiden.* Band I). Leiden. 1881.

26. K Martin. Eine Tertiaerformation von Neu-Guinea und benachbarten Inseln. (*daselbst*) 1881.
27. K. Martin. Tertiaerversteinerungen vom östlichen Java. (*daselbst*). 1881.
28 K. Martin. Die versteinerungsführenden Sedimente Timor's. (*daselbst*). 1881.
29. K. Martin. Neue Fundpunkte von Tertiaergesteinen im Ind. Archipel. (*daselbst*). 1882.
30. K. Martin. Nachträge zu den Tertiaerschichten auf Java, (*daselbst*). 1883.
31. S. Müller. Verhandelingen over de natuurlijke geschiedenis der Nederlandsche overzeesche bezittingen, uitgeg. door Temminck. Land- en Volkenkunde door S. Müller. Leiden. 1839—44.
32. Th. Posewitz. Unsere geologischen Kenntnisse von Borneo. (*Mitthlg. aus dem Jahrbuche der kön. ung. geolog. Anstalt.* Band VI). Budapest. 1882.
33. Reinwardt's reis naar het oostelijk gedeelte van den indischen archipel in het jaar 1821. (*Werken v. h. Kon. Inst.* IIde afd.) Amsterdam. 1858.
34. G. P. A. Renaud. Rapport van het district Soengeiselan, eiland Bangka (*Jaarboek v. h. Mijnwezen* III. 1.) Amsterdam. 1874.
35. A. E. Reuss. Fossile Korallen von Java. (*Reise der oesterr. Fregatte Novara um die Erde. Geolog. Theil.* Bd. II Abthlg. 2). Wien. 1867.
36. F. Roemer. Ueber eine Kohlenkalkfauna der Westküste von Sumatra (*Palaeontographica.* Bd. XXVII Liefg. 1). Cassel. 1880.
37. H. v. Rosenberg. Der Malayische Archipel. Leipzig. 1878.
38. C. J. van Schelle. Verslag over het voorkomen van Cinnaber bij de rivier Betoeng, Westerafdeeling van Borneo. (*Jaarb. v. h. Mijnwezen* IX. 2). Amsterdam. 1880.
39. Schwaner. Borneo. Uitg. door het Kon. Inst. voor de Taal-, Land en Volkenkunde. Amsterdam. 1853.
40. R. D. M. Verbeek. Topographische en geologische beschrijving van Zuid-Sumatra, Bengkoelen, Palembang, Lampongsche distrikten. (*Jaarb. v. h. Mijnwezen* X. 1.) Amsterdam. 1881.
41. R. D. M. Verbeek, O. Boettger, Th. Geyler und K. v. Fritsch. Die Eocaenformation von Borneo und ihre

Versteinerungen. (*Palaeontographica* Suppl. III. Liefg. 1). Cassel. 1875.

42. R. D. M. Verbeek, O. Boettger und K. v. Fritsch. Die Tertiaerformation von Sumatra (*Palaeontographica.* Suppl. III. Liefg. 8 u. 9.) Cassel. 1880 u. 1883.
43. R. D. M. Verbeek. Geologische beschrijving der distrikten Riam-Kiwa en Kanan. (*Jaarboek v. h. Mijnwezen* IV. 1). Amsterdam. 1875.
44. R. D. M. Verbeek, C. J. van Schelle, R. Fennema. Sumatra's Westkust. Verslag 1—15. (*Jaarb. v. h. Mijnwezen* IV, 1——VIII, 2). Amsterdam. 1875—79.
45. R. D. M. Verbeek en R. Fennema. Nieuwe geologische ontdekkingen op Java. (*Natuurk. Tijdschr. v. Nederl. Indië.* Dl. XLI afl. 1.) Batavia. 1880.
46. A. Wichmann Gesteine von Timor. (*Sammlungen d. geolog. Reichs-Museums in Leiden.* Bd. II). Leiden. 1882.
47. H. Woodward. Notes on a collection of fossil shells from Sumatra. (*Geological Magazine*). London. 1879.

ANMERKUNGEN.

[1]) Engler scheint das Vorkommen eines fossilen Eucalyptus im Tertiaer von Sumatra nicht für erwiesen anzusehen (A. Engler. *Versuch einer Entwicklungsgeschichte der Pflanzenwelt.* Th. II, pag. 7.)

[2]) Das Material ist von Schneider zum Zwecke der Internationalen Ausstellung in Amsterdam 1883 eingesandt und bei dieser Gelegenheit von mir durchgesehen. Zur Publication autorisirte mich Schneider.

[3]) Ein gleiches Material, wie es Böhm vorlag, ist in der Sammlung Schneider's durch zahlreiche, andere Ueberreste vervollständigt, und auf sie bezieht sich zum Theil diese Bemerkung. Wichtig ist, dass auf Madura Carcharodon megalodon Ag. vorkommt, welcher auch in Miocaen Java's bekannt ist, denn hiedurch ist das Vorkommen von Miocaen nicht nur sicher gestellt, sondern auch eine Parallelisirung mit extratropischem Tertiaer ermöglicht.

[4]) Orbitoiden-Kalke, aequivalent mit Bildungen von Sumatra, Java, Borneo etc.

[5]) Diese Angabe stützt sich darauf, dass ein Handstück, welches völlig identisch mit dem charakteristischen, rothen Trochitenkalke von Timor ist und sich im Leidener Museum befindet, mit einer Etiquette beklebt ist, welche „Nouvelle Hollande" lautet. Das Stück muss in lang verflossener Zeit hieher gebracht sein, wie aus der Aufschrift, welche nur das Festland van Australien bedeuten kann, hervorgeht.

[6]) Dasselbe ist von Herrn Dr. Semmelink zusammengebracht.

[7]) K. v. Fritsch hat meine Bestimmungen getadelt, nur weil sie vom Gebrauche abweichen, dem er selber sich bei der Bearbeitung tertiaerer Fossilien Borneo's untergeordnet hat. Er tadelt es, dass ich Schichten mit Orbitoiden und

Nummuliten als Miocaen bezeichne und nicht zum aelteren Tertiaer stelle. Sollte es Herrn v. Fritsch unbekannt sein, dass die Nummuliniden noch heute im tropischen Meere leben? Eine begründete Widerlegung meiner Darstellungen wäre jedenfalls vorzuziehen gewesen! Ich spreche inzwischen die Hoffnung aus, dass die Schablone die Entwicklung der Wissenschaft nicht hindern werde. (Vgl. ***Geographisches Jahrbuch von*** H. Wagner. Bnd. IX pag. 536, Jahrg. 1882.)

Leiden, 20 Juni 1883

GESCHIEDKUNDIG OVERZICHT VAN DE EXPEDITIE NAAR TOMORIE OP CELEBES IN HET JAAR 1856.

DOOR

A. W. P. WEITZEL.

Onder de talrijke krijgsverrichtingen van het Nederlandsch Indisch leger, komen er voor, die niet alleen belangrijk zijn door de nuttige gevolgen, die zij voor het vaderland hadden, en door den moed en het beleid daarbij aan den dag gelegd, maar ook door de bijzondere en hoogst zeldzame omstandigheden waaronder zij werden volbracht.

Tot de laatsten behoort vooral de expéditie die in de maand April 1856 uit den Molukschen archipel naar de baai van Tomorie stevende.

Zij had te worstelen met zoo vele moeielijkheden die men onmogelijk had kunnen voorzien en trof den vijand in eene zoo geheel eigenaardige versterking aan, dat het der moeite waardig is, zich bekend te maken met de wijze, waarop al die bezwaren werden te boven gekomen en het doel werd bereikt.

De aanleiding tot de onderneming lag in de verwikkelingen die sedert jaren bestonden tusschen de vorstendommen Tomorie en Tomboekoe, twee staatjes die schatplichtig zijn aan onzen vasal, den Sultan van Ternate. Tomboekoe ondervond van het veel machtiger Tomorie de schromelijkste geweldenarijen. Het moorden, het vernielen van oogsten, het verbranden van huizen en geheele kampongs, het rooven van vee en zelfs van tot slavernij gedoemde menschen, zijn in die streken gewone oorlogshandelingen, en het zwakke, meer en meer uitgeputte Tomboekoe had daarvan op gruwzame wijze te lijden. Bij herhaling maar te vergeefs had de Sultan van Ternate beproefd aan dien toestand een einde te maken Met zijne krijgsmacht bestaande

uit ongeregelde benden, door verschillende volksstammen in zijn gebied geleverd, waren geene afdoende maatregelen te nemen. Mocht het hem ook al gelukken den Tomoriërs eene tuchtiging te doen ondergaan, dan ging zijn eigen volk na volbrachte taak voort te land en ter zee te plunderen, te rooven en te moorden, zoodat zijne krijgstochten eigenlijk niets bijdroegen tot bevordering van rust en veiligheid.

Ook bezoeken door Nederlandsche oorlogschepen in 1850—1853 in de baai van Tomorie gebracht bleven vruchteloos. De Tomoriërs gingen zelfs zoover van te verklaren, dat zij noch ons gezag, noch dat van den Sultan van Ternate langer erkenden.

Zoowel onze eigen waardigheid en ons eigen belang als onze verplichtingen jegens een zoo getrouwen vasal als de Sultan van Ternate is, noopten ons hem de sterke hand te leenen. Reeds sedert 1854 was dan ook besloten de bevolking van het aangewezen gedeelte van Celebes onder tucht en tot orde te brengen, maar de uitvoering werd verschoven door onze geringe bekendheid met het land. Men wist niet eens met zekerheid wanneer men er het droogc of natte saizoen zou heerschende vinden; men had iets vernomen van een weinig versterkte hoofdplaats die op vier zware dagmarschen van de kust gelegen en gedekt zou zijn door eene sterke rotsvesting Oeson-Dau, op drie marschen van zee. Hiertoe bepaalde zich alles, maar de toestand was zoo ergerlijk geworden dat men wel handelend diende op te treden.

De expeditie vertrok op den 29n April van Ternate naar de Tomoriebaai. Zij stond onder de politieke leiding van den Gouverneur der Moluksche eilanden, Jonkheer Goldman, en werd aangevoerd door den Majoor der Infanterie E. C. F. Happé, aan wien als Adjudanten waren toegevoegd de 1e Luitenant der Infanterie F. C. I. Van Dentzsch en de Luitenant ter zee 2e klasse Jonkheer L. De Stuers.

Hare sterkte bedroeg aan infanterie ruim 200 man geregelde troepen van het Indisch leger, waaronder 30 Europeanen, zijnde walbusschutters; voorts 690 man hulptroepen van Almaheira (Alfoeren, onderdanen van den Sultan van Ternate), een en ander onder bevel van den Kapitein der Infanterie H. W. Van Oijen. De artillerie bestond uit twee mortieren à 11½ duim, gekommandeerd door den 1n Luitenant J. P. W. M. Janssen.

Aan het hoofd van den Geneeskundigen dienst stond de Officier van Gezondheid 3e klasse J. G. Tythoff, en aan dat der Administratie de aspirant-betaalmeester L. Meijer. De noodige middelen waren beschikbaar om in de verpleging der troepen en de behandeling der zieken te voorzien.

De geregelde troepen waren ingescheept op Zijner Majesteits stoomschepen Vesuvius en Celebes, gecommandeerd door de Luitenants ter zee 1e klasse O. H. Uhlenbeck en J. E. De Man, terwijl de hulptroepen zich op 12 prauwen korra-korra bevonden, die door bovengenoemde bodems werden gesleept.

De Nederlandsch-Indische bark Blora, gezagvoerder Van der Beek, was reeds vroeger met de levensmiddelen van Amboina naar de Tomorie-baai gestevend.

Nauwelijks was men buiten de eilanden en in de open zee gekomen, of de eerste maar geenszins de gemakkelijkste kamp die de expeditie te strijden had, nam eenen aanvang.

Het was die met de verbolgen elementen; sterke wind en daardoor zware golfslag, deden het weinig diepgaand stoomschip Celebes zoo hevig slingeren, dat het reeds in den achtermiddag geen koers meer kon houden met de Vesuvius en genoodzaakt was, op den wind liggende, voort te stoomen. De sterke en onaangename beweging van het schip, de overstortende zeeën, en de aanhoudend vallende, zeer dichte regen, waren zoo vele kwellingen voor de troepen, die geen ander verblijf dan op het dek hadden.

Ook de hulptroepen op de korra-korra's ingescheept, hadden daarvan in geene geringe mate te lijden. Tegen het vallen van den avond begon men van deze vaartuigen te roepen, dat de slingeringen, daaraan door de Celebes medegedeeld, hoogst gevaarlijk werden; naarmate de duisternis inviel, werd dit geschreeuw al meer en meer hevig en angstig, en aangezien er geene mogelijkheid bestond in die oogenblikken van de Celebes eene sloep te strijken om naar den waren aard en omvang van het gevaar te onderzoeken, bleef er niets over dan de tros, waaraan de korra-korra's gesleept werden, te kappen en ze aan haar lot over te laten.

Ook van de Vesuvius maakten verscheidene dezer prauwen zich uit eigen beweging los.

Na eenen nacht vol gevaar en angst te hebben doorgebracht werd het weder den volgenden morgen eenigszins gunstiger en verzamelde men de verstrooide korra-korra's weder achter de beide stoomschepen.

Tegen den middag evenwel werd het weder op nieuw buiig en nam de wind zoodanig in kracht toe, dat de Celebes andermaal geweldig begon te slingeren.

Hierdoor en door de telkens overstortende zeeën, werd het verblijf op het dek voor de grootendeels zeezieke manschappen bijna ondraaglijk. Op de korra-korra's was het nog erger gesteld, want daar was men verplicht aanhoudend het water uit te hoozen en bestendig goederen over boord te werpen om niet te zinken. Deze vaartuigen maakten zich dan ook bij opvolging los, alleen de korra-korra die zich het kortst bij de Celebes bevond en die bemand was met 62 Alfoeren, bleef op sleeptouw.

In dien toestand moest zij echter door het voortdurend overstortend zeewater onvermijdelijk te gronde gaan, zoodat men haar toeriep zich vrij te maken.

Nauwelijks was dit geschied, of er verhief zich een angstig en hartroerend gekerm en de prauw zonk, achter het steeds op den wind stoomende schip weg. Het was een oogenblik vol ontzetting.

Vele der schipbreukelingen trachtten al zwemmende de Celebes te bereiken, anderen grepen zich vast aan wat zij konden en worstelden met wanhoop tegen den dood; sommigen wisten op het bovenste gedeelte van het wrak, dat nog niet geheel .onder water bedolven was, te komen en zonden van daar hunne noodkreten over; de kokende zee dreef een woest en ijzingwekkend spel met hen allen, en deed in de harten der aanschouwers de vrees rijzen, dat zij hare prooi niet weder zou teruggeven.

Indien hier redding mogelijk was, dan moest zij plaats vinden, door krachtige maar buitengewone middelen, want behalve dat het strijken van sloepen tijd vordert, viel daaraan bij het hevig en zorgbarend werken der Celebes niet te denken. Eene dergelijke poging dreigde voor de redders noodlottig en voor de ongelukkige Alfoeren ijdel te zullen worden; bovendien was het aantal sloepen der Celebes onvoldoende en de Vesuvius te verwijderd om bij de vallende duisternis te kunnen zien wat hier omging.

Maar zoo iemand de gaaf bezat, om in dergelijke oogenblikken de juiste maatregelen te kiezen, en met vastberadenheid te doen uitvoeren, dan was het de Luitenant ter zee De Man. Hij deinsde niet terug voor de groote verantwoordelijkheid die hij daardoor op zich laadde, maar gaf terstond bevel tot

stoppen en achteruitslaan, een bevel dat in de bestaande omstandigheden voor eigen behoud gevaarlijk kon worden.

Tegelijkertijd werden met de reddingsboei zooveel einden touw over boord geworpen, als slechts voorhanden waren. De bemanning van het stoomschip, de officieren, de ingescheepte soldaten, alles zonder onderscheid van rang en persoon, sloeg nu handen aan den arbeid om de schipbreukelingen, naarmate zij de Celebes konden naderen, binnen boord te halen. Maar ook alle krachten en vereenigde pogingen waren daartoe noodig; want het slingeren en werken van het schip was inmiddels angstwekkend geworden; dobberende op de schuimende baren moest het dan aan stuurboord en dan aan bakboord, dan voor en dan achter het geweld weerstaan der voortgezweepte golven, die het nu en dan dreigden te vernietigen.

Eindelijk bevonden zich 59 schipbreukelingen op het dek der Celebes en drie hielden zich nog vastgeklemd op het bovendeel van het wrak, toen dit, door eene zware zee, midden door werd geslagen. Nu werd niet langer geaarzeld, maar onmiddellijk beproefd eene sloep te strijken; de poging hoe gevaarlijk ook, slaagde buiten verwachting, en het ranke vaartuig, met vier wakkere Hollandsche matrozen bemand, had niet alleen het geluk die drie rampzaligen te bereiken, maar ook dat van met hen behouden weder aan boord terug te keeren.

Zoo waren dan allen gered en hadden 62 menschen het behoud van hun leven, aan het doorzicht en de kalme beradenheid van den Commandant der Celebes te danken.

Terwijl de thans geredde Alfoeren nog aan een wissen dood ten prooi schenen, merkte men bij hen menigen trek op, die hetzij hun geheel eigenaardig karakter, hetzij hunne in vele opzichten goede geaardheid kenmerkte. Zij die zwemmen konden deden het slechts met eene hand en hielden met de andere klewang en geweer omvat. Hunne wapens schenen hunne dierbaarste bezittingen te zijn. Onder hen bevonden zich eenige hoogbejaarden, die bij dezen volkstam gewoonlijk in groot aanzien staan. Een jeugdig Alfoer had reeds een hem toegeworpen touw gegrepen en was gereed, daarlangs naar boven te enteren, toen hij naast zich een grijsaard in het water zag; zonder aarzelen reikt hij hem het touw toe en greep het eerst later op nieuw, toen hij zag dat het zonder gevaar voor zijnen ouderen landgenoot kon geschieden.

Ook het altijd goede hart van soldaten en matrozen toonde zich ruimschoots aan boord van de Celebes; de verkleumde Alfoeren werden door hen onmiddellijk van dekens en kapotjassen voorzien; zij werden bij de stoomketels gebracht en als kameraden verpleegd en behandeld. Zij klaagden dan ook niet, tenzij sommigen over het verlies van hunne wapenen of over dat van djimats (talismans) die hen overdierbaar waren.

De lange nacht werd met op en neder houden langs de eilanden doorgebracht en daarna de steven weder naar Ternate gewend. In den namiddag van den 1n Mei kwamen niet alleen de beide stoombooten, maar ook al de verstrooide korra-korra's aldaar op nieuw ten anker.

De omstandigheid dat het stoomschip Vesuvius een lek had bekomen, waarin noodwendig moest worden voorzien en de weinige geschiktheid die de Celebes bewezen had te bezitten tot het vervoer van troepen en het sleepen van andere vaartuigen in deze zeëen, gepaard aan den ongunstigen invloed op de gezondheid der troepen van een driedaagsch verblijf op het natte dek van laatstgenoemden bodem, gaf aanleiding tot het ontschepen der expeditie.

Den 25n Mei vroeg in den morgen, vertrok zij andermaal van Ternate. Aan boord van het barkschip Soen-Dulgair, tot dat einde ingehuurd, bevonden zich de Commandant der expeditie, met al de geregelde troepen, 271 Alfoeren met hunne hoofden, benevens 20 bedienden van officieren. Telt men hierbij de bemanning van het schip, dan verkrijgt men een totaal van 568 koppen, zoodat de Soen-Dulgair letterlijk met menschen volgepropt was.

Een ieder was echter doordrongen van het besef dat men zich aan den drang der omstandigheden behoorde te onderwerpen, en dit geschiedde dan ook niet slechts met gelatenheid, maar zelfs met een opgeruimd gemoed.

Op de Vesuvius waren ingescheept de Gouverneur der Moluksche eilanden, benevens een Prins van Ternate met 100 Alfoeren.

Den 31n Mei, des namiddags ten 2 uur, ankerde men in de Tomorie-baai bij Poeloe Boengoe, Timboel of Vesuvius-eiland, en tot verkrijging van meer ruimte aan boord werden de Alfoeren al dadelijk aan wal gezet.

Hier ontving men nader bericht aangaande een onheil, waarvan men de eerste tijding reeds gedurende de reis had ontvangen

en dat dreigde andermaal eene belangrijke vertraging in den gang der onderneming te zullen veroorzaken. De met levensmiddelen en andere benoodigdheden geladene bark Blora, was namelijk gestrand, maar door den ijver en de volharding van den gezaghebber Van der Beek en de goede zorgen van den Adjudant-onderofficier Hoek, waarnemend magazijnmeester, was het grootste gedeelte der lading gered en bestond het verlies slechts in rijst, gedroogde visch, beschuit en een weinig koffie.

Behalve de vele andere maatregelen die moesten genomen worden alvorens men kon oprukken, diende men dus ook nog te voorzien in de behoefte van levensmiddelen, die zich door het stranden der Blora ongetwijfeld zou doen gevoelen. Er werden derhalve terstond middelen beraamd, en met den besten uitslag in het werk gesteld tot het verkrijgen van sago, een in de Molukko's zeer bemind voedsel.

Vesuvius-eiland ligt tegenover een der beide monden van de Tampirah, eene rivier die in het centraal gebergte van Celebes ontspringt en tot ver in het binnenland voor vrij groote prauwen bevaarbaar is. Naar men vernam bereikte men, na haar gedurende 24 uren opgeroeid te hebben een plaats die eveneens Tampirah heette en waar de bevolkingen van Tomorie en van Tomboekoe elkaar weleer plachten te ontmoeten tot het drijven van ruilhandel. Deze plaats wilde men bezetten om haar te doen dienen tot punt van uitgang bij de verdere krijgsverrichtingen. Men hoopte haar zelfs met de Celebes die zeer weinig diepgang had gemakkelijk en spoedig te kunnen bereiken. Alvorens een besluit te nemen werden echter nog verkenningen verricht. De Luitenant ter zee Jonkheer L. De Stuers werd belast met die der rivier. Hij had inderdaad 24 uren noodig om zich al roeiende naar Tampirah te begeven; de rivier vond hij nochtans wel diep genoeg maar te smal en te veel kronkelende om aan de Celebes te vergunnen haar te bevaren.

Den 1^n Juni vertrok ook de Ternataansche 1_e Luitenant Soleijman met 250 Alfoeren naar Tampirah. Hij moest de plek opnemen, al dadelijk hout verzamelen tot het bouwen van een tijdelijk kampement en berichten van den vijand inwinnen. Op den 6^n kwam hij mededeelen, dat Tampirah op eene verhevene, zelfs voor banjers ongenaakbare plaats lag, en dat van daar een weg naar de rivier Morokopo voerde, een weg echter die geheel met ranjoes was beplant. Later bevond men dat die zoogenaamde weg niets was dan een voetpad, dat langs eenen

bergrug door hoog en dicht houtgewas liep, zoodat het wel begaanbaar was voor enkele Alfoeren, maar niet voor geregelde troepen met hunnen nasleep.

Ook hierin moest derhalve worden voorzien. Soleijman had intusschen zijne Alfoeren te Tampirah aan het werk gesteld om het terrein op te ruimen en voor legering van troepen geschikt te maken.

Bij zijne aankomst had hij dicht bij die plaats en aan de rivier een wachtpost van Tomoriërs gevonden, die na het doen van eenige schoten boschwaarts waren gevlucht en zich naderhand niet meer hadden vertoond.

Onderwijl had men op Vesuvius-eiland niet stil gezeten; men had daar, met het beste gevolg, putten gegraven, tot het verkrijgen van beter drinkwater dan op de Soen Dulgair voorhanden was. De levensmiddelen en de munitiën, die bestemd waren de troepen te volgen, waren in eenmans vrachten verdeeld en gepakt, dewijl de Alfoeren hunne lasten op den rug en niet op de wijze der Javanen dragen. Een Prins van Ternate ten dien einde afgezonden, kwam den 7n Juni op het eiland terug met den Radja van Tomboekoe en 600 man hulptroepen, terwijl de Celebes den volgenden dag onder stoom ging om nog 300 Pelengers aftehalen.

De geregelde troepen waren intusschen aan boord gebleven, waar zij thans meer ruimte hadden, en geregeld verpleegd konden worden, alleen werd eene wacht van 1 officier en 30 man bij de op het eiland geborgen goederen gesteld, en beurtelings een gedeelte der manschappen aan wal gezonden om eenige beweging te nemen, hun linnengoed te wasschen enz.

In den morgen van den 9n Juni vertrokken de eerste geregelde troepen op prauwen naar Tampirah. Zij bestonden uit 30 man van het garnizoensbataljon der Molukko's onder den 1n Luitenant Henner. De kapitein Van Oyen begaf zich, vergezeld van den 1n Luitenant-adjudant Van Dentzsch almede derwaarts. Hij was bestemd voorloopig te Tampirah het bevel te voeren, het kampement voor de troepen der expeditie te doen opslaan en zooveel mogelijk verkenningen te doen en berichten intewinnen aangaande den vijand en de wegen die naar zijne stellingen leidden.

Naarmate de kapitein Van Oijen met zijne taak vorderde, werden van Vesuvius-eiland de noodige levensmiddelen en verdere behoeften tot verpleging der troepen per prauw naar het nieuwe

kampement gezonden, en die troepen zelf konden eindelijk in den namiddag van den 18n op dezelfde wijze met hunne munitie volgen.

De Gouverneur der Molukko's en de Commandant der expeditie volgden den 19n Juni. Het kampement werd bij aankomst te Tampirah geheel gereed en van eene palisadeering omringd gevonden. Dit werk was in acht dagen tijds onder aanhoudenden regen, die van zeer schadelijken invloed was op de gezondheid der arbeiders, volbracht met 600 man hulptroepen van Tomboekoe, Bangaai en Peleng, welke laatsten op den 11n door de Celebes waren aangebracht. De Nederlandsche officieren konden deze lieden evenmin verstaan als de verschillende genoemde landaarden elkander verstonden; zij waren dom en onbeholpen en men kon ze bovendien slechts met de grootste moeite aan het werk houden, zoodat dit ook alleen gereed kwam door de stalen volharding der officieren.

Het kampement bestond uit kazernes, een gebouw voor zieken, een magazijn voor levensmiddelen, officiers-woningen en een van palisadeering omgeven kruitmagazijn. De uitgangen van het kampement waren aan beide zijden van tamboers voorzien en met zware friesche ruiters gesloten; rondom was het bosch tot op 100 ellen afstands geheel afgekapt terwijl een weg van 9 palen lengte en twee ellen breedte van Tampirah en over de Morokopo naar de zijde van Oeson-Dau was aangelegd.

De berichten aangaande Oeson-Dau, des vijands voornaamste sterkte, waren zeer uiteenloopende; alle echter kwamen daarin overeen, dat het in één dag gemakkelijk te bereiken was. Vijanden waren in belangrijk aantal nergens gezien. Den 20n werd de kapitein Van Oyen vergezeld van den 1n Luitenant Adjudant Van Dentzsch naar Oeson-Dau gezonden. Hij had onder zijne bevelen 56 man geregelde troepen, waaronder een tiental Europeanen, benevens 250 uitgezochte, meestal van geweren voorziene Alfoeren, en was voor drie dagen van leeftocht voorzien.

De bevelen door hem ontvangen hielden in, dat hij Oeson-Dau verkennen maar niet aanvallen moest, dan met vooruitzicht van te zullen slagen.

Daar men alle redenen had te gelooven, dat het den kapitein Van Oyen niet dadelijk zou gelukken Oeson-Dau te nemen en het derhalve meer dan waarschijnlijk was dat ook de overige troepen der expeditie derwaarts zouden moeten oprukken, zoo

moest in de bewaking van het kampement gedurende hunne afwezigheid worden voorzien.

De Luitenant ter zee 1e klasse Bonneval Faure kwam daartoe op den 21 Juni met een detachement sterk 2 officieren, 80 Mariniers en Matrozen en een Officier van Gezondheid te Tampirah aan.

Op denzelfden dag keerde ook de 1e Luitenant-Adjudant Van Dentzsch aldaar terug. Hij berichtte dat men vijf uren had moeten besteden om Oeson-Dau te bereiken, dat de kolonne onder bijna aanhoudenden regen, eenen zeer moeielijken weg had afgelegd, die langs de glibberige helling van den Tampirah-berg liep, door zware verhakkingen en omgekapte boomen versperd en in de alang-alang velden, met randjoes als bezaaid was gevonden; dat die randjoes wel is waar door de Alfoeren gedurende den marsch waren opgeruimd, maar dat daardoor niettemin nog vele soldaten in de voeten gewond waren geworden en eindelijk dat men enkele partijen Tomoriërs had gezien, die echter onmiddellijk in de richting van Oeson-Batoe waren teruggetrokken.

Des namiddags ten 5 uur was de Kapitein Van Oijen voor het als een arends-nest op een hooge rots gelegen Oeson-Dau aangekomen en had hij op ongeveer 1200 passen afstand positie gevat. Onmiddellijk was de tolk Soa-Wangsi derwaarts gezonden, maar deze kwam weldra terug met het bericht, dat onze troepen tot den strijd werden uitgedaagd en dat de bezetting van den Makollé [1] bevel had ontvangen, zich tot den laatsten man te verdedigen. De kampong Oeson-Dau werd vervolgens zooveel doenlijk verkend. Zij bleek gelegen te zijn op eene natuurlijke opeenstapeling van groote en zware rotsbrokken, die spits toeliep en naar gissing 1100 voeten hoog was. Deze spits droeg de huizen die op bamboe stijlen waren gebouwd, doch waarin geene bewoners waren te bespeuren.

De rots-wand was, in het front gezien, bijna loodrecht en in den rug voorover hellend; op de linker flank waren de boomen weggehakt, ook was hier de toegang tot de kampong, bestaande uit pinang stammen op rotspunten geleund en van treden voorzien. Op de rechterflank scheen insgelijks een toegang te zijn, aangezien de rots daar eenigszins bekapt en een soort van pad vervaardigd was, dat tot aan den voet der genoemde spits voortliep.

---

[1] **Makollé, hoofd van het gewest.**

Toen de troepen, die de beide flanken verkenden, door de verdedigers werden ontdekt, losten deze eenige geweerschoten, en wierpen zij eene menigte steenen naar omlaag.

De kapitein Van Oijen betrok een bivak in de nabijheid, en de nacht werd ongestoord doorgebracht.

Na het ontvangen dezer berichten werd besloten op den 22n Juni met de geheele macht van Tampirah naar Oeson-Dau op te rukken.

De Luitenant Janssen werd al dadelijk met de mortieren vooruitgezonden om de kampong te bewerpen, terwijl het overblijvende materieel der artillerie onder toezicht van den Luitenant ter zee 2e klasse Jonkheer L. De Stuers werd gesteld.

Aan kapitein Van Oijen werd bevel gezonden voor Oeson-Dau in positie te blijven en zoo het weder dit toeliet, nog in den nacht van den 21 op den 22n het worpvuur te doen aanvangen; — den 22 moest hij zijne verkenning hervatten. Hij ontving tevens bericht dat de hoofdmacht zich op dien dag des morgens ten 6 uur naar Oeson-Dau in beweging zou stellen.

De 1e Luitenant-adjudant Van Dentzsch, die reeds vroeger eenigszins ongesteld was, had in de laatste dagen zulke zware vermoeienissen doorstaan, dat zijne ziekte ernstig was toegenomen en hij naar de schepen moest worden gezonden. Ditzelfde had reeds eenige dagen vroeger met den kapitein Anemaet plaats gehad.

Toen de Commandant der expeditie, vergezeld van den Gouverneur der Molukko's, met zijn hoofdmacht op den 22n Juni ten 11 uur des voormiddags, na een zeer vermoeienden marsch voor Oeson-Dau aankwam, vond hij het bivak aldaar uitmuntend gekozen en door eene doelmatige legering der hulptroepen aan alle kanten gedekt. De beide zijden waarlangs de vijand den kampong verlaten of hulp ontvangen kon, waren oordeelkundig bezet door met geweren bewapende detachementen Alfoeren; de mortieren waren doelmatig opgesteld, het front en de flanken goed verzekerd, en eene reserve van Alfoeren met geweren en klewangs, gereed.

De kapitein Van Oijen berichtte nog, dat in den morgen van den 20n eenige hoopen volks in de richting van den uit het bivak zichtbaren kampong Oeson-Batoe gezien, maar door den luitenant Henner met een klein detachement uiteen gedreven waren.

Den 21n des avonds ten 10 uur, was de 1e Luitenant Janssen in het bivak aangekomen. Hij had groote moeielijkheden onder-

vonden met de koelies dewijl het artillerie-materieel niet op hunne wijze (op den rug) kon worden vervoerd. Wegens het slechte weder had men niet onmiddellijk van de mortieren gebruik kunnen maken. Den volgenden morgen ten 7 uur, nadat zij gedurende den nacht op eenen heuvel voor Oeson-Dau in batterij waren gebracht, werd het vuur daaruit met veel juistheid aangevangen.

De granaten sloegen door de op hooge stijlen gebouwde woningen heen, maar deden weinig uitwerking, daar die woningen bestendig ledig waren gebleven, en de vijand zich blijkbaar in grotten ophield, zoodat het werpen dan ook werd gestaakt.

Sedert 9½ uur des morgens had de infanterie het benedendeel der toegangen tot de rots bezet, en was zij begonnen de stelling in de rechter en linker flank te beklimmen. De Luitenant Van Thiel bevond zich met een detachement geregelde Infanterie en 80 Alfoeren op de linkerflank op den zoogenaamden grooten weg; terwijl de 1e Luitenant Henner en de 2e Luitenant De Graaf eveneens met een detachement Infanterie van het Indisch leger hunne pogingen op de rechterflank aanwendden. De officieren gaven bij het beklimmen der rots moedig het voorbeeld, en werden ijverig door hunne soldaten gevolgd, niettegenstaande men zich met handen en voeten moest vasthouden, alleen om staande te blijven op een weg, die immer steiler werd, waarop men telkens nieuwe beletselen aantrof en waarlangs bestendig scherpe en zware steenen naar beneden werden gewenteld.

Al spoedig werd een soldaat door een schot in de borst gewond en een ander in de dij; een Alfoer bekwam mede een kogelwond in de borst, terwijl verscheiden andere manschappen door steenworpen gekneusd of door ranjoes gekwetst werden.

De Alfoeren waren weldra niet meer tot klimmen te bewegen, zij stelden zich in de rotsholten tegen de steenworpen gedekt op.

Zoo was de stand van zaken, toen de Majoor Happé met den hoofdtroep voor Oeson-Dau aankwam. Hij zond nu den 1n Luitenant Musch met het detachement walbusschutters en flankeurs tot ondersteuning van den 1n Luitenant Van Thiel op de linkerflank. De Luitenant ter Zee 2e klasse, fungeerend adjudant, Jonkheer L. De Stuers, werd met een peloton inlandsche soldaten van het leger naar de rechterflank gezonden. De sergeant Schwabedissen, ofschoon hij door een steenworp vrij diep aan het hoofd gewond was, werd op zijn verzoek daarbij ingedeeld.

De officier van gezondheid 3e klasse Tijthoff werd afgezonden

om zooveel doenlijk hulp te verleenen aan eenige gewonden, die niet naar het bivak wilden terugkeeren, zoolang zij het geweer konden dragen.

De Luitenants Henner, Jhr. L. De Stuers en L. De Graaf beproefden met hunne onderhebbende manschappen van 1—3 uur herhaaldelijk en met de meeste inspanning het laagst gelegen punt der versterking te bereiken; van rots tot rots klauterende, trachtten zij op eenig punt vasten voet te krijgen, maar overal stieten zij op onbeklimbaar steile hellingen en achtten zij zich gelukkig slechts hier en daar een plek te vinden, waar zij tegen steenworpen beveiligd, een weinig tot verademing konden komen.

Aan deze zijde stond de vijand volkomen gedekt tegen ons geweervuur achter eene soort van borstwering, bestaande uit zware steenen, die met rottangtouw en boomstammen bij elkander gebonden waren. Zij stak buiten de steile rots uit en de rottangtouwen behoefden derhalve slechts doorgekapt te worden om de aanvallers onder een steenregen te verpletteren. Van de hooger gelegen verdedigingsmiddelen was hier niets te zien. Ofschoon de inlandsche sergeant Sidenkoe onder het klauteren, van achter eene ter zijde gelegen rots, met eene klewang gewond werd, zag men ook van de verdedigers niets dan hier en daar een hoofd of eene hand, die zich achter de borstwering vertoonde, en waarop telkens onverwijld werd vuur gegeven. Vooral geschiedde dit door drie inlandsche soldaten, die aan den voet der rots in hooge boomen waren gezeten en van daar alle bewegingen des vijands gadesloegen. In het algemeen werd echter door de onzen weinig geschoten. Zij poogden slechts voorwaarts te dringen in weerwil van nedergeslingerde steenen en werpspiezen, en trots eene menigte kleine giftige pijltjes, die de vijand hen uit soempitans (blaasroeren) toezond. Met voorbeeldigen moed beproefden de Luitenants Henner, Jonkheer De Stuers en De Graaf hier, om de positie meester te worden; zij werden vooral ondersteund door den sergeant Schweig en de korporaals Eschel en Sevensteren, en had het door beklimming kunnen geschieden, het nemen der stelling zou gewis aan zulke officieren en soldaten zijn gelukt.

Aan de linkerflank was de luitenant Van Thiel, hoe moedig en volhardend zijne pogingen ook waren, daarin evenmin geslaagd.

Den Luitenant Musch, die eenige schreden meer rechts de

beklimming beproefde, was het gelukt vasten voet te krijgen in een circa 300 voet hoog gelegen huisje, doch eer de luitenant Van Thiel zich daar bij hem kon vervoegen, of een 100 tal ter zijner versterking afgezonden Alfoeren hem konden bereiken, was hij reeds weder verplicht dit punt te verlaten, indien hij met de zijnen niet dood wilde gesteenigd worden. Zich verder opwaarts te begeven was hier niet mogelijk, want langs den zoogenaamden grooten weg, dien men hier had moeten volgen, en die niet anders dan man voor man, langs tegen de rots geplaatste pinangstammen, was te betreden, lagen hooger op, even als op de rechterflank nog steenen borstweringen. Deze borstweringen hadden openingen in den bodem bij wijze van machicoulis, tot het doorsteken van de lans of het werpen van steenen. Daar bovendien vele der tot trap dienende pinangstammen ontbraken, was de Luitenant Musch tot terugtrekken verplicht.

Inmiddels was het 4 uur na den middag geworden, een gedeelte der troepen was sedert den vroegen morgen in gevecht en een ander gedeelte had daaraan, na een vermoeienden marsch deelgenomen, zoodat de bevelhebber der expeditie last gaf, naar het bivak terug te keeren.

Zijn voornemen was gedurende den nacht Oesan-Dau nogmaals uit de mortieren te doen bewerpen en voorts de plaats nauwer in te sluiten, zoodat er niemand op of af kon; verder kon men beproeven welke uitwerking wellicht door buskruit in de rotsholten zou worden verkregen en hoelang de vijand het zonder toevoer van water zou volhouden.

Nog waren alle detachementen niet in het bivak gekomen, of eensklaps werd van Oeson-Dau de witte vlag uitgestoken en zag men al de huizen, die tot nog toe ledig waren gebleven vol menschen.

Onmiddelijk zond de Gouverneur der Molukko's belast met de politieke leiding, den tolk Soa Wangsi naar den Karroen of Singadjie, die in Oeson-Dau het bevel voerde, met last aan dezen, terstond in de legerplaats der onzen te verschijnen en naar lands gebruik de teekenen van onderwerping, bestaande in een witte kip, een ei en een siriblad, mede te brengen.

Aan den 1e Luitenant Henner, die zich had aangeboden den tolk aan de rechterzijde binnen te leiden, werd te dien einde een geleide mede gegeven, terwijl de 1e Luitenant Musch aan de andere zijde, met de korporaals Sevenstern en Van Gent,

en een paar onvermoeide soldaten, tot het planten der Nederlandsche vlag naar boven werden gezonden.

Nog vóór het donker was, wapperden de Nederlandsche kleuren van de sterkte, waartegen officieren en soldaten gedurende 8 uren hunne krachten te vergeefs hadden beproefd.

Bijna terzelfder tijd kwam een zestal Tomoriërs met de teekenen van onderwerping aan, doch zonder hunnen aanvoerder. Zij werden derhalve teruggezonden, met bevel aan den Singadjie om zich terstond te komen vertoonen.

Ten 6 uur verscheen hij geheel ongewapend met 6 volgelingen en bood hij de teekenen van onderwerping aan. Hij was een reeds bejaard man, met sluwe oogen en scherp geteekende trekken; gedurende den nacht verbleef hij in het bivak der onzen.

Eerst des avonds ten 10 uur kwam de Luitenant Hedderich met de achterwacht en de bagage van Tampirah in het bivak voor Oeson-Dau aan. Deze officier had met belangrijk veel moeielijkheden te worstelen gehad. Reeds in den voormiddag had hij den sergeant-majoor Keller naar Oeson-Dau vooruitgezonden, om versterking van dragers aan te vragen die hem onmiddellijk gewerd. De sergeant-majoor Keller echter werd op zijn verzoek bij zijne kameraden ten aanval gezonden, waar hij zich door moed en behendigheid onderscheidde.

Bij de verschillende aanvallen op dezen dag zijn gewond geworden: de sergeant Schwabedissen, de korporaals Van Gent en Eschel; de flankeur De Boer, de inlandsche sergeanten Soetotroeno en Sidenkoe, de inlandsche korporaal Soewidjoijo; de inlandsche fuseliers Passotroeno, Sinnomengolo, Pronomongolo, Podiwongso, Saritjo, Sowidjoijo, Sidin Soeroterto, Proijo goeno, Potwrossi, Kertodongso en Setrowongso.

De inlandsche fuselier Moretroeno sneuvelde door een geweerkogel in de borst.

Ten einde te beletten dat gedurende den nacht door de Alfoeren in Oeson-Dau wellicht geroofd en gemoord werd, had de sergeant Ernst aldaar met eenige Europeanen en hulptroepen de wacht gehouden. In den vroegen morgen van den volgenden dag had er werkelijk een moordtooneel plaats, waarvan de menschheid gruwt, doch dat door Tomoriërs werd aangericht, en door den sergeant Ernst wel gestuit, maar niet geheel verhinderd kon worden.

De Singadji van Oeson-Dau had van den Makollé bevel

ontvangen zich niet over te geven; de plaats werd te recht voor onneembaar gehouden; een 60tal Tomaikers waren reeds door den Makollé aan de bevolking toegevoegd geworden, om haar in de verdediging te ondersteunen en nog meer versterking was haar toegezegd.

Toen de Makollé bericht kreeg dat Oeson-Dau zich had overgegeven, liet hij aan eenige Tomaikers bevelen daarover een bloedige wraak te nemen op de bevolking. Eenige mannen waren met de meeste vrouwen en kinderen in twee huizen vereenigd, de sergeant Ernst vernam des morgens ten 5 ure plotseling een vreeselijk gekerm en gegil, dat in de beide huizen werd aangeheven. Verzeld van een inlandsch soldaat snelt hij derwaarts en dringt in een der huizen binnen. Nu ziet hij bij lamplicht hoe een Tomaiker dol en woedend met de klewang om zich heen maait. Hij laat hem terstond door den inlandschen soldaat nederschieten, en snelt naar het andere huis waar een dergelijk tooneel zich aan hem vertoont. Ook hier werd de moordenaar onmiddellijk nedergeveld. Toen het dag was geworden, telde men 21 lijken en 16 zwaar gewonden; grijsaards, vrouwen noch zuigelingen waren ontzien geworden. Het was een hartverscheurend tafereel, waarin echter door de zorg der onzen zoo spoedig en zooveel mogelijk leniging werd gebracht.

In den namiddag van den 23n nam de Majoor Happé, Commandant der expeditie, in persoon de rots op, en beklom haar te dien einde langs de linkerzijde, om langs de rechter weder aftedalen.

De rots zelf vormt het uiteinde van een uit zee zichtbaren hoogen bergrug en is daaraan ter rechterzijde door een lageren rug verbonden. Zij staat dus genoegzaam op zich zelf en is begroeid met geboomte en struikgewas dat uit hare spleten en scheuren opschiet. Men kon dan ook eerst aan haren voet, en tusschen het houtgewas heen, zien en beoordeelen welke moeielijkheden aan de beklimming moesten zijn verbonden. Die beklimming was in het front en in den rug volkomen onmogelijk en daar waren dan ook hoegenaamd geene verdedigingsmiddelen aangebracht. Op de linkerflank had de rots een helling van 30°; het geboomte was hier eenigszins weggekapt. Op een voorsprong, op omstreeks 300 voet boven den beganen grond, stonden eenige huizen; een pad dat zich tusschen rotsbrokken slingerde liep er heen; dat was de gewone toegang. Wat boven dien voorsprong lag was van beneden niet zichtbaar. Op

de rechterflank was de helling meer gebroken en het pad liep er over eenige diepten met loodrechte wanden. Over die diepten lagen omgehouwen boomen en de steilten kon men slechts beklimmen langs pinangstammen met uitkappingen om er den voet in te zetten. Die stammen stonden op uitstekende rotspunten boven elkander en de vijand behoefde ze slechts op te trekken om alle nadering onmogelijk te maken. Aan deze zijde waren niettemin eenige plaatsen waar men met elkanders hulp langzamerhand eenige voeten hooger had kunnen komen, maar ook dit had de vijand voorzien en er zijn verdedigingsmiddelen naar ingericht. Deze bestonden eensdeels uit eene soort van machicoulis waarin de verdedigers geheel gedekt waren en waaruit zij den aanvaller, die zich onder hunne voeten bevond, met hunne lange lansen konden bestoken, en anderdeels in de reeds vermelde bijeengepakte steenmassa's, die men door een paar klewanghouwen naar beneden kon doen storten. De verdedigingsmiddelen waren over het geheel op bewonderingswaardige wijze geordend. Ieder punt werd van een ander en hooger gelegen punt bestreken en het stormenderhand vermeesteren der stelling zou dan ook onmogelijk zijn gebleken. Had men die verdedigingsmiddelen vroeger kunnen ontdekken en had men ze niet eerst ontwaard toen men er zich onmiddellijk onder of nabij bevond dan zou de beklimming voorzeker nimmer ondernomen zijn geworden.

Geheel boven op de rots waar geen vierkante meter vlakke grond te bekennen was, hingen fraaie, zeer goed gebouwde huizen op eene kunstmatige verbinding van bamboestijlen als kraaiennesten in de lucht; allen hadden den ingang langs een uitgekapten pinangstam door eene opening in de vloer. Over de ravijntjes tusschen de huizen lagen pinang-stammen ter verbinding der beide kanten.

De padi-schuren stonden afzonderlijk en waren ruim voorzien, misschien wel voor een jaar, bovendien werd eene menigte kippen, geiten, varkens en honden gevonden; benevens een voorraad water voor 8 dagen, dat in groote bamboezen werd bewaard; ook was er eene aanzienlijke hoeveelheid eener soort van arak voorhanden, die nochthans onmiddellijk werd weggeworpen.

De krijgsvoorraad dien men vond, bestond in Engelsch buskruit in kruithoorns geborgen, en drie Engelsche geweren in zeer slechten staat.

Men vermoedde echter dat er nog andere vuurwapenen waren,

aangezien een der soldaten door een kogel van klein buskaliber was gewond.

De dooden waren in de spleten der rots begraven.

In de kampong waren 171 mannen, vrouwen en kinderen; de vrouwen en kinderen waren gedurende den aanval der onzen in eene rotsholte verborgen geweest.

In weerwil der gunstige gelegenheid om zich te dekken, hadden de Timoriërs nog vier dooden en zes gewonden door ons geweervuur bekomen, terwijl bovendien een man en eene vrouw door het springen eener granaat waren gekwetst. De schrik voor deze laatste projectielen was bij den Singadji en zijn volk zeer groot geweest, en ziende dat onze soldaten niets om de steenworpen gaven, en den aanval niet zouden opgeven, en dat daarenboven het volk ter zijner ondersteuning afgezonden onze stelling niet kon doorbreken had hij tot de overgave besloten. Wijders verklaarde hij dat Oeson-Dau de sterkste positie in het Tomorische was, en de Tomboekers alleen haar nimmer vermeesterd zouden hebben. Volgens zijne berichten beteekenden Oeson-Batoe, Tofontoekoe en Petirseah weinig; nu Oeson-Dau was gevallen, zeide hij, zouden de Tomoriërs nergens stand houden, maar in het gebergte vluchten.

Ten einde zich hiervan te vergewissen werd de inlandsche 1ste luiteuant Soleijman den 24n met 250 Alfoeren ter verkenning naar Oeson-Batoe gezonden, met last om, zoo hij aldaar een der hoofden, of wel den Makollé zelf daar aantrof, dezen uittenoodigen naar Oeson-Dau te komen en daar te verschijnen voor den Gouverneur. Hij mocht in geen geval de vijandelijkheden het eerst beginnen. Een slaaf van den Singadjie, die van Tamboekoe herkomstig was en Maleisch verstond, werd aan dezen officier medegegeven als tolk.

Weinige uren na zijn vertrek zag men in de verte reeds de vlammen uit Oeson-Batoe oprijzen en toen de luitenant Soleijman ten 4 uur na den middag terugkeerde, berichtte hij dat de vijand bij zijne nadering den kampong in allerijl verlaten, de rottangbrug over de ondoorwaadbare Patang-oe afgesneden en in de richting van Tofontoekoe de vlucht genomen had. Oeson-Batoe was maar weinig versterkt gevonden.

Den 25n werd de luitenant Soleijman andermaal afgezonden met een detachement van 400 Alfoeren. Hem verzelde de Singadjie met den bovengenoemden slaaf, hij moest zich naar Tofontoekoe begeven, met gelijken last als voor Oeson-Batoe

gegeven was. Vluchtte de vijand ook hier, dan moest hij de plaats in brand steken, en op zijne terugtocht het nog overgebleven gedeelte van Oeson-Batoe vernielen. De versterkingen des vijands moest hij slechten.

Het niet versterkte Tofontoekoe was verlaten, met achterlating van twee koperen lilla's.

Na er den nacht te hebben doorgebracht, werd het door de Alfoeren verbrand. De Tomoriërs hadden zich in de richting van Petazean verspreid. Na het ontvangen dezer berichten, werd tot den terugtocht besloten, aangezien er met den vijand, die blijkbaar nergens wilde stand houden, geene aanraking was te verkrijgen en het ongeraden was, met zulk een geringe macht in een onbekende land verder door te dringen; daarenboven hadden de troepen door de uitgestane vermoeienissen bij den aanval en door de regens veel geleden. Men bevond zich hier thans te midden van den westmoesson en men kon dus vermoeden weldra vele zieken te zullen tellen. Men moest zich tevreden stellen met de tuchtiging die men aan de overmoedige Tomoriërs had toegediend.

Den 27n marcheerde de expeditie derhalve af, na nog voor het graf van den gesneuvelden inlandschen fuselier te hebben gedefileerd. Zij kwam dienzelfden dag weder in het kampement te Tampirah aan, dat nog altijd door den luitenant 1e klasse Bonneval Faure bewaakt werd, en waar intusschen niets bijzonders was voorgevallen.

Onmiddelijk werden de prauwen verzameld en de noodige maatregelen genomen om reeds den anderen dag naar Vesuvius-eiland en vervolgens aan boord der schepen terug te keeren.

Den 28n des morgens vertrok het detachement Mariniers en Matrozen, daarna de luitenant Janssen met al de munitie, om 11 uur de Gouverneur der Molukko's en de Commandant der expeditie, in den loop van den middag de troepen en vivres en eindelijk de kapitein Van Oijen met den 1n luitenant Henner en zijn detachement.

Den 29n des voormiddags ten 10 waren de troepen en vivres aan boord van de Soen-Dulgair ingescheept, de munitie werd aan boord van de Vesuvius geborgen.

De 1e Luitenant-adjudant Van Dentzsch werd buiten gevaar bevonden, en ook met den Kapitein Anemaet ging het beter. De toestand der gewonden was naar wensch.

Den 30 waren ook alle hulptroepen op Vesuvius-eiland terug.

Gedurende deze expeditie die onder zulke ongunstige voorteekenen begon, en waaraan zooveel bezwaren verbonden waren, hebben officieren en manschappen gewedijverd in het doorstaan van vermoeienissen en ontberingen en in het krachtig streven om alles te boven te komen, wat den goeden uitslag zou kunnen verhinderen of vertragen. Bij den aanval op Oeson-Dau gaven zij een schoon voorbeeld van moed en volharding.

Ook zij die geen werkzaam aandeel aan de bestorming namen, hebben zich lofwaardig van hunne plichten gekweten.

Van de hulptroepen kan evenwel niet dezelfde goede getuigenis worden gegeven. De Alfoeren, gewoon man tegen man te strijden, zijn bij uitstek geschikt tot den voorpostendienst, zij zijn waakzaam en alarmeeren nimmer zonder grond. Tot den aanval op versterkingen zijn zij echter minder geschikt, zij waren na de eerste pogingen dan ook niet te bewegen, zelfs niet door de zwaarste bedreigingen, om met het bestormen van Oeson-Dau voorttegaan.

Van de hulptroepen van Tomboekoe heeft men, met uitzondering van den arbeid aan het kampement te Tampirah, weinig dienst gehad.

De Bangaaiers en Pelengers zijn bij het vervoeren van lasten zeer nuttig geweest, vooral de laatsten, die, hoewel niet zeer sterk, voor dezen arbeid bij uitnemendheid geschikt zijn.

Daar de Celebes, na afloop der expeditie, zoodra mogelijk naar Java moest terugkeeren, werden de troepen ingescheept op de Vesuvius en de Soen-Dulgair, en zou laatstgenoemd vaartuig, gesleept door de Vesuvius de reis naar Amboina waar de expeditie moest ontbonden worden, van Ternate volbrengen.

In den morgen van den 6n Julij werd de Tomorie-baai verlaten, en de Celebes, koers om de Zuid nemende, was weldra uit het gezicht.

Omstreeks ten 3 uur in den morgen van den 7n werd men op de Soen-Dulgair waar ook de Commandant der expeditie, de Majoor Happé zich bevond, plotseling gewekt door een hevigen schok, waarop terstond van de Vesuvius werd gepraaid de sleeptrossen te doen slippen en af te gieren. Het was een regenachtigen en stikdonkeren nacht, en met geen mogelijkheid kon in den eersten oogenblik worden nagegaan, of men eenig ernstig gevaar liep, en zoo ja, welk. Terstond werden echter alle officieren te midden der troepen gezonden om te zorgen dat deze zich stil en rustig hielden, iets wat volkomen gelukte, zoodat alle verwarring werd voorkomen.

Men ontdekte intusschen dat de schok ontstaan was doordien de Vesuvius op een rif aan den grond was geraakt en de Soen-Dulgair langs het achterschip dezer stoomboot nog voortloopende in de achterste sloepdavids ter bakboordzijde van de Vesuvius was geraakt, de jol had verbrijzeld en eindelijk voorbij de Vesuvius eveneens op het rif was gekomen.

Het bleek dat de Soen-Dulgair slechts aan bakboordzijde vast zat en geen lek had bekomen. Weinige oogenblikken later deinsde het schip door de gelukkige werking van vloed en stroom van de Vesuvius af, kwam geheel vrij en liet in 16 vademen water het anker vallen.

De toestand van de Vesuvius kon echter hachelijk genoemd worden, want met hoog water op het rif gekomen zijnde, was er weinig kans spoedig weder vlot te zullen worden; daarenboven dreigde eene hevige windvlaag die verzeld van regen tegen 11 uur opstak, het gevaar nog te vergrooten.

Men bracht op de beide schepen eenen kommervollen dag door, want hoewel het gevaar om met beide bodems te gelijk in deze afgelegen streken te stranden, gelukkig was te boven gekomen zoo bleef de toekomst nog altijd duister en in hooge mate zorgwekkend, ingeval de 900 hoofden, die op de twee schepen verdeeld waren, moesten vereenigd worden op de Soen-Dulgair, die met zijne 575 man reeds overvol was en waar het manoeuvreeren reeds zoo moeilijk toeging. Gelukkig evenwel werd de Vesuvius uit zijnen hopeloozen toestand gered, door den doeltreffenden maatregel van zijnen kommandant, den Luitenant ter zee 1e klasse Uhlenbeck. Het schip werd zooveel doenlijk verlicht, door het over boord werpen van steenkolen, eenige ankers en kettingen en van eenige overgeblevene munitiën der expeditie, en geraakte door bekwame manoeuvres des namiddags ten 5 ure weder vlot en op zijde van de Soen-Dulgair waar het met luid gejuich werd begroet. Zij die zich op laatstgenoemd schip bevonden, hadden groote verplichting aan den heer Van der Beek, gezagvoerder van de gestrande bark Blora, die zich toevallig hier aan boord bevond. Zoodra de Soen-Dulgair aan den grond stiet, was de Arabische gezagvoerder terstond als verbijsterd en liep hij met zijn scheepsvolk als schreeuwende rond, zonder iets degelijks uit te richten; de heer Van der Beek nam echter onmiddellijk het bevel op zich en de bedaardheid waarmede hij zijne orders gaf, werkte zoo gunstig op de matrozen, dat alle gevaar weldra was geweken.

Toen de sleeptrossen andermaal bevestigd waren, werd de reis vervolgd en bereikte men zonder verdere tegenspoeden Ternate en daarna Amboina.

De talrijke en buitengewone bezwaren waarmede deze expeditie moest worstelen, lagen grootendeels geheel buiten het bereik van alle menschelijke voorziening; met volharding en doorzicht werden zij niettemin overwonnen, en aan den bevelhebber komt ten slotte, vooral ook door de belangstellende zorg die hij voor de verpleging zijner ondergeschikten droeg en door het beleid waarmede hij de krijgsverrichtingen bestuurde, den lof toe, het doel met weinig opoffering van menschenlevens, zooveel dit mogelijk was, bereikt te hebben.

verbreid is en door wie en hoe het wordt gebruikt, d-

EEN EN ANDER

OVER HET

INLANDSCH ONDERWIJS IN DE PADANGSCHE BOVENLANDEN.

DOOR

Dr. C. SNOUCK HURGRONJE.

Niet zelden hooren wij over de inlandsche scholen van Ned.-Indië en de waarde van het daar gegeven onderwijs een oordeel uitspreken; bijna nooit deelen de beoordeelaars ons echter mede wat daar eigenlijk wordt geleerd; dit laatste om de zeer eenvoudige reden.... dat zij zelven het niet weten. Toch zijn er wel hulpmiddelen om in dezen achter de waarheid te komen. In meer dan éénе boekerij vindt men handschriften, die eens als leerboeken op eene pasantrèn of soerau gebruikt werden; meestal Arabische geschriften, dikwijls voorzien van vertaling, tusschen de regels, in de landtaal. De meeste Arabisten hebben ander werk te doen dan na te gaan, welke kruimels van den wel voorzienen Arabischen disch naar het verre Oosten verdwaalden, en hoe en door wie die daar werden opgenomen. Voor hen, die alleen de taal der interlineaire vertaling of aanteekeningen machtig zijn, is het een inspannend werk, kennis te nemen van de al te letterlijke en daardoor onvolledige of onjuiste weergave van den tekst; ja hun pogen om zich van dezen laatsten een beeld te vormen zal niet zelden geheel vruchteloos blijven. Hierbij komt nu nog dat in de meeste gevallen de gegevens, die juist aan de boven bedoelde handschriften waarde voor ons zouden geven, òf ontbreken òf uiterst schraal zijn. Wanneer men slechts weet dat een zeker handschrift door een officier of ambtenaar uit zeker gedeelte van den O. I. Archipel is meegebracht, maar niet zeker is, of dat geschrift daar zeer verbreid is en door wie en hoe het wordt gebruikt, dan heeft

zulk eene verrijking eener boekerij luttel waarde. Immers de geschriften zelve zijn ons bijna altijd reeds bekend en wekken door hun inhoud niet veel belangstelling. Wat ons vooral belang inboezemt is — niet, welke geschriften wel eens door toeval in het bezit van een Inlander komen, maar — welke de inhoud is dier leerboekjes, die men gebruikt in een groot gedeelte van O.-Indië òf althans in zulk een gedeelte, van waar moslimsch leven zich ook naar elders verbreidt.

Voor Java is in dezen reeds een en ander gedaan. Vooral is lezenswaard hetgeen Mr. Grashuis (pag. XVI vv. der Inleiding tot zijne Soendaneesche bloemlezing) over den leergang der santri's mededeelt. Talrijk zijn verder de gegevens, die aantoonen dat de vier leerboekjes, waaraan het daar medegedeelde is ontleend, nu eens zonder, dan weer met min of meer uitvoerige commentaren [1], in dezelfde volgorde aan zeer vele pasantrèns gebruikt worden.

Misschien biedt zich mij later de gelegenheid aan, dit alles uitvoerig te bespreken. Thans wenden wij echter onzen blik naar West-Sumatra, om kennis te nemen van hetgeen de talrijke moerids (studenten) aan de soerau's (de scholen, die hier niet slechts de Javaansche pasantrèns vervangen, maar waar tevens het meest elementaire onderwijs gegeven wordt) in de Padangsche Bovenlanden bezig houdt. Immers, al is dit gebied niet buitengewoon groot, de Islām heerscht er (Atjeh en een gedeelte van Palembang uitgezonderd) krachtiger dan elders op Sumatra en werkt van hier uit verder; hier is, zooals Verkerk Pistorius [2] het uitdrukt, „het foyer van den Islām op Sumatra.” Om het even hoeveel van de beteekenis van den Islām voor de Padangsche Bovenlanden aan de werkzaamheid der Padri's moet worden toegeschreven, — zij bestaat en zij geeft aanleiding om nauwkeuriger dan tot dusverre geschiedde, ons op de hoogte te stellen van hetgeen door de collega's van Toeankoe Sjech Siloengkang [3] aan de leergierige Maleische jongelingschap wordt geleerd.

---

[1] Vooral Sanoesi's verhandeling over de 20 eigenschappen van Allah enz. komt soms met meer dan éénen commentaar in dezelfde serie van leerboeken voor.

[2] Studiën over de Inlandsche Huishouding in de Padangsche Bovenlanden, pag. 238.

[3] Zie over hem Verkerk Pistorius, a. w. pag. 189 vv.

Wat de uitwendige inrichting der soerau's betreft, mogen anderen dan ik de uitvoerige beschrijving van Verkerk Pistorius [1] en de beknopte van van Hasselt [2], zoo dit noodig is, aanvullen. Dat genoemde schrijvers zich over den inhoud van het onderwijs meer dan sober uitlaten, mag men hun niet euvel duiden; hiertoe is meer kennis van den Islām en van moslimsche wetenschap noodig dan waarover zij beschikken. Hetgeen wij thans hieromtrent gaan mededeelen beschouwe men als dienende ter voorloopige kennismaking en tevens als leiddraad voor verder ter plaatse in te stellen onderzoek. Door vriendelijke tusschenkomst namelijk van een ambtenaar met verlof verkreeg ik uit de L Kotta een stel leerboekjes, die volgens daarbij gevoegd schrijven, in de op te geven volgorde aan de soerau's gebruikt worden. Dat in het algemeen in de Padangsche Bovenlanden het onderwijs overal hetzelfde karakter vertoonen zal, mogen wij als zeker aannemen; zeer waarschijnlijk is het zelfs dat hier gelijk op Java, bijna overal dezelfde boeken worden gelezen en verklaard; maar nadere bevestiging van deze zoo gewettigde onderstelling blijft natuurlijk zeer gewenscht.

De Islām heeft geen Pinksterfeest gehad en zij, die Mohammeds werk na zijn dood voortzetten, spraken niet „met andere tongen.” In zooverre heeft deze godsdienst, in weerwil van zijne ontzagwekkende uitbreiding, nooit zijne Arabische afkomst verloochend: niet slechts de Qorān, meer kerkboek dan wetboek voor de tegenwoordige geloovigen, maar ook de gezaghebbende werken over geloofs- en plichtenleer werden en worden in het Arabisch geschreven. Zij, die in de door den Islām veroverde landen bestuurden en rechtspraken, waren òf van Arabische afkomst òf bewoners des lands, die zich zoo spoedig en zoo veel mogelijk aan de overheerschers gelijkvormig maakten. Mocht ook een groot deel des volks zijne eigen taal blijven spreken; de taal van den Qorān was en bleef de taal van Staat en Kerk, welke twee in den Islām één zijn. Na een weinig aarzelens ging men dan ook zoover om het Arabisch te verklaren tot de éénige taal, waarin de moslim zijne voorgeschreven godsdienstoefeningen mocht verrichten, m. a. w. ieder geloovige

---

[1] A. w. pag. 188 vv.

[2] Volksbeschrijving van Midden-Sumatra, p. 52 vv.

werd verplicht, minstens vijfmaal daags eenige Arabische volzinnen op te zeggen. In de werkelijkheid vervullen lang niet allen den eisch, namens Allah hun gesteld. om deze opgedreunde woorden ook te verstaan; en zoo zal het blijven, zoolang willen en kunnen niet dezelfde beteekenis hebben. Maar men deinsde voor het stellen van zulke eischen niet terug; geen wonder, dat de Islām er zelfs niet aan dacht, tot hooger geplaatsten: geleerden, voorgangers in den godsdienst, in hun eigen taal te spreken. Wilden zij de eer en de voordeelen genieten, aan meerder kennis van den Islām verbonden, zij moesten zich de moeite getroosten, vóór alle dingen de heilige taal te leeren. Voor den katholieken geestelijke is kennis van het Latijn, voor den rabbijn die van het Hebreeuwsch niet onontbeerlijker dan die van het Arabisch voor den imām van den masdjid, den moslimschen prediker, den rechter, den faqieh.

De verhouding van willen en kunnen is bij hen geene andere dan bij de leeken; maar hun worden hoogere eischen gesteld en naar die mate staat ook hunne kennis boven die van het „profanum vulgus", waaronder zij leven. Arabische spraakkunst was dus van den beginne af de grondslag van alle moslimsche studie; voor hen, wier moedertaal eene andere was, bewerkte men slechts bij uitzondering handboeken in hunne eigen taal, en dwong hen zelfs gewoonlijk zich ook die spraakkunst door middel van in het Arabisch geschreven handleidingen eigen te maken.

De toepassing dezer algemeene opmerkingen voor een gewest als de Padangsche Bovenlanden is spoedig gemaakt. De gewone Maleier brengt het niet verder dan tot eene oppervlakkige kennis van de Arabische formulen, noodig ter verrichting der door hem waargenomen godsdienstoefeningen. Maar zij, die òf de gelegenheid gebruiken, in hunne woonplaats hun aangeboden, òf zich de moeite getroosten elders heen te trekken om „hooger" onderwijs te genieten — de moerids — moeten vóór alle dingen eenigszins met het Arabisch bekend worden. Wel bestaan er boeken over de gewijde wetenschappen in het Maleisch; maar deze zijn voor hem, die niet ten minste over eene vrij uitgebreide Arabische woordenkennis beschikt, zoo goed als gesloten en zij staan bovendien met de Arabische werken, waaruit zij geëxcerpeerd of gecompileerd zijn, niet op ééne lijn.

Inderdaad vinden we in ons handschrift van ± 240 beschreven bladzijden, dat de eerste leerboekjes onzer moerids in

de gebruikelijke volgorde bevat, niets dan eene verzameling hulpmiddelen voor de beoefening der Arabische taal. Ondersteld wordt natuurlijk dat de weetgierige lezer Maleisch met Arabisch karakter kan lezen. De beknopte inleiding bereidt hem eenigermate voor tot het gebruik eener gewone, in het Arabisch opgestelde, spraakkunst. Op acht bladzijden vindt men daar namelijk:

1° een aantal kunsttermen der Arabische grammatica met verklaring der beteekenis, in het Maleisch er onder geschreven [1]; de namen der klinkerteekens en der medeklinkers, die daarmede voorzien zijn, benamingen voor de verschillende veranderingen, die de medeklinkers kunnen ondergaan; voor geslacht en getal; voor het werkwoord, zijne wijzen en personen; kortom, de toelichting van een aantal termen, waarvan men een of meer op bijna iedere bladzijde van eene Arabische spraakkunst aantreft. Het valt te betwijfelen of deze verklaring wel altijd voldoende is om zelfs den begaafden Maleier eenig denkbeeld te geven van den zin dier woorden. Zeker zal hem het verschil tusschen بِنَاءٌ, en فعّل, niet duidelijk worden door de onder beide woorden geschreven gelijkluidende vertaling: فربواتن; en omtrent de groote beteekenis van den maçdar in de Arabische taalkunde zal hij even onwetend blijven als te voren, al vindt hij dit woord door تمفت تربت vertolkt. Twee zaken mag men hierbij echter niet vergeten. Vooreerst dat de lezing van Arabische werken meestal plaats vindt onder leiding van een goeroe, die door verblijf in Arabië of langs minder onmiddellijken weg de taal min of meer machtig is geworden. Verder dat eene practische leerwijze immers ook bij ons dikwijls aan het geheugen velerlei voorloopig te bewaren geeft, dat eerst later zijne juiste plaats zal erlangen en waarvan een deel, dat slechts een tijd lang aan iets anders tot steun moest dienen, later als onnut kan worden weggeworpen.

In onze inleiding volgt nu:

2° een aantal kleine tabellen, bevattende de allereerste beginselen van de flectie (taçrief); opgaaf dus van enkele der

---

[1] Zoo leest men bijv. onder كَسْر: بارس دباوه; onder مَكْسُوْر: حرف يڠ دبارس دباوه enz.

belangrijkste veranderingen, die naam- en werkwoordsvormen ondergaan om geslacht, getal, naamval, persoon enz. aan te duiden. Eerst krijgt men de verbuiging der persoonlijke voornaamwoorden, met het opschrift, in roode letters: تصريف (sic) اني ضميرمرفوع نماث يايت امفت لفظ; dan volgen onder dergelijke titels de hoofdvormen van het werkwoord فَعَلَ in de eerste conjugatie [1], het volledige paradigma van het perfectum van فَعَلَ in dezelfde conjugatie, hetzelfde van het imperfectum, de accusatief van den maçdar in enkel-, twee- en meervoud enz. Onder elk der opgegeven woorden vindt men de uitvoerige taalkundige ontleding in het Maleisch, waarbij echter de vroeger behandelde Arabische kunstwoorden als bekend ondersteld en gebruikt worden. Bij de ontleding worden bovendien nog andere hulpmiddelen voor het geheugen gevoegd; vooral wordt partij getrokken van de associatio idearum. Zoo vindt men bijv. bij een werkwoordsvorm meestal aangegeven welk pronomen er mede overeenkomt [2].

De moerid wordt door een behoorlijk gebruik van deze tabellen voldoende voorbereid geacht tot de lectuur eener Arabische spraakkunst voor eerstbeginnenden. Zulk een werkje volgt dan ook in ons handschrift, echter niet zonder uitvoerige Maleische aanteekeningen tusschen de zeer wijd van een geschreven regels van den Arabischen tekst. Men vindt in die aanteekeningen, behalve vertaling en verklaring van den tekst, alweder hulpmiddelen voor het geheugen van de zooeven besproken soort. Wanneer bijv. een werkwoord als voorbeeld in de grammatica wordt aangehaald, vindt men tusschen de regels eene opgaaf van de voornaamste daarvan afgeleide vormen [3].

Onze handleiding kondigt in de voorrede zichzelve aan als een hulpmiddel om zich voor het bestudeeren van uitvoeriger

---

[1] Namelijk: 3e pers. sing. masc. perf. en imperf, de maçdar, participium act. en pass., imperatief en prohibitief in mannel. enkelv. en de naamwoorden van plaats, tijd en instrument.

[2] Zoo leest men onder فَعَلَ: واحد مذكر غايب اثبات فعل واحد مذكر فعل ماض معرف ضميرث هو; onder لَا تَفْعَلْ: واحد مذكر فعل نهي ضميرث انت

[3] Imperfectum, partic. act. en pass., imperat., prohibitief.

spraakkunsten voor te bereiden en is in vier hoofdstukken (bābs) verdeeld, waarvan elk weder uit eenige afdeelingen (façls) bestaat. De eerste bāb (4 façls) behandelt de vervoeging d. w. z. de vorming der hoofdtijden bij de verschillende soorten van verba [1]. Het schijnt dat de eerste twee façls van dit hoofdstuk, waarin de actieve conjugatie behandeld wordt, als min of meer op zichzelf staande worden beschouwd. Zij worden in ons handschrift door eene tusschenruimte van het vervolg dezer handleiding gescheiden; aan de soerau's zijn zij, verbonden met de reeds behandelde »inleiding voor Maleiers« onder den naam van »Eerste beginselen der Arabische spraakkunst bekend« [2]; in een handschrift, afkomstig uit Atjeh en thans in de Leidsche bibliotheek bewaard, komen behalve de overbekende ʿAwāmil van Djordjāni, juist deze twee façls van onze spraakkunst voor, en niet meer. De tusschenruimte, waarvan ik sprak, is deels aangevuld door stukjes van spraakkunstigen aard, die hier echter slechts als bladvulling dienen [3].

In den tweeden bāb (5 façls) worden de veranderingen besproken, die bij de vervoeging ontstaan door het optreden van zekere medeklinkers (bijv. halfklinkers) of combinatiën van medeklinkers (bijv. gelijkheid van de laatste twee radicalen) enz. [4]

---

[1] Namelijk die, welke in den eenvoudigsten vorm drie en die, welke daarin meer radicalen hebben alsmede de van beide soorten afgeleide (12 en 3) verba of »conjugatïen«, zooals men ze noemt.

[2] Naar van Inlandsche zijde ons verstrekte inlichtingen beschouwt men namelijk die beide stukken als één geheel onder den naam van Kitab saraf of Kitab saraf moelaï bitjara Arab, terwijl van de andere façls van dit hoofdstuk en van de andere hoofdstukken in die mededeelingen geen afzonderlijk gewag wordt gemaakt.

[3] Men vindt er de verklaring, in het Maleisch, naar de nswijze der Arabische grammatici, van het ontstaan van enkele vormen, waarbij iets bijzonders op te merken valt (zoo bijv. فَرَّ uit فَرْرَ en dit uit فَرَرَ); verder eene lijst, in het Arabisch, van de vorming der verschillende soorten van maçdars.

[4] Deze veranderingen worden door de namen ادغام, قلب, حذف, تسكين aangeduid; de benamingen waren reeds boven in de »Inleiding voor den Maleier« verklaard.

De derde en vierde bāb (bestaande resp. uit 4 en 8 façls) geven alles wat betrekking heeft op de aanhechting der vóór- en achtervoegsels, die de personen, hun geslacht en getal aanduiden. Nadat zoo al het noodige over de vervoeging is uiteengezet, worden nog in den vierden bāb van elke soort van zwakke en sterke werkwoorden voorbeelden vervoegd. Tot het einde toe [1] blijven uitvoerige Maleische aanteekeningen den tekst vergezellen.

Ofschoon aan de soerau's in de Bovenlanden en, naar ons boven bleek, ook in Atjeh in gebruik, schijnt onze spraakkunst niet tot de meest bekende te behooren. Behalve mijn exemplaar en het onvolledige Atjehsche, is mij toch slechts één bij name bekend; dit wordt in de Bodleyan library te Oxford bewaard [2]. Uit het, overigens niet geheel juiste, onderschrift in mijn exemplaar [3] blijkt dat onze verhandeling dezelfde is, die Hadji Chalifa in zijne Bibliographie onder den naam van المعزي bespreekt. Niet slechts de titel maar ook het begin van dit werkje, zooals deze door Hadji Chalifa [4] worden medegedeeld, stemmen met die van ons exemplaar overeen.

Eene grammaticale verhandeling in het Arabisch, met zeer weinige Maleische aanteekeningen, die in ons handschrift thans volgt, schijnt weder als bladvulling beschouwd te moeten worden en niet als een leerboekje, dat in den gewonen leergang der moerids eene plaats inneemt. Immers de ons verstrekte inlich-

---

[1] De geheele verhandeling beslaat in ons handschrift 60 pagina's, elke van 7 regels Arabisch.

[2] Men vindt het beschreven in den Catalogus dier boekerij, Uri, 1127, 2º.

[3] Dit onderschrift luidt aldus: تمّت هذا الكتاب المسمّى بالمعزّ. De transscriptie door den uitgever van Hadji Chalifa aangenomen: alMo'azzi (vertaald door „consolator") is minstens onzeker. Lang niet onwaarschijnlijk is het dat dit werkje naar den schrijver Mo'izz, Mo'izzī heet, evenals eene grammatica onder den naam 'Izzī bekend is, naar den naam van den auteur Izzo-ddīn (Hadji Chalifa IV: 208). Maar wegens de onzekerheid laat ik liever de transscriptie achterwege.

[4] Hadji Chalifa V: 634.

tingen, bepaaldelijk gegeven met het doel om den gewonen gang der soerau-studiën te schetsen, gaan haar met stilzwijgen voorbij [1].

Door de geheele Mohammedaansche wereld en ook op Java [2] overbekend is het kort begrip der spraakkunst door Djordjānī, dat in ons handschrift zoowel als in den gang der soerau-studiën nu aan de beurt komt: de 'Awāmil. Een woord kan in het Arabisch òf op een medeklinker òf op een der drie in deze taal onderscheiden klinkers uitgaan. Door middel van deze uitgangen onderscheidt men bij naamwoorden de naamvallen, bij werkwoorden de wijzen. Nu is men in de spraakkunst gewoon telkens wanneer een dezer uitgangen optreedt, een of ander als oorzaak van dien uitgang aan te nemen bijv. dat een naamwoord subject of object is, dat aan een werkwoord of naamwoord zekere partikel voorafgaat enz. Djordjānī bracht deze gevallen tot een honderdtal en gaf daarvan een beknopt overzicht, bestemd om van buiten geleerd te worden. Dit boekje (bekend onder den naam van de honderd veroorzakers: mī'at 'āmil of al'awāmil almī'at) beslaat in ons handschrift 8 bladzijden, elk van 7 regels en is voorzien van aanteekeningen tusschen de regels, die vooral voorbeelden geven van de besproken gevallen. De 'Awāmil (zoo noemt men het boekje ook in de Padangsche Bovenlanden) en de talrijke daarop geschreven commentaren behooren tot de meest populaire Arabisch spraakkunsten.

Men schijnt te onderstellen dat de leergierige moerid door de bestudeering der thans behandelde werkjes in staat gesteld zal

[1] Op 13 pagina's, elk bevattende 13 regels, worden hier Arabische definitiën (حدود) gegeven van een 36tal kunstwoorden.

[2] Men zie o. a. Bijdragen tot de geschiedenis van het Inlandsch onderwijs in Nederlandsch-Indië door Mr. J A. van der Chijs, in het Tijdschrift voor Indische Taal-, Land- en Volkenkunde v. h. Bataviaasch Genootschap, Deel XIV, pag. 217. Men ziet in dit artikel ook, hoe algemeen in Indië de gewoonte is (zooals ons trouwens boven reeds bleek) om Arabische grammatica's niet door haren eigen naam of dien des schrijvers, maar door de niets zeggende woorden: Kitab nahoe, tasrip of sarap aan te duiden, welke termen alle niets dan "spraakkunst" beteekenen.

zijn om eene Arabische spraakkunst zonder ophelderende aanteekeningen te gebruiken. Althans de beide leerboekjes, die nu nog volgen, zijn in mijn exemplaar dichter ineen geschreven dan de voorgaande (13 regels op eene bladzijde in plaats van 7); de glossen zijn weinige en dan nog grootendeels in het Arabisch gesteld. Als derde leerboekje [1] wordt een commentaar (شرح, sjarh) gebruikt op eene Arabische spraakkunst, die bijna even populair is als de ʿAwāmil en, naar den naam des schrijvers (Ibn Adjoerroem), de Adjoerroemijja of Djoerroemijja heet. Deze commentaar, ook bij de Maleiers onder den naam van Sjarah Djoeroemijah bekend, beslaat in ons handschrift 88 bladzijden. Het is met zulke commentaren op het gebied der spraakkunst al evenzoo gesteld als met die op beknopte fiqh-boeken; zij dienen in de eerste plaats niet om dieper in de geheimen van het vak door te dringen, maar om den beginner het recht verstand van eene beknopte handleiding, die hij van buiten kan leeren, mogelijk te maken. Zoo zegt dan ook onze schrijver, Chālid ibn Abdallāh ibn Abī Bekr al Azharī [2] genaamd, in de inleiding dat hij op verzoek van zijn geachten leermeester ʿAbbās al Azharī een commentaar heeft geschreven op de Djoerroemijja, waarvan de „kinderen in het vak" nut zouden kunnen trekken. De leermeester zoowel als de leerling hebben, blijkens hunnen bijnaam, hun licht laten schijnen in de beroemde Azharmoskee te Qaïro [3], die tot in onzen tijd een brandpunt van moslimsche wetenschap gebleven is. Onze commentaar behoort tot de meest bekende en is reeds meermalen

---

[1] Het derde leerboekje is dit naar de Inlandsche opvatting, die de Maleische inleiding met het eerste gedeelte van den المعزي onder den naam van Kitab saraf als een geheel beschouwt.

[2] Deze schrijver heeft zich ook door andere werken op spraakkunstig gebied naam verworven; zoo schreef hij eenen commentaar op Ibn Hisjām's Iʿrāb (Hadji Chalifa I: 358) en eene zelfstandige spraakkunstige Handleiding (H. Ch. VI: 76).

[3] Men weet dat de weinige bewoners van den O. I. archipel, die zich met de in hun vaderland te verwerven kennis van de moslimsche wetenschap niet tevreden stellen, naar de Azharmoskee gaan om in de voor hen bestemde afdeeling (riwāq Djāwī) te studeeren.

in druk uitgegeven [1]. Natuurlijk worden met de beginners, tot wie dit werk zich richt, toch altijd dezulken bedoeld òf wier moedertaal de Arabische is òf die zich deze in voldoende mate eigen gemaakt hebben om eenvoudig proza te kunnen verstaan. De onderwerpen die in de „Djoeroemijah” en dus ook in den commentaar ter sprake komen, zijn nagenoeg dezelfde als die van de 'Awāmil. Na eene inleiding, waarin de verschillende rededeelen worden gedefiniëerd, komen hier — in eenigszins andere orde dan in laatstgenoemd werk — ook al de oorzaken ter sprake, die het optreden der verschillende uitgangen bij het naamwoord zoowel als bij het werkwoord ten gevolge hebben.

Het vierde en laatste der taalkundige leerboekjes voor den moerid is een ook op Java zeer bekende commentaar op de (boven als tweede leerboekje behandelde) 'Awāmil, die tot de 'Awāmil zelve in gelijke verhouding staat als de „Sjarah Djoerroemijah” tot den tekst, dien hij verklaart. Beiden dienen om den beginner, die de uiterst beknopte, maar voor den oningewijde dan ook onverstaanbare teksten van buiten leerde, van zijn geheugenwerk de goede vruchten te doen plukken. De verhouding laat zich vergelijken met die van een eenvoudig handboek der geschiedenis tot eene tijdrekenkundige lijst. Van de kennis dezer laatste alléén zal de leerling weinig nut trekken; heeft hij zich echter den zakelijken inhoud van een voor zijne behoeften berekend handboek eigen gemaakt, dan zal hij zich bij het opdreunen der tabel het wetenswaardigste herinneren.

Of de auteur van dit werk aan zijn geschrift een anderen naam gegeven heeft dan den algemeenen van „commentaar op de honderd 'Awāmil” (شرح العوامل المائة) [2], weet ik niet.

---

[1] Hij wordt beschreven Hadji Chalifa VI, 71. Dat de Djoerroemijja ook op de Javaansche pasantrèns gebruikt wordt, leeren o. a. Mr. J. A. van der Chijs in het boven aangehaalde opstel, pag. 217 en Mr. L. W. C. van den Berg, de Mohammedaansche Geestelijkheid en de Geestelijke Goederen op Java en Madoera, herziene overdruk, pag. 25.

[2] Onder deze naam wordt een exemplaar beschreven door Dr. P. de Jong in zijnen Catalogus van de Arabische Handschriften der Koninklijke Academie (Leiden 1862), pag. 21.

Zooveel is zeker, dat het zoowel op Java [1] als op West-Sumatra [2] vrij algemeen bekend is onder den zonderlingen naam van Ina Aula (إِنَّ أَوْلَى) d. i. "Voorwaar het meest betamelijke." Men zou lang vergeefs naar de beteekenis van dezen naam kunnen gissen, als men niet het werk zelf onder de oogen had en daaruit leerde, dat hier vrij willekeurig en tegen de gewoonte der Arabische schrijvers de eerste twee woorden van het boekje als naam voor het geheel dienst doen. Het begin, als naar gewoonte eene doxologie, luidt namelijk aldus: "Voorwaar het meest betamelijke wat de tongen der menschen "hebben uitgesproken en het voortreffelijkste, wat de punten der qalams hebben terneêr geschreven is Lof aan Allah enz." De verhandeling beslaat in ons handschrift 48 bladzijden van 13 regels elk; omtrent den inhoud behoeven wij, na hetgeen boven omtrent de 'Awāmil werd opgemerkt, hier in geene bijzonderheden te treden. Met de studie der Ina Aula schijnt de Maleier in den regel zijne soerau-studiën, voor zooveel de Arabische spraakkunst betreft, af te sluiten. De détails, die ik mededeelde, kunnen wellicht ook hun, die geene studie van het Arabisch maakten, als handleiding dienen om, vooral in de Padangsche Bovenlanden, maar ook elders, op dit gebied nader onderzoek in te stellen en onze nog gebrekkige kennis aan te vullen.

"Dus leeren die honderden moerids, die de soerau's bezoeken, "allen Arabisch?" zoo hoor ik menigeen twijfelend vragen. Ook al hebben wij niets dat gelijkt op een statistisch overzicht van de vorderingen dezer Maleische studenten, er is toch genoeg,

[1] Dit blijkt mij, behalve uit eene mededeeling van Mr. Grashuis, uit Mr. van den Berg's "Codicum Arab. in bibl. Societ. Artium et Scientiarum, quae Bataviae floret asservatorum", pag. 20—21, waar een exemplaar onder dezen naam, met Javaansche vertaling, beschreven wordt en uit het "Verslag van eene verzameling Maleische, Arabische, Javaansche en andere Handschriften enz." van denzelfden schrijver (Batavia en 's Hage 1877), pag. 57.

[2] Blijkens de mededeelingen, die ik van daar omtrent den leergang aan de soerau's mocht ontvangen.

dat dien twijfel rechtvaardigt en ons noopt om die vraag ten minste schouderophalend te beantwoorden. Hetgeen verschillende ambtenaren ons nu en dan omtrent de kennis der „geleerde" Inlanders mededeelen, moge het ook niet altijd op zorgvuldig verzamelde en vergeleken gegevens berusten, stemt zeker onze verwachtingen dienaangaande niet bijzonder hoog. De Maleier, die eenige mededeelingen omtrent het soerau-onderwijs voegde bij de mij toegezonden leerboekjes, stelt zelfs als regel omtrent de Arabische kitabs, dat „de moerids ze slechts lezen, terwijl alleen de goeroe den zin verstaat en verklaart." Is dit juist, dan moeten wij aannemen dat deze goeroe's, voor zoover zij niet, gelijk Toeankoe Sjech Siloengkang hunne kennis als hadji in Arabië opdoen, onder leiding van dezulken gevormd worden en dus als het ware eene keurbende uit de volleerde moerids vormen. Ook omtrent de geleerdheid der goeroe's in het algemeen maken wij ons echter geene illusiën. Maar tevens willen wij waarschuwen voor verkeerde gevolgtrekkingen, die steeds maar al te lichtvaardig uit dergelijke feiten worden afgeleid; mogen daartoe de volgende opmerkingen dienen!

De Arabische taalkunde wordt, gelijk wij boven reeds opmerkten en straks nader zullen zien, in landen als O.-Indië, ja eigenlijk in alle moslimsche landen, niet om haarzelve beoefend. Men leert die spraakkunst niet uit geleerde liefhebberij of dorst naar kennis, maar omdat men de gewijde boeken, in de eerste plaats de fiqhboeken wil verstaan. Zulke boeken nu zijn in het eenvoudigste Arabische proza geschreven, zij vormen uit een taalkundig oogpunt beschouwd de gemakkelijkste lectuur, die men zich denken kan. Zij zijn meerendeels opzettelijk geschreven om door menschen van zeer middelmatig verstand en geheugen geraadpleegd te worden. Bovendien zijn den meesten Mohammedanen, ook die in O.-Indië wonen, een groot deel der fiqh-onderwerpen door hunne opvoeding reeds min of meer bekend, terwijl hunne eigen taal vele in dit vak voorkomende kunstwoorden uit het Arabisch eenvoudig overnam. Men denke aan woorden als adat en sarat, përloe, soenat, wadjib, paseq, nikah, talaq enz., en, wat de onderwerpen betreft, aan hetgeen de fiqh leert omtrent de 5 pilaren van den Islâm, die juist voor ieder geloovige het gewichtigste deel van dit vak uitmaken. En nu staat het vast, dat een eenigszins begaafd en vlijtig Maleier, die den boven beschreven leergang doorloopt onder leiding van een kundigen

goeroe, tot zijn doel kan geraken, de fiqhboeken kan leeren verstaan.

Men heeft dus in de soerau's der Padangsche Bovenlanden, van waar moslimsch leven zich over een goed deel van Sumatra verbreidt, hetzelfde doel voor oogen als alle rechtzinnig-moslimsche studie: te geraken tot recht verstand van de moslimsche plichtenleer in den ruimsten zin des woords en vervolgens ook van de meer theoretische vakken. Men heeft ernstig gezocht naar middelen om de moeielijkheden uit den weg te ruimen, die overal de bereiking van dit doel in den weg staan, waar men het Arabisch niet aan moeders schoot leert. Men heeft die middelen — geen volmaakte wel is waar, maar toch bruikbare — gevonden; eene methode, die niet van gebreken vrij te pleiten is, maar met welke een verstandig goeroe véél zal kunnen doen. Er bestaat dus weinig reden voor ons, zoolang onze leerwijzen niet volmaakt, onze "goeroe's" feilbaar, de resultaten van ons onderwijs niet schitterend zijn, om minachtend neer te zien op hetgeen men ginds in zooveel ongunstiger omstandigheden bereikte. Gesteld eens, dat bij ons het Latijn als rechts- en kerktaal geheel dezelfde plaats innam als het Arabisch bij de moslims; dat dus aan ieder, die prijs stelde op kennis van zijne plichten en zijn geloof, de noodzakelijkheid ware opgelegd om Latijn te leeren òf gebrekkig vertaalde, met Latijnsche woorden doorspekte handleidingen te gebruiken — hoe zou het er dan met de resultaten van het onderwijs uitzien? Men ziet, ter verklaring van het feit, dat de Maleier het meestal niet ver brengt, hebben we geen gebrek aan belangstelling in den Islām noch ook bijzondere "Inlandsche" onkunde of luiheid aan te nemen, maar eenvoudig de waarheid, dat ook de Maleiers... feilbare menschen zijn als wij!

Meermalen heb ik er reeds op gewezen dat hetgeen men tot vervelens toe de wetboeken van den moslim heeft genoemd: de Qorān en de Overleverings-verzamelingen, door hem sedert eeuwen niet meer als zoodanig mag worden gebruikt; den Qorān zou men met meer recht zijn kerkboek, de hadieth-boeken, Qorāncommentaren enz. stichtelijke werken en bronnen van gewijde studie kunnen noemen. Het worde dus hier slechts met een enkel woord herhaald, dat de moslim als wetboek heeft te beschouwen een handboek van den fiqh, geschreven door een

gezaghebbend geleerde (modjtahid van zekeren graad), die tot dezelfde school (madzhab) behoort als hij. Wanneer wij dezen algemeenen regel op de Padangsche Bovenlanden toepassen, zal hij hierop neerkomen: de Maleische moerids moeten, na de voor hen noodig geachte kennis van het Arabisch te hebben opgedaan, overgaan in de eerste plaats tot de studie van een Sjafi'itisch fiqh-boek. En zoo geschiedt het werkelijk volgens onzen zegsman. Hetzelfde werk van den beroemden Nawawi, dat op Java zoo uitnemend aanzien geniet, waarvan de uitgaaf met Fransche vertaling onlangs door Mr. L. W. C. van den Berg begonnen [1] en door mij besproken werd [2], geldt hier als het handboek bij uitnemendheid, heet eenvoudig het Fiqhboek (Kitab Pakihi) en wordt door de moerids na de boven beschreven voorbereiding ter hand genomen. Men gebruikt hiervan niet slechts handschriften, maar ook de zeer bruikbare, te Qaïro gedrukte uitgaaf. Over den inhoud van dit werk behoeven wij hier niet in bijzonderheden te treden. Door van den Berg's vertaling zal deze weldra geheel voor iederen weetgierige toegankelijk gemaakt zijn, maar bovendien komen de voornaamste fiqhboeken (vooral die van denzelfden madzhab) in vorm, indeeling en inhoud zoozeer met elkaar overeen, dat de afwijkingen voor ons van geene beteekenis zijn. Waarschijnlijk zullen ook hier de eerste vijf hoofdstukken, handelende over 1º de Reiniging, 2º de Godsdienstoefeningen, 3º de Zakāt, 4º de Vasten, 5º den Hadj de meest gelezene zijn, omdat de daarin besprokene vijf hoofdplichten van den geloovige jegens Allah iedereen aangaan en het meest beoefend worden. De meer weetgierigen, vooral zij, die hopen eenmaal imām of malim te worden, zullen althans ook van het hoofdstuk over het Huwelijksrecht kennis nemen. Het erfrecht heeft hier wegens de eigenaardige, met het matriarchaat samenhangende toestanden, niet het minste actueel belang en ook de overige hoofdstukken der tweede afdeeling van den fiqh (dus van het eigenlijke Recht), — hoewel bestemd tot regeling van de practijk — kunnen hier slechts bij wijze van theorie be-

---

[1] Minhādj aṭ-ṭālibīn, Le guide des zélés croyants (moet zijn: étudiants) etc. par L. W. C. van den Berg, Batavia 1882.

[2] In den Indischen Gids van April 1883.

oefend worden en den Maleier leeren hoe alles wezen zou, wanneer niet de Olanda Sétan maar de Imām van Allahs genade het bewind voerde in het land zijner woning.

Het komt ons niet in de gedachte, dat wij hiermede eene volledige uiteenzetting gegeven zouden hebben van al hetgeen aan de soerau's wel wordt gelezen, zoo ook niet door allen begrepen. Wij weten zelfs dat er kleinere soerau's zijn, bijna alleen door de bewoners van het dorp bezocht, waar men het niet verder brengt dan de allereerste beginselen van het Inlandsch onderwijs: het mangadji en hoogstens ook de schrijfkunst. Op zulke inrichtingen is natuurlijk van den thans beschreven leergang geen sprake en wordt men hoogstens hiertoe eenigermate voorbereid. De algemeen heerschende vrijheid in methode van onderwijs doet verder onderstellen dat de verscheidenheid grooter zal wezen dan men uit onze schets zou opmaken. Veel zal in dezen afhangen van den omvang der kennis des leermeesters, van de plaats, waar en de wijze, waarop hij zijne kennis opdeed; veel misschien ook van het toeval, dat verschillende werken den studeerenden Maleiers in de handen speelt. Het ontbreekt ons zelfs niet geheel aan gegevens, die aantoonen, dat de moerids althans méér werken lezen dan de genoemde. De heer Verkerk Pistorius [1] noemt de titels van eenige boeken, aan de soerau's in gebruik, die deels niet met de door ons besprokene samenvallen. Hij spreekt zelfs van eene soort van rangnamen, die de moerids zouden dragen naar de boeken, die zij onder handen hebben: „Naar hunne vorderingen onderscheidt men ze ook wel in de „pakih (niet te verwarren met pakir) dat zijn zulken die het „boek Pakihi onder handen hebben: voorts de labei, die ge„vorderd zijn tot het boek Tafsir enz.„ Of deze, helaas zoo onvolledige mededeeling juist is, moeten wij daarlaten. Over de boeken echter heet het later: „De geschriften, die hier op de „meeste soerou's tot het onderwijs worden gebezigd (Sarof, „Nahoe, Pakihi, Tafsir, Hadis, Salajoe en Pici) zijn me voor „het meerendeel geheel onbekend: een enkel ken ik slechts bij „uittreksels. Zoover ik echter weet, zijn ze alle van godsdien„stigen aard.„

---

[1] Aangehaald werk, pag. 196 en 210.

Dit laatste is natuurlijk onjuist, daar met Sarof en Nahoe niets anders dan handleidingen voor Arabische spraakkunst bedoeld kunnen zijn. Onder deze namen, eigenlijk (evenals trouwens Pakihi) namen van vakken en niet van boeken, kunnen dus òf dezelfde boekjes òf dergelijke bedoeld zijn, als die wij boven beschreven.

Ook het boek Pakihi, alias Minhādj aṭ-ṭālibīna, is thans voor ons een oude bekende. Wat men onder Salajoe en Piei te verstaan hebbe, is mij vooralsnog onbekend. Tafsir, eigenlijk verklaring, met name van den Qorān, wordt dikwijls gebruikt als benaming voor commentaren op dit gewijde boek. Het kan echter hier, gelijk ook elders in O.-Indië, evenzeer eenen Qorān aanduiden met interlineaire Maleische vertaling, het onontbeerlijke hulpmiddel voor den Inlander om tot den inhoud der openbaring eenigszins door te dringen. Met hadis is natuurlijk eene verzameling van gewijde overleveringen bedoeld. We zullen daarbij zeker wel niet alleen aan volledige exemplaren van Bochārī en de andere 5 çaẖieẖ's te denken hebben, maar ten minste óók aan fragmenten of kleinere verzamelingen. Zoo blijkt dan uit de aangehaalde mededeeling wel dit met zekerheid, dat Qorānverklaring en overleveringsstudie, ofschoon volstrekt geen onontbeerlijke vakken voor de moerids, toch door hen niet geheel verwaarloosd worden. Men stelt zich dus niet algemeen tevreden met het voorgeschreven opdreunen van openbaringen in de sembahjangs en met het verdienstelijke in andere godsdienstoefeningen; sommigen althans denken als de „leerling" uit den Faust dat „ein Begriff muss bei dem Worte sein", en zij leeren door den tafsier iets ten minste begrijpen. Uit den hadieth kunnen zij, behalve eenige kennis van de legendaire levensbeschrijving van Mohammed en zijner oudste volgers, nog klaarheid zich verschaffen omtrent den oorsprong van menig hun bekend voorschrift van den Islām. Voor wie het zoover brengen, is de lectuur dezer werken niet slechts eene stichtelijke bezigheid, maar bovendien eene soort van bronnenstudie van den Islām.

Men ziet aanstonds in, dat al hetgeen wij tot nu toe behandelden, hoe schijnbaar uiteenloopend ook, toch bijeen behoort: 't is alles te zamen aangelegd op, of althans mede dienstbaar aan het ééne doel: nauwkeurige kennis van de plichten, door Allah zijnen dienaren voorgeschreven, d. i. Fiqh. Reeds de beschrijving van het leven aan de soerau's,

door Verkerk Pistorius [1] gegeven, doet vermoeden, dat ook eene andere soort van godsdienstige letterkunde hier niet geheel onbekend zal wezen. Althans blijkt daaruit ondubbelzinnig, dat men zich ook in dit hoekje van de Mohammedaansche wereld niet tevreden stelt met eenvoudige kennis en betrachting der Wet, dat men ook langs andere dan de aangewezen, gebaande, door iedereen betreden wegen der Godheid nader wil komen. Wat genoemde schrijver verhaalt, heeft wel is waar niet op de studie, maar alleen op de godsdienstoefeningen betrekking. Of de goeroe's gelijk hadden, die hem mededeelden dat de zaak, van Klinganeeschen oorsprong, van Atjeh uit in Midden-Sumatra bekend werd, moeten wij in het midden laten; maar zeker is het dat de moerids die door den Islām niet gebodene, maar misschien juist daarom overal geliefkoosde godsdienstoefeningen: de dzikrs (sikirs) met voorliefde waarnemen. Onder begeleiding van de rabana (tamboerijn) verlustigen zij zich in de soerau des avonds in deze Allah welgevallige bezigheid. Men weet dat het voortdurend herhalen van zekere woorden (namen van Allah vooral), formulen of reeksen van formulen op eenigszins melodieuzen toon, met daarbij behoorende bewegingen des lichaams, alles gewoonlijk uitgevoerd door een aantal in een kring of vierkant geschaarde vromen, het karakteristieke van dezen vorm van eerdienst uitmaakt. Zij, die langs dezen weg hun heil zoeken, behooren gewoonlijk tot eene of andere orde, die aan hare ingewijden dien bepaalden vorm van dzikrs voorschrijft, die volgens de vermeende uitspraken van den stichter, met hunnen staat, met hunnen trap van ontwikkeling en toewijding aan de heilige zaak overeenkomt. Wij zien hier eene van de talrijke, in bonte verscheidenheid zich vertoonende uitingen vóór ons van die gesteldheid des geestes, die men gewoonlijk met den naam van mystiek aanduidt. Gelijk zoo menige naam vooral dienende om onze onwetendheid aangaande den waren aard van het genoemde verschijnsel te bedekken, vat de term mystiek een aantal zeer uiteenloopende dingen in zich samen, waarvan men de verwantschap of gelijksoortigheid meer gevoelen kan dan uitleggen. De eenvoudige vrome leest in zijn troostbijbel een vers, dat voor de geleerde commentatoren eene ware „crux”, tot boekdeelen vol geleerdheid aanleiding heeft gegeven; hèm kost de uitlegging geen moeite:

---

[1] A. w. pag. 211.

bij de lezing van eenige woorden, die de nuchtere mensch wartaal zou noemen, geraakt hij in verrukking en welt een oprechte traan van aandoening uit zijn oog. Vraag hem om geen opheldering; zeg hem niet, dat waarschijnlijk de door hem gebruikte vertaling geheel onjuist is; verklaring noch vertaling zullen hem afbrengen van de overtuiging, dat zíjn oog geopend en het uwe gesloten is.

In opgewekte tijden van groote blijdschap of benauwdheid sluiten zich de leden van godsdienstige genootschappen nauwer aaneen en worden zij met bijzondere openbaringen of bevindingen begenadigd. Kinderen en eenvoudigen doen dan somtijds zaken hooren, waarover de wereldling glimlacht, maar die den geestverwant stichten. Velerlei Christenen hebben een bijzonderen, persoonlijken of genoo schappelijken omgang met God, met Christus, met de Madonna, met de Heiligen. Zij vinden zelven een weg of volgen er eenen, door een grooten voorganger aangewezen, om met God en het Goddelijke op intiemer voet te geraken dan bij Zijne gewone audiëntiën het geval kan zijn. Hebben zij die nauwere betrekking aangeknoopt, dan krijgt ook al het gewone: de sacramenten, de godsdienstoefeningen voor hen eene hoogere wijding en eene geheimzinnige beteekenis, waar niet slechts de man der wereld maar ook de gewone Christen niet bij kan.

De wijsgeer, dien het eeuwig ronddolen in de wereld van het betrekkelijke ondragelijk is en die toch weet, dat de rede hem den weg naar het Absolute niet wijst, gevoelt eene oplossing van het kwellende, onoplosbare vraagstuk — maar zulk eene, die zich niet door logische middelen aan anderen laat opdringen. Zij is nauwelijks onder woorden te brengen, altijd hoogstens onder eene beeldspraak die alleen door geestverwanten verstaan wordt.

Wat is het, dat al deze en dergelijke verschijnselen met elkaar gemeen hebben? Men heeft wel gesproken van eene ongesteldheid des lichaams, van onbevredigde of overspannen zinnelijkheid; maar zoolang de wetenschap de ware formule nog niet gevonden heeft voor den samenhang tusschen de zoogenaamd geestelijke en lichamelijke functiën van het menschelijk leven, zoolang hebben we weinig aan zulk een verschuiven der vraag. Beter doen wij wel met de zaak bij den eenmaal aangenomen naam te noemen en te beschrijven, waar wij ze aantreffen. Iets is er, dat de gemoederen van al die mystieken van ver-

schillenden aard in beweging zet: de zucht om tot kennis, Godsgemeenschap, zaligheid in één woord te komen op meer onmiddelijke wijze, met minder gebrekkige middelen dan die de gewone godsdienst en wetenschap aan de hand doen. Zij nemen eene andere, hoogere kenbron aan dan waarneming en rede, eene die alleen het deel is der uitverkorenen.

De Islām, men weet het, heeft ook zijne mystiek. Van den beginne af waren hem, gelijk wel aan elken godsdienst, mystieke elementen eigen. Maar door de Arabieren werden deze niet bijzonder ontwikkeld. Andere, vooral Arische volken, die den Islām aannamen om redenen buiten dien godsdienst gelegen, bleven vele van de behoeften gevoelen, waaraan hunne vroegere godsdiensten hadden voldaan. De eenvoudige leer, dat Allah één en éénig is; dat hij niet rechtvaardig is, omdat hij naar zuivere willekeur zijne schepselen kan behandelen, daar niets buiten hem hem plichten voorschrijft; de talrijke, vaak kleingeestige regelen, waarnaar de moslim zijn leven in te richten heeft, waren hun te nuchter. Mocht hunne opvoeding hun allengs leeren, die zaken als onaantastbaar heilig te beschouwen, dat nam niet weg, dat zij hun niet voldeden. Zij mochten afleeren iets anders te willen dan de Islām, iets meer bleven zij verlangen. Hoewel door den Islām voor Allah in het stof neergedrukt, blijven zij zich — Zijne slaven ja, maar toch — hem verwant gevoelen. Oude godsdienstoefeningen en gebruiken, die vooral dienen moesten om deze hoogere aspiratiën te bevredigen, om den mensch aan de stoffelijke wereld te onttrekken en te brengen, waar hij eigenlijk thuis behoort, kregen een moslimsche kleur. De hoogst ontwikkelden, die eene soms zeer ver van dem Islām afwijkende, wijsgeerige opvatting hadden van 's menschen verhouding tot Allah, knoopten deze aan de Openbaring vast, zij het ook door meer dan gewaagde overdrachtelijke verklaring; zij lieten den Qorān alle taal, tot zelfs die der pantheïsten, spreken.

Wellicht wordt met de in den Qorān reeds herhaaldelijk genoemde dzikrs eene afzonderlijke soort van godsdienstoefeningen bedoeld, bestaande in de vermelding van Allah's namen; zeker is dit niet. Maar wel is het zeker, dat die „vermelding" in Mohammeds tijd weinig geleken moet hebben op de tooneelen van geestelijke dronkenschap, die later onder dezen naam de geheele Moslimsche wereld te aanschouwen gaf. Onbegrepen en onbegrijpelijke woorden en zinnen dreunt men op; door dit te

doen op de wijze en met de bedoeling, welke de mystieke school waartoe men behoort, voorschrijft, geraakt men in de ware stemming om de geheimenissen te verstaan. Natuurlijk is voor den hoogst ontwikkelde de vorm bijzaak, het gevoel, de hoogere zin, die wakker gemaakt wordt, alles; terwijl voor de groote massa der broederen het gegil en gehuil, gedans en gedraai niet veel meer is dan eene exercitie des lichaams, Allah ter eere. Tusschen deze beide uitersten liggen vele graden en zooveel geestelijken hoogmoed hebben ook deze van Allah geleerden nog behouden, dat zij dit niet over het hoofd zien. Hij, die zijn Godsbewustzijn zoo hoog heeft ontwikkeld, dat hij zonder blasphemie mag zeggen: „God leeft in mij", kan zich toch niet gelijk stellen met den broeder, die nog slechts in de melkspijze der exercitiën zijn geestelijk voedsel vindt. Eén is de weg naar de bovenzinnelijke wereld, maar talrijk zijn de aanlegplaatsen, waar de eene Çoefi zich langer ophoudt dan de andere. Sommigen gaan zoover dat zij meenen, na zekeren graad van Çoefische volmaking bereikt te hebben, de betrachting der Wet wel te kunnen missen; deze laten zij evenals het eenvoudige geloof aan de menigte over. Men begrijpt dat dezulken geheel buiten den orthodoxen Islām staan [1]. De orthodoxe Çoefi's echter achten de studie en betrachting der Wet ook in de hoogste graden van ontwikkeling, die men hier beneden bereiken kan, hoog noodig. Maar hunne eigenaardige oefeningen, hunne bijzondere studie, bovenal echter de verlichting (k a s c h f), die Allah hun schenkt, doen hen den waren zin van al die zaken steeds meer bevroeden. Alle handelingen hebben voor hen een anderen zin, alle woorden eene andere beteekenis dan voor den oningewijde. Veelal, met name ook in O. Indië [2], onderscheidt men deze „wandelaars" (sālik) op den „weg" (tarīqat) in 4 graden: 1o de S j a r ī' a t of Wet, 2o de T a r ī q a t of

---

[1] Zij worden dan ook bijv. op Java met den zeer juisten naam p a s e q genoemd. Zie Mededeelingen van wege het Nederlandsche Zendelinggenootschap IV : 229.

[2] Men zie o. a. Mededeelingen van wege het Nederlandsche Zendelinggenootschap V : 95 vv., XIII : 216 v. Een zeer zonderling gebruik van deze vier woorden, waaruit toch alweder zijdelings blijkt, hoe gaarne men er mede schermt, vindt men aldaar XIII : 207 uit een Javaansch geschrift aangehaald.

Weg [1], 3° de Ḥaqīqat of het Echte, Werkelijke, 4° de Ma'rifat of Kennis.

Waar de godsdienstoefeningen der mystiek bijzonder in eere zijn, verwachten wij dat ook hare letterkunde niet onbekend zal wezen. Al nemen mystieke werken geene vaste plaats in den gewonen leergang der moerids in, het vermoeden ligt voor de hand dat zij ten minste evenzeer als de vroeger besproken "Hadis" op prijs gesteld zullen worden. Dit vermoeden nu wordt ten volle bevestigd door een Handschrift, uit Tanah-Datar afkomstig en door dezelfde vriendelijke bemiddeling als de beschreven soerau-boekjes in mijn bezit gekomen. Het bevat, behalve een Oendang-oendang, eene uiterst bonte verzameling theologische, meest alle min of meer mystieke verhandelingen en fragmenten, deels in het Arabisch, deels in Maleische bewerking [2]. Later hoop ik over deze stukken meer te geven dan mijn bestek mij thans veroorlooft. Voor ditmaal slechts eenige weinige opmerkingen over den aard dier geschriften.

Men vindt hieronder eenige, die in dadelijk verband staan met de ons bekende dzikrs; verzamelingen van formulieren, blijkens het opschrift bestemd om bij die oefeningen opgedreund te worden. Zij bestaan deels uit onzinnige vragen en antwoorden [3], waarvan de beteekenis soms later verklaard (?) wordt,

---

[1] Als men dezen bewandelt (en dit blijft men natuurlijk ook na het bereiken van een hoogeren graad doen, evenzeer als men de wet blijft betrachten), d. i. als men boven het eenvoudig wettelijk standpunt verheven is, heet men sālik (wandelaar, reiziger) en het wandelen zelf heet soeloek. Natuurlijk is dus het gebruik van dit woord, in den specialen zin, waarin het bijv. Verkerk Pistorius, Studiën pag. 212 en van Hasselt, Volksbeschrijving van Midden-Sumatra, pag. 55 voorkomt, hiervan afgeleid. Terloops zij hier opgemerkt dat hetgeen J. G. H. Gunning "Een Javaansch Geschrift uit de 16de Eeuw", Inleiding pag. XII, over het woord Soeloek mededeelt, beneden alle kritiek is.

[2] Een aantal dezer verhandelingen zijn blijkens de onderschriften, in het jaar 1275 Hae, dus 1858—9 p. C. afgeschreven. Het handschrift draagt onmiskenbare sporen van veel gelezen te zijn.

[3] Eén dezer dzikrs bijv. begint op deze wijze: سؤال احدية

deels uit de geloofsbelijdenis en de opnoeming van sommige eigenschappen Gods. In verschillende wanordelijk dooreengeworpen fragmenten worden voorts allerlei woorden en uitdrukkingen verklaard, die òf alleen aan de mystiek eigen zijn òf daarin eene eigenaardige beteekenis hebben. Een paar maal heet het uitdrukkelijk, dat eenige zaken medegedeeld worden, die de „sāliks”, de „menschen van den soeloek” behooren te weten. Ook vinden wij opzettelijk aangegeven, hoe de „orthodoxen” (ahl assonnat waldjamā'at) de vier mystieke graden te beschouwen hebben. Als het „werk” van de 1° menschen der Sjarī'at vinden wij genoemd *a*) de sjahādat, *b*) de sembahjangs, *c*) de poeasa, *d*) de zakāt, *e*) den hadj, dus de vijf pilaren van den Islām.

2° de lieden van de Tarīqat behooren zich te bekeeren van „kleine en groote zonden” [1], en zich te oefenen in volharding en geduld, in vertrouwen op en overgave aan Allah.

3° het werk van de lieden der Haqīqat heet hier het belijden, het komen tot inzicht der eenheid van Allāhs wezen en eigenschappen en werken (sic); eindelijk

4° wordt als „werk” van de lieden der Ma'rifat eene mystieke gemeenschapsoefening met het Opperwezen voorgesteld, welke door eene aantal geijkte termen [2] der Çoefi's wordt aangeduid. Al deze termen, die verschillende graden of nuancen van de vereeniging des geloovigen met Allah beteekenen, zijn Arabisch; met verschillende andere kunstwoorden worden zij in ons handschrift juist vóór de behandeling der „vier graden” in het Maleisch verklaard.

Het getal 4 komt in onze fragmenten dikwijls terug [3]: aan vier teekenen kent men de „lieden der hel”, aan vier andere „die van het paradijs”; vier soorten van drijfveren werken in 's menschen hart en vier soorten van handelingen zijn daarvan

---

ايت اكن اف اله الله اكن اف اله محمد اكن اف اله كيت جواب اكن ذات اله الله اكن پاو اله محمد اكن حقيقة اله كيت الخ

[1] توبة دري فد دوس كچل دان دوس بسر, de letterlijke vertaling van het Arabische: الكبائر والصغائر.

[2] Namenlijk تواجه, مراقبة, مشاهدة, معاينة.

[3] Men vergelijke weder Mededeelingen van wege het Ned. Zend. Genootschap V: 96 v.

het gevolg. Ook de vier elementen komen voor in een der kleine verhandelingen, die ons eene voorstelling van het ontstaan des menschen geven, welke meer aan emanatie dan aan schepping doen denken. Een volledig mensch bestaat uit de vier elementen; van deze ontstond aarde uit water, water uit lucht en dit laatste uit vuur; het vuur kwam uit een lichtstraal of glans en deze glans uit een geheimenis te voorschijn.

Met dit mysterie wordt, volgens de verklaring, het Licht van Mohammed (Noer Mohammed) [1] bedoeld, dat zelf emaneerde uit het Zijn van Allah.

Zonderlinge mededeelingen vinden we in ons boekje omtrent het ontstaan van het werk van den beroemdsten der latere mystieken: Ibn al Arabi, getiteld: al-Fotoe<u>h</u>āt alMakkijja [2], verder van het mystieke tractaat at-To<u>h</u>fat al-Morsala, geschreven door diens leerling Mohammed ibn Fadl Allah [3] en eindelijk van een boek over de „Eenheid van het Zijn" door den Atjehschen Çoefi Hamza Fançoeri. De meest gewaagde, pantheïstisch gekleurde uitdrukkingen worden hieruit aangehaald en blijkbaar als hoogste waarheid beschouwd.

Van den omgang der meest gevorderde mystieken met hun God tot Openbaring is nauwelijks een stap; m. a. w. Allah heeft, naar consequent mystieke opvatting, in den Qorān zijne laatste woorden nog niet gesproken. Hij gaat voort te spreken

---

[1] Men zie over de beteekenis van dit Noer Mohammed, niet slechts voor in sommige kringen gangbare scheppingsvoorstellingen, maar ook voor de vereering van Mohammed en zijn nageslacht, vooral door de Sji'ieten: Sprenger, Leben und Lehre des Mo<u>h</u>ammad, I : 294. Ook Meded. Zend. Genootschap IV : 231 vv., V : 97—8, VIII : 243 enz. komt het voor.

[2] In het handschrift is, zooals dit in O.-Indië pleegt te gebeuren, de Arabische titel verknoeid en uit الفتوحات المكّيّة geworden: تحفة المكّيّة.

[3] Het woord ibn is in het handschrift uit den naam des auteurs weggelaten; het werkje en daarop geschreven commentaren komen voor in van den Berg's Catalogus der Arab. Handschrr. v. h. Bat. Gen. pag. 87 vv. Waarschijnlijk is hetzelfde bedoeld met de Topah, waarvan sprake is Mededeelingen van wege het Ned. Zend. Gen. IV : 232.

tot Zijne „vrienden„; woorden, wel is waar niet bestemd voor de gansche gemeente, maar voor de ingewijden. Zoo stelt dan ook de bekende bibliograaf Hadji Chalifa [1] het zooeven genoemde werk van Ibn al Arabi voor als een dictaat van Allah, in zijne heilige stad aan dezen uitverkorene in de pen gegeven. En echt mystieke uitspraken komen in ons handschrift voor als firmān Allah, woord van God [2]!

Niet alle godgeleerde verhandelingen, die in onze verzameling voorkomen, zijn van mystieken aard. Eén vrij uitvoerig stuk behandelt onderwerpen, die tot de gewone Mohammedaansche geloofsleer, tot den Kalām behooren. Men weet, dat tot de op Java meest gebruikte handboekjes voor dit vak de bekende verhandeling van Joesoef as-Sanoesi behoort, waarin de eigenschappen (çifāt) van Allah en Zijne gezanten dogmatisch behandeld worden. Eigenlijk Omm al Barāhīn genaamd, is dit stukje op Java aan de santri's onder den naam Doerat (Parel) bekend. Het komt soms in ééne collectie santri-leerboeken twee, driemaal met verschillende commentaren voor. Van den inhoud van dit geschrift kan iedereen zich op de hoogte stellen, daar het met eene duitsche vertaling uitgegeven is [3]. Al wat, naar de begrippen der moslimsche dogmatici, ten opzichte van Allah en zijne gezanten (logisch) noodzakelijk, mogelijk en onmogelijk is wordt hier kortelijk medegedeeld, in de commentaren breeder ontwikkeld. Daarbij maakt de schrijver zich en zijnen lezers diets, dat hij dit alles werkelijk eenvoudig door nadenken uit de geloofsbelijdenis („Ik getuig, dat er „geen god is dan Allah en dat Mohammed de Gezant van „Allah is„) heeft gehaald en niet daarin gelegd. Trou-

---

[1] Hadji Chalifa IV : 381 v.

[2] Zoo vinden wij als فرمان الله تعالي in het Arabisch en in Maleische vertaling het volgende: „De mensch is mijn mysterie „(رهسي = سرّ) en mijn mysterie is mijne eigenschap (صفة) „en mijne eigenschap is niet iets anders dan Ik.„

[3] El-Senusi's Begriffsentwicklung des Muhammedanischen Glaubensbekenntnisses, Arabisch und Deutsch von Dr. M. Wolff, Leipzig 1848.

wens, hoe zou het anders kunnen? Een dogmaticus, die de genesis van zijn eigen leer kent en erkent, is verloren. Van deze Omm al Barāhīn nu vinden wij in onze collectie eene Maleische paraphrase, somtijds iets korter dan het origineel, soms ook hieraan ophelderingen toevoegende. Deze laatste zijn mogelijk aan een commentaar ontleend of geven wellicht de vertaling van Arabische glossen, die in het exemplaar des vertalers ongeregeld voorkwamen. Zij zijn, gelijk de geheele bewerking, ongelijkmatig en slordig.

Eenige weinige bladzijden met mystiek-theologischen inhoud. die in het handschrift op deze „Geloofsleer” volgen zijn door een of anderen afschrijver ten onrechte als hierbij behoorende beschouwd. Immers het onderschrift, waarmeê hij die bladzijden besluit, heeft alleen op Sanoesi's werk betrekking, dat hier alweer onder een anderen naam bekend is dan op Java. Niet slechts ter wille der logica maar wegens de bij zulke schrijvers algemeene voorliefde voor ronde getallen, kent onze dogmaticus aan Allah 20 eigenschappen toe; daar de behandeling dezer 20 çifāt het voornaamste deel der Doerat uitmaakt, kan het geen verwondering baren, dat het geheele boekje door de Maleiers: Kitab çipat doewa poeloeh[1] wordt genoemd.

Wij mogen vooralsnog uit onze gegevens geene andere gevolgtrekking maken dan deze: de mystiek, wier godsdienstoefeningen tot de meest geliefkoosde bezigheden der moerids behooren, heeft in de Padangsche Bovenlanden ook hare letterkunde; Arabische, in het Maleisch vertaalde en oorspronkelijk Maleische mystieke tractaten bestaan en worden met graagte gelezen. Maar, al wijst onze berichtgever aan deze litteratuur geene vaste plaats aan in den leergang der soerau's, wij zullen toch wel geene fout begaan, wanneer wij de lezers dier geheimzinnige werken onder de liefhebbers van den dzikr zoeken. Het eene behoort bij het andere als lichaam en ziel der mystiek. En moge de Kalām al niet aan alle soerau's beoefenaars vinden, daar zij voor den geloovige minder onmisbaar is dan

[1] Het onderschrift, dat dus niet juist op de rechte plaats is aangebracht, luidt aldus: تمت هذ (sic) كتاب صفة دو فوله فد هاري حمشن (sic) فد اول بولن صفر. Het, hier niet aangegeven, jaar zal wel hetzelfde zijn als dat, hetwelk bij meer dan een der andere onderschriften voorkomt, namelijk 1275 A. H.

de fiqh — het zal toch wel voornamelijk dáár zijn, dat Sanoesi's les betracht wordt, waarmeê deze zijn Kitab doewa poeloeh çipat inleidt: „het is de plicht van ieder volgens de Wet „toerekenbaar geloovige, te weten wat ten opzichte van Onzen „Lieven Heer noodzakelijk, wat onmogelijk, wat mogelijk „is enz.” De studie der geloofsleer en die van Allah's geheimen, de Kalām en het Çoefisme, beiden minder op de practijk gericht, schenken juist daarom hunnen beoefenaars het onvermengde bewustzijn, dat zij zich met het Bovenzinnelijke bezighouden. Moet de fiqh hen leeren in deze wereld naar het bevel des Scheppers te leven, die afgetrokken studie is er op aangelegd hen te vormen tot waardige bewoners dier andere, waartoe zij geschapen zijn; ja, zij doet de uitverkorenen Gods reeds hier Paradijsgenot smaken.

Onze schets loopt ten einde. Wij volgden den jongen moerid, die slechts het Qorānlezen en opdreunen heeft geleerd, op den langen weg, dien hij heeft af te leggen om de Wet van Allah te leeren kennen. Wij namen kennis van de „liefhebberijstudiën” der Maleiers, die ook bij hen wel eene niet geringere plaats in het hart innemen dan de plichtmatige. De ijver om het geloof redelijk te maken, ook in den Islām eenmaal werkzaam doch spoedig binnen enge grenzen teruggebracht, had ten gevolge dat overal waar moslims leven, zelfs in de Padangsche Bovenlanden, eenige kennis der dogmatiek tot de beschaafde opvoeding behoort. De zucht des menschen om het onuitsprekelijke uit te spreken, het onvindbare te zoeken, het onwaarneembare te tasten en te zien deed zich ook bij de Maleiers gelden. Ook zij houden zich gaarne bij „de grenzen van twee werelden” op, waar een hoogere zin voor de vijf gewone in de plaats treedt, waar gevoel alles is en de rede zwijgt.

Behoeven wij wel nogmaals te herinneren, dat de meeste moerids zich zelfs niet zoo harmonisch ontwikkelen als de thans geschetste leerwijze mogelijk maakt? De vergelijking der resultaten van ons middelbaar onderwijs met het leerplan der hoogere burgerscholen make ons voorzichtig in ons oordeel! Wij hebben thans het leerplan, niet de uitkomsten van het soerau-onderwijs willen beschrijven. Mochten zij, die in de Bovenlanden hun werkkring vinden, zich opgewekt gevoelen om ons

programma aan te vullen en ons van nauwkeuriger gegevens omtrent die uitkomsten te voorzien. Wie weet of niet, de middelen en de tijd van proefneming in aanmerking genomen, de verhouding dier beide factoren daar ginds ons tot nederigheid zou kunnen stemmen?

Leiden, Juli 1883.

HET STRAFRECHT

BIJ

DE VOLKEN VAN HET MALEISCHE RAS.

DOOR

G. A. WILKEN.

I.

Bij de volken in hunne kindsheid, in de ruwe, onbeschaafde, nog weinig geordende maatschappij, is de straf wraak, en wel private wraak. Dit ligt in den aard van de zaak. Van nature is de mensch geneigd de hem aangedane beleedigingen te wreken, den beleediger minstens evenveel leed aan te doen als deze hem heeft aangedaan. Kan in eene beschaafde geordende maatschappij die hartstocht der wrake niet botgevierd worden, bij de volken in den aanvang hunner geschiedenis heerscht zij onbeperkt. Daar is het geene staatsmacht, die de misdaden door straffen te keer gaat, ieder zorgt daar voor zich zelven, ieder beschermt zijne eigene veiligheid door den aanrander te doen boeten voor de aangedane beleediging. In de geschiedenis van de volken der oudheid, van de Hebreeën, Grieken en Romeinen, doch vooral bij de verschillende Germaansche stammen, worden sporen van een dusdanig wraakrecht aangetroffen. De aanrander van eens anders goed of leven mocht door den beleedigde of diens nagelaten betrekkingen gedood worden. Doch naarmate de zeden zachter werden en de maatschappij vooruitging, werd dit private wraakrecht beperkt. Zoodanige beperking was de afkoop van de wraak door geld en goed, de compositie. Rustte men vroeger niet voordat de door het misdrijf aangedane smaad met het bloed van den dader gedelgd

was geworden, men begon langzamerhand er toe te komen om althans na zekeren tijd, als de indruk van het gebeurde minder versch in het geheugen lag, de toorn en verontwaardiging bedaard waren, van de wraak afstand te doen, zoo de beleediger zijne daad slechts door eene zoengave, eene boete, goed wilde maken. En wat aanvankelijk willekeur was, van het goedvinden van den beleedigde afhing, werd langzamerhand regel, werd allengs als zede aangenomen. Niet overal en ten allen tijde mocht de misdadiger meer door het wraakrecht getroffen worden. Alleen binnen een niet al te langen termijn na het misdrijf, doch vooral bij ontdekking op heeter daad, werd dit als geoorloofd beschouwd. Na dien termijn echter hield dat recht op en werd de aanname van de zoengave, de boete, verplichtend.

In den Indischen Archipel bevindt het strafrecht zich reeds grootendeels in deze phase van ontwikkeling. Overal zien wij het wraakrecht hier al beperkt door het boetenstelsel, waarbij ieder misdrijf, in al zijne onderscheidingen, op eene zekere geldsom, waarmede het geboet moet worden, is geschat. Alleen waar het in continenti wordt uitgeoefend, is dat wraakrecht nog onbeperkt toegelaten. In de eerste plaats geldt dit bij overspel. Van de Menangkabawsche Maleiers van Midden-Sumatra vinden wij vermeld, dat wanneer iemand zijne vrouw op heeter daad op het plegen van overspel betrapt en haar met haren medeplichtige op de plaats doodt, dit als de rechtvaardige straf van het misdrijf wordt aangemerkt. Wanneer echter een ander dan de echtgenoot de overspeligen betrapt en zulks behoorlijk wordt bewezen, alsmede wanneer de bedrogene echtgenoot van zijn wraakrecht geen gebruik heeft gemaakt, wordt aan de schuldigen boete opgelegd [1]. Dezelfde bepaling bestaat ook volgens Marsden bij de Redjangers. „If a man surprises his wife in the act of adultery, he may put both man and woman to death upon the spot..... If the husband spares the offender, or has only information of the fact from other persons, he may not afterwards kill him, but has his remedy at law, the fine for adultery being fifty dollars." [2] Omtrent de Pasemahers

---

[1] Van Hasselt, Volksbeschrijving van Midden-Sumatra, blz. 233. Zie ook: Algemeene verordeningen tot regeling van het rechtswezen in het gouvernement van Sumatra's Westkust, dl. II (Toelichting), blz. 26.

[2] Marsden, History of Sumatra, p. 229.

lezen wij, dat indien iemand in het huis van een anderen komt met het doel om met diens vrouw overspel te bedrijven, de man gerechtigd is hem te dooden, zoo hij hem op heeter daad betrapt. Wordt de dader echter buitenshuis gevat, dan mag hij niet gedood worden, doch wordt hij beboet met vier en twintig spaansche matten [3]. Behalve bij de volken van Sumatra gelden deze bepalingen ook bij de Maleiers van het schiereiland Malaka. Die eenen overspeler doodt is niet schuldig, wanneer althans de zaak niet reeds bij den rechter aanhangig is gemaakt [4]. Ook bij de Balineezen is het regel, dat de beleedigde echtgenoot het wraakrecht mag toepassen op hem, die met zijne vrouw overspel heeft gepleegd. Is echter het feit ter kennisse van den vorst gebracht, dan houdt dit recht op [5]. Voorheen gold ook eene dergelijke bepaling bij de Javanen. Zoo lezen wij in de in het werk van Raffles voorkomende Abstracts of some of the laws which, according to the tradition of the Javans, were in force against the inhabitants, previous to the supposed arrival of Aji Saka (dus lang vóór de bekeering tot den Islâm): „A man having received information that his wife had committed adultery, was restricted from believing it, even if he was told by credible persons, unless he found her in the act; he might then deprive her of life. If she escaped, however, and concealed herself among her friends and neighbours, it was not lawful to put her to death; but on complaint being made by her husband, she was prosecuted and punished according to the circumstances of the case.” Die straf was dan eene boete [6]. Bijna woordelijk hiermede komt eene bepaling overeen in de rapang of wetten van de Makassaren. „Zoo iemand”, aldus heet het, „tot een ander zegt: uwe vrouw begaat overspel, dan mag hij toch niets doen, al

---

[3] Gersen, Undang-Undang of verzameling van voorschriften in de Lematang-Oeloe en Ilir en de Pasemah-landen gevolgd, Tijdschr. v. Ind. T., L. en Vk., dl. XX, blz. 142, art. 40.

[4] Art. 5 van de undang-undang van Malaka, Newbold, Political and Statistical account of the British settlements in the Straits of Malacca, Vol. II, p. 235—236. Zie ook: Translation of the Malayan laws of the principality of Johor, Journal of the Indian Archipelago, Vol. IX, p. 86.

[5] Van Bloemen Waanders, Aanteekeningen omtrent de zeden en gebruiken der Balineezen (overgedrukt uit het Tijdschr. v. Ind. T., L. en Vk., dl. VIII) blz. 109. Van Eck, Schetsen van het eiland Bali (overgedrukt uit het Tijdschr. v. Ned. Ind.), blz. 383.

[6] Raffles, History of Java, Vol. II, Appendix, p. LIII.

is de berichtgever ook een geloofwaardig persoon. Betrapt hij zijne vrouw echter in coitu, dan mag hij haar dooden. Vlucht zij echter haastig naar het gerecht, dan mag zij niet meer gedood worden, doch onderzoekt men de zaak gerechtelijk en straft de schuldigen met eene boete [6a]. Ook op Nias kan bij betrapping op heeter daad van overspel de beleedigde echtgenoot beide schuldigen dooden, zelfs met inroeping van bijstand daartoe, wanneer hij den verleider te sterk acht [7]. Eindelijk zouden wij nog de Alfoeren van Halmahera kunnen noemen: echtbreuk wordt meestal gevolgd door moord, die niet strafbaar is, wanneer hij in continenti geschiedt [8].

Niet minder dan bij overspel, geldt het wraakrecht bij diefstal, ook hier zoo het onmiddellijk op de daad zelve volgt. Voorheen was dit regel op Java. „It was lawful," aldus lezen wij in de zoo even genoemde wetten, die op Java van kracht waren vóór de veronderstelde komst van Adji Saka „it was lawful to deprive a thief of his life when caught in the act." [9] Eene dergelijke bepaling wordt ook gevonden in de bij de Maleiers van Malaka geldende undang-undang of wetten. Daar toch heet het: „Als een dief binnen eene beslotene plaats komt, en de eigenaar hem op de plaats zelve, of, hem vervolgende tusschen twee dorpen, ombrengt, zoo is hij in die gevallen aan geene misdaad schuldig. Indien hij echter den dief op den volgenden dag ontmoet en hem dan pas doodt, zoo zal dat niet wettig zijn" [10]. Ook de Makassaarsche rapang kent aan den bestolene het recht toe den op heeter daad betrapten dief te dooden. „En indien de dief", aldus luidt het voorschift, „op

---

[6a] Art. 50 van de rapang, Matthes, Makassaarsche Chrestomathie, blz. 223—224. (Prof. Niemann te Delft was zoo vriendelijk mij omtrent de juiste vertaling in te lichten van enkele voor mij minder duidelijke passages in de in dit stuk geciteerde artikelen van de rapang, waarvoor ik ZHG. hier mijn dank betuig). De groote overeenkomst in de redactie tusschen dit artikel van de rapang en de bepaling uit de Javaansche wet, waarop in den tekst reeds de aandacht is gevestigd, is inderdaad merkwaardig. Wij zullen straks gelegenheid hebben op meer dergelijke overeenkomsten te wijzen.

[7] Von Rosenberg, Het eiland Nias (overgedrukt uit de Verhandelingen van het Bat. Gen. v. K. en W., dl, XXX), blz. 103.

[8] Campen, De Alfoeren van Halmahera, Tijdschr. v. Ned. Indië, Jaarg. 1883, dl. I, blz. 290.

[9] Raffles, Vol. II, App., p. LII.

[10] Art. 7 van de undang-undang van Malaka, Newbold, Vol. II, p. 238. Dit artikel komt ook voor in de Maleische Chrestomathie van De Hollander, blz. 249.

den weg achterhaald en gedood wordt, dan is de dooding van hem toegelaten" [11]. Niet minder bepaald is de bij de Balineezen op dit stuk bestaande regel. In het wetboek Dewa-danda lezen wij o. a.: "Indien iemand eenen dief, dien hij op heeter daad betrapt, neerlegt, of indien die dief ontvlucht, en vervolgens door den bewoner van het huis achtervolgd wordt, gedurende langer dan vier en twintig uren, en hij heeft er kennis van gegeven aan zijn dorpshoofd, die op het alarmblok slaat en het den vorst rapporteert, dan mag de bestolene den dief overal, waar hij hem ontmoet, dooden. Zijne handelwijze is te vergelijken bij de zee, welke tegen de klippen slaat, want hij vervolgt zonder ophouden, en daarom is het hem ook vergund den dief te dooden" [12]. Van de volken van Sumatra moeten allereerst de Bataks genoemd worden. Geoorloofd is het bij hen eenen dief, dien men op de daad betrapt, onmiddellijk te dooden; doch eens gevat zijnde moet zijn leven geëerbiedigd worden [13]. Hiermede is wel te vergelijken het gebruik, hetwelk vóór de vestiging van ons gezag op Midden-Sumatra bij de Menangkabawsche Maleiers bestond, dat bij ontdekking van diefstal gepleegd op en tijdens het houden der openbare markt aan iederen persoon, op de plaats aanwezig, het recht was toegekend, den op heeterdaad betrapten dief een vuistslag toe te dienen. Als gevolg evenwel van het steeds overgroot aantal aanwezigen op zulke plaatsen, gebeurde het slechts uiterst zelden, dat de delinquent er nog behouden van afkwam; meestal schoot hij er het leven bij in [14]. Ook bij de Pasemahers vinden wij de bepaling, dat het aan ieder vrijstaat iemand, die bezig is

---

[11] Art. 25 van de rapang, Matthes, Makassaarsche Chrestomathie, blz. 217.

[12] Art. 11 v. d. Dewa-danda, Tijdschr. v. Ind. T., L. en Vk., dl. XVIII, blz. 299.

[13] Francis, Korte beschrijving van het Nederlandsch grondgebied ter Sumatra's Westkust, Tijdschr. voor Ned. Ind., jaarg. 1839, dl. I, blz. 206- 207.

[14] Zie: Recht en Wet, rechtsgeleerd maandschrift onder redactie van Mr. Cohen Stuart, jaarg. 1882, afl. 3, blz. 202—203. "Niettegenstaande de vestiging van ons gezag op Sumatra aan deze lynchwet een einde maakte", lezen wij verder t. a. p., "werd aan het Nieuw Padangsch Handelsblad ten stelligste verzekerd, dat zich onlangs een dergelijk, op dezelfde wijze als boven omschreven geval heeft voorgedaan in het Priamansche. Alhoewel de dief, een Maleier, zich onder de hoede stelde van twee aldaar aanwezige politie-oppassers, ten einde naar de gevangenis gebracht te worden en zoodoende zijn leven nog te redden, was de woede der volksmenigte echter zoo verschrikkelijk, dat zij geene grenzen kende en de ongelukkige dientengevolge door vuistslagen gedood werd."

met het plegen van inbraak, te dooden [15]. Van de bewoners van Nias vermeldt Von Rosenberg, dat de dief op heeter daad betrapt zonder meer kan worden neergelegd, [16] en evenzoo lezen wij van de bevolking van het aan Portugal behoorend gedeelte van Timor: „le voleur de fruits, de légumes, de céréales, s'il est pris en flagrant délit, est mis à mort.... Le Timorien peut faire justice lui-même sur le voleur pris en flagrant délit; mais il doit tout de suite faire part au roi de ce qui est arrivé, et produire les preuves qui montrent que l'homme tué ait commis le crime" [17].

Vrij algemeen zien wij dus bij overspel zoowel als bij diefstal het wraakrecht, zoo het in continenti wordt uitgeoefend, nog gelden. Ook bij enkele andere vergrijpen is dit het geval. Zoo heet het in het hierboven reeds geciteerde uittreksel van eenige wetten, die op Java van kracht waren vóór de veronderstelde komst van Adji Saka: „If in an affray between two free persons the one killed the other, and the offender was seized in the act, he could be put to death by the relations or friends of the deceased; but if he succeeded in taking refuge with the head of a village, he was only liable to a fine of five tahils if the deceased was a male, and three and a half tahils if a female" [18]. Ook de Makassaarsche rapang kent bij doodslag aan de verwanten van den verslagene het recht toe, den moordenaar wederom te dooden. Dit heet ***papuli***, dat is letterlijk gelijk doen staan, te weten de straf met de misdaad, alzoo het jus talionis toepassen, in meer bepaalden zin dit bij doodslag doen, en van daar iemand neerleggen, die een ander heeft neergelegd [19]. „Wanneer vrije lieden", aldus lezen wij, „met elkander twisten en de wapens tegen elkander trekken, en een hunner gedood wordt, en de moordenaar door de bloedverwanten van den verslagene wordt betrapt, dan is het toegelaten dat hij (door hen) wederom gedood, of om de Makassaarsche uitdrukking te gebruiken, gepapulied wordt, ***nipapuli***. Zoo de

---

[15] Gersen, Undang-undang, blz. 141, art. 33.

[16] Von Rosenberg, Der Malayische Archipel, blz. 166.

[17] De Castro, Résumé historique de l'établissement Portugais à Timor, Tijdschr. v. Ind. T., L. en Vk., dl. XI, blz. 480.

[18] Raffles, Vol. II, App., p. LII.

[19] Matthes, Makassaarsche en Boegineesche woordenboeken, i. v. *puli*. Volgens het Boegineesche woordenboek wordt *papuli* ook gebruikt voor het uitoefenen van het wraakrecht op, het dooden dus van, een overspelig paar.

moordenaar echter vlucht naar het huis van den rechter, mag hij niet meer gedood worden, doch wordt hij met de sapu (de bloedprijs of boete bij moord) gestraft" [20]. In een ander artikel heet het: "Indien een persoon van adel door iemand uit de geringe volksklasse gedood wordt, en de moordenaar wordt betrapt, dan wordt hij wederom gedood, gepapulied. Wanneer de moordenaar echter in het huis van den rechter vlucht, wordt hij niet gedood, doch wordt hij slechts beboet" [21]. Is het echter een adellijke, die eenen slaaf of in het algemeen iemand van lageren stand heeft gedood, dan wordt, volgens een derde artikel, de moordenaar wel beboet, doch mag het jus talionis, zelfs bij ontdekking op heeter daad, niet op hem toegepast worden: "en ofschoon", aldus luidt het voorschrift, "hij betrapt wordt, doodende (terwijl hij den doodslag begaat), kan hij toch niet wederom gedood, gepapulied worden, dewijl hij slechts iemand, die minder in rang is, om het leven heeft gebracht" [22]. In de bij de Maleiers van Djohor op Malaka geldende gewoonterechten wordt zelfs aan den persoon, die door een anderen in het aangezicht geslagen wordt, het recht toegekend den beleediger te dooden. "If a person who receives a blow on the face kill the assailant it shall be deemed no offence should he kill him within three days, but if after this period, the slayer shall be fined one catty, for by so doing he has conducted himself in an unmanly manner, and this is the law of custom" [23]. Wij zouden er nog op kunnen wijzen, hoe ook bij schaking, bij ontvoering van eene getrouwde vrouw zoowel als van eene jonge dochter, het wraakrecht, althans

---

[20] Art. 9 van de rapang, Matthes, Mak. Chrest., blz. 213. Men lette wederom op de overeenkomst in de redactie tusschen dit artikel en het aangehaalde uit de Javaansche wet.

[21] Art. 10 van de rapang, O. c., blz. 213—214. Er staat eigenlijk: "Indien een anakaraëng-sala door iemand uit het gemeen gedood wordt." Een *anakaraëng-sala*, in het Boegineesch *anakarung-sala*, is iemand van den laagsten adel, letterlijk: ter nauwernood nog anakaraëng of anakarung (een anakaraëng of anakarung nu is reeds een prins of prinses van lagen rang). Het spreekt van zelf dat zoo iemand uit het gemeen een persoon van hoogeren adel dan een anakaraëng-sala doodt, à plus forte raison het papuli, het jus talionis, op hem mag worden toegepast.

[22] Art. 11 van de rapang, O. c., blz. 214.

[23] Translation of the Malayan laws of Johor, Journ. Ind. Archipel., Vol. IX, p. 88. Verg. ook: art. 5 van de undang-undang Malaka, Newbold, Vol. II, p. 235—236.

binnen zekere grenzen, nog van kracht is. In de meer aangehaalde Javaansche wetten van den tijd vóór de komst van Adji Saka lezen wij o. a.: "A man having run away with the wife of another, on her being seized by her husband at their abode, both parties could be put to death; but if they were not discovered for a length of time, during which they kept themselves quiet and had begotten children, the adulterer was only liable to pay, as well for himself as for the woman, a fine of ten tahils" [24]. Bekend is het hoe op Bali schaking veelvuldig wordt aangetroffen en een der meest gewone wijzen is, waarop huwelijken tot stand komen. Bij eene dergelijke schaking heeft de beleedigde familie eene volle maand het recht om den roover te zoeken en hem dan om te brengen. Na afloop van dien termijn, houdt dat recht op en heeft de schaker slechts eene boete te voldoen, waarmede het misdrijf goed gemaakt wordt en het huwelijk als voltrokken wordt beschouwd [25]. Ook bij de Makassaren en Boegineezen is schaking geen ongewoon verschijnsel. Bij gelijken van rang nu en vooral ten opzichte van minderen, heeft de beleedigde familie het recht den schaker neder te leggen, tenzij deze zorg drage zich bij tijds tot den vorst of tot den priester te begeven en het huwelijk door laatstgenoemden te laten inzegenen [26].

Uit het voorgaande blijkt dus, dat bij de volken van den Indischen Archipel het wraakrecht nog algemeen is toegelaten binnen een zekeren termijn, vier en twintig uren, drie dagen, eene maand, nadat het misdrijf gepleegd is, of, hetgeen het meest voorkomt, onmiddellijk op de daad zelve, in welk geval het recht ophoudt als de misdadiger weet te ontvluchten, of de eene of andere vrijplaats, de woning van een hoofd, het huis van den rechter, weet te bereiken [27] In alle andere omstandigheden is het den schuldige vergund zich de wraak door eene boete, eene zoengave, af te koopen. Aanvankelijk — gelijk wij hierboven reeds opmerkten — was het aan de beleedigde

[24] Raffles, Vol. II, App., p. LIII.

[25] Van Eck, Bali, blz. 379—380.

[26] Matthes, Ethnographie van Zuid-Celebes, blz. 44.

[27] Deze door het wraakrecht erkende doodslag is natuurlijk geheel iets anders dan de, ook in het Europeesche strafrecht, toegelatene doodslag uit noodweer, waarvoor verzet van den kant van den dader een noodzakelijk vereischte is, terwijl de eerste ook zonder eenig verzet kan plaats hebben. Trouwens dat wel degelijk het wraakrecht bedoeld is en geen doodslag uit noodweer, blijkt o. a. in de Makassaarsche wetten duidelijk uit het gebruik van het woord *papuli*, in

partij overgelaten de zoengave aan te nemen of de terdoodbrenging van den beleediger te eischen. Men weet dat o. a. in den Islâm het strafrecht nog in deze phase van ontwikkeling verkeert. Moord en doodslag worden met de qiçâç, de talio, gestraft, tenzij de verwanten van den verslagene zich met de dijat, de zoengave, tevredenstellen. Niemand is echter verplicht deze zoengave aan te nemen. Integendeel, het wordt zelfs beter geoordeeld, althans bij moedwillige berooving van iemands leven, die te weigeren en de qiçâç te vorderen. In eene hoogere phase van de ontwikkeling van het strafrecht, zien wij den beleedigde niet meer de bevoegdheid toegekend tusschen het wraakrecht, de talio, en de zoengave, de boete, te kiezen, doch het hem eenvoudig tot plicht gemaakt deze laatste aan te nemen. Dit nu is de regel bij de volken van den Indischen Archipel. Bij hen wordt naar het gevoelen van den beleedigde niet gevraagd. Is eenmaal de termijn, waarin het wraakrecht toegelaten is, verstreken, zonder dat men van dit recht heeft kunnen of willen gebruik maken, dan is van het dooden van den misdadiger geen sprake meer, en is de boete, de zoengave, verplichtend. Duidelijk blijkt dit uit de hierboven geciteerde voorbeelden. Vooral de aangehaalde artikelen uit de Makassaarsche rapang laten omtrent dit punt geen twijfel over [28].

---

plaats van het gewone *buno*, voor dooden. Wij zullen echter straks zien, dat doodslag uit noodweer ook in de inlandsche wetten erkend wordt. Het wraakrecht bij ontdekking op heeter daad wordt overigens bij verschillende volken, in alle deelen der wereld, aangetroffen. Voorbeelden daarvan vindt men in de werken van Post: Die Anfänge des Staats- und Rechtslebens, pp. 201—202, 219—220; Bausteine für eine allgemeine Rechtswissenschaft, Band I, pp. 259—260, 319—320, en Die Geschlechtsgenossenschaft der Urzeit, pp. 84, 133, 157—158.

[28] Post, Die Geschlechtsgenossenschaft der Urzeit, blz. 164 vlg., onderscheidt de in den tekst bedoelde ontwikkelingsphasen van het boetenstelsel aldus: »Der allmäliche Untergang der Blutrache wird durch folgende Umstände herbeigeführt. Zunächst wird auf einer forgerückteren Entwicklungsstufe den Verwandten gestattet, statt der Ausübung der Blutrache ein Sühugald vom Mörder oder dessen Blutsfreunden anzunehmen, so dass es in ihrer freien Wahl steht, ob sie auf Blutrache bestehen oder die Busse annehmen wollen..... Die Zulässigkeit der Annahme eines Sühngeldes tritt zuerst bei leichteren Rechtsverletzungen auf. Am längsten wird Blut verlangt bei Körperverletzungen und Mord. Beim Mord namentlich wird die Annahme eines Blutgeldes noch lange verweigert, nachdem schon alle sonstigen Rechtsverletzungen sühnbar geworden sind. Endlich jedoch wird auch der Mord sühnbar.... Auf einen ferneren Entwicklungsstufe hört das Wahlrecht der Verwandten zwischen Blutrache und Sühne auf, und es wird ihnen zur Pflicht gemacht, das Sühngeld anzunehmen, falls ihnen ein solches geboten wird.« Het strafrecht van de volken van den Indischen Archipel bevindt zich,

Het strafrecht bij de volken van het Maleische ras wordt dus gekenmerkt door het boetenstelsel, waarbij ieder misdrijf, in al zijne onderscheidingen, op eene zekere geldsom, waarmede het geboet moet worden, is geschat. De boete heeft echter allerwege nog een zuiver privaatrechterlijk karakter. Zij is meer eene vergoeding voor aangedaan leed, dan eene straf. De misdaden worden dan ook nog beschouwd als gepleegd tegen particulieren, niet tegen het algemeen, zoodat de vervolging van den misdadiger op zich zelf nog geene staatszaak wordt geacht. Er bestaat dus geen onderscheid tusschen eene burgerlijke en eene strafvordering. In beide gevallen moet men komen eischen; wanneer bij een misdrijf geen klager opkomt, blijft het feit eenvoudig ongestraft. Niet alleen bij de minder ontwikkelde volken van den Archipel wordt dit beginsel aangetroffen, doch ook bij die, welke reeds hooger op de ladder der beschaving staan. Men behoeft b. v. slechts de Javaansche wetboeken in te zien, om de bewijzen daarvan te vinden. Geen geval van moord of verwonding kan worden behandeld, of de bepaling van de straf daarop wordt voorafgegaan door de woorden: „wanneer de bloedverwanten er niet in berusten”, waarop dan gewoonlijk

---

gelijk in den tekst reeds werd opgemerkt, in deze laatste phase van ontwikkeling. Eenmaal echter moet ook het wraakrecht hier regel geweest zijn en het aannemen van de zoengave, de boete, geheel aan het goedvinden van de beleedigde partij zijn overgelaten. Van den overgang van dit stelsel tot het tegenwoordige, maken o. a. de overleveringen van de Menangkabawsche Maleiers van Midden-Sumatra gewag, waar er sprake is van de twee bekende wetgevers, Datuk Katumânggungan en Pârpatih Sabatang. De eerste vertegenwoordigde de conservatieve richting, de richting van hen, die zich gestreng aan de oude gebruiken en instellingen wenschten te houden, de tweede was het hoofd van de minder behoudenden, die onderling overleg stelden boven eene slaafsche navolging van alles wat de vaderen deden. Datuk Katumânggungan, als conservatief, was, gelijk van zelf spreekt, ook een verdediger van het oude wraakrecht, terwijl de liberale Pârpatih Sabatang het nieuwe boetenstelsel voorstond. Langen tijd zou deze laatste, volgens het verhaal, hebben aangedrongen op eene algemeene toepassing van dit stelsel, totdat hij gelegenheid vond zijn gevoelen te doen zegevieren. Datuk Katumânggungan, den trap van een huis willende opgaan, werd door een hond in de beenen gebeten. Vertoornd daarover, liet hij een stok zoeken, om er den hond mede te slaan. Pârpatih Sabatang kwam echter tusschen beiden, en zeide: „Hoe! gij wijkt van uwe beginselen af; gij zijt immers voor de leer der wedervergelding! De hond heeft u gebeten; gij zijt dus verplicht dien hond terug te bijten: waarvoor dan nog een stok?” Deze tegenwerping trof Datuk Katumânggungan, en van dien tijd was hij ook gezind om voor zaken van moord den bloedprijs, de zoengave, te vorderen. (Zie dit verhaal bij Kroesen, Het inlandsch bestuur ter Sumatra's Westkust, Tijdschr. voor Ned. Indië, jaarg. 1873, dl. II, blz. 87).

volgt: „en er eene aanklacht plaats heeft", of wel: „dan hebbe de aanklacht voortgang". Daaruit volgt dus, dat wanneer de betrekkingen van den vermoorde of den verwonde wèl in het misdrijf berusten en geene aanklacht doen, er evenmin een rechtsgeding gevoerd, noch de straf opgelegd kan worden. Ook bij diefstal kan de vervolging van den misdadiger alleen op aanklachte van de benadeelde partij plaats hebben. In de Surjô-alam, een der Javaansche wetboeken, heet het o. a.: „Als iemand bestolen is, en hij de voetsporen der dieven niet kan ontdekken of bewijzen, zoo kan hem ook geen recht gedaan worden, want dit wordt genaamd kasirnan tilas, dat is: voetsporen der dieven uit het oog verliezen." [29] Het blijkt dus dat het tot klaarheid brengen van een misdrijf geheel aan de benadeelde partij wordt overgelaten en het openbaar gezag zich daarmede volstrekt niet inlaat. Duidelijker komt dit nog uit in eene bepaling van het wetboek Nawôlô-pradôtô, waarbij aan den bestolene een termijn van veertig dagen wordt gelaten, om zijne aanklacht in te dienen. „Heeft hij het feit niet aangegeven binnen de veertig dagen", aldus luidt het verder, „en komt hij later den dader op het spoor, dan kan zijne aanklacht niet meer worden aangenomen." [30] De termijn van veertig dagen is natuurlijk te kort, om aan eene verjaring te denken. Ongetwijfeld hebben wij hier slechts met eene soort van poena negligentiae te doen. Doch dan blijkt daaruit ook duidelijk, hoe weinig nog het vervolgen van misdrijven eene staatszaak geacht wordt. [31] Ook bij de Menangkabawsche Maleiers van Midden-Sumatra verkeert het strafrecht nog in deze phase van ontwikkeling. Niet alleen in het civiel proces heeft men partijen, ook in strafzaken zijn de benadeelde of zijn nabestaanden eischer, *nan manda'awa*, en de beschuldigde is verweerder, *nan tăda'awa*. Wel treft men personen aan, die onder den titel van manti de functiën uitoefenen van openbaar aanklager, doch eerst dan treden zij als zoodanig op, wanneer de zaak door de benadeelde partij aanhangig is gemaakt. Geschiedt dit

---

[29] Surjô-alam, Bijdragen tot de T., L. en Vk. van Ned. Indie, Nieuwe volgreeks, dl. VI, blz. 20.

[30] Art. 8 van de Nawôlô-pradôtô, Tijdschr. v. Ned. Ind., jaarg. 1844, dl. I, blz. 278.

[31] Men zie voor het voorgaande uitvoeriger: Jonker, Over Javaansch strafrecht, blz. 13 vlg.

niet, dan blijft het feit eenvoudig ongestraft. [32] Niet minder wordt bij de Lampongers de beschouwing aangetroffen, dat het misdrijf als gepleegd tegen particulieren en niet tegen het algemeen, ook alleen op aanklachte van den beleedigde kan worden vervolgd. Vooral bij diefstal komt zulks uit. „Als aan iemand iets ontstolen of ontroofd is," aldus vinden wij vermeld, „en men den dader uitgevonden heeft, onderzoekt men gewoonlijk of deze een bemiddeld persoon is. Hiervan genoegzaam overtuigd zijnde, vraagt men hem, of hij genegen is het gestolene of geroofde te vergoeden, zelden minder dan met de enkele waarde daarboven, hetgeen kaduwa-watang heet, of met de dubbele waarde daarboven, hetgeen katiga-watang wordt genoemd, en waarvan de eisch gewoonlijk afhangt van de meerdere of mindere hebzucht van den benadeelde. Neemt de dief daarmede genoegen, dan is de zaak afgeloopen; anders klaagt de beschadigde hem aan, niet voor hetgeen hij hem ontvreemdde, maar voor een of tweemaal de waarde daarboven." [33] Nog willen wij, om een enkel voorbeeld aan te halen van een volk, dat nog op den laagsten trap van beschaving staat, op de bewoners van het eilandje Engano wijzen. „Ueber den Rechtszustand," zegt Von Rosenberg, „lässt sich nur wenig sagen. Missethaten und Verbrechen kommen ausser Diebstählen nur selten vor. Die beleidigte oder verkürzte Partei bestimmt, wenn der Schuldige ermittelt ist, selbst die Höhe der zu leistenden Busse. Erst wenn die Bezahlung ganz oder theilweise verweigert wird, wird der Fall dem Häuptling unterbreitet" [34].

Wij hebben nog, alvorens verder te gaan, de aandacht te vestigen op eene bijzonderheid waardoor het inlandsch strafrecht gekenmerkt wordt, het solidariteitsstelsel. Op zich zelf is deze instelling slechts een noodwendig uitvloeisel van het sterk uitgedrukt familieleven, de vastheid van den familieband, bij volken, welke nog in hunne kindsheid verkeeren. Men kan zich dien band nauwelijks eng genoeg voorstellen. De leden van eene familie wonen niet enkel bijeen, doch hebben gemeenschappelijke belangen, vormen een geheel in administratieven als in economischen zin, zoo wij zulke westersche uitdrukkingen hier mogen bezigen. Bij zulk eene innige aaneensluiting is de aansprakelijkheid van de familie voor de handelingen van een harer leden

---

[32] Van Hasselt, Midden-Sumatra, blz. 225. Verordeningen tot regeling van het rechtswezen ter Sumatra's Westkust, dl. II, blz. 21 en 126—127.

[33] Tijdschr. voor Ned. Ind., jaarg. 1852, dl. I, blz. 260.

[34] Von Rosenberg, Der Malayische Archipel, blz. 216.

niets meer dan natuurlijk. Naar de groep der familie nu zijn ook de andere groepen gemodelleerd. De stam, de gemeente, wordt toch feitelijk slechts als eene uitbreiding der familie beschouwd. Beide groepen en elk harer leden staan dan ook voor elkander in. Dit solidariteitsstelsel geldt niet alleen van burgerlijke, doch ook van strafzaken. Immers, gelijk wij hierboven reeds hebben opgemerkt, op de meeste misdrijven zijn slechts geldboeten gesteld en deze boeten hebben minder ten doel den misdadiger te straffen, dan wel aan de benadeelde, beleedigde partij eene vergoeding te schenken, hebben dus niet een publiekrechterlijk, doch een zuiver privaatrechterlijk karakter. Elke misdaad lost zich dus van zelf op in eene schuldzaak, welke in niets onderscheiden is van eene gewone civiele vordering. Voor beiden moet dus wel het solidariteitsstelsel, waar dit althans bestaat, van kracht zijn. Voor zooveel de gemeente betreft, moet nog opgemerkt worden, dat hare aansprakelijkheid zich uitstrekt tot alles, wat binnen haar gebied gebeurt en waarvan de dader onbekend blijft.

Het is voornamelijk bij de volken van Sumatra, dat het solidariteitsstelsel wordt aangetroffen. In de eerste plaats wijzen wij op de Menangkabawsche Maleiers. De stammen waarin het volk hier verdeeld is, dragen den naam van suku. Het dorp heet kota, en twee of meer dorpen met bijbehoorend grondgebied vormen eene negari, de staatkundige eenheid. Solidariteit nu bestaat er allereerst tusschen de leden van eene familie, en verder tusschen die van eene suku en eene negari. Bovendien is de negari verantwoordelijk voor misdrijven, op haar gebied gepleegd, die niet tot klaarheid kunnen worden gebracht. Dit solidariteitsstelsel draagt den naam van *adat tanggungan*. Bij de Bataks wordt deze instelling eveneens aangetroffen. Analoog aan de suku vindt men hier de marga. De familie in de eerste plaats en verder de marga kunnen voor de handelingen van elk harer leden worden aangesproken [35]. Ook bij de Redjangers en Pasemahers geldt algemeen dit beginsel van solidariteit [36].

---

[35] Men leze o. a. over het solidariteitsstelsel bij de Maleiers: Verordeningen tot regeling van het rechtswezen ter Sumatra's Westkust, dl. II, blz. 288 vlg. Ook bij de Karo-karo, een Bataksche stam die de binnenlanden van de residentie Oostkust van Sumatra bewoont, bestaat het solidariteitsstelsel. De Haan, Verslag van eene reis in de Bataklanden, Verhandelingen v. h. Bat. Gen. v. K. en W., dl. XXXVIII, blz. 34.

[36] Marsden, p. 245.

Van de laatsten lezen wij o. a.: „Indien iemand omgebracht wordt en de dader daarvan bekend is, doch deze zich uit de voeten heeft gemaakt, zijn de aanverwanten van den schuldige verplicht de boete of het bloedgeld te voldoen. Ingeval de weggeloopen misdadiger geene familiebetrekkingen heeft, of deze het bloedgeld niet kunnen betalen, is de geheele dusun en marga verplicht het te voldoen. Als iemand rechtmatig met geldboeten is gestraft en zich daarna uit de voeten maakt, zijn zijne aanverwanten, zijne dusun en daarna zijne marga verplicht die te betalen" [37]. Van de volken buiten het eiland Sumatra, willen wij alleen de aandacht vestigen op de Javanen. Sporen van het solidariteitsstelsel vinden wij o. a. in het wetboek Nawôlô-pradôtô. In geval van moord — om hier slechts een enkel voorbeeld aan te halen — waarvan de daders onbekend blijven, wordt er onderscheid gemaakt naarmate het feit heeft plaats gehad in de stad of op het land. In het eerste geval zijn aansprakelijk, en dus ook gehouden gezamenlijk de verschuldigde boete op te brengen, zij, die wonen binnen eenen kring van 140 tjengkal (1 tjengkal = 12 Rijnlandsche voet), getrokken rondom het huis, waar de misdaad heeft plaats gehad. Bij een moord op het land gepleegd, moet onderzoek worden gedaan bij de bewoners van de zoogenaamde ***montjô-pat*** en ***montjô-limô***, dat zijn de vier naastbij gelegene en de vier daarop volgende dorpen. Wordt de persoon die het feit bedreven heeft niet gevonden, dan zijn de bewoners van die dorpen voor de boete aansprakelijk [38].

Het solidariteitsstelsel vormt dus een der voornaamste grondslagen van het inlandsch recht in burgerlijke zoowel als in strafzaken. Het spreekt van zelf, dat men er reeds spoedig toe moet gekomen zijn, aan die verantwoordelijkheid zekere

---

[37] Gersen, Undang-undang, blz. 125, art. 30—31. Het woord ***dusun*** = dorp, gemeente en ***marga*** = district. Daar elk district hier slechts door leden van één stam bewoond wordt (zie onze verhandeling: Over de verwantschap en het huwelijks- en erfrecht bij de volken van het Maleische ras, blz. 13—14), is marga ook geheel gelijkbeteekenend met stam, terwijl dusun een onderdeel van eenen stam, dus eene familie is. Achtereenvolgens zijn dus ook hier voor iemands handelingen aansprakelijk: de aanverwanten, de familie, de stam.

[38] Art. 15 van de Nawôlô-pradôtô, Tijdschr. v. Ned. Indië, jaarg 1844, dl. I, blz. 283. Over het voorkomen van het solidariteitsstelsel bij de meest uiteenloopende volken in alle deelen der wereld, zie: Post, Die Geschlechtsgenossenschaft der Urzeit, het 8e hoofdst., blz. 174 volg.

grenzen te stellen. Van daar het gebruik om hem, die, door het maken van schulden of door het herhaaldelijk plegen van misdrijven, de familie, den stam in ongelegenheid brengt, te verstooten. Vooral bij de Maleiers en bij de Bataks komt dit verstooten voor, bij de eersten onder de benaming ***buwang tingkarang***, letterlijk wegwerpen als eene scherf, als iets dus dat onnut is, en ***tuwang sătahu-tahu***, uitstorten zoodat iedereen het weet, in het publiek dus, bij de laatstgenoemden onder de benaming ***mangaliplip***. Die verstooting doet alle verantwoordelijkheid van de familie, van den stam voor de handelingen van den verstootene ophouden. [39] Ook bij de Redjangers en Pasemahers wordt dit gebruik aangetroffen. [40] „Indien iemand," aldus lezen wij van de laatstgenoemden, „zich bij herhaling aan het plegen van misdaden of het maken van schulden schuldig maakt, en daarom zijne aanwerwanten, zijne dusun of marga niet meer voor zijne daden willen verantwoordelijk zijn, dan moeten deze eenen buffel en tien spaansche matten aan den pasirah (het margahoofd) geven. De tien spaansche matten worden daarop door hem onder de pasirah's der afdeeling verdeeld, terwijl de buffel geslacht en opgegeten wordt. Daarop wordt door de pasirah's een geschrift uitgereikt, waarin vermeld is, dat de bovenbedoelde persoon is ***buwang surat***, dat is zoo veel als vogelvrij verklaard. Indien hij zich elders aan eenige misdaad schuldig maakt, zullen zijne aanverwanten, dusun of marga niet meer verantwoordelijk zijn. Wordt zulk een persoon ergens gedood of hem eenige andere slechte bejegening aangedaan, zoo bekommert men zich daarover niet meer. Voordat hij echter buwang surat mag zijn, is zijne familie dusun of marga verplicht, zijne oude schulden te betalen of andere hem betreffende zaken te beëindigen." [41]

---

[39] Van Hasselt, Midden-Sumatra, blz. 226. Verkerk Pistorius, Studien over de inlandsche huishouding in de Padangsche Bovenlanden, blz. 48—49 (waar de verstooting *buwang hutang* of *buwang tjiri* wordt genoemd). Willer, Bataksche wetten, Tijdschr. v. Ned. Ind., jaarg. 1846, dl. II, blz. 229. Schreiber, Die Battas in ihrem Verhältniss zu den Malaien von Sumatra, blz. 41.

[40] Marsden, pp. 220, 237, 245.

[41] Gersen, Undang-undang, blz. 125—126, art. 32. Deze verstooting bij de volken van Sumatra is natuurlijk te vergelijken met de zoogenaamde „Friedloslegung" in het strafrecht van de Europeesche volken in de middeleeuwen. „Wer von den Friedensgenossen", aldus Post, Die Geschlechtsgenossenschaft der Urzeit, blz. 110, „den Frieden der Genossenschaft bricht, wird in der ältesten Zeit friedlos, d. h. er wird aus der Genossenschaft ausgestossen und steht gerade so da, wie

Gaan wij nu de voornaamste misdrijven kortelijk na.

Het eerst komt in aanmerking doodslag. Hierop staat het betalen van eenen bloedprijs, het wergeld der oude Germanen. Op Java bezigt men daarvoor de uitdrukking ***dijat***, het Arabische دية, de benaming voor dezelfde zaak. Bij andere volken van den Indischen Archipel heeft men oorspronkelijk inlandsche benamingen. Zoo heet de bloedprijs op Sumatra algemeen ***bangun***, welk woord eigenlijk opstaan, zich oprichten, beteekent. Bij de Dajaks, althans bij die welke de Zuidooster-Afdeeling van Borneo bewonen, heet de boete bij moord ***bali***, het Maleische ***bĕli***, grondwoord van ***mĕmbĕli***, koopen, uit welke benaming het begrip van die boete als afkoopsom van een oorspronkelijk wraakrecht ten duidelijkste blijkt. De Makassaren en Boegineezen bezitten voor wergeld de woorden ***sapu*** en ***tokkong***, hoewel dit laatste ook gebezigd wordt van de vergoeding in geld of waarde voor zaken, bij diefstal bij voorbeeld [42]. Merkwaardig is de overeenkomst van tokkong met het Maleische bangun, daar het, even als dit, opstaan, zich oprichten, beteekent. Ten aanzien van bangun nu zegt Marsden: "The word signifies awaking or raising up, and the deceased is supposed to be replaced, or raised again to his family, in the payment of a sum proportioned to his rank, or equivalent to his or her personal value" [43]. Men stelt zich voor den verslagene te doen wederopstaan, door eene geldswaarde voor hem te betalen, door hem te vergoeden. "Doen opstaan" en "vergoeden" zijn in dit geval dus synonieme begrippen, en van daar dan ook de benaming ba-

---

ein Fremder..... Der Waldgänger im ältesten skandinavischen Rechte ist gerade so vogelfrei, wie irgend ein wildes Thier. Die altnorwegischen Quellen nennen daher den Mörder "Mordwolf" (mordvargr), den Brandstifter "Brandwolf" (brennuvargr) und sagen, der busslose Mensch sei wie ein Gestorbener." Voor voorbeelden van verstootingen buiten den Archipel zie men: Post, l. c., en verder van denzelfden schrijver: Bausteine für eine allgemeine Rechtswissenschaft, Band I, blz. 164 vlg., en Die Anfänge des Staats- und Rechtslebens, blz. 186 vlg.

[42] Men zegt ook wel *sapu-* of *tokkong-mate*, ter onderscheiding van *sapu-* of *tokkong-tallassa*, in het Makassaarsch, en *sapu-* of *tokkong-tuwo*, in het Boegineesch. Het woord *mate* is het Maleische *mati* = sterven, terwijl *tuwo*, Boeg. = *tallassa*, Mak. = leven is. De sapu-tuwo of de sapu-tallassa is dus niet als de sapu-mate tot voldoening van dooden, doch van levenden, wanneer deze b. v. door eens anders wapen verwond, of valschelijk van moord of overspel beschuldigd zijn. De sapu-tuwo of de sapu-tallassa is de helft van de sapu-mate. (Zie: Matthes, Makassaarsche en Boegineesche woordenboeken, i. v. *sapu* en *tokkong*).

[43] Marsden, p. 248.

ngun voor wergeld. Misschien laat het gebruik van tokkong in den zin van vergoeding in geld of waarde, niet alleen voor personen, doch ook voor zaken, zich op analoge wijze verklaren. Opmerking verdient het althans, dat het, naast tokkong, voor opstaan, staan, gebruikelijke woord *tåttong*, bepaaldelijk de causative vorm daarvan *mapatåttong*, doen opstaan, doen staan, ook in eene dergelijke beteekenis voorkomt, dus: *mapatåttongi anjaranna*, iemands paard doen staan, d. i. de waarde er van betalen, het vergoeden [44]. Met dit tåttong komt overeen het Makassaarsche *enteng*, waarvan het causative *penteng* op dezelfde wijze gebezigd wordt, als: *penteng djaranna* iemands paard doen staan, het vergoeden, *penteng tau*, doen staan een mensch, d. i. de bij de wet bepaalde geldelijke waarde van eenen mensch, m. a. w. het wergeld, voldoen [45].

Hetgeen hiervoren in het algemeen reeds van alle boeten werd opgemerkt, dat zij namelijk minder moeten beschouwd worden als eene straf, dan wel als eene vergoeding, geldt ook in het bijzonder van het wergeld, de bangun. Een natuurlijk uitvloeisel van dit beginsel is, dat het onderscheid, hetwelk het Europeesche strafrecht maakt tusschen moord, doodslag en onwillige berooving van iemands leven, bij de volken van den Indischen Archipel niet gekend wordt. Op elken doodslag staat het wergeld. Het spreekt echter van zelf, dat hierop eenige uitzonderingen voorkomen. Gaan wij ter kenschetsing eenige gevallen na, waarbij doodslag niet strafbaar geacht wordt, zooals die o. a. in het Javaansche wetboek Nawôlô-pradôtô onderscheiden worden.

Zoo bepaalt artikel 38, dat indien iemand de vrouw van een anderen, of eene weduwe, of eene maagd, schaakt en daarop door de bloedverwanten achternagezet en gegrepen wordt, hij aan de rechtbank moet worden overgeleverd; doch dat wanneer de schaker met de lieden, die hem vervolgen, handgemeen wordt, en daarbij het leven verliest, en zijne bloedverwanten daarin niet berusten, doch eene aanklacht indienen, die aanklacht van de hand moet worden gewezen en daaraan geen gevolg mag worden gegeven. Het volgende artikel bevat eene dergelijke bepaling ten aanzien van hem, die overspel gepleegd heeft. Tegenover dieven, roovers en moordenaars geldt de regel, dat zij mogen worden ge-

---

[44] Matthes, Boegineesch woordenboek, i. v. *tåttong*.

[45] Matthes, Makassaarsch woordenboek, i. v. *enteng*.

dood, zoo zij zich niet willen overgeven, doch zich te weer stellen. Men noemt het dooden in dit geval *ngrinkesi*, d i. iemand kortweg afmaken. Wanneer nu de bloedverwanten van den gedooden dief, roover of moordenaar zich daarover komen beklagen, dan wordt hunne aanklacht niet alleen niet aangenomen, doch zij tevens met 25 realen beboet. Eene dergelijke aanklacht noemt men *pisahid ringkes*, van *pisahid*, aanklacht, en *ringkes*, grondwoord van evengenoemd *ngrinkesi* [46]. Het behoeft ook nauwelijks te worden gezegd, dat in het algemeen hij, die zijn leven of goed tegen onwettige aanranding verdedigt en den aanrander doodt, evenmin strafbaar is. Een eigenaardig voorbeeld daarvan vinden wij in artikel 14 van de Nawôlô-pradôtô. Het betreft het zoogenaamde *tjandak-tjekel*, het geval namelijk dat iemand een anderen aanhoudt en op eene wederrechtelijke wijze, hetzij door list, hetzij door geweld, hem iets van zijne goederen ontneemt, ten einde zich zelven schadeloos te stellen voor de eene of andere vordering, die men op hem heeft, of waarvoor men hem, ofschoon hij er niets mede te maken heeft, aansprakelijk stellen wil. „En als het nu," zoo luidt het verder, „tusschen hen beiden tot vechten komt, zoodat een hunner gedood of gewond wordt, en de bloedverwanten hiermede niet tevreden, er zich over beklagen, dan mag de aanklacht niet aangenomen worden, indien het de bloedverwanten zijn van den aanhouder, van den persoon die tjandak-tjekel bedrijft. Maar zijn het de bloedverwanten van den aangehoudene, van hem dus wien de goederen ontnomen zijn, die er zich over beklagen, dan ga de aanklacht haren gang en worde naar de surambi (soort van rechtbank) opgezonden [47]." Zooals uit de aangehaalde artikelen blijkt, is het volgens de Javaansche wet geoorloofd eenen misdadiger te dooden, zoo hij zich verzet. Dit is natuurlijk slechts een vorm van noodweer, en, opdat wij dit nog in het voorbijgaan opmerken, geheel iets anders dan het wraakrecht, daar bij dit laatste immers de doodslag toegelaten is, ook zonder dat er verzet van den kant van den schuldige plaats heeft.

Nog op een bijzonder geval, waarbij doodslag niet strafbaar is, in de Nawôlô-pradôtô genoemd, willen wij de aandacht ves-

---

[46] Art. 4, 11—12 Nawôlô-pradôtô, Tijdschr. v. Ned. Indië, jaarg. 1844, dl. I, blz. 274-275, 281—282. Zie ook de bij art. 11 behoorende aanteekening op blz. 312.

[47] Art. 14 Nawôlô-pradôtô, blz. 282—283, en de aanteekening op blz. 313.

tigen. Een beginsel van het Javaansche strafrecht is, dat alle aanklachten moeten worden afgewezen, welke direct of indirect voortspruiten uit eene daad, die ongeoorloofd is. Zoo bepaalt artikel 40 van bedoeld wetboek, welke spelen al dan niet verboden zijn. Zoo men nu bij een spel handgemeen wordt en iemand daarbij gedood wordt, en de bloedverwanten er niet in berusten, doch eene aanklacht indienen, wordt die aanklacht afgewezen, als het een verboden spel is geweest, daar het ongeluk, den gedoode overkomen, een indirect gevolg is van zijne ongeoorloofde handeling. In het tegenovergestelde geval echter, wordt de aanklacht aangenomen. Een ander voorbeeld levert het volgende artikel. Alleen bij bepaalde gelegenheden is het toegelaten talèdèk's of dansmeiden hare vertooningen te doen geven. Voor alle andere gevallen moet men daartoe eerst verlof vragen. Komt er nu ter gelegenheid van zulk eene vertooning twist, en wordt er iemand gedood, en dienen zijne bloedverwanten eene aanklacht in, dan wordt die aanklacht al dan niet aangenomen, naarmate die vertooning wettig of onwettig gehouden is [48].

De hoegrootheid van het wergeld varieert bij de verschillende volken van den Archipel en regelt zich dikwijls naar verschillende omstandigheden, voornamelijk naar den stand en het geslacht van den verslagene. Zoo is bij de Makassaren de sapu voor eenen slaaf 20, en voor eene slavin 30 realen, voor een vrijen man 30, en voor eene vrije vrouw 40 realen, voor een adellijk persoon 88 realen [49]. Bij de Redjangers wordt door Marsden het bedrag van de bangun opgegeven als volgt: voor eenen pembarab en voor eenen proatin, twee klassen van hoofden, respectievelijk 500 en 250 dollars, voor de vrouw van eenen pembarab 250 dollars, voor eenen man uit de volksklasse 80, en voor eene vrouw uit de volksklasse 150 dollars [50]. Omtrent de Pasemahers vinden wij vermeld, dat het wergeld voor een gewonen inlander bedraagt 40, en voor eene gewone inlandsche vrouw 50 Spaansche matten, voor eenen penggawa (dusun- of dorpshoofd) of diens vrouw 222, en voor eenen pasirah (marga- of districtshoofd) of diens vrouw 444 Spaansche matten, terwijl voor de kinderen van een dusunhoofd als voor den kleinen man,

---

[48] Zie art. 40—41 Nawôlô-pradôtô, blz. 298—299 en de daarbij behoorende aanteekeningen, blz. 326—329.

[49] Art. 9—11 van de rapang, Matthes, Mak. Chrest., blz. 213—214.

[50] Marsden, blz. 222.

voor de kinderen van eenen pasirah als voor dusunhoofden betaald wordt [51]. In sommige streken van Bengkoelen bedraagt de bangun voor eenen pasirah 500, voor eenen pembarab 300, en voor eenen proatin 200 gulden, wanneer zij nog in functie zijn, terwijl voor iemand uit de volksklasse slechts 160 gulden betaald wordt. Zijn de genoemde hoofden echter buiten functie, dan wordt het wergeld verminderd tot 300, 200 en 160 gulden [52]. Doch genoeg om te doen zien, dat de bepaling van de schadeloosstelling bij doodslag van verschillende omstandigheden afhankelijk is.

Op eene eigenaardige wijze waarop het wergeld bij sommige volken wordt vastgesteld, moeten wij nog even de aandacht vestigen. Men weet hoe in de oude Germaansche volksrechten ieder deel van 's menschen lichaam, tot de vingers van de hand en de teenen van den voet, op eene zekere geldsom begroot was, en dat naar deze gegevens de vergoeding bij moord, zoowel als bij verwondingen, berekend werden. Iets dergelijks bestond eertijds bij de Javanen. Bij de wetten, die tot de komst der Engelschen op Oost-Java van kracht waren, was bepaald, dat voor het uitsteken der beide oogen eene schadevergoeding van 500 realen zou worden gegeven, was slechts één oog verloren dan 50 realen, voor het uitsnijden van de tong 500 realen, voor het uitstooten van de tanden 25 realen, voor het breken van den duim 500, van den vinger 100 realen, enz. [53]. Bij de Dajaks van de Wester-Afdeeling van Borneo heeft de bepaling van het wergeld nu nog op dezelfde wijze plaats. Deze Dajaks verdeelen het lichaam van den mensch in twaalf deelen, n. l. het hoofd, de oogen, de ooren, de stem, het lijf, de buik, de pudenda, de handen, het bloed, het hart, het vel en de haren. Elk dezer deelen vertegenwoordigt eene vaste som in goederen; zoo bijv. de oogen een stel gouden oorringen van 5 tot 6 realen, de stem een tawa-tawa of gong, muziekbekken, van 12 realen, de handen een geweer van 6 realen, enz., te zamen een aantal voorwerpen ter waarde van 86 realen. Dit is het bedrag van het wergeld [54]. Een ander voorbeeld van eene dergelijke waardebepaling van

[51] Gersen, Undang-undang, blz. 142, art. 42.

[52] Bijdragen tot de T., L. en Vk. van Ned. Indië, Nieuwe volgreeks, dl. IV, blz. 268.

[53] Raffles, Vol. I, p. 321.

[54] Senn van Basel, De bloedprijs der Dajaks op Borneo's Westkust, Tijdschr. v. *Ned. Indië*, jaarg 1874, dl. II, blz. 37—38.

het menschelijk lichaam vinden wij bij de Alfoeren van Boeroe. Het geloof bestaat hier, dat men den dood van een anderen veroorzaken kan door de werking van zekere booze geesten. Als er dus iemand overleden is, wordt er dadelijk een onderzoek ingesteld, aan wien zulks moet worden geweten. Hij die schuldig bevonden wordt, is verplicht aan de bloedverwanten van den overledene eene zekere schadevergoeding te betalen. Bij deze schadevergoeding nu wordt het hoofd berekend tegen een grooten schotel, de beide armen tegen twee bijlen, de beide beenen tegen twee speren, de ruggegraat tegen een zwaard, en de ribben elk tegen een stuk wit linnen ter lengte van een vadem [55]. Ook bij de Alfoeren van Ceram zijn, waar het wergeld gevorderd wordt voor het snellen van eenen kop, de verschillende deelen van het menschelijk lichaam op eene bepaalde waarde geschat, als: het hoofd op een gong of muziekbekken, elke hand op een stuk lijnwaad, de buik op een schenkbord, de darmen op een gouden ketting, enz [56].

Evenals voor andere misdrijven geldt ook voor doodslag het solidariteitsstelsel. Waar dit stelsel bestaat, is bij onvermogen van den schuldige de familie en verder de stam verplicht het wergeld te voldoen. Blijven beide in gebreke, dan wordt de schuldige ter dood gebracht. Dit is o. a. het geval bij de Menangkabawsche Maleiers van Midden-Sumatra. De rechtsregel luidt hier: „djokò băamé hiduiq, djokò taq băamé mắti," d. i. als men goud (geld) bezit, blijft men in leven, als men geen goud heeft, moet men sterven. Duidelijk komt het dan uit, hoezeer de straf hier nog geheel het karakter heeft eener private wraak en de bangun slechts de afkoopsom daarvan is. In de eerste plaats toch kan de terdoodbrenging alleen geschieden zoo de bloedverwanten van den vermoorde zulks eischen, en ten andere hebben die bloed-

[55] Zie onze: Bijdragen tot de kennis der Alfoeren van het eiland Boeroe, Verhandelingen van het Bat. Gen. v. K. en W., dl. XXXVIII, blz. 32—33. Het dooden in het hierbedoelde geval geschiedt natuurlijk door eene soort van tooverij. Doodslag door tooverij nu staat gelijk met ieder anderen doodslag, zoodat de dader ook daarvoor gestraft behoort te worden. Bij de Alfoeren van Boeroe geschiedt dit, gelijk in den tekst blijkt, door betaling van het wergeld. Bij andere volken van den Archipel worden echter zij, die van tooverij of hekserij beschuldigd worden, dikwijls ter dood gebracht. Zoo is dit het geval bij de Papoewas van Nieuw-Guinea: de veroordeelden worden met lanssteken afgemaakt en hunne lijken in zee geworpen. (Zeitschrift für Ethnologie, 8er Jahrgang, S. 192—193). Ook bij de Dajaks, de Timoreezen, de Balineezen, straft men tooverij of hekserij nog veelal met den dood.

[56] Van Hoëvell, Ambon, blz. 136. Tijdschr. v. Ned. Indië, jaarg. 1843 dl. II, blz. 587—588.

verwanten het recht zelf de doodstraf ten uitvoer te leggen, door den aan eenen paal gebondenen veroordeelde, in het openbaar, hetzij met hetzelfde wapen, waarmede hij het feit bedreven heeft, hetzij met een ander, te dooden. Verlangen zij dit niet, dan geschiedt de voltrekking van de doodstraf door middel van onthoofding, mede in het openbaar, terwijl als uitvoerder de hulubalang optreedt. Zoo de familie de terdoodbrenging niet vordert, moet de straf *măandam* of *măhandam* toegepast worden, d. w. z. wordt de veroordeelde als slaaf of pandeling toegewezen aan het hoogst in rang zijnd hoofd [57]. Ook bij de Bataks wordt de moordenaar, wanneer hij het verschuldigde wergeld niet betalen kan, aan de verwanten van den vermoorde overgeleverd om door hen ter dood te worden gebracht. [58] Bij de Niasers wordt, na het vellen van het vonnis, aan de familie van den veroordeelde drie dagen tijd gegeven, om het geld voor den bloedprijs te verzamelen. Wordt dit op den derden dag niet uitbetaald, dan wordt de doodstraf toegepast. Hier geschiedt de tenuitvoerlegging echter niet meer door de verwanten van den verslagene, doch door tusschenkomst van het openbaar gezag [59]. Ook bij de andere volken van den Archipel

---

[57] Van Hasselt, Midden-Sumatra, blz. 232. Verordeningen tot regeling van het rechtswezen ter Sumatra's Westkust, dl. II, blz. 26—27. De hulubalang of dubalang is de voorvechter in den oorlog, en in vredestijd de handhaver van de orde en de uitvoerder van de bevelen der hoofden.

[58] Junghuhn, Die Battaländer, dl. II, blz. 146. Ook Willer, Bataksche wetten, blz. 201, vermeldt dat de tenuitvoerlegging van doodvonnissen geschiedt door den beleedigde of diens verwanten. Trouwens dit verschijnsel is algemeen, daar waar de straf nog het karakter heeft eener private wraak. „Wo die Blutrache in einem Staate als Rechtsinstitut anerkannt wird", aldus Post, Bausteine für eine allgemeine Rechtswissenschaft, dl. I, blz. 156, „bietet die staatliche Obrigkeit selbst zur Vollziehung derselben wohl die Hand, indem sie den Missethäter den Blutsfreunden des Erschlagenen zur Ausübung der Rache ausliefert. Auch dieser Rechtssatz ist ein allgemeinerer und beruht auf der Uebergangsentwickelung von der Geschlechterverfassung zur staatlichen Stufe. Er findet sich gleichmässig in Persien, Belutschistan, Khokand, bei den Kirgisen, und dann wieder in Bornu, Wadai und Abyssinien. Aber auch in der Erzählung eines Falles in den Criminalregistern von St. Peter wird gesagt, der Schuldige sei den Verwandten des Getödteten übergeben und von diesen seinen Feinden enthauptet worden. In der Keure von Arkes (Art. 28) heisst es: de homicidio voluntario convictus parentibus vel cognatis occisi tradetur occidendus." Zie voor meerdere voorbeelden: Post, Die Geschlechtsgenossenschaft der Urzeit, blz. 161, en Die Anfänge des Staats- und Rechtslebens, blz. 184. Men weet hoe ook in den Islâm de qiçâç, de talio, te voltrekken, het recht is van den beleedigde of, bij moord, van de bloedverwanten van den verslagene, onder toezicht van den qâdhi.

[59] Von Rosenberg, Nias, blz. 104—105.

wordt in den regel, bij niet voldoening van het wergeld, de schuldige ter dood gebracht. Waar dit niet verlangd wordt, komt hij, gelijk wij dit o. a. van de Maleiers reeds gezien hebben, als slaaf of pandeling, hetzij aan de hoofden, hetzij aan hem, ten wiens gunste het vonnis is uitgesproken.

Het wergeld vervalt, zooals van zelf spreekt, aan de bloedverwanten van den vermoorde. Bij sommige volken is het echter regel, dat een gedeelte daarvan aan de hoofden, die het vonnis hebben uitgesproken, wordt afgestaan. Een voorbeeld daarvan vinden wij bij de Menangkabawsche Maleiers van Midden-Sumatra [60]. Waar deze regel niet voorkomt, wordt niet zelden ten behoeve van de hoofden aan den schuldige eene afzonderlijke boete opgelegd. Zoo vinden wij dit vermeld van de Redjangers en Pasemahers [61]. Ook in verschillende streken van Bengkoelen wordt doodslag, behalve met de bangun, ook met eene boete aan den raad der hoofden gestraft [62]. Van de volken buiten Sumatra, willen wij alleen de aandacht op de Makassaren en Boegineezen vestigen. Bij de veroordeeling tot betaling van de sapu of tokkong, het wergeld, wordt den schuldige aan doodslag tevens eene boete opgelegd, die even groot is als het wergeld en *tonra* heet. Dit woord beteekent eigenlijk, althans in het Boegineesch, voorttrekken, voortsleepen, en de boete wordt zoo genoemd, dewijl zij voortgesleept wordt door de sapu, de tokkong, d. i. op de tokkong, de sapu volgt. [63] Het blijkt niet voor wie de tonra bestemd is, doch zij komt vermoedelijk wel aan de rechtsprekende hoofden toe.

Over verwonding kunnen wij kort zijn. Evenals op doodslag, staat ook hierop het betalen van eene zekere vergoeding, bij de Menangkabawsche Maleiers van Midden-Sumatra *pampas* geheeten. Het bedrag daarvan hangt voornamelijk van den aard der toegebrachte kwetsuren af. Hoedanig eertijds op Java voor het verlies van bepaalde lichaamsdeelen ook bepaalde vergoedingen bestonden, hebben wij zooeven al gezien. Ook bij de Dajaks van de Wester-Afdeeling van Borneo, bij wie de ver-

---

[60] Van de bangun vervalt ¾ aan de familie, terwijl ¼ aan de hoofden wordt toegewezen. Van Hasselt, Midden-Sumatra, blz. 233. Verordeningen tot regeling van het rechtswezen ter Sumatra's Westkust, dl. II, blz. 26.

[61] Marsden, pp. 222 en 234.

[62] Bijdragen tot de T., L. en Vk. v. Ned. Indië, Nieuwe volgreeks, dl. IV, blz. 268 en 273.

[63] Matthes, Mak. en Boeg. woordenb., i. v. *tonra*.

schillende lichaamsdeelen elk eene vaste waarde vertegenwoordigen, wordt in zooverre bij het bepalen van de schadeloosstellingen ter zake van verwondingen daarop gelet, dat eerst de waarde genomen wordt der getroffen deelen en er zooveel bijgelegd totdat de helft van den geheelen bloedprijs of 43 realen bereikt is [64]. Overigens merken wij nog op, dat veel van hetgeen hierboven omtrent doodslag is gezegd, vooral wat de niet strafbaarheid betreft, ook voor verwonding geldt.

Een tweetal misdrijven, waarop wij nog de aandacht vestigen willen, zijn diefstal en overspel.

Voor diefstal geldt, gelijk wij hiervoren al gezien hebben, bij ontdekking op heeter daad nog algemeen het wraakrecht. Wordt van dit recht geen gebruik gemaakt, dan is bij volken de straf op dit misdrijf eenvoudig het gestolene terug te geven, dan wel de waarde daarvan te vergoeden, of, indien de dief daartoe niet in staat is, den eigenaar als slaaf of pandeling te dienen. In vroegere tijden was dit de regel bij de Javanen. In de hiervoren aangehaalde, door Raffles medegedeelde wetten, die op Java van kracht waren vóór de komst van Adji Saka, leest men: „A free subject having committed a robbery, he was delivered up (on detection) to the chief or tribunal of the place to which he belonged; and if unwilling to restore the stolen goods, or unable to pay the value, he was to be delivered over to the person whom he had robbed, and made to serve him as a bondsman: but no claim whatever was enforced upon the wife or children, who did not, on this account, forfeit their liberty” [65]. Eene bijna gelijkluidende bepaling treft men in de Makassaarsche rapang of verzameling van wetten aan. Als een vrij persoon een diefstal gepleegd heeft, wordt hij overgegeven aan het hoofd zijner woonplaats. Indien hij nu het gestolene niet kan voldoen of zich uitlossen, wordt hij slaaf gemaakt van den bestolene. Zijne vrouwen en kinderen kunnen echter daarvoor niet worden aangesproken [66]. Besteelt een dief twee personen, zoo heet het in een ander artikel, en kan hij het gestolene niet vergoeden, terwijl zijne

---

[64] Zie het hiervoren aangehaalde opstel van Senn van Basel, De bloedprijs der Dajaks op Borneo's Westkust, bl. 38.

[65] Raffles, Vol. II, App., p. LII.

[66] Art. 25 van de rapang, Matthes, Mak. Chrest., blz. 217. Merkwaardig is weder de overeenkomst in de redactie tusschen deze bepaling en de aangehaalde uit de Javaansche wet. Op de geciteerde woorden volgt in beide artikelen het hiervoren, blz. 88—89, vermelde voorschrift, dat de dief, op heeter daad betrapt, mag worden gedood.

familie ook daartoe niet in staat is, dan wordt hij verkocht, en hetgeen hij opgebracht heeft, wordt onder de twee bestolenen gelijkelijk verdeeld [67]. Evenals de vergoeding bij doodslag, draagt die ter zake van diefstal, zooals reeds werd opgemerkt, den naam van *tokkong*. Ook bij de Lampongers wordt diefstal, naar de hierboven geciteerde mededeeling, eenvoudig gestraft met eene enkelvoudige teruggave of vergoeding van het gestolene, *ginti-watang*, of van een- of tweemaal de waarde daarboven, *kaduwa-* of *katiga-watang* [68]. Is de dief daartoe onvermogend, dan vervalt hij als slaaf aan den bestolene [69].

Bij enkele volken staat als straf op diefstal, behalve teruggave van het ontvreemde of vergoeding van de enkele, meestal van de dubbele waarde daarvan, nog eene boete. In de eerste plaats moeten wij op de Makassaren en Boegineezen wijzen. De tokkong ter zake van diefstal gaat bij hen steeds vergezeld van eene boete, die, evenals de boete welke op het wergeld volgt, *tonra* heet [70]. Van de Balineezen vinden wij vermeld, dat diefstal bij nacht wordt gestraft met 4 bungkus en 9 peku's, terwijl het dubbele der waarde van de ontvreemde goederen aan den bestolene moet worden uitgekeerd. Bij onvermogen wordt de dief ter dood gebracht. Diefstal bij dag wordt gestraft met eene geldboete van 2 bungkus 4½ peku's benevens het dubbele der waarde van het gestolene. Bij onvermogen wordt de dief met vrouw en kinderen verkocht [71]. De vergoeding van de dubbele waarde van het gestolene heet hier *nikel*. In sommige gevallen wordt zelfs de *nikel nggulung* of viervoudige verdubbeling toegepast. [72]. Ook bij de Niasers

[67] Art. 26 van de rapang, O. c., blz. 217.

[68] Het woord *watang* is zeker het Maleische *batang*, stam, terwijl *ginti* waarschijnlijk met het Maleische *ganti*, het Javaansche *gĕnti* = wisselen, ruilen, vervangen, overeenkomt. Regel is het toch, dat de ĕ van de aanverwante talen, in eene lettergreep althans door een *n* gesloten, in het Pabijansch, een dialect van het Lampongsch, door eene *i* vertegenwoordigd wordt, als *kindi* = Jav. *kĕndi*, *pinding* = Jav. *pĕnding*, *gindit* = Mal. *gĕndit*, enz. (Van der Tuuk, Het Lampongsch en zijne tongvallen, Tijdschr. v Ind. T., L. en Vk, dl. XVIII, blz 125). De uitdrukking *ginti watang* is dus: den stam (het gestolene als zoodanig beschouwd) vervangen. De benamingen *kaduwa-* en *katiga-watang* beteekenen letterlijk: de stam (i. e. het gestolene) getweed, of twee geworden, en gedried, of drie geworden.

[69] Tijdschr. v. Ned. Indië, jaarg. 1852, dl. I, blz. 260—261.

[70] Zie: Matthes, Boeg. woordenboek, i. v. *tonra*.

[71] Van Bloemen Waanders, Bali, blz. 109. Eén bungkus staat gelijk met ƒ 25, en één peku met ƒ 2.50.

[72] Van Eck, Bali, blz. 242.

staat op diefstal eene geldboete, terwijl het gestolene dubbel moet worden vergoed. Bij onvermogen wordt de schuldige, dikwijls met zijn geheele gezin, pandeling of slaaf van het hoofd [73]. Van de volken van Sumatra vinden wij omtrent de Redjangers en Pasemahers vermeld, dat hij, die zich aan diefstal schuldig heeft gemaakt, met eene geldboete wordt gestraft, terwijl hem bovendien wordt opgelegd het ontvreemde dubbel te vergoeden [74], welke regel ook bij de Menangkabawsche Maleiers en Bataks wordt aangetroffen, hoewel hier het gestolene slechts eenmaal behoeft te worden teruggegeven [75]. Ook bij de andere volken van den Archipel vinden wij ongeveer dezelfde bepalingen. Alleen zien wij, dat behalve pandelingschap of slavernij, wel eens de doodstraf toegepast wordt bij niet betaling van de boeten en schadeloosstellingen.

Evenals voor diefstal, geldt ook voor overspel, gelijk wij dit reeds hiervoren door voorbeelden aantoonden, vrij algemeen bij ontdekking op heeter daad nog het wraakrecht. In alle andere gevallen worden de schuldigen eenvoudig beboet. Bij de Makassaren en Boegineezen moet de overspeler het wergeld, de sapu, zoowel voor hem zelven als voor de vrouw, met wie hij overspel gepleegd heeft, aan den beleedigden echtgenoot opbrengen. Dat hier juist de sapu als boete moet worden betaald, ligt in den aard der zaak, daar toch overspeler en overspeelster beiden, door het misdrijf, des doods schuldig zijn geworden [76]. Om dezelfde reden is het ook, dat in verschillende streken van Bengkoelen overspel met de bangun gestraft wordt [77]. Ook bij de Menangkabawsche Maleiers treedt het begrip, dat de boete bij overspel slechts eene afkoopsom is van het oorspronkelijke wraakrecht nog duidelijk op den voorgrond, waar het heet dat zij aan de schuldigen opgelegd wordt „ka mănabujs badannjô", d. i. als losgeld voor hun lichaam [78]. Bij niet betaling van de boete worden bij de verschillende

---

[73] Von Rosenberg, Nias, blz. 99—100.

[74] Marsden, pp. 221 en 233. Gersen, Undang-undang, blz 139–140, art 21—30.

[75] Verordeningen tot regeling van het rechtswezen ter Sumatra's Westkust, dl. II, blz. 27. Junghuhn, Die Battaländer, dl. II, blz. 145 – 146.

[76] Art. 50 rapang, Matthes, Mak. Chrest., blz. 223 – 224. Verg. ook de hierbij behoorende aanteekening op blz 466.

[77] Bijdragen tot de T., L. en Vk. van Ned. Indië, Nieuwe volgreeks, dl. IV, blz 270 en 286.

[78] Van Hasselt, Midden-Sumatra, blz. 233.

volken de schuldigen tot slaven of pandelingen gemaakt, of wel eens ter dood gebracht.

Bij sommige volken van den Archipel is de overspeler verplicht de overspelige vrouw te trouwen, onder terugbetaling van den bruidschat, waarvoor zij oorspronkelijk gekocht is geworden, aan den beleedigden echtgenoot. Dit is o. a. het geval bij de Alfoeren van Ceram en Boeroe [79], en ook bij de Alfoeren van Halmahera wordt deze regel wel eens toegepast [80]. Iets dergelijks vinden wij vermeld van de bewoners van de Aroe-eilanden: bij overspel heeft de beleedigde echtgenoot het recht den voor zijne vrouw betaalden bruidschat terug te vorderen; wil de overspeler dien betalen, dan gaat de vrouw daardoor in zijn bezit over [81].

Bij het wergeld zoowel als bij de schadeloosstellingen ter zake van de andere misdrijven, staat, gelijk wij dit hiervoren reeds in het algemeen hebben opgemerkt en ook uit het medegedeelde duidelijk blijkt, het privaatrechterlijk karakter der straf op den voorgrond. Het misdrijf wordt niet geacht gepleegd te zijn tegen het algemeen, tegen de maatschappij, doch tegen bijzondere personen. Toch is bij enkele stammen het begrip niet geheel en al vreemd, dat door het misdrijf ook het publieke gevoel beleedigd, de vrede des volks verstoord is geworden, en dat hiervoor boete behoort te worden gedaan. Aan den schuldige wordt dus een verzoeningsgeld, een vredegeld opgelegd. Het is voornamelijk bij de stammen van Zuid-Sumatra, de Redjangers, de Pasemahers, de Lampongers, dat wij dit vermeld vinden. Doodslag b. v. wordt bij hen gestraft, behalve met de bangun en de boete ten behoeve van de rechters, met de zoogenaamde *tĕpung bumi* of juister *tĕpung tawar bumi* [82]. Deze bestaat uit eenen buffel en soms ook uit eene zekere hoeveelheid rijst en andere benoodigdheden voor eenen maaltijd, waaraan door de geheele bevolking, of althans door de hoofden, wordt deelgenomen. De bedoeling van de tĕpung bumi laat zich uit de benaming zelve, meer bepaaldelijk uit den meer

---

[79] Zie voor de Alfoeren van Ceram: Willer, Het eiland Boeroe, blz. 21—22 en voor die van Boeroe ouze: Bijdragen tot de kennis der Alfoeren van het eiland Boeroe, blz. 20.

[80] Campen, De Alfoeren van Halmahera, Tijdschr. voor Ned. Indië, jaarg. 1883, dl. I, blz. 290.

[81] De Hollander, Land- en volkenkunde van Ned. Indië, dl. II, blz. 598.

[82] Pijnappel, Maleisch woordenboek, i. v. *tĕpung*.

volledigen vorm daarvan tĕpung tawar bumi, afleiden. In het algemeen beteekent *tawar* afweermiddel, middel waardoor men verderfelijke invloeden of de schadelijke gevolgen van iets krachteloos maakt, en *tĕpung tawar*, meel, *tĕpung*, dat als een dergelijk afweermiddel gebruikt wordt, dat gebezigd wordt om personen en ook voorwerpen ter afwering van onheil mede te bestrooien [83]. De maaltijd, die het wergeld, den bloedprijs wegens doodslag, vergezelt, beschouwt men dus als de *tĕpung tawar* van de aarde, *bumi*, als het middel waardoor alle verderfelijke, alle nadeelige invloeden, alle onheilen, die uit het misdrijf zouden kunnen voortvloeien, van de aarde worden gekeerd, waardoor dus de aarde, gezuiverd, gereinigd wordt [84]. Duidelijk blijkt dit ook uit de naast tĕpung bumi voor dien maaltijd nog gebruikelijke benamingen *tjutji bumi*, van *tjutji*, zuiveren, reinigen, en *bumi*, aarde, of *pĕmbasuh dusun*, van

[83] Zie de Maleische woordenboeken van Van der Tuuk en Pijnappel, i. v. *tawar* en *tĕpung*.

[84] Misschien werd oorspronkelijk de aarde feitelijk met meel bestrooid en heeft naar deze plechtigheid de maaltijd den naam tĕpung bumi of tĕpung tawar bumi gekregen. Volgens Van Hasselt, Midden-Sumatra, blz. 242, sprenkelt men een gedeelte van het bloed van den geslachten buffel bij helderen zonneschijn in de rivier en naar de vier windstreken, wat, naar men zeide, strekken moet „om de warmte koud te maken”, d. i. om de hartstochten af te koelen. Onzes inziens is echter de verklaring hier gegeven van de uitdrukking „om de warmte koud te maken” minder juist. Het woord voor „warm, heet”, wordt in vele Maleisch Polynesische talen gebezigd in de beteekenis van onheil-aanbrengend. Zoo is dit het geval met het Makassaarsche *bambang* = het Boegineesche *mapålla* = warm, heet. Men gebruikt b. v. deze woorden van het ongeluk aanbrengende van een huis, tengevolge van overlijden (Matthes, Mak. en Boeg woordenboeken, i. v.). Bij de Alfoeren van Boeroe noemt men een huis, waarin iemand overleden is, eveneens warm, heet, *poto*. (Zie onze Bijdragen tot de kennis der Alfoeren van het eiland Boeroe, blz. 26). Ook in het Javaansch heeft *panas* = warm, heet, den zin van onheil-aanbrengend. (Zie Roorda, Javaansch woordenboek, i. v.). In sommige streken van Java mogen de mannen aan den rijstoogst geen deel nemen, dewijl zij *tangan panas* = een heete, d. i. onheil-aanbrengende hand, hebben, zoodat de rijst door hen geoogst spoediger aan bederf onderhevig is. (Veth, Java, dl. I, blz. 524). Een voorbeeld van het gebruik van „heet, warm” in de hier besprokene beteekenis vindt men ook bij de Balineezen. Als de booze geesten lang spel gehad hebben, dan wordt het land *panas* = heet, warm = beroerd (Van Eck, Bali, blz 177). Omgekeerd wordt het woord voor „koud” gebruikt in den zin van gelukkig, voorspoedig. Een voorbeeld daarvan vinden wij in het Makassaarsche *dinging* = het Boegineesche *matjåkke* = koud, als: *balla dinging-dinging* of *bola matjåkke-tjåkke*, een huis waar veel geluk woont (Zie: Matthes, Mak. en Boeg. woordenboeken, i. v.). De hierboven bedoelde uitdrukking nu „om de warmte koud te maken”, als de bedoeling van het besprenkelen met bloed, heeft zeker geene betrekking op de personen, die het dan ook niet zijn, welke besprenkeld worden, doch op de aarde, en beteekent dus ook

pěmbasuh, afwasscher, en ***dusun***, dorp, land, ook ***basuh lurah***, van ***basuh***, afwasschen, en ***lurah***, streek. Door de těpung bumi wordt dus het land van het misdrijf gezuiverd, en daarmede de verbroken vrede hersteld, het beleedigd rechtsgevoel verzoend. Zij is dus een vrede- en een verzoeningsgeld. Behalve op doodslag staat ook nog op andere misdrijven, vooral op verwonding en overspel, op dezelfde wijze, de těpung bumi of tjutji bumi [85]. Hetgeen hier van de volken van Zuid-Sumatra gezegd is, geldt ook grootendeels van de Bataks. Bij de veroordeeling tot boete en schadeloosstellingen heeft de veroordeelde ook veelal eenen buffel te leveren voor de ***panula*** of het verzoeningsmaal [86].

Zooals wij hierboven gezien hebben, worden misdrijven alleen vervolgd op klachte van de beleedigde partij. Het behoeft echter nauwelijks te worden gezegd, dat deze regel alleen geldt van misdrijven jegens particulieren gepleegd. Misdrijven jegens den staat of de staatsinstellingen, in sommige gevallen ook vergrijpen tegen de goede zeden, worden gestraft ook zonder aangifte van de benadeelde, van de beleedigde partij, daar zij er eigenlijk niet is.

Wat de staatsmisdrijven betreft, moet opgemerkt worden, dat als zoodanig ook beschouwd worden, de misdrijven tegen regeerende personen, tegen hoofden bedreven. Op deze misdrijven geldt in den regel het boetenstelsel niet. De verklaring daarvan ligt voor de hand. Men herinnert zich toch, dat dit boetenstelsel op het wraakrecht gebaseerd is en dat het aannemen der boete aanvankelijk aan het goedvinden der beleedigde partij was overgelaten en eerst later eene verplichting werd. Het ligt

---

niet »om de hartstochten af te koelen«, doch »om het onheil-aanbrengende te weren, onschadelijk te maken.« Zoo beschouwd, heeft de ceremonie denzelfden zin als het bestrooien met meel en is zij waarschijnlijk ook daarvoor in de plaats gekomen. Trouwens zien wij ook bij de Boegineezen en Makassaren het mapălla, het bambang, de warmte, van een huis b. v. wegnemen, door dit te besprenkelen met water, dat op eene bijzondere wijze gewijd is (Zie: Matthes, Mak. en Boeg. woordenboeken, i. v.).

[85] Men zie voor het voorgaande: Marsden, blz. 222 en 234, Gersen, Undangundang, blz. 118, art. 29, 143, art. 43 enz., Bijdragen tot de T., L. en Vk. v. Ned. Indië, Nieuwe volgreeks, dl. IV, blz. 268, 270, 274, 298—299 enz., Horst, Uit de Lampongs, Ind. Gids, jaarg. 1880, dl. I, blz. 982, Tijdschr. v. Ned. Indië, jaarg. 1852, dl. I, blz. 256—260.

[86] Junghuhn, Die Battaländer, dl. II, blz. 146 en Van der Tuuk, Bataksch woordenboek, i. v. *tula*.

in den aard der zaak, dat die bevoegdheid om de boete af te wijzen en het wraakrecht te vorderen het langst bestaan bleef bij misdaden door minderen tegen meerderen gepleegd. Bij vele volken nu is die toestand blijvend geworden, en terwijl dus vergrijpen tegen gelijken en lageren in rang reeds algemeen met eene boete gevonnist worden, worden die tegen hooger geplaatsten, vooral tegen hoofden en tegen regeerende personen, veelal nog met den dood gestraft. Zoo is, om dit met een paar voorbeelden toe te lichten, bij de Bataks, bij overspel met de vrouw van eenen radja, of bij de Niasers, bij doodslag op een hoofd of op iemand van aanzien, van geene boete of schadeloosstelling sprake, doch wordt op beide misdrijven de doodstraf toegepast [87]. Doch het is vooral waar een geregeld vorstenbestuur bestaat, dat dit verschijnsel wordt aangetroffen, dat elk vergrijp tegen den vorst of tegen diens verwanten, in het algemeen tegen alle personen van rang en stand, als majesteitsschennis wordt beschouwd, die zonder dat compositie, dat afkoop mogelijk is, met den dood of eenige andere straf aan den lijve gevonnist wordt. Hier zien wij ook den kring der misdaden uitgebreid. Dikwijls bestaan daaromtrent geene vaste regelen, zijn vele zaken geheel alleen ex arbitratu principis strafbaar of niet strafbaar. Vergrijpen tegen de etikette onder anderen worden behandeld als capitale misdrijven. Een paar voorbeelden slechts tot toelichting. Aan het hof van het Boegineesche rijk Bone wordt hij, die het ongeluk heeft, in tegenwoordigheid van den vorst, het kleed, sarung of lipa, dat over de broek gedragen wordt, te verliezen, door wurging onmiddellijk ter dood gebracht. Zoo iemand ten hove zijne muts van het hoofd laat vallen, ondergaat hij de straf rijepe, hierin bestaande, dat men de vingers of de toonen der voeten, of de lippen, tusschen kleine stukken rotan steekt en vervolgens, door het aanhalen dier rotans, zoo hard mogelijk knijpt [88].

De staatkundige misdrijven in den meer bepaalden zin van het woord zijn natuurlijk van verschillenden aard. Zoo worden landverraders, spionnen, enz. als politieke misdadigers beschouwd en gevonnist. Vervalsching van een vorstelijk bevelschrift is in vele landen een groot staatkundig vergrijp, dat met den

---

[87] **Junghuhn**, Die Battaländer, dl. II, blz. 147, en **Schreiber**, Die Battas in ihrem Verhältniss zu den Malaien von Sumatra, blz. 41. **Von Rosenberg**, Nias, blz. 101.

[88] **Matthes**, Boeg. woordenboek, i. v. *lipa*.

dood gestraft wordt. "The code of Johor", lezen wij o. a. bij Newbold, "directs that the person who is convicted of forging the king's edict shall have his tongue slit, or his scalp forcibly torn off, and be put to death" [89]. Ziehier ter kenschetsing nog eenige voorbeelden van straffen op politieke misdrijven, zooals zij, volgens Raffles, vóór de komst der Engelschen op Oost-Java van kracht waren: "Any person murdering his superior shall be beheaded, his body quartered and given to the wild beasts, and his head stuck upon a bambu. Any person disobeying his superior and attempting to murder him, may be killed by the superior, without giving any intimation thereof to the chief of the town. Any person daring to destroy any public advertisement promulgated by government shall forfeit his right hand. A demang, or other chief of a desa, being acquainted with any conspiracy tending to the injury of the state, and not giving intimation thereof, shall be punished by losing one ear, his head shall be shaved, and he shall be banished" [90].

In de tweede plaats noemden wij onder de misdrijven, die vervolgbaar zijn ook zonder aanklacht, enkele vergrijpen tegen de goede zeden. Een eigenaardig voorbeeld daarvan vinden wij in artikel 35 van het Javaansche wetboek Nawôlô-pradôtô. In dit artikel is sprake van hem, die, zooals het heet, *aluning durdjônô* is, als een onverbeterlijk boosdoener bekend staat. Zoo iemand wordt gestraft, ook zonder dat er eene aanklacht is. Merkwaardig is het echter, dat hij dan niet wegens eenig misdrijf gestraft wordt, doch dewijl hij een booswicht is, want zweert hij zich te zullen bekeeren, dan wordt hij ongemoeid gelaten [91]. Onder deze categorie van misdrijven behoort verder het crimen incestus. Het begrip van bloedschande is bij de meeste volken sterk ontwikkeld ten gevolge van de instelling der exogamie, het gebod van het huwelijk uit den stam. Doch ook daar waar de exogamie niet, of althans nu niet meer, bestaat, zijn de straffen op het misdrijf van bloedschande zeer bepaald. In den regel worden de schuldigen met den dood gevonnist en is daarvan geene vervanging door boete mogelijk [92].

[89] Newbold, Vol. II, p. 235. Zie ook: Translation of the Malayan laws of the principality of Johor, Journal of the Ind. Archipel., Vol. IX, p. 90.

[90] Raffles, Vol. I, p. 321.

[91] Zie: Jonker, Over Javaansch strafrecht, blz. 20.

[92] Zonderling in strijd met dit zoo sterk ontwikkeld begrip van bloedschande is het gebruik van het jus deflorationis van den vader. Zoo treft men dit aan bij sommige Bataks, onder de benaming *mandai*, letterlijk proeven, voorproeven,

Ook het zwanger worden van een ongehuwd meisje wordt bij sommige Bataksche stammen, bij de Niasers en anderen, als een vergrijp tegen de goede zeden gestraft, zonder dat er eene aanklacht behoeft plaats te hebben [93].

Gaan wij het hiervoren behandelde na, dan zien wij dat de straffen bij de volken van den Indischen Archipel zijn: 1°. vermogensstraffen, boeten en schadeloosstellingen, voornamelijk bij misdrijven tegen particulieren, 2°. de doodstraf en andere lijfstraffen, bij staatkundige misdaden en vergrijpen tegen de goede zeden, alsook subsidiair bij misdrijven tegen particulieren, en 3°. vrijheidsstraffen, slavernij en pandelingschap, voornamelijk subsidiair bij misdrijven tegen particulieren. Bij de twee laatste catagorieën van straffen moeten wij nog eenige oogenblikken stilstaan. Allereerst dus het een en ander omtrent de doodstraf en de andere lijfstraffen.

De doodstraf wordt bij de volken van den Indischen Archipel op verschillende wijzen voltrokken. In de eerste plaats moet genoemd worden, vooral bij de Javanen, Maleiers, Makassaren en Boegineezen, Balineezen, Bataks, het dooden met eene kris of piek, welk wapen meestal den veroordeelde, door een daarvoor aangewezen beul, onder het sleutelblad ingebracht en zoo in het hart gestoken wordt. Onthoofding komt eveneens voor. Wij vonden deze straf reeds bij de Javanen toegepast op staatkundige vergrijpen en bij de Menangkabawsche Maleiers subsidiair als de bangun niet is opgebracht, en, de familie van den verslagene den moordenaar niet zelf ter dood willende brengen, de terrechtstelling door tusschenkomst van het openbaar gezag geschiedt. Verder komt onthoofding voor bij de Boegineezen [94], Lampongers [95], Timo-

---

praegusto. En toch zijn de Bataks exogamisch en wordt elke vermenging in den stam bij hen als bloedschande beschouwd en streng gestraft. Overigens merken wij nog op, dat ook in den Indischen Archipel enkele volken zijn, die in het geheel geen bloedschande kennen. Men zie hierover onze verhandeling: Over de verwantschap en het huwelijks- en erfrecht bij de volken von het Maleische ras, blz. 22—23.

[93] Bij de meeste volken van den Indischen Archipel echter wordt ontucht niet gestraft, zijn de jonge meisjes geslachtelijk geheel vrij, ja heerscht omtrent haar zelfs de beschouwing: cum plurimis concubuisse maximum decus.

[94] Bakkers, Het leenvorstendom Bone, Tijdschr. v. Ind. T., L. en Vk., dl. XV, blz. 98.

[95] Tijdschr. v. Ned. Indië, jaarg. 1852, dl. I, blz. 260.

reezen [96] en Niasers [97]. Bij de laatsten heeft zij plaats door den veroordeelde met den buik op den grond te leggen, de kin over een boomstam, en hem dan met één slag het hoofd van den romp te scheiden. Eene derde wijze om het doodvonnis ten uitvoer te leggen, is verwurging: Zooeven zagen wij reeds dat deze straf in het Boegineesche rijk Bone bestaat. Ook in de andere Boegineesche staten en in de Makassaarsche landen komt zij voor, en wel respectivelijk onder de benamingen *riwåsse-ase* en *nibåsse-pare*, beide uitdrukkingen letterlijk beteekenende: in bossen gebonden wordende rijst, daar bij het wurgen dezelfde knoop of strik dienst doet, als gebezigd wordt tot het binden van de rijst, *ase* of *pare*, in bossen, *wåsse* of *basse*. De strik wordt dichtgetrokken door twee mannen, die, aan weerszijden van het slachtoffer, dat op den grond ligt, gezeten, ieder een einde in de hand nemen [98]. Bij de Niasers komt wurging eveneens voor en geschiedt zij op even primitieve wijze als bij de Boegineezen en Makassaren. Om den hals van den veroordeelde wordt namelijk een strik met gelijke einden geslagen, waaraan dan twee personen, een aan ieder eind, trekken totdat de dood er op volgt [99]. Algemeener wordt de straf van verdrinking bij de volken van den Indischen Archipel aangetroffen. Voornamelijk wordt zij toegepast op bloedschande en subsidiair, bij niet betaling der boete, op overspel. Zoo is dit het geval bij de Makassaren en Boegineezen [100], bij de Balineezen [101], bij de bewoners van Lombok, de Sasaks [102], bij de Lampongers [103] en bij de Dajaks, althans de Olo Ngadju, die de kustlanden der Zuidooster-Afdeeling bewonen [104]. De voltrekking geschiedt door den schuldige eenvoudig een steen om den hals te binden, als bij de Boegineezen, of in een met steenen en rijst half gevulden zak te naaien, als bij de Bali-

---

[96] De Castro, Résumé historique de l'établissement Portugais à Timor, Tijdschr. v. Ind. T., L. en Vk., dl. XI, blz. 480.

[97] Von Rosenberg, Nias, blz. 104.

[98] Matthes, Boeg. en Mak. woordenboek, i. v. *wåsse* en *basse*.

[99] Von Rosenberg, Nias, blz. 105.

[100] Matthes, Ethnographie van Zuid-Celebes, blz. 46, en Bakkers, Het leenvorstendom Bone, blz. 98.

[101] Van Bloemen Waanders, Bali, blz. 109. Van Eck, Bali, blz. 238.

[102] Jacobs, Eenigen tijd onder de Bal:ërs, blz. 151.

[103] Tijdschr. v. Ned. Indië, jaarg. 1852, dl. I, blz. 260.

[104] Perelaer, Ethnographische beschrijving der Dajaks, blz. 59. Hardeland, Dajaksch woordenboek, i. v. *tulah*.

neezen en de Sasaks, of in een met steenen bezwaarden korf te zetten, als bij de Dajaks, en zoo in zee of in de rivier te werpen. Ook bij de Niasers komt verdrinking voor, met wurging en onthoofding, zooeven genoemd, ter keuze van den veroordeelde, subsidiair bij het niet betalen van boeten en schadeloosstellingen. Het verdrinken heeft plaats door den schuldige aan eene plank gebonden, zoolang onder water te houden tot hij geen teeken van leven meer geeft [105]. Evenzoo vinden wij vermeld dat in Atjeh veelal dieven door verdrinking ter dood worden gebracht. De gecondemneerde wordt daarbij gewoonlijk aan handen en voeten zoo stijf gebonden, dat deze daardoor half verbrijzeld worden, en dan in de rivier geworpen. Daarbij hebben de uitvoerders de gewoonte, de slachtoffers meermalen te laten bovenkomen om adem te scheppen, ten einde het genot der marteling en de worsteling met den dood te verlengen [106]. Naast verdrinking moet nog gemeld worden eene straf waarbij de veroordeelde op een vlot van pisangstammen gezet en zoo in zee gebracht wordt om weg te drijven. Onder de benaming ***ripali***, letterlijk weggedreven worden, komt deze straf o. a. voor bij de Boegineezen en wordt toegepast op bloedschande, zoo die door vorstelijke personen bedreven is [107]. Ook bij de Atjehers worden misdadigers vaak op deze wijze gevonnist [108]. Van de Balineezen wordt ook nog vermeld het levend verbranden. Het komt wel eens voor bij overspel en bloedschande en wordt dan, in tegenstelling van het verdrinken of ***labuh wèr***, dat anders op deze misdrijven staat, ***labuh g'ni*** geheeten [109]. Andere wijzen, waarop de doodstraf uitgevoerd wordt, zijn: het uit elkander scheuren van den delinquent, dat onder den naam ***mapèntang*** op Bali en Lombok voorkomt [110], het doodhongeren en het levend begraven, beiden bij de Boegineezen van

---

[105] Von Rosenberg, Nias, blz. 105. Verordeningen tot regeling van het rechtswezen ter Sumatra's Westkust, dl. II, blz. 39.

[106] Kruijt, Atjeh en de Atjehers, blz. 69.

[107] Matthes, Boeg. woordenboek, i. v. *ali*.

[108] Kruijt, l. c.

[109] Van Eck, Bali, blz. 238. Jacobs, Eenigen tijd onder de Baliërs, blz. 126. *Labuh* = vallen, neervallen, *wèr* = water, *g'ni* = vuur.

[110] Jacobs, O. c., blz. 151. Van Eck, O. c., blz. 239, noemt *mapèntang* eene soort van kruisiging. Dit zou meer overeenkomen met de beteekenis, die het woord in het Javaansch heeft, waar *pĕntang*, *mĕntang* ook kruisigen beteekent.

Bone [111]. Laatstgenoemde straf bestaat ook bij de bewoners van het landschap Semendo, in de Palembangsche Bovenlanden, en wordt hier toegepast vooral op bloedschande [112]. Ook bij de Pasemahers is dit het geval. De schuldigen worden rug aan rug gebonden, in een diepen kuil begraven; boven ieders mond wordt echter een holle bamboe gestoken, die gemeenschap met de buitenlucht heeft. Indien na zeven dagen, wanneer de kuil wordt opengemaakt, de slachtoffers nog niet bezweken zijn, is hun het leven geschonken [113].

Nog op eene bijzondere wijze van tenuitvoerlegging van doodvonnissen bij de Bataks moeten wij de aandacht vestigen. De doodstraf gaat hier namelijk in enkele gevallen gepaard met opeting van het lijk van den veroordeelde. Zoo o. a. bij overspel. Gelijk wij zooeven gezien hebben, wordt dit misdrijf, zoo het althans door eenen man uit de volksklasse met de vrouw van eenen radja gepleegd is, gestraft, zonder dat compositie mogelijk is, met den dood: het lijk wordt dan opgegeten. In andere gevallen staat op overspel eene boete en wordt eerst subsidiair de straf van opeting toegepast. Ook bloedschenders worden, althans in sommige streken, op dezelfde wijze gevonnist [114]. Overigens geldt deze zonderlinge executie alleen voor staatsmisdadigers, als: landverraders, overloopers tot den vijand, spionnen, enz. In één enkel geval slechts, wordt de delinquent levend opgegeten, wanneer hij namelijk een vijand is, die op het open veld, met de wapens in de hand, is gegrepen. De voltrekking van de straf is kortelijk dus. Het slachtoffer wordt gewoonlijk buiten het dorp met den rug tegen een paal, *talutuk*, aan nek en middellijf daaraan vastgebonden, terwijl aan weerszijden een stijl geheid wordt, waaraan bovenaan de handen worden vastgebonden, om de zijden bloot te hebben, daar men hem òf van voren òf van ter zijde doodspiest. Dit doodspiesen geschiedt door den beleedigden persoon — en hieruit blijkt weder hoezeer de straf nog private wraak is — of, zoo het een politieke misdadiger is, door den radja. Daarna snijden de omstanders de stukken vleesch van het lichaam, waarbij weder

[111] Bakkers, Het leenvorstendom Bone, blz. 98.

[112] Gramberg, Schets der Kesam, Semendo, Makakau en Blalau, Tijdschr. v. Ind. T., L. en Vk., dl. XV, blz. 456—457.

[113] Gersen, Undang-undang, blz. 116—117, art. 25.

[114] Dit blijkt o. a. uit het verhaal Djuwara Gandong, Van der Tuuk, Bataksch leesboek, dl. II, blz. 57 vlg., en dl. IV, blz. 103 vlg.

de beleedigde partij of de radja den voorrang heeft, en worden die op bij voorraad in den omtrek aangelegde vuren even geroosterd en dan met een weinig spaansche peper verslonden. Bij het levend opeten, wordt den veroordeelde, zonder dat hij alvorens ter dood gebracht is, het vleesch van het lichaam gesneden, zoodat hij al half opgegeten is, voor hij den geest geeft. Het veroordeeld worden om te worden opgegeten heet, naar den slachtpaal, *tulaluluk* [115].

Onder de lijfstraffen behoort allereerst het toedienen van stok- of rietslagen. Vooral in de Javaansche wetboeken bekleedt deze straf eene voorname plaats, en wordt zij meest toegepast subsidiair bij het niet betalen van boeten of schadeloosstellingen. Verminkende straffen zijn ook niet zeldzaam. Zoo het afhouwen van een of ander lichaamsdeel, van eene hand of eenen voet, het afsnijden van lippen en ooren, het snijden van het vleesch in kleine stukken uit het lichaam, enz., welke straffen onder anderen voorheen op Java werden toegepast. Ook op Bali hadden de vorsten in vroegere tijden veelal de gewoonte om schuldige personen, op wie niets te verhalen viel, tot de eene of andere verminkende straf, het uitsteken van de oogen, het afkappen van eene hand of eenen voet, het afsnijden van de lippen, enz., te veroordeelen [116]. Zonderlinge verminkende en wreede straffen vinden wij vermeld bij de Makassaren en Boegineezen. Reeds maakten wij hiervoren gewag van het *rijepe*. Even barbaarsch is de straf in het Boegineesch bekend onder den naam van *ripipi*. Men legt tegen elk der slapen van den veroordeelde eene kĕmiri-noot, en brengt aan weerszijden van het hoofd een plankje aan. Beide plankjes worden nu van voren en van achteren met kracht tegen elkander gedrukt. Is de vorst zeer vertoornd, dan laat hij zeer lang en sterk drukken, totdat de oogen er uitspringen en de ongelukkige natuurlijk bezwijkt. Er is nog eene andere soort van straf, die onder denzelfden naam bekend staat. Men bindt zeer dicht bij den grond aan den vloer een hout vast, en legt dit dan over het midden van het bovenste gedeelte der beenen van den man of de vrouw, die misdreven heeft, en drukt het daarop met zooveel kracht, dat de beenderen soms breken [117]. Op dieven wordt wel eens de straf

---

[115] Junghuhn, Die Battaländer, dl. II, blz. 155 vlg. Willer, Bataksche wetten, blz. 201. Van der Tuuk, Bataksch woordenboek, i. v. *taluluk*.

[116] Van Eck, Bali, blz. 239.

[117] Matthes, Boeg. woordenboek, i. v. *pipi*. Deze straf heet ook *ritjipi* en

toegepast *ripåssii luba-lubana*, d. i. het stuksnijden en laten uitspringen of uitschieten van de knieschijf [118]. Wreedaardig is ook eene straf, waarbij men iemand achterover legt, hem de knieën zoover mogelijk optrekt, en de handen vóór de onderbeenen stevig samenbindt. Vervolgens steekt men hem een stok tusschen de armen en beenen, om hem door middel daarvan nu eens voor- dan eens achterover, nu eens naar de rechter- dan eens naar de linderzijde te gooien [119]. Zonderling is vooral het zoogenaamde *ripasisijo mejong*, waarbij men eene kat aan iemands hals hangt: wanneer het dier nu geslagen en angstig gemaakt wordt, begint het op het bijna geheel ontbloote lichaam te krabben [120]. Nog is te vermelden het laten bijten door mieren, *ripaokori arålla*. Bij deze straf wordt de schuldige geheel naakt tegen eenen boom aangebonden, en, nadat men de ooren en neusgaten met boomwol dichtgestopt heeft, aan roode mieren prijsgegeven, voor een dag en nacht, of voor zoo lang als de vorst of vorstin goedvindt [121]. Wij merken nog op, dat deze straf ook bij andere volken van den Indischen Archipel wordt aangetroffen, zooals o. a. bij de Menangkabawsche Maleiers van Midden-Sumatra, bij wie zij wel eens toegepast wordt op overspeelsters, en bij de Atjehers [122]. Ook op Java was zij voorheen in gebruik en is ons van de toepassing daarvan zelfs een voorbeeld in de geschiedenis bewaard gebleven [123]. Doch genoeg om den aard der lijfstraffen eenigszins te karakteriseeren. Het is voornamelijk waar een vorstenbestuur bestaat en door de macht van den vorst meer willekeur heerscht, dat men de meest wreede en verminkende straffen aantreft [123a].

---

risipi. De drie benamingen hebben dezelfde beteekenis, nl. geknepen, gekneld worden, daar *pipi* = *tjipi* = *sipi* = knijpen, knellen, persen, is. Dezelfde beteekenis heeft ook het Makassaarsche *epe* en van daar dat deze straf in het Makassaarsch *nijepe* heet (Matthes, Mak. woordenboek, i. v.).

[118] Matthes, Boeg. woordenb., i. v. *påssi*.

[119] Matthes, Ethnographie v. Zuid-Celebes, blz. 9.

[120] Matthes, Boeg. woordenb., i. v. *sijo*.

[121] O. c., i. v. *oko*.

[122] Verordeningen tot regeling van het rechtswezen ter Sumatra's Westkust, blz. 27. Kruijt, Atjeh en de Atjehers, blz. 69.

[123] Raffles, Vol. II, p. 197.

[123a] De folterstraffen worden ook soms bij wijze van pijnbank gebruikt, om iemand eene bekentenis af te dwingen. Zoo vinden wij dit bij de Makassaren en Boegineezen omtrent het rijepe vermeld (Zie: Matthes, Mak. woordenb., i. v. *epe*). Ook bij de andere volken van den Archipel worden pijnigingen wel eens aangewend, om beschuldigden tot bekentenis te brengen. Perelaer maakt o. a.

Tot de vrijheidsstraffen, in de derde plaats door ons genoemd, behooren slavernij en pandelingschap, beiden meestal subsidiair bij niet betaling van boeten en schadeloosstellingen. Eene derde straf, die ook onder deze categorie kan worden gebracht, is verbanning. Hierboven, bij het bespreken van het solidariteitsstelsel, zagen wij reeds hoe iemand, die door schulden te maken of door herhaaldelijk misdrijven te plegen, de familie of den stam in ongelegenheid brengt, verstooten kan worden. Zulk eene verstooting is op zich zelf al eene soort van verbanning, wanneer daarmede, zooals dikwijls plaats heeft, het gebod gepaard gaat, om het grondgebied van den stam, het dorp niet meer te betreden. Bij de Menangkabawsche Maleiers wordt dan ook bij eene dergelijke verstooting de verstootene op eene hoogte gevoerd, van waar men het gebied van de negari overzien kan, en hem aangezegd, nooit meer een voet daarop te zetten [124]. Ook bij de Makassaren en Boegineezen bestaat de gewoonte om personen, die zich voortdurend slecht gedragen, het dorp uit te jagen. De dus verstootenen dragen den naam van ***tau taëna kadjannanganna***, d. i. lieden zonder kadjannangang (een voor dorpshoofden gebruikelijke titel), welke uitdrukking daardoor geheel synoniem geworden is met vagebond, schavuit [124a]. In zekeren zin kan natuurlijk deze verstooting of verbanning reeds als eene straf beschouwd worden. Bepaaldelijk als straf door eenen rechter uitgesproken, komt de verbanning o. a. voor bij de Bataks, hetzij afzonderlijk, hetzij gepaard met boete of eenige lijfstraf. Ook in de Javaansche wetboeken wordt verbanning genoemd en wel verbanning naar bepaalde plaatsen, als naar Lodojo of Ajah, gelegen de eerste in Kediri, de andere in Banjoemas. Voor lichtere misdrijven bestaat er eene ballingschap, waarbij het den veroordeelde slechts verboden is om de hoofdplaats te betreden. Dit wordt genoemd de verbanning

---

bij de Dajaks gewag van het *kaminting*, hierin bestaande, dat op den nagel van den grooten teen van den beklaagde een zaadkorrel gelegd en met een steen of een stuk hout plat geslagen wordt, hetgeen zoo dikwijls wordt herhaald tot dat de bekentenis volgt (Perelaer, Ethnographische beschrijving der Dajaks, blz. 150—151). Bij de Niassers worden pijnigingen ook met hetzelfde doel aangewend. Zoo worden de beschuldigden dikwijls met messen geprikt, op de armen of op den rug gebrand, enz. (Von Rosenberg, Nias, blz. 102 en 106).

[124] Verkerk Pistorius, Studiën, blz. 48—49. Volgens den schrijver heet deze verstooting *buwang terbingkah*.

[124a] Kooreman, De feitelijke toestand in het Gouvernements gebied van Celebes en onderhoorigheden, Indische Gids, jaarg. 1883, dl. II, blz. 141, noot.

sadjabaning rangkah, d. i. buiten de barrière of tolboom, die de grenzen der hoofdstad uitmaakt [125]. Verbanning komt ook veelvuldig voor op Bali. De veroordeelde wordt dan voor langeren of korteren tijd naar een der andere rijken gezonden. Hiervan wordt aan den vorst van dat rijk kennis gegeven. Deze wijst den verbannen persoon een verblijf aan en draagt zorg, dat hij zich van daar niet verwijdert. Lichte vergrijpen worden gemeenlijk gestraft met tijdelijke verwijdering uit de plaats der inwoning, of wel daarmede, dat men de schuldigen naar ver verwijderde plaatsen zendt, om voor den vorst lontarbladeren te verzamelen of hout te hakken. Eigenaardig is nog eene soort van verbanning bij de Balineezen onder den naam van ***munggal*** bekend, hierin bestaande, dat veroordeelden het rijk uitgezet worden en men hun den terugkeer alleen vergunt onder voorwaarde, dat zij een bepaald aantal menschenhoofden vertoonen kunnen. Deze straf wordt veelvuldig en voor verschillende misdrijven opgelegd door vorsten, die met hunne naburen in oorlog zijn [126].

Onder de vrijheidsstraffen, neemt, in het Europeesche strafrecht, gevangenisstraf wel de eerste plaats in. Bij de volken van den Indischen Archipel is deze straf echter weinig bekend. Alleen bij de Balineezen vinden wij gewag gemaakt van eene soort van gevangenis, ***pangkèng*** of ***krangkèng***. „Zij bestaat uit een stevig te zamen gesteld houten hok, van ongeveer 6 voet lang, 2½ voet breed en nagenoeg 2 voet hoog, en heeft veel overeenkomst met een tijgerhok. Zij nu, die door den vorst wegens eenig misdrijf tot de pangkèng veroordeeld worden, zijn verplicht daarin te blijven, zonder dat het hun vergund wordt die slechts voor een oogenblik te verlaten, totdat hun straftijd verstreken is; een tijd, zeer afhankelijk van de goede of kwade luim des vorsten, en afwisselende tusschen eene maand en een jaar. De gevangene is gedoemd gestadig in eene liggende houding te blijven, hij kan zitten noch staan, en zich rechts noch links bewegen, zonder door de vele doornen, welke aan beide zijden zijn geplaatst, zich te verwonden. Eenige kleine openingen boven en op zijde aangebracht, verschaffen hem versche lucht en dienen om hem voedsel toe te reiken.

---

[125] Zie: Jonker, Over Javaansch strafrecht, blz. 33.

[126] Zie voor het voorgaande: Van Bloemen Waanders, blz. 114—115, en Van Eck, blz. 240.

Verplicht zijnde, ook op de plek waar hij ligt, zijne behoeften te doen, vergaat hij in zijne eigene onreinheid en vindt daardoor den dood, voordat de tijd zijner verlossing is aangebroken" [127]. Behalve het op deze wijze gevangen houden, kennen de Balineezen nog het zoogenaamde ***mablènggu***, waarbij de veroordeelde gedurende eenige maanden aan den ketting gesloten wordt [128]. — Hetgeen echter algemeen in den Indischen Archipel voorkomt en geheel de plaats van onze gevangenisstraf inneemt, is de opsluiting in het zoogenaamde blok, een balk van eenige gaten voorzien, waarin men den gevangene met de beenen vastzet. Bij vele volken speelt dit blokarrest eene voorname rol. Zoo vindt het op Bali veelvuldige toepassing. Velen, die voor speel- of andere schulden bij den vorst worden aangeklaagd, of eenig misdrijf hebben begaan, worden òf met een òf met beide beenen in het blok, ***blagblag***, gesloten totdat zij of hunne verwanten de schuld hebben afbetaald, dan wel een ander vonnis over hen is uitgesproken. Zulks duurt soms maanden lang [129]. Ook bij de Bataks, om nog een voorbeeld te noemen, wordt van het blok, ***bajangan***, een ruim gebruik gemaakt, hetzij als middel van preventieve gevangenhouding, hetzij om hen, die tot boeten zijn veroordeeld of schulden hebben, tot betaling te dwingen. Het lot van zulk een gevangene is alles behalve benijdenswaardig. Dikwijls gebeurt het dan ook dat dergelijke ongelukkigen, wanneer zij ontslagen worden, zoo uitgeteerd en door het onafgebroken blokarrest zoo stijf en stram zijn geworden, dat het hun onmogelijk is zich te bewegen.

Drie categorieën van straffen hebben wij in het voorgaande, als in den Indischen Archipel bestaande, leeren kennen. Er is nog eene vierde, tot dusverre door ons nog niet genoemd, waarbij wij eenige oogenblikken wenschen stil te staan. Wij bedoelen enkele smadelijke of schimpstraffen. Voornamelijk worden deze toegepast op overspel en diefstal. Zoo wordt niet zelden de overspelige vrouw kaal geschoren. Dit is o. a. het geval bij de Bataks. Tegen betaling van eene geldsom, ***djambak obuk*** geheeten, aan den beleedigden echtgenoot, kan echter de schuldige vrouw door haren vader van deze straf worden vrij-

---

[127] Van Bloemen Waanders, blz. 113—114 Zie ook: Van Eck, blz. 241—242, en Jacobs, blz. 123.

[128] Van Eck, blz. 239. Jacobs, l. c.

[129] Van Bloemen Waanders, blz. 115. Van Eck, bl. 242.

gekocht [130]. Eene schimpstraf voor overspel bestond ook voorheen bij de Alfoeren van de Minahasà. De schuldige vrouw werd namelijk het dorp rondgeleid onder het slaan van trommen en bekkens. Het medeloopend publiek bezong alsdan op eene voor haar grievende wijze haar wedervaren. Op sommige plaatsen bracht de gewoonte het mede, het aangezicht van de beschuldigde tevens zwart te maken [131]. Bij de Makassaren en Boegineezen is het gebruik de overspelige slavin op de markt ten toon te stellen, of met rietslagen te vervolgen [132]. Meer algemeen komen schimpstraffen voor bij diefstal. Bij de Menangkabawsche Maleiers worden kleine diefstallen gestraft door den dief, zeven dagen achtereen, het dorp rond te leiden, met het gestolene om den hals gebonden [133]. Evenzoo bepalen de undang-undang van Malaka, dat zoo iemand tuingewassen en veldvruchten steelt, hij met tien amas zal worden beboet, terwijl de ontvreemde zaken hem om den nek moeten worden gehangen, en hij dus de plaats moet worden rondgeleid [134]. Ook in de gewoonterechten van Djohor vinden wij eene smadelijke straf voor dieven en roovers vermeld: „The criminal is to be placed upon a white buffalo, adorned with the red flower called the bunga-raya, with a dish cover to shelter his head, in lieu of the umbrella of honour. His face shall be daubed with charcoal, lime, and turmeric, and he shall be carried in procession to the sound of the gong, round the city, with the stolen goods about his neck" [135]. Eindelijk moeten wij nog op de Niasers wijzen. „Die een of meer kippen steelt", aldus vermeldt de Heer Von Rosenberg, „wordt de eerste maal niet beboet, noch behoeft het gestolene dubbel weer te geven. Eene kip wordt hem echter om den hals gebonden, de jeugd van het dorp bijeen geroepen: deze neemt nu klapperdoppen en slaat die als bekkens tegen elkander, en zoo wordt de dief een paar malen door het dorp gevoerd. Meestal treedt zijne familie tus-

---

[130] Van der Tuuk, Bataksch woordenboek, i. v. *djambak*. Dit woord beteekent afscheren en *obuk* hoofdhaar.

[131] Riedel, De Minahasa in 1825, Tijdschr. voor Ind. T., L. en Vk., dl. XVIII, blz. 556—557.

[132] Matthes, Ethnographie van Zuid-Celebes, blz. 9.

[133] Van Hasselt, Midden-Sumatra, blz. 234.

[134] Art. 7 van de undang-undang Malaka, Newbold, Vol. II, p. 239. Zie ook De Hollander, Maleische Chrestomathie, blz. 249.

[135] Translation of the Malayan laws of the principality of Johor, Journ. of the Ind. Archipelago, Vol. IV, p. 79-80. Zie ook Newbold, Vol. II, p. 239.

schen beide en betaalt, om deze schande te voorkomen, vrijwillig de boete, die anders eerst bij een volgenden keer zou worden opgelegd" [136].

Behalve op overspel en diefstal worden ook op staatkundige misdrijven wel eens dergelijke schimpstraffen toegepast. Een voorbeeld daarvan vinden wij o. a. in de undang-undang van Djohor. "If a man be convicted of giving false reports to the first minister, he shall have his face streaked with charcoal, lime and turmeric, or be fined two tahils and one paha" [137]. Bij de Javanen is eene veelvuldig voorkomende schandstraf het zoogenaamde *mĕntang*, waarbij de schuldige aan een kruishout vastgebonden en zoo tentoongesteld wordt [138]. Hoe ook het kaal scheren hier voorkomt als straf op politieke misdaden, hebben wij boven reeds met een voorbeeld gezien [139].

II.

Het tweede punt, dat wij nog kortelijk te behandelen hebben, betreft de rechtspraak.

---

[136] Von Rosenberg, Nias, blz. 100.

[137] Zie de zooeven geciteerde vertaling van de wetten van Djohor, blz. 90.

[138] Roorda, Javaansch woordenboek, i. v. *pĕntang*.

[139] In Matthes, Mak. en Boeg. woordenboeken, vinden wij nog *polong una* en *mapolo weluwana* in de beteekenis van: iemands hoofdhaar afsnijden uit smaad. Het blijkt echter niet als straf waarop dit hier geschiedt. Overigens komt deze soort van strafoefening veelvuldig voor. Tacitus, Germania, 19, vermeldt het smadelijk afsnijden van het hoofdhaar bij de oude Germanen als straf op overspelige vrouwen, evenals bij de Bataks dus. Voor meerdere voorbeelden zie: Grimm, Deutsche Rechtsalterthümer, blz. 702, en Post, Bausteine für eine allgemeine Rechtswissenschaft, dl. I, blz. 215—216. Ook van de andere schimpstraffen vinden wij allerwege analogieën. Het smadelijk rondvoeren op eenen buffel is b. v. wel te vergelijken met het zoo veelvuldig voorkomende "ezelrijden" in de middeleeuwen in Europa (Grimm, Rechtsalterthümer, blz. 722 - 723). Bij Mohammedaansche volken worden straffen van dezen aard wel eens als ta'zîr opgelegd. "Auch ist es bei Vergehen polizeilicher Natur gestattet", aldus lezen wij o. a. bij Von Kremer, Culturgeschichte des Orients unter den Chalifen, dl. I, blz. 469, "den Sträfling an den Pranger zu stellen, und sein Vergehen ausrufen zu lassen, wenn er es wiederholt begangen hat und keine Busse that. Ebenso ward es als statthaft bezeichnet, dem Schuldigen die Haare zu scheren. Die Mehrzahl der Juristen spricht sich auch dafür aus, dass den Sträflingen die Gesichter geschwärzt werden dürfen, Andere aber erklären diese Art der Strafe für unerlaubt." Voor meerdere voorbeelden zie men overigens Post, O. c., blz. 216—217.

Tijdens het wraakrecht heerschte, was ieder zijn eigen rechter. Die eigenrichting werd natuurlijk onbestaanbaar met de toenemende zucht, om het wraakrecht te beperken. Niet langer — aldus zagen wij hierboven — kon het worden toegelaten, om den misdadiger altijd en overal te dooden. Alleen bij ontdekking op heeter daad of binnen een zekeren termijn was dit geoorloofd, doch na dien tijd moest de beleedigde zijne aanklacht doen voor het volksgericht. Dit deed dan uitspraak tusschen den man en zijn naaste, en slechts bij schuldig verklaring was de misdadiger verplicht de boete te betalen, of werd hij aan de wraak van den beleedigde of diens verwanten overgeleverd. Het gericht was aanvankelijk, in den letterlijken zin des woords, volksgericht, doch langzamerhand werd het gewoonte, dat alleen de oudsten, de hoofden, kennis van de klachten namen en over het al of niet schuldig en over de straf uitspraak deden. In den Indischen Archipel is dit reeds regel, hoewel wij hier en daar toch nog zien, hoe het geheele volk, althans het mannelijke gedeelte daarvan, aan de terechtzitting deelneemt [140].

De voornaamste vraag, die wij hier na te gaan hebben, is welke regelen er bij de volken van den Indischen Archipel betreffende het bewijs der misdrijven gelden. Van veel invloed op de begrippen dienaangaande is de verwarring, of liever de gelijkstelling, van het civiel en het crimineel recht, een noodwendig uitvloeisel van het privaatrechterlijk karakter der straf, waarop hierboven reeds gewezen werd. Er is dan ook in de oogen van den inlander geen onderscheid tusschen eene burgerlijke en eene strafvordering. Van beiden geldt, daar toch elke strafzaak van zelf zich oplost in eene vergoeding, de stelregel „bĕrhutang mĕmbajar”, die eene schuld heeft, moet betalen. Dezelfde regelen van bewijs zijn dus van kracht in civilibus als in criminalibus.

Allereerst nu moet worden opgemerkt, dat bekentenis alleen een volledig bewijs vormt. Volkomen onverklaarbaar is dan ook in de oogen van den inlander de bepaling van ons recht, volgens welke bekentenis nog een ander bewijsmiddel behoeft, om althans eene strafzaak tot klaarheid te brengen. Naast bekentenis, komt het getuigenbewijs in aanmerking. Als regel worden de getuigen niet beëedigd. Dit wordt ons o. a. uitdrukkelijk medegedeeld van de Menangkabawsche Maleiers [141]. Ook van

---

[140] Schreiber, Die Battas in ihrem Verhältniss zu den Malaien von Sumatra blz. 40. Junghuhn, Die Battaländer, dl. II, blz. 105 vlg.

[141] Van Hasselt, Midden-Sumatra, blz. 234.

de Redjangers getuigt Marsden dit [142]. Van sommige volken, als van de Dajaks, de Balineezen, vindt men echter vermeld, dat de getuigen onder eede worden gehoord [143]. Over het algemeen wordt er meer gelet op het aantal getuigen, dan wel op de waarde van de door ieder afgelegde verklaring. Zoo wordt van de Balineezen gezegd, dat het zonder getuigen onmogelijk is een proces te winnen, en dat hij, die in eene zaak de meeste getuigen weet te produceeren, er zeker van kan zijn, in het gelijk te worden gesteld [144]. Waar de inhoud van de verklaringen der getuigen meer overwogen wordt, geschiedt dit uit den aard der zaak slechts uiterst gebrekkig. Ter illustratie moge hier de beschrijving volgen, door den Heer Perelaer van eene Dajaksche rechtspleging gegeven. Voor den raad der hoofden begint de beschuldiger zijne aanklacht. Hij is daarbij voorzien van een aantal poppetjes van rotan vervaardigd, ***hampatong uai*** geheeten. Bij ieder kapitaal punt der beschuldiging of wel ieder overtuigend bewijs hetwelk hij aanvoert, steekt hij een popje, dat daartoe van een spitse punt is voorzien, vóór zich in den grond. Op dezelfde wijze handelt ook de beschuldigde bij het voordragen van zijne verdediging. Na de beschuldiging en verdediging aangehoord te hebben, telt een der rechters het aantal popjes van weerszijden, waarna het getuigenverhoor een aanvang neemt. Nadat iedere getuige gesproken heeft, steekt de partij ten wiens voordeele hij getuigenis afgelegd heeft, een popje in den grond; en soms ook worden, wanneer eene bijzonder belangrijke getuigenis één of meer punten der beschuldiging of verdediging vernietigt, één of meer hampatong uai van de betrokken partij weggenomen. Bij het einde van de getuigenverhooren worden de poppetjes van beide partijen andermaal geteld, en het vonnis gewezen ten voordeele van hem, die de meeste hampatong uai, of de meeste bewijzen figuurlijk door deze voorgesteld of vertegenwoordigd, voor zich heeft [145].

Behalve de twee genoemde bewijsmiddelen, neemt het inlandsch

---

[142] Marsden, p. 239.

[143] Perelaer, Ethnographische beschrijving der Dajaks, blz. 142—143. Van Bloemen Waanders, Bali, blz. 103. De getuigen leggen echter eerst hunne verklaringen af en worden eerst later, na de uitspraak van het vonnis, beëedigd. Dit althans is het geval bij de Balineezen. Verg. Van Bloemen Waanders, blz 104.

[144] Van Bloemen Waanders, blz. 103. Jacobs, Bali, blz. 82.

[145] Perelaer, O c., blz. 144—145. Hardeland, Dajaksch woordenboek, i. v. ***hampatong***.

recht alle omstandigheden, die maar eenigszins licht over eene quaestie werpen kunnen, bij het onderzoek in aanmerking. Met een voorbeeld aan het strafrecht der Menangkabawsche Maleiers ontleend, moge dit opgehelderd worden.

Tot de middelen die vereischt worden om eene zaak tot klaarheid te brengen, behooren volgens de Menangkabawsche wetten of undang-undang zekere kenteekenen en aanwijzingen, ***tandô*** geheeten. Men onderscheidt deze tandô's in ***tandô tjèmô***, ***tandô djahè*** en ***tandô béti***. Onder ***tondô tjèmô*** verstaat men de aanwijzingen die iemand onder verdenking brengen kunnen van eenig strafbaar feit te hebben gepleegd, terwijl ***tandô djahè*** de kenteekenen zijn, waaraan boosdoeners, urang djahè, te herkennen zijn. In de undang-undang vindt men wel 25 van elk dezer soorten van tandô's opgenoemd. De aanwezigheid van een dezer tandô's kan dus tot eene beschuldiging, eene aanklacht voeren. Zoo wordt als tandô tjèmô opgegeven ***samô sarumah***, samenwonen in hetzelfde huis met dengene tegen wien het strafbare feit werd gepleegd, ***sahampije sawah***, sawah's, rijstvelden, bezitten naast die waarop iemand b. v. gewond, vermoord of aangerand is, of ook waar men rijst gestolen heeft, ***samô tiduwe***, in hetzelfde vertrek te hebben overnacht als de persoon die bestolen of verwond is, ***samô pai***, te zamen te zijn heengegaan met een persoon, die daarna vermoord, gewond of bestolen is. Voorbeelden van tandô djahè zijn: ***gumiròq darah di mukô***, eene kleur krijgen, verward zijn wanneer men wordt aangehouden en ondervraagd, ***bădjalan tăungè-ungè***, alleen loopen, gezelschap vermijden, uit vrees zich te zullen verraden, ***măhilang diri***, zich schuil houden, enz. Is op een der tandô djahè of tandô tjèmô tegen iemand eene beschuldiging ingebracht, dan dienen de ***tandô béti***, in de derde plaats genoemd, om te bewijzen dat die beschuldiging juist is, dat beklaagde werkelijk zich aan het hem ten laste gelegde feit heeft schuldig gemaakt. Van deze tandô béti worden er een twaalftal opgegeven, in twee groepen onderscheiden [146]. De zes, die tot de eerste groep behooren, worden gequalificeerd als te zijn: "tarang siang băsuluw matô-hari, băgalanggang matô urang nan banjaq," d. i. klaar als de dag, verlicht door de zon, voor het oog van

[146] A plus forte raison is een tandô béti ook een tandô tjèmo of tandô djahè. Wij vinden dan ook van de twaalf tandô béti, de zes eerste onder de tandô djahè en de zes andere onder de tandô tjèmô opgenoemd.

iedereen. Aan elk dezer tandô béti wordt de kracht van volledig bewijs toegekend. Eene beschuldiging, gesteund door deze tandô béti, voert van zelf tot beraadslaging over de straf, die moet worden opgelegd. Zoo behoort tot deze tandô béti het zoogenaamde ***tătambang-tătjiaq***, het gevonden worden in het bezit van gestolen goederen: dit is op zich zelf al een bewijs dat men de dief is, tenzij men omtrent de herkomst voldoende opheldering kan geven. Een andere tandô béti is het b. v. dat onmiddellijk nadat het feit gepleegd werd, niemand in de nabijheid was dan de beschuldigde, of wel dat bij de plaats van het misdrijf een kleedingstuk of wapen van den beschuldigde gevonden werd: dit heet ***anggang lalu ăta pun djatuw***. Nog eene tandô béti tot deze groep behoorende, is het ***tărabui-tărampé*** of ook ***tătadjun-tătangkòq***, dat men namelijk in de vlucht gegrepen en na eene worsteling overweldigd is, of bij die worsteling een kleedingstuk verloren heeft. De tweede groep van tandô-béti wordt genoemd: „tarang malam băsigi bulan, kilè kumilè tjahajonjô, bintang turung dari langi, djatuw ka bumi,” d. i. helder als bij maneschijn, als bij weerlicht, als het stargeflonker dat de aarde verheldert. Deze zes hebben geen kracht van bewijs: zij kunnen slechts een vermoeden wekken, dat, wanneer geen andere bewijsmiddelen aanwezig zijn, door de aflegging van den zuiveringseed door beklaagde kan worden opgeheven. Een voorbeeld van deze tandô béti is het ***bădjalan-băgagéh-gagéh*** of ***bădjalan bădaré-daré***, het zich haastig verwijderen alsof men bevreesd is achtervolgd te worden, of het ***pulang-pai băbasah-basah***, het onrustig heen en weer loopen, zonder zich den tijd te gunnen zijn natte kleederen uit te doen, enz. [141].

Het medegedeelde omtrent de zes eerste tandô béti heeft doen zien, hoe aan allerlei omstandigheden, die in den zin onzer wet slechts „aanwijzingen en vermoedens” zouden genoemd worden, in het Maleische strafrecht kracht ven bewijs wordt toegekend. Ook bij de andere volken van den Archipel treft men dit verschijnsel aan. Zoo lezen wij o. a. van de Pasemahers bij Marsden: „If the stolen goods be found in the possession of a person who is not able to account satisfactorily how he came by them, he shall be deemed the guilty person. If a person attempting to seize a man in the act of thieving,

---

[141] Zie voor het voorgaande Van Hasselt, Midden-Sumatra, blz. 234—240.

shall get hold of any part of his clothes which are known, or his kris, this shall be deemed a sufficient token of the theft. If two witnesses can be found who saw the stolen goods in possession of a third person, such person shall be deemed guilty, unless he can account satisfactorily how he became possessed of the goods" [148]. Men ziet dat deze bepalingen van denzelfden aard zijn als die, welke wij bij de Menangkabawsche Maleiers onder de benamingen **tătambang-tătjiaq** en **tărabui-tărampé** of **tătadjun-tătangkòq** als tandô béti hebben leeren kennen. Ziehier een voorbeeld, ontleend aan het bij de Balineezen geldende wetboek Dewa-danda: "Indien iemand het een of ander, hetzelfde wat, verloren heeft, en hij heeft er iets van bij een ander persoon teruggevonden, dan behooren, zoo hij in het bezit is van een eigendomsbewijs van het verlorene, de kĕrta's of rechters hem den eed op te leggen, dat genoemd goed werkelijk het zijne is, terwijl de tegenpartij, die beweerde dat het goed haar toebehoorde, beboet wordt met de waarde daarvan. Vreest de beschuldiger echter den eed af te leggen, dan wordt hij met genoemde boete gestraft en het quaestieuze goed den beschuldigde teruggegeven" [149]. In deze bepaling spreekt duidelijk weder hetzelfde beginsel, dat hij, die in het bezit gevonden wordt van het gestolene, ook als de dief wordt beschouwd. Ook in de Javaansche wet wordt dit beginsel erkend. Dit blijkt o. a. uit art. 12 van het wetboek Anggĕr-agĕng. Bij iemand worden goederen gevonden, die gestolen zijn; de persoon beweert, dat hij ze gekocht heeft; wanneer hij er een eed op durft doen, zal zijn schuld weg zijn. [150]. Het uitgangspunt is dus: die in het bezit is van gestolen goed, moet van de herkomst daarvan rekenschap geven; zoo niet, dan is hij de dief. Bij de Makassaren en Boegineezen, om hier nog een voorbeeld aan te voeren, geldt deze regel eveneens. De uitdrukking ***nataba rurungang***, in het Makassaarsch, en ***nakănna rurungăng***, in het Boegineesch, beiden letterlijk beteekenende: getroffen door het gevolg, te weten: eener daad, bezigt men bepaaldelijk van iemand die beboet of bestraft wordt van wege eene daad, die men wel niet weet,

---

[148] Marsden, p. 233. Zie ook hetzelfde werk, blz. 251—252.

[149] Art. 1 van de Déwa-dauda, Tijdschr. v. Ind. T., L. en Vk., dl. XVIII, blz. 295.

[150] Zie: Jonker, Over Javaansch strafrecht, blz. 29.

maar toch vermoedt dat hij gedaan heeft, dewijl wegens omstandigheden de suspicie op hem valt. Als bij voorbeeld het gestolene op iemands erf gevonden wordt, beschouwt men hem als den dief, zoolang het niet bewezen is, dat een ander het vermiste gestolen heeft [151]. Wanneer een buffel ontvreemd is en de eigenaar het spoor van het ontvreemde dier volgt en dat verliest nabij een bewoond huis, wordt aan den bewoner van dat huis opgedragen den buffel terug te brengen of de waarde daarvan te vergoeden [152].

Een bewijsmiddel, dat wij nu te beschouwen hebben, is de eed, waartoe men in twijfelachtige gevallen de toevlucht neemt. In den regel wordt hij dan opgelegd aan den beklaagde. De eed is in dit geval een zuiveringseed, een bewijsmiddel van onschuld. Vreemd schijnt het ons zeker, dat iemand moet zweren dat hij onschuldig is en dus zelf moet bewijzen, dat hij het misdrijf niet bedreven heeft, in plaats dat men aantoont, dat hij wel de dader is. In de kindsheid van het recht was dit echter anders. Ook voor het gericht werd elk geschil beschouwd als eene persoonlijke zaak tusschen hem, die zich in zijn recht gekrenkt achtte, en den beleediger; en die zaak moest tusschen hen beiden worden uitgestreden. De eed nu was bij dien rechtsstrijd een wapen, doch niet de aanvaller, de beschuldiger, had het recht zich het eerst daarvan te bedienen, doch de aangevallene, de beklaagde. „Dem Beklagten”, aldus Grimm, „stand vor Gericht der erste Beweis zu, wie noch heute im Duell der erste Hieb oder Schusz dem Geforderten; daher es in den Gesetzen heiszt: componat aut, si negaverit, juret” [153]. Dit is ook de regel bij de volken van den Indischen Archipel. Wij zagen reeds zooeven bij de Mengkabawsche Maleiers, dat zoo ten gevolge van het aanwezig zijn van een tandô béti, tot de tweede groep behoorende, vermoeden tegen iemand opgerezen is, aan hem, wanneer althans geene andere bewijsmiddelen aanwezig zijn, wordt opgedragen te zweren dat hij onschuldig is. Doch ook in andere twijfelachtige gevallen wordt bij de Menangkabawsche Maleiers op dezelfde wijze de toevlucht genomen tot den zuiveringseed, door den beklaagde af te leggen [154].

---

[151] Matthes, Makassaarsche en Boegineesche woordenboeken, i. v. *rurung*.

[152] Kooreman, De feitelijke toestand in het Gouvernementsgebied van Celebes en onderhoorigheden, Indische Gids, jaarg. 1883, dl. 1, blz. 646—647.

[153] Grimm, Deutsche Rechtsalterthümer, blz. 859.

[154] Van Hasselt, Midden-Sumatra, blz. 234.

Bij de overige volken van den Archipel geldt deze regel ook algemeen. Eene uitzondering hierop maken echter de Balineezen. Wij zagen zooeven, dat het bij dit volk onmogelijk is eene zaak te winnen zonder getuigen, en dat de partij, die de meeste getuigen heeft, ook in het gelijk wordt gesteld. In den regel nu wordt aan deze partij ook de eed opgelegd. Weigert zij dien te doen, dan keert men de zaak eenvoudig om en ondergaat zij de straf, welke aan de tegenpartij bij vonnis was opgelegd, terwijl deze laatste vrij kan heengaan. Men noemt dit *walik danda*. Is het aantal getuigen aan beide zijden gelijk, dan wordt van den beklaagde zoowel als van den klager de eed gevorderd. Voldoen beide partijen aan de oproeping, dan heeft er geene veroordeeling plaats, wint of verliest niemand. Zoo echter een niet wil opkomen, is zijne zaak onherroepelijk verloren [155]. Uit het voorgaande blijkt dus, dat de eed bij de

---

[155] Van Bloemen Waanders, blz. 103—104. Van Eck, blz. 245—248. Het spreekt van zelf, dat waar beide partijen den eed aanvaarden, eene zich aan meineed moet schuldig maken. De Balineesche rechter bekommert zich echter daarover niet. De gerechte straf op meineed toch volgt van zelf. Ook al mocht de schuldige daarvan in dit leven niets bespeuren, in het hiernamaals blijft de straf zeker niet uit en al de folteringen der hel zullen zijn deel zijn. (Zie: van Eck, l. c., en Jacobs, Bali, blz. 82 en 84). Men weet dat in de oudheid, bij de Grieken noch bij de Romeinen, meineed gestraft werd. Het beginsel daarbij was, dat men in de goddelijke zaken zich niet had te mengen: deorum iniurias dis curae (Tac., Ann., I, 73) Deze beschouwing heerscht ook algemeen bij de volken van den Archipel. Er bestaat geen straf op meineed, dewijl men gelooft, dat de beëedigde, die den toorn der goden over zich heeft ingeroepen voor het geval dat zijne verklaring niet met de waarheid overeenstemt, vroeg of laat zal getroffen worden door de onheilen, waarvan in het eedformulier is gewag gemaakt. Behalve van de Balineezen, vinden wij dit vermeld van de Bataks. »Im ganzen besteht bei den Battas eine grosse Scheu vor dem falschen Eide, da bei ihnen, merkwürdiger Weise, sehr allgemein die Furcht verbreitet ist, dass Gott oder die Geister den bei der Eidesleistung herbeigewünschten Tod wirklich über den Meineidigen herbeiführen.« (Schreiber, Die Battas in ihrem Verhältniss zu den Malaien von Sumatra, blz. 42). Bij de Niasers wordt meineed niet gestraft: het is eene zaak tusschen Lowalangi, het Opperwezen, en den schuldige (Von Rosenberg, Nias, blz. 105). Dezelfde beschouwing bestaat ook bij de Menangkabawsche Maleiers: is een eed valschelijk afgelegd, dan, zeggen de undang-undang, heeft de meineedige zich daardoor alleen reeds groote straf op den hals gehaald, want de godheid zal den valschen eed niet ongewroken laten (Van Hasselt, Midden-Sumatra, blz. 234—235). Van de Redjangers getuigt Marsden dat »an oath, as being an appeal to the superior powers, is supposed to come within their cognizance alone, and that it is contrary to the spirit of the customs of these people, to punish a perjury by human means, even if it were clearly detected« (Marsden, p. 240). Ook bij de Alfoeren van Halmahera

volken van den Indischen Archipel eene groote rol speelt, een voornaam bewijsmiddel is [156]. Wij moeten nu kortelijk nagaan, hoedanig de eedaflegging geschiedt [157].

De eedaflegging bestaat bij de volken van den Indischen Archipel hoofdzakelijk daarin, dat de persoon, die den eed aflegt, eene verwensching over zich zelven uitspreekt en zulks door de eene of andere handeling zinnebeeldig voorstelt. Zoo snijdt men bij de Bataks eenen kikvorsch, bij de Niasers een varken, bij de Dajaks eene zwarte kip den kop af als symboliseering van het lot, dat men in geval van meineed over zich zelven inroept [158]. Bij deze laatsten is het ook gebruikelijk een stuk rotan door te kappen, waarvoor dan een zwaard moet worden gebruikt, waarmede reeds menschenbloed vergoten is. De beëedigde steekt gewoonlijk een stuk van die doorgekapte rotan bij zich, en beweert dat hem dat geluk zal aanbrengen wanneer hij de waarheid gesproken heeft, of ongeluk wanneer hij heeft gelogen [159]. Eene andere wijze van eedaflegging bij

---

bestaat het geloof, dat Djohu-ma-di-hutu, het Opperwezen, met de bestraffing van den meineedige belast is (Campen, De godsdienstbegrippen der Halmaherasche Alfoeren, Tijdschr. v. Ind. T., L. en Vk., dl. XXVII, blz. 451). Alleen bij uitzondering vindt men gewag gemaakt van volken, die straffen op meineed kennen. Hiertoe behooren o. a. de Dajaks, althans die van de Zuidooster-Afdeeling van Borneo: zij die valschelijk gezworen hebben, worden ter dood gebracht door verdrinking (Perelaer, Ethnographische beschrijving der Dajaks, blz. 142). Over het algemeen wordt aan den eed bij de verschillende stammen van den Indischen Archipel groote waarde toegekend.

[156] Ook natuurlijk bij de rechtspraak in civiele zaken, daar, zooals wij aangetoond hebben, in civilibus als in criminalibus dezelfde regelen van bewijs gelden. In een civiel proces beslist de eed van de in rechten aangesproken partij, bij gebreke van getuigen of van andere bewijsmiddelen. Deze eed moet in elk geval worden afgelegd, ook zelfs als geen zweem van bewijs aan de zijde van eischer aanwezig is en door dezen geen beslissende eed is verlangd. Dit althans is het geval bij de Menangkabawsche Maleiers (Zie: Van Hasselt, Midden-Sumatra, blz. 230).

[157] Bij de volken, die den Islâm belijden, wordt de eed op Mohammedaansche wijze afgenomen. Aan dezen eed wordt over het algemeen weinig waarde toegekend. Van de Menangkabawsche Maleiers vinden wij zelfs vermeld, dat in civiele zaken, waar de eene partij de andere of de rechter eene der partijen den eed oplegt, dikwijls de voorwaarde wordt gesteld dien eed te doen op eene wijze meer overeenkomstig de oude gebruiken, in welk geval hij werkelijk veel meer waarborgen oplevert (Van Hasselt, blz. 67).

[158] Schreiber, Die Battas in ihrem Verhältniss zu den Malaien von Sumatra blz. 41—42. Von Rosenberg, Nias, blz. 105. Perelaer, Ethnographische beschrijving der Dajaks, blz. 146.

[159] Perelaer, l. c.

de Bataks is dat de te beëedigen persoon een weinig water op den grond giet als zinnebeeldige voorstelling van zijn bloed, dat ingeval van meineed op gelijke wijze zal vergoten worden [160]. Een analoog gebruik vinden wij bij de Menangkabawsche Maleiers bij het *bäsumpah djan taruw djo piuï*, een eed, waarbij, zooals wij straks zien zullen, de geheele familie tegenwoordig is. Bij deze eedaflegging worden allerlei ceremoniën verricht, als het afstroopen met de hand van eene varen, het verbrijzelen van eene pinangnoot of het laten vallen van een ongekookt ei, allen symbolische handelingen doelende op den ondergang van de geheele familie, die als het ei zal uiteenspatten of zal verstrooid raken als de blaadjes van de varen, bij het niet nakomen van den eed [161]. Dezelfde zinnebeeldige handeling van het afstroopen van de bladeren van eene varen komt ook voor bij den eed der Kubus, de wilde stam die de binnenlanden van Palembang bewoont [162]. Ook bij de Javanen geschiedde voorheen de eedaflegging met symbolen als de hier beschrevene, het stuk gooien van een ei, het afsnijden van den hals van een hoen, enz. [163].

De meest algemeene wijze van zweren in den Archipel is echter wel die, waarbij men een weinig water drinkt, waarin zekere voorwerpen gelegd zijn, die allen eene zinnebeeldige beteekenis hebben. Vooral in het Oosten van den Archipel vindt men deze wijze van zweren. Zoo doet men bij de Alfoeren van Boeroe in het water een weinig zout, een stukje was, een kogel, een mes of een ander snijdend werktuig. De zin daarvan is, dat gelijk het zout in het water, het was in het vuur wegsmelt, zoo ook de meineedige vergaan zal, dat hij den natuurlijken dood niet zal sterven, doch om het leven komen door eenen kogel of eenig ander wapen. Heeft de betrokken persoon deze verwenschingen uitgesproken of hooren uitspreken, dan moet hij een weinig van het water drinken [164]. Deze wijze

---

[160] Schreiber, l. c.

[161] Van Hoëvell, Over den eed der Maleiers ter Sumatra's Westkust, Tijdschr. v. Ind. T. L. en Vk., dl. XXVI, blz. 527.

[162] Van Hasselt, Midden-Sumatra, blz. 69.

[163] Zie: Prof. Kern, Over eene oud-javaansche oorkonde van Çaka 782, Verslagen en mededeelingen der Kon. Academie van Wetenschappen, Afd. Letterkunde, 2e reeks, dl. X, blz. 87.

[164] Zie onze Bijdragen tot de kennis der Alfoeren van het eiland Boeroe, Verh. v. h. Bat. Gen. v. K. en W., dl. XXXVIII, blz. 11—12.

van eedaflegging komt ook voor bij de Alfoeren van Ceram en bij die van Halmahera [165]. Eigenaardig is het dat bij de eerstgenoemden in het water ook gelegd wordt, behalve de gewone zaken, kruid, lood, enz., eene pop met kromme armen en beenen en met gaten doorboord, welke de moeder der pokziekte moet voorstellen, terwijl in het eedformulier de verwensching is opgenomen, dat men bij meineed negen en negentig malen door de pokziekte moge worden aangetast. In de Molukken spreekt men in het algemeen niet van „eenen eed zweren", maar van „eenen eed drinken", ***minum sumpahan***, zooals het in het locaal Maleisch daar heet. De Alfoer van Boeroe zegt in zijne landtaal voor zweren ***ino sasi***, letterlijk „zout drinken," daar immers zout eene der zaken is, die in het water worden gedaan. Ook de Timoreezen leggen den eed af door een weinig water of arak te drinken, waarin een zwaard gedoopt is en een geweerkogel met wat buskruit is gelegd, waarmede zinnebeeldig wordt te kennen gegeven, dat de meineedige verdient door kogel en zwaard ten grave te dalen. [166] Bij de Balineezen heeft de eedaflegging op ongeveer dezelfde wijze plaats. Voor zweren bezigt men ook hier de uitdrukking „eed drinken", ***najub tjor*** of ***nginom tjor***. Het eedformulier, waarin de zwaarste vervloekingen over den meineedige worden uitgesproken, wordt namelijk op een lontarblad geschreven, dit blad in reepen gescheurd, en die reepen in een pot met door den priester gewijd water gedaan. Van dat water nu wordt aan den persoon, die den eed moet afleggen, een weinig te drinken gegeven, waarna de pot, die slechts eenmaal voor hetzelfde doel mag worden gebruikt, stuk geworpen wordt. [167] Verder moeten wij nog de aandacht vestigen op de

---

[165] Van der Crab, De Moluksche eilanden, blz. 219—220, Van Hoëvell, Ambon, blz 125. Willer, Het eiland Boeroe, blz. 51. Campen, De godsdienstbegrippen der Halmaherasche Alfoeren, Tijdschr. v. Ind. T. L. en Vk., dl. XXVII, blz. 450—451.

[166] Gramberg, Eene maand in de binnenlanden van Timor, Verh. v. h Bat. Gen. v. K. en W., dl. XXXVI, blz. 194 -195. Donselaar, Aanteekeningen over het eiland Savoe, Med. v. w. h. N. Z. G., dl. XVI, blz. 303.

[167] Van Bloemen Waanders, blz. 116 vlg. Van Eck, blz. 247 vlg. Jacobs, blz. 82 vlg. Alleen de çûdra's behoeven het eedwater te drinken. De kshatriya's en de vaiçya's worden er eenvoudig mede besprenkeld, terwijl het voor de brâhmaṇa's voldoende is, dat het formulier in hunne tegenwoordigheid wordt voorgelezen. Men noemt deze plechtigheid ***madéwa saksi***. Ook in de plaats waar de eed moet worden afgelegd, bestaat er verschil: voor de çûdra's geschiedt dit op den openbaren weg en wel bij eenen kruisweg, meestal op het plein voor de woning van

Boegineezen en de Makassaren. Bij den eed van trouw aan het gouvernement, wordt nog heden ten dage een glas water binnengebracht voor hem, die den eed zal afleggen. En nadat hij hierin zijne kris gedoopt heeft, drinkt hij van dat water, daarmede zooveel te kennen gevende als: „Moge ik door ditzelfde staal, hetwelk ik thans in dit water gedoopt heb, omkomen, wanneer ik mijnen eed ontrouw word[168].” Sporadisch wordt ook de hier besprokene wijze van eedaflegging in het westen van den Archipel gevonden. Zoo zweert volgens Marsden de Redjanger bij zekere voorwerpen, die als heilige erfstukken of pusaka geacht worden eene bovennatuurlijke kracht te hebben. „They consist of an old rusty kris, a broken gun barrel, or any ancient trumpery, to which chance or caprice has annexed an idea of extraordinary virtue. This they generally dip in water, which the person who swears drinks off” [169]. Ook in het rijk van Lingga vindt men eene dergelijke wijze van zweren. Onder de rijkssieraden behoort namelijk een stuk oud roest ijzer, ***bĕsi kawi*** geheeten, van een bovennatuurlijke kracht. Als nu door een der onderdanen van den Sultan een eed moet worden gedaan, wordt dit ijzer eenen tijd lang in het water gelegd, en van dat water moet dan de te beëedigen persoon drinken. Wie een valschen eed doet, wordt door een zwaar onheil getroffen, en is het een hoofd, dan treft het onheil den geheelen stam [170]. Overigens vinden wij nog hier gewag gemaakt van een ***sumpah minum ajar kĕris***, een eed waarbij water gedronken wordt, waarin eene kris gestoken is, evenals bij de Makassaren en Boegineezen dus [170a]. Eindelijk moeten wij nog de eedaflegging vermelden van de Karo-Karo, een Bataksche stam, die de binnenlanden van Deli, in de residentie Oostkust van Sumatra, bewoont. Na een weinig ongekookte ontbolsterde rijst, eenig zout, een stukje kurkuma, een weinig zwarte peper, wat water en wat palmwijn dooreengemengd te hebben in een kopje, wordt dit aan hem, die zweren

---

den vorst, voor de leden van de drie andere kasten in den tempel. Het behoeft echter nauwelijks opgemerkt te worden, dat het najub tjor of nginom tjor overigens niets met het Hinduisme te maken heeft, doch oorspronkelijk Polynesisch is.

[168] Matthes, Makassaarsche Chrestomathie, blz. 666.

[169] Marsden, p. 242.

[170] Van der Tuuk, Maleisch woordenboek, i. v. *kawi*.

[170a] Klinkert, Supplement op het Maleisch woordenboek van Pijnappel, i. v. *sumpah*.

moet, aangereikt. Deze moet nu het mengsel gebruiken onder het uitspreken der verwensching, dat ingeval hij onwaarheid gesproken heeft, de rijst, het zout, de kurkuma, de peper, het water en de palmwijn hem den dood mogen berokkenen [171].

Het "eed drinken", om deze benaming kortheidshalve te bezigen, is dus de meest algemeene wijze van zweren in den Indischen Archipel. Nog moeten wij, alvorens verder te gaan, wijzen op het zeer eigenaardig gebruik om bij de aarde den eed af te leggen. Zoo vinden wij vermeld, dat overeenkomstig het oude Lampongsche eedformulier, hij die zweert, met de hand driemaal op den grond moet slaan, onder de verzekering dat hij de waarheid spreekt [172]. Hetzelfde vermeldt Marsden van de Redjangers. "They sometimes swear by the earth, laying their hands upon it, and wishing that it may never produce aught for their nourishment, if they speak falsely" [173]. Eindelijk nog bestaat deze wijze van eedaflegging bij de Alfoeren van de Minahasa. Deze hebben namelijk de gewoonte om, als zij een gezegde of zaak bewijzen willen, de hand op de aarde te leggen, of aarde in de hand te nemen, en daarbij te zweren [174]. Volgens Grimm, zwoeren ook de oude Germanen "bei Erde und Gras, bei Bäumen und Gewächsen; wahrscheinlich musste der Baum dabei angerührt, wie Erde mit der Hand aufgehoben werden" [175]. Dit laatste dus gelijk bij de Alfoeren van de Minahasa.

Bijzondere vermelding verdient de eedaflegging gegrond op het beginsel van de solidariteit. Wij zagen hierboven, dat dit

---

[171] De Haan, Verslag van eene reis in de Bataklanden, Verhandel. v. h. Bat. Gen. v. K. en W., dl. XXXVIII, blz. 16.

[172] Horst, Uit de Lampongs, Ind. Gids, jaarg. 1880, dl. I, blz. 982.

[173] Marsden, p. 243.

[174] Riedel, De Minahasa in 1825, Tijdschr. v. Ind. T. L. en Vk., dl. XVIII, blz. 498. De gewone eedaflegging hier is echter dus: Een walian (priester) legt een geladen geweer op den grond, met de kolf naar het zuiden; aan de oostzijde er van wordt een stuk lijnwaad neergelegd, en aan den westkant twee zwaarden kruiselings in den grond gestoken. De walian draagt aan de aanwezigen de zaak voor, waarover gezworen zal worden, en bidt de ĕmpung's (geesten) dat de meineedige door die wapens moge omkomen; dan maakt hij met een stok negen strepen op den grond, die hij overluidt natelt, en wandelt vervolgens driemaal tusschen de wapens door. Hetzelfde geschiedt dan door hem, die den eed aflegt. Hierna wordt het geweer afgeschoten en het stuk lijnwaad onder de aanwezigen verdeeld.

[175] Grimm, Deutsche Rechtsalterthümer, blz. 896—897.

beginsel voornamelijk bij de volken van Sumatra wordt aangetroffen, in de eerste plaats bij de Menangkabawsche Maleiers. En hier is het ook dat bij gewichtige zaken het *băsumpah djan taruw djo piuï*" [176], het zweren met medebrenging van zijne geheele familie, plaats heeft, de geheele familie dus aan de eedaflegging deelneemt en zich daarmede ook verantwoordelijk stelt voor de gevolgen van den eed. Hij die zweren moet, gaat daarbij op den grond zitten, terwijl om hem heen zijne verwanten plaats nemen, en rondom de groep een touw gespannen wordt, waaraan stukjes van de jonge uitspruitsels van den kokospalm zijn bevestigd. De eedaflegging geschiedt dan met tal van ceremoniën en vele symbolische handelingen, waarvan wij hierboven reeds enkele genoemd hebben, als: het breken van een ei, het verbrijzelen van eene pinangnoot, het afstroopen met de hand van eene varen enz., die allen de beteekenis hebben van het inroepen van smart en pijnen, van dood en vernietiging, door den eedaflegger over zich en zijn geslacht, zoo hetgeen hij verklaart niet de volle waarheid bevat [177]. Ook bij de Redjangers maakt Marsden gewag van het gebruik om de geheele familie aan den eed te doen deelen, hoewel het bij hen slechts bij uitzondering schijnt plaats te hebben [178]. Overigens komt deze solidariteitseed nog bij de Bataks voor [179].

Bekend is het hoe naar het oud Germaansche recht voorheen in Europa de gewoonte bestond om den eed van partijen door dien van eenige stam- of familiegenooten, van eedhelpers,

---

[176] Zoo vinden wij de benaming bij Van Hasselt, Midden-Sumatra, blz. 67 en 230, noot, opgegeven. *Băsumpah* is natuurlijk het Maleische *bĕrsumpah*, zweren; het woord *taruw* wordt verklaard als "naaste familieleden", dat zijn, daar hier het matriarchaat bestaat, de broeders, zusters en zusterskinderen, terwijl *piuï* eigenlijk achterkleinkinderen beteekent, doch hier waarschijnlijk den zin heeft van verdere verwanten in de nederdalende, natuurlijk uitsluitend vrouwelijke, linie. Bij anderen vindt men dezen eed genoemd: *mĕmbawa taruh dan pirit*, d. i. het medebrengen van taruh en pirit. Het woord *taruh* is natuurlijk hetzelfde als hetgeen Van Hasselt, juister naar de uitspraak, *taruw* schrijft, terwijl van *pirit* dezelfde uitlegging wordt gegeven als van *piuï*. Beide benamingen beteekenen dus: het zweren met medebrenging van zijne naaste en verdere familieleden.

[177] Zie uitvoeriger over deze eedaflegging: Maclaine Pont, in het Tijdschr. v. Ned. Ind., jaarg. 1877, dl. II, blz. 142 vlg., en Van Hoëvell, in het Tijdschr. v. Ind. T. L. en Vk., dl. XXVI, blz. 529 vlg.

[178] Marsden, p. 241.

[179] Maclaine Pont, De eed in Mandaïling, Angkola en Toba, Tijdschr. v. Ned. Indië, jaarg. 1877, dl. II, blz. 466 vlg.

conjuratores, consacramentales, te versterken, wier bijstand echter geen ander doel had dan om de geloofwaardigheid van den gezworen eed te versterken, zonder dat die personen ondervraagd werden over de materieele waarheid der bezworen feiten. „Den Eid”, aldus lezen wij bij Grimm, „leistete man in höheren Alterthum, wo der Glaube an die Wahrhaftigkeit des freien Mannes unerschüttert stand, wahrscheinlich allein; zur Zeit der geschriebnen Gesetze aber schon in Begleitung einer bestimmten Anzahl Verwandten und Bekannten, die gar nichts von der That selbst zu wissen brauchten, sondern nur beschwuren, dasz sie an die Betheuerung seiner Unschuld glaubten. Sie verstärkten den Eid desjenigen, dem sie bei ausgebrochner Fehde zur Seite gestanden hätten und dem sie das verschuldete Wergeld zu bezahlen helfen mussten. Gefahr, dasz ein wahrhaft Schuldiger sich mit seinem Leugnen von aller Busze befreien könne, wurde durch seine eigne Furcht vor den Folgen des Meineids und durch die Schwierigkeit, wenn Verdacht auf ihm ruhte, Eideshelfer zu finden, entfernt. Erst als Treu und Glaube abnahmen, fing dieses Recht des Angeklagten an verderblich zu werden” [180].

In zekeren zin kan de solidariteitseed, de eed waarbij de geheele familie deelneemt, bij de Maleiers, de Redjangers, de Bataks, met dezen Germaanschen eed met bijstand van eedhelpers vergeleken worden. Meer overeenkomst hiermede vertoont echter de eed op Bali. Hiervoren zagen wij dat het regel hier is, dat wie in een proces in het gelijk gesteld wordt, ook eenen zuiveringseed heeft af te leggen. Elke tot den eed toegelatene partij nu moet ook een bij de wet voorgeschreven aantal ***petabeh's*** of eedhelpers, consacramentales, medebrengen. Deze hebben evenmin als de consacramentales van het Germaansche recht, getuigenis omtrent de zaak zelve af te leggen, worden niet ondervraagd naar de materieele waarheid der bezworen feiten, doch hebben slechts onder eede te verklaren, dat de betrokken persoon bij hen bekend is als een braaf en eerlijk man en zij de innige overtuiging hebben, dat de door hem voorgebrachte klacht of de door hem aangevoerde verdediging geheel overeenkomstig de waarheid is. Het aantal petabeh's is steeds geëvenredigd aan de belangrijkheid der quaestie. Geldt het b. v. een misdrijf waarop eene geldboete staat van acht bungkus, dan worden ook acht petabeh's gevorderd; voor eene zaak, waarvoor

---

[180] Grimm, Deutsche Rechtsalterthümer, blz. 859—860.

eene boete bepaald is van vier bungkus, vier petabeh's, of voor iedere bungkus boete, een petabeh. Ook ten deze vertoont de Balineesche adat eene groote overeenkomst met het Germaansche recht, daar ook hier, volgens Grimm: "die Zahl der Eideshelfer nach dem Betrag der auf das Verbrechen gesetzten Busze ermessen, also hauptsächlich die Grösze des Wergelds berücksichtigt wurde" [181]. Na de uitspraak van een vonnis, wordt eene maand of vijf en dertig dagen uitstel gegeven ten einde hem, wien zulks aangaat, in de gelegenheid te stellen zich van de noodige petabeh's te voorzien. Kan hij onverhoopt, hetgeen echter slechts zeer zelden gebeurt, geen genoegzaam getal personen vinden, die met hem en zijne getuigen den eed willen afleggen, dan wordt het ***walik danda***, hiervoren reeds genoemd, toegepast, de zaak eenvoudig omgekeerd en op hem de straf overgebracht, welke bij vonnis aan zijne tegenpartij was opgelegd, terwijl deze laatste vrij kan heengaan. Nog moet worden opgemerkt, dat niet alle personen tot petabeh's mogen worden genomen, doch daarvan zijn uitgesloten: vaders en moeders, ongehuwde broeders en zusters, kinderloozen, weduwnaars, slaven en gebrekkigen, waaronder gerekend worden: blinden, eenoogigen, dooven, kreupelen, personen lijdende aan kropgezwel, enz [182].

De eed, zooals wij gezien hebben, is een zuiveringseed en wordt opgelegd aan den verweerder, als het geding op geene andere wijze kan worden uitgemaakt. Behalve van den eed bedient men zich in dergelijke twijfelachtige gevallen veelvuldig van godsoordeelen. Nu eens worden beide partijen aan het godsgericht onderworpen, dan weder is het alleen de beschuldigde, die de rechtmatigheid zijner verwering door eene proef heeft te bewijzen. De kinderlijk naïeve voorstelling bij alle primitieve volken, dat de hoogere machten bij den strijd om het recht tusschen beiden zouden treden en den rechthebbende zouden doen zegevieren, ligt natuurlijk aan al die ordaliën ten grondslag. Kortelijk zullen wij hier de voornaamste wijzen nagaan, waarop die godsgerichten plaats hebben.

Algemeen verbreid komt de waterproef voor, eenigszins gelijkende op de gelijknamige proef, die voorheen in Europa,

---

[181] Grimm, O. c., blz. 860.

[182] Zie voor het voorgaande: Van Bloemen Waanders, blz. 103 vlg., Van Eck, blz. 248 vlg.

bij de oude Germanen enz., bestond. Bekend is het, dat op Java, nog betrekkelijk korten tijd geleden, dit godsgericht, onder de benaming ***silĕm***, een bij de inlandsche rechtbanken erkend middel was, om in twijfelachtige gevallen de waarheid op het spoor te komen [183]. Ook de Maleiers van Malaka kennen de waterproef, althans wordt in de wetten van Djohor daarvan gewag gemaakt. „If one make an accusation and another deny it, and there be no evidence, the magistrate shall direct the parties according to the custom of the country to contend by ordeal; that is, by diving under water or submerging the hand in melted tin or burning oil. The person who fails in this trial, shall be deemed guilty" [184]. Onder de benaming ***sumpah mĕnjĕlam*** schijnt dit godsgericht ook bij de Maleiers van den Riouw-Lingga Archipel voor te komen [184a]. Op Sumatra wordt de waterproef gevonden bij de bewoners van de landschappen Ogan en Kikim, in de residentie Palembang, en bij de Lampongers, bij wie deze proef, evenals op Java, ***silĕm***, ook wel ***hukum silĕm***, heet [185]. Nog treft men het hier bedoelde godsgericht aan bij de Niasers [186], bij de Dajaks van de Zuidooster-Afdeeling van Borneo, onder de benaming ***teser***, verder bij de Dajaks van de Wester-Afdeeling en bij de zoogenaamde Land-Dajaks van Sarawak [187], bij de Alfoeren van de Minahasa, onder de benaming ***matilalĕm*** [188], bij de Alfoeren van Halmahera, onder de benaming ***tum*** [189], en bij de Papoewas

---

[183] Veth, Java, dl. I, blz. 228.

[184] Translation of the Malayan laws of the principality of Johor, Journal of the Ind. Archipel., Vol. IX, p. 90. Zie ook Newbold, Vol. II. p 278—279, noot.

[184a] Klinkert, Supplement op het Maleisch woordenboek van Pijnappel, i. v. *sumpah*. Het grondwoord van *mĕnjĕlam* is *sĕlam*, hetzelfde als het Javaansche *silĕm*, en beteekent: in het water verdwijnen, duiken.

[185] Tijdschr. v. Ned. Ind., jaarg. 1852, dl. I, blz. 262—263.

[186] Von Rosenberg, Nias, blz. 105—106. Chatelin, Godsdienst en bijgeloof der Niasers, Tijdschr. v. Ind. T. L. en Vk., dl. XXVI, blz 126—127.

[187] Perelaer, Ethnographische beschrijving der Dajaks, blz 147. Hardeland, Dajaksch woordenboek, i. v. *teser*. Veth, Borneo's Wester-Afdeeling, dl. II, blz. 317. Spenser St. John, Life in the forests of the far east, Vol. I, p. 191.

[188] Mededeelingen v. w. h. Ned. Zend Gen., dl. VII, blz. 386—387, en dl. XXV, blz. 111—117, waar ook de legende vermeld wordt van het ontstaan van dit godsgericht.

[189] Campen, De godsdienstbegrippen der Halmaherasche Alfoeren, Tijdschr. v. Ind. T. L. en Vk., dl. XXVII, blz. 451.

van Nieuw-Guinea [190]. Bij al deze volken komt de proef hierop neer, dat beide partijen zich te water begeven en gelijktijdig onderduiken. Hij die het eerst bovenkomt om adem te scheppen, verliest het proces. Duidelijk komt de meening, dat men in de proef slechts de uitspraak van de hoogere machten te zien heeft, bij de Niasers uit, die zich voorstellen dat de geest des waters den schuldige naar boven duwt, zoodat de niet schuldige het duiken van zelf langer uithouden kan [191]. Opmerking verdient het, dat men bij dit godsgericht veelal plaatsvervangers stellen kan. Bij de bewoners van Kikim en Ogan schijnt het zelfs regel te zijn, dat de proef door anderen verricht wordt, en zoo is dit ook het geval bij de Lampongers. Van deze laatsten lezen wij, dat bij het uitvoeren van de proef op twee bamboelatjes de woorden: „ik ben niet schuldig„ en „gij zijt schuldig„ geschreven worden. Deze bamboelatjes worden dan ieder afzonderlijk gewikkeld in een stuk linnen. Twee jongelingen begeven zich nu ieder met een dezer latjes in de hand te water, en duiken gelijktijdig onder. Hij die het eerst bovenkomt, wordt onderzocht. Heeft hij de bamboe waarop geschreven staat: „ik ben niet schuldig„, dan wordt de beklaagde vrijgesproken, in het tegenovergestelde geval, veroordeeld. Ook bij de Dajaks van Borneo's Wester-Afdeeling, de Niasers en de Papoewas worden, hoewel het bij hen geen vaste regel schijnt te zijn, voor dit godsgericht dikwijls plaatsvervangers genomen, ja vindt men bij de eerstgenoemden zelfs duikers van beroep, die zich gaarne voor eene proef verhuren. Nog moet worden aangeteekend, dat op den regel dat beide partijen zich aan het oordeel moeten onderwerpen, wel eens uitzonderingen voorkomen. Bij de Niasers althans is het dikwijls alleen de beklaagde, die daartoe aangewezen wordt. Een kleine adju, afgodsbeeld, wordt aan eenen stok gebonden en in den grond gestoken, op eene diepe plaats in de rivier. De beproefd wordende moet nu langs dien stok onderduiken. De rechter schept dan water met zijne hand en werpt dat in de richting van de adju, hetgeen hij met tusschenpoozen drie malen herhaalt. Komt de beklaagde boven, voordat deze han-

---

[190] Goudswaard, De Papoewas van de Geelvinkbaai, blz. 64—65. Van Hasselt, Die Noeforezen, Zeitschr. für Ethnologie, 8er jahrg., S. 192.

[191] De geest des waters heet Tuha-Sangarofa. Voor dat de proef begint wordt aan dezen geest eene kip ten offer gebracht (Chatelin t. a. p.).

deling is afgeloopen, dan is hij schuldig, blijft hij echter beneden tot hij gewaarschuwd wordt, onschuldig.

Naast de waterproef, heeft men nog verschillende ordaliën min of meer overeenkomende met hetgeen in de middeleeuwen in Europa onder de benaming vuurproef samengevat wordt. Hiertoe behoort het indompelen der handen in kokend water, soms om het een of ander voorwerp, dat daarin gelegd is, er uit te halen, als bij de Papoewas [192], de Alfoeren van de Minahasa [193], de Lampongers [194], de Dajaks van de Wester- zoowel als bij die van de Zuidooster-Afdeeling, bij de laatsten onder de benaming *hungkal* [195]; het insteken van den wijsvinger in gesmolten hars, bij de Dajaks van de Zuidooster-Afdeeling, onder de benaming *hasudi* [196]; het druppelen op de vlakke hand, nadat deze door een doek omwonden is, van gesmolten lood, bij de Papoewas [197], de Alfoeren van Boeroe [198]; het houden van een klein gloeiend aambeeld in de hand, bij de Dajaks van de Wester-Afdeeling [199]; het bestrijken van de tong met een gloeiend ijzer, bij de Lampongers [200], en zoo meer. Hij, die bij al deze proeven ongedeerd blijft, die geene brandwonden of blaren bekomt, wordt voor onschuldig gehouden. Dat bij de Maleiers ook ordaliën, tot deze categorie behoorende, worden aangetroffen, blijkt uit het zooeven aangehaalde artikel uit het wetboek van Djohor [200a].

Bekend is het hoe in Europa, bij de oude Germanen en zelfs

---

[192] Goudswaard, l. c. Van Hasselt, l. c. Zie ook Goldman, Aanteekeningen gehouden op eene reis naar Dorei, Tijdschr. v. Ind. T. L. en Vk., dl. XVI, blz. 397.

[193] Med. v. w. h. Ned. Zend. Gen., dl. XXV, blz. 111.

[194] Tijdschr. v. Ned. Indië, jaarg. 1852, dl. I, blz. 263.

[195] Het woord *hungkal* (ook *haungkal*) komt van het grondwoord *ungkal*, hetzelfde als het Maleische *bungkal*, een gewicht om goud te wegen, daar zulk een gewicht in het water gelegd wordt, om door den beklaagde te worden uitgehaald. Zie Hardeland, Dajaksch woordenb., i. v. *ungkal*. Veth, l. c.

[196] Hardeland, i. v. *hasudi*. Volgens Perelaer, blz. 148, heet deze proef *ungkal*. Dit moet, in verband met hetgeen in de voorgaande noot gezegd is, eene vergissing zijn. — Het hasudi wordt voornamelijk toegepast als een zwanger meisje iemand als haren verleider aanwijst en deze ontkent.

[197] Van Hasselt, l. c. Goldman, l. c

[198] Zie onze Bijdragen tot de kennis der Alfoeren van het eiland Boeroe, blz. 11.

[199] Veth, l. c.

[200] Tijdschr. v. Ned. Ind., jaarg. 1852, dl. I, blz. 263

[200a] Klinkert, Supplement op het Mal. woordenboek van Pijnappel, i. v. *sumpah*, geeft nog op *sumpah udji api*, als benaming van een godsgericht door vuur.

tot in de middeleeuwen, het tweegevecht ook als een godsoordeel voorkwam, waarvan het duel in onze dagen als een wegstervende reminiscenz te beschouwen is. Ook bij de volken van den Indischen Archipel is dit het geval. Bij de Dajaks vinden wij eene soort van tweegevecht, daarin bestaande, dat partijen op eenigen afstand van elkander in kokers van nibonglatten, die hun tot aan de borst reiken, geplaatst worden en zoo op een gegeven teeken elkander gespitste bamboestokken, bij wijze van lansen, toewerpen, waarbij hij die gewond wordt, in het ongelijk wordt gesteld. Dit godsgericht heet *hagalanggang* [201]. Ook bij de Niasers worden dikwijls wapenen gebezigd, om een godsoordeel uit te brengen. Wanneer b. v. een zwanger meisje iemand als haren verleider aanwijst en deze ontkent, worden beiden tegenover elkander gezet, terwijl ieder een mes in handen krijgt. Zij moeten dan elkander trachten te steken, en die het eerst geraakt wordt, is schuldig aan het feit of aan valsche betichting. Het meisje kan zich bij dit tweegevecht door eenen van hare mannelijke bloedverwanten doen vertegenwoordigen, die dan als kampvechter voor haar optreedt [202]. Als een godsgericht is ook zeker te beschouwen het gebruik bij de Bataks om een geschil uit te maken door een gevecht, waarbij een rotan gespannen wordt, op welks uiteinden de beide partijen gaan staan en op elkander schieten. Naar de rotan, in het Bataksch *hotang*, heet dit duel *marhotang-hotang* [203].

---

201 Perelaer, blz. 147—148. Hardeland, i. v. *hagalanggang*. Het woord *hagalanggang* is blijkbaar het grondwoord *galanggang* met het praefix *ha*, welk praefix wij zooeven al hebben ontmoet in de benaming haungkal of hungkal. (Over de beteekenis van dit verbale praefix *ha*, zie: Hardeland, Grammatik der Dajackschen Sprache, blz. 32 vlg.). Het grondwoord *galanggang* schijnt in het Dajaksch niet meer te worden gebruikt, althans vind ik het niet opgegeven in het woordenboek van Hardeland. In de aanverwante talen komt het echter nog voor. Zoo in het Maleisch in de beteekenis van: slagveld, strijdplaats, inzond. stellage voor hanengevechten, hanenvechtbaan. Ook in het Javaansch komt het woord voor in den vorm *glanggang* of *gelanggang* en beteekent eveneens strijdperk. In het Bataksch is *galanggang* = een wit waarop men zich met het geweer oefent.

202 Von Rosenberg, Nias, blz. 102 en 104.

203 Van der Tuuk, Bataksch woordenboek, i. v. *hotang*. — Bekend is het dat in den Indischen Archipel, bij oorlogen tusschen de verschillende stammen of staatjes, gevechten op het open veld zelden plaats hebben. Waar zij echter voorkomen, hebben zij dikwijls geheel het karakter van een godsgericht, van een duel: de partij die het eerst een gewonde of doode bekomt, acht zich verslagen

Zijn de voorgaande ordaliën min of meer gevaarlijk van aard, wij willen nu eenige vermelden, die een meer onschuldig karakter hebben. Zoo is het een veelvuldig voorkomende proef bij de Niasers om in een houten bak met door asch troebel gemaakt water een stuk gewicht te doen, dat de beschuldigde met den mond moet zoeken. Vindt hij het, dan blijkt daaruit zijne onschuld [204]. Iets dergelijks vinden wij bij de Dajaks van de Zuidooster-Afdeeling van Borneo, onder de benaming ***salam pikis***. Twee pikis, chineesche muntstukjes, waarvan de eene blank geschuurd en de andere in het vuur zwart gemaakt is, worden daarbij geworpen in eene kom met water, dat met houtasch troebel gemaakt is. Beide partijen dompelen te gelijker tijd de hand in het water en grijpen naar de geldstukken. Hij die den blank geschuurden duit te voor-

en trekt zich terug. Zoo is dit het geval bij de Bataks. »Für die offene Feldschlacht, die im Ganzen nicht häufig vorkommt, gilt wenigstens in Toba als Regel, dass die Parthei, welche den ersten Todten hat, sich für besiegt erachtet und darum das Feld räumt, so dass in der Regel jede Schlacht nur ein Menschenleben kostet.« (Schreiber, blz. 44. Zie ook: Van Hoëvell, Iets over het oorlogvoeren der Bataks, Tijdschr. v. Ned. Indië, jaarg. 1878, dl. II, blz. 443). Bij de Menangkabawsche Maleiers hadden voorheen de gevechten eveneens het karakter van een duel. Bij een oorlog tusschen twee verschillende negari's of staatjes, werd de strijd gevoerd op bepaald daarvoor aangewezen terreinen, op de grenzen der negari's gelegen, welke terreinen den naam dragen van *tanah radjô*. Zij behoorden tot het gebied van geen der negari's waar tusschen zij gelegen waren, waren dus neutrale gronden. Waar geen tanah radjô bestond, werden voor de kampplaats particuliere gronden gehuurd, waarvoor beide partijen 6 realen 1 kupang moesten betalen. Eenmaal per week nu kwam men op die terreinen elkander bevechten. Niet ieder mengde zich echter in den strijd. Het waren alleen de hulubalang's of dubalang's, de voorvechters, die elkander met steenworpen en geweerschoten bestookten, waarbij zij vergezeld waren en aangemoedigd werden door hunne dorpsgenooten en door de vrouwen, die voedsel en drank aanbrachten. Slechts zelden werd men handgemeen, maar wanneer zulks geschiedde en er dooden of gewonden vielen, dan werd de strijd gewoonlijk gestaakt en het geschil bijgelegd. Deze oorlogen droegen den naam van *parang adat* of *parang batu*. (Van Hasselt, blz. 185—186. Résumé's van het onderzoek naar het grondbezit op Sumatra, blz. 13. Algemeene verordeningen tot regeling van het rechtswezen ter Sumatra's Westkust, dl. II, blz. 22). Ook bij de bewoners van het eiland Soemba treffen wij hetzelfde verschijnsel aan.« Hunne oorlogen«, aldus lezen wij, »zijn zelden zeer bloedig. De vijandelijke partijen scharen zich met lans en schild gewapend op een vlak terrein, in één gelid tegenover elkander en trachten elkander te treffen. De partij, die het eerst eenige gewonden bekomt, acht zich overwonnen, gaat op de vlucht en betaalt de boete of schadevergoeding, welke geeischt wordt, waarna het sluiten van den vrede met groote feesten wordt gevierd.« (De Hollander, Land- en Volkenkunde van Nederl. Oost-Indië, dl. II, blz. 699).

[204] Von Rosenberg, blz. 106. Chatelin, blz. 127.

schijn brengt, wordt door den rechter in het gelijk gesteld [205]. Eene andere proef bij de Dajaks is eene soort van wedloop, waarij twee even lange en evenwijdig loopende banen door de beide strijders moeten worden afgeloopen, en hij overwinnaar is, die het eerst eene lans aanraakt, welke aan het einde is in den grond gestoken [206]. Bij de stammen, die het Noordwesten van Borneo, meer bepaaldelijk het landschap Sarawak, bewonen, legt men soms bij wijze van godsoordeel twee stukken zout in het water; hij wiens stuk het eerst smelt, verliest zijne zaak. Ook steekt men wel twee kaarsen aan, die even lang zijn; hij wiens kaars het eerst is uitgebrand, krijgt ongelijk [207]. Eigenaardig is het zoogenaamde ***kanre ase*** bij de Makassaren, een godsgericht dat toegepast wordt wanneer verscheidene personen van hetzelfde misdrijf verdacht worden. Ieder beschuldigde moet hierbij een grooten bal gekookte, maar koude en zeer droge rijst in den mond nemen, en trachten dien zonder drinken op te eten. Hij die daarin niet of slechts met groote moeite slaagt, is de schuldige [208]. Ook bij de Bataks komt de rijstslikking als godsgericht voor [209]. Algemeen verspreid zijn de ordaliën, waarbij men een geschil door de spartelingen van een geslachte kip laat uitmaken, zooals bij de Niasers, door de twistenden naast elkander te plaatsen, en hem ongelijk te geven tegen wiens beenen het dier opspringt [210], of bij de Lampongers, door eischer en gedaagde tegenover elkander te stellen en tusschen hen beiden eene streep te trekken, en hem voor schuldig te verklaren, welke aan die zijde der streep zit, waar de kip na hare spartelingen den laatsten adem uitblaast [211]. Ook bij de Bataks treft men een godsgericht aan, ***tampul manuk*** geheeten, waarbij men den uitslag van een geding daarvan afhankelijk maakt, of eene kip, die tot dat einde geslacht wordt, na hare spartelingen met de rechter- of met de linkerzijde naar boven komt te liggen [212]. Bij de Dajaks geschiedt deze proef eenigs-

[205] Perelaer, blz. 146—147. Hardeland, i. v. ***pikis.***

[206] Veth, l. c.

[207] Spenser St. John, l. c.

[208] Kooreman, De feitelijke toestand in het gouvernementsgebied van Celebes en onderhoorigheden, Ind. Gids, jaarg. 1883, dl. I, blz. 641.

[209] Volgens Van der Tuuk is ***marbirsak-birsak*** = uit den mond spuitende komen van de rijst, die een schuldige bij het godsoordeel van rijstslikking in te slikken heeft. Zie Bataksch woordenboek, i. v. ***birsak.***

[210] Chatelin, blz. 127.

[211] Tijdschr. v. Ned. Ind., jaarg. 1852, dl. I, blz. 262.

[212] Van der Tuuk, Bataksch woordenboek, i. v. ***manuk.*** Een voorbeeld van

zins anders. Beide partijen slachten een kip. Hij nu wiens kip door trekkingen het langst teekenen van leven geeft, is overwinnaar [213].

In het voorgaande hebben wij in hoofdtrekken het strafrecht nagegaan bij de volken van het Maleische ras naar de oorspronkelijk inlandsche begrippen. Wij hebben hierbij geheel buiten beschouwing gelaten de veranderingen, die daarin ten gevolge van vreemde invloeden gekomen zijn Over het algemeen echter zijn die veranderingen uiterst gering. Ook de Islâm — en hierop wenschen wij nog ten slotte de aandacht te vestigen — is niet bij machte geweest om datgene te verwijderen, wat met zijne inzettingen in strijd is. Het Mohammedaansche strafrecht verkeert nagenoeg in dezelfde phase van ontwikkeling als dat van de volken van den Archipel. De misdrijven worden ook daar beschouwd als niet gepleegd tegen het algemeen, doch tegen particulieren, de straffen hebben derhalve ook daar een geheel privaatrechterlijk karakter. Doch bij al de overeenkomst, die hiervan het onmiddelijk gevolg is, merken wij ook belangrijke punten van verschil op. Waar b. v. het Mohammedaansche recht, gelijk wij gezien hebben, bij doodslag en verwonding, aan de beleedigde partij de keuze overlaat tusschen de qiçâç, قصاص de talio, en de dijat, دية het zoengeld, daar stellen de landsgewoonten, daar stelt de adat, van den Archipel dit laatste als verplichtend en laat alleen bij niet voldoening daarvan de eerste toe. Dit verschil heeft de Islâm niet ver-

---

het tampul manuk vinden wij onder anderen in het verhaal van Djonaha, Van der Tuuk, Bataksch leesboek, dl. I, blz. 213 vlg. (Wij merken hier op dat de Bataksche woorden in dit stuk geschreven zijn naar de spelling, en niet naar de uitspraak. Zoo is *tampul* in de uitspraak *tappul*). Eigenaardig is het dat de kip bij de volken van den Archipel zulk eene voorname rol speelt bij eeden en godsoordeelen. Bij de Bataks worden bij nog meer andere wichelarijen, waarbij men de toekomst tracht te voorspellen of hetgeen verborgen is tracht te weten te komen, van kippen gebruik gemaakt. Van daar dan ook een Bataksch spreekwoord: „songon manuk ho mara ni halak diboto marana indang diboto”, d. i. „gij zijt als een (wichel-) kip; zij weet wat een ander te vreezen heeft, en niet wat zij zelve heeft te vreezen”, gelijkstaande met ons: gij ziet den splinter in eens anders oog, enz.

[213] Veth, l. c.

mogen weg te nemen. Duidelijker echter komt de weinige invloed uit, die de Islâm op het strafrecht van de volken van het Maleische ras heeft gehad, in de bepalingen omtrent diefstal en overspel. Beide misdrijven worden beschouwd als niet gepleegd tegen particulieren, doch tegen het algemeen, liever tegen de goddelijke wet, worden dus niet gevonnist met eene straf, die van den beleedigde afhangt, doch met de ḥadd, حدّ met eene bepaalde straf, bij overspel steeniging, bij diefstal afkapping van eene hand of eenen voet. Ook de gewoonterechten van den Archipel kennen eene categorie van misdaden, waaronder staatsmisdrijven en enkele vergrijpen tegen de goede zeden, die, als tegen het algemeen gepleegd, gevonnist worden, zonder dat compositie mogelijk is, met de doodstraf of de eene of andere lijfstraf. Onder deze categorie behooren echter geenszins overspel en diefstal. Integendeel staat op deze misdrijven slechts eene boete, terwijl de doodstraf. en zulks ook niet uitsluitend, doch naast pandelingschap en slavernij, eerst subsidiair toegepast wordt. Ook deze afwijking is in weerwil van den Islâm blijven bestaan. Doch het is hier de plaats niet om deze vergelijking verder uit te strekken. Het gezegde kan voldoende zijn om te doen zien, dat waar overeenkomst aanwezig is, niet aan overname moet worden gedacht, doch zulks slechts een noodwendig uitvloeisel is van de omstandigheid, dat het strafrecht van den Islâm en dat van de volken van het Maleische ras in dezelfde phase van ontwikkeling verkeeren, die ook elders wordt aangetroffen, terwijl het in weerwil van die overeenkomst bestaande verschil een bewijs is, hoe weinig de Islâm op dit punt in het rechtsbewustzijn dier volken is doorgedrongen. [214].

---

[214] Velen zullen waarschijnlijk hierin weder een bewijs willen zien, dat Javanen, Maleiers, enz. geen ware Mohammedanen zijn. Intusschen bedenke men, hoe het in dit opzicht in andere landen is, waar de Islâm heerscht. In eene onlangs te Amsterdam gehoudene voordracht, heeft Dr. Snouck Hurgronje dit punt juist en helder aangetoond. Daartoe door de welwillendheid van den spreker in de gelegenheid gesteld, ontleenen wij aan die voordracht het volgende. »In de fiqhboeken is ook de rechtspraak nauwkeurig geregeld. De qâdhî, bij voorkeur door het hoofd van den staat aangesteld, heeft als alleensprekend rechter zijne vonnissen te vellen in strikte overeenstemming met de niets vergetende bepalingen van zijn wetboek. Aldus de theorie. Maar de geschiedenis leert dat zij, die als bestuurders het hoogste gezag in stad, provincie of land vertegenwoordigden, zich steeds een grooten invloed op de rechtspraak aanmatigden. Alle zaken van gewicht werden veelal eerst voor den bestuurder gebracht, die de be-

Het behoeft overigens nauwelijks te worden gezegd, dat onder den invloed van het Nederlandsch bestuur de meeste van de in de voorgaande bladzijden behandelde zaken reeds grootendeels tot het verledene behooren. In Indië wordt recht gesproken in naam des Konings, ten bewijze dat de souvereiniteit bij de Nederlandsche regeering berust en zij alleen tot de rechtspraak bevoegd is. Gelijk bekend is, kan de Gouverneur-Generaal de daarvoor vatbare bepalingen der Europeesche wetgeving, al of niet gewijzigd, op de geheele inlandsche bevolking of een deel daarvan van toepassing verklaren. Van dit voorschrift

---

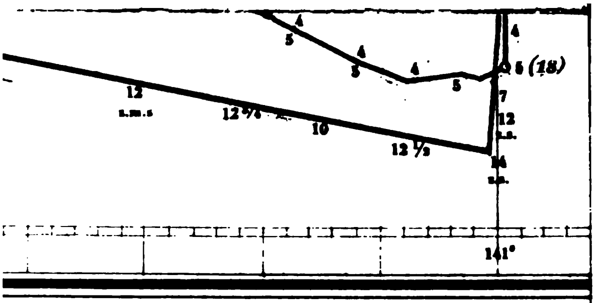
slissing aan zich hield, als de openbare orde er mede gemoeid was. Zonder zich om de wetten te bekommeren, velden deze regenten vaak op zeer willekeurige wijze vonnissen. Niet onaardig bespot Richard, een Franschman, deze tweeledige rechtspraak, zooals hij die in Algerië door eigen aanschouwing leerde kennen. Alle zaken worden daar op marktdag voor den qaïd, het districtshoofd, gebracht. De door Richard geschetste qaïd nu houdt de beslissing in alle gedingen, waarbij voor hem iets te verdienen valt, als hoogst gewichtig voor de openbare orde, aan zich. Kan geene der partijen hem een belangrijk geschenk aanbieden of vreest hij zich door een vonnis vijanden te maken, dan zendt hij den klager naar den eerwaarden qâdhî, opdat deze volgens het boek van Sidi Chalil uitspraak doe. Op dezelfde wijze is in Tunis de jurisdictie verdeeld. Zoo arbitraire bestanddeelen treft men aan in de rechtspraak in landen, die door den Islâm veroverd zijn en waar dus een corps Arabische ambtenaren en rechters de nieuwe orde van zaken invoerde. In Oost-Indië geschiedde dit laatste niet; de oude rechbanken bleven bestaan, maar werden door een moslimsch rechtsgeleerde voorgelicht, waar men dit noodig achtte; terwijl eenige zaken, met name die van huwelijks- en erfrecht, maar soms ook nog andere, geheel aan den Mohammedaanschen surambi, den priesterraad, werden opgedragen. Aan het oude recht, de adat, bleef hier zeker door de gebrekkige contrôle eene belangrijke plaats voorbehouden; of de invloed van dit misbruik, zooals men de adat spottenderwijze genoemd heeft, veel sterker was dan elders die der willekeur, valt te betwijfelen." En verder: "Op het gebied der rechtspraak zijn wèl de afwijkingen het belangrijkst. Maar men heeft ze schromelijk overdreven en niet genoeg den invloed van onze regeering in aanmerking genomen. Bovenal bedenke men echter dat de rechtsbedeeling in Oostersche landen veel minder dan bij ons in verband staat met het rechtsbewustzijn des volks, en dus niet als getuigenis aangaande de algemeene gezindheid mag gelden. De ijver van vorsten en hoofden kan zuiver moslimsch recht doen heerschen in een land, waar de algemeene belangstelling in den Islâm beneden peil staat; dit recht kan daarentegen verwaarloosd en geschonden worden, ook waar het volk zeer geloovig is. Want hoewel de Mohammedaansche wet den vorst en zijnen stedehouders hunne plichten haarfijn voorhoudt en weinig of niets aan hunne willekeur overlaat, is toch de Islâm nooit in staat geweest zijnen adepten het verschil tusschen macht en recht duidelijk te maken. Is de vorst geen ongeloovige of ketter, in de populaire opvatting dier woorden, dan is zijn wil de hoogste wet. De schoone constitutioneele elementen van den Islâm zouden zich wellicht in Europeesch klimaat beter ontwikkeld hebben."

nu is, wat het crimineel recht betreft, een ruim gebruik gemaakt, toen op 1 Januari 1873 het strafwetboek voor Europeanen, slechts in sommige opzichten gewijzigd, met algeheele verwaarloozing der Mohammedaansche en Inlandsche rechtsbegrippen, onder den naam van „Wetboek van Strafrecht voor Inlanders," aan de geheele inlandsche en daarmede gelijkgestelde bevolking werd opgelegd. Gelijktijdig werd ook een algemeen politie-strafreglement, eveneens op Europeesche leest geschoeid, ingevoerd. Ook het formeele recht, aanvankelijk alleen voor Java op vaste grondslagen gevestigd, is langzamerhand voor de zoogenaamde Buitenbezittingen eveneens georganiseerd en zulks weder geheel naar Europeesche begrippen en met verwaarloozing van veel, hetgeen de adat op dit punt voorschrijft.

Het hier gezegde geldt alleen voor de streken waar door ons rechtstreeks gezag wordt uitgeoefend. In de landen echter, die het zelfbestuur behouden hebben, is de bevolking ook in het genot harer eigene rechtspleging gebleven. Dit is het geval in Soerakarta en Jogjokarta op Java, in de rijken langs de Oostkust van Sumatra, in Riouw-Lingga, in de rijken op Borneo's Oostkust, in de Makassaarsche en Boegineesche staten van Zuid-Celebes, in de rijken van Ternate, Tidore en Batjan, op Bali en Lombok, enz. In al deze landen gelden nog volkomen de adat-bepalingen en de voorschriften van den Islâm, niet alleen in civiele, doch ook in crimineele zaken. Alleen oefent het Nederlandsch-Indisch gouvernement in zooverre invloed daarop uit, dat overal het toepassen van wreede en verminkende straffen tegengegaan wordt. Bij sommige rechtbanken is het zelfs regel geworden alleen de straffen op te leggen, welke bepaald zijn in het wetboek van strafrecht voor inlanders. Bovendien geldt veelal de bepaling, dat de doodstraf niet mag worden voltrokken, zonder vergunning van den Gouverneur-Generaal, en ballingsoorden door de regeering worden aangewezen. Ook het gebruik van godsoordeelen als bewijsmiddel bij de rechtspleging, vindt men dikwijls verboden. Eindelijk nog heeft hier en daar de ter plaatse aanwezige ambtenaar de bevoegdheid om de zittingen van de rechtbanken bij te wonen, hare werkzaamheden te leiden en daarin zijne raadgevende stem te doen hooren. Zien wij dus ook in de landen, die het zelfbestuur behouden hebben, het gebied van het inlandsch recht, door de toepassing van de Europeesche rechtsbeginselen, reeds meer en meer beperkt, anders is het ten deze in die streken, zooals er zijn in

de binnenlanden van Sumatra, Borneo en Celebes, op Nieuw-Guinea, om van de kleinere eilanden niet te spreken, die slechts in naam aan ons behoorende, geheel of grootendeels buiten onzen invloed gebleven zijn. Hier gelden op het gebied van de rechtspleging nog onveranderd de voorvaderlijke instellingen, gelijk wij ze hiervoren hebben leeren kennen.

Leiden, Augustus 1883.

tot het ontsluieren van deze te voren slechts oppervlakk

KRITISCH OVERZICHT

DER

REIZEN NAAR NEDERLANDSCH NIEUW-GUINEA

IN DE JAREN 1879—1882,

MET KAART DER TOEN VOOR HET EERST NADER OPGENOMEN ZUIDKUST,

DOOR

P. J. B. C. ROBIDÉ VAN DER AA.

Trok Nieuw-Guinea in de laatste kwarteeuw veelvuldig de aandacht van geleerde natuuronderzoekers, en was deze uitgestrekte *terra incognita* — juist wegens de aantrekkelijkheid, die het onbekende schijnt aan te kleven — het geliefkoosde doelwit van een aantal avontuurlijke plannenmakers, in de lente van dit jaar werd dit grootste eiland der wereld eensklaps een onderwerp van staatkundige overwegingen, toen de Goeverneur van Queensland, Sir Arthur E. Kennedy, bij draadschrift aan de Britsche Rijksregeering aankondigde, dat de door hem bestuurde volkplanting bij proclamatie van 4 April 1883 haar gebied ook over Nieuw-Guinea had uitgestrekt, eene daad, terstond door de Engelsche zuster-koloniën op het vaste land van Australië luide toegejuicht.

Op zich zelf was deze gebeurtenis niet bevreemdend. Sedert eenigen tijd toch hebben de paarl- en tripang-visschers van de Engelsche nederzetting nabij Kaap York, Australië's noordpunt — eerst op den vasten wal te Somerset gevestigd, maar in 1878 naar het naburige Thursday-Island overgebracht — hunne ondernemingen hoe langer hoe meer over de tallooze reven en eilanden van Straat Torres tot Nieuw-Guinea's Zuidkust uitgebreid. Ook brachten de volhardende pogingen der zendelingen van het groote Londensche Genootschap sedert 1871 veel bij tot het ontsluieren van deze te voren slechts oppervlakkig op-

genomen kust, waar zij op verschillende plaatsen vriendschapsbetrekkingen hebben aangeknoopt, niet alleen met de strandbewoners, maar ook met de daarachter huizende bergstammen. Vier jaar geleden schreef ik dan ook reeds in de ***Inleiding*** (bl. XXXV) van het uitvoerig geschrift over Nieuw-Guinea, dat door tusschenkomst van het Kon. Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde van Nederlandsch-Indië het licht zag [1]: „De „Zuidkust van Nieuw-Guinea met het stroomgebied van al de „daar uitwaterende rivieren is het als door de natuur aange„wezen kolonisatie-terrein der in Australië gevestigde Engelschen, „wier ondernemingen zich ook wel tot den Louisiade-Archipel „en het zuidelijk deel der Oostkust zullen uitstrekken.„ Toen ik dit in Augustus 1879 opmerkte, was het mij nog onbekend, dat het Wetgevend Lichaam van Queensland ingevolge Koninklijke machtiging van 10 October 1878 reeds den 24sten Juni 1879 eene wet had uitgevaardigd, waarbij onder het tot dusver tot het vaste land van Australië beperkte grondgebied dier kolonie werden opgenomen al de eilanden van Sandy Cape (Queenslands oosthoek, een weinig benoorden 25° Z. Br.) langs het groote Barrière-Rif noordwaarts tot Saibai, Tawan en Boigoe (Talbot-Island), alle drie gelegen langs Nieuw-Guinea's Zuidkust, waar die Australië het meest nabij komt, het laatstgenoemde vlak voor den mond der in 1875 het eerst door den zendeling S. Macfarlane bevaren Maikasa- of Baxter-Rivier [2]. Dezelfde reden, die het bestuur van Queensland noopte, de eilanden der Torres-Straat onder zijn gezag te brengen, kon het

---

[1] ***Reizen naar Nederlandsch Nieuw-Guinea, ondernomen op last der Regeering van Nederlandsch-Indië in de jaren*** 1871, 1872, 1875—1876 ***door de heeren*** P. van der Crab en J. E Teysmann, J. G. Coorengel en A. J. Langeveldt van Hemert en P. Swaan, ***met geschied- en aardrijkskundige toelichtingen door*** Robidé van der Aa.

[2] Zie Petermann's ***Mittheilungen*** 1879, s. 400 en Behm und Wagner, ***Bevölkerung der Erde***, VI, s. 45. Eene kaart van deze opname der Baxter-Rivier vindt men bij Petermann (jaarg. 1876, s. 87); ook in ***A few months in New-Guinea, by*** Octavius C. Stone (Lond. 1880). Dit lid van het Aardrijkskundig Genootschap te Londen verzelde Macfarlane op dezen tocht en bezocht Yule-Island en Port Moresby, waar de zendelingen hun hoofdstation op Nieuw-Guinea's Zuidkust gevestigd hebben. Van deze streken en hare bewoners geeft hij een veel helderder beeld dan de vermaarde reiziger d'Albertis in het groote werk (***New-Guinea. What I did and what I saw***), dat hetzelfde jaar het licht zag. De fraaie platen en het ornithologische gedeelte van dit kostbaar geschrift verdienen zeer de aandacht, maar de aardrijkskundige en ethnografische mededeelingen laten een onbevredigenden indruk na.

wenschelijk doen schijnen, dit ook over het nabijliggend deel van Nieuw-Guinea uittestrekken. Waar zoo talrijke betrekkingen bestaan tusschen Europeesche schepelingen en zendelingen met eene nagenoeg geheel in den natuurstaat verkeerende oorspronkelijke bevolking, als die van Nieuw-Guinea, doet zich spoedig de noodzakelijkheid gevoelen, dat een beschaafd en geregeld bestuur daarover het oppertoezicht voere.

Groote reden tot verbazing zou er echter bestaan, indien de Regeering van Queensland, zoolang de strekking van haar eigenmachtige daad slechts uit onvolledige telegrafische berichten bekend was, zich niet bepaald had tot de inlijving van Nieuw-Guinea's Zuidkust, maar om zoo te zeggen met één pennestreek het geheele eiland, grooter dan de Oostenrijk-Hongaarsche Monarchie, onder Engelsch gezag wildebrengen, zonder eenigen acht te slaan op de zooveel oudere rechten, die Nederland op de westerhelft van Nieuw-Guinea tot 141° beoosten Greenwich kan doen gelden. Reeds in het begin der zeventiende eeuw, in de eerste jaren dat Nederlandsche schepen de Molukken bevoeren, strekten zij hunne vaart tot Nieuw-Guinea's Westkust uit, en in de laatste helft dier eeuw onderhielden onze landgenooten op Banda geregelde betrekkingen met het in die kust vooruitspringende schiereiland Onin. In het begin der vorige eeuw zond de Oost-Indische Compagnie herhaaldelijk onderzoekingstochten naar de Papoesche Eilanden en naar Nieuw-Guinea's Noordkust tot in en voorbij de Geelvinkbaai. Als suzerein der Sultans van Tidore was de Compagnie ten volle gerechtigd, haar oppergezag uittoefenen over het uitgebreide deel van Nieuw-Guinea, dat aan deze vorsten en hunne vassallen, de Radja Ampat van Salawatti, Waigeoe, Waigama en Misool, onderworpen was. Het Tidoreesch gebied op Nieuw-Guinea moge in een tijdsverloop van drie eeuwen niet altijd denzelfden omvang gehad hebben, terwijl het gezag dezer Moluksche Sultans zich uit den aard der zaak over die afgelegen streken niet voortdurend met dezelfde kracht deed gevoelen, uit de bescheiden der Compagnie blijkt ten duidelijkste, dat de geheele kustlijn van Nieuw-Guinea van af den oosthoek der Geelvinkbaai tot en met het schiereiland Onin in meerdere of mindere mate aan deze Sultans en hunne vassalvorsten der Papoesche Eilanden cijnsbaar was [1]. In het traktaat van 27 October 1814, dat het

[1] Wijlen onze ijverige vriend P. A. Leupe beschreef in de *Bijdragen* van dit Instituut (Reeks 3. D. X, bl. 1—162 en 175—311, ook afzonderlijk uit-

Engelsch Tusschenbestuur met den Sultan van Tidor aanging, wordt dan ook diens heerschappij over de Papoesche Eilanden en een deel van Nieuw-Guinea erkend en nader omschreven. Door het herstel van het Nederlandsch gezag in den Indischen Archipel trad de Regeering van Nederlandsch-Indië weder in het ongestoord bezit van al de rechten, die de Compagnie in deze eilandenwereld had verkregen, en kon dus tot haar gebied rekenen al de onderhoorigheden van het leenrijk Tidor op de Papoesche Eilanden en Nieuw-Guinea. Bij besluit van 24 Aug. 1828, nader aangevuld door dat van 30 Juli 1848, werd openlijk afgekondigd, welk deel van Nieuw-Guinea aan Nederland behoorde en de meridiaan van 141° beoosten Greenwich als oostgrens van Nederlandsch-Indië aangewezen. Hoewel verschillende deelen der kust van dit uitgestrekt gebied — zoo groot als Noord- en Midden-Italië — nog weinig bekend en niet behoorlijk opgenomen zijn, vertrokken er sedert 1850 bijna jaarlijks oorlogschepen naar Nederlandsch Nieuw-Guinea, van welke tochten, met vermelding der daarop bezochte plaatsen, eene lijst door mij is opgemaakt en uitgegeven (*Reizen naar Ned. Nieuw-Guinea*, bl. 382—394). Op deze reizen werden palen met het Nederlandsche wapenschild op verschillende punten van Nieuw-Guinea opgericht, akten van aanstelling en Nederlandsche vlaggen aan de inlandsche hoofden uitgereikt, en de onderlinge geschillen tusschen de Papoesche stammen bijgelegd. Al bestaat er dus na het verlaten van het van 1828—1836 bezette Fort du Bus in de Tritonsbaai geene vestiging

---

gegeven) de *Reizen der Nederlanders naar Nieuw-Guinea en de Papoesche Eilanden in de 17de en 18de eeuw*, waarin hij alles bijeenverzamelde, wat hij in de schatkamers van ons Rijksarchief over deze tochten van 1606—1762 had kunnen opsporen. In mijn hierboven aangehaald werk (*Reizen naar Ned. Nieuw-Guinea*, bl. 345—371) plaatste ik als bijlage een onderzoek over den oorsprong en omvang der rechten van Tidor op Nieuw-Guinea. Sedert vond ik nog op het Rijksarchief den tekst van een kontrakt van 14 Sept. 1771, waarbij de Radja's van Salawatti, Misool, Waigama en Waigeoe het oppergezag der Sultans van Tidor erkennen en zich tegenover de Oost-Indische Compagnie verbinden: dat zij den handel in kruidnagels en notemuskaat op doodstraf zullen verbieden, de vaart op Ceram zullen nalaten, en geen vreemde Europeesche schepen of zonder pas der Compagnie varende Boegineezen en andere Indische volken in hun land zullen toelaten. Tot voorkoming van onderlinge verwikkelingen werd tevens bepaald, dat de om de oost liggende deelen van Papoea, dus Nieuw-Guinea's Noordkust zouden staan onder de Radja's van Salawatti en Waigeoe, daarentegen de om de zuid gelegen Papoesche landen of Nieuw-Guinea's Westkust onder de vorsten van Misool en Waigama zouden ressorteeren.

der Nederlandsche Regeering op Nieuw-Guinea, sedert dertig jaar heeft zij haar gezag op de westerhelft van dit eiland krachtig doen gevoelen en naar vermogen door het tegengaan van slavenhandel en zeeroof de welvaart dier woeste streken bevorderd. In dezelfde beschavende richting werken de sedert 1855 te Dorei en op naburige plaatsen der Geelvinkbaai gevestigde zendelingen der Utrechtsche Vereeniging; eveneens de in 1877 geopende stoomvaart op de kusten van Onin, die nu viermaal 'sjaars door de zoogenaamde Nieuw-Guinea-lijn der Nederlandsch-Indische Stoomvaartmaatschappij worden aangedaan. Is Groot-Brittanje ten volle gerechtigd, de aan niemand behoorende oosterhelft van Nieuw-Guinea bij hare Australische koloniën in te lijven, sedert meer dan drie eeuwen is de westerhelft van Nieuw-Guinea een aanhangsel en onderhoorigheid der Molukken en behoort als zoodanig tot het koloniaal gebied der Nederlanders.

Al had de Regeering van Queensland bij hare proclamatie geen acht geslagen op de zooveel oudere aanspraken, die Nederland op de westelijke helft van Nieuw-Guinea kan doen gelden, niets wettigde de vrees, dat het Britsche Opperbestuur het bestaan dier Nederlandsche rechten zou ontkennen. In 1876 toch, toen men zoo in Engeland als in Australië grooten drang op de Rijksregeering uitoefende, om Nieuw-Guinea tot eene Britsche kolonie te verklaren, heeft deze de sedert 1873 over die kwestie met partikulieren en de Goeverneurs der Australische koloniën gevoerde briefwisseling aan het Parlement overgelegd, terwijl in de bij dit *bluebook* behoorende, door den Hydrograaf der Admiraliteit bewerkte kaart de meridiaan van 141° Oosterlengte als ***Boundary of Netherlands New-Guinea*** wordt aangewezen, en al het westwaarts gelegen land dienovereenkomstig als Nederlandsch bezit gekleurd is. Onlangs werd in Mei en Juli het vervolg der briefwisseling over deze kwestie aan het Parlement overgelegd, waaruit bekend werd, wat de Regeering van Queensland tot hare zoo overhaaste handeling had genoopt. [1] Al werd in den beknopten telegramstijl evenals in de veelal slecht onderrichte kranten-artikels slechts gesproken van Nieuw-Guinea in het algemeen, waardoor men in den waan kon komen, dat de inlijving van het geheele

---

[1] *Correspondence respecting New-Guinea, July* 1876; *Further Correspondence respecting New-Guinea, May and July* 1883.

uitgestrekte eiland bedoeld werd, uit deze verzameling van officieele bescheiden blijkt thans duidelijk, dat er ook bij de Australische ambtenaren, die in deze zaak als hoofdpersonen optraden, aan geene miskenning van Nederlands rechten gedacht werd, en dat er steeds alleen op werd aangedrongen, dat Nieuw-Guinea beoosten de Nederlandsche grens tot Engelsch gebied zou verklaard worden. Dit scheen vooral gewenscht, toen in 1878 verschillende partijen Australische goudgravers zich naar Nieuw-Guinea begaven, om in de omstreken van Port Moresby naar dit metaal te zoeken. De vrees lag dus voor de hand, dat er tusschen deze ruwe mijnwerkers en de onbeschaafde inboorlingen allerlei verwikkelingen zouden onstaan, waarom de Rijksregeering destijds een tweetal oorlogschepen naar Nieuw-Guinea's Zuidkust zond, om daar, zoo noodig de orde te handhaven. Intusschen werd er in Nieuw-Guinea geen goud gevonden, althans niet in voldoende hoeveelheid, om de ontginningskosten te dekken; ook hadden de terugkeerende goudzoekers zoozeer door het klimaat geleden, dat het andere Australiërs afschrikte, hun voorbeeld te volgen. De kwestie der inlijving van oostelijk Nieuw-Guinea bleef nu eenigen tijd slapende, totdat de *Augsburger Allgemeine Zeitung* van 27 November laatstleden een mijns inziens vrij onschuldig opstel bevatte, waarin Nieuw-Guinea als een geschikt kolonisatiegebied voor Duitschland werd aangeprezen. Alleen het denkbeeld, dat een machtige Europeesche mogendheid zich kon vestigen aan de overzijde der betrekkelijk nauwe Torres-Straat, werkte zoo schrikwekkend op de gemoederen in het onverdedigd Australië, dat men zich den tijd niet gunde, het Opperbestuur te raadplegen. Zonder dralen moest er gehandeld worden. Men ziet, niet alleen het klimaat van Neerlandsch-Indië heeft bij wijlen het treurig gevolg, hooge staatsambtenaren zenuwachtig te maken, hen bij het eerste gerucht eener vreemde vestiging te doen ontstellen en zonder onderzoek, of de schrikbeelden hunner verhitte verbeelding op werkelijkheid berusten, als in ijlende koorts te doen besluiten tot eene inlijving, die hoe gewenscht en gewettigd op zich zelve, noch op dat oogenblik had behoeven te geschieden, en nimmer met zulke overhaasting had moeten plaats hebben. In soortgelijke overijling handelde nu de Koloniale Regeering van Queensland. De op Thursday-Island gevestigde ambtenaar, de heer Chester, die reeds in 1877 en 1878 Nieuw-Guinea's Zuidkust bezocht had, en wiens in humo-

ristischen stijl gestelde reisverslagen in het ***bluebook*** van Mei jl. verdienen te worden gelezen, kreeg den last, zich met den goevernementschoener Pearl naar Port Moresby te begeven. Daar las hij ten aanhooren van dertien Europeanen en een paar honderd inboorlingen de proclamatie voor, waarbij Nieuw-Guinea en omliggende eilanden tusschen den 141sten en 155sten meridiaan Oosterlengte door Groot-Brittanje in bezit genomen werden. [1] Eerbiedigde men dus aan de westzijde de grens van Neerlandsch Nieuw-Guinea, oostwaarts werd de geheele Louisiade-Archipel onder het in te lijven gebied begrepen. Gelijk men weet, heeft het Britsch Opperbestuur aan deze eigenmachtige daad van Queensland hare goedkeuring onthouden. Zoowel uit het merkwaardige stuk, schrijven van Lord Derby aan het Bestuur van Queensland dd. 11 Juli 1883, als uit de verklaring, door Gladstone den 18^{den} Augustus in het Lagerhuis afgelegd, kan men echter zien, dat de Engelsche Regeering de kwestie in overweging blijft houden. Eerst wanneer de omstandigheden daartoe leiden, zal zij beslissen of de inlijving van deelen van Nieuw-Guinea en andere eilanden in den Grooten Oceaan al dan niet noodzakelijk is.

Behoeft er al geen vrees te bestaan, dat de Engelsche Regeering ons uit Nederlandsch Nieuw-Guinea zoude willen verdringen, wenschelijk blijft het niettemin, dat meer algemeen bekend worde, hetgeen tot dusver van Nederlandsche zijde verricht is, om dien uitersten hoek onzer Indische bezittingen voor den handel te openen. Al wat ter vervulling dezer kostbare en daaraan geene evenredige vruchten opleverende taak van 1826 tot 1878 gedaan was, heb ik naar mijn beste vermogen bijeengebracht in mijn reeds vermeld werk over Nieuw-Guinea, waarin ik tevens in de ***Inleiding*** (blz. XXIX—XXXIV) opsomde, welke deelen der uitgestrekte kustlijn van Nederlandsch Nieuw-Guinea nimmer van regeeringswege bezocht, ten deele zelfs geheel onbekend

---

[1] Daar deze proclamatie zeker hier te lande weinig bekend is, druk ik hier den tekst af. »I Henry Majoribanks Chester, resident magistrate at Thursday-»Island in the colony of Queensland, acting under instructions from the Govern-»ment of the said colony, do hereby take possession of all that portion of »New-Guinea and the islands and islets adjacent thereto, lying between the 141st »and 155th meridians of East Longitude, in the name and on behalf of Her »Most Gracious Majesty Victoria, her heirs and successors. In token whereof »I have hoisted and saluted the British flag at Port Moresby in New-Guinea, »this fourth day of April, in the year of our Lord 1883. God save the Queen.« *Further Correspondence resp. N. Guinea*, *July* 1883, p. 18.

waren.[1] Na het verschijnen van dien tijdroovenden arbeid had het Departement van Koloniën de welwillendheid, mij geregeld inzage te verleenen van de verslagen der sedert door onze ambtenaren naar Nieuw-Guinea gedane onderzoekingstochten. Bespeurde ik daaruit, dat mijn belangeloos streven niet ten eenenmale ongewaardeerd bleef, met niet minder bevrediging zag ik uit den inhoud dier journalen, dat mijn werk onze naar Nieuw-Guinea gezonden oorlogschepen verzelde en daardoor aan zijne bestemming beantwoordde, om tot richtsnoer en vraagbaak te dienen, bij hetgeen er nog tot ontsluiering dezer groote *terra incognita* te doen valt. De laatste reis, waarvan het verslag in zijn geheel is opgenomen in dat geschrift, was die der Soerabaja onder leiding van den Kapitein-luitenant Swaan en den Resident van Ternate Langeveldt van Hemert, een tocht vooral daarom merkwaardig, omdat geen onzer oorlogschepen in deze eeuw zoovele verschillende plaatsen in Nederlandsch Nieuw-Guinea achtereenvolgens had aangedaan. In November en December 1875 bezocht toch dit stoomschip de residentie van den Radja van Salawatti, verschillende plaatsen op de noord- en zuidkust van Jappen, het grootste eiland der Geelvinkbaai, Dorei en andere punten langs de westkust dier uitgestrekte golf, voorts de oostwaarts van daar zich uitstrekkende Noordkust van Nieuw-Guinea tot de Humboldt-Baai. In de daarop volgende twee eerste maanden van 1876 werden de sedert lang afgebroken betrekkingen van het Nederlandsch Bestuur met den Radja van Waigeoe hernieuwd en de beide Radja's op het eiland Misool bezocht; daarna vertoonde de Soerabaja de vlag langs de Zuidkust der Maccluersgolf, op de Karas-Eilanden en langs de kusten van Kowiai, onderanderen in de sedert twintig jaar niet door Nederlandsche oorlogschepen bezochte Tritonsbaai. Van de in Maart ondernomen poging, om de Oetanata-Rivier te bereiken, moest wegens het stormachtige weder worden afgezien, terwijl de reis naar de geheel onbekende Zuidkust van Nieuw-Guinea tot 141° O. L. wegens gebrek aan steenkolen niet kon worden voortgezet. Na dezen op zoo groote schaal opgezetten onderzoekingstocht der Soerabaja werd er tot den aanvang van 1879 geen belangrijke reis naar Nieuw-Guinea verricht, daar het dempen van den door Danoe Hassan op Halmahera verwekten opstand verbood, een onzer krijgsvaartuigen in de Moluksche wateren voor zulke verre tochten te bestemmen. Daarentegen werden in de vier volgende jaren

wederom negen Nederlandsche reizen naar Nieuw-Gninea uitgezonden; een overzicht van de op die tochten verkregen geografische en ethnografische kennis geef ik in dit opstel uit de mij door het Departement van Koloniën daartoe verstrekte verslagen.

Ditmaal kon er geen sprake van zijn, al deze journalen in hun geheel over te drukken, zooals in mijn vorig werk heeft plaats gehad met den tocht der Soerabaja en de twee daaraan voorafgegane reizen der Goevernements-Kommissarissen van der Crab en Coorengel. Hoezeer toch op de latere tochten, waarvan vijf geschiedden onder de leiding van den heer J. van Oldenborgh, als Kontroleur ter beschikking te Tidor tevens belast met het bestuur over Halmahera, sommige deelen van Nieuw-Guinea voor het eerst in onze eeuw door eene Nederlandsche expeditie bezocht werden — zooals de Oostkust der Geelvinkbaai, de west- en noordkust van Waigeoe, de noord- en noordoostwaarts van daar gelegen Ajoe- en Mapia-Eilanden, en vooral de sedert Tasman en Cook niet meer bevaren Zuidkust van Nederlandsch Nieuw-Guinea — uit den aard der zaak deed men op deze verschillende reizen telkens weder dezelfde plaatsen aan. Bij eene volledige uitgave van al deze verslagen zou men daardoor in talrijke herhalingen vervallen. Ook kan die te meer overbodig geacht worden, daar de beide belangrijkste dezer journalen, die der reizen met het stoomschip Batavia in het laatst van 1880 naar Nieuw-Guinea's Zuidkust en in het volgende voorjaar naar de Noordkust, reeds zijn opgenomen in het door het Bataviaasch Genootschap voor Kunsten en Wetenschappen uitgegeven ***Tijdschrift voor Taal-, Land- en Volkenkunde*** (Deel XXVII), terwijl zoo van deze als van de andere tochten een beknopt bericht te vinden is in het ***Koloniaal Verslag***, meestal ook in het ***Jaarboek der Kon. Nederl. Zeemagt.*** Mijne taak in dit opstel bepaalt zich dus hiertoe, meer in het bijzonder de aandacht te vestigen, op hetgeen in deze journalen voor land- en volkenkunde belangrijks voorkomt, en daardoor het bewijs te leveren, dat de Regeering van Nederlandsch-Indië niet stil zit, op Nieuw-Guinea's westerhelft gestadig haar oppertoezicht uitoefent en daar haar invloed voortdurend over nieuwe landstreken uitbreidt. Dank zij den Minister van Koloniën, Baron van Goltstein, die op mijne aanvrage eene kopie der op het stoomschip Batavia vervaardigde kaart der Zuidkust uit Indië ontbood, kan ik dit belangrijke, nog on-

uitgegeven dokument bij dit opstel voegen. Voorts ontving ik van den thans hier met verlof aanwezigen heer van Oldenborgh nog menige mondelinge inlichting over de door hem naar Nieuw-Guinea volbrachte tochten. Eindelijk is dit opstel de geschikte plaats, om een en ander mede te deelen, omtrent hetgeen na het verschijnen van mijn groote werk uitgegeven is betrekkelijk het daarin behandelde over vroegere reizen naar Nieuw-Guinea, en tevens de fouten aan te wijzen, die ik sedert in dien uitvoerigen arbeid opmerkte, waaronder helaas eene van gewichtigen aard ten opzichte van den ijverigen Chef van het Hydrografisch Bureau te Batavia, die ik daarom reeds dadelijk hier herstel.

Mijn werk was bijna geheel afgedrukt, toen mij de voortreffelijke door dat bureau in 1878 uitgegeven zeekaart (***Moluksche Archipel***, ***blad*** 1) onder de oogen kwam. Daar de naam van den kompilateur niet op die kaart vermeld was, en ik mij levendig herinnerde, hoeveel moeite wijlen mijn verdienstelijke vriend A. R. Blommendal zich voor het ontwerpen eener nieuwe kaart der Molukken gegeven had, toen de samenstelling der Indische zeekaarten hier te lande onder zijn leiding geschiedde, verkeerde ik in den waan, dat na de overbrenging van het Hydrografisch Bureau naar Indië bij de samenstelling der nieuwe kaart hoofdzakelijk het ontwerp van Blommendal gevolgd was, en noemde op grond van dat vermoeden die kaart zijn werk (zie de ***Inleiding***, blz. XXVI). De heer A. C. J. Edeling, die thans te Batavia aan het hoofd van dat bureau staat, gaf mij echter het bewijs, dat de nieuwe kaart geheel zelfstandig door hem was ontworpen. Zeer ten onrechte beroofde ik hem dus van zijn auteursrecht, hetgeen te grievender schijnen kon, omdat ik tevens mijn leedwezen te kennen gaf, dat de bewerking der Indische zeekaarten ***tot nadeel der wetenschap*** van Europa naar Batavia was overgebracht. Geenszins was het echter mijne bedoeling, door die uitdrukking een blaam te werpen op de wetenschappelijke verdiensten van den heer Edeling. Aan het hoofd van een zoo gewichtigen tak van dienst als de Indische Hydrografie moet in het belang der zaak de daarvoor het meest bevoegde persoon staan, maar ik meende, dat die aangewezen man, nu de in Indië verkregen hydrografische gegevens zoo gemakkelijk naar Europa kunnen verzonden worden, het werk der samenstelling, vooral waar men voor de minder bekende deelen van den Archipel nog veelvuldig oudere

bronnen moet raadplegen, beter hier te lande dan in Indië kan verrichten, terwijl het geen betoog behoeft, dat de technische reproductie der kaarten hier veel minder kostbaar is. Nadat het echter gebleken is, hoevele uitstekende gekompileerde kaarten sedert onder de krachtige leiding des heeren Edeling van het Hydrografisch Bureau te Batavia zijn uitgegaan — ik noem slechts het tweede blad van den Molukschen Archipel en de kaarten der Kleine Soenda-Eilanden van Soembawa tot het nog zoo onbekende Timorlaut — zal ik, gedachtig aan het ***variis modis bene fit***, de laatste zijn, om nu nog op de uit den aard der zaak veel tijd roovende overbrenging van dat bureau naar Europa te blijven aandringen.

EERSTE REIS van den Kontroleur J. van Oldenborgh met den goevernementstoomer Havik, gezagvoerder Scholten, van 15 *Januari tot* 13 *Februari* 1879, *naar Gebe, Waigeoe (Biantji en Saonek), Dorei, de Mapia-Eilanden, Andai, Jappen, Roon, Wandammen, Salawatti en Misool.* [1]

Zooals in den regel geschiedt bij de Nederlandsche expedities naar Nieuw-Guinea, namen aan dezen tocht deel de Tidoreesche Prinsen Abdoel Wahab, die reeds de groote reis der Soerabaja in 1875 en 1876 had verzeld, en Amien, benevens de Kapitein-Prang Hassan Oedin en Prins Mohammed, een verre bloedverwant des Sultans en als zoodanig minder in rang dan de Kapitein-Prang, die de lijfwacht des Sultans aanvoert. Van Ternate stoomde de Havik rechtstreeks naar Gebe, waar dit vaartuig op de bekende reede tusschen de westkust en het eilandje Fau van 17 tot 19 Januari verbleef. Het doel van dit bezoek was het bekomen van gidsen naar de nog nimmer van regeeringswege bezochte Mapia-Eilanden. Na eenige moeite, daar zij sedert twintig jaar dien koraal-archipel niet bezocht hadden, lieten de Imam Osman en de Kimalaha van Maba zich voor dit doel aanwerven. Ook de heer van Oldenborgh volbracht hier den wandeltocht dwars over het eiland naar de op de oostkust gelegen kampongs, die volgens hem met hun vieren ongeveer dertig huizen telden. [2] De beide nu reeds overleden natuuronderzoekers Bernstein en Teysmann hebben bij hunne bezoeken in 1863 en 1871 deze wandeling uitvoerig beschreven, waarom wij ons hier bepalen tot van Oldenborghs belangrijke mededeeling, dat hij op den terugweg voorbij groote kuilen en hoopen steen en aarde kwam Dit deed hem vooronderstellen, dat de

---

[1] In de nalezingen achter mijne *Reizen naar Ned. Nieuw-Guinea*, bl. 467, werd reeds met een enkel woord van dezen tocht melding gemaakt. Behalve hetgeen daarover voorkomt in het *Koloniaal Verslag* van 1879, bl. 29, gebruikte ik voor het bovenstaande overzicht het mij door het Departement van Koloniën ter inzage verstrekte Rapport van den Kontroleur.

[2] Volgens de berichten van Bernstein (*Tijdschr. Bat. Gen.*, D. XIV, bl. 458) heeten deze kampongs Katjepi, Ali-ali, Sanaffi en Oemera.

bevolking daar naar goud zocht, een vermoeden niet voldoende weerlegd door de uitdrukkelijke ontkenning der hoofden van Gebe. Op het hoogste punt van dit laatste pad zag de Kontroleur een heilige plaats (*kramat*), waar eetwaren geofferd werden. Vroeger betaalde het eiland Gebe als cijns aan den Sultan van Tidor achttien slaven, welke schatting door het volhardend streven der Nederlandsche Regeering tot wering van den slavenhandel thans door evenzooveel pikols tripang vervangen is.

Den 20sten Januari bracht de Havik een kort bezoek aan het nabij de westzijde van Waigeoe gelegen eilandje Biantji, waar de Tidoreesche Prins Mohammed Djien zich als handelaar gevestigd had, om boschprodukten van de in den omtrek wonende Papoes op te koopen. Hier werden diens slaven geregistreerd, evenals zulks in dit en het voorgaande jaar overal in de onderhoorigheden der rijken van Ternate en Tidor plaats had, waar het Nederlandsche Goevernement zijn krachtigen arm kon doen gevoelen. Jammer is het, dat de ligging van Biantji niet nader in het verslag wordt opgegeven; ook uit de berichten van Bernstein, die in 1863 en 1864 dit eiland bezocht, is de ligging niet met voldoende zekerheid op te maken.[1] Te recht plaatst de nieuwe zeekaart (*Moluksche Archipel*, *blad 1*) bij den voor Waigeoes westkust liggenden archipel het woord *on-*

---

[1] Over Bernsteins laatste reis van October 1864 tot April 1865 is juist nu nieuw licht opgegaan door de zorgvuldige wijze, waarop de heer van Musschenbroek het onuitgegeven dagboek dier reis benevens andere overblijfselen van Bernsteins schriftelijke nalatenschap voor de pers heeft bewerkt in de *Bijdragen* van dit Instituut, R. 4, D. VII, bl 1—258. Bij dit opstel behoort eene keurig uitgevoerde kaart van de Molukken, de Papoesche Eilanden en Nieuw-Guinea's westhoek tusschen 1° N. Br. en 1°30' Z. Br. Op die kaart plaatst de heer van Musschenbroek naar mijn bescheiden meening Biantji te veel noordelijk, daar het volgens Bernsteins reis in 1863 (*Tijdschr. Bat. Gen.*, D. XIV, bl. 464) en de mondelinge inlichtingen van den heer Van Oldenborgh dichter bij Gemien moet liggen. Ik houd dus Biantji voor het eiland, vlak voor den westelijken ingang van Straat Kaboe, dat bij den heer van Musschenbroek Lauwi Aissi heet. Het ook door Bernstein vermelde eiland van dien naam zou dan hetzelfde zijn als het eilandje voor Gemiens zuidwestpunt, dat op de nieuwe zeekaart van den Molukschen Archipel, evenals reeds op andere kaarten der vorige eeuw, Sama genoemd wordt. Ik spreek slechts een vermoeden uit, want eigenlijk verkeert men hier in volslagen Egyptische duisternis. Over het geheel schijnt het mij echter, dat de heer van Musschenbroek voor de nomenclatuur zijner kaart wel ietwat meer gebruik had kunnen maken van de in mijne *Reizen naar Nederl. N. Guinea* voorkomende kartografische opmerkingen, onder anderen voor de om Waigeoe liggende eilandjes van die op bl. 469, 470, 474 en 475.

bekend. Reeds in mijn groote werk heb ik herhaaldelijk opgemerkt, dat het geheele westelijk deel van Waigeoe nog een volslagen *terra incognita* is (*Reizen naar Nederl. N.-Guinea*, bl. XXXII, 289 en 474). Zelfs is onze tegenwoordige kennis van West-Waigeoe veel geringer dan in de vorige eeuw. Toen toch gaf de Engelsche zeevaarder Forrest eene vrij gedetailleerde beschrijving van deze verzameling eilanden, terwijl de Compagnie in 1771 een harer scheepjes deed deelnemen aan een groote Tidoreesche expeditie van een dertigtal prauwen, bemand met ongeveer 1500 koppen, die op verzoek van den Radja van Salawatti de tegen den Sultan opgestane Pataniërs en Gebeeërs uit Sailolo en West-Waigeoe verdreef. [1] Wanneer wij dan ook uit de hierachter volgende tochten zien zullen, dat dit deel van Waigeoe nog altijd ressorteert, niet onder den Radja van dat eiland, maar onder dien van Salawatti, dan staat zulks zeker in verband met die krijgsgebeurtenissen der vorige eeuw.

Van Biantji begaf de Havik zich naar het voor Waigeoes zuidkust liggende Saonek, waar men tot 22 Januari verbleef. Dit eiland was thans onbewoond, daar de hier vroeger gevestigde Tidoreesche Prins Danoe Abdoellah naar den vasten wal verhuisd was wegens een aanval der bewoners van het op Gemien gelegen Bessir, die zijne woning vernield en het door de Soerabaja in 1876 op Saonek geplaatste wapenbord geroofd hadden. De heer van Oldenborgh noemt de tegenover Saonek op de kust van Waigeoe liggende kampong niet Kapiboi, Oemka of Moeka, maar Amka, zoodat ik in mijn vorig werk (*Reizen naar Ned. N.-Guinea*, bl. 289) terecht het vermoeden uitsprak, dat laatstgenoemde naam geene afzonderlijke negorij zou aanduiden [2]. Nog gewaagt hij van twee nabij gelegen dorpjes Salem en Waaiwo. Ook de Radja van Waigeoe had zijne woonplaats van het groote binnenwater naar dit deel der zuidkust overgebracht. In een plechtige samenkomst werd hem en de hier juist aanwezige hoofden van Gebe, die voor den Sultan van Tidor de belastingen op Nieuw-Guinea's Noordkust gingen

---

[1] Het uitvoerig dagregister, dat de Onderkoopman François Bartholomeus Hemmekam van dezen tocht opstelde (*Batav. Secrete Inkomende Brieven*, 1773, D. XX), geeft helaas geen licht over de aardrijkskunde van West-Waigeoe. Het was bij deze gelegenheid, dat het hiervoor (bl. 156) besproken traktaat der Compagnie met den Radja Ampat der Papoesche Eilanden tot stand kwam.

[2] Volgens von Rosenberg, *Reistochten naar de Geelvinkbaai*, bl. 75, heet het bekende Andai eigenlijk Oendai, zoodat men ook in dezen plaatsnaam *dezelfde* klankverwisseling aantreft, als in Oemka en Amka.

innen, uitdrukkelijk het verbod van den slavenhandel ingescherpt.

Van 23 tot 25 Januari vertoefde de Havik te Dorei, om het steenkolenruim aan te vullen. Van Oldenborgh ontmoette hier den zendeling C. Beyer en den op het eiland Meoswaar gevestigden Bink, terwijl de op Manaswari geplaatste Meeuwig wegens omgang met een Papoesche vrouw door het genootschap ontslagen was en nu op scheepsgelegenheid wachtte, om naar Europa terug te keeren. Over de resultaten van het zendingswerk onder de Papoes oordeelt de Kontroleur even ongunstig als de ambtenaren en natuuronderzoekers, die voor hem Nieuw-Guinea bezochten. Alleen door aanhoudend gebruik van kinine konden de zendelingen zich op de been houden; na zonsondergang kon men zich niet straffeloos aan de buitenlucht blootstellen. De moeraslucht te Dorei was verschrikkelijk, en ook de Havik kreeg hier zes koortslijders; het anders veel gunstiger gelegen Andai was even ongezond. Om kinderen op school te bekomen, moeten de zendelingen maandelijks een stuk goed aan de ouders betalen. Anderhalve maand voor het bezoek der Havik was op Manaswari een kind levend begraven, omdat de moeder bij de bevalling bezweken was. In 1878 hadden de bewoners van het eiland Roon twee mannen van Mansinam omgebracht en gaven daarvoor als zoenoffer twee kinderen van vrije lieden, wier in stukken gehouwen lijken naar Manaswari werden overgevoerd, waar om de overblijfsels dier ongelukkigen onder de oogen der zendelingen een groot feest werd gevierd.

Van Dorei vertrok de Havik naar de een graad noordwaarts gelegen Mapia-Eilanden, die op de meeste kaarten met de door de eerste ontdekkers in 1761 en 1767 gegeven namen St. Davids- of Freewills-Eilanden genoemd worden. Toen de Engelsche koopvaardijkapitein John Meares in 1788 op eene reis van China naar Noetka-Sound langs deze groep voer, prees hij zeer den vriendelijken aard der inboorlingen, die niet meer tot het Melanesische, maar tot het Mikronesische menschenras behooren en ten getale van meer dan vijfhonderd met hunne bootjes zijn schip omringden [1]. Een eeuw geleden had de kleine archipel,

[1] Meares, *Voyages made in the years* 1788 *and* 1789 *from China to the Northwestcoast of America*, Lond. 1790 4o., p. 78—82. In dit belangwekkende, met groote zorg uitgegeven reisverhaal vindt men landverkenningen van de Freewills-Eilanden, van Johustone-Eiland (thans meest Tobi of Lord North genoemd) en van de Tati-Eilanden, waaronder men de Ajoe-Groep zal moeten verstaan.

die slechts uit een drietal eilanden en twee meer oostwaarts liggende begroeide zandbanken bestaat, dus een vrij talrijke bevolking. Voor ongeveer veertig jaar werd deze afgelegen groep echter door de Gebeeërs overheerd, bij welke gelegenheid de vreedzame bevolking nagenoeg werd uitgemoord. Althans bestond die, toen de heer Jungmichel omstreeks 1860 de Mapia-Eilanden bezocht, uit niet meer dan een tiental zielen. Door deze verovering moet de archipel als een onderhoorigheid van het rijk Tidor beschouwd worden en wordt dan ook als zoodanig in den *Regeeringsalmanak van Neerl. Indië* opgenoemd. De Sultan van Tidor verleende aan de bekende Ternataansche handelsfirma van Duivenbode concessie, om de klapper-aanplantingen van Mapia te ontginnen, welke onderneming destijds evenwel niet tot stand kwam. Met hetzelfde doel vestigden zich omstreeks 1875 op Pegun, het voornaamste eiland der groep, de Engelschman Okeaff en de Duitscher Martens met zeven andere Europeanen en 54 Polynesische werklieden, om daar het tegenwoordig in den Grooten Oceaan zoo gezochte handelsartikel kopra (in stukken gekapte kokosnoten) benevens tripang in te zamelen. Wilde de Nederlandsche Regeering hare aanspraken op den afgelegen archipel handhaven, dan was het hoog tijd, dat die eindelijk eens door een onzer krijgsvaartuigen bezocht werd. Bij het bezoek der Havik op 26 en 27 Januari bleek het, dat de vreemde kolonisten, hoezeer onbewust, dat zij zich op Nederlandsch-Indisch grondgebied bevonden, der inlandsche bevolking geen overlast aandeden, zoodat er geen reden was, hen in hunne vreedzame onderneming te belemmeren. De heer van Oldenborgh merkt nog op, dat weinig diepgaande vaartuigen, zooals whalebooten, sampans en gieken, bij hoog tij over het rif, dat de geheele groep omsluit, kunnen komen in het kalme binnenwater of lagune tusschen de verschillende eilanden, hetgeen aan schepen een prachtige ankerplaats zou aanbieden, indien er diepere passen tusschen het rif gevonden konden worden.

Van de Mapia-Eilanden keerde de Havik naar de Geelvinkbaai terug, waar allereerst te Andai de zendeling Jens werd ingescheept, om tot tolk te dienen op de plaatsen, die men in die uitgestrekte golf zou aandoen. Achtereenvolgens bezocht men nu op de zuidkust van het lange eiland Jappen de negorijen Ansoes, Seroei en Ambai. Ter eerstgenoemde plaats verkeerde het hoofd, evenals bij van der Crab's bezoek in 1871 (*Reizen naar Ned. N.-Guinea*, blz. 89), in dien kennelijken

staat, waarvoor de nieuwe Nederlandsche wet geen vergunning verleent. Het wapenbord te Ansoes bevond zich, evenals dat te Dorei en te Andai, in goeden staat; de merkpaal echter, dien de Soerabaja te Ambai had doen plaatsen, had aanleiding gegeven tot een gewapenden aanval der wilde bewoners van Aropen op de Oostkust der Geelvinkbaai. Op een duisteren nacht landden zij onverwacht te Ambai, om het wapenbord weg te rooven; gelukkig werd dit voornemen bij tijds ontdekt, zoodat de aanvallers met bebloede koppen teruggedreven werden. Sedert hadden de Ambaiers tot bescherming van den merkpaal een afdak daarboven opgericht en dien met een pagger en randjoe-versperringen omgeven. Het bezoek van het eiland Roon op 2 Februari gaf niets bijzonders; ook hier was het reeds in 1850 door de Circe opgerichte en later door van der Crab hernieuwde wapenbord in goede orde. In het naburige Mei evenwel, dat men den volgenden dag aandeed, werd geklaagd, dat de andere negorijen van het landschap Wandammen, jaloersch over deze onderscheiding, gedreigd hadden, dit blijkbaar door de Papoes zoo hooggeschatte merkteeken te zullen weghalen. Dientengevolge beloofde de Kontroleur, dat hij hiervan kennis zou geven aan den Resident van Ternate, opdat er bij een volgende expeditie ook elders in Wandammen wapenpalen konden gezet worden. Van 4 tot 7 Februari verbleef de Havik op nieuw te Dorei, om steenkolen te laden, alvorens de Geelvinkbaai te verlaten.

Daarop stoomde de Havik naar het eiland Salawatti, waar men den 8sten Februari aan de hoofdkampong Samaté een kort bezoek bracht. De heer van Oldenborgh vond deze negorij de grootste en volkrijkste, die hij op zijne reis te zien kreeg; een ruime, goed onderhouden weg loopt er langs een vijftigtal huizen. Ook Aboe Kassim, de Radja van Salawatti, maakte op den Kontroleur een gunstigen indruk; het onderzoek naar zijn aandeel aan den opstand op Halmahera leidde tot geen bepaald resultaat. Wij weten echter uit het reisverhaal van den Franschen natuuronderzoeker Raffray, die twee jaar te voren Samaté bezocht had, dat de hoofdopstandeling Danoe Hassan wel gepoogd had, den Radja tot afval te bewegen, maar dat deze te zeer overtuigd was van de macht der Nederlandsche Regeering, om aan dit aanzoek gehoor te geven [1]. Op het

[1] *Tour du monde*, 1879, T. I, p. 242, waar men ook eene afbeelding van het dorp Samaté aantreft.

eiland Salawatti zijn nimmer merkpalen geplaatst; de Kommissaris van den Dungen Gronovius had er echter in 1850 een doen oprichten te Tandjong Selec, de uiterste westkaap van Nieuw-Guinea aan den zuideringang van Straat Gallewo. Volgens inlichtingen van den Radja van Salawatti, onder wiens gebied dit deel van Nieuw-Guinea behoort, was de paal verrot, maar werd het wapenbord door den Sengadji van Selec bewaard; hij beloofde nu, zorg te zullen dragen, dat het aan een nieuwen paal bevestigd werd.

Van Salawatti begaf de Havik zich naar het eiland Misool, waar dit vaartuig op 10 Februari het anker liet vallen voor de op de noordkust gelegen kampong Kasiem, sedert eenige jaren de woonplaats van den Radja van Waigama. Deze vorst was juist naar Lilinta vertrokken, om derwaarts een gevangen genomen Tabellorees over te brengen, wiens medgezellen vier vrouwen van Waigama vermoord hadden. Op dit bericht stoomde de Havik door naar Lilinta, waar de beide Radja's, die gezamenlijk het bestuur voeren over het eiland Misool en de daaraan onderhoorige Westkust van Nieuw-Guinea, aan boord verschenen. Omtrent de aanleiding tot den bedoelden moord vernam de Kontroleur thans het volgende. Gedurende de onlusten, die Danoe Hassan in de Molukken verwekt had, hadden eenige der zwerfzieke inboorlingen van het op Halmahera gelegen Tabello zich op Misool gevestigd, waar twee hunner voor eenige jaren waren omgebracht in het huis van Abdoel Rachman, Radja-moeda van Waigama; uit bloedwraak hadden de overige Tabelloreezen nu de vrouwen vermoord. De gevangene had wel geen deel hoegenaamd aan dien moord, maar was gegijzeld volgens het algemeen bij de onbeschaafde volken van den Archipel aangenomen rechtsbegrip der solidariteit van den stam, waardoor ieder lid van den stam persoonlijk aansprakelijk is is voor de bloedschuld van een ander stamgenoot. Om de zaak te beeindigen, nam de heer van Oldenborgh den Tabellorees mede naar Ternate, van waar hij naar zijn eigen land kon terugkeeren, zoo ook den Radja-moeda, die door den eersten moord de eigenlijke oorzaak dezer veete was. Voorts werd de Radja van Waigama gelast voor den Sultan van Tidor te verschijnen, daar er zwaar vermoeden bestond, dat hij uit haat tegen zijn troonsopvolger tot den laatsten moord had aangezet. Bij deze gelegenheid werd tevens een onderzoek ingesteld, naar hetgeen op het eiland Lakahia had plaats gehad, waar volgens

berichten, reeds twee jaar te voren in de Aroe-Eilanden vernomen, de Papoes van Kapaur en Karas het door de Soerabaja geplaatste wapenbord vernield hadden, terwijl zij tevens de hoofden der eilanden Adi en Aidoema noodzaakten, naar Aroe de wijk te nemen (verg. ***Kol. Verslag***, 1878, bl. 28). Op Misool wist men, zooals men deed voorkomen, niets van deze gebeurtenissen. Men beweerde toch, dat niemand sedert de acht jaar, dat de Radja van Misool aan het bestuur was, Onins Westhoek bezocht had, waar de aan Misool onderhoorige Radja van Atti-atti ook over de zooveel zuidelijker liggende kust van Kowiai bewind voert. Dit voorwendsel komt met recht vreemd voor, daar het uit het journaal der Soerabaja bekend is (***Reizen naar Ned. N.-Guinea***, blz. 298), dat de Radja van Misool die expeditie als gids naar de Maccluersgolf verzeld had. Dit zij hoe het zij, waar men op Misool omtrent het te Kowiai gebeurde geen inlichtingen kon of wilde geven, moest men die wel zelf gaan halen. De geringe voorraad steenkolen belette echter de Havik, op deze reis nog naar het ver afgelegen Lakahia te stevenen, zoodat men van Misool rechtstreeks naar Ternate terugkeerde.

Aan het slot van dit overzicht kan ik de opmerking niet onderdrukken, dat ook op dezen tocht, evenals bij onze meeste expedities naar Nieuw-Guinea, het verblijf in de verschillende plaatsen van zeer korten duur was. Kan men op sinds lang bekende plaatsen, zooals bij voorbeeld Samaté, Dorei, Ansoes, enz., zonder schade met een vluchtig bezoek volstaan, waar zooals thans Biantji en Mapia voor het eerst door een Nederlandsch krijgsvaartuig werden aangedaan, is het onmogelijk, dat men in een verblijf van een paar dagen, soms van slechts weinige uren, de noodige kennis van zulke geheel onbekende oorden verkrijgt. Vooral betreur ik het, dat men, toch te Biantji zijnde, geene poging heeft ingesteld, om de juiste ligging op te sporen van het geheel onbekende Oesba, dat von Rosenberg en Bernstein volgens de hun gegeven inlichtingen op Waigeoes noordkust plaatsen, maar mijns inziens ergens in West-Waigeoe moet liggen. Toen toch de Resident van Ternate in 1877 op Oost-Halmahera de onderwerping van Danoe Hassan in ontvangst nam, ontmoette hij daar den Kimalaha van Oesba, die met acht prauwen aan den opstand had willen deelnemen en nu onverrichter zake moest terugkeeren (***Reizen naar Nederl. N.-Guinea***, blz. 288 noot 2, 461 en 462). Het getal dier vaar-

tuigen, die behalve te Oesba, misschien ook in het heden ten dage even onbekende, maar in de bescheiden der Compagnie herhaaldelijk voorkomende Ombai of Ampai uitgerust waren, wettigt het vermoeden, dat het westelijk deel van Waigeoe meer bewoners telt, dan tot dusver bekend is. Nu het gebleken was, dat van daar expedities tegen ons gezag werden uitgezonden, mag het verlangen niet onbescheiden heeten, dat het Nederlandsch-Indisch Goevernement zijn invloed ook in dien onbekenden hoek van Insulinde doe gevoelen en er ernstig naar streve, daarvan eenige kennis te verkrijgen.

DIENSTREIS van den Resident van Ternate O. M. de Munnick met den goevernementstoomer Havik in Augustus* 1879 *naar Dorei en de Mapia-Eilanden [1].

Toen de Resident van Ternate vernomen had, wat de Kontroleur van Oldenborgh hem omtrent de in den Mapia-Archipel heerschende toestanden mededeelde, begreep hij, dat het zaak was, zich in persoon derwaarts te begeven. Het was toch duidelijk gebleken, dat niet alleen de uit den Grooten Oceaan naar deze groep verzeilde vreemdelingen, maar dat zelfs het hoofd der nauwelijks uit dertien zielen bestaande oorspronkelijke bevolking, die, zooals wij zagen, sedert jaren buiten aanraking met de bewoners der Papoesche Eilanden gebleven was, van hunne verhouding tot het rijk van Tidor en het Nederlandsch Goevernement geen helder begrip hadden. Wenschelijk was het dus, dat een hoogere autoriteit deed zien, dat de Mapia-Eilanden tot Nederlandsch-Indië behooren. Na een kort bezoek te Dorei en aan de daar gevestigde zendelingen kwam de Resident te Mapia, waar hij aan den Sengadji eene akte van aanstelling en eene Nederlandsche vlag uitreikte en hem uitdrukkelijk zijne verplichtingen jegens het rijk van Tidor en de Nederlandsche Regeering inscherpte. Tevens werd aan de aanvoerders der nijverheidsonderneming aangewezen, welken administratieven weg zij moesten inslaan, om eene behoorlijke akte van verblijf in Nederlandsch-Indië te verkrijgen en daardoor hunne onderneming

---

[1] **Deze tocht is mij alleen bekend uit het beknopt bericht in het *Koloniaal Verslag* van 1880, bl. 28.**

te wettigen. Zij verklaarden zich bereid, dien raad op te volgen, maar hebben tot dusver daaraan niet voldaan. Naar het mij toeschijnt, zal dit voornamelijk hieraan te wijten zijn, dat zij geene scheepsverbinding met de Molukken hebben, maar uit de Karolinen en andere meer oostelijke archipels van Polynesië het noodige levensonderhoud verkrijgen, werwaarts zij ook uitsluitend de door hen ingezamelde kopra en tripang uitvoeren.

TWEEDE REIS van den Kontroleur J. van Oldenborgh met den goevernementstoomer Havik, van 22 September tot 11 November 1879, naar Misool, Atti-atti, Kapaur, naar de eilanden Karas, Adi, Namatotte, Aidoema en Lakahia, naar Wakara bij de Oetanata-Rivier, naar Prinses Marianne-Straat, voorts naar Salawatti en Dorei [1].

In den herfst van 1879 vertrok de Havik ten derde male naar Nieuw-Guinea, ditmaal weder onder de leiding van den heer van Oldenborgh, en met veel weidscher opdracht dan op den eersten hier beschreven tocht van dit stoomschip. Zooals wij zagen uit ons overzicht dier reis, was het wenschelijk, dat de voor de kust van Kowiai gelegen eilanden Adi, Aidoema en Lakahia weder eens van regeeringswege werden bezocht. De Kontroleur had in last, er wapenpalen op te richten en verder langs de Westkust en Zuidkust te stevenen, om daar op 141° O.L. den aangenomen zuidoosthoek van Nederlandsch Nieuw-Guinea te bereiken, terwijl men daarna de Noordkust tot de Humboldt-Baai zou bezoeken. Hoezeer het, zooals trouwens te verwachten was, in de verte niet gelukte, zulk een veel omvattende taak te volbrengen, verschafte deze reis niettemin eenige voor de volkenkunde van Nieuw-Guinea niet onbelangrijke gegevens.

Van Ternate begaf de Havik zich allereerst naar Ambon, waar men zich van de diensten verzekerde van den sedert 1836 door onze oorlogschepen als gids gebruikten Kimalaha Soegei, die gewoonlijk de Radja-loods genoemd wordt. Met hetzelfde doel werd den 29sten September Lilinta aangedaan, waar de

---

[1] Ook voor deze reis stond mij het Rapport van den Kontroleur ten dienste; voorts vergelijke men het *Kol. Verslag* van 1880, bl. 28.

Radja-moeda en Majoor werden ingescheept, om aan het bezoek der onderhoorigheden van Misool op Nieuw-Guinea's Westkust deel te nemen. Den 1sten en 2den October verbleef de Havik te Atti-atti, Roembatti en Pattipi. Deze drie negorijen van Onins Westhoek heeten met het iets zuidelijker gelegen Fattaga volgens den heer van Oldenborgh veelal de Radja Ampat Misool. Onder Roembatti staan langs Onins Noordkust de Sembilan Negeri: Sisie, Tobitoewa, Wertoewa, Oegar, Argoeni, Bidoana, Ajer Kwanas, Werwa en Mor. De tot deze negorijen in het moerassige gedeelte der Maccluersgolf behoorende sagoaanplantingen heeten: Goras, Bombrai, Bentoeni, Sambiar, Tambani, Tiap, Biora, Kais en Kaiboes. Het verdient onze aandacht, dat terwijl de vier hoofdnegorijen van Onin di Bawa hier dezelfde namen dragen als bij onze vorige berichtgevers over de Maccluersgolf, de heer van Oldenborgh aan de negorijen van Onin di Atas ten deele andere benamingen geeft dan van der Crab, Coorengel en het Rapport der Soerabaja (***Reizen naar Ned. N.-Guinea***, bl. 34, 183 en 308). Tobitoewa is natuurlijk dezelfde plaats, die in dat werk overal Kapitoear genoemd wordt, maar de namen Werwa en Mor, waarvoor men in het manuscript ook Abor zou kunnen lezen, vond ik elders niet vermeld. Daar echter van Oldenborgh de eerste is, die mededeelt, dat de hoofdnegorijen van Onin di Atas te zamen de Sembilan (dat is ***Negen***) Negeri heeten, schijnt zijne opgave mij het meeste vertrouwen te verdienen. Van de door hem genoemde sago-plaatsen liggen de drie eerstgenoemde volgens de vorige berichtgevers meer oostwaarts langs de zuidkust der Maccluersgolf, terwijl van der Crab (t. a. pl. bl. 41) de overige aan de noordzijde der baai in het landschap Berau plaatst; de in de benamingen dezer plaatsen voorkomende geringe verschillen, zooals Tiap of Trop en Bira of Biora, zullen wel uit schrijffouten ontsproten zijn. Neemt men nu nog in aanmerking, dat Dr. Meyer in het uittreksel uit zijn reisjournaal [1] voor het oostelijk deel der Maccluersgolf weder geheel andere plaatsnamen opgeeft, dan blijkt uit dit alles op nieuw, hoe wenschelijk het is, dat het binnendeel der Maccluersgolf en de geheele noordkust dier baai eindelijk eens nauwkeurig door een onzer oorlogschepen worden opgenomen en in kaart gebracht.

---

[1] ***Auszüge aus dem auf einer Reise nach Neu-Guinea im Jahre*** 1873 ***geführten Tagebüchern***, Dresden 1875, folio, s. 13 en 14, met uitvoerige kaart.

Den 2den October vertoefde de Havik in de Baai van Kapaur. Volgens van Oldenborgh bestaat het landschap Kapaur uit de distrikten: Atti-Onin, Pakpak, Weratin en Pattiwonim. Het laatste, dat ook Pattimoeni genoemd wordt, ligt bezuiden de eigenlijke Baai van Kapaur achter het eiland Samei (verg. *Reizen Ned. N.-Guinea*, bl. 317 en 418), maar Pakpak en Weratin zijn mij weder geheel vreemde namen. Aan het reeds door Coorengel bezochte Atti-atti-Onin gaf ik in mijn aangehaald werk bij gemis van eene eenigzins uitvoerige kaart dezer streek een geheel verkeerde plaatsing. In deze leemte is sedert op gelukkige wijze voorzien door eene zeer gedetailleerde schetskaart van Kapaur, vervaardigd door den heer C. Dietrich, die in de jaren 1874—1876 voor de reederij Banda dit deel van Nieuw-Guinea nader leerde kennen [1].

Op het voetspoor dezer voor onze kennis van dit gebied niet onbelangrijke aanwinst, zal ik dit hier eenigzins nader beschrijven en tevens de onjuiste opgaven van mijn vorig werk herstellen. Tegenover den noordoosthoek van het lang gestrekte eiland Pandjang ligt tusschen twee vooruitspringende kapen een inham, waarin twee rivieren uitmonden. Deze inham is de eigenlijke Telok Kapaur, waar eene zooals de naam aanduidt nieuwe vestiging Kampong Baroe heet. Het kleine, bij Dietrich onbenoemde eilandje voor den ingang dezer baai, dat tot voor eenige jaren veel door de handelaars uit Makassar bezocht werd, moet het door Coorengel (*Reizen naar Ned. N.-Guinea*, bl. 174, verg. ook bl. 418) beschreven Tobiserang zijn, dat op de groote kaart der Soerabaja, evenals op de nieuwe kaart van het Hydrografisch Bureau (*Moluksche Archipel*, *blad* 2) eenvoudig Serang heet, maar op beide te veel westwaarts geplaatst is. Zonderling luidt de mededeeling van Dietrich, dat de inboorlingen van Kapaur schatting betalen aan den Radja van Kowiai, terwijl hij op zijne kaart bij Kampong Baroe zelfs den grenssteen van Kowiai plaatst. Uit het Rapport van de expeditie der Etna (*Nieuw-Guinea, ethnografisch en natuurkundig onderzocht in* 1858, bl. 27) moet men toch opmaken, dat het gebied van

---

[1] Men vindt die kaart in de eerste aflevering van het *Tijdschrift van het Indisch Aardrijkskundig Genootschap*, welke nuttige onderneming na korstondigen bloei gestaakt schijnt. In de volgende aflevering gaf de heer Dietrich eene fotografie der menscheneters van Omoetoe in het landschap Berau; de naam dier plaats vond ik tot dusver nergens genoemd, terwijl de opgegeven lengte (135°) een drukfout moet zijn.

Kowiai, ruim dertig jaar geleden, onder de Radja's van Adi, Namatotte en Aidoema verdeeld is, terwijl ook geen der latere reizen van een Radja van Kowiai gewag maakt. Westelijk van de Telok Kapaur, maar nog altijd tegenover de noordkust van Pandjang ligt in een kleinen inham het sedert de toeneming van den handel op dit gebied veel genoemde Skroe, dat ik dus in mijn vorig werk (bl. 177) te veel westwaarts zocht. Een weinig bewesten Skroe vindt men in een gelijksoortigen inham, recht benoorden de noordwestkaap van Poeloe Pandjang, de tegenwoordige stapelplaats van den Makassaarschen handel Atti-atti-Onin, welks ligging ik eveneens (aldaar bl. 179) ten onrechte te veel westelijk plaatste in een bocht der van Batoe Poeti noordwaarts loopende kust. Het kleinere eiland bewesten Pandjang heet ook op de kaart van Dietrich Ega (t. a. pl. bl. 418). Onzeker blijft het vooralsnog, of Menawas van den heer Coorengel een andere naam is van dit eiland; evenzeer waar op den vasten wal men het door dien Kommissaris bezochte Sakertemmin moet plaatsen. Opmerkelijk is nog de verklaring van Dietrich, die door zijne herhaalde bezoeken van Kapaur voor dit gebied als autoriteit kan gelden, dat het klimaat van dit deel van Nieuw-Guinea zeer gezond is, hetgeen hij toeschrijft aan het ontbreken van moerassig terrein, daar het boschrijk gebergte bijna overal tot het zeestrand afdaalt. Atti-atti-Onin, Skroe, Kampong Baroe en de andere kustdorpen bestaan uit op het door de zee overstroomde strand uitgebouwde paalwoningen. In de bosschen vindt men hier de wilde muskaatnoot in zoo groote hoeveelheid, dat men onwillekeurig aan de notenperken van Groot-Banda herinnerd wordt. Ongelukkig besteden de Papoes niets geen zorg aan het inzamelen der noten, maar plukken deze rijp en onrijp af tegen het einde van den westmoeson, op welk tijdstip de handelaars van Celebes en de Molukken deze streek bezoeken. Door dien handel is volgens de eenparige getuigenis van al onze berichtgevers een zekere mate van beschaving onder de inboorlingen verspreid; ook de Islam neemt hier hand over hand toe, terwijl zoo in Kapaur als in de zuidwaarts gelegen Karas-Eilanden reeds verschillende messigits zijn opgericht.

Na de uitvoerige beschrijving, die Coorengel en het Rapport der Kommissarissen op de Soerabaja van de Karas-Eilanden gegeven hebben, leverde het kort bezoek, dat de Havik den 3den October aan deze groep bracht, niets nieuws voor de wetenschap. Den volgenden dag kwam dit stoomschip voor het eiland

Adi, waar nu een merkpaal met het Nederlandsche wapenschild werd opgericht. De zooals wij boven reeds aanstipten voor een deel naar de Aroe-Eilanden gevluchte bevolking was weder teruggekeerd; de Kolano van Adi bevond zich daarentegen op Namatotte, om de verschuldigde belasting op te brengen. Uit de berichten van vorige reizigers (zie het verslag van de reis der Soerabaja in *Reizen naar Ned. N.-Guinea*, bl. 331 en reeds Dr. S. Muller, *Reizen in den Ind. Archipel*, D. I, bl. 47 en 99) is het bekend, dat de Radja van Namatotte een soort van oppergezag over de geheele kust van Kowiai uitoefent; daar nù het zuidelijk gedeelte van Namatotte eigenlijk Kowiai heet, en de Radja van Kowiai oorspronkelijk op dit eiland woonde (*Rapport der Etna*, bl. 22 en 27) zal de Kolano van N matotte wel de Radja van Kowiai zijn, die volgens Dietrich ook gebied voert over de Baai van Kapaur. Tusschen den 5den en 8sten October deed de Havik een uitstap naar de Aroe-Eilanden, om daar den steenkolenvoorraad aan te vullen. Den 9den was het stoomschip bij Namatotte, maar evenmin als op de reis der Soerabaja gelukte het nu, met de bevolking van dit eiland in aanraking te komen; ook nu weder ontbrak dus de gelegenheid, het schijnbaar zoo machtige hoofd van dit eiland te leeren kennen. Op Aidoema werd daarentegen een wapenpaal opgericht, evenals den volgenden dag op het onbewoonde eiland Lakahia, waar dit merkteeken van het Nederlandsch gezag, zooals wij reeds zagen, voor eenige jaren vernield was.

Het vervolg dezer reis van de Havik langs het zoo weinig bekende zuidelijk deel van Nieuw-Guinea's Westkust beoosten Kowiai tot in de sedert 1835 door geen Europeesch vaartuig bezochte Prinses Marianne-Straat is belangrijk genoeg, om hier uit het Rapport van den heer van Oldenborgh het dagverhaal van 10—15 October in zijn geheel mede te deelen. Vooral verdient onze aandacht de ontmoeting met de nog geheel in den natuurstaat verkeerende bevolking van Wakara op 136° 33′ O. L. en 4° 40′ Z. Br. De naam dezer kampong werd als Akara reeds vermeld in de berichten omtrent de expeditie der Triton, toen die korvet in 1828 de naburige rivier Oetanata bezocht. [1] Wel zou men uit die berichten opmaken, dat dit Akara bewesten Oetanata lag, terwijl die plaats daar beoosten komt te liggen, wanneer men op de Havik

[1] Modera, *Reis naar de Zuidwestkust van Nieuw-Guinea*, bl. 73 en 81, en Dr. S. Muller, *Reizen in den Indischen Archipel*, D. I, bl. 46.

de hier opgegeven plaatsbepaling goed heeft waargenomen, daar de mond der Oetanata door de Triton, die zich daar elf dagen ophield, op 136° 10′ 5″ O. L. en 4° 32′ 20″ Z. Br. bepaald werd. Het is echter zeer waarschijnlijk, dat de mededeelingen van het hoofd van Oetanata, wien men slechts moeielijk verstaan kon, omtrent de juiste ligging van verwijderde plaatsen verkeerd begrepen zijn. Terwijl de bewoners aan den mond der Oetanata in 1828 jaarlijks door Ceramsche handelaars bezocht werden, blijkt uit het hierachter volgende zonneklaar, dat de bevolking van Wakara niet alleen nooit Europeanen gezien had, maar zelfs nimmer in aanraking was met de op Nieuw-Guinea handelende vaartuigen van Celebes en de Molukken. Daar de rivier Oetanata steeds wordt opgegeven als het oostelijkste punt der Westkust, tot waar die inlandsche handel zijne vaart uitstrekt, is het reeds daarom waarschijnlijk, dat Wakara meer oostwaarts moet liggen. De wijze, waarop de bevolking dier plaats bij de komst der Havik haar toevlucht in de boomen zocht, gelijkt veel op de levendige beschrijving, die Modera en Muller ons gaven, hoe de bewoners der Prinses Marianne-Straat zich als apen in de takken der boomen voortbewogen, om welke eigenaardigheid de nog geheel woeste Papoes van Nieuw-Guinea's zuidwesthoek in ethnografische werken van algemeenen aard als de ***Aap-*** en ***Boommenschen*** bij uitnemendheid worden voorgesteld en afgebeeld. [1] De helaas slechts vluchtige kennismaking met de bevolking van Wakara blijft te merkwaardiger, omdat men op deze reis der Havik, evenmin als op die, welke de Bromo het volgende jaar naar Prinses Marianne-Straat ondernam, met de bewoners dier zeeëngte in aanraking kon komen, zoodat wij ten hunnen aanzien, ons nog altijd met de berichten van 1828 moeten vergenoegen. Na deze opmerkingen laat ik thans het woord aan den heer van Oldenborgh, totdat de Havik door gebrek aan steenkolen en de onder de bemanning uitgebroken berri-berri den steven weder noordwaarts wendde, om een steenkolendepot en ververschingshaven in den Indischen Archipel op te zoeken.

Nadat onze verrichtingen te Lakahia waren afgeloopen, stoomden wij langs een zeer laag, waarschijnlijk moerassig land; van verre zag het

---

[1] Rev. J. G. Wood, ***Natural History of man. Australia, etc.***, Lond. 1870, p. 222—224.

er juist zoo uit als de Westkust van Borneo nabij de mondingen van den Kapoeas. Ook de waterverkleuringen der zee, zonderdat deze in diepte verminderde, doen mij vermoeden, dat verschillende groote rivieren hier uitstroomen; nergens was echter een spoor van bebouwing of bewoning te bespeuren. Tegen den middag van 10 October moest uit den wal worden gestuurd, daar de zee te ondiep werd, doch een paar uur later kon de kust weder tot op twee mijlen worden genaderd. Even voor zonsondergang zagen wij klapperboomen en spoedig daarna huizen aan den wal. Daar het natuurlijk de bedoeling was, de wapenborden zooveel mogelijk daar te plaatsen, waar zich menschen ophouden, met wie men ten minste moest pogen, in vriendschappelijke aanraking te komen, werd besloten, dat de Havik tot besparing van steenkolen des nachts onder zeil zou blijven, om den volgenden dag de negorij te bezoeken.

In den ochtend van 11 October wierp de Havik het anker voor de kampong in drie vaam moddergrond voor de monding eener groote rivier. Deze kampong ligt op 136°33′ O.L. en 4°40′ Z.Br. niet ver van Oetanata, de mond van welke rivier dan ook gezien werd. Bij het naderen van den wal zagen wij de inlanders vluchten. Kimalaha Soegei verzocht, alleen aan land te mogen gaan, daar hij zich sterk maakte, evenals te Aidoema, de bevolking naar boord te lokken. Weldra kwam hij echter terug met het bericht, dat de bewoners aan de overzijde der rivier in de boomen gevlucht waren en niet naar beneden durfden komen.

Niettemin besloten wij, op deze plaats een wapenbord te zetten. Wij gingen naar den wal en spijkerden het schild aan een stevigen boom, plaatsten een Nederlandsche vlag er naast, en omringden dit met spiegeltjes, messen, zakdoeken, enz. Al onze handelingen werden door de inboorlingen van uit de boomen met aandacht gevolgd, doch of er al geroepen werd en getracht aan te toonen, dat wij niets dan vriendschappelijke bedoelingen koesterden, niemand liet zich verlokken, naar beneden te komen. Kimalaha Soegei riep hun in ik weet niet welke taal toe, dat wij hun geschenken brachten, doch dat het wapenbord, hetgeen tegen den boom gespijkerd was, niet mocht worden weggehaald, omdat het iets heiligs was. Zij schenen hem te begrijpen, want er kwam een soort van hoera tot antwoord. Hij vroeg verder, hoe deze kampong heette, waarop weder iets terug geroepen werd, zoodat de Kimalaha voor den naam der kampong Wakara verstond. Op zijne andere vragen kreeg hij geen antwoord.

Wij keerden naar boord terug en zagen weldra, dat men de boomen verliet, de geschenken weghaalde en vol bewondering voor het wapenbord bleef staan, zonder pogingen aan te wenden, het los te maken. Daarop kwamen eenige lieden klappers aandragen, die in plaats van de geschenken werden nedergelegd, waarop men begon te wuiven, en een ieder weder in de boomen klom. Was het mogelijk geweest, langer te blijven liggen, zoo zou het waarschijnlijk gelukt zijn, met de be-

volking in aanraking te komen, doch er was inmiddels zulk een zware bui uit het zuidoosten komen opzetten, dat de Havik, om niet op lager wal te komen, zee moest kiezen.

Wat ik van de bevolking zag, komt hierop neder. De negorij bestond uit een tiental ellendige hutten. Huisraad was er in die woningen niet te vinden, behalve eenige steenen potten; ik vermoed echter, dat men bij de nadering van het stoomschip het meeste zal verstopt hebben, terwijl ik de woningen niet te veel het onderste boven wilde keeren, om geen wantrouwen te wekken. De grond was laag en moerassig, op deze plaats althans geheel ongeschikt voor eene Europeesche nederzetting. De rivier was bij de monding ± 50 vaam breed en voor kleine vaartuigen ongetwijfeld bevaarbaar; voor den mond lag echter een modderbank. De bewoners, zooals ik die uit de verte, terwijl zij in de boomen zaten, waarnam, schenen mij een forsche gestalte te hebben, met kort gekroesd hoofdhaar. De mannen hadden, voorzoover te zien was, een tjidako om den middel, terwijl de vrouwen een kort kleedje van boomschors droegen; arm-, oor-, borst- of neussieraden zag ik niet.

Tegen den morgen van 12 October werd de zee wat kalmer; op nieuw werd beproefd, de kust te naderen, doch dit bleek niet zoo gemakkelijk. Er werd toch drie vaam gelood, zonderdat de wal in 't gezicht kwam. De juiste lengte kon niet bepaald worden, zoodat men slechts bij gissing wist, waar men stond, terwijl op de kaart menigvuldige gevaren voorkwamen. Herhaalde malen werd beproefd, de kust te naderen, doch telkens stuitte men op ondiepten. Het doelloos heen en weer stoomen deed den steenkolenvoorraad aanzienlijk verminderen, waarom besloten werd, liever rechtstreeks naar Prinses Marianne-Straat koers te zetten.

Den 13den October liepen wij onder een flinke bui uit het noordoosten, die de ondiepe zee in hevige woeling gebracht had, Straat Marianne binnen, dat gelukkig was, daar de machine niet dan met moeite aan den gang gehouden werd. Wat er ditmaal aan haperde, weet ik niet; zoo spoedig mogelijk werd dan ook een goede ankerplaats opgezocht, nadat men te vergeefs naar kampongs had uitgezien. De vaste wal van Nieuw-Guinea, zoowel als die van Prins Frederik Hendrik-Eiland, schijnt een moerassig terrein, geheel ongeschikt voor bewoning; men zag daarvan dan ook nergens een spoor.

Den volgenden dag deden wij een tochtje met de sloep en gingen op het eiland aan wal. De bovengrond was moerassig; slechts aan den oever had de zee een strook van zand gevormd, waarop men staan kon. Onder de modderlaag, zooals die bij laag water te zien was, lag harde grond, bestaande uit roodbruine klei, die gemakkelijk afbrokkelde en zich dan in den vorm van versteende takken voordeed. Het geboomte, waarmede het eiland begroeid was, zag er schraal uit; de stammen waren dun en slank, maar tusschen de boomen groeide veel struikgewas. Het grootste deel der kust, waar wij

langs voeren, was met rizoforen begroeid. In de straat ging een felle stroom, die met het tij omwisselde. Deze stroom, gevoegd bij een noordoostenwind, die stevig doorstond, maakte het onmogelijk, met de sloep den overkant te bereiken, zoodat wij des middags naar boord terugkeerden. Vischrijk schijnt de Marianne-Straat niet te zijn; de bedienden, die zich met visschen onledig hadden gehouden, vingen wel een tiental spierhaaien, doch geen visch, die voor de tafel kon dienen.

Toen den 15den October de herstelling aan de machine geëindigd was, werd de straat verder ingestoomd, doch nergens een spoor van menschelijk aanzijn waargenomen. Tegen den middag was de kolenvoorraad tot op zeventien ton verminderd, waarmede slechts een kleine drie etmaal kon gestoomd worden. Daar Dobo, het naaste kolenstation, 110 mijl verwijderd was, en de Havik niet meer dan zeven mijl liep, was het niet geraden, de reis verder voort te zetten.

Om aan de bekomen opdracht tot het plaatsen van merkteekenen te voldoen, besloten wij hier, op 139°15′ O.L. en 8° Z.Br. een wapenbord aan te spijkeren, en stoomden daartoe naar een kreek, waar de grond iets hooger was, en waar dan ook flinke boomen stonden. Bij het aan wal komen, bleek het, dat deze plek ten minste tot tijdelijke verblijfplaats van menschen diende; hier waren toch voetsporen in het zand te zien, en er waren kleine afdakjes opgericht. Op ons roepen kwam echter niemand voor den dag. Het wapenbord werd aan een dikken boom gespijkerd en een vlaggestok met het Nederlandsche dundoek daarnaast geplant. De plaats, waar zulks geschiedde, is gemakkelijk te herkennen. De kreek valt onmiddelijk in het oog; twee stroomende waters storten zich hier in de straat uit; of het zijkanalen zijn of in de straat uitloopende rivieren, kon ik niet uitmaken. Het water, dat uitstroomde, was zout, doch daar het juist springtij en begin van afloopend water was, bewijst zulks niets. Eene poging, deze kreek verder op te varen, mislukte, daar de stroom te sterk of liever de bemanning der sloep, uit eenige Ternataansche koelies bestaande, te zwak was. Ik voor mij houd de bovengenoemde waters voor rivieren, die hooger op bewoond zijn, terwijl het gebrek aan drinkwater de oevers der straat daartoe ongeschikt maakt. Wij keerden dus naar boord terug en de terugreis werd aanvaard naar de Aroe-Eilanden.

De gezondheidstoestand op de Havik begon inderdaad onrustbarend te worden. Onder de bemanning openbaarden zich verschillende gevallen van berri-berri; van de vijf djoeroemoedies of roergangers waren drie ziek, terwijl het onmogelijk was, de groote sloep met gezonde matroz[illegible]mannen. Het was met recht gelukkig, dat de g[illegible] het stoomschip te Ternate een achttal koeli[illegible]e, hoezeer geen bevaren zee-

lieden, thans in den nood konden inspringen. Nadat de steenkolenvoorraad den 17den October te Dobo was aangevuld, kwam de Havik den 21sten dier maand te Ambon, waar de machine zoo goed mogelijk werd nagezien, en de zieke matrozen voor gezonde verwisseld werden. Van Ambon begon nu de tocht naar Nieuw-Guinea's Noordkust, om die zoo mogelijk tot de Humboldt-Baai te volgen. De machine der Havik was echter door den aanslag der Borneo-kolen zoozeer beschadigd, dat dit laatste deel der reis hoegenaamd geene resultaten opleverde. Van Salawatti, dat men den 29 en 30sten October bezocht, viel niets wetenswaardigs te melden; evenmin was dit het geval te Dorei, waar men zich de beide volgende dagen ophield. De Havik wendde nu den steven naar Korrido, daar de Schouten-Eilanden na den heer Coorengel in 1872 door geen Nederlandsch oorlogschip bezocht waren, maar onderweg werd het gebrek aan de vlampijpen zoo dreigend, dat men, om het schip behouden te huis te brengen, langs den kortsten weg naar Ternate moest terugkeeren.

***DERDE REIS** van den Kontroleur J. van Oldenborgh op Z. M. raderstoomschip 2de klasse Bromo, onder bevel van den Kapitein-luitenant ter zee K. W. E. von Leschen, van 17 Mei—21 Juni 1880, naar Misool, Roembatti, Kapaur, de Prinses Marianne-Straat en naar Lakahia.* [1]

Daar het op den vorigen tocht der Havik niet gelukt was, de nog altijd onbekende Zuidkust van Nieuw-Guinea te bereiken, om daar op 141° O. L. een merkpaal op te richten, en men er evenmin in geslaagd was, zich in de Humboldt-Baai te overtuigen, dat het daar door de Soerabaja geplaatste wapenschild in ongeschonden staat verkeerde, werd den heer van Oldenborgh in 1880 op nieuw dezelfde last verstrekt en tot het volbrengen dier taak thans aangewezen geen stoomer der goevernements-marine met betrekkelijk geringe bemanning, maar

---

[18] Voor het overzicht dezer reis gebruikte ik de beide Rapporten van den Kontroleur en van den Kommandant der Bromo, vergelijk voorts *Koloniaal Verslag* van 1881, bl. 22 en 23, en *Jaarboek der K. Nederl. Zeemagt*, 1879—1880, bl. 373—376.

een oorlogschip van veel grooter charter. Niettemin kon men ook op deze reis geen der beide gestelde eindpunten bereiken, en was een hinderlijk gebrek aan de machine zelfs oorzaak, dat bij deze gelegenheid slechts weinig punten op Nieuw-Guinea's Westkust konden worden aangedaan. Evenals op den hierboven beschreven eersten tocht der Havik werd ook nu de Bromo verzeld door den Kapitein-prang van Tidor als gemachtigde des Sultans.

Van Ternate stoomde de Bromo tusschen Halmahera's westkust en de daarvoor gelegen Moluksche Eilanden, daarna tusschen de tot den Obi-Archipel behoorende eilandjes Gassee en Kakek [1], naar Misool, waar men den 19den Mei te Waigama ophield en de beide volgende dagen te Lilinta, de andere hoofdnegorij des eilands, vertoefde. Op nieuw bleek het bij dit bezoek, dat de Islam zich op Misool hoe langer hoe meer in het binnenland verspreidt onder de bergbevolking, die hier zoo als bijna overal in Nieuw-Guinea door de sterk met Maleisch bloed vermengde strandbewoners Alfoeren genoemd wordt. In de Alfoersche huizen bij Lilinta zag van Oldenborgh bijna geen afgodsbeelden (*karowars*) meer. Opmerkelijk is ook zijne verklaring, dat deze bergstammen in zeden, gewoonten, wapens en kleeding veel overeenkomst hebben met de bewoners van Oost-Halmahera, die men als een overgang van het Papoesche tot het Alfoersche ras beschouwen kan, terwijl zoowel Coorengel als de Kommissie der Soerabaja uitdrukkelijk verzekeren, dat de bergbevolking van Misool niet van hunne stamgenooten in de binnenlanden van Nieuw-Guinea verschilt. [2]

Den 22 en 23sten Mei ankerde de Bromo aan de Zuidwestkust der Maccluersgolf tusschen de negorijen Roembatti en Pattipi. De bevolking van het meer westelijk gelegen Atti-atti was grootendeels verhuisd, daar de Radja dier negorij het voordeeliger gevonden had, zijne residentie te verplaatsen naar

---

[1] Op de groote kaart achter mijne *Reizen naar Ned. N.-Guinea* (verg. ook bl. 468) heet dit eilandje op grond van oude bescheiden der Compagnie Kateek. Daar ik echter sedert in het hierboven (bl. 166) aangehaald journaal van Hemmekam in 1771 reeds den naam Kakek aantrof, schijnt die door de meeste latere berichtgevers gebruikte vorm juister.

[2] *Reizen naar Ned. N.-Guinea*, bl. 142 en 297. Hoedts verslag over zijn verblijf in Waigama van Mei tot Augustus 1867, dat bij de verschijning van mijn vorig werk (verg. bl. 387) nog niet was uitgegeven, maar sedert door de zorgen van Prof. Veth het licht zag (*Tijdschr. Aardr. Gen.*, D. V, bl. 80—89), bevat hoegenaamd geene ethnografische bijzonderheden.

het eiland Ega, om daar van de vele handelschepen, die de Baai van Kapaur bezoeken, ankergeld te heffen. Daar het dertig jaar te voren te Atti-atti geplaatste wapenschild van den paal gevallen en verroest was, werd nu op verzoek der bevolking een nieuwe merkpaal opgericht op een veertig voet hoogen heuvel bij Roembatti, welke negorij bij deze gelegenheid een nieuwen Radja en enkele andere hoofden verkreeg. Te Roembatti ontmoette men vele bewoners uit Onin di Atas, onderanderen den Kolano van het tot de Sembilan Negeri behoorende Ajer Kwanas en dien van Selat Leng. Laatstgenoemde plaats wordt zonder nadere aanduiding der ligging hier voor het eerst vermeld, waar men die in de Maccluersgolf moet zoeken, is zelfs bij gissing niet te bepalen — een nieuwe aanwijzing, hoe weinig wij in weerwil van de herhaalde bezoeken der latere jaren met de uitgestrekte kustlijn dezer baai bekend zijn. Beide bovengenoemde hoofden, echte Papoes, droegen een fraaie Arabische kleederdracht. Over het algemeen is de bevolking van Onin door den invloed der Ceramsche handelaars veel beschaafder dan die van Nieuw-Guinea's Noordkust, hoewel aan dit verkeer de schaduwzijde verbonden is, dat daardoor nevens de leerstellingen van den Islam ook het amfioenschuiven in zwang komt.

Daar men te Roembatti vernam, dat er zich thans vele handelsvaartuigen in de Baai van Kapaur bevonden, begaf de Bromo zich derwaarts en ankerde den 24sten Mei voor de kampong Kapaur of Kampong Baroe nabij het eiland Serang. Bij het naderen van het stoomschip heschen de verschillende strandnegorijen alle de Nederlandsche vlag. Behalve den Radja van Kapaur kwamen hier aan boord die van Fattaga en Atti-atti. Zooals wij reeds vermeldden had de laatstgenoemde zijn woonplaats naar deze landstreek overgebracht, terwijl volgens Coorengel (*Reizen naar Nederl. N.-Guinea*, bl. 173) de Radja van Fattaga eigenlijk het oppergezag over Kapaur voert. Ook ontmoette men hier de hoofden der Karas-Eilanden, zoodat het onnoodig was, die groep weder te bezoeken; voorts nog den Tidoreeschen Prins Danoe Abdoellah, die evenwel niet door den Sultan was afgevaardigd, maar geheel voor eigen rekening hier en in de Maccluersgolf handel dreef. In de Baai van Kapaur bevonden zich vijftien prauwen uit Makassar en Ceram, benevens een op Europeesche wijze getuigde brik der firma Weyergangh, welk Makassaarsch handelshuis sedert een kwart

eeuw Nieuw-Guinea's Westkust bevaart [1]. De handel was dit jaar zeer levendig, en de brik had reeds over de duizend pikols notemuskaat ingekocht. Kapaur wordt hoe langer hoe meer een belangrijk centrum voor den handel, waar uit de Karas-Eilanden, ja tot uit Salawatti, produkten worden aangebracht. Ten gevolge van dit aanhoudend verkeer met beschaafde vreemdelingen hebben de Papoes dezer streken hunne eigenaardige arm-, hals-, neus- en oorsieraden afgelegd en het gebruik van katoenen stoffen overgenomen.

Van 25—29 Mei deed de Bromo een uitstap naar Gisser, om den kolenvoorraad te vernieuwen [2]. Daarna stevende men rechtstreeks naar Kaap Valsch, de westpunt van het Prins Frederik Hendrik-Eiland, om van daar de Zuidkust van Nieuw-Guinea te volgen. Het stoomen tegen de sterke deining en den stevig doorstaanden zuidoostmoeson deed zooveel kolen verspillen, dat men vreezen moest, geen voldoenden voorraad over te houden, om al gelukte het, den 141° O. L. te bereiken, tevens het beloop dezer na Cook onbevaren kust behoorlijk te verkennen. Dientengevolge werd de koers gewijzigd en de noorderingang der Prinses Marianne-Straat ingestoomd; de Bromo liet daar den 5den Juni het anker vallen op het punt, waar de Havik het vorige jaar een wapenschild had opgericht. Dit merkteeken van het Nederlandsch gezag was weggenomen, terwijl men, aan den wal gekomen, duidelijk zien kon, dat de spijkers, waaraan het bevestigd was, zorgvuldig uit den boom waren uitgehakt. Vele sporen, zooals een menigte afgekloven varkensbotten, klapperdoppen en sagoblaren, toonden aan, dat de inboorlingen betrekkelijk kort geleden nog op deze plek hun maal hadden gebruikt. Een in den bodem gestoken boomtak met rechthoekig daaraan bevestigden bos stroo, waaraan een bundeltje vruchten hing, wees naar de rivier — een volgens den Kapitein-prang bij al de Papoes bestaand gebruik, om aan te geven, waar men hen vinden kan. De stroom was te sterk, om de rivier met sloepen op te roeien; daar het uitstroomende water zoet was, bleek de juistheid van het op de vorige reis gekoesterde vermoeden, dat de hier in de straat vallende kreken ri-

---

[1] Aan deze firma behoorde zeker de schoener Jupiter, gezagvoerder Voll, dien de expeditie der Etna reeds in 1858 tot hare verbazing op de kust van Kowiai aan den ingang der toen nagenoeg onbekende Argoeni-Baai aantrof (*Nieuw-Guinea, ethnografisch en natuurkundig beschreven*, bl 28).

[2] Zie over Gisser *Reizen naar Nederl. N. Guinea*, bl. 309.

vieren waren. Nadat op de oude plaats een nieuw wapenbord bevestigd was, keerde men naar boord terug, en daar er wegens den verminderden kolenvoorraad niet aan gedacht kon worden, de reis door de Marianne-Straat om de zuid te vervolgen, verliet de Bromo deze zeeëngte, met het doel om van de noordwaarts gelegen, zoo moeielijk te genaken kust van Timoraka en Kapia eenige meerdere kennis te verkrijgen.

Allereerst werd den 6den Juni eene poging aangewend, om de in 1770 en 1826 door Cook en Kolff vermelde negorij op 6° 15′ Z. Br. te bereiken. Terwijl men op één mijl uit den wal nog 12 vaam loodde, verminderde de diepte eensklaps tot 7 en 5½ vaam. Zoodra men, na eerst afgehouden te hebben, op nieuw het strand naderde, had men dezelfde bevinding, waarna de lage kust op verderen afstand door opkomende regenvlagen geheel uit het gezicht geraakte In den namiddag van 7 Juni was de Bromo voor de Oetanata-Rivier; op de baar voor de monding stond echter zoo hevige branding, dat het niet geraden scheen, een sloep naar den wal te zenden. Dit beletsel was te meer te betreuren, omdat men op verschillende plaatsen der kust rook zag oprijzen — een bewijs, dat de delta van dezen sedert een halve eeuw niet meer bezochten stroom nog altijd bewoond is. Langzaam noordwaarts stoomende, ontdekte men verder geen spoor, dat de kust bewoond was, totdat de Bromo op den avond van den volgenden dag het anker liet vallen aan de noordzijde van het eiland Lakahia.

Zoodra de morgenstond van 9 Juni aanbrak, zag men eenige prauwen, die echter niet aan boord kwamen en zich zelfs verwijderden, zoodra de sloep gestreken werd. Slechts één prauwtje met zes personen bleef in de nabijheid; de twee voornaamste stonden op de dakbedekking en wezen onder het roepen van ***Kompanjia*** naar de plaats, waar bij de vorige reis der Havik de merkpaal was opgericht. Hoezeer de inboorlingen dit teeken van het Nederlandsch gezag waardeerden, kon hieruit worden opgemaakt, dat de plek kort te voren van onkruid en struikgewas gezuiverd was. Ook was het beschilderde plankje, hetgeen men toen in plaats van een metalen wapenschild had moeten bezigen, aan een nieuwen paal bevestigd, hoezeer bij ongeluk de onderkant boven geplaatst was. De zooeven vermelde zes Papoes volgden bij het aan wal gaan eerst op eerbiedigen afstand, maar naderden, zoodra men hun hoofddoeken en andere kleine geschenken aanbood. Zij praatten druk; on-

gelukkig konden zoowel de Kapitein-prang als de beide schrijvers slechts met moeite iets verstaan van hunne taal, waarin maar enkele Maleische en Ceramsche woorden voorkwamen. Uit hunne gezegden werd echter opgemaakt, dat zij afkomstig waren uit de negorij Kajoemera op het eiland van dien naam, een dag roeiens van Lakahia. Toen de sloep den wal van dit laatste eiland verliet, kwam eensklaps een groot aantal inlanders, die men tot dusver niet bemerkt had, aan het strand te voorschijn. In groote haast haalden zij hunne prauwen uit het bosch en volgden op een twaalftal dier vaartuigjes, ieder bezet met tien a twintig man, de sloep en het genoemde prauwtje naar het stoomschip.

Daar kwamen de hoofden het eerst aan boord; het waren de Kolano, Majoor, Sengadji, Hoekoem en de Kapita van Lakhia, de Majoor en Kapita van Kajoemera en de Radja van Rataga. Voorzoover men uit hunne verklaringen wijs kon worden, liggen in de Baai van Lakahia — het eiland zelf schijnt onbewoond — de negorijen Lakahia, Biroe, Waimata, Njelliwara en Maneta. De beide laatste dorpsnamen worden in geen vroeger bericht over deze landstreek vermeld. In het verslag van de Kommissie der Soerabaja (*Reizen naar Ned. N.-Guinea*, bl. 331) worden Biroe en Waimata genoemd, het laatste ook door den Russischen reiziger von Miklucho Maclay. Voorts vindt men bij beide weder geheel andere namen, evenals in het Rapport van de Kommissie der Etna en in het van zooveel vroeger tijd dagteekenende reisverhaal van Dr. Salomo Muller. Zoolang men niet door langer verblijf beter met de taal van dit deel van Kowiai vertrouwd is, zal men wel altijd omtrent de namen der daar gelegen plaatsen in het onzekere verkeeren, te meer daar men vooral in het oog moet houden, dat de zwerfzieke Papoes van Kowiai veel meer van woonplaats veranderen, dan die van Onin of Nieuw-Guinea's Noordkust. Daar echter het reeds door Muller genoemde en uit het bezoek der Etna bekende Olla tijdens het verblijf der Soerabaja de hoofdkampong van het distrikt Lakahia was, is dit waarschijnlijk dezelfde plaats, die hier Lakahia genoemd wordt, terwijl het elders niet vermelde Rataga in de baai achter het eiland Kajoemera zou kunnen liggen. Op hun verzoek wierd aan de zoo even genoemde hoofden een brief gegeven, die zij aan andere schepen konden vertoonen; voorts verkregen zij ieder eene akte van aanstelling en eene Nederlandsche vlag, benevens tabak, spie-

tjes en andere kleine geschenken. Deze laatste werden ook uitgedeeld aan de mindere Papoes, die later aan boord kwamen.

Deze Papoes hadden over het algemeen een flink uiterlijk, maar leden veel aan huidziekte (*cascado*). Hun kroeshaar was kort. De ooren en het middenschot der neus waren doorboord, waarin sommigen glazen versiersels, de meesten een stuk opgerold nipa-blad droegen. Zij hadden geen halssieraden, maar wel armbanden van hetzelfde model als de bewoners der Geelvinkbaai. Hun eenig kleedingstuk, de schaamgordel (*tjidako*), was buitengewoon klein; bovendien droegen de hoofden een oud versleten baadje. Al de jonge mannen hadden evenals de Doreiers brandwonden in symmetrische figuren op borst en armen; niemand was echter getatoeëerd of beschilderd. Hunne wapens (boog, speer en pijlen) geleken op die der Papoes van Nieuw-Guinea's Noordkust. De prauwen van het distrikt Lakahia waren zonder vlerken, evenals de Boegineesche sampans; de vlerkprauwen van Kajoemera geleken daarentegen meer op die der Doreiers. In deze prauwen lag veel sago, ook aardvruchten. Vrouwen zag men niet, daar die waarschijnlijk in de op den vasten wal gelegen kampongs gebleven waren. Sedert geruimen tijd wordt dit deel van Nieuw-Guinea niet meer door Ceramsche handelaars bezocht, maar alleen door Kapaureezen, die ijzer en katoenen stoffen aanvoeren en daarvoor sago en massooi inruilen. Van Tidor en zijn Sultan wist men dan ook niets. Al waren de bewoner van Lakahia bij deze gelegenheid lang zoo schuw niet, als bij de bezoeken der Soerabaja en Havik in 1876 en 1879, niettemin waren zij afwezig, toen de sloep des namiddags weder naar het eiland ging, om daar een behoorlijk wapenschild op te richten, hoewel hun gezegd was, dat dit geschieden zou. De mogelijkheid bestaat evenwel, dat dit niet begrepen was, daar men elkander zoo moeielijk kon verstaan [1].

Van Lakahia zou de Bromo zich begeven naar het eiland Adi en de sedert 1876 niet bezochte Tritonsbaai. Daar er bij de hoofdkampong van Adi geen goede ankerplaats is, verliet men Lakahia nog in den avond van 9 Juni, stoomde des nachts

---

[1] De hier van den heer van Oldenborgh overgenomen beschrijving der Papoes van Lakahia komt goed overeen met die in het *Rapport der Etna* (bl. 44—50), waar men bovendien over hunne woningen en begrafenisplechtigheden belangrijke mededeelingen vindt. Opmerkelijk is het ook, dat de Etna bij haar bezoek in 1858 te Lakahia verschillende prauwen uit Ceram, Makassar en Banda aantrof, (aldaar bl. 48).

langzaam verder en des morgens langs de noordkust van Adi, toen het eensklaps bleek, dat de hals der expansie-kast aan stuurboord gescheurd was en dreigde af te breken. Aangezien de Bromo zonder stoom slecht stuurde en het in theorie mogelijke stoomen met éénc machine in de praktijk groote bezwaren oplevert, moest na dit ongeluk de tocht gestaakt worden. Gelukkig ging de terugreis van Adi naar Gisser steeds voor den wind, waardoor het gevaar, dat de hals zou doorbreken, zeer verminderde en men zonder verdere ongevallen reeds den 11den Juni te Gisser aankwam. Nadat men daar kolen geladen had, en in het gebrek der machine zoo goed mogelijk voorzien was, werd de reis naar Ambon voortgezet. Hier bleek het na nauwkeuriger onderzoek, dat de scheur niet verder was gegaan, zoodat men zonder belangrijk oponthoud tot Ternate kon doorgaan.

Evenmin als op de expedities der Soerabaja en der Havik in 1876 en 1879 was ook nu de Bromo, nog voordat het zooeven beschreven ongeval met de machine had plaats gehad, in staat geweest, Nieuw-Guinea's Zuidkust te bereiken. De Kommandant der Soerabaja, die bij zijne poging in Maart al de kracht van den westmoeson had moeten doorstaan, kwam daardoor tot de vooronderstelling, dat deze tocht het best gedurende den oostmoeson zou geschieden (*Reizen naar Nederl. N.-Guinea*, bl. 339). In dat jaargetijde ondervond echter de bevelhebber der Bromo niet minder groote bezwaren, zoodat hij vermeende, dat de kentering tusschen oost- en westmoeson het geschiktste tijdstip voor zulk een expeditie moest zijn. Inderdaad is het aan de Batavia, van welke reis het overzicht nu volgt, in December 1880 gelukt, het zoo lang nagestreefde doel, het zuidoostelijk uiteinde van Nederlandsch Nieuw-Guinea op 141° O.L., te bereiken en daar een wapenpaal op te richten.

VIERDE REIS van den Kontroleur J. van Oldenborgh op Zr. Maj. schroefstoomschip 4de *klasse Batavia, onder bevel van den Luitenant ter zee M. A. Medenbach, van* 3 *December* 1880 *tot* 21 *Januari* 1881, *naar Nieuw-Guinea's Zuidkust op* 141° *O. L. en van daar terug langs die kust en de Zuidwestkust tot* 135° *O. L. voorbij de Oetanata-Rivier* [1].

Terwijl men op de drie vorige naar de Zuidkust van Nederlandsch Nieuw-Guinea bestemde tochten steeds van omstreeks den vierden breedtegraad de Westkust om de zuid gevolgd had, en dan zoo door het ongunstige jaargetijde als door gebrek aan steenkolen verhinderd werd, de Zuidkust te bereiken, begreep de heer Medenbach, dat hij de koe bij de horens moest pakken. Zonder eenig oponthoud in andere deelen van het uitgestrekte Nieuw-Guinea stevende hij op den kortsten weg naar den 141sten meridiaan, om van dien lengtegraad af weswaarts te varen en de daar geheel onbekende Zuidkust zoo goed mogelijk in kaart te brengen. Dientengevolge vertrok de Batavia van Ternate over Sanana, de hoofdplaats der Soela-Eilanden, dat men voor dienstzaken moest aandoen, naar Ambon, en van daar over Dobo ter aanvulling van den kolenvoorraad rechtstreeks naar de Torres-Straat, die men tot den 141sten meridiaan doorkliefde. Van die hoogte, welke men den 21sten December bereikte, werd langzaam noordwaarts gestuurd, om de kust zoo dicht mogelijk te naderen. Op de geringe diepte van twee en een halven vaam was het lage strand alleen zichtbaar uit de mars; de met een fijn soort van zeewier bedekte zee scheen

---

[1] Ook voor het overzicht dezer reis had ik inzage van de beide Rapporten van den Kontroleur en van den Kommandant der Batavia. Het eerste is bijna geheel, reeds twee jaar geleden, afgedrukt in het *Tijdschrift voor Ind. Taal-, Land- en Volkenkunde*, D. XXVII, bl. 363—379, terwijl uit het tweede uitvoerige uittreksels voorkomen in het *Jaarboek der K. Ned. Zeemagt*, 1880—1881, bl. 438—446; vergelijk voorts het *Kol. Verslag* van 1881, bl. 23—25. Uit de hier thans voor het eerst gepubliceerde schetskaart van de Zuidkust, vervaardigd door den Luitenant ter zee P. G. van Hecking Colenbrander, kan men bovendien de kruisvaarten der Batavia langs dit zoo moeielijk te genaken strand van dag tot dag volgen. Waar in het tijdschrift van het Bataviaasch Genootschap belangrijke ethnografische bizonderheden uit een overdreven kieschheidsgevoel zijn weggelaten, zal ik die aanvullen; in eene natuurwetenschap als de anthropologie mag toch zulk eene jonkvrouwelijke preutschheid min of meer misplaatst heeten.

vol drijfzand, welke waterverkleuring aan de vaart een zorgelijk aanzien gaf. Na vele vergeefsche pogingen, om op deze hoogte een bruikbare vaargeul naar de kust te vinden, werd die eerst den 24sten zoo dicht genaderd, dat men zonder gevaar sloepen naar den wal kon zenden. Nergens waren menschen of vaartuigen te zien; de op het strand groeiende rizoforen en magnolia's stonden alle diep in het water. Aan een dier boomen werd nu ter hoogte van vier meters een wapenbord bevestigd; deze plek was met een langen kijker van boord te zien, maar waarschijnlijk alleen, omdat men den tocht der sloepen gevolgd had. Van dit punt op 9° 12' 12" Z. Br. en 141° 1' 11" O. L. werd de doodsche en eentoonige kust zoo dicht mogelijk om de west gevolgd. Den 25sten December zag men voor het eerst des morgens om negen uur klappers op het strand en sporen van bewoning, die toenamen, totdat des middags op 8° 43' 36" Z. Br. en 140° 25' 40" O. L. een vrij groote kampong in het gezicht kwam; de prauwtjes met inlanders, die in zee waren, durfden echter het schip niet naderen. Den volgenden morgen mislukte eene poging, om met de sloepen den wal te bereiken, daar deze niet tegen den fellen wind konden oproeien; evenmin slaagde men er in, de prauwen der Papoes door het toewerpen van kains aan boord te lokken. De reis werd voortgezet, en tegen den avond zag men weder verschillende kampongs. Tegen den nacht werd uit den wal gestuurd, maar die in den morgen van 27 December weder op een mijl afstand genaderd en daar geankerd. Daar het strand hoog en duinachtig was, besloot men hier op 8° 12' Z. Br. en 140° 0' 12" O. L. een tweede wapenbord te plaatsen, bij welke gelegenhenheid men voor het eerst met de inboorlingen in aanraking kwam.

Nauwelijks had de Batavia het anker laten vallen, of zeven en twintig prauwen en sampans, met ongeveer twee honderd inlanders bemand, begaven zich te water, maar bleven, welke pogingen men ook aanwendde, op een honderd meter van het stoomschip. Toen de met een houwitser gewapende barkas, onder bevel van den Luitenant Colenbrander, met de vlet naar den wal roeide, gingen deze Papoes vooruit en bebereikten het eerst het strand, waar zij een vervaarlijk geschreeuw aanhieven. Daar men niet weten kon, of men hun luidruchtig optreden in goeden of slechten zin moest opvatten, scheen aanvankelijk het landen niet zonder gevaar. Aan boord geleek de toestand zelfs zoo dreigend, dat ook de officiersloep, onder bevel

van den Luitenant Scheers, gestreken werd, om zoo noodig hulp te kunnen bieden. Weldra kon de barkas wegens ondiepte niet verder, maar nu bleek het ook, dat de inlanders, die met groene takken wuifden, slechts vriendschappelijke bedoelingen koesterden. De Kontroleur, de heer Colenbrander en de Luitenant van administratie Langereis begaven zich daarop met een paar mariniers en een tweetal roeiers in de vlet. Onder woest gejuich kwamen de Papoes, tot aan den hals in de zee wadend, de onzen te gemoet; hun werd beduid, dat men zoo niet landen kon, en eindelijk begrepen de Papoes, dat zij terug moesten gaan. Nu moest ook de vlet verlaten worden, en begaf men zich tot den middel in het water naar den wal, waarbij de mariniers de Nederlandsche vlag en het wapenschild vooruitdroegen. Op strand was men in een oogenblik door twee a drie honderd Papoes omringd. Eenige namen water in den mond en spoten dat in het gelaat der aankomenden, welken viezen welkomstgroet men in het belang der zaak voor lief moest nemen. Andere inlanders brachten klappers en sago-koeken, die tegen kleine geschenken werden aangenomen. Weder andere haalden jonge vrouwen, die op de duidelijkste wijze aan de onzen werden aangeboden. Men spreidde toch jonge takken en gras op den grond, waarop de vrouwen zich moesten neerleggen, terwijl de mannen door gebaren te kennen gaven, wat de bedoeling was. Men mag uit dit zonderling tafereel niet al te voorbarig verkeerde gevolgtrekkingen maken. Ieder, die met de Papoes door langdurigen omgang meer nabij bekend werd, verzekert toch, dat de vrouwen van dit ras veel terughoudender van aard zijn dan de Polynesische, die van kuischheid niet het allerminste begrip hebben. Hoogstwaarschijnlijk wilden de Papoes der Zuidkust zich alleen proefondervindelijk overtuigen, of zij de Europeanen, die zij blijkbaar nooit gezien en waarvan zij misschien zelfs nimmer gehoord hadden, als natuurgenooten van vleesch en bloed dan als bovenaardsche hemelgeesten moesten beschouwen. De weigering, om van hun beleefd aanbod gebruik te maken, zal natuurlijk het ontzag voor de bleeke schimmen uit de maan hebben versterkt [1]. Nadat het eerste rumoer wat had opgehouden, wist men van de Papoes een grooten paal te verkrijgen, die

---

[1] Bij de bewoners van de Astrolabe-Baai heette von Miklucho Maclay den man uit de maan (*Karaamtamo*); zie *Verhandlungen der Gesellsch. für Erdkunde zu Berlin*, Th. X, s. 106.

op het hooge duin werd opgesteld, met het wapenbord er aan bevestigd en de Nederlandsche vlag er naast geplant. Een kring werd in het zand om den paal getrokken en buiten dien kring een menigte messen en spiegeltjes, kains en kralen, als geschenken neergelegd. Door nederknielen en driewerf hoera roepen, hetgeen de Papoes terstond nabootsten, trachtte men hen te beduiden, dat die paal en vlag moesten geëerbiedigd worden. Nog gaf men aan enkele der voornaamste inlanders Nederlandsche vlaggen, die op de prauwen geplaatst werden, waarbij men zoo goed mogelijk te kennen gaf, dat die bij de komst van andere schepen moesten vertoond worden. Het wapenbord en de vlag waren van het stoomschip duidelijk te zien; terwijl de heer Medenbach uit twee bij het overige land afstekende hoeken vermoedde, dat dit misschien op een eiland geplaatst was [1].

Toen de sloepen tegen den middag aan boord waren teruggekeerd, stoomde de Batavia, daar het water reeds tot 14 voet gevallen was, langzaam verder. Voortdurend zag men klapperboomen op het strand en hier en daar een kampong, zoodat deze kuststreek vrij sterk bevolkt schijnt. Tegen den avond kwam een kenbare hoek in 't zicht en een betrekkelijk ver uit den wal liggend eiland, dat het Vleermuis- of St. Bartholemeus-Eiland der oude kaarten moet zijn en blijkens de hier nevensgaande kaart op 8° 16′ Z. Br. en op 139° 23′ O. L. ligt. In den morgen van 28 December ankerde de Batavia tusschen dit eiland en den vasten wal, waar men dien dag en den volgenden verbleef, zoodat men goede gelegenheid had, beter kennis te verkrijgen van de inboorlingen en verschillende ethnografische voorwerpen van hen in te ruilen. Het eiland heeft een oppervlakte van twee à drie Engelsche mijlen en bestaat deels uit steen, deels uit moeras. Het is dicht begroeid; op het strand zag men een paar hutten en veel kokosboomen, zoo ook pinangs, manga's en nangka's. Ook de kust van Nieuw-

---

[1] Dit zou dan het middenste zijn der drie ongenoemde eilanden op de groote kaart achter mijne *Reizen naar Ned. N.-Guinea*, verg. ook aldaar bl. 426. Het oostelijkste dier eilanden is ongeveer op de hoogte, waar de Batavia op 140°25′ de eerste kampong zag; deze plaats ligt volgens de bij dit opstel gevoegde kaart op een uitstekenden hoek, die bij latere onderzoekingen misschien zal blijken een eiland te zijn. Daar begint tevens de met kokosboomen bezette kuststreek, waaraan onze oude zeevaarder Carstensz reeds den naam Klapperkust gaf, evenals dien van Vleermuiseiland aan het westelijkste der drie eilandjes. Het laatste ligt echter op mijne kaart, vergeleken met de opname der Batavia, te dicht bij den wal.

Guinea tegenover het eiland was goed bewoond. Zoo men de inboorlingen, die hier veel minder schuw waren dan de te voren ontmoete Papoes, goed begrepen heeft, heette de het dichtst bij het schip gelegen kampong Jakoed, die meer oostwaarts Teboekoe of Tomboekoe, eene zonderlinge overeenkomst met het onder Ternate staande rijkje van dien naam op de oostkust van Celebes. Aan de bewoners van het eiland, die de besproeiing met water en siri achterwege lieten, werd een Nederlandsche vlag uitgereikt, die onder groot gejuich aan een langen bamboe in den grond geplant werd. Den 30sten December werd de reis voortgezet. Niet ver van den zuideringang van Prinses Marianne-Straat kwamen weder prauwen aan boord, waarvan een de Nederlandsche vlag voerde, blijkbaar dezelfde die de Havik in 1879 bij het wapenbord in die zeeëngte had achtergelaten. De opvarenden waren trotsch op die vlag; zenuwachtig en opgewonden wezen zij er op, dat die met de onze overeenkwam. Ook meende men uit hunne teekens te moeten opmaken, dat zij de beide wapenborden eveneens in bewaring hadden genomen. Hieruit bleek, dat de twee vorige bezoeken in de Prinses Marianne-Straat niet geheel vruchteloos geweest waren, ook al had men toen geen gelegenheid, de bewoners te ontmoeten. Meer dan elders wenkten deze Papoes, dat men aan den wal moest overnachten, waar vrouwen te vinden waren. Een opkomende bui noodzaakte de inlanders, de Batavia te verlaten, die tegen den nacht uit den wal stoomde en den oudejaarsdag de reis vervolgde langs de zuidkust van Prins Frederik Hendrik-Eiland, welk strand zich nog veel eentoniger voordoet dan dat van Nieuw-Guinea.

De Papoes der Zuidkust van Nederlandsch Nieuw-Guinea zijn over het algemeen zwaar gespierd en forsch gebouwd. Hun donker zwart kroeshaar gelijkt veel op dat der Afrikaansche negers, doch is langer en hangt in dunne strengen langs het hoofd tot even boven de schouders. De kleur der huid varieert van donker bruin tot zwart, maar is moeielijk juist te onderkennen, daar zij zich met allerlei zwarte, roode, gele en witte verfstoffen insmeren. Zij tatoeëeren zich niet, maar sommigen hadden met die kleuren driehoeken en andere figuren op het lijf geteekend. Hun voorhoofd is hoog en hunne borst breed; voorts hebben zij wijd uitstaande wangbeenderen en een breeden, kunstmatig verwijden mond, op welke wijze zij ook de neusgaten vergrooten. Bovendien doorboren zij den neus en de oorlellen,

die zij dan zoo lang mogelijk uitrekken; in deze gaten dragen zij ringen van boomschors of leer en allerlei andere versiersels van bamboe, been, schelpen en varkenstanden. Een dezer Papoes had vier gaten in zijn neus, een ander had dien doorstoken met een lange beenen stang; bovendien staken daarin twee opstaande tanden, als ware hij één wild zwijn [1]. De schaamdeelen der mannen zijn zeer ontwikkeld, en sommige hadden een kolossaal groot scrotum, dat bij een hunner zelfs een kinderhoofd evenaarde. Dit laatste houd ik voor eene ziekte, die volgens andere reizigers ook elders in Nieuw-Guinea voorkomt, en zoo onder de Melanesiërs van Nieuw-Caledonië en Wanikoro als bij de Polynesiërs van Tahiti en Tonga wordt aangetroffen [2]. De meestal afzichtelijk leelijke vrouwen zijn meer tenger gebouwd; zij hebben smalle schouders en kleine hangborsten met groote tepels. Zij misvormen neus, mond en ooren, evenals de mannen. Daar men geen kinderen met doorboorden neus of ooren zag, schijnt die kunstbewerking eerst op later leeftijd te geschieden.

De mannen vlechten jonge klapperbladeren in hun haar, in ieder strengetje één, zoodat die in menigte langs den nek hangen en, ter hoogte van de schouders met een band los saamgebonden, bijna den geheelen rug bedekken. Op het voorhoofd dragen zij versiersels van paarlemoer, ook kazuaris- en paradijsvogelvederen, die deels plat liggen, deels in de hoogte staan; velen dragen nog op de kruin een paar recht opstaande staartvederen van den zwarten paradijsvogel. Van hunne neus- en oorsieraden is reeds gesproken. Om den hals dragen zij snoeren, vervaardigd uit allerlei vruchtpitten, paarlemoer en andere schelpen, die tot op de borst afhangen; daaraan zijn weder bevestigd

---

[1] Vergelijk hierbij de afbeeldingen van bewoners der Humboldt-Baai achter het *Rapport der Etna*, van Hattammers bij von Rosenberg (*Reistochten naar de Geelvinkbaai*), en van Doreiers en Arfakkers in het groote werk van d'Albertis, Vol. I, en bij Raffray, *Tour du Monde*, 1879, p. 256. Uit de daar voorkomende afbeelding der Karooners (p. 269) ziet men, dat deze kannibalen der Noordkust het haar eveneens in strengetjes vlechten als de Papoes der Zuidkust. Van deze laatste vervaardigde blijkens het Rapport van den heer Medenbach de Luitenant ter zee W. J. de Bruyne teekeningen, die hoogst waarschijnlijk verdienden te worden uitgegeven.

[2] Dr. Theodor Waitz *und* Dr. Georg Gerland, *Anthropologie der Naturvölker*, Th. VI, s. 25 en 558. Ook Modera zag bij de mannen en vrouwen der Oetanata-Rivier veel breuken (*Reis naar de Zuidwestkust van N.-Guinea*, bl. 76).

lappen van boomschors en gedroogd dierenvel of varkenstaarten, die tot den navel reiken [1]. De armbanden van gespleten rotan gelijken op die van andere Papoes. Velen beveiligden den arm bij wijze van harnas met een uit rotan gevlochten koker; slechts bij enkelen vond men zulke kniestukken. De eenige kleeding der vrouwen is een om den middel gebonden smalle tjidako van boombast, die tusschen de beenen doorgehaald, op den rug met een eenigzins sierlijken knoop wordt vastgemaakt. De schaamgordel der mannen is van rotan en voorzien van een schelp tot beveiliging van het schaamdeel [2]. Allen waren met bonte bladeren versierd, die op Ternate *dahongoliho* en *dagenara* heeten, maar dit scheen geen dagelijksche dracht en meer tot feestelijke ontvangst der vreemdelingen bestemd.

De woningen dezer Papoes waren, voorzoover men die te zien kreeg, slechts ellendige hutten, nu eens van ronden, dan van langwerpigen vorm, soms zelfs alleen afdaken. Zij worden uit bamboezen of wild houten stokken opgesteld, terwijl omwanding en dak uit atappen en klapperbladeren gemaakt zijn. Men vond er bijna geen huisraad in. In iedere hut lag een hoop brandhout en een holle bamboe met dwarspijp, om het vuur aan te blazen; voorts diende een hoop droge bladeren tot slaapplaats en gevlochten zakken van biezen en boomvezels tot dekens. Drinkwater bewaren zij in met stoppen gesloten bamboezen, terwijl sago-koeken, pinangs en andere vruchten in korven van rotan en klappervezels worden opgehangen. Bovendien voeden zij zich met klappers, visch, schelpdieren en wilde varkens. Andere huisdieren dan honden zag men niet. Hunne wapens bestaan hoofdzakelijk in pijl en boog; slechts enkelen hadden een knots met ijzeren punt, het eenige metaal, dat bij hen werd aangetroffen. Hunne van uitgeholde boomstammen vervaardigde prauwen hebben soms een lengte van 14 a 16 meters en een soort van voor- en achterplecht; slechts enkele dezer vaartuigen waren met snijwerk versierd. De roerganger en roeiers

---

[1] De heer van Oldenborgh spreekt hier van hertenhuid. Daar het echter volstrekt niet bekend is, dat Nieuw-Guinea wilde herkauwende dieren huisvest, zal men hier aan de huid der eene of andere kangoeroe-soort moeten denken.

[2] Ook bij de Papoes der Prinses Marianne-Straat vond de expeditie der Triton de hierboven beschreven armkokers (Dr. S. Muller, *Reizen in den Indischen Archipel*, D. I, bl. 59). Verg. aldaar bl. 73 en *Reizen naar Nederl. N.-Guinea*, bl. 122, over het schaamdeksel, waarvoor de bewoners der Oetanata-Rivier en der Humboldt-Baai gesneden kalabassen of bamboezen kokertjes bezigen.

verrichten hun arbeid staande, terwijl een der opvarenden voor of in het midden der prauw met een bos kazuarisvederen in de hand staat te dansen.

Uit den aard der zaak had men bij het kort samenzijn geen gelegenheid, omtrent den godsdienst en de taal dezer inlanders zekere berichten in te winnen. Afgodsbeelden zag men niet, maar allen droegen een soort van amuletten. Hoe bereid deze Papoes ook waren, al wat zij aan het lijf droegen, tegen messen of kralen te verruilen, steeds was er een stukje bamboe of lapje schors, dat zij volstrekt niet wilde missen. Ook zag men in vele prauwen een hout van zonderlinge vorm, dat men evenmin wilde afstaan; op de volgende reis der Havik naar de onbeschaafde Papoes der Noordkust bleek echter, dat dit een uitgeholde staak of bamboe was, waarin het drinkwater voor de schuitjes bewaard werd. De heer van Oldenborgh poogde te vergeefs een woordenlijstje te maken van hunne taal, maar moest weldra van dit voornemen afzien, daar het hem proefondervindelijk bleek, dat het hem niet gelukt was, voor bepaalde voorwerpen den juisten naam op te teekenen. Behalve dat ***kaja-kaja*** een soort van vriendschappelijke begroeting moet zijn, kon men alleen met voldoende zekerheid opmaken, dat ***djiko*** sago en ***mes*** klapper moet beteekenen. [1] Daar zij het woord ***tabako*** verstonden, waren zij reeds met dit kruid bekend; sigaren hadden zij nimmer gezien, maar toen zij die nu leerden kennen, wilde ieder er een hebben. Over het algemeen waren deze Papoes groote kinderen, vriendelijk, goedaardig en behulpzaam. Toen bijvoorbeeld eenige matrozen met een sloep naar het Vleermuiseiland gingen, om gras voor het slachtvee te snijden, hielpen zij terstond uit eigen beweging, zoodat de schuit in een oogwenk gevuld was.

Daar Cook in 1770 op zijne reis langs de Zuidkust van Nederlandsch Nieuw-Guinea geen aanraking met de inboorlingen had, en ons omtrent de tochten van Torres, Willem Jansz. en Tasman in 1606 en 1644 langs die kust geene uitvoerige berichten bewaard bleven, is het journaal der reis van Jan Carstensz in 1623 de eenige bron, waarin vóór het bezoek der Batavia over de Papoes van dit deel van Nieuw-Guinea een

---

[1] Volgens Dr. S. Muller (*Reizen Ind. Archipel*, D. I, bl. 55 en 61) begroetten ook de bewoners der Prinses Marianne-Straat met een driewerf geroep van *kaka*, dat met een blaffend of, zooals de heer van Oldenborgh zegt, met een bikkend geluid werd uitgestooten.

en ander is medegedeeld. De uitgave van dit journaal door wijlen Mr. L. C. D. van Dijk is waarschijnlijk in weinig handen, zoodat het niet ten onpas schijnt, hier daaruit over te nemen, wat onze oude Nederlandsche zeevaarder, ruim twee en een halve eeuw geleden, over land en volk heeft opgeteekend [1].

„*'t Vleermuys-Eylandt* leyt op de hoochte van 8 graden 8 minuten „ende oost 30 mylen van de Valsch Caep, omtrent een myl zuyt „ende noort van 't vaste landt. Is tamelyck hooch ende aen de oost„syde met verscheyden wilt geboomte ende aen 't westeynde cael; in „begryp een vierendeel van een myl, rontom met veel steenen ende „rotsen betrocken, daer menichte van oesters aen wassen. Het aertryck „is seer goet ende bequaem, om alle dingen in te planten ende saeyen. „Heeft na gissinge over de 100 oude clappesboomen en noch veel „jonge, die aencomen; oock eenige bananen ende uby; mede vers „water, dat door de cley met cleen aderties compt dringen ende in „gegraeven putten vergadert moet werden. Daer syn oock op groote „menichte van vleermuysen, die haer int geboomte syn houdende, „diesinvoegen het selve den naem in de nieuw gemaeckte caert ge„geven 't Vleermuys-Eylant [2]. Wij hebben daerop geen hutties ofte „menschen vernomen, maer wel seker teykens, dat ser op geweest syn".

„*Clappes-Cust.* Den 26sten Martio goet weer, den wint N.N.W., „cours Z.O. ten O. langs 't landt op 5 vaem. Voor den middach, „soo omtrent 12 mylen van 't voorseyde eylandt vertiert waeren, „syn ons van 't lant vier canoties gevolcht ende eyndelyck door ons „wachten aen boort gecomen, synde daerin 25 swerten sonder iets „anders dan haer wapenen. Al haer roepen en teyckens was, aen „lant souden comen. Deselven is toegeworpen eenige stucxkens yser „ende coraelties, daer overgroot vermaecken in hadden. Gout, silver, „coper, notemuscaeden ende nagelen, dat haer gethoont wierde, „hebben weynich ofte niet geacht, doch alles wel wilden ontfangen „ende willich, om t'accepteren. Haar canoties syn wt een heel hout „seer subtyl gemaect ende eenige soo groot, dat er wel 20 swerten „in connen. Haer pangaeyen syn lanck, daer se al staende en sittende „mede pangaeyen [3]. De menschen syn swert, lanck en dispoost van „lichaem, oock groff ende sterck van leden met gecrult haer gelyck

[1] Mr. L. C. D. van Dijk, *Mededeelingen uit het Oost-Indisch Archief*, (Amst. 1859) bl. 27—29.

[2] De Opperstuurman Arend Martensz de Leeuw vervaardigde eene kaart van de ontdekkingsreis van Carstensz naar Nieuw-Guinea en Noord-Australië, uitgegeven door P. A. Leupe, *Bijdr. Inst.*, R. 3, D. X.

[3] Deze spelling is oorspronkelijker dan het hedendaagsche *pagaaien;* het woord schijnt als zoovele onzer scheepstermen ontleend aan het Portugeesch, in welke taal *pangaio* en *pangajoa* benamingen van in Indië gebruikelijke lichte vaartuigen zijn, of wel, zooals Valentijn opgeeft in de bij het eerste deel gevoegde woordverklaring, rechtstreeks uit het Maleisch der Molukken.

„de Caffers, dat eenige met een cnoop in den neck binden ende
„andere los dragen tot over haer middellyff toe. Hebben weynich of
„geen baert ende door de neuse eenige twee, andere dry gaten, daer
„se tanden van verckens [1] ofte die van sweertvisse in dragen. Heel
„naect ende haer manlyckheyt in een zeehorentien (dat om 't lyf
„met een touwtien gebonden) gestoken; hebben gans geen ringen van
„goudt, silver, coper, tin ofte yser aen haer lyff, maer wel van
„schiltpaddenbeen ofte tertarugo, daer wt aff te meten staet, hare
„landen geen metalen syn hebbende, noch oock eenige houten van
„valeur, gelyck het oock alsoo inderdaet bevonden hebben. Daer
„waren der oock eenige onder haer, die niet en pangaeyden, hebbende
„twee snoeren van menschentanden om den hals, ende boven alle
„andere in leelyckheydt wtmuntende; dragen aen den slincker arm
„een hamer, wesende de steel van hout ende voor aen 't één eynde een
„swert horentien, de groote van een vuyst, ende aen 't ander eynde,
„daer sy 't by houden, een driecantich been, niet ongelyck een harts-
„horentien, Voor een van dese hamers is haar gepresenteert te geven
„een tapis, corael ende iser, dat gerefuseert hebben, maer wel wilden
„overgeven voor een van de jongens, daer groot sin in hadden. Het
„schynt, dat degene die voorschreven hamerties dragen, onder haer
„edellieden ofte cloecke soldaten moeten wesen. Het volck is loos
„ende wantrouwich, ende met geen finesse so nae hebben connen locken,
„om met stricken, die daertoe gemaect waren, een a twee te van-
„gen. Sy brachten oock mede in hare canoties eenige menschen-
„schenckels, die se ons verscheyden reysen thoonden, maer wat sy
„daer mede meynden is haer ende niet ons bekent. Sy hebben eyn-
„delyck een touwtien geeyscht, om 't jacht naer landt te boechseeren,
„dat se haest moede wierden, ende syn subyt wech na landt gepangayt."

Bij vergelijking van dit naief en onopgesmukt verhaal uit het midden der zeventiende eeuw, met hetgeen de heer van Oldenborgh over den toestand der Papoes van Nieuw-Guinea's Zuidkust in onze dagen mededeelde, ziet men, dat deze nog geheel in den natuurstaat verkeerende volkstam in al dat tijdsverloop nagenoeg niets in beschaving is vooruitgegaan. Alleen werden zij na het bezoek van Carstensz bekend met tabak en ijzer. De eerstgenoemde plant, die thans in de meest verwijderde deelen van Nieuw-Guinea wordt aangetroffen, is voorzeker uit de Molukken naar de Papoesche Eilanden en het noordwestelijk schiereiland overgebracht en verder allengs

[1] Reeds den 24sten Maart had men bij een landing op het Vleermuiseiland vier varkens bemachtigd. Men ziet hieruit, met hoe weinig grond Stone (*Few months in N.-Guinea*. p. 96) beweert, dat Cook het eerst deze diersoort op Nieuw-Guinea heeft ingevoerd, een te vreemder opvatting, omdat deze schrijver in zijne voorrede te recht bericht, dat Cook niet eens aan den wal ging.

door het onderling verkeer der verschillende Papoesche stammen over het uitgestrekte eiland verspreid. Uit de berichten van den heer Stone (t. a. pl. bl. 89) kan men zelfs opmaken, dat de om Port Moresby wonende Motoes eerst in betrekkelijk laten tijd het gebruik van tabak overnamen van de bewesten Yule-Island gevestigde Ilema's. IJzer, dat de heer van Oldenborgh trouwens slechts in zeer geringe hoeveelheid op de Zuidkust aantrof, kan zijn ingeruild van de naburige bewoners der Straat-Torres-Eilanden, die in den loop dezer eeuw door de vaart van en naar Australië hoe langer hoe meer in het algemeene wereldverkeer worden opgenomen. Over den aard der zuidkustbewoners oordeelde Carstensz veel ongunstiger dan de hedendaagsche bezoekers; het wantrouwen, dat onze oude zeevaarder bij deze Papoes opmerkte, kan echter ontstaan zijn uit de in het werk gestelde pogingen, om enkele geweldadig te ontvoeren. Ook bemerkte de heer van Oldenborgh niets van anthropophagie, van welk euvel Carstensz en de zijnen deze inboorlingen verdachten. Dat die treurige hebbelijkheid daarom thans niet meer in zwang zou zijn, ware echter eene te voorbarige gevolgtrekking. Vele Papoesche stammen in ver uiteen gelegen deelen van Nieuw-Guinea staan toch bij hunne naburen als kannibalen te boek, bijvoorbeeld op de Zuidkust beoosten de Nederlandsche grens de Namaus in het binnenste der Papoea-Golf bewesten de zooeven genoemde Ilema's; aan de noordkust der Macluersgolf de Berauwers; in het binnenland van Jappen de Kamampa's; eindelijk in de Geelvinkbaai de Wandammers en de zwervende stam Taroega of Taroenga aan het zuideinde dier golf. Wanneer men ook al geen geloof mocht slaan aan misschien overdreven berichten van andere Papoes of inlanders uit den Indischen Archipel, zoolang die niet door Europeanen bevestigd werden, na hetgeen ooggetuigen als Laglaize en Raffray verzekeren, kan de anthropophagie der Karooners van Nieuw-Guinea's Noordkust niet meer betwijfeld worden. Het is trouwens bekend genoeg, dat de na aan de Papoes verwante Melanesiërs van den Louisiade-Archipel westwaarts tot Nieuw-Caledonië en de Fidsji-Eilanden oostwaarts alle onder de ergste kannibalen der wereld gerekend worden, terwijl dit gebruik meer in de onmiddelijke nabijheid van Nieuw-Guinea ook wordt aangetroffen op de eilanden der Torres Straat en in den Archipel van Nieuw-Brittanje, zooals in de laatste jaren maar al te zeer ondervonden werd door de ongelukkige slachtoffers, die de afschuwelijke zwendelaar Markies de Rays naar

zijne ultramontaansche kolonie Port Breton wist te lokken. [1]

Den 1sten Januari 1881 stoomde de Batavia om Kaap Valsch, maar op grooten afstand, daar de voorliggende slibbanken verder in zee strekken, dan op de kaart stond aangegeven. Den volgenden dag werd de reis langs de westkust van Prins Frederik Hendrik-Eiland voortgezet. Hoezeer de lage, modderachtige kusten van dit eiland, welks uitgestrektheid naar ruwe schatting de gezamenlijke oppervlakte van Bali en Lombok of die onzer provinciën Noord-Brabant en Gelderland nog overtreft, onbewoonbaar schijnen, deel ik het vermoeden van den heer van Oldenborgh, dat er zich in het binnenland Papoes ophouden. Het verdient in ieder geval opmerking, dat Carstensz op zijne vaart van den noord-ingang der Prinses Marianne-Straat, dien hij Keerweer noemde, tot Kaap Valsch tweemaal (10 en 12 Maart 1623) met inboorlingen in aanraking kwam; misschien gingen echter de aanslibbingen der kust destijds minder ver zeewaarts dan in onzen tijd. Onder de bemanning der Batavia waren verschillende matrozen ziek en vijftien hunner deswege ongeschikt, om dienst te doen, waaronder vijf inlanders, die aan berri-berri leden. Den 3den Januari hernieuwde de heer Medenbach de op de beide laatste reizen der Havik en Bromo te vergeefs beproefde poging, om de kampong te bereiken, die Cook een weinig bezuiden den zesden breedtegraad op Nieuw-Guinea's Westkust had ontdekt. Ook nu was men door de lastige deining niet in staat, gemeenschap met den vasten wal te verkrijgen. Het bleek echter bij deze gelegenheid, dat er, zooals trouwens reeds op de kaart achter de reis van Modera was aangegeven, op deze kuststreek twee kampongs zijn, waarvan de zuidelijkste, die men het dichtst nabij kwam, op 6° 23′ Z. Br. ligt. Behalve waar deze hutten waren, stond het lage strand overal onder water. In den morgen van den volgenden dag werd men op de Batavia bij helder weder aangenaam verrast door een prachtig vergezicht op het diep in het binnenland zich verheffende Sneeuwgebergte. Onze beide berichtgevers over dezen tocht, de heeren van Oldenborgh en Medenbach, gewagen eenstemmig van den indrukwekkenden aanblik, dien deze tegen den verren

[1] Zie over anthropophagie in Nieuw-Guinea en Melanesië het boven aangehaalde werk van Waitz en Gerland, Th. VI, s. 647—654; voorts *Reizen naar Ned. N.-Guinea*, bl. 42, 59 en 210; Stone, t. a. pl. bl., 205; Beccari in *Cosmos di* Guido Cora, Vol. III, p. 91 en *Mittheil. der geographischen Gesellschaft zu Jena*, Th. I, s. 42.

horizont duidelijk afstekende sneeuwbergen verschaften. Zoo werd op nieuw het bestaan van sneeuwbergen in Nieuw-Guinea bevestigd, waaraan tegen de verklaring van zoo nauwkeurige waarnemers als Carstensz en Dr. S. Muller ten onrechte getwijfeld was door latere reizigers, omdat hun gezichtseinder bij betrokken lucht te beperkt was, of wel, wanneer zij, zooals de Soerabaja in 1876, zich te ver uit den wal bevonden, omdat de ver afgelegen sneeuwtoppen door de voorliggende lagere bergen voor hun oog bedekt waren. [1]

In den avond van 4 Januari ankerde de Batavia voor den mond der Oetanata-Rivier, waar men een wapenbord wilde oprichten. Van de woningen der negorij, die door de expeditie der Triton beschreven is, was niets te zien; achter de baar der monding voer echter een prauwtje op de rivier, dat wegens de hevige deining niet naar buiten kon komen, evenals de Batavia daardoor belet werd, een sloep naar den wal te zenden. Den nacht tusschen 4 en 5 Januari bleef men hier liggen, maar ook des morgens zag men niets dan een bootje met drie inlanders, dat echter het stoomschip niet durfde naderen. Daar er in 1879 een wapenschild in het naburige Wakara geplaatst was, en de onder de bemanning toenemende berri-berri noopte, de terugreis niet te lang te verschuiven, stoomde men om zeven uur westwaarts langs de kust, die hier door het achterliggend gebergte een aangenamen indruk maakte. Hier en daar stonden enkele hutten en kleine boschjes met klapperboomen. In den voormiddag kwam een sampan aan boord, waarin zich de Radja-moeda van Oetanata bevond, die verklaarde, dat het wapenbord te Wakara in goeden staat was. De opvarenden van dit vaartuig geleken in alle opzichten op de hiervoor beschreven bewoners van Lakahia; alle droegen tjidako's, vele roode hoofddoeken, enkele zelfs een baadje. De hun uitgereikte Nederlandsche vlaggen en andere geschenken namen deze inboorlingen, die volstrekt niet schuw waren, gaarne in ontvangst. Volgens hunne verklaring kwamen zij uit de kampong Tadjoepia, welke naam niet voorkomt onder de door

---

[1] Verg. over de sneeuwbergen in Nieuw-Guinea nog het door mij aangeteekende (*Reizen naar Ned. N.-Guinea*, bl. 387). Wanneer zal de tijd aanbreken, dat eene wetenschappelijke expeditie tot dit gebergte, uit een fyzisch oogpunt de grootste merkwaardigheid van Neerlandsch-Indië, doordringt en zoo het oord bereikt, waar in vervolg van dagen de bewoners van Insulinde hunne door het tropisch klimaat geschokte zenuwen in de frissche berglucht kunnen verstalen.

Modera en Muller tijdens de expeditie der Triton op dit deel der kust bijeenverzamelde plaatsnamen. Zeer te bejammeren is het, dat ook nu weer de gelegenheid ontbrak, meerdere kennis van het distrikt Kapia te verkrijgen, en een onderzoek naar de Doodslagersrivier van Carstensz in te stellen. De gezondheidstoestand der bemanning noodzaakte echter, Nieuw-Guinea's Westkust even voorbij den 135sten breedtegraad te verlaten, en zich naar de Aroe-Eilanden te begeven.

Nadat de kolenvoorraad van 6 tot 10 Januari te Dobo was aangevuld, werd op verzoek van het Hydrografisch Bureau te Batavia een onderzoek ingesteld naar de juiste ligging van de tot den Kei-Archipel behoorende Tiando-Eilanden, waarvoor men zich eerst te Kei-Doella van een loods voorzag en van den Radja dier plaats verschillende inlichtingen inwon. Het bleek nu, dat de Tiando-Eilanden veel zuidelijker lagen, dan op de meeste kaarten is aangegeven, zooals bijvoorbeeld op die achter mijne *Reizen naar Nederl. N.-Guinea*. Het noordoostelijkste eiland dezer groep heet Linguair, evenals een op den noordhoek gelegen kampong; aan de andere zijde van dit eiland ligt de hoofdkampong Tiando; de beide andere eilanden der groep heeten Aniane en Walier. Nog voordat dit hydrografisch onderzoek geheel was ten einde gebracht, moest het den 13den Januari gestaakt worden. Dien dag overleed toch een matroos aan de berri-berri, terwijl negen schepelingen bovendien door die vreeselijke ziekte waren aangetast, en tien andere wegens verschillende kwalen voor den dienst ongeschikt waren. Uit den aard der zaak kon op de reeds in 1880 door het Hydrografisch Bureau uitgegeven nieuwe kaart (*Moluksche Archipel*, *blad* 2) geen gebruik gemaakt worden van deze eerst in het begin des volgenden jaars door den heer Medenbach gedane opneming. Op die kaart zijn echter de Tiando-Eilanden reeds te recht meer zuidwaarts geplaatst en vooral verdient daarop de aandacht de geheel nieuwe voorstelling van het eilanden-complex, dat te voren op de meeste kaarten als één eiland onder den naam Klein-Kei werd voorgesteld; hier vindt men toch juister gegevens naast de verbeteringen, die reeds in 1877 door Prof. Veth in de afteekening dier groep waren aangebracht. Terwijl op de kaart van dien hoogleeraar (*Tijdschr. Aardr. Gen.*, D. II) het zuidelijkste groote eiland als onzeker wordt aangestipt en met een vraagteeken Hodjan genoemd wordt, heet dit eiland op de nieuwe kaart Roewab, en wordt daar de kustlijn nagenoeg

geheel als opgenomen voorgesteld. Het groote westelijke eiland, dat bij Veth Letman heet, wordt hier opgelost in de twee eilanden Fair en Papoea of Daar, terwijl Letemang de naam is van een kampong op het eerstgenoemde. Eindelijk vindt men op de nieuwe kaart een duidelijke voorstelling der Kei-Tenimber-Eilanden, die zich in een reeks van negen eilandjes, waarvan acht benoemd, ten zuidwesten van Roewab uitstrekken. Op sommige oudere kaarten, zooals bij Kolff, heette deze groep de Verdoolde Eilanden, welke zonderlinge naam misschien aanleiding gaf, dat die eilanden op latere kaarten, zooals in den *Atlas* van Melvill en zelfs nog bij Veth, geheel zijn weggelaten, hoewel uit de onderzoekingen van den kundigen ambtenaar Bosscher in 1852 hun bestaan wel degelijk gebleken was [1]. Nadat de medegenomen loods weder te Kei-Doella ontscheept was, bereikte men den 15den Januari de reede van Ambon; zes dagen daarna was de Batavia te Ternate teruggekeerd. Met bevrediging mocht de heer Medenbach op den volbrachten tocht terugzien. Na zoovele vergeefsche pogingen was hij er toch eindelijk in geslaagd, de Zuidkust van Nederlandsch Nieuw-Guinea in kaart te brengen. Daar de vaart op deze geheel onbekende kust met zooveel ondiepten met recht zorgelijk mocht heeten, kan gerust beweerd worden, dat een ander kommandant met minder doorzettingskracht ook nu het gewenschte doel niet bereikt zou hebben.

---

[1] Vergelijk nog over de Kei-Tenimber-Eilanden bl. 29 mijner voorrede voor het in 1867 door het Instituut uitgegeven werk van den heer von Rosenberg, *Reis naar de Zuidooster-Eilanden*. Op de nieuwe kaart van het Hydrografisch Bureau wordt deze groep alleen Tenimber-Eilanden genoemd, hetgeen mij minder verkieselijk schijnt, ter voorkoming van verwarring met de bewesten en benoorden Timor-laut liggende eigenlijke Tenimber-Eilanden. Over laatstgenoemde groep is onlangs een geheel nieuw licht opgegaan door eene reis van den Resident van Ambon, die in den herfst van 1882 met den goevernementstoomer Tagal van Sera naar Larat een nieuw vaarwater binnendoor langs de westkust van Timorlaut opnam. De mij door het Departement van Koloniën toevertrouwde kaart van dezen tocht, die eene geheel nieuwe voorstelling geeft der tusschen Sera en Seloe ten Zuiden en tusschen Maroe en Moloe ten noorden liggende Tenimber-Eilanden — het kaartje noemt er een vijf en twintig van — hoop ik bij leven en gezondheid uittegeven, zoodra het omstandig rapport dier reis hier te lande te bekomen is.

VIJFDE REIS van den Kontroleur J. van Oldenborgh op Zr. Maj. schroefstoomschip Batavia onder bevel van den Luitenant ter zee M. A. Medenbach, van 14 Maart tot 29 April 1881, naar de Asia-, Ajoe- en Mapia-Eilanden, Dorei, Korrido, de noordkust van Jappen en naar de Humboldt-Baai; terug naar de Sadipi- en Walckenaers-Baaien, de zuidkust van Jappen, Oostkust der Geelvinkbaai, Roon, Dorei, Haas, Salawatti en naar de Maccluersgolf [1].

Na een verblijf van zeven weken op de reede van Ternate, vertrok de Batavia opnieuw, om een langen kruistocht, ditmaal naar Nieuw-Guinea's Noordkust, te ondernemen. Behalve dat het wenschelijk was, dat er in de sedert 1875 niet bezochte Humboldt-Baai, weder eens de vlag vertoond werd, was de Batavia bij deze gelegenheid het eerste Nederlandsche oorlogschip, dat de benoorden Waigeoe liggende Asia- en Ajoe-Eilanden aandeed en de nog altijd zoo onbekende Oostkust der Geelvinkbaai bevoer. Nadat de Kontroleur en twee Tidoreesche Prinsen zich met hun gevolg aan boord begeven hadden, stoomde de Batavia om de noord van Halmahera rechtstreeks naar de even boven den eersten graad noorderbreedte liggende Asia-Eilanden, welke men tegen den avond van 16 Maart bereikte. De drie eilanden, waaruit deze koraalgroep bestaat, zijn onderling door reven verbonden, die aan de westzijde aan den wal vast liggen. Te vergeefs werd getracht, hier ankergrond te vinden; enkele prauwtjes kwamen echter aan boord, waarvan de opvarenden verklaarden, dat zij op Waigeoe te huis behoorden en zich hier tijdelijk ophielden, om schildpad en tripang te vangen. De groep heeft geen vaste bevolking en wordt nimmer bezocht door de Maleische handelaars, die Waigeoe aandoen; ook was er, voorzoover de hier ontmoete inlanders wisten, nimmer een Europeesch schip geweest. De eilanden heeten Nan, Nan-lama en Joe [2].

---

[1] Voor het volgende overzicht dezer reis stonden mij wederom ten dienste de beide Rapporten van den Kontroleur en van den Kommandant der Batavia. Het eerste is reeds uitgegeven in het *Tijdschrift voor Ind. Taal-, Land- en Volkenkunde* (D. XXVII, bl. 409—437), het tweede in uittreksels medegedeeld in het *Jaarboek der K. Nederl. Zeemagt*, 1880–1881, bl. 446–451. Vergelijk voorts het *Koloniaal Verslag* van 1882, bl. 22—25.

[2] Vergelijk hetgeen door mij over de Asia-Eilanden is medegedeeld in *Reizen naar Ned. N.-Guinea*, bl. 396 en 471.

Daar hier dus niets te verrichten viel, stoomde men des nachts zuidwaarts naar de Ajoe-Eilanden en den volgenden morgen langs de oostzijde dier groep, die volgens de nog altijd het meest in bijzonderheden tredende beschrijving van den Engelschen zeevaarder Forrest in 1775 uit zestien eilandjes bestaat. Reeds op een afstand van drie uur uit den wal ontmoette men een dertigtal visscherspranwen, welke ranke vaartuigjes slechts met twee personen bemand zijn, zoodat het inderdaad bewondering verdient, dat zij tot uitoefening van hun bedrijf zich daarmede zoover in zee wagen. In den voormiddag was de Batavia voor het aan de zuidzijde der groep gelegen hoofdeiland Ajoe-Baba, waar het evenmin als bij de Asia-Eilanden gelukte, ankergrond te vinden. Het koraalrif strekt hier slechts een kwart mijl uit den wal, zoodat men de woningen van de kampong Osba duidelijk van boord kon onderscheiden. Ook woei er de Nederlandsche vlag, hetgeen opmerking verdient, daar de groep, voorzoover bekend is, nimmer van regeeringswege bezocht werd. De Kimalaha van Osba, een oud man, als Tidoreesch hoofd gekleed, die met verschillende prauwen aan boord kwam, verklaarde dan ook, dat de groep nimmer door Europeesche vaartuigen was aangedaan, en was zeer verheugd, nu een bezoek van een stoomschip te ontvangen. Zijne aanstelling als Kimalaha had hij van den Radja van Waigeoe ontvangen; ook erkende hij den Sultan van Tidor als zijn soeverein en verzuimde niet, de Tidoreesche Prinsen hulde te bewijzen. Volgens zijne verklaring bestond de bevolking der groep uit 1500 zielen. Osba met een dertigtal ellendige hutten is er de eenige groote kampong, overigens woont de bevolking zeer verspreid; op het eiland Popi is nog een Kimalaha. De bewoners van Ajoe zijn Papoes en meerendeels nog heidenen. Zij zien er forsch uit, maar lijden veel aan huidziekten. Hunne kleeding en wapens verschillen niet van die der bewoners van Waigeoe en Salawatti. Behalve van visch en schildpadden voeden zij zich hoofdzakelijk van oebies, die de vrouwen aanplanten; sago-boomen zijn er slechts weinige op de groep. Nadat men aan het hoofd een Nederlandsche vlag voor zijne prauw en kleedingstukken gegeven had, ook tabak en geschenken aan zijne onderhebbenden had uitgedeeld, stoomde de Batavia naar de Mapia-Eilanden, waar men door buiig weder eerst den 19[den] Maart aankwam [1].

[1] Vergelijk over de Ajoe-Eilanden nog **Forrest**, *Voyage aux Moluques et à la Nouvelle Guinée*, p. 96—103 en *Reizen naar Ned. N.-Guinea*, bl. 397 en

Des morgens stond er op het rif, dat de Mapia-Eilanden omsluit, zoo hevige branding, dat men voor den achtermiddag geen gemeenschap met den wal kon hebben. Terstond zag men echter, dat er van de nederzetting der vreemdelingen op Pegun alleen de Engelsche vlag woei. [1] Nadat men geland was, verontschuldigde de Sengadji zich deswegens, omdat hij aanvankelijk de Batavia voor een sinds lang verwacht Duitsch stoomschip had aangezien, terwijl hij, die op een der andere eilanden woonde, wel de hem in 1879 uitgereikte aanstelling had medegebracht, maar in der haast de Nederlandsche vlag vergeten had. Hem werd op nieuw met nadruk te kennen gegeven, dat hij bij de aankomst van ieder schip de Nederlandsche vlag moest hijschen, hetgeen de man, die blijkbaar uit onwetendheid gezondigd had, beloofde, te zullen nakomen. Daar de hoofden der nijverheidsonderneming vertrokken waren, stond thans als eenig Europeaan aan het hoofd der nederzetting zekere Harry, een oud en gebrekkig matroos, die voor veertig jaar te Jap, het grootste eiland der westelijke Karolinen, was achtergebleven en sedert voortdurend in den Grooten Oceaan had rondgezworven. Sinds drie maanden wachtte hij op een schip, dat hem en den door zijne zorgen ingezamelden voorraad kopra en tripang zou afhalen. Daar er van dezen matroos, die niet lezen en schrijven kon, geen voldoend uitsluitsel over de verdere plannen der nijverheidsonderneming te verkrijgen was, vertrok de Batavia tegen den avond naar Dorei, waar men den volgenden dag aankwam. Te Dorei verbleef men vijf dagen, om kolen in te nemen; volgens de hoofden en zendelingen was daar en in de omstreken alles in gewenschte rust. Alleen vernam men, dat de Ternataansche schoeners sedert het tot stand komen der geregelde stoomvaart op Nieuw Guinea's-Westkust in veel grooter getal dan te voren de Geelvinkbaai bevoeren, hoofdzakelijk om damar op te koopen, en dat twee

---

470. In het *Tijdschr. voor Ind. Taal-, Land- en Volk.*, p. 410 en 411, heet de hoofd-kampong Otba, zoo ook in het *Kol. Verslag*, terwijl ik uit het door mij geraadpleegde Rapport van den Kontroleur Osba las.

[1] In het *Tijdschrift voor Ind. Taal-, Land- en Volkenk.*, bl. 418, heet deze nederzetting Pegrin, zeker een drukfout voor Pegun; Carteret berichtte toch reeds, dat de drie eilanden der groep Pegun, Onata en Onello heetten. Op het kaartje, dat hij van deze groep naar de aanwijzingen van een door hem medegenomen inlander gaf (Hawkesworth, *Voyages to the Southern Hemisphere*, Vol. I, p. 389) is echter Pegun het noordelijke eiland, terwijl beide rapporten over deze reis der Batavia de vreemde nederzetting op het zuideiland plaatsen.

dezer schepen, de Zwaluw en de Hanefi, bij Ansoes en Roon gestrand waren. De opvarenden waren echter gered en van het laatste schip ook lading en inventaris geborgen

Den 25sten Maart verliet de Batavia Dorei, verzeld door den Majoor dier plaats Samuel, om op het vervolg der reis als tolk dienst te doen. Allereerst stevende men naar Korrido op de Schouten-Eilanden, dat in 1872 door den heer Coorengel, maar sedert niet van regeeringswege bezocht was. Waarschijnlijk verleid door de groote kaart achter mijne ***Reizen naar Nederl. N.-Guinea*** plaatsen de heeren van Oldenborgh en Medenbach Korrido op het eiland Sowek, hoezeer ik dit reeds in de bijlagen achter dit werk (bl. 401 en 402) verbeterde. Volgens den Franschen natuuronderzoeker Raffray, die in 1877 eenigen tijd zoo te Sowek als te Korrido doorbracht, staat de eerste vrij aanzienlijke plaats onder een eigen Sengadji en ligt op het kleine eiland Sowek voor de zuidkust van het veel grootere Korrido, welks gelijknamige hoofdnegorij tot voor korten tijd nagenoeg alleen door handelaars bezocht werd. De Sengadji van Korrido begaf zich terstond na aankomst der Batavia met een aantal prauwen naar het stoomschip. Men vernam nu dat er rust en vrede heerschten en dat het rooven van slaven had opgehouden. Sedert vele jaren hadden de korra-korra's van Salawatti en Gebe geen schatting namens den Sultan geind; slechts een enkele Ternataansche schoener kwam hier van tijd tot tijd. Gewoonlijk gaan eenige prauwen van Korrido naar Dorei, om schildpad en tripang tegen ijzer en blauw katoen te verruilen; ook worden die waren door Doreische prauwen te Korrido aangebracht. Van den hier in 1850 opgerichten merkpaal was het wapenschild, dat reeds in 1872 was afgevallen, nu geheel verdwenen; op verzoek van den Sengadji werd er thans een nieuw geplaatst. Bij dit bezoek aan den wal ondervond men op nieuw de luidruchtigheid en vrijpostigheid der bewoners van Korrido, die door Coorengel en Raffray met zoo levendige kleuren zijn afgeschilderd. Deze Papoes zijn klein van gestalte en meer dan de elders wonende stammen bedekt met cascado en andere huidziekten. Ook scheen hier lepra te heerschen; men zag toch personen zonder neus en vele met zwerende handen en voeten. Opmerking verdient het, dat sommige, zoodra de Batavia geankerd was, het schip met lange touwen gingen meten, zoo men zeide, om die als heilig (***karowaar***) te bewaren. Dit feit herhaalde zich in het vervolg der reis op de meeste

plaatsen, die men in de Geelvinkbaai en verder oostwaarts aandeed. Volgens den heer van Oldenborgh bestaat Korrido uit de kampongs Wak Biada, Wak Mandi, Wak Mefori en Wak Amien, geheel andere namen, dan die de heer von Rosenberg in 1869 opteekende. Amien wordt ook door den heer Coorengel vermeld (*Reizen naar Ned. N. Guinea*, bl. 194 en 196), terwijl Wak Mefori doet vooronderstellen, dat die kampong door Meforeezen bewoond is. De overige door den heer Coorengel bijeenverzamelde plaatsnamen verschillen echter zoo zeer van die, welke men den heer van Oldenborgh als onderhoorigheden van den Korano van Biak opgaf, dat laatstgenoemde de hem verstrekte mededeelingen niet eens heeft opgeteekend, omdat hij daaraan niet genoeg vertrouwen hechtte.

Met nadruk moet ik er hier nog eens op wijzen, hoe gering onze kennis der Schouten-Eilanden eigenlijk is. Volgens de kaarten moet deze groep in uitgestrektheid Batjan of onze provincie Limburg overtreffen, maar tot dusverre zijn alleen twee niet ver verwijderde plaatsen Korrido en Sowek door wetenschappelijke reizigers bezocht, terwijl het beloop der kustlijn nog zoo weinig bekend is, dat men niet eens met voldoende zekerheid weet, of de groep volgens de voorstelling der meeste kaarten inderdaad uit twee a drie hoofdeilanden, dan wel, zooals Dr. A. B. Meyer wil, slechts uit één groot eiland met omliggende kleinere bestaat. Wanneer regeeringsbezoeken, zooals dat van Coorengel en nu dat der Batavia in één dag, misschien zelfs weinige uren, afloopen, dan mogen zij tot het vertoonen der vlag eenig nut hebben, land- en volkenkunde kunnen daaruit geen voldoende vruchten plukken. Met belangstelling vernamen wij dan ook door de te Dorei gevestigde zendelingen van Hasselt en Jens, die in Juli 1882 het reeds door von Rosenberg vermelde Bosnik op het eiland Biak bezochten, dat deze plaats in den allerlaatsten tijd een der drukst bezochte havens der Geelvinkbaai geworden is, wegens de buitengewone hoeveelheid damar, die Biak oplevert. [1] Dientengevolge mag men verwachten, dat wij eerlang beter kennis zullen verkrijgen van de te voren door hunne woestheid in de geheele Geelvinkbaai zoo beruchte Biakkers en van de door dezen stam bewoonde landstreek.

Had de Batavia zich nauwelijks een dag te Korrido opge-

---

[1] *Berigten van de Utrechtsche Zendingsvereeniging*, 1883, bl. 89.

houden, voor Awek op de noordkust van het eiland Jappen vertoefde men slechts een uur. Zelfs kon er door de op deze steile kust staande branding niet geland worden, zoodat alles, wat men hier te weten kwam, alleen berustte, op hetgeen de twee aan boord gekomen hoofden geliefden mee te deelen. Zoowel de Korano als de Djaudjau van Awek droegen niets dan een tjidako; op de vraag, waar de bij het bezoek der Soerabaja gegeven kleedingstukken en akte van aanstelling waren, heette het, dat die versleten en verloren waren. Ook hier hadden de korra-korra's van Salawatti in lang geen schatting geind. De bewoners van Awek waren voor het oogenblik in oneenigheid met de bergstammen in het binnenland, die het inzamelen van damar in de bossen niet wilden toelaten. Niettemin hadden zij eene aanzienlijke hoeveelheid dier harssoort bijeen en brachten die in weerwil der ruwe zee naar het stoomschip, zeer verwonderd, dat men die daar niet koopen wilde, waarop de meeste prauwen ijlings terugvoeren. De Papoes van Awek droegen weinig lijfsieraden, maar vele waren op voorhoofd, borst, rug, armen en beenen met blauwe figuren getatoeëerd. Jappen is na het Prins Frederik Hendrik-Eiland — dat wegens de geringe breedte der Prinses Marianne-Straat haast als een deel van het vaste land kan beschouwd worden — het grootste eiland van Nederlandsch Nieuw-Guinea; het is toch een vierde grooter dan Waigeoe en bijna even groot als Salawatti en Misool te samen. Volgens de door den heer van Oldenborgh te Awek verkregen inlichtingen liggen op de noordkust van Jappen van het westen naar het oosten de negorijen Pomi, Serowe, Awek en Jobi; in het binnenland zijn groote negorijen, onder anderen Warinan en Koreap, terwijl de bergbewoners hier den algemeenen naam Awendori dragen. Naar hetgeen de Italiaansche natuuronderzoeker Beccari in den zomer van 1875 op de zuidkust van Jappen vernam, worden daar de berglieden Kamampa genoemd en voor kannibalen uitgekreten. Misschien berust dit verschil van naam hierop, dat de strandbevolking der zuidkust eene andere taal spreekt, dan die der noordkust, hoewel het ook zeer waarschijnlijk is, dat het binnenland van Jappen, welks oppervlakte die van Overijssel overtreft, door verschillende stammen bewoond is.[1] Nadat men aan de hoofden van

[1] In het *Tijdschrift voor Ind. Taal-, Land- en Volkenk.*, bl. 418, even als in het *Kol. Verslag* heeten de beide eerste negorijen Romi en Saoe, waarvoor men volgens het Rapport van den heer Medenbach, in verband met de in 1871 door

Awek een Nederlandsche vlag en een nieuw stel kleeren gegeven had, en hun verschillende geschenken voor de overige bevolking had uitgereikt, werd de reis langs de noordkust van Jappen voortgezet, waar men met kijkers hoog in het gebergte verschillende dorpen kon zien liggen.

Den 29sten Maart stoomde de Batavia de Humboldt-Baai binnen, waar men aan de oostzijde het anker liet vallen in een inham bezuiden Kaap Bonpland tusschen het Muskieten- en Meeuwen-Eiland, dicht bij de plek, waar tijdens het bezoek der Soerabaja de wapenpaal was opgericht. Bij onderzoek aan den wal bleek die niet meer te vinden, zoodat er nu een nieuwe gesteld werd. Daar echter de inboorlingen hier zoo bijzonder op ijzer belust zijn, mag betwijfeld worden, of zij voor hen zoo kostbare voorwerpen als het wapenschild en de groote spijkers ongedeerd zullen laten staan. Ook nu had men evenals bij de drie vorige bezoeken van Nederlandsche schepen geen dienst hoegenaamd van den uit Dorei medegenomen tolk en kon dus onmogelijk de inlanders beduiden, waartoe dit merkteeken moest strekken. In vergelijking met de het vorige jaar bezochte woeste Papoes van Nieuw-Guinea's Zuidkust maakten de bewoners der Humboldt-Baai een bijzonder gunstigen indruk op de opvarenden der Batavia; zij schenen hun lang zoo afschrikwekkend wild niet als zij door van der Crab en de Kommissie der Soerabaja, door Moresby en de geleerden op de Challenger beschreven werden. De inboorlingen der Humboldt-Baai zijn veel steviger gebouwd en niet zoo afzichtelijk door hunne huidziekten; ook zijn hunne prauwen veel beter bewerkt en daardoor zeewaardiger. Al gaan deze Papoes geheel naakt, door het sierlijke snijwerk der prauwen en de keurig van boomvezels gevlochten zakken en taschjes staan zij in beschaving hooger dan andere Papoesche stammen, die in den schaamgordel reeds een begin van kleeding hebben aangenomen. Ook droegen de vrouwen, die men hier te zien kreeg, alle een korte sarong van boombast. Bij deze gelegenheid werd de lengte van Kaap Bonpland bepaald op 140° 47′ 55′ O. L. van Greenwich, dus iets westelijker dan in 1858 bij het bezoek der Etna was waargenomen (verg. ***Reizen naar Nederl. N-Guinea***, bl. 120). Den 30sten

---

den heer van der Crab verkregen inlichtingen (***Reizen naar Ned. N.-Guinea***, bl. 85—87, verg. nog bl. 282), stellig Pomi en Serowe of Serewe moet lezen. Over Beccari's eerste bezoek aan Jappen is mij niet anders bekend dan de beknopte mededeelingen in Guido Cora, ***Cosmos***, III, p. 91.

Maart werd de geheele baai rondgestoomd, waarbij men op de Magdalena-Eilanden twee dorpen zag. De heer van Oldenborgh vermoedde, dat dit de kampongs Maba en Tae zijn zouden, waarvan de juiste ligging mij (t. a. pl. bl. 276) onzeker was. Het is hem echter daarbij ontgaan, dat die negorijen volgens Beccari in het oosten der baai lagen, terwijl de in 1875 bezochte kampong op het westelijke Magdalena-Eiland in de reisbeschrijving der Soerabaja Oensau genoemd wordt.

Nog denzelfden dag vertrok de Batavia naar de westwaarts liggende Sadipi-Baai, waar de Soerabaja geen ankergrond had kunnen vinden, maar men nu daarin slaagde bij de oostelijkste kampong, die Ramsi heet. De bewoners dezer baai gelijken veel op die der Humboldt-Baai, maar lijden meer aan cascado; hunne taal kon evenmin door den tolk verstaan worden. Daar zij bovendien evenals vele stammen van Nieuw-Guinea de klanken zeer onduidelijk doen hooren, kon de heer van Oldenborgh de namen der drie andere dorpen niet met zekerheid opteekenen. Dewijl men hier onder de bevolking eenige messen en kralen aantrof, schijnt die met de westwaarts wonende Papoes meer verkeer te hebben dan hunne naburen der Humboldt-Baai. Op de hellingen der bergen zag men groote aanplantingen van aardvruchten en pisangs, ook van maïs, en daar men op de steile kust tusschen de Humboldt- en Sadipi-Baai in kleine inhammen enkele hutjes had waargenomen, mag men daaruit opmaken, dat deze Papoes onderling vreedzaam leven. Daar de dicht onder den wal liggende ankerplaats geen voldoende veiligheid voor den nacht aanbood, verliet de Batavia reeds des avonds de Sadipi-Baai en bereikte den laatsten Maart de breede Walckenaers-Baai, welks bewoners de heer van der Crab in 1871 het eerst vluchtig had leeren kennen.

De kust der Walckenaers-Baai vertoonde overal sporen van bewoning, maar op het strand dezer geheel voor de golven van den Grooten Oceaan openliggende baai stond ook nu weder zoo hevige branding, dat aan geen landen met de sloep te denken viel. De opvarenden der vele prauwtjes, die men in zee ontmoette, wezen alle met vriendelijke gebaren naar het oostelijkste der aan de westzijde der baai liggende eilanden, waar op de zuidpunt een menigte menschen de komst van het stoomschip afwachtten. Dit eiland is waarschijnlijk hetzelfde, dat Dumont d'Urville op zijne ontdekkingsreis in 1827 Merkus-Eiland noemde, als een dankbare hulde aan den lateren Goeverneur-Generaal, die toen als

Goeverneur der Molukken de Fransche zeevaarders der Astrolabe zoo gastvrij ontving. Ook hier was geen ankergrond te vinden, maar daar men een geschikte plek zag, om te landen, besloot men er een wapenbord te plaatsen. Nergens werd men zoo vriendelijk ontvangen en feestelijk ingehaald als op Merkus-Eiland. Vrouwen en kinderen boden bij het aan den wal stappen klappers en andere vruchten aan, terwijl de mannen stukken hout gereed legden, om de sloep door de branding op het strand te sleepen. Onder het geroep van ***sobat, sobat***, geleidden de vrouwen de Nederlanders naar hunne negorij, die Jori bleek te heeten en uit een veertiental afzonderlijk staande huizen bestond. Ieder dezer woningen, die het meest op die der Hattammers gelijken, is door verschillende gezinnen bewoond en omgeven met een plantsoen van kokosboomen, manga's, pinangs en pisangs, waaronder men ook de overal in Indië als sierbloem gebruikte kembang-sapatoe (***Hibiscus Rosa Sinensis***) aantrof en de struik met de bonte, pepermunt-geurige bladen, die zoo op de Zuidkust als elders op Nieuw-Guinea veel voorkomt. Allen hadden zich met deze bloemen en bladeren getooid.

De Papoes der Walckenaers-Baai zijn van een anderen stam dan die der Humboldt- en Sadipi-Baaien en komen, zooals reeds de heer van der Crab opmerkte, meer overeen met de bewoners der westelijk liggende kust van Tabi of Tobi. Hunne taal kon echter ook niet verstaan worden door den van Dorei medegenomen tolk. De flink gebouwde mannen hebben een roodzwarte huid, terwijl de vrij slanke vrouwen donkerder van kleur zijn dan in de Humboldt-Baai en niet op schoonheid kunnen bogen. De mannen dragen een tjidako, die bij sommige met knoop- of vlechtwerk versierd is, de vrouwen een korte sarong van boomschors. Bijzonder eigenaardig is de haardracht dezer Papoes; zij hebben toch niet de groote kroeskoppen, die men elders op Nieuw-Guinea's Noordkust aantreft, maar vlechten evenals de Papoes der Zuidkust hun haar in strengetjes, die als zij los hangen, tot de schouders neerdalen. Sommigen echter geven aan hun haardos allerlei fantastische vormen, zoodat die op een helm, hoed of een tulband gelijkt, of wel als een toren is opgebouwd. Meestal dragen zij in het haar geen sieraden, zelfs niet de elders algemeen tot kam dienende vork; slechts enkelen hadden er vederen van den zwarten paradijsvogel ingestoken. Velen hadden ook doorboorden neus en ooren, waarin dan

evenals bij de Doreiers kleine kettingjes van schildpad hingen. Voorts hebben de mannen borst- en halssieraden van varkens- en kaaimanstanden, schelpen, rotan, roode blauwe en witte vruchtpitten, soms ook van kralen. Slechts enkelen waren getatoeëerd. Deze beschrijving der bewoners van de Walckenaers-Baai komt zoozeer overeen met die der Papoes van Tabi, welke Teysmann gegeven heeft, dat men mag aannemen, dat zij onderling stamverwanten zijn [1]. Nu en dan wordt de Walckenaers-Baai door Ternataansche schoeners bezocht, die er schildpad en tripang tegen kralen en boslemmermessen inruilen. De bewoners verstonden daardoor enkele Maleische woorden, terwijl Korano bij hen *oudste der familie* scheen te beteekenen; er waren er toch bijna zooveel als huizen. Huidzieken zag men hier weinig, daarentegen een tweetal krankzinnigen, die met bijzonderen eerbied en voorkomenheid behandeld werden. Het wapenbord werd aan een grooten waringin-boom bevestigd, waarbij al de bewoners van Merkus-Eiland om strijd behulpzaam waren. Vooral genoegen deed hun de groote Nederlandsche vlag, die men er naast plantte, en de kleinere vlaggen, die in hunne prauwen werden opgesteld.

Van de Walckenaers-Baai stoomde de Batavia westwaarts, zoo dicht mogelijk langs de kust, die allengs lager wordt. Op vele plaatsen zag men kampongs en klapperboomen, zoodat dit deel van Nieuw-Guinea vrij bevolkt is. Nadat men des nachts de Arimoa-Eilanden was voorbij gevaren, bevond men zich in den morgen van 1 April voor de mondingen der Amberno-Rivier. In tegenstelling van den heer Coorengel, die aan dezen stroom slechts geringe beteekenis toekent (*Reizen Nederl. N. Guinea*, bl. 198), verklaart de heer van Oldenborgh uitdrukkelijk, dat de monden van den Amberno veel breeder zijn dan die van den Kapoeas van Borneo's Westerafdeeling, en dat de waterverkleuring zich hier in zee veel verder uitstrekt dan op de Westkust van Borneo. Met grond mag dus verondersteld

[1] Verg. *Reizen naar Nederl. N.-Guinea*, bl. 109 en 111. Eene goede afbeelding van een inboorling van dit deel van Nieuw-Guinea met den eigenaardigen, in strengen los fladderenden haardos vindt men bij Sir Edward Belcher, *Voyage round the world*, V. II, p. 82. Daar onze reizigers, en op hun voetspoor het *Koloniaal Verslag* en het *Jaarboek der Zeemagt*, hardnekkig *Valkenaars-Baai* blijven spellen, verwijs ik nogmaals naar mijne noot op bl. 111, waar reeds werd aangetoond, dat Dumont d'Urville deze baai naar den Franschen geleerde *Walckenaer* benoemde.

worden, dat de Amberno grooter hoeveelheid zoet water in zee voert, en dat de oorsprong van dit uitgestrekt stroomgebied aan de noordzijde van het raadselachtige Sneeuwgebergte moet gezocht worden.

Den 2den April stoomde men tusschen Koeroedoe en Jappens oosthoek de Geelvinkbaai in naar Seroei-Ambai, welke plaats de heer van Oldenborgh reeds in 1879 op zijn eerste reis met de Havik had aangedaan, en waar men nu loodsen voor de nog nimmer door een Nederlandsch oorlogschip bevaren Oostkust der Geelvinkbaai hoopte te verkrijgen. Evenmin als op den tocht der Soerabaja mocht men daar nu in slagen, want, zooals men den volgenden dag te Ansoes op nieuw ondervond, begrijpen de bewoners van Jappens zuidkust al te goed, hoe zij door hunne vroegere slavenjachten bij de Aropenners staan aangeschreven, om zich gaarne in dat land te begeven. Behalve de hoofden kwamen te Seroei een groot aantal inlanders met prauwtjes naar de Batavia, damar te koop aanbieden, welk artikel in den laatsten tijd veel door de Ternataansche schoeners wordt opgekocht, maar waarvan de inzameling nog al eens verwikkelingen met de bergstammen in het binnenland doet ontstaan. Aan dit meerdere verkeer was het voorzeker ook toe te schrijven, dat de Nederlandsche vlag van verschillende woningen wapperde, toen het stoomschip het anker liet vallen. Ook getuigde het van grootere veiligheid, dat het afdak en de randjoe-versperring om den merkpaal waren weggenomen, hoewel het wapenschild zich in behoorlijken staat bevond. Bij het bezoek te Ansoes op 3 April kwamen wel honderd prauwen de Batavia te gemoet, waarop zich ook vrouwen en kinderen bevonden, die in 1879 in het bosch gevlucht waren, evenals zulks ook bij deze gelegenheid te Seroei plaats had. Ansoes was zeer vooruitgegaan door den damar-handel. De beide Ternataansche firma's Bruyn en van Duivenbode hadden er sedert eenigen tijd de heeren van der Meer en Dupont als agenten geplaatst, om dat produkt op te koopen; eerstgenoemde was nu wegens ziekte naar Ternate teruggekeerd, maar zou vervangen worden door den wegens den in 1877 geslaagden tocht naar het bergland der Karooners bekenden Léon Laglaize. Ongelukkig waren de geldelijke resultaten dezer twee ondernemingen beneden de verwachting gebleven, vooral omdat de bewoners van Jappen niet wilden toelaten, dat de agenten met hunne uit de Molukken aangebrachte werklieden het binnenland ingingen, om

zelf damar te graven, zoodat zij zich bepalen moesten tot het inkoopen der door de bergbewoners ingezamelde hars, die grootendeels van mindere kwaliteit is. In vergelijking met de zoo kort te voren bezochte Papoesche stammen der Humboldt- en Walckenaers-Baaien, wier flinke lichaamsbouw zoozeer de aandacht trok, maakten de bewoners van Jappen weinig indruk; ook hunne lijfsieraden zijn met veel minder smaak en zorg bewerkt.

Van Ansoes stoomde de Batavia den 4den April bezuiden het eiland Nawi of Dwarsindenweg, dat sommige kaarten Aropen noemen, om met het aanbreken van den volgenden dag de onbekende Oostkust der Geelvinkbaai te naderen. Zuidwaarts scheen de lage kust geheel met in het water staande rizophoren begroeid en onbewoond; nergens zag men althans woningen of kokosboomen. Smallere en breedere inhammen waren waarschijnlijk de monden van rivieren, aan wier oevers, volgens hetgeen men op Jappen vernomen had, de bevolking van Aropen moet wonen. Ook Jacob Weyland, die in 1705 de Geelvinkbaai ontdekte en in hare geheele uitgestrektheid opnam, plaatste in dit deel der Oostkust geen woningen op zijne groote kaart, wier juistheid, ook wat de breedtebepalingen betreft, zeer geprezen wordt door den heer Medenbach. Wel teekende hij meer noordelijk dan de koerslijn der Batavia op de kust tegenover Nawi en verder tot het eiland Koeroedoe, dat op zijne kaart met het oosteinde van Jappen samenvalt, een drietal negorijen, uit eene waarvan hij twee inlanders meenam. Zoo ook plaatst Dr. A. B. Meyer, die in 1873 in een Arabischen schoener langs de Oostkust voer, maar benoorden den derden breedtegraad vrij ver uit den wal bleef, daar de kampongs: Risjeila, Weoedjoeira, Noewoa, Amandole, Waniwora, Weissaroe, Wareni en Waropin. [1] Des namiddags ten vier uur zag men op de hoogte van den derden breedtegraad eenige prauwtjes, die eerst in een smalle kreek vluchtten, maar toen de Batavia voor anker lag, behoedzaam het vaartuig naderden; gelukkig verstonden de opvarenden de taal van Wandammen en kon men door middel van den Doreischen tolk een onderhoud met hen voeren. Deze Papoes van

[1] Adolf Bernhard Meyer, *Auszüge aus den auf einer Reise nach Neu-Guinea im Jahre 1873 geführten Tagebüchern.* Op den titel van dit werk staat Dresden 1875, maar eerst vijf jaar later, dus na de verschijning mijner *Reizen naar Nederl. N.-Guinea*, werd dit werk hier te lande door den boekhandel verspreid.

Aropen gelijken in elk opzicht op de Wandammers, die hen jaarlijks in den oostmoeson bezoeken, om schildpad en tripang tegen ijzer in te ruilen, en hier een soort van opperheerschappij voeren. Onlangs hadden zij zelfs een Korano aangesteld, die juist afwezig was en zich op het tegenoverliggende Moor, het oostelijkste der beide Terschelling-Eilanden, ophield. Hunne negorij heette volgens den heer van Oldenborgh Wajoenami, welke naam ook bij Dr. Meyer voorkomt, terwijl daarentegen het Rapport van heer Medenbach hier van de twee kampongs Painan en Making gewag maakt, welke laatste plaatsnaam met het door Meyer en reeds vroeger door von Rosenberg vermelde Makini overeenstemt, terwijl de eerste als een schrijffout voor Wainami kan beschouwd worden. In elk geval was deze plek blijkens de kaart van Weyland reeds bewoond in het begin der vorige eeuw. Daar het terrein aan den mond der rivier iets hooger was dan de overigens meest onder water staande kust, besloot men daar op 135° 48′ O. L. en 3° Z. Br. een wapenbord te plaatsen. Met vreugde boden de inlanders daarbij de behulpzame hand, niet onwaarschijnlijk, omdat zij dit als een soort van gelijkstelling met hunne overheerschers van Wandammen aanmerkten.

Den 6den April werd de reis voortgezet naar het zuideinde der Geelvinkbaai. Eerst stoomde men voorbij het Notendopje, dat evenals de daarachterliggende zandplaat reeds op Weylands kaart is afgeteekend. De meer naar het midden der golf liggende Haarlem-Eilanden heeten volgens den heer van Oldenborgh bij de inboorlingen Maboen en Sawaai; daar echter deze groep slechts uit één grooter eiland en een aantal zeer kleine bestaat, is Meyers opgaaf misschien juister, die de geheele groep Manbonsawai noemt. Daarna voer men bezuiden Vader Smit om, en terwijl men de eilanden Leiden, Alkmaar en Enkhuizen aan stuurboord liet liggen, tusschen Hoorn en de Vier Gebroeders door, totdat des avonds aan de zuidzijde van het evenals de vorige eilanden onbewoonde Angermeos geankerd werd. Al de zooeven genoemde Hollandsche eilandsnamen danken hun oorsprong aan Weyland; volgens Dr. Meyer heeten de drie eerste bij de Papoes Noetawari, Noesa Biwauri en Naboeri, terwijl de heer von Rosenberg reeds de inlandsche namen der twee laatste Gigir en Komboer vermeld had. Bij deze vaart der Batavia langs de Zuidkust der Geelvinkbaai zag men een paar maal rook diep in de bergen, maar aan het strand geen wonin-

gen; Roebi, een weinig bewesten Vader Smit, waar Meyer in 1873 zich een paar weken ophield, en van welks door de aanraking der Maleische handelaars onbedorven bevolking hij een idyllisch tafereel geeft, schijnt men onbemerkt te hebben voorbijgevaren. Overigens merkt de heer Medenbach nog op, dat dit zuidelijk gedeelte der baai in de kaart van Weyland minder nauwkeurig is voorgesteld, en dat de kust daar 18 minuten te veel zuidwaarts geplaatst is.

De Batavia bracht den 7den April een bezoek te Roon, van welk reeds herhaaldelijk beschreven eiland niet veel te melden viel. Daar het wapenbord van den paal gevallen was, werd het op nieuw bevestigd, terwijl de hier aanwezige Sengadji van Wandammen verzekerde, dat de merkpaal in zijne woonplaats nog ongedeerd was. Ook ontmoette men te Roon de bemanning van den gestranden schoener Hanefi, die bij dit ongeval zoo van de Rooners als Wandammers groote hulpvaardigheid ondervonden had. Blijkbaar is er op Roon meer welvaart dan te voren; het cijfer der bevolking neemt toe, en verschillende groote woningen waren in aanbouw. Ook de hierboven genoemde zendelingen van Hasselt en Jens, die een jaar na de Batavia Roon bezochten, om er de gelegenheid voor een zendingpost op te nemen, werden op de welwillendste wijze ontvangen. Daar hier zoo weinig te verrichten viel, is het inderdaad te bejammeren, dat geen poging werd aangewend, om meer kennis te verkrijgen van het binnendeel der Baai van Wandammen. Reeds in mijne ***Reizen naar Nederl. N.-Guinea*** heb ik er herhaalde malen (zie bl. 97, 257, 405 en 420) op gewezen, hoezeer wij hier in duisternis rondtasten. Behalve de nu voor het eerst door de Batavia bezochte Aropenners op de Oostkust der Geelvinkbaai, die min of meer aan de Wandammers onderworpen schijnen, moet er bij de woonplaatsen der Wandammers op de Westkust een ander Aropen-Assini zijn, zooals laatstelijk weder door Dr. Meyer verzekerd werd. Maar deze natuuronderzoeker, die op zijne rondreis door de Geelvinkbaai belangrijke gegevens verschafte voor het zuiderdeel der Westkust tusschen de schiereilanden Jauer en Jopengaar en evenzeer voor het noordelijk gedeelte van Wairoer naar Kaap Oranswari, heeft, evenals alle vorige reizigers van Weyland af, bij het tusschenliggende gedeelte zijne vaart buiten om het eiland Jop genomen en de daarachter liggende Baai van Wandammen onbezocht gelaten. Zelfs van der Crab en de Soerabaja, die hun

onderzoek aan de westzijde van Jopengaar tot Wassior uitstrekten, volgden op de reis van daar tot Wairoer denzelfden koers buitenom, en terwijl de eerste de negorij Wassior tot het landschap Aropen rekende, plaatst de Kommissie der Soerabaja die in Wandammen. Een onderzoek van dit deel der kustlijn der Geelvinkbaai blijft dus dringend gewenscht, vooral omdat er eene, zij het ook geringe, mogelijkheid bestaat, dat er eene watergemeenschap gevonden wordt tusschen de Wandammen-Baai en de van de tegenoverliggende kust van Kowiai zoo diep in het land dringende Argoeni-Baai.

Na dezen tocht door de Geelvinkbaai vertoefde de Batavia op nieuw een paar dagen te Dorei, om steenkolen te laden en eenige noodzakelijke herstellingen aan de machine te verrichten. Ten bewijze hoezeer de damar-handel toeneemt, strekke, dat men hier vier schoeners aantrof, grootendeels met dit produkt geladen, die op gunstigen wind wachtten, om naar Ternate te vertrekken. Van Dorei voer de Batavia ditmaal zoo dicht mogelijk langs Nieuw-Guinea's Noordkust, die zich bewesten de Geelvinkbaai door de steile en hooge bergen zoo indrukwekkend voor het oog vertoont. Met gunstigen oostenwind stoomde men tusschen den vasten wal en Middelburg, het zuidelijkste der Meossoe-Eilanden, en liet tegen den avond van 13 April het anker vallen voor het naar mijn beste weten nog nimmer door een Nederlandsch oorlogschip bezochte Asi of Haas. Deze kampong beslaat het eenige open plekje op het hier overigens zoo rotsachtige strand en bestaat uit slechts drie woningen, zooals reeds volgens te Salawatti bekomen inlichtingen door de Kommissie der Soerabaja was opgegeven (verg. *Reizen naar Nederl. N.-Guinea*, bl. 58 en 223). De heer Medenbach merkt nog op, dat de hier op de kaarten geteekende baai vijf minuten te veel westelijk ligt en te groot is voorgesteld, daar er bij Asi slechts een kleine inham is. Er kwamen geen inlanders aan boord en daar de negorij tijdelijk verlaten scheen, werd de reis naar Salawatti voortgezet, waar men zich den volgenden dag, dewijl er te Samaté niets te verrichten viel slechts enkele uren ophield. Het hoofddoel van dezen tocht der Batavia was nu volbracht, daar men de Humboldt-Baai, het noordoostelijk grenspunt van Neerlandsch-Indië bezocht had en zooveel mogelijk in onbekende deelen van Nieuw-Guinea's Noordkust en op de omliggende eilanden betrekkingen met de bewoners had aangeknoopt. Het stoomschip had dus de terug-

reis naar Ternate kunnen aanvaarden, ware het niet, dat het Indisch Departement van Marine den heer Medenbach nog een archaeologisch onderzoek in de Maccluersgolf, benevens hydrografische opnemingen op Cerams oosthoek en de daarbij gelegen eilanden had opgedragen.

Om de Maccluersgolf te bereiken, stoomde de Batavia derhalve bewesten Salawatti om, eerst voorbij het eiland Kabon en daarna tusschen de Schildpad- en Gebroken-Eilanden recht op Pinon aan, welk laatste eiland, zooals elders door mij werd opgemerkt (*Reizen naar Nederl. N.-Guinea*, bl. 412, 413 en 476) Pinang moet heeten. Tegen den avond van 15 April werd voor de verlaten kampong Atti-Atti geankerd en den volgenden dag een bezoek gebracht aan Roembatti en Sisir. Het in 1880 door de Bromo op de eerstgenoemde plaats opgerichte wapenbord bevond zich in goeden staat; overigens ligt deze negorij dichter bij Pattipi, dan bij Atti-Atti, zooals tot dusver op de kaarten was aangegeven. Op beide plaatsen kon men op nieuw opmerken, hoezeer dit deel van Onin door het drukke handelsverkeer in bloei en welvaart toeneemt; te Roembatti was zelfs de missigit sedert het vorige bezoek weder vergroot en vernieuwd. Den 17den April werd de oostwaarts van de Sekaar-Baai liggende groep eilanden onderzocht, om de Hindoe-beelden en inschriften optesporen, die daar volgens een opstel in de *Javabode* van 27 Maart 1880 gevonden waren, door den heer Th. B. Léon, die om handelsaangelegenheden de Maccluersgolf bezocht had. Voor de kultuurgeschiedenis ware het een buitengemeen belangrijk feit, indien het inderdaad bleek, dat de Hindoe-kolonisten in den Archipel, of zelfs de Hindoe-Javanen van lateren tijd, reeds voor de komst der Europeanen nederzettingen gesticht hadden op de ver afgelegen stranden van Nieuw-Guinea. Geen wonder derhalve, dat Mr. J. A. van der Chijs in de eerstvolgende bestuursvergadering van het Bataviaasch Genootschap de aandacht op dit opstel vestigde, en dat deze vereeniging, nadat zij van den heer Léon nadere inlichtingen omtrent zijne bevindingen verkregen had, zich tot den Kommandant der Zeemacht in Neerlandsch-Indië wendde met het verzoek, bij voorkomende gelegenheid de juistheid van dit feit door een onzer oorlogschepen te laten onderzoeken [1]. De

---

[1] *Notulen der Algem. en Bestuursvergaderingen van het Bataviaasch Genootschap voor Kunsten en Wetenschappen*, Dl. XVIII, bl. 69 en 129.

Batavia kon wegens haar diepgang de kampong Ogir, waar het vaarwater vol steenen ligt, niet bereiken en begaf zich derhalve naar Argoeni. De officiersloep werd hier te water gelaten en volgde, onder bevel der Luitenants de Bruyne en van Hecking Colenbrander en begeleid door den Radja van Argoeni en een paar andere hoofden, zooveel mogelijk den door den heer Léon opgegeven weg. Maar noch op de eilandjes bewesten Argoeni, noch op die, welke oostwaarts van deze plaats liggen, werd iets gevonden behalve een prachtige grot van druipsteen, die zich ruim honderd meter uitstrekte en blijkens enkele daar aanwezige schedels nu en dan voor begraafplaats gebruikt werd. De inlandsche hoofden begrepen volstrekt niet, wat men wilde zoeken; alleen toen gevraagd werd naar de indrukken van handen, die hier op de rotsen moesten zijn, wezen zij naar witte en roode plekken, die op de met veelkleurig mos begroeide steile rotswanden herhaaldelijk voorkwamen. Hoezeer de mogelijkheid niet geheel is uitgesloten, dat later onderzoek in dit doolhof van eilandjes aan de zuidzijde der Maccluersgolf de waarnemingen des heeren Léon bevestige, is er voorshands meer grond voor de vooronderstelling, dat de wetenschappelijke wereld door Semietische grootspraak of zinsbegoocheling deerlijk werd misleid.

Van 18—24 April kruiste de Batavia tot het verkrijgen der verlangde hydrografische waarnemingen langs de archipels van Watoebella, Goram en Ceram-laut, die zich zuidoostwaarts van het groote Ceram uitstrekken, bij welke gelegenheid onder anderen bevonden werd, dat het nog op de nieuwste kaarten voorkomende eilandje of klip bij de negorij Rarakit op Oost-Ceram niet bestaat. Nadat men van 25 tot 27 April te Gisser den steenkolenvoorraad had aangevuld, liet de Batavia den 29sten het anker vallen op de reede van Ambon, van waar men na een verblijf van acht dagen den 8sten Mei te Ternate terugkeerde. Het kan niet ontkend worden, dat men op dezen zevenweekschen kruistocht der Batavia met den tijd gewoekerd heeft en daardoor verschillende belangrijke resultaten mocht verkrijgen. Vooral echter mocht de heer Medenbach met zelfvoldoening er op wijzen, dat zich gedurende deze lange reis geen enkel geval van berri-berri op zijn bodem voordeed. Uit de in mijn groote werk uitgegeven reizen naar Nederlandsch Nieuw-Guinea, evenals uit die, welke hiervoor behandeld zijn, moest men telkens ontwaren, hoeveel slachtoffers deze vreeselijke ziekte nagenoeg op iederen tocht eischte. In een noot op bl. 209 van

datzelfde werk heb ik kortelijk opgeteekend, waaraan verschillende geneeskundigen het ontstaan der berri-berri op onze oorlogschepen toeschreven, welke ziekte daar bijna uitsluitend onder de inlandsche bemanning optreedt. Sedert verscheen in het *Geneeskundig Tijdschrift voor Nederl.-Indië* (D. XX, bl. 271—310) eene belangrijke studie van Dr. F. J. van Leent, Dirigeerend Officier van Gezondheid 1ste klasse der Marine, waarin vooral op grond der bittere ervaring, verkregen door onze talrijke scheepsmacht tijdens den zoo langdurigen oorlog met Atsji, betoogd werd, dat de inlander, die bij zijne gewone levenswijze met eene betrekkelijke geringe hoeveelheid voedsel volstaan kan, zoodra hij op zeeschepen hard werk moet verrichten en aan velerlei ontberingen blootstaat, even krachtige voeding noodig heeft als de Europeesche schepelingen. Eene door den Kommandant der Indische Zeemacht benoemde kommissie had in overeenstemming met dit gevoelen het wenschelijk geoordeeld, dat men voortaan aan de inlandsche bemanning onzer oorlogschepen Europeesche voeding zou verstrekken met veel ververschingen en een dagelijksch rantsoen rooden wijn. Aan de trouwe opvolging van deze en andere voorzorgsmaatregelen mag het voorzeker worden toegeschreven, dat de gezondheidstoestand der matrozen op den hier beschreven kruistocht der Batavia zoo buitengewoon gunstig bleef.

NASCHRIFT. Is mijne lezing op bl. 206 hiervoor juist, dat de door den heer van Oldenborgh het eerst genoemde hoofdkampong der Ajoe-Eilanden Osba heet, dan is dit misschien dezelfde plaats, als het volgens bl. 171 op de west- of noordkust van Waigeoe gezochte Oesba, en zou het Papoesche hoofd, dat aan den opstand op Halmahera deelnam, dan niet uit Waigeoe zelf, maar uit de daaraan onderhoorige Ajoe-Eilanden afkomstig zijn — eene niet al te gewaagde vooronderstelling, daar de bewoners dier groep zulke stoute zeevaarders zijn.

DIENSTREIS van den Kontroleur J. M. van Berckel op Zr. Maj. schroefstoomschip Batavia onder bevel van den Luitenant ter zee M. A. Medenbach, van 18 Januari tot 1 Februari 1882, naar de Mapia-Eilanden, Dorei en de eilandjes bewesten Waigeoe [1].

Daar het na de bevindingen der vorige reis wenschelijk scheen, dat de Mapia-Eilanden opnieuw van regeeringswege bezocht werden, werd die taak, aangezien de heer van Oldenborgh met verlof naar Europa vertrokken was, opgedragen aan zijn opvolger, den Kontroleur van Berckel, en de Batavia wederom voor dezen tocht bestemd. Dit stoomschip had intusschen onder zijn ijverigen Kommandant Medenbach na de laatste groote reis naar Nieuw-Guinea in den verderen loop van 1881 verschillende kruistochten in den Moluksche Archipel verricht, eerst naar de Bangaai- en Soela-Eilanden en daarna naar de Sangi- en Talaur-Eilanden, telkens onder leiding der Residenten van Ternate en Menado, voorts in October den Resident van Ternate op een inspectie-reis naar Oost-Halmahera verzeld, en eindelijk hydrografische waarnemingen gedaan op de benoorden Babber liggende eilandjes Dawelara en Dawera, met wier nagenoeg onbekende bevolking eerst in 1879 geregelde betrekkingen van regeeringswege werden aangeknoopt.

Den 18den Januari 1882 verliet de Batavia de reede van Ternate en begaf zich rechtstreeks naar de Mapia-Eilanden, waar men vijf dagen later het anker liet vallen voor Pegun, dat nu meer in overeenstemming met het oude kaartje van Carteret het westelijkste eiland der groep heet. De broeder van den Sengadji verscheen terstond aan boord, evenals de ons van vroeger bekende oude matroos Harry, iets later ook de Sengadji zelf en een op een ander eiland der groep gevestigde Amerikaan. Het bleek nu, dat Okeaff, het eigenlijke hoofd der nijverheidsonderneming, kort na het vorige bezoek der Batavia weder op de Mapia-Eilanden verschenen was en er nieuw werkvolk had gebracht. Dientengevolge bevonden zich nu op Pegun vier Euro-

---

[1] Het overzicht over dezen tocht putte ik alleen uit de beknopte berichten in *Kol. Verslag* van 1882, bl. 25 en *Jaarb. der Nederl. Zeemagt*, 1881—1882, bl. 380.

peanen met hunne gezinnen en op het andere eiland onder leiding van den Amerikaan een achttal vreemdelingen, waaronder twee Chineezen. De Sengadji berichtte, dat hij het recht tot inzamelen van klappers aan Okeaff had afgestaan tegen een maandelijksche betaling in goederen, maar dat hij na diens vertrek, negen maanden geleden, niets ontvangen had. Daar overigens de inlandsche bevolking over het gedrag der kolonisten niet te klagen had, bestond er in verband met art. 14 van het kontrakt met Tidor van 26 Maart 1872, hetgeen aan vreemde handelaren, die orde en rust niet verstoren, het verblijf in de havens van dat rijk toelaat, geen aanleiding tegen hen eenige maatregelen te nemen.

Volgens het ***Jaarboek der Zeemagt*** maakte men van dit hernieuwd bezoek der Batavia aan de Mapia-Eilanden gebruik tot het verrichten van verschillende waarnemingen en werden op de terugreis, nadat de steenkolenvoorraad te Dorei was aangevuld, opnemingen gedaan bij de voor den westeringang van Straat Gemien of Dampier liggende Famiai- of Tamiai-Eilanden en de andere eilanden dichter bij de zuidwestkust van Waigeoe. Daar het Hydrografisch Rapport van den Kommandant over deze verrichtingen niet naar Europa werd opgezonden, ben ik tot mijn leedwezen niet in staat, dienaangaande thans eenige nadere mededeelingen te doen. Dit is te meer te betreuren, daar ik reeds vroeger (***Reizen naar Ned. N.-Guinea***, bl. 398) betwijfelde, of de voor de Mapia-Groep op de nieuwere kaarten aangenomen lengte en breedte volkomen vertrouwen verdient, terwijl hierboven (bl. 165 en 171) nog werd aangetoond, hoezeer wij omtrent de ligging en de benamingen der vele voor West-Waigeoe liggende eilandjes in het onzekere verkeeren, zoodat ieder nieuw gegeven over die streek, hoe gering ook, voor de aardrijkskundige wetenschap van belang te achten is.

REIS van den Kontroleur H. J. Monod de Froideville op Zr. Maj. schroefstoomschip Batavia, onder bevel van den Luitenant ter zee eerste klasse H. van der Meer, van 20 'tot 30 Juni 1882, naar Waigeoe, eerst naar Saonek en verder beoosten Waigeoe om naar de op de noordkust liggende Fofag- en Rossel-Baaien. Onderzoek naar de niet bestaande Duif-Eilanden [1].

Na den zooeven besproken tocht naar de Mapia-Eilanden deed de Batavia, nog altijd onder den Luitenant Medenbach, in de maanden Maart en April 1882 twee reizen naar de Sangi- en Talaur-Eilanden, de eerste tot het verrichten van hydrografische waarnemingen in de laatstgenoemde groep, de tweede, om een onderzoek intestellen naar de handelingen van den Engelschen koopvaardijkapitein Stapleton, die zich te Beo op Karakelang, het grootste der Talaur-Eilanden, gevestigd had en zich daar in strijd met de bestaande kontrakten allerlei eigenmachtige handelingen tegenover de inlandsche bevolking en hare hoofden veroorloofde. Hier moet worden opgemerkt, dat in de laatste vijf jaar op de Sangi-Eilanden een groote handel in kopra ontstaan is. Aanvankelijk werd dit produkt opgekocht door Chineezen van Menado, maar in 1880 vestigde zich te Taroena op Groot-Sangi een Duitsche firma, die in de veertig lengtegraden oostwaarts in den grooten Oceaan liggende Marshall-Eilanden soortgelijke nijverheidsondernemingen uitoefende. Door een en ander was de uitvoer van kopra uit Groot-Sangi en Siauw, die in de jaren 1877 tot 1879 nog geen 8000 pikols bedragen had, in de eerste helft van 1881 reeds tot het vierdubbele gestegen. Wegens dezen zooveel belovenden handel, terwijl ook zendelingen uit de Minahassa een zekere mate van beschaving op deze eilanden gebracht hadden, en door hun toedoen het onderwijs er in betrekkelijk bloeienden toe stand verkeert, plaatste de Indische Regeering in het vorige jaar een Kontroleur op Groot-Sangi. De aan de Radja's der Sangi-Eilanden onderhoorige, zoo veel verder afgelegen en schaars bevolkte Talaur-Eilanden hadden daarentegen weinig deelgenomen in deze

[1] Voor dit overzicht gebruikte ik de beide Rapporten van den Kontroleur en van den Kommandant; vergelijk voorts over deze reis het *Jaarb. der K. Ned. Zeemagt*, 1881—1882, bl. 381 en 382 en het *Kol. Verslag* van 1883, bl. 20.

ontwikkeling. Herhaaldelijk beoorlogen de verschillende negorijen er elkander, zoodat de zooeven genoemde Engelschman hier groot kwaad stichtte, door zich in die twisten te mengen. Daar na onderzoek de tegen hem door de Sangische Radja's ingebrachte klachten juist bevonden waren, werd hem gelast, ten spoedigte met zijn schip de Pym de groep te verlaten, en de bij hem nog aanwezige voorraad geweren in beslag genomen [1].

Nadat de Batavia van dezen tocht te Ternate was teruggekeerd en de heer Medenbach het bevel over dien bodem had overgedragen aan zijn opvolger van der Meer, vertrok dit vaartuig den 20sten Juni naar Waigeoe, om een soortgelijk onderzoek intestellen naar Duitschers, die op de noordkust van dit eiland geland waren, naar het scheen met het plan om zich daar te vestigen. Juist omdat de Nederlandsche vlag zich nimmer aan de noordzijde van Waigeoe vertoond had (verg. mijne ***Reizen naar Nederl. N.-Guinea***, ***Inleiding***, bl. XXXII), was het zaak, zich bij tijds te vergewissen, wat de bedoelingen dezer vreemdelingen waren. Behalve den Kontroleur ter beschikking te Tidor, tevens belast met het bestuur over Halmahera, namen aan deze reis deel de Kapitein-laut van Tidor en de Majoor Anas, waarschijnlijk de beide broeders des Sultans, die reeds in 1871 den heer van der Crab naar Nieuw-Guinea verzeld hadden, terwijl de eerste bovendien de tochten van Coorengel en de Soerabaja had medegemaakt. Van Ternate stoomde de Batavia rechtstreeks naar het ons uit de eerste reis der Havik bekende Amka, waar men des namiddags van 22 Juni het anker liet vallen. De Kommandant merkt uitdrukkelijk op, dat dit de naam der negorij is, en dat de baai, waaraan die plaats gelegen is, Kapiboi heet. Terstond na aankomst van het stoomschip kwamen de Sengadji en Imam aan boord, die mededeelden, dat de Radja van Waigeoe reeds voor geruimen tijd naar de Batangpali-Eilanden vertrokken was, waar hij eene groote prauw bouwde, om daarmede overeenkomstig de op hem rustende verplichtingen de reis naar Tidor te ondernemen en daar over de in zijn eiland verschenen vreemdelingen verslag uittebrengen.

Terwijl een inlandsch vaartuig werd uitgezonden, om den Radja uit West-Waigeoe aftehalen, maakte de heer van der Meer van dit oponthoud gebruik, om het nagenoeg onbe-

---

[1] Zie ***Kol. Verslag*** van 1882, bl. 19 en 20 en dat van 1883, bl. 18.

kende vaarwater tusschen het hoofdeiland en Gemien door een sloep te doen opnemen. Tevens bracht men een bezoek aan den te Amka als handelaar gevestigden Tidoreeschen Prins Danoe Abdoellah; ook deze was juist afwezig, maar zijne vrouw ontving den Kontroleur en gevolg met groote gastvrijheid. Amka bestaat uit een tiental huizen, die er volgens den Kontroleur vrij goed uitzien. Op een wandeling langs een boschrijk pad kwam men voorbij pisang-tuinen en bouwland, waar rijst op gestaan had; ook zag men inlanders, die op zeer primitieve wijze tabak korven. Saleh, blijkbaar dezelfde plaats, die de heer van Oldenborgh (bl. 166 hiervoor) Salem noemt, ligt een weinig bewesten Amka, maar is wegens de daarvoor liggende klippen moeilijk uit zee te bereiken. De nieuwe residentie van den Radja van Waigeoe ligt daarentegen oostelijk van den ingang der naar de groote Telaga Waigeoe geleidende Straat Kabiai en heet Momoos, of zooals in het Rapport der volgende reis gezegd wordt, Moemoes[1]. Vroeger woonde hij diep in die binnenzee in de kampong Waioemi, van waar een bergpad gaat naar de Fofag-Baai op de noordkust. Deze plaatsnaam Waioemi werd tot dusver niet op Waigeoe vermeld; in den aanvang der vorige eeuw heette de woonplaats van den Radja Kabilolo (*Reizen naar Ned. N.-Guinea*, bl. 287), maar zooals men ook uit de berichten des heeren van Rosenberg omtrent zijn bezoek op Waigeoe in 1860 mag opmaken, schijnt die residentie reeds vroeger aan het binnenmeer nu en dan verplaatst te zijn. Uit verklaringen van den Radja van Salawatti, die de reis van Ternate had medegemaakt, maar nu te Amka achterbleef, om naar zijn eiland terug te keeren, bleek het, dat het zuidwestelijk gedeelte van Waigeoe, waar geene eigenlijk inlandsche bevolking is, en waar alleen bewoners van Salawatti zich tijdelijk ophouden, onder laatstgenoemd eiland staat. Op de hierachter volgende reis werd een daarover tusschen de Radja's van Waigeoe en Salawatti gerezen geschil door den Resident van Ternate beslecht; tot mijn leedwezen is het mij echter niet bekend, hoe die grenskwestie geregeld werd.

In den nacht van 24 op 25 Juni kwam de Radja van Waigeoe te Amka, verzeld door den Tidoreeschen Luitenant Djoemat,

---

[1] Op de hierboven aangehaalde nieuwe kaart des heeren van Musschenbroek heet Straat Kabiai zeker door een schrijffout Rabiai. Eveneens moet de door Beccari's bezoek in Maart 1875 bekende negorij op het oosterdeel van Waigeoes zuidkust Wakkeree heeten, niet Makeree.

die reeds eenigen tijd te voren door den Sultan gezonden was, om een onderzoek naar het verblijf der vreemdelingen in te stellen. De Radja deelde mede, dat een schoener met een bemanning van vijf en twintig personen voor ongeveer vier maanden uit den Grooten Oceaan in de Fofag-Baai gekomen was. De kapitein had met een zijner tochtgenooten den Radja in zijne woonplaats opgezocht en hem vergunning voor zijne nederzetting gevraagd. De Radja had hem daarop naar den Sultan van Tidor verwezen, terwijl de kapitein beloofde, dat hij, zoodra de stoomsloep, die men in de baai in elkaar zette, gereed was, zich naar de Molukken zou begeven. Nog in den vroegen morgen van 25 Juni ging de Batavia onder stoom, om den werkelijken stand van zaken op de noordkust op te nemen. De Radja van Waigeoe nam deel aan dezen tocht, terwijl de Tidoreesche Luitenant met zijn eigen korra-korra de terugreis naar de Molukken zou aanvaarden. Daar de zuidkust van Waigeoe evenals de oostkust van het eiland vol reven en onbekende gevaren is, bleef de Batavia ruim twee mijl uit den wal en nam haar koers beoosten het groote Rif Buccleugh. Tegen den nacht kreeg men zicht van het voor de noordkust liggende eilandje Manoearan, bekend uit de reizen van Forrest en Freycinet, stoomde des morgens van 26 Juni naar de groote westwaarts gelegen baai en liet op aanwijzing van den Radja in den westelijken inham het anker vallen. Deze baai heet Offak bij Forrest, die haar het eerst bezocht en bekend stelde, evenzoo op de prachtige kaarten, vervaardigd door de officieren der Fransche onderzoekingskorvet Coquille, welk schip onder Duperrey er in September 1823 tien dagen bleef en van de nabijgelegen noordkust en van het noordelijk deel der Telaga zulke uitnemende opnemingen deed. Op hunne groote kaart der Offak-Baai heet de westelijke inham Fofaüg; daar echter von Rosenberg de geheele baai Fakfak noemt, is het voorshands twijfelachtig, of deze onderscheiding op goede gronden steunt. Het Taktak der nieuwe Indische zeekaart is, evenals Tofay in het *Jaarboek der Zeemagt* en Tofog van het *Koloniaal Verslag*, zeker ontsproten uit een drukfout of verkeerde lezing der rapporten, in wier afschriften de door de stellers bedoelde spelling der eigennamen soms moeielijk te ontcijferen valt.

In de baai was geen schoener te zien, maar nadat men geland was, zag men een weinig bezuiden een op de groote Fransche kaart niet aangegeven en dus destijds zeker niet aan-

wezige kampong een tweetal loodsen van bamboe met atappen dak, waarvan de eene voor scheepshelling en de andere tot timmerloods en stoomzagerij gediend had. Voorts vond men hier een loodsje, waarin blijkens de uitwerpsels een muilezel gestald was, een groot eenden- en kippenhok, in een leegstaande inlandsche woning stroo, papier van pakkisten en oude regenjassen, eindelijk een weinig verder aan den oever van een riviertje een vijftal aardbedden voor planten, die er uitgenomen waren. Alles duidde aan, dat de nederzetting slechts kort te voren verlaten was. De Papoes der kampong kon men niet verstaan, maar een inlander, die kort te voren door den Radja herwaarts gezonden was en Maleisch sprak, deelde mede, dat de vreemdelingen, die vele zieken aan boord hadden — een hunner was hier overleden — vijf dagen te voren de baai in westelijke richting hadden verlaten, nadat zij de door hen geplante vruchtboomen, kakao-, kaneel- en peperstekken hadden meegenomen. Bij het verlaten der baai had de hier getimmerde stoomsloep den schoener naar buiten gebracht.

Na deze bevindingen verliet de Batavia nog des middags van 3 Juni de Fofag-Baai, om te onderzoeken, of men wellicht den schoener in een der vele meer westwaarts liggende golven van Waigeoes noordkust zou aantreffen. Daar dit deel der kust geheel vrij van gevaren is, hield men zoo dicht mogelijk langs den wal, en waar men van boord de verschillende inhammen niet overzien kon, werd de vlet de baai ingezonden. Nergens echter werd een schip bespeurd; ook verklaarden de opvarenden der visscherspraauwtjes, die men onderweg ontmoette, dat zij eenige dagen geleden een schip gezien hadden, dat om de noord hield. Zoo bereikte men tegen den avond de zeer uitgestrekte baai bezuiden Kaap Forrest, den noordwesthoek van Waigeoe. De inlandsche naam dezer golf is volgens den Radja Agoei of Ahoei; op de kaarten heet die Rossel-Baai naar den Franschen zeevaarder, die haar in 1793 uit de verte verkende, toen hij met de onder d'Entrecasteaux uitgezonden ontdekkingschepen naar de Molukken terugkeerde. Reeds Bougainville voer op zijne beroemde reis in 1768 tusschen Waigeoe en het hooge eilandje Roeieb en noemde dit hem onbekende vaarwater Passage des Français [1]. Deze naam werd behouden op de voor deze streken zoo uitstekende Fransche zeekaarten, terwijl daar het vaarwater

[1] de Bougainville, *Voyage autour du monde*, 1771, 4o., p. 300.

benoorden Roeieb naar Freycinets schip Passage de l'Uranie heet. Later kwam echter in vele kaarten en aardrijkskundige werken voor de eerstgenoemde zeeëngte de naam Straat Bougainville in gebruik, waartegen alleen dit bezwaar bestaat, dat diezelfde naam veel verder oostwaarts in Melanesië ook gegeven wordt aan het vaarwater tusschen de tot den Salomons-Archipel behoorende eilanden Bougainville en Choiseul.

Daar de Batavia den nacht en een deel van den volgenden dag in de Agoei- of Rosselbaai bleef, en er in geen der beide Rapporten van hier wonende inlanders wordt gewag gemaakt, mag men daaruit opmaken, dat er geene vaste bevolking is. De vele prauwtjes, die men vooral beoosten Schoen-Eiland ontmoette, weerspreken echter de vroeger door mij geuite vooronderstelling, dat de geheele noordkust van Waigeoe bewesten de Offak-Baai onbewoond zou zijn (*Reizen naar Ned. N.-Guinea*, bl. 289). De bij het Schoen-Eiland in die kust indringende groote Arago-Baai, dus genoemd naar den Franschen teekenaar en letterkundige Jacques Arago, die aan den onderzoekingstocht van Freycinet deelnam, werd destijds alleen uit de verte verkend en nimmer behoorlijk onderzocht; allerwaarschijnlijkst zullen de visschers der prauwtjes daar te huis behooren. Deze bewoners der noordkust van Waigeoe waren, evenals die der Fofag-Baai, veel onbeschaafder dan de geregeld met de Molukken in verkeer staande strandbevolking der zuidkust. Zij leden meer aan huidziekten, terwijl een geringe schaamgordel hun eenige kleedingstuk was. De waarde van geld kenden zij niet, maar tegen messen, leege witte flesschen en oud gedragen goed ruilden zij gaarne schelpen, schildpad en vogelhuiden. Hun hoofdbedrijf is de tripangvangst. De voornaamste voortbrengselen van Waigeoe zijn sago en notemuskaat; volgens de uitdrukkelijke verklaring der Radja's van Salawatti en Waigeoe groeien er geen kruidnagels en worden er geen steenkolen gevonden.

Van de Rossel-Baai stoomde de Batavia naar Gagi, om op verzoek van het Hydrografisch Bureau te Batavia een onderzoek in te stellen naar de Duif-Eilanden, die volgens de meeste kaarten onmiddelijk bezuiden Gagi zouden liggen. In mijn vorig werk (*Reizen naar Nederl. N.-Guinea*, bl 410 en 411), had ik er op gewezen, dat de laatste bezoekers dezer streek, Wallace, Bernstein en de Italiaansche Kapitein ter zee Lovera, van deze eilandjes geen gewag maakten en zelfs hun bestaan

betwijfelden. Voorts wees ik er op, dat hun naam niet van Nederlandschen oorsprong was, maar een verbastering van het inlandsche Doief, dat dan waarschijnlijk de naam zou zijn voor het veel zuidelijker liggende Vlaming en naburige eilandjes. Dit kritisch betoog trok gelukkig de aandacht ter plaatse, waar het behoort, en de heer Edeling had de welwillendheid, mij mede te deelen, dat aan onze oorlogschepen was opgedragen, bij gelegenheid te onderzoeken, of de Duif-Eilanden al dan niet bestonden. Voor een huiszittend aardrijkskundige is het geen onaardige zelfvoldoening, dat de Batavia nu de groep bezuiden Gagi niet kon vinden en daardoor bewees, dat de wetenschappelijke kritiek niet ten onrechte getwijfeld had [1]. Den 30sten Juni was de Batavia te Ternate teruggekeerd, waar later ook de op dezen tocht te vergeefs gezochte schoener aankwam; dit schip bleek toen de Ocean Pearl te heeten. De heer Langen, kapitein en eigenaar van dien bodem, had inderdaad wegens ziekte Waigeoe moeten verlaten, en de door hem gedurende zijn verblijf aldaar verkregen ondervinding omtrent de gezondheid en vruchtbaarheid dier streek was niet van dien aard, om tot een hervatting der mislukte proef aan te moedigen.

REIS van den Resident van Ternate Jhr. Th. G. V. Boreel op het stoomschip Sing Tjin, van 14 *October tot* 8 *November* 1882, *naar Gebe, Waigeoe, (Fofag-Baai en Moemoes), Dorei, Jappen (Ansoes en Ambai), de voor de kust van Tabi liggende eilanden Wakdé en Koemamba, Korrido, Mefoor, Andai, Dorei en Salawatti* [2].

Daar de Radja van Waigeoe, die op den zoo even beschreven tocht der Batavia naar de Molukken was medegegaan, naar zijn land moest terugkeeren, en het alleszins wenschelijk was, dat de zoo in aantal en bloei toenemende Europeesche handelsonder-

---

[1] Mijn betoog omtrent het niet bestaan der Duif-Eilanden schijnt aan den heer van Musschenbroek ontsnapt te zijn, waardoor hij in zijne bewerking van Bernsteins letterkundige nalatenschap (*Bijdr. Inst.*, R. 4, D. VIII, bl. 46 en 48) ter kwader ure tegen den rechtmatigen twijfel van dien geleerde de juistheid onzer in vele opzichten nog zoo onvolledige kaarten wilde handhaven.

[2] Voor deze reis stond mij natuurlijk alleen ten dienste het Rapport van den Resident; verg. voorts *Kol. Verslag* van 1883, bl. 20.

nemingen in de Geelvinkbaai persoonlijk door het hoofd van gewestelijk bestuur te Ternate werden opgenomen, ondernam de Resident Boreel op het voor den dienst der goevernements-marine gehuurde stoomschip Sing Tjin eene reis naar Nieuw-Guinea's Noordkust. Op dezen tocht werd hij wederom verzeld door drie Tidoreesche Prinsen als gemachtigden des Sultans, voorts door den heer Léon Laglaize als agent der firma Bruyn, terwijl Said Oemar, hoofd der Makassaren te Ternate, en een inlandsch schrijver in zijn gevolg medegingen. Nog werd van deze gelegenheid gebruik gemaakt, om den voor dienstzaken te Ternate zich bevindenden posthouder te Galela naar zijne standplaats terug te brengen. Zooals men uit de laatste regeeringsverslagen kon nagaan, heerschte rust en vrede in deze hoofdplaats van Noord-Halmahera, waar eerst vijf jaar geleden na het dempen van den opstand onder Danoe Hassan een ambtenaar als blijvend vertegenwoordiger van het Nederlandsch-Indisch Goevernement geplaatst werd.

Het bezoek van den Resident te Gebe en aan de Fofag-Baai leverde voor ons doel niets belangrijks; daar hij echter in laatstgenoemde plaats alleen drie ledig staande woningen aantrof, moet daaruit worden opgemaakt, dat die slechts tijdelijk bewoond is, wanneer de belangen van handel en visscherij zulks vorderen. Den 22sten October ankerde de Sing Tjin voor de nog nimmer van regeeringswege bezochte kampong Moemoes, de nieuwe woonplaats van den Radja van Waigeoe. Deze, die gedurende de reis een zeer gunstigen indruk aan den heer Boreel gegeven had, werd nu bij zijn terugkomst met gejuich ingehaald door de bevolking, welke tevens aan den Resident en de hem verzellende Prinsen een feestelijke ontvangst bereidde. Moemoes bestaat uit een tiental nieuw gebouwde huizen en wordt uitsluitend bewoond door Mohammedanen, daar de nog heidensche Papoes zich meer in het binnenland ophouden. Vaartuigen uit Ternate en elders doen op hunne tochten naar de Geelvinkbaai veel deze plaats aan, om hier van de zeer tot handel genegen bevolking vogelhuiden, tripang, schildpad en schelpen op te koopen.

In den namiddag van 24 October werd de reede van Dorei bereikt, waar men twee in lading liggende Ternataansche schoeners aantrof. Ook had de heer Coldenhoff uit Ternate hier sedert de laatste bezoeken een handelsonderneming gevestigd, waar reeds een goede hoeveelheid damar en massooi bijeen was verzameld. De Doreiers zelve drijven veel handel, daar zij lijnwaden

en andere waren met hunne prauwtjes naar de omliggende plaatsen der Noordkust en Geelvinkbaai brengen en daar tegen boschprodukten inruilen, die zij dan weder aan de handelsvaartuigen uit den Indischen Archipel verkoopen. De Korano's of hoofden gaan hier alle net gekleed en dragen hoofddoeken; zij verstonden Maleisch of Tidoreesch en schijnen goed ontwikkeld en slim van aard. Daar de uit de reizen der Soerabaja en der natuuronderzoekers d'Albertis en Raffray bekende Sengadji Brosi zoo dikwijls voor handelszaken op reis was, stelde de Resident op verzoek der hoofden zekeren Maniki tot tweeden Sengadji aan, onder beding dat zij beiden niet te gelijk op reis zouden gaan. De zendelingen klaagden zeer over diefstallen van vruchten en verwondingen van hun vee, waartegen de Doreiers tot verontschuldiging aanvoerden, dat dit vee hunne tuinen vernielde. De Resident bracht de hoofden aan het verstand, dat zij in zulke gevallen bij de zendelingen moesten klagen, die dan de aangerichte schade zouden vergoeden, waartegen zij beloofden de verwondingen en diefstallen te zullen tegengaan. Als eigenaardig staaltje van het hier heerschende bijgeloof diene nog het volgende. Een Papoesche slavin had het kind van haar meester laten vallen, dat aan de gevolgen bezweek. Sedert werd zij als een booze geest (*swangi*) beschouwd, en daar haar leven gevaar liep, nam zij hare toevlucht tot den zendeling van Hasselt. Deze riep de hoofden bijeen en trachtte hen tot andere gevoelens te brengen, maar te vergeefs. Eenparig verklaarden zij, dat de vrouw volgens de landsinstellingen ter dood gebracht moest worden. Om haar leven te redden, liet de zendeling haar heimelijk naar een der schoeners brengen, waar men haar voorloopig verborgen hield. De Resident drukte daarom de hoofden krachtig op het gemoed, dat zulk een moord niet mocht plaats hebben; hij kocht de slavin voor zestig gulden vrij en ontving de uitdrukkelijke belofte, dat men haar voortaan ongedeerd zou laten.

Den 27sten October bracht de Resident een bezoek aan de negorij Ansoes en aan de daar gevestigde handelsinrichtingen der firma's Bruyn en van Renesse van Duivenbode. De gebouwen zien er goed uit en de erven waren behoorlijk van onkruid gezuiverd; voor het etablissement van den heer Bruyn is zelfs een hoofd in zee gebouwd, om gemakkelijk te kunnen lossen en laden. Uit alles bleek, dat het verblijf dezer handelaars een gunstigen invloed op de bevolking heeft. De hoofden waren

alle goed gekleed, waarom de Resident onder hen eenige ellen zilveren passement uitreikte, dat zij terstond aan hunne hoofddeksels en baadjes bevestigden. Over het algemeen ziet de bevolking er flink uit; zij is forscher van lichaamsbouw dan de Doreiers. Ter eere van den Resident gaf men hier een krijgsdans, waarbij de mannen een pijl, de vrouwen een brandend stuk hout zwaaiden. Deze dans duurde ongeveer een uur; men stond in een kring naast elkander en huppelde dan in het rond, op de maat eener trom (*tifa*) zingende [1]. Voor het oogenblik is damar of gom kopal het voornaamste, dat het eiland Jappen voor den handel oplevert, maar tripang, schildpad en massooi zijn hier eveneens in goede hoeveelheid te bekomen. Het latere bezoek aan Seroei-Ambai leverde niets opmerkenswaardig; daar deze plaats alleen nu en dan door handelaars bezocht wordt, is de bevolking er uit den aard der zaak minder beschaafd dan die van Ansoes.

Van Jappens zuidkust stoomde men naar de eilandjes voor de kust van Tabi of Nieuw-Guinea's Noordkust tusschen de Geelvink- en Walckenaers-Baai, nog altijd een der minst gekende deelen der Nederlandsche helft van het uitgestrekte eiland. Daarom is het zeer te bejammeren, dat gebrek aan tijd af deed zien van het aanvankelijk voorgenomen bezoek aan het eiland Jamma, alleen bekend, doordat Tasman daar op zijn beroemde ontdekkingsreis in 1642 drie dagen vertoefde, terwijl de Engelsche zeevaarder Sir Edward Belcher twee eeuwen later in 1840 eene korte ontmoeting met de bewoners had [2]. Het bezoek, dat de heer Boreel den 29sten aan het naburige eiland Wakdé of Duperrey bracht, blijft niettemin merkwaardig, daar tot dusver omtrent de daarop wonende Papoes niets was geboekstaafd. De bevolking van dit betrekkelijk kleine eiland is vrij talrijk; nauwelijks toch had de Sing-Tjin het anker laten vallen, of een dertigtal prauwen, bemand met ongeveer honderd personen, omringde het schip. Daar de Ternataansche schoeners

---

[1] Een soortgelijke krijgsdans der Arfakkers is afgebeeld door Raffray, waarbij het opmerking verdient, dat deze natuuronderzoeker de bewoners van Jappen en de Schouten-Eilanden nader verwant acht aan de Arfakkers dan aan de Meforeezen (*Tour du Monde*, 1879, T. I, p. 253 en 287).

[2] Zie Jacob Swarts uitgaaf van Tasmans reisjournaal, bl. 158—160, vergeleken met de bij Valentyn, D. III, st. 2, voorkomende, aan dit journaal ontleende afbeeldingen der bewoners van Jamma en Moa; voorts Sir Edward Belcher, *Voyage round the world*, V. II, p. 83—86.

nu en dan deze eilanden evenals de meer oostwaarts liggende Walckenaers-Baai aandoen, waren deze Papoes volstrekt niet schuw en begaven zij zich onmiddelijk aan boord. Behalve een om de heupen geslagen weefsel waren zij geheel naakt. Verschillende ethnografische voorwerpen werden van hen ingeruild, onder anderen een nieuwe prauw met toebehooren tegen een oud mes; een en ander prijkt thans op de Internationale Koloniale Tentoonstelling te Amsterdam. Bij een bezoek aan den wal bleek, dat de negorij uit een twintigtal huizen bestond, die alle aan het zeestrand op palen gebouwd waren. Ook bezichtigde men hier een soort van heilig huis of tempel, die in het midden van het eiland was opgericht. Dit gebouw was geheel van hout opgetrokken; de omwanding was met kunstig snijwerk versierd en met roode, witte en zwarte verwen beschilderd. De tempel had hoegenaamd geen deuren of vensters, maar rondom waren verschillende houten trappen, die men, als men naar binnen wil gaan, beklimt, waarbij dan een of meer planken der omwanding worden weggeschoven. De bezichtiging van het inwendige werd echter volstrekt niet toegelaten; bij een langer verblijf zou zulks zeker wel vergund zijn, wanneer de inboorlingen de hun zoo vreemde bezoekers meer hadden leeren kennen. Ook in de Humboldt-Baai heeft iedere kampong zulk een tempel, waarvan het betreden eerst na eenige dagen veroorloofd werd aan de officieren der Etna [1]. Toen men naar boord was teruggekeerd, en de avond gevallen was, hoorde men omstreeks acht uur een gezang, dat hoe langer hoe dichter bij kwam. Een veertigtal prauwen omringde het schip, waarvan de talrijke bemanning tot bij elven bleef zingen, toen de prauwtjes naar het eiland terugkeerden. Zeker was dit een eerbewijs en hulde aan het zoo welkom bezoek.

Tot mijn leedwezen vond ik in het door mij geraadpleegde Rapport geen plaatsbepaling van dit thans voor het eerst door beschaafde Europeanen bezochte eiland; zelfs op een koopvaardijschip zal er toch wel gelegenheid geweest zijn, om een middagbreedte te nemen. Hoe gewenscht dit ware, blijke hieruit, dat de Fransche onderzoekingskorvet Astrolabe in 1827 ongeveer denzelfden koers nam als de Soerabaja in 1875 tusschen de voor de kust van Tabi liggende eilandenreeks en de

---

[1] Zie de merkwaardige beschrijving dezer tempels der Humboldt-Baai en de afbeelding van dien te Tobaddi in *Nieuw-Guinea, ethnographisch en natuurkundig onderzocht in* 1858, bl. 99—101, 177 en 178 en plaat FF.

verder in zee gelegen Arimoa-Eilanden. Terwijl nu op de uitvoerige kaart van Dumont d'Urville de eilandjes Duperrey en Tastu benoorden 2° Z. Br. liggen, vallen de daarmede op de kaart der Soerabaja overeenkomende eilandjes Kwakeda en Bongka bezuiden dien parallel. Onze kennis dezer eilanden is toch zoo onvolledig, dat het door het ontbreken van middagbreedte en andere plaatselijke aanwijzingen omtrent de ligging onzeker schijnen kan, of het nu door den heer Boreel bezochte Wakdé of Duperrey inderdaad hetzelfde eiland is, dat op de nieuwere kaarten onder die namen voorkomt.

In den namiddag van 30 October ankerde de Sing Tjin voor Koemamba, volgens de kaart der Soerabaja het noordwestelijkste der Arimoa-Eilanden, hoewel volgens mijne noot (*Reizen naar Nederl. N.-Guinea*, bl. 107) dit eiland eer Arimoa moet heeten, en Koemamba dan de naam der zich daar bevindende negorij zal zijn. De Resident ging naar den wal, om die plaats te bezoeken, maar zag er geen spoor van levend wezen; wel bleek uit de groote menigte van klapperboomen en uit den staat, waarin de vijf a zes woningen der kampong zich bevonden, dat de plaats in den regel bewoond was. Later vernam hij dan ook bij zijne terugkomst te Dorei, dat de vroeger vrij talrijke bevolking van Koemamba zich, jaren geleden, uit vrees voor de herhaalde slavenjachten der Gebeeërs en Pataniërs naar elders verspreid had, en dat de weinige achtergeblevenen steeds de vlucht namen naar de boschrijke bergstreek van het eiland, zoodra zij groote vaartuigen of stoomschepen zagen aankomen. Ook in 1871 en 1875 hadden de Dassoon en de Soerabaja geen aanraking met de bewoners van Koemamba kunnen verkrijgen, terwijl de prauwtjes, die op de terugreis bij laatstgenoemden stoomer aan boord kwamen, wel zullen behoord hebben tot de, zooals nu gebleken is, zooveel vreedzamer bevolking der langs de kust liggende Tabi-Eilanden (ter aang. plaatse, bl. 108, 267 en 279). Evenzeer had Sir Edward Belcher reeds in 1840 de schuwheid der Arimoa-Eilanders ondervonden, daar zij zich aanvankelijk wel in een ruilhandel inlieten, maar zoodra zij een met geweer gewapenden schildwacht gezien hadden, de vlucht namen en niet meer tot terugkeer te bewegen waren.

Van Koemamba stoomde de Sing Tjin door de nagenoeg onbekende, nimmer van regeeringswege bezochte Padeaido-Eilanden naar Korrido, waar het vaartuig den 1sten November aankwam. Hoewel Korrido herhaaldelijk bezocht en beschreven

is, laatstelijk nog door den heer van Oldenborgh in 1881, heet het, als om den spot te drijven met onze hierboven (bl. 209) reeds opgemerkte geringe kennis van de Schouten-Eilanden, thans dat Korrido op het eiland Biak zou liggen. Wel honderd prauwen met een 300 inboorlingen naderden terstond het stoomschip en boden schildpad te koop aan, dat met damar, massooi, schelpen en tripang de voornaamste uitvoer-artikelen dezer plaats zijn. Daar hier verder niets te verrichten viel, werd nog denzelfden dag de reis voortgezet naar het volgens mijn beste weten nimmer door een ambtenaar der Nederlandsche Regeering bezochte eiland Mefoor. De bewoners toonden dan ook grooten prijs op dit bezoek te stellen, want nauwelijks was de Sing Tjin voor anker gekomen, of vijf prauwen naderden het schip, waarop behalve een Korano twee jongelingen zich bevonden, die vroeger in dienst geweest waren bij de Doreische zendelingen en daardoor vrij goed Maleisch spraken. Aan hun dringend verzoek, dat de Resident hunne kampongs zou bezichtigen, kon ongelukkig niet voldaan worden, daar de loods, dien men aan boord had, te weinig vertrouwen inboezemde, om de wegens de vele reven, die Mefoor omringen, zoo lastige vaart naar de eenige goede ankerplaats van het eiland te durven ondernemen. Gelukkig behoort Mefoor, al werd het nu voor de eerste maal van regeeringswege bezocht, door het achtereenvolgend verblijf der natuuronderzoekers von Rosenberg, Meyer en Raffray reeds tot de vrij goed bekende deelen van Nieuw-Guinea.

Het bezoek, dat men den 2den November aan Andai en den zendeling Woelders bracht, leverde niets bijzonders op; alleen verkreeg de Korano op zijn verzoek een nieuwe akte van aanstelling, daar hij het stuk verloren had, dat hem vroeger door de Regeeringskommissie op de Soerabaja was uitgereikt. Alvorens de terugreis naar Ternate te aanvaarden, werd te Dorei op nieuw de steenkolenvoorraad aangevuld. Bij deze gelegenheid moest de Resident, om grooter ongevallen te voorkomen, zich met het transport van twee ongelukkigen belasten. De eerste was een Papoe uit Jamma, door een Ternataanschen schoener te Dorei aangebracht, die door telkens terugkeerende vlagen van krankzinnigheid gevaarlijk voor de rust was; de ander een Ternataan, die als matroos op een handelsvaartuig diende, maar in ijlende koorts twee zijner medeschepelingen zwaar verwond had, waaraan een reeds overleden was. Den 4den November bracht de Sing Tjin nog een

kort bezoek aan de hoofdplaats van Salawatti, waar men op de reede twaalf padoeakans uit Ceram, Ambon en Banda aantrof. Door dit drukke handelsverkeer, waarvan de hier meer dan elders voorkomende vogelhuiden het hoofdartikel uitmaken, is de bevolking van Samaté beschaafder dan in de andere op dezen tocht bezochte streken; vele inboorlingen verstaan hier zelfs Maleisch. Over het algemeen verkreeg de Resident Boreel, die voor het eerst Nederlandsch Nieuw-Guinea op deze reis leerde kennen, den indruk, dat beschaving en welvaart er zeer vooruitgaan. Aan het slot der inleiding van mijn groote werk over Nieuw-Guinea achtte ik het waarschijnlijk, dat de Regeering van Neerlandsch-Indië zich eerlang gedrongen zou zien, de leiding van haar oppertoezicht over deze ver afgelegen en uitgestrekte onderhoorigheden toe te vertrouwen aan een tweetal ambtenaars, als wier standplaats men aanvankelijk de eilanden Misool en Salawatti kon aanwijzen, om die later naar Onin en Dorei over te brengen. Nu wij zien uit de hierboven behandelde reistochten, hoezeer in de sedert verloopen vier jaren de handel tusschen den Indischen Archipel en Nieuw-Guinea met reuzenschreden is toegenomen, zoodat ingezetenen van Neerlandsch-Indië geruimen tijd ongedeerd in het land der Papoes hun verblijf opslaan, is mijns inziens de tijd reeds aangebroken, dat tot de vestiging dezer ambtenaren te Dorei en in een der voornaamste negorijen van Onin kan worden besloten.

Als eindindruk der in dit opstel besproken reizen naar Nederlandsch Nieuw-Guinea kan, dunkt mij, blijmoedig erkend worden, dat daardoor de kennis van dien verren uithoek onzer Oost-Indische bezittingen aanzienlijk is vooruitgegaan. Vooreerst is thans de zoo goed als geheel onbekende Zuidkust in kaart gebracht, en kwamen de daar wonende onbeschaafde Papoes na ruim twee eeuwen voor het eerst weder in aanraking met Europeanen. De sedert geruimen tijd afgebroken of, juister uitgedrukt, in het geheel niet bestaande betrekkingen der Indische Regeering met Noord-Waigeoe en de noordelijk gelegen Ajoe-Eilanden werden op nieuw geregeld. Hetzelfde geschiedde met de geheel afgezonderd in den Grooten Oceaan liggende Mapia-Eilanden. Na een tijdverloop van anderhalve eeuw werd de Oostkust der Geelvinkbaai weder eens door een Nederlandsch oorlogschip bezocht. Ook verkreeg men op Nieuw-Guinea's Noordkust beoosten die uitgestrekte golf thans aanraking met de Papoes der Sadipi- en Walckenaers-Baaien evenals met de bewoners der voor de geheel onbekende kust van Tabi liggende eilandjes Merkus en Duperrey. Vergelijkt men echter deze aanwinst onzer kennis van Nederlandsch Nieuw-Guinea met de voor vier jaar in de inleiding van mijn groote werk gegeven opsomming, wat er in die onderhoorigheid van Neerlandsch-Indië nog onderzocht moet worden, alvorens de uitgestrekte kustlijn van dat gebied behoorlijk bekend kan heeten, dan zal men, dankbaar voor het verkregene, niettemin moeten erkennen, dat er nog veel meer te verrichten valt. Het zij mij derhalve vergund, hier nogmaals in hoofdpunten op te geven, welke gedeelten der kusten van Nederlandsch Nieuw-Guinea nog steeds zoo weinig bekend zijn, dat een nader onderzoek dringend noodzakelijk is.

Beginnen wij bij het zuidelijk deel der Westkust, dan bestaat er groote behoefte aan meerdere kennis met de verschillende rivieren, die tusschen den zesden breedtegraad en het eiland Lakahia uitmonden. Van de meeste dier riviermonden

is het bestaan nauwelijks bekend; alleen die der Oetanata werd voor vijf en vijftig jaar door het verblijf der onderzoekingschepen Triton en Iris eenigzins nader opgenomen. Houdt men nu in het oog, dat de heer van Oldenborgh op zijne tweede reis beoosten Lakahia van eene waterverkleuring gewaagt, die aan die van den Kapoeas op Borneo's Westkust deed denken (hiervoor bl. 179), dan is het hoogst waarschijnlijk, dat een of meer dier rivieren een geschikten toegang tot het in een tropisch klimaat zoo aantrekkelijke Sneeuwgebergte zullen verschaffen. Noordelijker op dezelfde kust — wij wezen er boven reeds op — ontbreekt nog altijd voldoende kennis van het binnendeel en den noordkant der Maccluersgolf. Geheel onbekend is zelfs de zich tusschen die golf en Salawatti uitstrekkende kust van Nottan, waarvan de voorstelling der kaarten, zooals nader door mij werd aangetoond (***Reizen naar Ned. N.-Guinea***, bl. 49 en 416), eenvoudig berust op een kartografische vergissing van het midden der vorige eeuw, terwijl de voorzoover bekend is, zeer lage en vlakke kustlijn nimmer behoorlijk is opgenomen. De oostzijde van Straat Gallewo, welke zeeëngte Salawatti van Nieuw-Guinea scheidt, is na Weylands ontdekkingstocht in 1705 nimmer door beschaafde zeevaarders bezocht. In de kaart achter mijn groote werk noemde ik op gezag des heeren van der Crab dit deel van Nieuw-Guinea Mos naar den daar wonenden Papoeschen stam; uit hetgeen nu onlangs gepubliceerd is omtrent Bernsteins laatste reis (***Bijdragen Instituut***, R. 4, D. VII, bl. 88), blijkt, dat die naam Mooi moet luiden. Reeds Valentijn (D. I. Bld. 103) noemde dezen uitersten westhoek van Nieuw-Guinea Tanah Moy, een merkwaardig bewijs, dat aardrijkskundige benamingen, zelfs onder de half nomadische Papoes, soms van oudsher dagteekenen. In het voorgaande werd herhaaldelijk aangetoond, hoe gering onze kennis nog is van West-Waigeoe en vooral van de Schouten-Eilanden, van welke laatste de noordkust en de daarvoor liggende Meskarowar- of Providence-Eilandjes nimmer door beschaafde zeevaarders onderzocht zijn. Al behoort de herhaaldelijk doorkruiste Geelvinkbaai in het algemeen tot de het best gekende deelen van Nieuw-Guinea, zoodra men tot bijzonderheden afdaalt, ontbreekt er ook daar nog veel aan onze kennis, onderanderen wat het binnendeel der Baai van Wandammen betreft, terwijl de Oostkust eerst nu weder eenigermate verkend werd. Oostwaarts van de Geelvinkbaai bestaat er dringende behoefte, dat

het eiland Jamma, welks bewoners blijkens het bovenstaande in aanraking zijn met de Ternataansche handelsvaartuigen, van regeeringswege bezocht wordt. Bovendien is het beloop der kust van Tabi bezuiden de Arimoa-Eilanden geheel onzeker. Naar hetgeen men uit den tocht van Wiggers in 1730 kan opmaken (*Reizen naar Nederl. N.Guinea*, bl. 401), moeten hier nog meer eilanden zijn, die thans niet op de kaarten zijn aangegeven, en zal de vaste wal van Nieuw-Guinea zuidelijker vallen, dan gewoonlijk wordt aangenomen.

Nieuw-Guinea's Noordkust beoosten de Humboldt-Baai is op dit oogenblik het minst bekende deel der uitgestrekte kusten van dit eiland. De geheele kust tusschen den 141sten en 145sten meridiaan werd slechts uit de verte verkend, en voorzoover bekend is kwam geen Europeesch zeevaarder onzer dagen in aanraking met de bewoners dezer kuststreek. Tusschen het eiland d'Urville en Kaap della Torre is de kustlijn slechts bij vooronderstelling op de kaarten gestippeld. Daar moet echter de Kornelis Kniers-Baai liggen, waar onze oude zeevaarders le Maire en Schouten in 1616 drie dagen verbleven, terwijl de sterke verkleuring der zee het bewijs levert, dat groote rivieren op dit kustgebied uitstroomen, wier loop een weg tot de noordzijde van het centrale gebergte des eilands moet openen. De ontdekking van dit geheel onbekende deel der Noordkust van Nieuw-Guinea ware een schoon doelwit voor een flink uitgerusten Nederlandschen onderzoekingstocht. Wel ligt deze kuststreek beoosten den 141sten meridiaan en dus buiten de thans voor Nederlansch Nieuw-Guinea aangenomen grenslijn, maar met het oog op de groote waarschijnlijkheid, dat de Engelschen eerlang hunne vlag zullen planten op Nieuw-Guinea's Zuidkust, kan het wenschelijk schijnen, zooals reeds in de inleiding van mijn groote werk is aangegeven, dat wij ons zoo nabij Australië's noordpunt liggend deel der Zuidkust aan de Engelschen overlaten en daarentegen ons gebied op de Noordkust oostwaarts tot 145° O. L. uitbreiden.

Voor het oogenblik heeft het Britsche Opperbestuur zijne goedkeuring geweigerd aan de eigenmachtige handeling der Koloniale Regeering van Queensland, waarbij geheel Nieuw-Guinea beoosten den 141sten meridiaan voor Engelsch bezit verklaard werd. De voornaamste reden voor die weigering was, dat het Opperbestuur de inlijving van dit uitgestrekt gebied door Queensland niet kon gedoogen. Deze jeugdige volkplan-

ting, wier tegenwoordige oppervlakte op het vaste land van Australië reeds vijf a zesmaal grooter is dan geheel Groot-Brittanje, en wier bevolking volgens den laatsten census nog niet die onzer provincie Limburg evenaart, heeft waarlijk voor de ontwikkeling van dat reeds zoo uitgestrekte, schaars bewoonde grondgebied genoeg te doen, dan dat zij bovendien zich met goed gevolg met de kostbare beschavingstaak der oosterhelft van Nieuw-Guinea zou kunnen belasten. Ook verlieze men niet uit het oog, dat het noordelijk deel van Queensland, het zoogenaamd Capricornië, reeds binnen de keerkringen ligt, en dat in het overige dier kolonie een subtropisch klimaat heerscht, waar de blanke gaarne den veldarbeid aan de gekleurde rassen overlaat. Daar nu de oorspronkelijke, nomadische bewoners van Australië, om zoo te zeggen, wegsterven, en waar dit ook nog niet plaats heeft, in geen geval tot geregelden veldarbeid te brengen zijn, waren de bewoners van Queensland reeds vroeger er niet afkeerig van, inboorlingen uit de eilanden van den Grooten Oceaan onder allerlei bedriegelijke praktijken naar hun gewest te lokken, en hen daar onder den schoonklinkenden naam van koelies in werkelijkheid geheel als slaven te behandelen [1]. Er bestond dus alleszins aanleiding voor het vermoeden, dat de plotselinge aandrift der ingezetenen van Queensland tot inlijving van Nieuw-Guinea's oosterhelft en de groote bereidwilligheid der Koloniale Regeering, om zelve de kosten der annexatie te dragen, vooral voortkwam uit de onuitgesproken begeerte, om de krachtige Papoes van Nieuw-Guinea als werkvolk voor hunne plantages te verkrijgen. Bij de thans in Engeland algemeen aangenomen begrippen over de behandeling der inboorlingen van overzeesche bezittingen, kon de Rijksregeering in geen geval de mogelijkheid dulden, dat de inlijving van deelen van Nieuw Guinea bij het zelfstandig door een uit de kolonisten gekozen Parlement bestuurde Queensland zulke aan de gruwelen van den Afrikaanschen slavenhandel herinnerende toestanden kon doen ontstaan. Kon Groot-Brittanje niet toestaan, dat de kolonie Queensland haar gezag in Nieuw-Guinea zou vestigen; is het Opperbestuur vooralsnog ongeneigd, daar eene kroon-kolonie opterichten, wier bestuurskosten geheel zouden komen ten laste der Rijksbegrooting, niettemin is het zeer

[1] Vergelijk hetgeen reeds voor twaalf jaar door mij werd medegedeeld over den toestand, waarin die Melanesische en Polynesische werklieden in Queensland verkeerden, in mijne *Afrikaansche Studiën*, bl. 118 en 119.

waarschijnlijk, dat, misschien reeds spoedig, een deel van Nieuw-Guinea onder den een of anderen vorm tot Engelsch bezit worde verklaard. Zoo ook weigerde de Engelsche Regeering in 1858 het haar door Koning Thakombau aangeboden protektoraat over de Fidsji-Eilanden, een besluit, dat sedert meermalen herhaald werd, maar toch zag zij zich reeds in 1874 door den drang der omstandigheden genoodzaakt, het bestuur te aanvaarden over dien archipel, nog iets grooter dan Wurtemberg.

In het hierboven aangehaalde belangrijk schrijven van Lord Derby, dd. 11 Juli ll., wordt zelfs de weg aangewezen, waarop een Britsch oppertoezicht reeds nu in het Zuidoosten van Nieuw-Guinea kan gevestigd worden. Wanneer de gezamenlijke Australische koloniën willen bijdragen in de kosten, dat er onder den High Commisioner for the Western Pacific — welke hooge staatsambtenaar tot voornaamste roeping heeft, de misbruiken van den koelie-handel in den Grooten-Oceaan te keeren — ondergeschikte Engelsche beamten op de kust van Nieuw-Guinea gevestigd worden, dan is het Opperbestuur bereid, de scheepsmacht in het Australisch station te versterken. Zoo doende zou allengs een Engelsch protektoraat over de verschillende langs Nieuw-Guinea's stranden woonachtige kuststammen kunnen ontstaan [1]. Juist dezer dagen vernam men uit de dagbladen, dat deze wenk van Lord Derby in Australië goed ontvangen is, en dat een bijeenkomst van gedelegeerden der verschillende Engelsche volkplantingen te Melbourne zal plaats hebben, om dit vraagstuk nader te bespreken. Hoogst waarschijnlijk zal het dus niet lang meer duren, dat de Engelsche vlag ergens op Nieuw-Guinea geheschen wordt. Zooveel blijkt echter duidelijk uit het schrijven van Lord Derby, dat de tegenwoordige Engelsche Regeering er niet aan denkt, het voetspoor van Queensland te volgen, door met één pennestreek geheel Nieuw-Guinea en omliggende eilanden beoosten den 141sten meridiaan tot een Britsche kolonie te verklaren. Naar alle waarschijnlijkheid zal men aanvankelijk slechts op die punten der Zuidkust, waar reeds nu door de paarl- en tripangvisscherij en door de daar gevestigde zendingposten geregeld verkeer tusschen Europeanen en inboorlingen plaats heeft, beambten plaatsen, en van daaruit een soort van protektoraat over de omwonende Papoesche stammen uitoefenen. Daar

---

[1] *Further Correspondence respecting New-Guinea, Juli* 1883, p. 22.

het zuidoostelijk schiereiland van Nieuw-Guinea, van welks bergstreken Stone het landschapschoon in zoo gloeiende kleuren afmaalt, betrekkelijk smal is, zal de Engelsche invloed zich spoedig van de Zuidkust uitstrekken naar het zuidelijk deel der Oostkust, maar geruimen tijd zal er moeten verloopen, eer die daar tot de Huon-Golf of tot Koning Willems Kaap is doorgedrongen. Zoolang de thans in Engelands koloniaal bestier bovendrijvende gematigde en bedachtzame richting aan het roer blijft, is er in de eerste toekomst dan ook geen het minste vooruitzicht, dat Groot-Brittanje benoorden den zesden breedtegraad op Nieuw-Guinea's Noordkust zijn gezag zal willen vestigen.

Sedert lang geldt het bij velen als een onomstootbaar beginsel van koloniale politiek, dat verschillende Europeesche mogendheden geen bezit moeten hebben op hetzelfde eiland. Hoeveel er ook in het algemeen voor die stelling te zeggen is, eene ongerijmdheid ware het, dit beginsel ook in toepassing te brengen op eilanden van zulk een omvang als Borneo of Nieuw-Guinea, waar voor twee of meer koloniën van verschillende mogendheden ruimschoots plaats is. Wanneer echter door den niet te keeren loop der omstandigheden tweederlei natiën zich in verschillende deelen van zulk een eiland gevestigd hebben, dan kan de vraag niet te vroeg overdacht worden, wat in de toekomst de beste grens tusschen beider bezit zijn zal. Daarom overwege de Nederlandsche Regeering bijtijds, of het bij het wisse vooruitzicht, dat de Engelschen zich op Nieuw-Guinea's Zuidkust zullen vestigen, niet raadzaam is, dat wij het zuiderdeel van het tegenwoordige Nederlandsch Nieuw-Guinea tusschen de Zuidkust en den zesden breedtegraad ontruimen, maar de Noordkust tusschen 141° en 145° O. L. in bezit nemen. Tegen dit laatste verwacht ik de bekende tegenwerping: onze bezittingen in den Indischen Archipel zijn reeds zoo verbazend uitgestrekt; de ontwikkeling daarvan gaat reeds nu onze krachten te boven. Wanneer Coen en zijne kloeke tijdgenooten zulken flauwhartigen raad gevolgd hadden, dan voorzeker wapperde thans het Nederlandsche dundoek niet over het kostbaar Insulinde. Tien jaren geleden leverde onze onderhoorigheid op Nieuw-Guinea nagenoeg niets van belang. Sedert is daar langzamerhand zoowel op de Westkust als in de Geelvinkbaai een belangrijk handelsverkeer ontstaan, dat blijkbaar nog voor veel ontwikkeling vatbaar is. Wie zal dan durven beslissen, wat de toekomst van Nederlandsch Nieuw-Guinea nog voor ons in haar

schoot verborgen houdt. Wanneer een Stone in verrukking uitroept (***Few months in New-Guinea***, p. 68): "I have seen Switzerland with its grand and magnificent Alps, the white-capped Pyrenees, the wild Scandinavian ranges, the noble Caucasian chains, besides many others of scarcely less grandeur, but I was never before so much struck with any mountain scenery, as when I first beheld that of the eastern peninsula of New-Guinea", wat zal men dan zeggen, als men eindelijk tot de sneeuwregioenen van het eigenlijke centraal gebergte is doorgedrongen. Moge dan onze Regeering, gedachtig aan Coens spreuk: ***Desespereert niet***, het oor sluiten voor den raad der benauwdheid, maar kalm en bedachtzaam voortschrijden op het pad, ons voor nagenoeg drie eeuwen door onze koene voorvaderen in het verre Oosten uitgebakend.

1 September 1883.

SCÈNES

TIRÉES DU

WAYANG POURWÅ.

CHROMOLITHOGRAPHIES

FAITES ET EXPOSÉES À L'OCCASION DU SIXIÈME CONGRÈS DES ORIENTALISTES, TENU À LEIDE EN 1883.

Grâce à l'appui de Son Excellence le Ministre de l'intérieur et à la libéralité de l'Institut Royal pour les lettres, la géographie et l'ethnographie des Indes Néerlandaises, il m'a été possible d'entreprendre la publication de chromolithographies représentant des scènes choisies du drame javanais, appelé Wayang pourwå.

Pour les représentations de ce drame on se sert aux Indes de marionnettes plates en cuir de buffle, peintes et dorées et munies de bras mobiles. Une partie des spectateurs voient directement les marionnettes; les autres sont placés de façon à en voir l'ombre, qui est projetée sur un écran par la lumière d'une lampe. Il ne serait pas impossible que cette forme de représentation soit née de l'idée que les personnages de la pièce appartiennent au monde des ombres.

Les marionnettes ont des traits difformes et sont taillées d'une manière anguleuse, avec des lignes dont les proéminences sont fort exagérées. L'explication la plus simple de cette singularité est probablement que l'on a senti qu'il fallait que les marionnettes eussent des formes très prononcées pour que l'on obtînt sur l'écran des silhouettes bien définies.

Les marionnettes des lithographies ont la moitié de la véritable grandeur. Les scènes qui n'ont pas encore paru en chromolithographie seront représentées à l'exposition par des photographies.

La matière du Wayang pourwå est tirée des poëmes épiques indous, le Mahâbhârata et le Râmâyana. Il s'agit de la lutte

entre les Kaurawas et les Pandawas, qui aboutit à la défaite de ces derniers. M. H. L. Ch. te Mechelen, sous-résident de Japara, a eu la bonté de grouper les marionnettes, de façon à leur faire représenter quatorze scènes ou actes choisis, qui font défiler sous les yeux dans l'ordre chronologique une image visible du cycle littéraire entier du Wayang pourwâ. M. te Mechelen a pris en outre la peine de traduire pour moi une partie des récits du wayang qu'il a publiés en javanais. J'ai tiré de cette source et de plusieurs articles dispersés dans les publications périodiques mon aperçu de l'action des scènes représentées, et j'ai eu soin d'y joindre partout la synonymie des noms des personnages en scène, afin d'aider le lecteur à suivre le fil du récit. Cet aperçu devra servir provisoirement de texte explicatif des planches, mais il est destiné à être remplacé plus tard par une description plus détaillée. J'ai donc tout lieu de faire ici appel à l'indulgence de messieurs les orientalistes.

Cet ouvrage se publie sous la direction supérieure de M. le professeur P. J. Veth.

Le tirage en est achevé pour plus de la moitié. Afin de créer les ressources qui permettront d'en poursuivre rapidement la publication, j'ai résolu d'en vendre VINGT exemplaires au prix de fl. 120 chacun, le texte explicatif compris. Cela couvrira les frais. Dès que ces vingt exemplaires auront été placés, la vente cessera, l'ouvrage n'étant pas destiné au commerce.

Pour souscrire on est prié de s'adresser à M. J. D. E. Schmeltz, Conservateur au Musée ethnographique national, Rapenburg, Nr. 69, à Leide.

LEIDE, 5 Septembre 1883.

Le directeur du Musée ethnographique national,

SERRURIER.

SCÈNE PREMIÈRE.

Pålåsårå, accompagné de son serviteur Sĕmar et des deux fils de celui-ci, Petrouk et Nålågåreng fait la rencontre de la princesse Dourgandini, qui est atteinte d'une maladie repoussante et qui pour cela a été reléguée dans un endroit écarté; elle vient en bateau de l'autre côté de l'eau. Pålåsårå la guérit et aussitôt elle met au monde un petit garçon.

SCÈNE DEUXIÈME.

Cet enfant, qui porte le nom d'Abiåså, est maintenant un jeune homme. Toujours en compagnie du fidèle Sĕmar et de ses deux fils, il comparaît avec son oncle Dourgandånå devant le dieu suprême Båtårå Gourou et devant le conseil des dieux, sous la conduite du dieu Nårådå. Båtårå Gourou leur adresse la parole et dit: Dourgandånå, tu obtiens maintenant le rang de souverain de l'île de Java; que tes soins et ton affection s'étendent sur ton neveu Abiåså, lui, ses fils, ses petits-fils et ses arrière-petits-fils. (Il lui remet les charmes magiques dont les arrière-petits-fils d'Abiåså, les Pandawas, auront besoin pour combattre les Kaurawas). Toi, Sĕmar, consacre tous les soins à Abiåså, ne le quitte pas, ni lui, ni ses fils et ses petits-fils, et toi, Abiåså, mon garçon, prends sous ta protection la veuve d'Aståbråtå (Ambaliki), mais ne cohabite pas avec elle, afin que le fruit qu'elle porte dans son sein reste sans mélange. Quand elle aura accouché, que cela reste un secret pour le monde (qu'Aståbråtå est le père de l'enfant), mais reconnais l'enfant pour le tien.

SCÈNE TROISIÈME.

Kounti-bodja, prince de Mandoura, découvre que sa fille Kounti est enceinte. Au moment où dans sa colère il va la transpercer, le dieu Nårådå descend du ciel pour l'en empêcher. Il apprend au père irrité que sa fille Kounti a conçu

sans y être pour rien par l'oeuvre du dieu du soleil, et il lui fait à l'épaule droite et à l'oreille gauche deux incisions, d'où il retire deux enfants qu'il prend avec lui. Ils deviennent des géants. Après sa délivrance Kounti épouse Pandou, le fils d'Abiåså et d'Ambaliki.

SCÈNE QUATRIÈME.

La belle Eråwati, fille de Saliyå, prince de Mandråkå, a été enlevée par le géant Kårtåwiyogå. Son père fait publier qu'il la donnera pour femme à celui qui la lui ramènera. Ardjounå, fils de Pandou et de la princesse Kounti, résout d'entreprendre cette aventure. Dans ce but il se met en route, accompagné du fidèle Sĕmar et de ses deux fils. En route il conclut un pacte d'amitié avec Djålåndårå, qui s'est retiré au desert avec sa soeur Bråtådjåyå pour s'y livrer à de saintes méditations. Djålåndårå lui promet de l'aider. Il va chercher Kårtåwiyogå dans son repère, lui brise le crâne et jette son cadavre aux pieds du souverain des géants, Kouråndågĕni, père de Kårtåwiyogå. Entre le géant et Djålåndårå s'engage un combat représenté dans la lithographie. Le prince des géants saisit son adversaire et s'efforce avec les dents de lui arracher la tête du tronc, mais ne réussit pas mieux que son fils. Djålåndårå lui a arraché la langue de la gueule et lui a brisé la tête.

SCÈNE CINQUIÈME.

Le nom de Djålåndårå n'est au fond qu'un nom d'emprunt adopté par l'ascète. Son vrai nom est Kåkråsånå. Il s'est trouvé que Kåkråsånå est fils de Kounti-bodja (voyez la troisième scène), et, après la mort de son père, il devient prince de Mandoura. Ayant, comme on l'a vu, réussi à vaincre les géants qui retenaient Eråwati en leur pouvoir, il obtient du prince Saliyå la main de cette belle princesse. Ses noces doivent se célébrer avec beaucoup de pompe et Saliyå exige qu'il s'y trouve 140 demoiselles d'honneur. Kåkråsånå charge son père Nåråyånå de les chercher. Pour s'acquitter de cette tâche Nåråyånå se rend auprès de Djĕmbåwåti, fille de l'homme-singe Djembawan, qui vit en pénitent sur une montagne; elle est invitée par lui à l'accompagner. Craignant que Djĕmbåwåti ne s'éprenne de Kåkråsånå dont elle a entendu vanter la beauté,

il lui en fait le portrait le plus ridicule, le représentant comme contrefait des jambes, des bras, des épaules, comme louche et bègue. Kåkråsånå est entré sans qu'on l'observât; il a entendu cette description et soudain on le voit menaçant derrière son frère. Celui-ci s'effraye et, couvert de confusion, demande pardon. C'est ce dernier moment qui est représenté par la lithographie.

SCÈNE SIXIÈME.

Youdåkålåkarnå, prince des géants, a vu en songe Sourtikanti, seconde fille du prince Saliyå et désire l'avoir pour femme. Sur le conseil de sa confidente Kidanganti, il envoie les titans Kålå Pralĕmbå, Kålå Srånå et Kålå Pratjeka porter à Saliyå une lettre qui contient la demande en mariage. On adjoint encore à l'ambassade Tågåg et Såråwitå, suivis d'une multitude de géants de moindre rang qui répandent la terreur et la consternation dans les villages et les contrées qu'ils traversent.

SCÈNE SEPTIÈME.

Sourtikanti, dont il a été question dans la scène précédente, a été fiancée à Kouroupati, prince de Ngastinå. Au moment où tout est prêt pour la célébration du mariage, elle met pour condition qu'Ardjounå (voyez la scène quatrième) la revêtira de sa toilette d'épouse. Sangkouni, oncle et en même temps vizir du fiancé Kouroupati, qui a été chargé des fonctions de négociateur, rapporte à son maître ce que Sourtikanti a décidé. Entouré d'un nombreux cortège, qui est représenté par le perampoggan, Kouroupati se met en route dans son carrosse d'apparat, avec Sangkouni à ses côtés, pour se rendre à Mandråkå, résidence de l'épouse.

SCÈNE HUITIÈME.

Pendant ce temps la fiancée Sourtikanti a été enlevée à travers les airs par Kidanganti pour son maître Youdåkålåkarnå. Saliyå annonce ce malheur à Kouroupati et à Sangkouni, et il déclare en même temps qu'il donnera sa fille en mariage à celui qui parviendra à la ramener. Kouroupati s'éloigne là dessus avec son vizir pour prendre conseil de ses gens.

Or il existait depuis longtemps une inclination réciproque

entre Sourtikanti et un certain Karnå. Ardjounå (aussi appelé Pamade) étant venu afin de parer l'épouse, comme celle-ci l'avait demandé, se bat avec ce Karnå, le vainc et va lui couper la tête. En cet instant le dieu Nårådå lui apparaît pour lui apprendre que Karnå, dont la ressemblance avec Pamade est frappante, est son demi-frère. En effet Karnå était l'enfant que la princesse Kounti (voyez la scène troisième) avait mis au monde par l'oreille gauche, quand elle était encore vierge. Le dieu Nårådå donna ensuite à Karnå une coiffure, des ornements pour les oreilles et d'autres parures au moyen desquelles il doit cacher les blessures que lui a faites Pamade; c'est ainsi habillé que Karnå est représenté sur la planche.

Pamade promet à Karnå de l'aider et il demande à Saliyå de s'engager à donner sa fille à Karnå si lui, Pamade, parvient à la lui rendre. C'est la scène représentée par la planche. Toute la famille est réunie. On voit Saliyå avec son beau-fils Kåkråsånå (voyez la scène cinquième), qui prend le nom de Bålådewa après son mariage avec Eråwati, puis Pamade (Ardjounå) avec son fidèle Sĕmar et les deux fils de celui-ci, Petrouk et Nålågåreng, et ses frères Bråtåsenå et Pountådewa.

SCÈNE NEUVIÈME.

Pregiwå, fille d'Ardjounå, est convoitée par Doursåsånå, frère de Kouroupati (voyez la scène précédente). Il veut s'emparer d'elle par la force, mais le frère de la jeune fille, Angkåwidjåyå l'en empêche. Là-dessus Doursåsånå ordonne à son frère Tjaroutjitrå d'attaquer Angkåwidjåyå. Le terrible Gatoutkåtjå apparaît dans l'air pour venir au secours de son cousin Angkåwidjåyå.

SCÈNE DIXIÈME.

Lesmånå, fils de Kouroupati et de Banouwati, troisième fille de Saliyå (voyez la scène sixième) est fiancé à Siti Sendari, fille de Nåråyånå et de Djĕmbåwåti (voyez la scène cinquième). Rencontrant dans l'obscurité Pregiwåtå, sœur de Pregiwå (voyez la scène précèdente), il affecte de la prendre pour sa fiancée et veut l'embrasser. Là-dessus arrive Angkåwidjåyå, frère de Pregiwåtå, qui se saisit de Lesmånå et l'entraîne comme un voleur. On voit d'un côté Lesmånå amené devant les Pandawas ou descen-

dants de Pandou ; ce sont Djanâkâ (Ardjounâ), père de la jeune fille insultée, et Angkâwidjâyâ (qui amène le prisonnier), accompagné du fidèle Sĕmar et de ses deux fils Petrouk et Nâlâgâreng, en présence de Werkodârâ, frère d'Ardjounâ. De l'autre côté on voit les Kaurawas, Bâlâdewa (Kâkrâsânâ), beau-fils de Saliyâ, et Doursâsânâ, Tjaroutjitrâ et Kartamârmâ, frères de Kouroupati.

SCÈNE ONZIÈME.

Assemblée des Kaurawas, qui délibèrent sur le mariage de Lesmânâ. Sont présents Souyoudânâ (Kouroupati) et son fils Lesmânâ, Dournâ le conseiller, et Sangkouni, oncle et vizir du prince Souyoudânâ (voyez la scène huitième).

SCÈNE DOUZIÈME.

Conseil de famille des Pandawas. On trouve ici réunis les cinq fils de Pandou, savoir Youdistira, aussi appelé Pountâdewa (voyez la scène huitième), Nakoula, Sadewa, Bima, aussi appelé Werkodârâ et Brâtâsenâ (voyez les scènes huit et dix), et Ardjounâ, aussi appelé Pamade et Djanâkâ; puis les fils des deux derniers Gatoutkâtjâ et Abimanyou, aussi appélé Angkâwidjâyâ (voyez la scène neuvième).

Nârâyânâ (Kresnâ), qui a fiancé sa fille Sitisari à Irawan, fils d'Ardjounâ, reçoit la visite de son frère aîné Bâlâdewa (Kâkrâsânâ), qui, ignorant les fiançailles de Sitisari avec Irawan, vient demander la main de la jeune fille pour le prince Lesmânâ, fils de Kouroupati. Lorsque Bâlâdewa apprend que Nârâyânâ a déjà disposé de la main de sa fille, il entre dans une grande colère et il exige de son frère qu'il retire la parole donnée à Irawan. Nârâyânâ, en sa qualité de cadet, obéit. Ardjounâ est extrêmement irrité du manque de parole du faible Nârâyânâ et résout de rompre toutes relations avec lui. Il fait immédiatement venir son fils Abimanyou (Angkâwidjâyâ), qui avait épousé Siti Sendari, fille aînée de Nârâyânâ, et il exige de lui qu'il répudie sa femme.

SCÈNE TREIZIÈME.

Siti Sendari vient raconter ce qui lui est arrivé à son père Kresnâ (Nârâyânâ) en présence de son frère Sâmbâ.

SCÈNE QUATORZIÈME.

Siti Sendari, rentrée dans la maison paternelle, résout d'encourager l'amour d'Irawan pour Sitisari. Sous prétexte d'être fatiguée de la route et d'avoir besoin d'un bain pour se rafraîchir, elle parvient à entraîner Sitisari à l'accompagner dans le jardin où l'on peut se baigner. Elle s'y rendent et se baignent. Au moment où elles sortent de l'eau, elles aperçoivent un homme près d'elles. C'est Irawan. Si elles ont l'air surprises, l'étonnement de Siti Sendari ne peut être que simulé, car c'est elle même qui a engagé le jeune homme à cette téméraire démarche. Sitisari n'en est que plus bouleversée, et comme son ancien fiancé s'approche et veut lui prendre la main, elle s'enfuit terrifiée. Cependant sa soeur la rappelle; l'innocente revient à sa voix, Irawan parvient à triompher de son hésitation et il profite de sa timidité pour s'attribuer tous les droits d'un mari.

BIJDRAGEN

TOT DE

TAAL- LAND- EN VOLKENKUNDE

VAN

NEDERLANDSCH-INDIË.

UITGEGEVEN VANWEGE

HET KONINKLIJK INSTITUUT VOOR DE TAAL- LAND- EN VOLKENKUNDE VAN NEDERLANDSCH-INDIË.

TER GELEGENHEID VAN HET

ZESDE INTERNATIONALE CONGRES DER ORIENTALISTEN

TE LEIDEN.

TAAL- EN LETTERKUNDE.

'S GRAVENHAGE,
MARTINUS NIJHOFF.
1883.

BIJDRAGEN

TOT DE

TAAL- LAND- EN VOLKENKUNDE

VAN

NEDERLANDSCH-INDIË.

BIJDRAGEN

TOT DE

TAAL- LAND- EN VOLKENKUNDE

VAN

NEDERLANDSCH-INDIË.

UITGEGEVEN VANWEGE

HET KONINKLIJK INSTITUUT VOOR DE TAAL- LAND- EN VOLKENKUNDE VAN NEDERLANDSCH-INDIË

TER GELEGENHEID VAN HET

ZESDE INTERNATIONALE CONGRES DER ORIENTALISTEN

TE LEIDEN.

TAAL- EN LETTERKUNDE.

'S GRAVENHAGE,
MARTINUS NIJHOFF.
1883.

INHOUD.

PROEVE UIT HET OUDJAVAANSCHE RÂMÂYANA

DOOR

Dr. H. KERN.

Dit gedicht, bestaande uit 2771 strophen in verschillende Indische versmaten, van de eenvoudigste tot de meest gekunstelde toe, is verdeeld in 26 Sarga's, waarvan de laatste als een aanhangsel te beschouwen is. Het werk is niet, gelijk men wel eens gemeend heeft, eene vertaling van 't Sanskrit Râmâyaṇa, maar eene geheel vrije bewerking van de stof, en als zoodanig te vergelijken met talrijke navolgingen van 't oude gedicht, in verschillende oudere en nieuwere talen van Indië geleverd. Daar het oudjavaansch gedicht dagteekent uit den bloeitijd der Kawiliteratuur, spreekt het van zelf dat het in vorm en stijl behoort tot het *genre* dat men met den naam van kunstepos pleegt te bestempelen. Van daar, dat sommige gedeelten vol zijn van woordspelingen en andere stijlkunstjes; zelfs de betrekkelijke eenvoud, waardoor zich het grootste gedeelte onderscheidt, is van een geheel anderen aard dan die welken men in het Sanskrit Râmâyaṇa aantreft.

Het is hier niet de plaats om over den inhoud en het karakter van 't oudjavaansche dichtwerk in meer bijzonderheden te treden; wat ik opgemerkt heb moest alleen strekken om den lezer voor te bereiden op hetgeen hij in de volgende tekstproeve te verwachten heeft. Voor die proeve heb ik eenige strophen gekozen uit den 5den Sarga (str. 366—375), waarmede te vergelijken is Âraṇyakâṇḍa, sarga 46, str. 8 vgg. (Bombaysche editie). Daarin wordt beschreven hoe Râwaṇa onder de gedaante van eenen monnik

bij Sîtâ komt, met het oogmerk om haar te schaken, terwijl Râma en Lakṣmaṇa van huis zijn. Op de afwijkingen in de voorstelling der feiten zal ik den lezer niet opmerkzaam maken, daar ze bij vergelijking van beide gedichten van zelf in 't oog vallen.

De tekst, dien ik laat volgen, is getrokken uit een voortreffelijk Balineesch HS. geschreven door eene voorname dame in 't Çakajaar 1729, dus uit het begin dezer eeuw. Alle Balineesche afschriften, die ik ken, leveren nagenoeg denzelfden tekst, zeer afwijkende van de Javaansche afschriften, die wegens hun volkomen onbruikbaarheid niet in aanmerking komen.

Ten opzichte der transcriptie van den tekst in Latijnsche letters merk ik op, dat ik het steeds door mij gevolgde stelsel ook hier getrouw blijf, behalve dat ik de dubbele letterteekens *ng* en *sh* thans vervangen heb door de nietsamengestelde *ṅ* en *ṣ*. Waarom en voor welke doeleinden ik de toepassing van de Hollandsche spelling der 19de eeuw op het Kawi, of welke andere vreemde taal ook, ondoelmatig vind, heb ik meermalen elders in 't licht gesteld, zoodat het volkomen overbodig zou wezen, hier in herhalingen te treden.

TEKST.

1. Atha ri sĕḍĕṅ] nirâmupu sĕkar manusup riṅ alas tĕka ta siraṅ Daçânana maharddhika [1]) rûpa nira | wiku çuci çuddha Çaiwa sira sâtwika çânta katon hulu malĕṅis ginuntiṅg aratâ hana kuñcir alit ||

2. Atiçaya çuddha huntu maputih sphaṭikopama ya tuwi magaṇitrikuṇḍala waluh ya sinaṇḍaṅ ira | litu-hayu warṇṇa lâka daluwaṅ nira râmya mabâṅ lumaku manasya yeka dalihan nira tan katĕṅĕr ||

3. Majapa maṅunyakĕn ta sira mantra tĕhĕr lumaku mṛdu mamanis wulat nira marûm atisomya katon | ikana karâkṣasân ira kadi pwa ya tan hana weh tamatama caṅkrame tĕpi-niṅ âçrama râmya kabeh ||

4. Tinĕmu nirâta saṅ Janakarâjasutâ riṅ alas sira juga tuṅatuṅal anusup tamatar matakut | dadi ta masö siraṅ

1) Hs. mahârddhika.

Daçamuk(h)âti saharṣa sira makin aparö sagorawa sirân pawuwus wĕkasan ||

5. Apa kita dibyarûpa manusup maṅalap ta sĕkar atiçaya tâ paḍa-nta rikanaṅ hayu pûrṇṇa tĕmĕn | hayu nikanaṅ wulan tuwi tamanpa maḍe ri kita apan awĕnĕs ya riṅ rahina hîna tamarpa-sĕnö ||

6. Kusuma saroja riṅ talaga kapwa sĕdĕṅ sumĕkar rahayu sugandha warṇṇa ya mabâṅ maputih sawaneh | tuwi tamatan paḍekana hayu-nya masor juga ya apan umaluy kucup ya rikanaṅ wĕṅi taṇ ḍahayu ||

7. Iki kahanan-ta bhîṣaṇa amânuṣagamya sukĕt tan awĕdi riṅ ulâ biṣama len aliman magalak | syapa çaraṇanta liṅ-ku yadiyan hana moṅ maṅawit ikana hayu-nta heman ari yogya kahâtakĕna ||

8. Kita mṛdu komalâtiçaya konĕṅunĕṅ ri hati kadi ta bhinûṣaṇann ikaṅ alas ri hana-nta riya | saṅapa ṅaran nirâta sira saṅ siniwi-nta kunĕṅ atiçaya göṅ i dharmma rasikâ'n pamawe ri kita ||

9. Aku ta paribhramanta paradeça rikaṅ bhuwana tuwi tak anon anuṅ paḍapaḍâ-nta surûpa tĕmĕn | kita juga hîṅa niṅ hayu ya liṅ-ku tanora waneh saphala ike hurip-ku ri huwus-ku wĕruh ri kita ||

VERTALING.

1. En terwijl zij (Sîtâ) in het dichte bosch ging en bloemen plukte, kwam Daçânana (Râwaṇa) onder de gedaante van eenen geestelijke; hij leek een zuiveren, rechtzinnigen Çiwaietischen monnik, deugdzaam en heilig, het hoofd overal glad geschoren met een kleine haarkuif op de kruin.

2. Zijne tanden waren uitnemend zuiver, wit als kristal; ook was hij voorzien van een rozenkrans, en van een pompoen (als nap) die hij aan een draagband met zich voerde; zijn monnikskleed was schoon rood, eene fraaie lakkleur vertoonende. Hij ging langs den weg om aalmoezen te vragen, waardoor hij zijn (eigenlijk) oogmerk verborgen hield.

3. Al onder 't voortgaan prevelde hij gebeden en zeide vrome spreuken op; zijn blik was zacht en lief, uiterlijk vriendelijk en zeer innemend; het was als of er van zijn demonischen aard, niets meer overgebleven was. Achter-

eenvolgens kwam hij, wandelende, al de schoone kluizenarijen langs.

4. Daarop ontmoette hij de dochter van koning Janaka (Sītā) in het bosch. Geheel alleen sloop zij door het hout zonder eenige vrees. Rāwaṇa ging dan op haar af, zeer verblijd; straks was hij haar nabij, en eindelijk sprak hij eerbiediglijk:

5. „Hoe dwaalt gij zoo in het bosch, hemelsch schoone! en plukt bloemen? Volstrekt niets kan Uwe schoonheid evenaren; ze is inderdaad volmaakt. Zelfs de maan kan in schoonheid U niet evenaren, want zij verbleekt bij dag en verliest dan al haren glans."

6. „De lotusbloemen in den vijver, wanneer ze in vollen bloei prijken, waarvan sommige roodkleurig, andere wit zijn, hoe welig en geurig ook, kunnen niet in schoon met U vergeleken worden; zij doen onder, want des nachts sluiten zij zich weder en kwijnen."

7. „Deze plaats waar Gij U bevindt is gevaarlijk, ontoegankelijk voor menschen, een wildernis. Zijt gij niet bang voor de kwaadaardige slangen en wilde olifanten? Wie zal Uwe hulpe wezen, vraag ik, indien u eens een tijger te gemoet treedt? Och, zulk eene schoonheid als de Uwe, zuster, behoort men niet roekeloos bloot te stellen."

8. „Gij zijt zoo uitermate zacht en teder, zoo bekoorlijk; het woud is als het ware versierd door Uwe tegenwoordigheid. Hoe heet hij toch, de man, die door U als gemaal erkend wordt? Ongemeen veel zedelijke verdienste moet hij zich verworven hebben, dat hij (thans) U bezit."

9. „Ik heb andere landen op de wereld doorgezworven, doch niemand gezien die eenigermate met U gelijk staat; zoo schoon zijt Gij, in trouwe. *Gij* zijt, buiten eenig vergelijk, mijns inziens, het *non plus ultra* van schoonheid, en mijn tegenwoordig leven is niet te vergeefsch geweest, nu ik eenmaal U heb leeren kennen."

AANTEEKENINGEN.

De versmaat komt overeen met het metrum Awitatha der Indische prosodie, en volgt den regel opgegeven bij Weber Indische Studien VIII, 421. Iets eigenaardigs in

't Râmâyaṇa zijn de talrijke voorbeelden van den hiaat, welke in andere dichtwerken niet geduld wordt.

In de volgende opmerkingen zal ik mij onthouden van te herhalen wat reeds elders gezegd is. Niemand, die eenig belang stelt in de studie van 't Oudjavaansch, zal eene aanwijzing behoeven van de weinige geschriften waarin bijdragen tot de kennis van Java's oude taal- en letterkunde voorkomen. Voor anderen, welke met die geschriften geheel onbekend zijn, is deze proeve niet geschreven.

Strophe I.

Manusup heb ik hier niet met „sluipen" vertaald, omdat wij hieraan eene eenigszins ongunstige beteekenis hechten. Om het begrip uit te drukken, heb ik het adj. „dicht" bij „bosch" gevoegd.

Maharddhika rûpa nira. Dit is de gewone en welbekende wijze, waarop in de Polyn. talen de possessieve samenstelling (Bahuwrîhi) wordt uitgedrukt. In 't Skr. vertaald zou het luiden *maharddhikarûpah*; in 't Indische Râm. staat dan ook op de overeenkomstige plaats *bhikshurûpah* en *pariwrâjakarûpadhṛk.*

Maharddhika beteekent hier duidelijk „geestelijke, monnik", eene beteekenis die voortleeft in het Jav. [Javanese script], waarin de *p* eene *m* vervangen heeft omdat het woord als een passief of substantief werd opgevat; te vergelijken zijn [Javanese script], brandstapel, uit Skr. *mañcaka*, stellage, o. a. voor vuur; [Javanese script] uit *maṇḍapa.* In 't Skr. beteekenen *maharddhi*, *maharddhika*, *maharddhimat*, drie synonieme woorden, als adjectieven nu eens „grootmachtig," bijv. Kathâsarit-Sâgara 34, 136; Kâraṇḍa-Wyûha 10, 15; dan weêr „zeer wijs, zeer geleerd", bijv. Râja-taraṅgiṇî 5, 38, waar men het ook als substantief zou kunnen opvatten en vertalen „meester (in de wetenschap)". Zeer bepaaldelijk als substantief, in den zin van „meester, wijze" z. v. a. Maharshi, komt *maharddhimat* voor in een citaat Journ. Roy. As. Society, jaarg. 1870, bl. 441. Zeer gewoon is *maharddhika* als epitheton van Buddhistische monniken of Arhats; men hecht er dan de beteekenis aan van „toovermachtig". Het is dus zeer verklaarbaar dat in 't Oudjavaansch *maharddhika* als substantief gebezigd is in den

zin van „een geestelijke”; immers het woord komt op hetzelfde neêr als *paṇḍita*, en ieder weet dat de inlanders hiermede ons Dominé weêrgeven. *Maharddhika* is eenvoudig een Sieur, een Meester, een Dominus, een Dom, en niet alleen een Meester in de gewijde of ongewijde wetenschap, maar ook een heer, een Mijnheer; want alleen uit deze laatste opvatting, dunkt mij, laat het zich verklaren dat de Javanen, enz. [illegible], d. i. *maharddhika*, Mal. *mardahika*, toepassen op de „vrije mannen”. In het Tagala heeft *mahadlika* (voor *mahaldika*) den zin van „vrijgelatene”, doch ook dit laat zich verklaren; de Mardijker is bij de Timoreezen enz. „iemand die zijn eigen meester is”; de Tagala’s passen den term toe op „iemand die zijn eigen meester *geworden* is”.

Çaiwa. Uit de geheele beschrijving blijkt dat de Çiwaietische monniken, hier bedoeld, tot eene andere orde behoorden dan de Pâçupata’s, die hun lichaam met asch besmeerden. Het is trouwens bekend dat er onderscheidene Çiwaietische mornikorden bestonden.

Malĕṅis. Het grondwoord *lĕṅis* vertoont zich in het Tagala als *laṅis*, olie (vgl. Tag. *kalis* = Mal. *kĕris*, kris). In ’t Hdwdb. wordt [illegible] opgegeven in den zin van [illegible], waarmede wel glimmende stof, cosmetische zalf, Skr. *añjana* bedoeld zal wezen. De beteekenissen van glimmend en glad zijn zóó naverwant [1]), dat er omtrent de juiste vertaling van *malĕṅis* te dezer plaatse weinig twijfel kan bestaan.

Aratâ, van een als substantief te beschouwen *ratâ*, Mal. en Dayaksch *datar* (spr. *ḍatar*), Tag. *latag*. De lange *â* toont dat er een medeklinker aan ’t einde is uitgevallen; die medeklinker vertoont zich als *r* in ’t Mal., als *g* in het Tagala. Evenzoo in *lapa*, [illegible], Mal. *lapar*; in *ekû*, staart, Mal. *ekur*; in *nyû*, Mal. *niyur*, Tag. *niyog*, Dayaksch *eñoh*; in *hantĕlû*, ei, Mal. *tĕlur*, Tag. *itlog*, Day. *hantĕloh*, Bulusch *atĕlu*, enz. Naast *ratâ* hebben ’t Oud- en Nieuwjav. de vormen *natar*, [illegible] in eenigszins gewijzigde beteekenis, en naast *ekû* staat *likur*, [illegible], enz., waar ’t Bulusch ook *likur*, *lumikur*, op den rug dragen, Tag.

---

1) Vgl. het Dayaksche *dadĕṅar*, *dĕṅadĕṅar*, zoowel „kaal” als „glad” van een hoofd, hetzij het geschoren of met olie gezalfd is.

likuḍ heeft, daarnaast echter *likú*, achtergebleven, overblijvend; Dayaksch *likut* en *rikor*. Het verschijnsel dat één woord in één en dezelfde taal in onderscheidene jongere vormen voortleeft, welke ieder aan bijzondere klankwetten gehoorzamen, een verschijnsel dat ik bij gebrek van beter „veelvormigheid van klankverloop" zou willen noemen, is aan 't Kawi en Jav. in hooge mate eigen, doch weinig minder aan 't Maleisch, Bataksch, Tagala, Bulusch, Sundaneesch. Sporadisch komt hetzelfde in andere talen, bijv. het Nederlandsch voor, zooals in *hoofsch* en *heusch* uit *hovisch*, doch in volstrekt onbeduidende mate. In het Javaansch, oud en nieuw, heeft men de voorbeelden voor 't grijpen. Bijv. *ḍawuh*, *rawuh* (in 't Kawi nog „nederkomen") en *labuh* zijn drie varianten van één en hetzelfde woord, — drie gewestelijke veranderingen, zou men zeggen, ware het niet dat zij gelijkelijk in ééne en dezelfde taal voorkomen en wel in eenigszins gewijzigde beteekenis [1]). Een ander voorbeeld is *tût*, [illegible] (voor *tuhut*) naast [illegible]. Soms is er slechts één vorm bewaard gebleven, waar men theoretisch meerdere zou verwachten; bijv. [illegible], waarnaast een *tûn* voor *tuhun* mogelijk ware; inderdaad bestaat dit *tuhun* in 't Bulusch; *matuhun* is bevelen — geheel denzelfden begripsovergang vertoonende als [illegible] —, en *tuhunan*, waterval, waarin de eigenlijke beteekenis van [illegible] nog duidelijk op den voorgrond treedt. Regelmatig heeft ook 't Dayaksch *tohon*, afkomst, = [illegible]; *mohon*, afkomen; vgl. [illegible] en [illegible]. Zeer opmerkelijk is de reeks *rĕṅö* ([illegible]), *rĕṅĕr*, *ḍaṅĕt*; Mal. *dĕṅar* (voor *dĕṅĕr* met accent op de laatste), blijkens Tag. *ḍiṅig*, Bisaya *ḍoṅog* [2]).

---

1) Dat [illegible] een deftige, zoogen. Kr. Inggil vorm van „aankomen" is, laat zich gereedelijk verklaren, ook zonder de toevlucht te nemen tot het feit dat ook in 't Skr. *awatarana*, het afkomen, gebezigd wordt in den zin van „aankomst" van een voornaam persoon, al mag men hiernaar als naar een gelijksoortig geval verwijzen.

2) De *t* van [illegible] acht ik ontstaan uit eene *d* (voor *ḍ*); evenals in 't Mal. *bukit* voor *bukir*, Tag. en Bis. *bukiḍ*, Kawi en Jav. *wukir*. Vgl. voor de verwisseling der sluitende *ḍ* met *r*: Tag. *likuḍ* met Kawi *likur*; vgl. Day. *likut* naast *rikor* in Basa Sangyang; *gagiut*, wankel, met *gagior*, met eenig verschil in taalgebruik; het overeenkomstige Jav. woord is [illegible], waarvan 't frequent. [illegible], wankel staande.

Andere voorbeelden zijn [illegible], [illegible], *bwat*, [illegible]; *rât*, [illegible] (uit *rahat* of *rayat*), [illegible] en [illegible] (zeer; eigenlijk „heel", Tag. *lahat*, waar men *lagat* zou verwachten); *lwâ*, wijdte, ruimte, Bulusch *louag*, los, wijd, Tag. *luway*, ruimte; naast Kawi *luwar*, in beteekenis = [illegible]; [illegible], [illegible], [illegible], Mal. *luwar* [1]). Voor 't Maleisch maak ik hier slechts opmerkzaam op *sirih*, klaarblijkelijk ontstaan uit een ouder *sĕḍĕh*, *sĕrĕh*, waarvoor men zou verwacht hebben *sĕḍah*, dat toevalligerwijze in 't Javaansch, waar men het niet verwachten zou, te vinden is; de typisch Oudjavaansche vorm is *sĕrö*, waaruit het Njav. *suruh* ontstaan is; het Bulusch heeft *sĕra*, *sumĕra*, eten (vooral van toespijzen); Tagala *isda* (voor *i-sĕḍah*) visch (gevormd als *i-kan* van *kan*, eten). De samenhang tusschen de verschillende beteekenissen van dit woord behoeft hier wel niet nader aangetoond te worden. Het Maleisch bezit *rata* naast *datar*. Varianten in 't Bataksch zijn *daro* (*darĕh*), bloed, naast *rara*, rood; vgl. Mal. *merah*, waarin *rah* identisch is met de laatste lettergreep van het geredupliceerde *darah*, bloed, maar niet met Jav. [illegible], want dit laatste is ontstaan uit Kawi *râh*, voor *rahah* of *rahĕh*, Bulusch *raha* (voor *rahah*, of *rahĕh* met accent op de laatste); *râh* is geen grondvorm, maar eigenlijk een geredupliceerde, dus identisch met het tweelettergrepige Mal. *darah*, Tag. *dugo*.

Kuñcir; Jav. [illegible], hoewel dit eigenlijk niet anders is dan eene weinig gewijzigde uitspraak van [illegible].

Strophe II.

Tuwi, beantwoordt in beteekenis aan 't Skr. *api*. *Api-tuwi*, o. a. Bhârata-Yuddha 199; 404; Jav. [illegible], is dus eene samenkoppeling van twee woorden, 't éene In-

---

1) In *luway* behandelt het Tagala den oorspronkelijken halfmedeklinker, die vermoedelijk nagenoeg als een gebrouwde *r* of *g* moet geklonken hebben, op zijn Sundaneesch, dat *oray*, slang, heeft, waar 't Mal. *ular*, Kawi *ulâ* zegt. Op Sundaneesche wijze luidt het woord voor „zwager" in 't Jav. [illegible], waar men *ipâ* zou verwacht hebben; het Sundaneesch zelf heeft daarentegen *ipar*, gelijk het Maleisch; het Tag. normaal *hipag*, het Bulusch *ipag*; daartegen vertoont het Bulusch op zijn Sundaneesch *ule*, slang.

disch, het andere Polynesisch, van gelijke beteekenis. Op gelijke wijze is *yadiyan* indien, samengesteld uit Skr. *yadi* en Polyn. *yan*, die beide op zich zelf reeds „indien" uitdrukken.

Maganitrikuṇḍala. *Gaṇitri*, Elaeocarpus, Mal. *gänitri*, Jav. ꦒꦤꦶꦠꦿꦶ en ꦓꦤꦶꦠꦿꦶ, is klaarblijkelijk een Skr. woord, hoewel het tot nog toe niet is aangetroffen; zonderling genoeg, dewijl het verkleinwoord *gaṇitrikâ* wel voorkomt, in Hemâdri's Caturwarga-Cintâmaṇi I, 266, 20; in den commentaar heeft de uitgever den tekst niet verstaan en *gaṇitrikâ* verknoeid tot *gaṇatrikâ*. Daar ook de interpunctie in de war is en de passage in den Calcuttaschen tekst onzin behelst [1]), deel ik de zinsneden, zooals zij te lezen zijn, hier mede: „Gaṇanâsâdhanatwâd gaṇitrikâ: akshamâlâ; gaṇatriketi kwacit pâṭhah; tatra gaṇatrikâ kaṇṭhabhûshaṇaṃ kecit; kecit tu galantiketi paṭhitwâ jalapûrṇâ karkarîti wyâcakshate"; d. i. „Gaṇitrikâ (etymologisch: telster, instrumentje om te tellen) daar het als middel dient om te tellen (*gaṇ*) is een rozenkrans; in sommige HSS. wordt gelezen *gaṇatrika* [2]); in dat geval is *gaṇatrika* volgens sommigen een halssieraad; weêr anderen echter lezen *galantikâ* en verklaren het als een met water gevulde kruik." Uit dit alles blijkt dat de term *gaṇitrikâ* in den tijd van Hemâdri alles behalve algemeen bekend was, doch evenzeer dat het niet geheel onbekend was. *Kuṇḍala* is hier op te vatten in den zin van kring, waardoor de opgaven der Indische woordenboeken, dat *kuṇḍala* wel eens synoniem met *walaya* en *pâça* gebruikt wordt, bevestigd worden. Hetzelfde volgt trouwens ook uit *kuṇḍalin*, slang.

Vergelijkt men de beschrijving van de uitrusting des monniks in 't oude heldendicht met wat wij hier lezen, dan bespeurt men dat in 't eerste geen melding wordt gemaakt van den rozenkrans. Hoogstwaarschijnlijk was de rozenkrans ten tijde der redactie van 't Râmâyaṇa nog niet in gebruik, althans niet bij de brahmaansche monniken, die men niet verwarren moet met Çiwaietische, want deze laatsten zijn als zoodanig *geen* brahmanen, niet eens

---

1) Een gevolg hiervan is geweest dat ook Böhtlingk in het Sanskrit-woordenboek (in beknopten vorm), de plaats niet juist heeft opgevat; zie ald. *gaṇitrikâ*.

2) Een wanwoord, grammatisch onmogelijk.

Ariërs. Vermoedelijk is de rozenkrans eene Çiwaietische uitvinding, die in verloop van tijd ook bij andere monniken in zwang is gekomen, zelfs bij de Buddhisten, hoewel bij de devotie van deze laatsten meer eigenaardig de bidmachine behoort, waarvan zij tot nog toe het monopolie bezitten.

Waluh, de pompoen of kalebas, Skr. *alâbu*, is zeer gewoon als eet- en drinkschaal, *yatipâtra*, van den Arischen monnik; zie bijv. Manu 6, 54; Yâjñawalkya 3, 60.

Sinaṇḍaṅ. *Saṇḍaṅ* neem ik in de beteekenis die het in 't Maleisch bewaard heeft.

Litu; vgl. Tag. *lumitau*, zich vertoonen, lijken, blijken. Het beteekent dus „'t voorkomen", Skr. *rûpa*. *Litu-hayu*, schoon, komt als adjectief voor, bijv. Âdiparwa fol. 21: *strî litu-hayu*, eene schoone vrouw; ook wel zelfstandig *tumon litu-hayu nira râkryan râjaputrî;* Brahma-Tantu. Het synonieme, doch eenigszins deftigere *litu-hajĕng*, schoon, komt voor o. a. Bhârata-Y. 141.

Lâka, eigenlijk *lâkhâ*, is een Prâkritvorm van 't Skr. *lâkshâ*, die insgelijks in ons Westen is doorgedrongen.

Mabâṅ. De namen van kleuren, zooals *bâṅ*, *putih* enz., worden nu eens als substantieven, dan weêr als adjectieven gebruikt; bijv. *bâṅ wĕdihan ira*, rood was zijn gewaad; Sutasoma fol. 88. In samenstelling wordt steeds de stamvorm gebezigd, bijv. *masĕmu-bâṅ* Bhârata-Y. 262; *hidu-bâṅ* 192. Ze kunnen als adjectieven ook het prefix *a* of *ma* aannemen; voorbeelden zijn overbodig, men vindt ze reeds in den meegedeelden tekst. In het Bataksch wordt hetzelfde verschijnsel waargenomen; men zegt bijv. evenzeer *rara*, rood, als *marara*; zie VAN DER TUUK, Tobasche Spraakkunst, bl. 90. In hoeverre de regels omtrent het gebruik van beide vormen in het Kawi met die in 't Bataksch overeenkomen, vereischt nog nader onderzoek.

Manasya, conjunctief van *manasi*, om voedsel bedelen, Skr. *bhikṣate*. *Anasi* of *manasi* is de actieve vorm; passief is *tasi*, van waar *tasyan*, het door bedelen verkregen voedsel, Skr. *bhikṣita* Âdiparwa fol. 10. Het substantief *nasi* is zoowel als aalmoes gegeven voedsel, als gekookte rijst, d. i. zoowel Skr. *bhikṣâ*, als *bhakta; ndatanpanasi*, zonder (dat men behoeft) te bedelen. Den vorm *nasi* voor 't substantief, Maleisch *nasi*, weet ik alleen te vergelijken

met [Javanese script] = [Javanese script]. *Manasi* beteekent ook „bedelen" in 't algemeen, want in Sutasoma fol. 88 komt voor *manasi dhana*, geld bedelen.

Yeka. Ika, bijwoordelijk gebruikt, is te vergelijken met Skr. *tad*, dus, daardoor. Het voorafgaande *ya* strekt om het demonstratief te doen overgaan in een relatief; *yeka* laat zich dus in 't Skr. vertalen met *yad*. Daar *ya* op zich zelf reeds als voegwoord in den zin van Latijnsch *quod*, Skr. *yad*, dat, omdat, gebruikt wordt, komen *yeka* en *ya* op hetzelfde neêr, hoewel de functie van *ya* in *yeka* eene andere is dan waar het alleenstaande als voegwoord optreedt. Vgl. Mal. *ya itu*, waarin *ya* noch in vorm, noch in functie geheel gelijk staat met het persoonlijk voornaamwoord *iya*.

Tan katĕṅĕr, niet openbaar, niet blijkbaar, ongemerkt. Zoo ook *tinĕṅĕr*, gemerkt, duidelijk gezien, in Bhârata-Y. 444. In 't Javaansch komt het eenvoudige *anĕṅĕr* niet meer voor; de afleidingen echter zijn bekend genoeg.

Strophe III.

Weh. In *weh* = [Javanese script] ligt het begrip van een overschot, overblijfsel, van „nog"; naverwant is *lĕwih*, [Javanese script]. *Nguniweh* is „voorts nog" [1]). Het toestandswoord van *weh* is *meh*, [Javanese script], niet geheel, niet ten volle (bijv. Râdjâ-Pirangon 65; [Javanese script], niet ten volle zooveel als, Winter Zam. I, 147); de beteekenis „bijna" moet zich ontwikkeld hebben uit die van „nog een overschot vertoonende."

I tĕpi, aan den zoom, de grenzen. *Tĕpi* wordt in 't gewone Jav. vervangen door [Javanese script], al moet men het samengestelde [Javanese script] in de boekentaal houden voor eene verknoeiing van *tĕpi siring*, niet van *tĕpis iring*. Aan de echtheid van eenen bijvorm *tĕpis* is niet te twijfelen, althans *tinapis*, omzoomd, van een rand voorzien, trof ik aan in Smaradahana: *raṅinya tinapis cinaraṇa kumĕñar*,

1) ***Nguni***, **vaker en ouder *ngúni*, heeft tot grondwoord *ún* uit *uhun*, waarin het begrip van vóór, en voorwaarts, Skr. *pra*, Lat. *pro* ligt. Tot denzelfden stam behooren [Javanese script], [Javanese script], [Javanese script]. Bulusch *puuna*, eer; Tag. *nauna*, eerste; *muna*, eer; *sauna*, oudtijds; enz.**

zijn schild van een rand voorzien en ingelegd [1]) schittert. Eene soortgelijke verhouding als tusschen *tĕpi* en [illegible] vindt men in Jav. *tapih* vergeleken met Tag. *tapis.*

STROPHE IV.

Tuṅatuṅal, geheel alleen. Over de regelen der stamverdubbeling, en de overeenstemming te dezen opzichte tusschen het Oud-javaansch en Bulusch, zie deze Bijdragen I, 519 (vierde volgreeks). Dat het Dayaksch dezelfde regelen in acht neemt, kan men zien in Hardeland's Sprachlehre.

Tamatar is een verstrekte vorm van *tatar*, gelijk *tamatan* van *tatan; tamanpa* en *tamarpa* van *tanpa* en *tarpa.*

Masŏ en *aparö.* De lange eindklinker toont dat er eenmaal een medeklinker aan 't slot moet gestaan hebben; in 't Jav. vertoont zich die in [illegible], [illegible] en [illegible] in den vorm van eene *h* en *g*; in [illegible] in dien van eene opgeslokte *k*. Welke consonant in dergelijke gevallen als de oorspronkelijke moet beschouwd worden, is een van de moeielijkste vraagstukken der Polynesische taalvergelijking.

An pawuwus. Deze vorm vervangt *mawuwus*, *awuwus*, wanneer de nadruk niet valt op het praedicaat, maar op eene nadere bepaling; wanneer dus het Jav. een substantief, meestal het zoog. denominatief, vereischt. De nadruk valt hier op het woord *sagorawa. An*, na klinkers vaak met afkapping *n*, beteekent o. a. indien, als, dat (declaratief), hetzelfde als [illegible]. Een duidelijk voorbeeld van het declaratieve *an* levert Âdiparwa: *kâri ta saṅ nâgini mâjar i saṅ Bâsuki, an luṅhâ saṅ swâmî*, de vrouwelijke Nâga bleef achter en meldde aan Wâsuki, dat haar gemaal was heengegaan. Hiermede komt overeen het gebruik van *en* in 't Bulusch, bijv. in *kimua kamu, en siyam biya kan*, gij hebt gezegd, dat zij weêr hier is; Niemann, Bijdr. tot de kennis der Alfoersche taal 89 en 56; *naunna si tou ikii, en si kaawuna*, door hem werd deze persoon herkend, dat zij zijne vrouw was; ald. [2]). Soms staat *an*

---

1) *Cinaraṇa* van *caraṇa*, verbasterd uit Skr. *churaṇa*; *cinaraṇa* in 't Skr. vertaald zou luiden *churita.*

2) Men vergelijke ook het Madureesche *se*, een woord van geheel anderen stam, maar juist daarom des te duidelijker in 't licht stellende hoe de beteekenissen van *an* en *en* samenhangen.

om nadruk te geven aan een volgend woord; bijv. *an mankana lwir saṅ pitara*, zóó was het voorkomen der Pitaras; Âdiparwa. Hiermede te vergelijken in 't Bulusch (Niemann t. a. p.) *si wayarna en tunaw*, zijn wayar was van goud; *a rurumĕran en siyow*, de zitplaatsen waren négen (in getal).

Deze constructie met *an* vindt men geheel terug in het spraakgebruik der Madureezen, behalve voor zooverre *an* (waarnaast ook *yan* gebezigd wordt) vervangen is door [illegible]. Een volzin als *eñjing kâla nira'n lumampah sadulur*, 's morgens was het dat zij met gevolg op reis ging (Smaradahane) beantwoordt volkomen aan [illegible] wanneer is het dat gij gekomen zijt; vgl. Vreede Handl. Mad. taal XLIII (2de druk).

Hoe de gewone Jav. constructie en de hier behandelde met voorgevoegd *an* elkaar naderen, kan men zien uit voorbeelden als *hĕnĕṅakĕna Bhaṭârî Çailaputrî 'n kaworan*, d. i. naar ons spraakgebruik: „laten wij zwijgen over de zwangerschap van onze Lieve Vrouwe Ç." Eigenlijk is *an kaworan*, dat, of als, zij zwanger was.

In het Tagala wordt *at*, in waarde = Kawi *an*, dat, op soortgelijke wijze geconstrueerd met een denominatief; bijv. *Aṅ ikalawaṅ dahilan* (= [illegible]) *naṅ paglalalaṅ naṅ Paṅinoon* (vgl. [illegible]) *Dios, at pagkatha nitiṅ sakramento*, de tweede reden — dat (God) dit sacrament verordend heeft."

Strophe V.

Kita is tweede persoon mv. exclusief, niet zooals *hita* (*kita*) in 't Bataksch, *kitá* in het Tagala en Bisaya, *kita* in 't Bulusch, eerste persoon mv. inclusief. Bijv. *he Pârtha Karṇa! kita kârwa*, o Pârtha en Karṇa, gij beide! Bhârata-Y. 462; zoo ook 143; 251. Als beleefd voornaamwoord tot een enkelen persoon gericht, komt het volkomen overeen met het Fransche *vous*. Zonderling genoeg wordt ook in 't Bataksch *hita* uit beleefdheid niet alleen voor „ik", maar ook voor „du" gebezigd; zoo ook in het Tagala [1]). Soms zal iemand denzelfden persoon nu eens met *kita*, dan

---

1) Zie v. d. Tuuk Tobasche Spr. bl. 223; Totanes Arte § 40.

weêr met *kamu* (genitief *nyu*) aanspreken, al naarmate hij beleefd en in goeden luim is of niet; zoo bijv. doet Jaratkâru in Âdiparwa fol. 26 tot zijne vrouw. Dit *kamu*, Bulusch *kamu*, Tag. en Bis. *kamo*, Bataksch *hamu*, is eigenlijk ook meervoud, en kan, waar het tot één persoon gericht wordt, gevoegelijk vergeleken worden met het minder beleefde Hoogduitsche *Ihr*. Over 't spraakgebruik in 't Bataksch zie v. d. Tuuk Tob. Spr. bl. 224.

Dibya, Skr. *diwya*. Als algemeene regel blijft eene *w* van Sanskritwoorden onveranderd in 't Oud- en Nieuwjav., alsook in 't Sundaneesch; in scherpe tegenstelling tot het Maleisch en Madureesch, waar de *w* in *b* overgaat. Derhalve Jav. en Sund. [illegible], Mal. daarentegen *batja* [1]), Mad. [illegible]; Oud- en Nieuwj. *wana*, [illegible], Skr. *wana*, Mal. *balantara* (uit *wanântara*); O. en N.jav. *sarwa*, Sund. *sarwa*, *saruwa*, Skr. *sarwa*, Mal. *sarba*; Skr. *wṛtta*, O.jav. *wṛtta*, Jav. [illegible], doch Madur. [illegible], Mal. *barita*; enz. Slechts in één geval gaat de *w* in 't Kawi en Jav. vrij regelmatig in *b* over, namelijk als de letter onmiddellijk door *y* gevolgd wordt. Bijv. *wyatipâta* wordt *byatipâda* [2]); *wyawasthâ: byawastha; wyâpâra: byapâra; wyaya: byâya*, slechte spelling voor *byaya*, zooals uit het Jav. [illegible] blijkt; al deze voorbeelden zijn uit de Oorkonden; *wyakta: byakta; diwya: dibya*, enz. in de gedichten; *saṃwyawahâra:* [illegible]. De uitzonderingen op dezen regel zijn intusschen niet zeldzaam; naast de *by* komt in de Oorkonden ook de *wy* voor, bijv. in *wyawastha*, *wyatipâta*, *wyawahâra*, *wyâpâra*, *wyaya*, *wyâghra*. Naast *dibya* treft men aan *dṛwya*, Skr. *drawya*, have; uit dit *dṛwya* heeft zich het Jav. [illegible] ontwikkeld; het Kr. Ng. [illegible] is natuurlijk uit een *dṛbya* ontstaan; het moet beschouwd worden als een

1) Ten onrechte beweert Prof. Friedrich Müller, Grundriss der Sprachwissenschaft II, 2, 54: „Mafor *waya* „lesen", ein malayisches Lehnwort nämlich *bāsa* = altind. *bhāṣā*." Vooreerst bestaat er geen Maleisch *bāsa* en weet iedereen, die eenige kennis dier taal bezit, dat het grondwoord van „lezen" daarin is *bátja*, Skr. *wâcayati*, en subst. *wâcâ*. Ten tweede heeft *bátja* niets gemeen met Oudind. *bhāṣā*, want dit luidt in 't Mal. *bĕhāsa*, Jav. [illegible]. Het Mafoorsch kan zijn *waya* dus niet aan 't Maleisch ontleend hebben, maar wel uit eene of andere taal, die de *w* bewaart en tevens den palatalen klank niet met *s* verwisselt.

2) De *d* is eene verbastering.

vorm die zeldzamer gehoord werd, en juist daarom geschikt was om in tegenstelling tot het alledaagsche [illegible] (voor *dĕrwe*) ook als Krama dienst te doen. Sporadische uitzonderingen op den algemeenen regel zijn *bahni* voor Skr. *wahni*; *Bâçawa* voor *Wâsawa; Bâyu: Wâyu; bâyabya: wâyawya; biṣama: wiṣama; bihara: wihâra*, doch tevens *wihantĕn*. Al deze onregelmatige *b*'s vertoonen eerder de latere Indische uitspraak dan eene Javaansche neiging [1]).

Tâ heeft hier de beteekenis van *taya*, en is vermoedelijk niets anders dan een samengetrokken vorm van dit laatste.

Awĕnĕs of *mawĕnĕs*, verbleekt, bleek, komt in het Kawi *passim* voor. Deze beteekenis heeft [illegible] thans nog in 't Madureesch, zie Vreede Handleiding, I, 406. Wat in Roorda's Handwdb. omtrent het woord opgeteekend staat, is onvolledig en onjuist; in Djati-swara vind ik dat iets *awĕnĕs* genoemd wordt „als kwikzilver"; het witachtige komt dus op den voorgrond.

Ya. Dit is hier het voornaamwoord van den derden persoon, evenals in de volgende strophe: *umaluy kucup ya* en in str. 2 *sphaṭikopama ya*. Gewoonlijk bezigt men dit *ya* in zinnen waarin het praedicaat voorop staat; bijv. *ojar ta ya* „hij nu zeide"; ook wel na zulke bijwoorden als *paḍa*, *kapwa*, *sama*, alle een meervoud uitdrukkende; in dit geval kan het onderwerp van den zin voorafgaan; bijv. *dewata tri sama ya sinung anugraha* „de drie goden werden alle drie met een gunstbewijs begiftigd." Aan 't begin van den zin heb ik *ya* nergens ondubbelzinnig in deze functie van een persoonlijk voornaamwoord, of wil men, van het Latijnsche *is*, *ea*, *id* aangetroffen. De genitief is *nya*, die ontelbare malen voorkomt; de locatief en datief *riya* en *iriya* [2]); accusatief is *ya*, bijv. *dewî tumon ya* „de

1) Tegenwoordig spreken de Indiërs elke *w*, behalve waar ze tusschen twee klinkers staat, als *b* uit; zelfs indien ze Sanskrit spreken, doen de brahmanen in 't Noorden en Oosten van Indië hetzelfde; alleen de Mahratsche en andere Zuidelijke geleerden nemen het onderscheid tusschen *w* en *b* in acht.

2) *Riya* is samengesteld uit *ri* (Maleisch *di*) en *ya*, dus Engelsch „to him (her, it)"; *iriya* houd ik voor ontstaan uit *i*, te, aan, en *riya*, Mal. *diya*, een bijvorm van *iya* of *ya* wanneer een klinker voorafgaat. In 't laatste geval behoeft *ri* (*di*) volstrekt niet het locatiefteeken te zijn, want zooals Tag. *ya-ḍi*, genitief *ni-ḍi*, bewijst is *ri* (*ḍi*) ook voornaamwoord. Evenzoo is het gesteld in 't Indogermaansch, waar *i* zoowel den locatief aanduidt, als voornaamwoord, Lat. en Gotisch *is*, Skr. *ayam*, *iyam* is. Waaruit het expletieve [illegible] der Jav. poëzie ont-

vorstin zag hem"; zeer dikwijls wordt de accusatief uitgedrukt door den datief-locatief; *tumon ya* beantwoordt aan ons Hollandsch „(zij) zag ĕm", maar *tumon iriya* „zag hem". Het Javaansch heeft den derden persoon geheel verloren, en moet zich behelpen met omschrijving, [illegible]; en met het Bataksch is het eigenlijk evenzoo gesteld. In het Bulusch en de Philippijnsche talen heeft men nog het voornaamwoord, doch in den vorm van *siya*, dus reeds versterkt; in den nominatief namelijk, want in de overige naamvallen van het Tagala en Bisaya is het eenvoudige *iya* of *ya* bewaard gebleven. Het hoffelijk voornaamwoord van den 3den persoon in 't Kawi is *sira*, genitief *nira*. soms *ira*; datief *ira* of *ri sira*. In dezelfde constructies, waarin men *ya* na het praedicaat des volzins pleegt te gebruiken, zal men *sira* behoeven, wil men hoffelijk spreken.

Of *ya* volkomen gelijk te stellen is met Bulusch *iya*, deze, dit, en Sund. [illegible], is twijfelachtig, hoewel de beteekenis van *hij* zich licht uit dien van *deze* ontwikkelt, blijkens ons *hij*, welks oudere beteekenis nog duidelijk te herkennen is in *hier* en *heden*; ook het Latijnsche *is*, *ea*, *id*, moet oorspronkelijk „deze" beteekend hebben, blijkens het Skr. *ayam*, *iyam*, *idam*. Het Bulusch *ya* (niet *iya*) als bijwoord in een nazin, als correlatief van „indien" (*sa*), en „ofschoon" (*maan*), te vertalen met „dan, zoo", en „toch", is zeker wel identisch met het Oudjavaansche *yá* in dezelfde beteekenis, en met Njav. [illegible] en [illegible] [1]).

Sĕnö, glans, licht, luister, is in 't Kawi zeer gewoon; evenals het afgeleide *sumĕnö*. De Nieuwjav. vorm is [illegible]; vergelijk [illegible] = *kĕdö*, [illegible] = *rĕnö*; intusschen komt reeds in 't Kawi deze jongere vorm *sunu* voor; bijv. *sumunu* Sutasoma fol. 117. Etymologisch hetzelfde woord is

---

staan is, uit het voorzetsel of uit het voornaamwoord, is niet licht te zeggen. Daar het bestaan van dit expletieve [illegible] uit Roorda's Handwoordenboek niet duidelijk is op te maken, geef ik hier enkele sterksprekende voorbeelden: [illegible] = [illegible], de Afgevaardigde; [illegible] [illegible]: beide uit Gålå-gålå; [illegible] [illegible], zij keken hem verwonderd aan, Siyung Wanara" Babad. Mijns inziens is dit [illegible] eenvoudig een mooie vorm van [illegible], zooals dit gebruikt wordt na eene korte rust, en soms geheel overtollig.

1) Voorbeelden van dit *ya* in 't Bulusch bij Niemann Bijdragen p. VI.

natuurlijk Sund. [illegible] -vuur. Een voorbeeld van veelvormig klankverloop is het dat het Jav. ook een bijvorm [illegible] bezit, volkomen beantwoordende aan Bisaya *sanag;* de *u* en *a* in de eerste lettergreep moeten beide uit een Pĕpĕt of kleurloozen klinker ontstaan zijn [1]).

Taṇ ḍahayu. De uit eene *ḍ* ontstane *r* behoudt na de *n* den oorspronkelijken klank; derhalve uit een ouder *ḍon*, Mal. *daun* (spreek uit *ḍaun*) wordt *ron*; maar uit *ḍoṇḍon* wordt *roṇḍon*; *rĕṅö*, [illegible], maar *tĕkwaṇ ḍĕṅö* Bhârat-Y. 93; zoo zelfs *piṇḍo* (voor *piṅḍo*), [illegible]; [illegible]; *Karuṇḍuṅan*, naam van een gebergte, in 't Nieuwjav. onregelmatig [illegible]; *ruhur*, *miṇḍuhur*. De regel voor 't Kawi en Javaansch geldt ook in 't Bulusch; bijv. *ruṅduṅan*, *rĕmdĕm*, *rani*, maar *un dani*; zie Niemann Bijdr. 42 en 43. Evenzoo *m. m.* in 't Malagasi; bijv. *rano* (niet *ḍano*), maar *minon drano*; Marre, Grammaire Malgache 13.

Strophe VII.

Riṅ, *ulâ*. *Riṅ* geldt hier in het vers als eene lange lettergreep. In het Hs. wordt zulks aangeduid door *riṅ* zóó te schrijven, alsof het vóór de pauze staat; minder doelmatig, daar tusschen *riṅ* en het daarbijbehoorende substantief geene

---

1) De bewering van Prof. Friedrich Müller (Grundriss II, 2, 91), dat „de korte *e* (*ĕ*)" — het bestaan van eene lange Pĕpĕt is hem onbekend — „steeds eene verkorting van *a*" zou wezen, is onbewezen, en m. i. geheel valsch. Indien bijv. de *ĕ* in Maleisch *tĕras* uit *a* ontstaan was, zou het onmogelijk wezen dat het overeenkomstige Oudjavaansche woord *twas*, het N.jav. *tos* luidde, zooals toch het geval is. Om *twas* te verklaren, moet men bedenken dat in 't Jav. tusschen twee klinkers menigmaal een klank is uitgevallen, die zich in 't Maleisch als *r*, in de Philippijnsche talen als *g*, in het Bulusch als *h* vertoont. Wij zullen hem met een *spiritus asper* aanduiden. Aan Mal. *tĕras* moet beantwoord hebben in 't oudste Javaansch *tĕ'as*; maar even als *nyû* voor *nyu'* (*nyur*) staat, moet uit *tĕ'as* worden *töas* (nog Sund.); de lange klinker treedt in plaats van den korten + volgenden medeklinker. Volgens de klankwetten van het Kawi in den historischen tijd wordt een hiaat als *töas* niet geduld; even als nu uit *rĕṅö* + suffix *an* wordt *rĕṅwan*, e. dgl., zoo moet *töas* overgaan in *twas*. Een ander bewijs voor de oorspronkelijkheid van den Pĕpĕt — in de meerderheid der gevallen — is, dat het Tagala het suffix *ĕn* laat overgaan in *in*, het Bisaya in *on* (*un*); dit ware onmogelijk, zoo het suffix oorspronkelijk *an* klonk, want *an* blijft in beide talen onveranderd; Tag. *akin* en Bisaya *akon*, ik, kunnen alleen verklaard worden uit een ouder *akĕn*, welbekend ook in het Javaansch, in [illegible], Krama van [illegible]. Over andere voorbeelden zoo straks.

rust te pas komt. Beter ware het de *ṅ* te verdubbelen en te schrijven *riṅṅ ulâ.*

Ulâ. De lange *â* wijst op een afgevallen sluitmedeklinker, die in 't Mal. *ular* zich als eene *r* vertoont, in 't Sund. *oray* als eene *y.* Het Bulusch komt in dit geval overeen met het Sund., want het heeft *ule* (voor *ulay*); dit is te vergelijken met het Tagala *luway*, waar men theoretisch eerder *luwag* zou verwacht hebben. Inderdaad treft men den theoretisch te verwachten vorm *ulag* aan in andere tongvallen van de Minahasa, namelijk in het Bolaäng Mongondousch, terwijl het Tonseasch *ulach* heeft; het Pakewasche en Ponosakansche *ula* moet onmiddellijk uit *ulah* ontstaan zijn [1]), en dit laatste uit *ulagh*, *ulag.* Men ziet hoe algemeen in de Archipeltalen het verschijnsel is dat wij boven met den naam van veelvormig klankverloop hebben aangeduid. Het Jav. *sawĕr*, dat reeds omdat het in Krama dienst doet, als minder gewone, om zoo te zeggen abnormale vorm moet gevoeld zijn, luidt in het Tonseasch *sawa*, Bentenansch *sauwa.* De oude Jav. Ngokovorm is niet verloren gegaan, maar beteekent thans eene soort van slang; in 't Kawi is *sawâ* bepaaldelijk de Boa.

Aliman. In *aliman*, of zooals soms geschreven wordt: *haliman* (Bhârata-Y. 633), heeft de voorslag *a*, *ha* slechts eene zuiver phonetische waarde, evenals bijv. in *alintang* of *halintang*, *haliwat* e. dgl., te vergelijken met den voorslag der ε in Grieksche woorden als ἐλαχύς, ἐρυθρός, ἐλεύθερος; der *u* in 't Bactrische *uruth* = Skr. *rudh; urupi* (Lat. *lupus*) e. d. Vgl. over dezen voorslag in 't Menangkabausch en Mentaweisch v. d. Tuuk, Taalk. Aant. op Bataksch Leesboek bl. 135. Dat de *a* in *aliman* niet het bezit aanduidende voorvoegsel *a* is, blijkt uit den vorm van 't woord; immers het bezit wordt hier uitgedrukt door het suffix *ĕn; lima* is hand (Skr. *hasta*); *liman*, d. i. *lima* + bezit aanduidend *ĕn*, is olifant (Skr. *hastin*). In Nieuwjav. heeft *ĕn*, gelijk men weet, de beperkte beteekenis van „behebt met", doch in het Tagala heeft het suffix, natuurlijk hier *in* luidende, al de beteekenissen van

1) Zoo ook is bijv. het Bulusch *atĕlu* = Kawi *hantĕlú*, Mal. *tĕlur*, onmiddellijk uit *atĕluh* ontstaan; vgl. *raha*, bloed, uit *rahah*. In dit laatste was de *h* echter, voor zoover men uit vergelijking kan opmaken, oorspronkelijk, terwijl ze in een verondersteld *atĕluh* uit een anderen, nog ouderen klank ontstaan was.

ons behebt, *-achtig* en *-haftig;* zie Totanes Arte § 309—316. In het Kawi schijnt het ook bijwoorden te vormen, evenals ons *-lijk;* bijv. *tantahĕntwasĕn*, onversaagdelijk, Wiwâha 140; waarnaast *tantahĕntwas* Bhârota-Y. 241, en 649; op deze plaatsen zou men het woord ook als een adjectief kunnen opvatten; althans in 't Skr. pleegt men in overeenkomstige gevallen een adjectief te gebruiken, schoon niet in ons taaleigen.

Mong, ouder *maung* = Sund. [illegible], naast [illegible], welk laatste overeenstemt met Makassaarsch *meyong*, Bulusch *meong*, kat; vgl. Bataksch *meyong*, gemiauw. Volkomen denzelfden dubbelvorm vertoont het Hollandsch in *mauwen* naast *miauwen*. Een vorm zonder nasaal is Mal. (*hari*) *mau*, en Jav. [illegible], verbasterd uit *si-mo*, d. i. het bekende *si* vóór persoonsnamen, en *mo* (ouder *mau*).

Mañawit. De beteekenis hieraan in de vertaling toegekend berust slechts op eene zinsnede Bhoma-Kâwya 38, 3: *kapwâñawit paḍa mamâtyani çatru çakti.* Omtrent het grondwoord verkeer ik in 't onzekere; *kâwit* beteekent „bijgeval, eens", vrijwel hetzelfde als *kahaḍang*, „bijgeval, toevallig", Âdiparwa fol. 21; vgl. [illegible]. *Añawit* kan dus synoniem zijn met [illegible], in hinderlaag afwachten.

Heman is hier bij wijze van tusschenwerpsel gebruikt; het is even licht te begrijpen, als moeielijk te vertalen, tenzij men tot eene omschrijving de toevlucht wil nemen.

Kahâtakĕna, conjunctief afhangende van *yogya. Hât* is „ontzag"; eene zeer duidelijke plaats is de volgende uit Smaradahana: *hât niṅ maprabhu, sih niṅ apriya, lulut niṅ asĕnĕṅ, iki hetu niṅ wuwus* „het ontzag van den ondergeschikte voor zijn meester [1]), de genegenheid van den vriend voor den vriend, de liefde van de minnares voor den minnaar, dit is de rede van mijn vertoog." *Aṅhâtakĕn* is: in eere houden, ontzien; zoo ook Bhârata-Y. 504. *Hât* is vermoedelijk samengetrokken uit *hahat;* in de volledige verdubbeling *hat-hat* blijft de korte; *tan hinat-hat*, onverzorgd, of Hoogd. *unbeachtet*, Skr. *anâdṛta* in: *(Kâma) dîna kâri ri dilah niṅ surabahni tan hinat-hat;* Smaradahana.

---

1) Eig. „van een tot meester hebbenden, van den dienaar." Dit is eene gewone manier van uitdrukking in 't Kawi.

Strophe VIII.

Riya; hier locatief van *ya*, dus „in hetzelve" *Sañapa;* is Krama-Inggil van *syapa.* Nog in 't Nieuw-Jav. is *sañ* als K. I. te beschouwen van *si*, zooals meermalen is aangetoond.

Göng, een boel, massa, groote hoop, [illegible]. Hier is het, blijkens de constructie, als adjectief gebruikt, hetgeen meer geschiedt; bijv. *alas göng*, een groot bosch, Skr. *mahâwana;* Smaradahana.

Dharma komt hier op hetzelfde neêr als *puṇya*, vrome verdienste, en, naar 't Indisch stelsel, bepaaldelijk dezulke die men zich verworven heeft in vroegere existenties.

Rasika, is een hoffelijk aanwijzend voornaamwoord. Ik beschouw het als samengesteld uit *ra*, zooals men het aantreft in *râma*, [illegible]; *rahaden; rena;* [illegible]; *rabhujañga*, hofgeleerde; *rânak Bhaṭârî*, het Kind van onze Lieve Vrouwe; enz. en *rika*, een na klinkers gebruikte bijvorm van *ika.* Voorbeelden van 't woord komen *passim* in de gedichten voor. Dat het een hoffelijke term is, blijkt bijv. uit „*rasika sañ çinabdan*", Sutasoma fol. 24. *Rasiki*, vaak met wanspelling *raçiki*, misschien omdat de *ç* als uitheemsche letter deftiger is, verschilt van *rasika* juist op dezelfde wijze als *iki* van *ika. Rasika* en *rasiki* worden ook als genitief gebruikt [1]). Wat de inschuiving eener *s* vóór demonstratieven betreft in het Bataksch, zie men v. d. Tuuk, Tob. Spr. § 143; en vgl. Maleisch *di situ*, *di sana.* In het Kawi komt *sanasini* voor in den zin van „hier en daar, rechts en links, overal."

Pamawe, d. i. *pamawa* + voorzetsel *i.* Hoewel *pamawa* vormelijk een substantief is, Skr. *bharaṇa* [2]), heeft het de regeering van een werkwoord, voor zooverre men van eigenlijke werkwoorden in de Polynesische talen spreken mag.

1) Evenals *ra* op zich zelf; bijv. *ambĕk ra-dwija*, de geest van den Grooten Brahmaan, d. i. Çiwa; *rasa ni wuwus ra-wipra Suranâtha*, van den Grooten Priester van den Heer der goden; bedoeld is Bṛhaspati. Ook in 't dichterlijk Jav. [illegible], waar dit den zin heeft van *de nira*, ([illegible]) staat *ra* als genitief. Iets anders is het met [illegible], waar het = [illegible], Mal. *di*, te, in, beteekent.

2) De gemaal heet *bhartar*, de gade *bhâryâ*; evenzoo is *wawa* = Skr. *bhr.*

Ook in 't Nieuwjav. regeert een zoogen. substantief denominatief tegelijk den genitief en den accusatief; de subjectieve genitief wordt uitgedrukt door een werkelijken genitief, doch in plaats van den objectieven staat de accusatief, zoodat één en hetzelfde woord tegelijkertijd de rectie van een substantief en van een werkwoord vereischt; bijv. zoo zegt men [illegible] (Poerwo-Lelono); dit is alsof wij zeiden: „de reden van mijn dit boek schrijven" [1]).

Ri na *i* is overtollig, te vergelijken met Jav. uitdrukkingen als [illegible], of [illegible] e. dgl.

STROPHE IX.

Tak kan hier, en op andere plaatsen van ons gedicht, omschreven worden met *tan aku*, en de vraag doet zich dus voor, of *tak* niet bepaaldelijk als een verkorte vorm van *aku* met voorgevoegde ontkenning moet beschouwd worden. Een soortgelijk geval doet zich voor bij *yak duṣṭa* in str. 2533, dat in beteekenis ondubbelzinnig = *yan* (bijvorm *ya*) *aku duṣṭa* is; zoo ook 2761. Doch 1986 vind ik *kita tak akiṅkiṅa*, gij, wees niet treurig! Hier zou *tak* eene verkorting kunnen zijn van *tan (ta)* en een of anderen vorm voor den tweeden persoon, maar is het zeker niet = *tan aku*. Ook elders heeft *tak* betrekking op den tweeden persoon, terwijl men zou verwachten *tât* (*tâd* vóór zachte letters). Uit de onvolledige gegevens die mij ten dienste staan, meen ik voorloopig te moeten besluiten dat *tak* vooral in den zin van *tan aku* gebruikt wordt; waarschijnlijk ook voor *tan kita*, ofschoon men bij dit laatste aan schrijffouten zou kunnen denken; voor den derden persoon heb ik *tak* niet aangetroffen.

Anu, in bepaalde gevallen *anung*, als relatief te vergelijken met Sund. [illegible], [illegible]. In het Tagala is *anu* het vragend voornaamwoord voor zaken, en het samengesteld *sinu* voor personen; *anu* is dus in beteekenis = Kawi *apa*;

---

1) Schijnbaar anders is het in 't boven aangevoerde voorbeeld uit het Tagala: *at pagkatha nitong sacramento*, doch dit komt daar van daan dat de genitief de plaats van den accusatief heeft ingenomen, hetgeen niet vreemder is dan het plat Hollandsche *ik heb zijn gezien* voor *hem*, enz.

sinu = *syapa*. Van het nauw verband tusschen vragende, betrekkelijke en onbepaalde voornaamwoorden leveren o. a. het Latijn en onze eigene taal overbekende voorbeelden.

Hîṅa of *hîṅan*. In welke gevallen men den eersten of den laatsten vorm moet aannemen, is niet licht te beslissen. In het veelvuldig voorkomende *tanpahîṅan*, weergaloos, is het niet twijfelachtig. Volgt op het woord echter een genitief, dan is het raadzamer *hîṅa* te schrijven, te meer omdat hiermede het Mal. *hiṅga*, Tagala *haṅga* overeenkomt [1]). De spelling *hîṅa* is als de meest gewone te beschouwen en komt ook op de door Holle uitgegeven oorkonde van Çaka 782 voor, terwijl de oudste oorkonde, K. O. II, slordigerwijs *hiṅa* en nog vaker *iṅa* schrijft. De beteekenissen welke het woord toelaat zijn dezelfde als die van 't Skr. *awadhi*, waarnaar ik verwijs; daarenboven heeft het den zin van voorwaarde. Bij vergelijking van 't Mal. *hiṅga*, Tag. *haṅgá* [2]), komt men tot het besluit dat in 't Kawi een medeklinker achter den neusklank is uitgevallen, en dat ten gevolge hiervan de *i* gerekt is geworden om de quantiteit der eerste lettergreep te handhaven. Of die uitgevallen medeklinker eene *g* was, zooals het Maleisch en Tagala hebben, of soms eene *h*, hetzij deze uit *g* ontstaan was of omgekeerd, is vooralsnog moeielijk uit te maken. Veronderstellen we dat *hîṅa* voor *hiṅha* staat, dan zou het woord te vergelijken zijn met *luṅhâ*, [illegible]. Een abnormale vorm van dit *luṅhâ*, en als zoodanig geschikt in ongewone, uitgezochte taal, is het Krama Inggil [illegible]. Zoo zoude ook 't Sund. en Jav. [illegible] als abnormale vorm kunnen beschouwd worden, doch even goed mogelijk is het dat het woord uit het Maleisch overgenomen is.

Tanora. *Ora* is eene jongere uitspraak van *wara*, waar-

1) Het Tag. heeft ook *haṅgan*, te vergelijken met *hîṅan* in *tanpahîṅan*, doch in den zin van „tot aan."

2) *Haṅgá* acht ik onmiddellijk ontstaan uit *hĕṅgá*, evenals *mantalá* uit Skr. *mantra*, *halagá* uit Skr. *argha* zich ontwikkeld hebben, na eerst *mántĕla*, *halĕga* geluid te hebben. Nog ouder dan *hĕṅgá* is *hiṅgá*; de *i* onderging de grootst mogelijke verdoffing, omdat de lettergreep die door de geaccentueerde gevolgd wordt steeds de meest toonlooze is. Volmaakt evenzoo is uit Skr. *wiçesha* in 't Jav. geworden *wĕsésă*, *waséså*; uit Skr. *wicâra* is in 't Dayaksch eindelijk *basara* gekomen. Skr. *koṭi* is overgegaan in Jav. *kĕṭi*, Mal. *kĕti* of *kati*, Malagasi *hetsi*. Men ziet wat er overblijft van de theorie dat *ĕ* altijd uit *a* ontstaan is.

naast *wwara* (vgl. *wwalu*, acht, [illegible], en *walu*). Voorbeelden van den overgang van *wa* in *o* treft men reeds in de oudste Kawi-oorkonden aan; langen tijd heeft de taal, althans in schrift, *wa* naast *o* behouden, totdat in 't Nieuwjav. het laatste alleen heerschende is geworden. De Kramavorm van *wwara* leeft in [illegible] voort. Het negatief luidt in Krama, gelijk ieder weet, [illegible], zeldzamer [illegible], het eerste aan *wwara*, het tweede aan *wara* beantwoordende. De reden dat de beginletter in het negatief zich als *b* voordoet, is wellicht deze, dat *botĕn* staat voor *tambotĕn*, en dit voor *tan wotĕn*. Immers na een neusklank heeft de *w* in 't Jav. de neiging om in *b* over te gaan [1]; zoo ook in *mbuh* of *buh* voor *tambuh*, en dit voor *tanwuh* = *tanwruh*. Hetzelfde is toepasselijk op het negatieve [illegible], terwijl [illegible], Kawi *wwaya* „er is" beteekent. Intusschen is het alles behalve zeker dat [illegible], [illegible] en [illegible] noodzakelijk *tan* vóór zich moeten gehad hebben, want in het Tagala beteekent *wala*, d. i. Kawi *wwara*, op zich zelf „er niet zijn"; en het Jav. [illegible] „niet weten" vertoont geen spoor er van dat het ooit eene ontkenning vóór zich gehad zou hebben. Wat door een negatief woordje aangeduid wordt, is evengoed uit te drukken door het woord op vragenden of verwonderden toon uit te spreken. Deze veronderstelling vindt zijdelings steun in het feit dat [illegible] in den conjunctief staat, zoodat men het zou kunnen vertalen met „weten!!" of „weten?" op aarzelenden of spottenden toon [2].

Ri huwus-ku. Het naamwoordelijk gebruik van [illegible], [illegible] is in de nieuwere taal niet geheel uitgestorven, zooals o. a. blijkt uit [illegible], maar het is zeer beperkt. *Wis* en *wus* hebben zich beide ontwikkeld uit een ouder *wĕs*. Dit mag men opmaken uit vergelijking van Bisaya *ubus*

---

1) Zoo ook in 't Bulusch en Malagasi, talen waarin anders de oude Polynesische *w*, evenals in 't Javaansch, zich heeft gehandhaafd.

2) In de meeste, zoo niet in alle taalfamiliën vindt men woorden met twee beteekenissen, waarvan de een het tegendeel is van de andere. Het oude Egyptisch bezit gansche reeksen van zulke woorden. Ik vermoed dat de boven gegeven verklaring op alle toepasselijk is; de eene beteekenis is de oorspronkelijke; de andere is, om zoo te zeggen, de ironische.

(ob̆us) met Tagaa *bista* en *obus;* immers de Pĕpĕt wordt in 't Bis. even regelmatig *u* of *o*, als in het Tagala *i*, hoewel meermalen ook *u* (*o*) of *a* daarnaast voorkomt. Ten overvloede kan men zich beroepen op het Bulusche *a-wĕs*, genoeg, en 't Sund. *gös*. Voorts volgt uit Bis. *ubus*, vergeleken met Bulusch *a-wĕs*, dat de oudere vorm is *ĕwĕs*, want in toonlooze lettergrepen pleegt de *ĕ* in het Bisaya over te gaan in *u* of *o*. Een Kawi *uwus* is dus ook ontstaan uit *ĕwus* (nog ouder *ĕwĕs*), door assimilatie van den klank der eerste lettergreep met dien der tweede. De *h* in *huwus* kan ik niet met zekerheid verklaren, evenmin als in 't Mal. *hábis* [1]). Ook de *g* in 't Sundaneesch is opmerkelijk. Vooralsnog houd ik die ontstaan uit *w*, met Engelsche uitspraak, of *ww*, waaruit *gw*, en eindelijk *g*. Zulk een overgang van *w*, op Engelsche wijze uitgesproken, komt sporadisch ongeveer in alle talen voor, doch hij is typisch in de Romaansche, waar de Germaansche *w* regelmatig in *gw*, en voorts in *g* overgaat [2]). Sporadische voorbeelden uit onze taal zijn *Garderen* (dorp op de Veluwe), oudtijds *Wardlo; Goensdag*, zooals men in 't oosten van ons land zegt, i. pl. van Woensdag. Zoo ook aan den Rijn Godesberg voor Wodesberg (Wôdensberg).

---

1) Mogelijk is het eenvoudig aan „cockneyism" toe te schrijven, zooals *hanya* staat voor Skr. *anya*; in het Kawi zijn de voorbeelden van onorganische en van verwaarloosde *h* nog veel veelvuldiger, zelfs in de oudste oorkonden; in één en hetzelfde stuk vindt men bijv. *iṅa* en *hiṅa* (beter *híṅa*).

2) Soms ook wordt de Latijnsche *v* evenzoo behandeld; bijv. in 't Fransche *goupil* = **vulpiculus* of **vulpillus*.

LIJST VAN JAVAANSCHE EN SUNDANEESCHE WOORDEN UIT HET ARABISCH OF HET PERZISCH AFSTAMMENDE

MEDEGEDEELD DOOR

Dr. A. W. T. JUYNBOLL.

In deze lijst zijn niet alleen die Javaansche en Sundaneesche woorden opgenomen wier afstamming uit de daarnevens geplaatste Arabische of Perzische woorden zeker is, maar ook een aantal andere, duidelijk kenbaar gemaakte, waaromtrent nog niet genoegzame zekerheid is verkregen. Zoowel uit de Woordenboeken als van elders heb ik deze bouwstoffen verzameld. Toch is deze lijst verre van volledig, en slechts als eene voorloopige proeve te beschouwen, welke later waarschijnlijk aanmerkelijk verbeterd en aangevuld kan worden. Vooral door, op dergelijke wijze als hier is geschied, ook andere talen van den Indischen Archipel te onderzoeken, in hoe ver hare woorden van Arabische of Perzische afkomst zijn, zal men zeker veel kunnen ophelderen, wat nu aan de aandacht is ontsnapt.

Gaarne had ik aldus mijne taak nu uitgebreid, en een nauwkeuriger, vollediger en meer omvattend verslag dezer woord-vergelijkingen gegeven; doch tijd en omstandigheden drongen mij tot het geven dezer bijdrage zooals zij nu is. In het hier aangebodene komen namelijk reeds vele verbeteringen en aanvullingen voor, die zoowel ten goede kunnen komen aan de nieuwe uitgave van het „Javaansch-Nederduitsch Handwoordenboek," nu onlangs begonnen door Professor A. C. Vreede, als ook terstond van nut kunnen zijn bij het gebruik van het nog nieuwe „Soendasch-Nederduitsch Woordenboek" van den heer H. J. Oosting; reden

genoeg tot rechtvaardiging der beperking van deze eerste proeve.

Of men zich de afstamming der hier verzamelde woorden rechtstreeks uit het Arabisch (en Perzisch) moet voorstellen, of zijdelings, namelijk door tusschenkomst van eene of andere (waarschijnlijk Dravidische) taal, blijve hier onbeslist. Het door mij ingestelde onderzoek moge anderen opwekken tot eene nauwkeurige navorsching, uit welke bron eertijds de bewoners van Java dezen nieuwen woorden-voorraad hebben geput. Door beantwoording dezer schijnbaar zoo eenvoudige vraag zal namelijk eenigermate een overzicht verkregen kunnen worden over de volksbeschaving van Java zooals die sinds de invoering des Islams aldaar zich allengs heeft gewijzigd; een overzicht waartoe nagenoeg alle andere gegevens ontbreken. Zoo zoude dan, zelfs bij ontstentenis van vertrouwbare berichten, met eenige zekerheid wellicht kunnen worden aangegeven welke volken, en in hoedanige mate, op deze wijze hunnen invloed op Java's moslimsche bevolking hebben doen gelden.

Doch ook de taak die ik mij voorgesteld heb hier te vervullen, hoewel van eenvoudiger aard, kan nut stichten; want door de etymologische opgaven der woordenboeken te verbeteren en aan te vullen, levert men eene bijdrage tot het verkrijgen eener ware voorstelling van den te bestudeeren woordenschat. Bovendien stond nog een ander doel onder het bewerken dezer woordenlijst mij voor oogen, en gaf aanleiding tot de hier gevolgde wijze van behandeling. Door namelijk de uit het Arabisch afkomstige woorden te rangschikken naar de volgorde der Arabische stamwoorden, en bij elken stam de ter sprake komende afgeleide vormen te plaatsen, stel ik hen, die het Javaansch en het Sundaneesch beoefenen zonder kennis van het Arabisch te hebben, in staat, die verwante Arabische woorden in hun verband te beschouwen, en geef ik tevens gelegenheid aan de beoefenaars van het Arabisch, die meerendeels natuurlijk geene studie van het Javaansch en het Sundaneesch maken, een overzicht te nemen van de in die talen overgenomen Arabische woorden; menige afwijkende beteekenis is hier aangeteekend, waarop hunne aandacht verdient gevestigd te worden.

Door opgave der mij bekende vervormingen en nieuwe

woordvormen, welke de Javanen en de Sundaneezen, geheel volgens hun taaleigen, van deze overgenomen woorden hebben gemaakt, tracht ik tevens aan te duiden, in welke mate zulke vreemdwoorden in de Javaansche en de Sundaneesche taal werkelijk zijn opgenomen. Aldus kan de voorstelling van hen zich wijzigen, die meenen dat de bewoners van Java door de vroegere Hindu-beschaving reeds te veel overheerscht waren, dan dat de later indringende moslims nog veel invloed op Java's inlanders konden uitoefenen. Die invloed moge betrekkelijk niet groot zijn geweest, maar is toch door velen wellicht te gering geschat.

Voor ons onderzoek ware het zeer wenschelijk geweest, eene opgaaf te bezitten van bewijsplaatsen voor de aangeteekende woordvormen en beteekenissen, niet zoozeer om den meestal wel ongegronden twijfel omtrent juistheid der mededeelingen te bestrijden, als om aan te toonen wanneer, in welke mate, en op welk gebied de hier genoemde bijzonderheden gegolden hebben. Vooral door bekendheid van zulke gegevens zal men in staat zijn, zich rekenschap te geven van het gewicht aan deze woorden-overname te hechten. Op nauwkeurige aanteekening der vindplaatsen moet dus voor het vervolg sterk worden aangedrongen.

Deze zelfde opmerking is ook toepasselijk bij het bestudeeren der letterveranderingen welke bij zulke woordenovername zijn op te merken. Om anderen in staat te stellen mijne methode van etymologische vergelijkingen gemakkelijk te controleeren, en te toonen dat eene streng wetenschappelijke toetsing, hoe onwaarschijnlijk die aan sommigen wellicht in den aanvang moge voorkomen, niet slechts mogelijk maar zelfs noodzakelijk is, heb ik eene systematische rangschikking der voornaamste door mij opgemerkte letter-veranderingen vooropgeplaatst. Door nauwkeurig aan te teekenen in welke geschriften, of op welke autoriteit, in welken tijd en in welke plaatsen die transscriptie is gevolgd, kan men waarschijnlijk zeer belangrijke opmerkingen maken, welke onder anderen misschien van grooten dienst kunnen zijn voor hem die zich tot taak stelt te onderzoeken, door tusschenkomst van welke talen deze woorden in het Javaansch en het Sundaneesch zijn opgenomen. In elk geval is mij bij ondervinding gebleken, hoe zulk eene tabel der meest gewone letterveranderingen meer-

malen de onjuistheid eener etymologische afleiding doet inzien, en het spoor der ware afleiding doet vinden; evenals men door samenvoeging van verwante woorden somtijds verrassende resultaten verkrijgt, gelijk mij bleek bij de Arabische namen voor de teekens van den dierenriem en voor de planeten. De als Kawi in het Javaansche woordenboek opgegeven woorden heb ik opzettelijk hier onvermeld gelaten.

Tot mijn leedwezen moet ik deze inleiding eindigen met het bericht, dat deze woordenlijst zelfs in zijnen onvolledigen vorm nu niet geheel, maar van de Arabische woorden slechts het eerste vierde deel (de letters ا tot خ) verschijnt. Zoodra het mij mogelijk is dezen arbeid voort te zetten, zal ik ook het overige, dat in hoofdzaak natuurlijk reeds bewerkt was, doen volgen.

SYSTEMATISCHE TABEL DER MEEST GEWONE LETTERVERANDERINGEN IN DE WOORDEN VAN HET ARABISCH EN HET PERZISCH IN HET JAVAANSCH EN HET SUNDANEESCH OVERGENOMEN.

Ter vereenvoudiging van dit overzicht, waarbij de letters onderscheiden worden naar gelang zij aan het begin, het midden en het einde der woorden voorkomen, zijn de verwante letters nevens elkander gesteld, en steeds eerst die veranderingen bij elkander gevoegd welke de twee talen met elkander gemeen hebben. Met de hier gebezigde afkortingen is bedoeld A = Arabisch, P = Perzisch, J = Javaansch en S = Sundaneesch. Tusschen haakjes zijn die letterveranderingen geplaatst welke minder gewoon schijnen. Kortheidshalve duidt in deze tabel het teeken ꦲ behalve den klinker *a* ook de andere klinkers als beginletter van een woord of eene lettergreep aan; vooral bij de Sundaneesche woorden dient deze afkorting opgemerkt. Door het teeken – is aangeduid, dat de daarbij behoorende Arabische of Perzische letter in het Javaansch of Sundaneesch niet door een afzonderlijk teeken wordt uitgedrukt. Waar twee teekens nevens elkander zijn geplaatst, is bedoeld dat zoowel het eene als het andere voorkomt.

BEGIN.	MIDDEN.	EINDE.
A P [illegible] J S [illegible] J (S)	A — J S [illegible] ([illegible]) J	
A [illegible] J S [illegible] J	A — [illegible] J S [illegible] J [illegible] S	A — [illegible] ([illegible]) J S
A [illegible] J S	A [illegible] J S (— [illegible] J)	AP [illegible] A [illegible] wordt [illegible] en [illegible] JS
A [illegible] J S [illegible] S	A [illegible] JS [illegible] S [illegible] J	A [illegible] J S [illegible] J
A P [illegible] J S A [illegible] J S	AP [illegible] JS. A [illegible] JS [illegible] S	A [illegible] J S [illegible] J
A [illegible] J S [illegible] J	A [illegible] J S [illegible] — [illegible] J	A [illegible] J S
P [illegible] J S ([illegible] S)	P [illegible] J S	
A P [illegible] J S	A P [illegible] J S [illegible] J	A P [illegible] J S P — S
A P [illegible] J S	A [illegible] J S	A P [illegible] J S
A P [illegible] J S	A P [illegible] J S	A P [illegible] J S
A P [illegible] J S (P [illegible] J S)	A P [illegible] J S (A [illegible] J)	A P [illegible] J S
A [illegible] J S	A [illegible] J S [illegible] J	A [illegible] J S
A [illegible] J S ([illegible] J)	A [illegible] J S ([illegible] J)	A [illegible] J S
A P [illegible] J S (A [illegible] J S)	A P [illegible] J S [illegible] J	A P [illegible] J S A [illegible] S [illegible] J
A P [illegible] J S (A [illegible] J)	A P [illegible] J S [illegible] J	A [illegible] J [illegible] S
P [illegible] ([illegible]) J S ([illegible] J)	P [illegible] J S ([illegible] J)	
A [illegible] J S	A [illegible] J S ([illegible] J)	A [illegible] J S
A P [illegible] J S	A P [illegible] J S	A [illegible] J S
A P [illegible] ([illegible]) J [illegible] ([illegible]) S	A P [illegible] ([illegible]) J [illegible] ([illegible]) S	A [illegible] J [illegible] S
A [illegible] J S	A [illegible] ([illegible]) J [illegible] S	A [illegible] J S [illegible] J
A P [illegible] J S [illegible] J	A P [illegible] J S	A [illegible] J S
P [illegible] J S	P [illegible] J	
A P [illegible] ([illegible]) J S ([illegible] J)	A [illegible] J S	A [illegible] J S [illegible] J
A [illegible] J S ([illegible] J)	A [illegible] J S ([illegible] S)	A [illegible] J S
A [illegible] J S	A [illegible] J S	A [illegible] J S
A [illegible] J S	A P [illegible] J S [illegible] J	A P [illegible] J S
A [illegible] J S	A P [illegible] J S	A P [illegible] J S A [illegible] J S
A P [illegible] J S	A P [illegible] J S	A P [illegible] J S A [illegible] J S
A P [illegible] J S	A P [illegible] J S	A P [illegible] J S A [illegible] J S
	P [illegible] J S	P [illegible] J S
A [illegible] J S	A P [illegible] J S	
A [illegible] J S	A [illegible] J S ([illegible] J)	

Wellicht zijn er nog verscheidene letterverbindingen aan te teekenen die bij overgang in de andere taal nog opmerkelijker gewijzigd worden dan in het hier aangevoerde geval der Perzische *ng* in *ṅ*. Zoo komt in het Javaansch het woord *hajat* ook voor met de beteekenis van „offerande,” dat is het Arabische *hadîyat*; daar staat dus de Javaansche *j* in de plaats van de Arabische *dy*. Indien, om nog een voorbeeld te noemen, het Sundaneesche woord *mĕdĕm*, dat volgens Oosting's Supplement „donker, niet helder (van eene lamp)” beteekent, werkelijk het Arabische مُظْلِمٌ „becoming dark” is, zooals mij niet onwaarschijnlijk voorkomt, zouden hier de Arabische letters ظل overgegaan zijn in دد.

Voorts vermeld ik hier eenige, meest zeer bekende, bijzonderheden.

1. Een Arabisch of Perzisch woord, eindigende op twee medeklinkers, verliest in het Javaansch en Sundaneesch den laatsten klinker, bij voorbeeld:

sarband wordt *sĕrban* J en *sorban* S

âbdast en *bĕbast* worden *abdas* en *bĕbas* J S.

2. De Perzische woorden op ه *ah* eindigende, verliezen die *h* en worden dus *a*, bv.

âstânah en *donbah* worden *astana* en *domba* J S.

Ook bij enkele Arabische woorden heeft dit plaats; doch gewoonlijk is die *h* daar door *h* of *t* uitgedrukt.

3. Eene andere weglating aan het einde der woorden vindt men bij voorbeeld in آخِر = *aki* S en اُذْن = *idi* J.

4. Eene opene lettergreep wordt dikwijls door eene neusletter gesloten, bij voorbeeld:

pâpûs wordt *pampus* J, en *câbûk* wordt *cambuk* nevens *cabuk* J S.

Maar vooral heeft dit plaats met den neusklank *ṅ*, bij voorbeeld:

nâkodâ wordt *naṅkoda* J S; *aṣal*, *mûsâ*, *nakîr*, *siḥr*, *mas'ûd* enz. worden *aṅsal*, *muṅsa*, *naṅkir*, *siṅkir*, en *maṅsud*.

Eene *n* vóór de *t* vindt men bij voorbeeld in den eigennaam *'Abdo'l-moṭṭalib* = *ṅabdulmuntalib*.

5. Ook andere letters worden soms ingelascht. Als voorbeelden van eene *b* na de *m* noem ik:

hamzah = *hambjah* J
jomlah = *jomblah* J S
ḥaml = *hambal* S
zumrud = *jambrut* S.

Eene *r* is ingevoegd in het Javaansche *pratimah* of *pĕrtimah* = *Fâṭimah*, en in *pĕrduli* (J S) dat het Arabische فضولى is.

6. Meermalen neemt het woord een voorvoegsel aan, bij voorbeeld in deze Javaansche eigennamen:

śam'ûn = *ismańun* (ook *mańun* komt voor), *śîṯ* = *ĕsis*, *nûḥ* = *ĕnuh*.

7. Vooral dikwijls verdwijnt het eerste deel of de eerste lettergreep van een woord, bij voorbeeld:

naṣrânî = *sarani* J S　　*'azîmat* = *jimat* J S
mojamâ'ah = *jamah* J S　　*iḳâmat* = *kamat* J S
bawâsir = *wasir* J S　　*'âśûrâ* = *sura* J S.

Soms is dit onopgemerkt gebleven, bij voorbeeld:
ḥamâîl = *maîl* J en *'aṣabah* = *sabah* S.

8. Zelfs is van eene uit twee woorden samengestelde uitdrukking het eerste woord wel verloren, als bij het Perzische *ḥarâm zâdah*, dat in het Javaansch en Sundaneesch tot *jadah* is veranderd.

9. De Arabische letterverdubbeling (*taśdîd*) verdwijnt gewoonlijk; slechts zelden is die bewaard, bij voorbeeld in het woord *Allah*.

Omtrent de klinkers teeken ik het volgende aan:

10. *i* verandert dikwijls in *é*, bij voorbeeld:
akirat en *akérat*, *hakikat* en *hakékat*, *ilmu* en *èlmu*, *tarikah* en *tarékah*, *idah* en *édah*, *ibra* en *ébra*, enz.

11. *u* wordt dikwijls *o*, en omgekeerd, bij voorbeeld:
mujah en *mojah* = P *muzah*, *hurmat* nevens *hormat*, *kusus* en *kosus*.

Zelfs de lange Arabische *û* gaat in het Javaansch nog al eens in *o* over, bij voorbeeld:

naṣûhah = *nasoka*　　*ṭûfân* = *topan*
rûḥânî = *rohani*　　*ṣûrah* = *sorah* = S *surah*
kûfiyah = *kopyah* = S *kopéyah*.

12. De Arabische tweeklank *ai* wordt in het Javaansch

é, in het Sundaneesch *áè*; hierop zijn echter uitzonderingen, zooals de Sundaneesche woorden *hèran* en *kèl* die geheel op de Javaansche wijs gevormd zijn. De Arabische *ayi* en *âï* blijven in het Javaansch en Sundaneesch *aï*, bij voorbeeld: *baïnat*, *gaïb*, *naïb*. Maar de vormen *kéwan* J en *hèwan* S zijn niet als uitzondering op dezen regel aan te merken, daar zij van het Arabische *ḥayawân*, niet van eenen vorm *ḥaiwân*, afstammen.

De Arabische tweeklank *au* blijft soms behouden, maar wordt meestal *o*, doch gaat ook wel in *u* over; bij voorbeeld: *urat* = Arab. *'aurat*, *mulud* = Arab. *maulud*. Dat het Arab. *maulânâ* zoowel *mulana* als *molana* in het Javaansch heet, is ook uit de reeds besprokene verwisseling in het Javaansch der klinkers *o* en *u* te verklaren.

De Arabische namen voor de teekens van den dierenriem komen in het Javaansch voor.

	Arabisch	Javaansch
Ram	الحمل	ꦲꦩꦭ꧀
Stier	الثور	ꦱꦸꦂ
Tweelingen	الجوزاء	ꦗꦸꦱ꧀
Kreeft	السرطان	ꦱꦫꦠꦤ꧀
Leeuw	الأسد	ꦲꦱꦢ꧀
Maagd	السنبلة	ꦱꦸꦩ꧀ꦧꦸꦭꦃ
Weegschaal	الميزان	ꦩꦶꦗꦤ꧀ en daarnevens ꦩꦶꦗꦤ꧀
Schorpioen	العقرب	ꦲꦏꦿꦧ꧀
Boogschutter	القوس	ꦏꦸꦱ꧀ (en ꦏꦮꦸꦱ꧀ ?)
Steenbok	الجدي	ꦗꦢꦶ (met Perzische *i*).
Waterman	الدلو	ꦢꦭꦸ
Visschen	الحوت	ꦲꦸꦠ꧀

En evenals in den Javaanschen naam voor den Steenbok Perzische invloed is te bespeuren, wordt de Weegschaal

naar het Perzische ترازو in het Javaansch ook wel ꦠꦿꦗꦸ genoemd.

Ook de Arabische planeten-namen zijn in het Javaansch overgenomen.

	Arabisch	Javaansch
Mercurius	عطارد	ꦲꦸꦠꦫꦶꦢ꧀
Mars	المريخ	ꦩꦶꦫꦶꦏꦃ en ꦩꦫꦶꦃ
Jupiter	المشترى	ꦩꦸꦱꦠꦫꦶ en ꦩꦸꦱ꧀ꦠꦫꦶ
Venus	الزهرة	ꦗꦸꦲꦫ
Saturnus	زحل	ꦗꦸꦏꦭ꧀

Misschien is de bij Jänsz (Supplement, bladz. 269[a]) voorkomende vorm ꦩꦸꦱꦠꦫꦶ eene verkeerde schrijfwijs voor ꦩꦸꦱꦠꦺꦫꦶ.

De jaren van een Windu-tijdvak heeten, gelijk bekend is, in het Javaansch aldus:

het	eerste	jaar	heet	ꦄꦭꦶꦥ꧀,	het	cijfer 1	uitdrukkende;
„	tweede	„	„	ꦲꦺꦲꦺ	„	„ 5	„
„	derde	„	„	ꦗꦶꦩꦮꦭ꧀	„	„ 3	„
„	vierde	„	„	ꦗꦺ	„	„ 7	„
„	vijfde	„	„	ꦢꦭ꧀	„	„ 4	„
„	zesde	„	„	ꦧꦺ	„	„ 2	„
„	zevende	„	„	ꦮꦮꦸ	„	„ 6	„
„	achtste	„	„	ꦗꦶꦩꦏꦶꦂ	„	„ 3	„

Over de hierbij aangegevene cijfers vergelijke men bij voorbeeld Veth, Java I, 500. De namen worden daar, evenals in het Javaansch Woordenboek, verklaard als eigenlijk niets anders te zijn dan de namen der letters van het Arabische alfabet. Naar ik meen, heeft men hier aan Perzischen invloed (hoe dan ook) te denken. Mijne onderstelling is gegrond op twee opmerkingen: 1°. dat het derde en het achtste jaar eigenlijk denzelfden naam dragen (zooals trouwens ook uit hun cijfer 3 blijkt), slechts onderscheiden door de bijvoeging van *awal* en *akir* (welke onderscheiding, gelijk men weet, evenzoo voorkomt bij de Arabische namen der derde en vierde, vijfde en zesde maand: *ar-rabî'o'l-*

awwal, *ar-rabî'o'l-âḫir*, en *jomâdi'l-ûlâ*, *jomâdi'l-âḫirah*), terwijl in het Arabische alfabet slechts eene ج bekend is, in het Perzische echter de چ als eene tweede ج kan aangemerkt worden; 2°. het tweede, vierde en zesde jaar zijn genoemd naar de letters *h*, *z* en *b* volgens de Perzische uitspraak *hé*, *zé* (in het Javaansch derhalve als *jé* uit te spreken) en *bé*, die volgens de Arabische uitspraak *hâ*, *zâ* en *bâ* zouden hebben moeten luiden. De uitspraak der letters *alif*, *dâl* en *wâw* (de namen voor het eerste, vijfde en zevende jaar) is voor het Arabisch en het Perzisch dezelfde.

Aan de nu volgende woordenlijsten heb ik eene lijst doen voorafgaan van in het Javaansch en het Sundaneesch opgemerkte Arabische en ook enkele Perzische eigennamen (de laatste met P. gemerkt), omdat de bestudeering van de schrijfwijze der overgenomene eigennamen bijzonder geschikt is om de letterveranderingen te leeren kennen. Dat deze vrij lange lijst nog verre van volledig is, zal aan dit overzicht wellicht minder schaden. Later hoop ik die, onder anderen met de Arabische bestanddeelen der eigennamen, uit de Javaansche geschiedboeken bekend, aan te vullen. Dan volgt de lijst van eenige Perzische woorden in het Javaansch en Sundaneesch overgenomen, waarbij echter voor vele woorden en vormen ook de daaropvolgende Arabische woordenlijst dient vergeleken te worden. Van deze is hier slechts het begin medegedeeld; het overige zal, gelijk ik reeds aanmerkte, later volgen. Bij voltooiing van dit werk zal tevens een alfabetisch register gegeven worden van al de ter sprake gebrachte Javaansche en Sundaneesche woorden.

Bij het samenstellen dezer lijsten is naar duidelijkheid en tevens naar beknoptheid getracht. Daarom gelieve men voor het Sundaneesch ook de Javaansche kolom te vergelijken, en op de volgende afkortingen te letten:

A. = Arabisch.

B. = Bijdragen tot de Taal- Land- en Volkenkunde van Neêrlandsch Indië; tijdschrift van het Koninklijk Instituut voor de Taal- Land- en Volkenkunde van Neêrlandsch-Indië.

Bab. = Babad tanah djawi, met aanteekeningen van J. J. MEINSMA.

Bat. lb. = Bataksche leesboek door H. N. VAN DER TUUK.

D. = Supplément aux dictionnaires arabes par R. DOZY.

G. = J. G. H. GUNNING, Een Javaansch Geschrift uit de 16e eeuw, handelende over den Moh. godsdienst.

IG. = De Indische Gids.

J. = Supplement op het Javaansch-Nederduitsch Handwoordenboek van Gericke-Roorda, door P. JANSZ, 1883.

Jav. = Javaansch.

JK. = Javaansche Koran (Batavia, 1858, Lange en Co.).

L.=An Arabic-English Lexicon, – by EDWARD WILLIAM LANE.

M. = J. J. MEINSMA, zie Bab.

Mal. (lb.) = Maleisch (leesboek).

MZ. = Mededeelingen van wege het Nederlandsche Zendelinggenootschap.

NP. = eigennaam.

O. = Soendasch-Nederduitsch Woordenboek, – zamengesteld door H. J. OOSTING, 1879.

OS. = Supplement door H. J. OOSTING op het – Soendasch-Nederduitsch Woordenboek, 1882.

P. = Perzisch, waartoe ik gebruikt heb: J. A. VULLERS, Lexicon Persico-Latinum.

R. = Javaansch-Nederduitsch Handwoordenboek, door T. ROORDA, 1875; ook wel de vorige uitgaaf.

T. = DR. H. NEUBRONNER VAN DER TUUK; zie Bat. en Mal.

TBG. = Tijdschrift voor Indische Taal-, Land- en Volkenkunde, uitgegeven door het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen.

TNI. = Tijdschrift voor Nederlandsch Indië.

V. = Javaansch-Nederduitsch Handwoordenboek — door A. C. VREEDE. Eerste Aflevering, 1883.

De andere afkortingen zijn zoo algemeen gebruikelijk, dat men ze ook zonder nadere aanwijzing wel zal begrijpen. Slechts heb ik hierbij nog deze opmerkingen te maken:

(?) beteekent eene vraag van mij, of die afleiding wel goed is.

(–   ) met bijvoeging van een of meer letters, bv. (– R) of (– O) beteekent, dat bij R. of O. wel het ter sprake gebrachte woord voorkomt, doch zonder opmerking zijner afkomst.

Overal heb ik voorts de bron van herkomst mijner aanteekeningen opgegeven, kortheidshalve die niet vermeldende waar zij te vinden is in een der hier telkens geraadpleegde Woordenboeken.

LIJST VAN IN HET JAVAANSCH EN SUNDANEESCH OPGEMERKTE ARABISCHE EN OOK ENKELE PERZISCHE EIGENNAMEN.

Javaansch.	Sundaneesch.		Arabisch.
[illegible] en [illegible] JK.	[illegible]	Adam.	آدم
[illegible] ook [illegible] en [illegible] (JK. en Bab. aant. p. 24) en [illegible] [illegible] (G. [illegible] en [illegible]).	[illegible]	Ibrahim, Abraham.	اِبْرَاهِيم
[illegible] of [illegible] (G. [illegible]) en [illegible] JK.	[illegible]	Iblis.	اِبْلِيس
[illegible] (G. [illegible]).		Abu Bakr.	أَبُو بَكْر
[illegible] JK.		Abu Lahab (Koran III).	أَبُو لَهَب
[illegible] (MZ. 13, 342).		Berg Ohod.	أُحُد
[illegible] of [illegible] en [illegible] JK.	[illegible]	Idrîs, Henoch.	اِدْرِيس
[illegible] en [illegible] JK.		Ishâk, Izaäk.	اِسْحَاق
[illegible] of [illegible] en [illegible]		Israël.	اِسْرَائِيل

[illegible]	[illegible]	Iskandar, Alexander.	(de vorm A en P) اسْكَنْدَر
[illegible] of [illegible] en [illegible] JK.		Ismaël.	اسْمَعِيل
	[illegible] (— O.) (?).	ʾAʿša.	أَعْشَى of الأَعْشَى
[illegible]		Fransch, Europeesch.	افْرَنْكِى P (افْرَنْجِى A)
	[illegible]	Amina, de moeder v. Mohammad.	آمِنَة
[illegible] en [illegible] JK.		Aiyub, Job.	أَيُّوب
[illegible] JK.		Bâbil (Koran 2, 96).	بَابِل
[illegible]	[illegible]	Borâk, het rijdier van Gabriël.	بُرَاق
[illegible] (B. 4 d. 4, 603.)		Bôstân.	بُوسْتَان P (بُسْتَان A)
	[illegible] (O. ?).	Baṣra.	البَصْرَة
	[illegible] ook: gebedsaankondiger in het algemeen.	Bilâl, gebedsaankondiger van Mohammad.	بِلَال
	[illegible]	Benjamin.	بِنْيَامِين
[illegible]	[illegible]	Jeruzalem.	بَيْت ٱلْمَقْدِس
[illegible]	[illegible]	Turksch.	تُرْكِى

JAVAANSCH.	SUNDANEESCH.		ARABISCH.
[illegible]		Jâlût, Goliath (Koran 2, 250).	جَالُوت
[illegible] en [illegible] JK.	[illegible]	De Aartsengel Gabriël.	جَبْرَائِل
[illegible] (G. 84).		Eigenlijk de secte der Djabarîa(?)	الجَبْرِيَّة
[illegible] (Bab. aant. p. 24).		Djedda.	جُدَّة
[illegible] (T. N. I. 1870, II, 180).	[illegible] (sub *nadar*).	al-Djailânî (Abdo'l-ḳâdir).	الجَيْلَانِيّ
	[illegible]	Hâtim Ṭâyî.	حاتم الطَّايِي
	[illegible]	Abyssinisch.	حَبَشِي
[illegible]	[illegible]	(Ahmad) ibn Ḥajar (al-Haiṯami).	ابْن حَجَر
	[illegible]	De zwarte Steen der Kaäba.	الحَجَر الأَسْوَد
[illegible] (G. 97).		Hasan Basri.	حَسَن البَصْرِي
[illegible] (T. N. I. 1870, II, 174.)	[illegible]	Hamza.	حَمْزَة
[illegible] of [illegible]	[illegible]	Eva.	حَوَّا (حوى .R)
	[illegible]	Chadidja.	خَدِيجَة
[illegible]	[illegible] ook [illegible]	Chidr, Elia (naar men zegt).	الخَضِر

[illegible]		Godsvriend, bijnaam v. Ibrahim.	خَلِيل ٱللّٰه
[illegible] en [illegible] JK. ook [illegible] (G. [illegible]).	[illegible]	Da'ud, David.	دَاوُد
[illegible] of [illegible] ook: *sétan jajal laknat.*		De Anti-Christ.	اَلدَّجَّال
[illegible] (MZ. 13, 339).		Doldol, rijdier van Mohammad of Ali.	دُلْدُل
[illegible] (MZ. 13, 339).	[illegible]	Dsu'l-fakâr, zwaard van Mohammad of Ali.	ذُو ٱلْفَقَار
[illegible] JK.		Dsu'l-Karnain. (Koran 18, 93.)	ذُو ٱلْقَرْنَيْن
[illegible] of [illegible]		Griekenland, Byzantium.	اَلرُّوم
[illegible] JK. (MZ. 9, 229).		Zacharias.	زَكَرِيَّاء
	[illegible] (is die vorm juist?)	Zamzam-bron.	زَمْزَم
[illegible]		Zamîra (de schoone).	زَمِيرَة
	[illegible] (OS. 159).	Zanguebarsch, zwart.	زَنْكِى P. (زَنْجِى A.)
[illegible] (TNI. 1870, II, 174).		Sara.	سَارَة
[illegible] (TNI. 1870, II, 174).		Sodom.	سَدُوم
[illegible] (TNI. 1870, II, 174).		Ceylon.	سَرَانْدِيل P (سَرَنْدِيب A)
[illegible]		Syrisch.	سُرْيَانِيَّة

JAVAANSCH.	SUNDANEESCH.		ARABISCH.
[illegible]		Solaimân, Sléman, Salomo.	سُلَيْمَان
[illegible]		Sindbâd.	(eigenl. P.) السِّنْدَبَاد
		Sinaï (zie bij طور).	سِينَا
[illegible] (sub *hamad*).		Sjafiïtisch.	شَافِعِيّ
[illegible] of [illegible]	[illegible]	Syrië, Damascus.	اَلشَّام
[illegible] of [illegible] (G. [illegible]).		S'oʿaib, Jethro.	شُعَيْب
[illegible] of [illegible] (MZ. 13, 202).		Ismangun, Ismangoon, Simeon.	شَمْعُون
[illegible] of [illegible] (Bab. 1, l. 2).		Seth.	شِيث
[illegible] en [illegible] JK. (TNI. 1870, II, 174).		Ṣâliḥ (de profeet).	صَالِح
[illegible] JK.		Ṭâlût, Saul (Koran 2, 250).	طَالُوت
[illegible]		Berg Sinaï.	طُور سِينَا
	[illegible]	Aïs'a, vrouw van Mohammad.	عَائِشَة
[illegible] (MZ. 13, 334).		Abbâs, oom van Mohammad.	عَبَّاس
[illegible] (G. [illegible])		Abdollah	عَبْدُ ٱللّٰه

Javaansch		Beteekenis	Arabisch
[Javanese script] (ook Sultan's titel).	[Javanese script]	Abdo'r-raḥmân.	عَبْدُ ٱلرَّحْمان
[Javanese script]	[Javanese script]	Abdo'r-raḥîm.	عَبْدُ ٱلرَّحِيم
[Javanese script] (TNI. 1870, II, 180).	[Javanese script]	Abdo'l-Kâdir (al Jailânî).	عَبْدُ ٱلْقَادِر
[Javanese script] (TNI. 1870, II, 174).		Abdo'l-moṭṭalib.	عَبْدُ ٱلْمُطَّلِب
[Javanese script]		Hebreeuwsch.	عِبْرَانِيّ
[Javanese script] ook [Javanese script] (G. [Javanese script]).		Oṯmân.	عُثْمَان
[Javanese script]		Perzië.	عَجَم
[Javanese script] of [Javanese script]	[Javanese script]	Arabië.	عَرَب
[Javanese script] (sic G. [Javanese script]).	[Javanese script] of [Javanese script]	Arafat.	عَرَفَة en عَرَفَات
[Javanese script] [Javanese script] of [Javanese script] [Javanese script] [Javanese script]		Azazel, demon.	عَزَازِيل
[Javanese script] (MZ. 10, 280).		Azraïl, Izraïl, de doodsengel.	عَزْرَائِل
[Javanese script] ook [Javanese script] (G. [Javanese script]. MZ. 13, 194).		Ali.	عَلِيّ
[Javanese script] ook [Javanese script] en [Javanese script] (G. [Javanese script] en [Javanese script]).		Omar.	عُمَر
[Javanese script] (MZ. 9, 229). [Javanese script] JK.		Amran, vader van Mozes.	عِمْرَان

JAVAANSCH.	SUNDANEESCH.		ARABISCH.
[illegible] ook [illegible] (G. [illegible]).	[illegible]	Isa, Jezus.	عِيسَى
[illegible] (TNI. 1870, II, 174).		Ezau.	عِيص
	[illegible] of [illegible] (dit laatste uit het Nederl.?)	Perzisch.	فَارِسِىّ
[illegible] of [illegible]	[illegible]	Fâtima.	فَاطِمَة
[illegible] of [illegible]		Faraô.	فِرْعَوْن
[illegible]	[illegible] van [illegible]	Karun, Korach (cf. Koran 28, 76, 82).	قَارُون
[illegible] (MZ. 27, 32).		Het gebergte Ḳâf.	قَاف
[illegible] (G. 84).		De secte der Ḳadaria (hier bedoeld?)	القَدَرِيَّة
[illegible] JK.		De Ḳoraisjieten. (Opschrift Koran 106).	قُرَيْش
[illegible]	[illegible]	De Kaäba (te Mekka).	الكَعْبَة
[illegible] of [illegible]		De Kaäba van Allah (d. i. hetzelfde als het voorgaande.)	كَعْبَة ٱللّٰه
[illegible] of [illegible]		Allah's woord, bijnaam van Mozes.	كَلَام ٱللّٰه

[Javanese script] of [Javanese script] (cf. MZ. 13, 331 vv.).		Vorst Laät strijdende tegen Mohammad.	?
[Javanese script] JK.		Loḳman (Koran 31.)	لُقْمَان
[Javanese script] (TNI. 1870, II, 174).		Loth.	لُوط
[Javanese script]		Magog (zie يَاجُوج).	مَاجُوج
[Javanese script] JK. (MZ. 13,).		De engel Marut (zie Koran 2,96).	مَارُوت
[Javanese script] (sic G. [Javanese script]).		Mobârik.	المُبَارِك
[Javanese script] (TNI. 1870, II, 182).		al-Maḥallî.	المَحَلِّي
[Javanese script] of [Javanese script]	[Javanese script]	Mohammad.	مُحَمَّد
	[Javanese script]	Moḥyîyo'ddîn, bekende bijnaam.	مُحْيِي ٱلدِّين
[Javanese script]	[Javanese script] (sub *antara*).	Madîna.	المَدِينَة
[Javanese script]		Mirjam, Maria.	مَرْيَم
	[Javanese script]	Maskat.	مَسْقَط
	[Javanese script]	Christelijk.	مَسِيحِي
[Javanese script]	[Javanese script]	De Oostelijke landen.	مَشْرِق
[Javanese script] [Javanese script] of [Javanese script]	[Javanese script]	Egypte, Caïro.	مِصْر
[Javanese script] of [Javanese script] (MZ. 13, 332 en 334).		Moʿâwia.	مُعَاوِيَة

JAVAANSCH.	SUNDANEESCH.		ARABISCH.
[illegible] (ketter).		De Motazilitische sekte.	الْمُعْتَزِلَة
[illegible]		Mauritaansch, Magrabijnsch.	مَغْرِبِى
[illegible]	[illegible]	Mekka.	مَكَّة
[illegible] (te Surakarta bekend).		Mékrap (als naam van den Eufraat.)	?
[illegible] (G. [illegible]).		Manṣur.	مَنْصُور
[illegible] of [illegible] (G. [illegible]) ook [illegible] (MZ. 13, 350).		Monkar, de graf-engel.	مُنْكَر
[illegible] of [illegible]	[illegible]	Musa, Mozes.	مُوسَى
[illegible] of [illegible]		De Aartsengel Michaël.	مِيكَائِل
[illegible] ook [illegible] of [illegible]	[illegible]	Christelijk, Christen.	نَصْرَانِى
[illegible] ook [illegible] en met het voegw. [illegible] [illegible] (MZ. 13, 350).		De grafengel Nakîr.	نَكِير
[illegible] (TNI. 1870, II, 174).		Nimrod.	نُمْرُود
[illegible] of [illegible]	[illegible]	Nuh, Noach	[illegible]

Arabisch	Beteekenis	Javaansch	
	21, 87).	*nun*) en JK.	
آلنّيل	De Nijl.	[Javanese] (R. sub *sirah*).	
هَاجَر	Hagar.	[Javanese] ? (TNI. 1870, II, 174).	
هَارُوت	De engel Hârût. (cf. Kor. 2, 96).	[Javanese]	
هَارُون en هَرُون	Harun, Aäron.	[Javanese]	[Javanese]
هَامَان	Haman (Koran 28 en 40).	[Javanese] JK.	
هود	De profeet Hûd.	[Javanese]	
يَاجُوج	Gog. (Cf. Koran 18, 93: يَاجُوجَ (وَمَاجُوجَ).	[Javanese] of [Javanese] ook [Javanese] [Javanese] JK.	
يَحْيَى	Yahya, Johannes.	[Javanese]	
يَعْقُوب	Jakob.	[Javanese]	
يَمَنِيّ	Jemenitisch.	[Javanese] (G. [Javanese]).	
يَهُودِيّ	Joodsch.	[Javanese]	[Javanese]
يُوسُف	Jusuf, Jozef.	[Javanese]	
يُوسَع	Jozua.	[Javanese]	
يُونَانِيّ	Ionisch, Grieksch.	[Javanese]	
يُونُس	Junus, Jonas.	[Javanese] [Javanese] JK.	

PERZISCHE WOORDENLIJST.

PERZISCH.	JAVAANSCH.	SUNDANEESCH.
آبْ دَسْت de rituëele reiniging vóór het gebed; hetzelfde als het A. وُضُوء.	[illegible] anders ook [illegible] genaamd. Ook [illegible] (G. [illegible]).	[illegible]
آچَار ingelegd zuur.	[illegible] (— R. maar zie J.).	[illegible] vruchten enz. in azijn. (— O.)
آسْتَان en آسْتَانَه [1]) vorstelijk paleis, [2]) begraafplaats van heiligen. (Bij R. alleen in de 1e beteekenis, als Sanskr. aangegeven).	[illegible] [illegible] of [illegible] begraafplaats. Volgens R. is het Kw. Vergelijk TB. G. 27, 42 *Désa Astana*, met TBG. 27, 44 *Makam*, d. i. het A. مَقَام.	[illegible]
اَنْگُور wijndruif.	[illegible] *wit angur. woh angur.*	[illegible]
بَازَار markt. Ook A., zie D.	[illegible] (sic R.) (?) Zie T. Bat. lb. IV 211 en Mal. Woordenboek in voce. — *Masar. pasaran. pĕpasaran.*	[illegible] *papasaran.*
بَرَات nacht van den 15en S'aʿbân, aan de vereering der voorvaderen gewijd.	[illegible] ook *bĕrat* en *braät. baratan. bratan. braätan.*	
بَسْتَن binden, part. *basta.*	[illegible] gebonden.	
بِی بَسْت zonder band.	[illegible] vrij van —. (?) (— R. Zie T. Bat. lb. IV. 118).	[illegible] (— O., waar men de beteekenis raadplege).

بَنْدَر haven, koopplaats. Ook A.	[Javanese script] *bandaran*, havenstad. Maar *bandar* ook = hoofdpachter, kassier, en de aan de voorhand zittende kaartspeler (J.).	
شاه بندر „the receiver general of duties or tribute". Ook A., zie D.	*sabandar* voor *sah-bandar*, havenmeester (J.).	
بُوسْتَان 1) tuin, 2) bloemlezing, 3) NP.	[Javanese script] bloemlezing. (G. p. XVI). Zie ook N. P.	
بى بى huisvrouw.	[Javanese script] 1) tante 2) deftige titel voor eene vrouw. (— R.) *ambibi*. Ook de vormen *bibik* en *bibèk* komen voor.	[Javanese script] (— O.)
بَيْدَق (A. ook بَيْذَق) uit پِيَادَه pion.	[Javanese script] en [Javanese script] (ten onrechte in de Jav. Woordenboeken geplaatst onder *idak*).	
پاپوش schoen.	[Javanese script]	
پَرِى goede geest. (Opp. P. دِيو.)	[Javanese script]	
پَلَنْگ bont, gevlekt.	[Javanese script] (— R.)	[Javanese script] (— O.)
پيروزه ook in het A. فيروزة, فيروزج, فيروز, فَيْروز en فَيْروزة turkoois. zie D.	[Javanese script] *mirus*, gelijk eenen turkoois.	[Javanese script]
پيش (*pés'*) 1) vóór, 2) hetzelfde als het A. ضَمَّة.		[Javanese script] (— O.) *di-pèès*.

Perzisch.	Javaansch.	Sundaneesch.
تَاج kroon. Ook A. bijv. in den titel تَاجُ ٱلسَّلَاطِينَ.	[illegible] bv. [illegible] de A. titel van het Mal. boek *makota sĕgala raja raja.*	
تَرَازُو [1]) balans, weegschaal. [2]) de Weegschaal (♎).	[illegible] [1]) balans, weegschaal. (R.) [2]) de Weegschaal (J. p. 265 *b* twijfelend). Dit woord is in het Jav. zeer oud.	[illegible] (door O. bij ongeluk als Portug. aangegeven).
تير pijl, gids, voorman. (sic J.).	[illegible] kasteel in het schaakspel (— R.) of de raadsheer (sic J.)	
تيزى (*téji*) (een paard) van echt Arabisch ras.	[illegible] (volgens R. benaming van een Perzisch paard).	
جام glas.	[illegible] en [illegible] uurwerk, klok, horloge; uur.	[illegible] (gelijk het Jav.)
جِلْد (in de beteekenis van) boekdeel (Zie A.)	[illegible] *jilidan. añjilidi,* (een boek) inbinden.	[illegible]
چَابُوک geesel, zweep, karwats.	[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] Zie T. bij Homan, Batav. Mal. p. 88 (R. noemt het P. چمبق).	[illegible] en [illegible] *ñambuk* en *ñamuk.* (Ook O. geeft P. چمبق).
چَشْمَک brilleglas, glas.	[illegible] (R. geeft P. چشمه).	[illegible] (Ook O. geeft P. *tasmah.*)
خَاصَه, ook A. خَاصَّة, zeker weefsel.	[illegible] (— R. die het van den naam Makassar schijnt af te leiden)	

خُرْمَا dadel.	[illegible] *wit kurma. woh kurma. isi kurma.*	[illegible]
خَلَاشِى matroos.		[illegible]
▸ خَوَار veracht, gemeen.	[illegible] bastaard. (R. vergelijkt ook het A. خَوَّار zwak; maar deze beteekenis past hier niet).	
دَرْوِيش [1]) arm, [2]) bedelmonnik. (= A. فَقِير).	[illegible] en [illegible]	
دَسْتَار tulband, hoofddoek.	[illegible] *anḍĕsṭari. ḍĕsṭaran.*	[illegible]
دُنْبَه „a kind of sheep with a thick tail."	[illegible] *wĕḍus domba.*	[illegible] (— O.) *domba kibas* of *d. gibas,* zie كَبْز.
زَادَه kind; حَرَام زَادَه onecht kind.	[illegible] onecht kind. *anak jadah.*	[illegible] *anak jadah.*
زَبَر [1]) boven, [2]) hetzelfde als het A. فَتْحَة.		[illegible] (— O.) *di-jabar.*
زِير (*zér*) [1]) onder, [2]) hetzelfde als het A. كَسْرَة.		[illegible] (— O.) *di-jèèr.*
سِپَاهِى soldaat.	[illegible] of [illegible] *duwit sĕpahi.*	
▸ سَرْبَنْد tulband, hoofddoek.	[illegible] (— R. maar zie J.)	[illegible] *sorban istambul, s. kasmiri, s. madras,* enz.
سُلْطَانِى „a kind of broad-cloth".	[illegible] een buis met mouwen tot aan de ellebogen (— R.)	

Perzisch.	Javaansch.	Sundaneesch.
سَوْداگر koopman.	[illegible] of [illegible] (— R. bij vergissing.) *ñudagar.*	[illegible] en [illegible]
سور feest.	[illegible] of [illegible] een offerfeest bij een graf terstond na de begrafenis. (— R., maar zie B. 4 d. 6, 426.) (?)	
سُورنای, سُورْنا, سُرْنای of سُرْنا, zoo ook in het A., waar bovendien deze vormen voorkomen: صُورنای, صُرْنای, زورنا, زرنا, زُورْنی, زُرْنی en طورنا. D. hautbois, clarinet.	[illegible] hobo of clarinet. (— R., maar zie T. Bat. lb. IV, 112.) *sarunèn* (zie B. 4 d. 3, 253, en ook Veth, Java, I, 472).	[illegible] (— O S.)
شاه koning. Zie bij بَنْدر.		
شَاه دِين „heer van den godsdienst" als titel.	[illegible] (J. ten onrechte van het A. سَيِّدُ الدِّين).	
شَبى shawl.	[illegible] (R. geeft „Perz." op, doch slechts den A. vorm سبيج. Zie echter T. Bat. lb. IV, 112).	
شُلْفيه en شَلْفينه vrouwelijk schaamdeel.	[illegible]	[illegible] de stuit.
شَمْشير (é) soort van zwaard.	[illegible] en [illegible]	[illegible] (O S.)

شوربا zekere soort van vleeschpap, bouillon.	*jĕnaṅ surba.*	
فرمان bevel. A. فَرْمَان D. (niet فِرْمَان).	*aṅgawa parman iṅ Allah.*	
قبا en قباه kabaai. A. قَبَاء.		
قبولي „a kind of food, rice and pulse boiled together."	*sĕga* of *sĕkul kabuli*, rijst met kip of ander vleesch en kruiderijen ondereen gekookt. (— J.)	in *kèjo kabulan*, handvol gekookte rijst, bij de sidĕkah mulud. (— O.) (?)
كاوين en كابين huwelijksgift.	huwelijk. *mas kawin. sri kawin. gantuṅ kawin. ṅawin. ṅawinaké. kawinan. paṅawinan.*	*mas kawin. ṅawin. ṅawinkĕn.*
كشكول en كشكل bedelnap. Ook A., zie D.		
كندوري zeker feest. (Zie B. 4 d. 6, 292, v.).	*ṅĕnḍuri. kĕnḍuran.*	
كون samenvloeiing van volk, treurende op den 10en der eerste maand (عاشوري).	het Muludfeest; de gebeden op den 12en van Mulud. (sic J.) (?)	
كبز dik, goed gevuld.	*wĕḍus gibas.* (— R.)	en Zie *domba.* (— O.)
كز zekere lengtemaat.	(— R.)	

Perzisch.	Javaansch.	Sundaneesch.
كُلُو keel.	[illegible] hals, keel. (— R., maar zie T. Bat. lb. IV, 112).	
گَنْدُوم tarwe.	[illegible]	[illegible]
مَچِك [1]) linzen, [2]) wilde amandel.	[illegible] (— R.) galnoten die van Perzië en elders ingevoerd worden (— J.)	
مُوزَه schoen (= A. خُفّ).	[illegible] gew. [illegible] [1]) kous. [2]) handschoen.	
نَاخُدَا koopvaarder. A. نَاخُذَاه, نَاخُوذَه en نَاخُودَه.	[illegible] en [illegible]	[illegible]
نِشَان teeken, kenteeken.	[illegible] [illegible] [illegible] en [illegible] de twee grafpaaltjes. (— R., maar zie T. bij Homan, Batav. Mal. p. 5, n. 57.) (Volgens J. komt het van het A. مَشْهَد, zie A. bij اذن.) (?)	

ARABISCH.	JAVAANSCH.	SUNDANEESCH.
أُجْرَة loon.	[illegible] (ook in Jav. brieven).	
أَجَل vastgestelde termijn.	[illegible] *sampun datĕṅ iṅ ajal*, overleden. *ṅajal* en *jal* overlijden. Zie verder ازل en اصل.	[illegible] *nĕpi ka-ajal* of *nĕpi ka-ajalna* (*maut*), overlijden.
احد. الأَحَد Zondag.	[illegible] [illegible] en [illegible] *tĕluṅ akad*, drie weken.	[illegible] *powè ahad*.
اخذ VIII inf. اِتِّخَاذ nemen tot.	[illegible] *nĕkad*, wanhopend, gewaagd ondernemen, aangegrepen redmiddel. (sic R.) (?)	[illegible] *nĕkad*. Zie Jav. (sic O.) (?)
اخر II inf. تاخير uitstellen, achterstellen, doen achteruitgaan.	[illegible] *nakérah*, afkeuren, voorkomen, verijdelen. (sic J.) (?) Volgens R. *tĕkérah* = *tarékah* (?)	
آخِر laatst.	[illegible] *iṅ akiripun*. *ṅakiraké*. Ook [illegible] zie امن. *akir balèg* is het A. عَاقِل بَالِغ.	[illegible] [illegible] of [illegible]. (O. sub *jaman*.) *ahirna*. *maṅké di ahirna*. *ahir-ahir*. enz.
الآخِرَة het hiernamaals.	[illegible] [illegible] [illegible]	[illegible] en [illegible]
أَخ plur. إِخْوَان broeder.		[illegible] (als sing.)
أَدَب beschaafde manieren, zeden.	[illegible] [illegible] of [illegible] NB. *ahli adap*, scherprechter.	[illegible] *ṅadaban*. *si kuraṅ adab*, onbeschofte kerel.

ARABISCH.	JAVAANSCH.	SUNDANEESCH.
أَدَبِيَّة op de wellevendheid betrekking hebbend.	[illegible] hoofd van een brief. (Sic R.) (?) Ik houd het, evenals *adaṅiyah* en *daṅiyah* afkomstig van het A. أَدْعِيَة plur. van دُعَاء.	
اذن. إِذْن verlof, toestemming.	[illegible] [illegible] of [illegible] *ṅidini* of *ṅidèni.*	[illegible] *ṅidinan. kaïdinan. païdin.*
أَذَن inf. I idem?	[illegible] *ṅajani*, vergunnen, toelaten (Sic J.) (?)	
أَذَان aankondiging van den gebedstijd.	[illegible] *ṅadani* [1]) gebedstijd afkondigen; [2]) spec. over een kleinen jongen (TNI. 1843, I, 697.) [3]) J. geeft nog de beteekenis van „een gebed over een doode uitspreken". Is dit van جَنَّة عَدْن afgeleid? (— J.)	[illegible] *ṅadanan*, zie Jav. 2.
مُؤَذِّن of مُؤْذِن (?) aankondiger van den gebedstijd.	[illegible] [1]) zie Ar. [2]) dorpspriester (?) Zie B. 4 d. 17,	
مِئْذَنَة torentje van een moskee.	[illegible] [illegible] of [illegible] J. (?) Zie P. sub نشان.	

أَرْض aarde.	[illegible], in *dabbatul-arli* d. i. het A. دَابَّةُ الْأَرْضِ. Zie bv. M Z. 27, 40.	
أَزَل eeuwigheid.	[illegible] Zie verder اجل en اصل.	
اسد. الْأَسَدُ de Leeuw (♌).	[illegible] J.	
اصل. أَصْل afkomst; ook: „real or immoveable property, such as consists in a house or land yielding a revenue." L.	[illegible] [illegible] ook [illegible] (zie اجل en ازل). *ṅaṅsalaké.* [illegible] of [illegible] (P. *i*), geërfde sawahs. [illegible] (P. *i*) afkomst. (J.) *ṅasalaké* ook *ṅaslèk-aké* of *ṅaṅslèk-aké*, zeggen dat het afstamt van. (J.)	[illegible] *asal tina. asalna. asal turunan. asal* ook = *mits* in het Jav., Sund. en Mal.
أَصْلُ مَالٍ „a source of wealth or profit; a stock, fund, capital or principal." L.	[illegible] kapitaal, hoofdsom. (J.)	
أُصُول plur. van أَصْل afkomst.	[illegible] ¹) afkomst, afkomstig, afgeleid; ²) verhaal *ṅusuli. ṅusulaké* (schijnt van حصل ?)	[illegible] *usul-asalna.*
أَصْلِيّ afkomstig van.	[illegible] of [illegible] ¹) afkomstig van; ²) van goede familie, van edele afkomst. (J.)	
أَصِيل „noble, de race." D.		
أَفْيُون Amfioen, opium.	[illegible] onbereide opium.	
اكد V inf. تَأَكُّد zich sterk houden, onvermoeid blijven.	[illegible] of [illegible] *nakataké,* zich sterk houden.	

ARABISCH.	JAVAANSCH.	SUNDANEESCH.
الف. أَلِفٌ de eerste letter, de alif.	[illegible] *alip-alipan*, ¹) het alfabet; ²) de eerste beginselen van kunst of wetenschap.	[illegible] *alip-alipan*, idem.
مُؤَلِّفٌ auteur, samensteller van een boek.	[illegible] ook: bedreven in het verhalen.	
مُؤَلَّفٌ namelijk het Koranische: مُؤَلَّفَةٌ قُلُوبُهُمْ wier gemoed bevredigd wordt.	[illegible] of [illegible] die zijnen godsdienst verlaat. (J. die het afleidt van معلف.)	
اله. الآه en إِلٰه godheid.	[illegible] Zoo G. [illegible] d. i. het A. لَا إِلٰهَ إِلَّا ٱللّٰهُ, er is geen god dan Allâh.	
ٱللّٰهُ Allâh.	[illegible]	[illegible] zie bij حمد en سبح.
ٱللّٰهُ تَعَالَى Allâh, hij is verheven.	[illegible] of [illegible] Ook: [illegible] (G. [illegible])	[illegible] of [illegible]
تَاللّٰهِ Bij Allah!	[illegible] of [illegible]	

ام. أُمّ moeder.	[illegible] (P. *i*? in de P. uitspraak van A. eigennamen?) (R. hield het voor أُمّى mijne moeder!)	
أُمَّة volk, gezindte.	[illegible]	[illegible] belijder.
اِمَام voorganger (bij den kerkdienst).	[illegible] of [illegible] *ṅimami* of *ṅimani*. *ṅiman-imani*. *pańimaman* of *pańimanan*.	[illegible]
مَأْمُوم voorgegaan (door den imâm).	[illegible] (Bij R. is ماموں eene drukfout.)	[illegible] (sic O.)
امر. أَمِير vorst, emir.	[illegible]	
أَمَارَة en اِمَارَة bestuur.	[illegible] of [illegible] hartstocht; doordrijvend heerschzuchtig, dwingeland. (J.) ook: toorn (G. p. 87.)	[illegible] of [illegible] hartstocht, drift, begeerte.
امن. آمَنْتُ en volgende woorden, zie G. [illegible].	[illegible]	
أَمَانَة „a thing committed to the trust and care of a person." L.		[illegible] *ṅa-amanahan*, geld geven aan iemand tot vervulling der bedevaart voor een overledene. [illegible] *ṅahaminan*.
آمِين Amen.	[illegible] *ṅamini*.	
اِيمَان geloof.	[illegible] [illegible] *ṅiman*. *ṅimanaké*.	[illegible] *ṅimankĕn*.
مُؤْمِن geloovige, moslim.	[illegible] of [illegible] (G. [illegible]) [illegible] J K (40).	[illegible]

ARABISCH.	JAVAANSCH.	SUNDANEESCH.
المُؤْمِنِين (opschrift van Koran 23).	[illegible] J K.	
مُؤْمِنَةٌ vr. van het voorlaatste.	[illegible] (G. [illegible]).	
اِنْ. اِنْ شَاءَ ٱللّٰهُ indien (Allâh wil).		[illegible]
اِنَّا لِلّٰهِ وَاِنَّا اِلَيْهِ رَاجِعُونَ „Waarlijk wij zijn Godes, en wij keeren tot hem terug." Koran 2, 151.	[illegible] (G. [illegible].)	
اِنْجِيل Evangelie.	[illegible] of [illegible] Ook [illegible] (G. [illegible]).	
انى IV inf. اِيناء uitstellen.	[illegible] ṅinahi. ṅinahaké. (R. van اِنْ).	
اهل. أَهْل volk.	[illegible] [illegible] (P. *i*) *ahli waris*, enz. Ook: „bedreven in", en dan ook [illegible] of [illegible] bv. [illegible] [illegible] in geloofszaken bedreven.	[illegible] *ahli ménta. ahli dagaṅ. ahli palak. ahli kuran. ahli maliṅ*, enz.
أَهْلُ ٱلْاِيمَان		
اول. آل in عِمْرَان آل (opschrift van Koran 3).	[illegible] J K.	
أَوَّل eerste.	[illegible] *awalé. ṅawali.* Ook: vroege	[illegible] *ti-awalna. awal ahir. ti*

	[illegible] (G. [illegible].)	
آيَة koranvers.	[illegible]	[illegible] *iiayatkĕn.*
بخل II inf. تَبْخِيل beschuldigen van inhaligheid.	Zou misschien [illegible] „inhalig" hiervan afkomen? (R. *Ar.*?)	
بدا. مُبْتَدَاء het eerst begonnen.	[illegible] met voordacht. (sic R.)	
بدع. بِدْعَة „innovation, novelty." L.	[illegible] valsch voorgeven, veinzen, huichelen.	[illegible] ketterij.
اَلْبَدِيع de Schepper.	[illegible] of [illegible] doen ontstaan.	
بَدَل „a substitute." L.	[illegible] plaatsvervanger, gemachtigde.	
بَدَن lichaam.	[illegible]	[illegible]
بدو. بَدَوِي woestijnbewoner.	[illegible]	[illegible] of [illegible] Vergelijk [illegible]
بذر. مُبَذِّر verkwister.	[illegible] *mubadiraké.*	[illegible] ijdel, tot niets dienen.
برا IV inf. اِبْرَاء kwijtschelden, vrijstellen (van rechtsvordering).	[illegible] of [illegible]	
X inf. اِسْتِبْرَاء ongerept laten; „he abstained from sexual intercourse." L.		[illegible] arrest hebben (in den moskee) (ook van mannen) voor tekortkoming of verkeerde handeling. (O S.)

ARABISCH.	JAVAANSCH.	SUNDANEESCH.
برج. البُرُوج (Opschrift van Koran 85).	[Javanese script] J K.	
بُرْقُع vrouwensluier.	[Javanese script] (?) (R. leidt het af van ركوع.)	[Javanese script] (sic O.) (?)
برك. بَرَكَة zegen.	[Javanese script] *am-běrkat. amběrkah. amběrkati. běr-katan. baběrkatan.* erfstuk; naar huis medegeven, medenemen (iets van een slamětan) als z e g e n (voor den afwezige die er bij had moe-ten zijn).	[Javanese script] *měrěkat. kaběrkatan.*
بُرْهَان blijk, bewijs.	[Javanese script]	
بسر. بَاسُور plur. بَوَاسِير aambeijen.	[Javanese script] ook [Javanese script]	[Javanese script]
بسم V inf. تَبَسُّم glimlachen.	[Javanese script] (— R.) (?) *mèsěm. mèňsěm. ňèsěmi.*	[Javanese script] *mèsěm.* (— O.) (?) Zie ook *kapi-asěm.* (O. van *asěm*, zuur). [Javanese script] *aral basariyah.* (Q S.)
بشر. بَشَرِيَّة menschelijkheid.		
بصر. بَصَر het zien, gezicht.	[Javanese script]	
بَصِير nom. en بَصِيرًا acc. ziende.	[Javanese script] *basiran,* weten door te zien. [Javanese script] (G. [Javanese script]) [Javanese script]	[Javanese script] *basiran. basirun.*

	[illegible]	
	[illegible] (G. [illegible].)	
	[illegible] *ambadal. ambadali.* zich verzetten tegen (— R.) (?)	
بطن. بَاطِن inwendig.	[illegible] *batiné. ambatin. kabatinan.*	[illegible] *hurbatinna. siṅ batinna. lahir batin.*
بَعْث opstanding der dooden.	[illegible] het laatste oordeel.	
بَعْدَ na.	[illegible] of [illegible] na het einde van. *bakda mulud*, [1]) de vierde maand, [2]) het mulud-feest. *bada pasa. bada bĕsar. Badan*, samen *bada* vieren. (J.)	[illegible] of [illegible] *sabada.*
بَغْل plur. بِغَال muilezel.	[illegible]	
	[illegible] muildier. (R. van بَغْل en دَابَّة.)	[illegible]
بقر. البَقَرَة (opschrift van Koran 2).	[illegible] J K.	
بقى. بَاقِى voortdurend, eeuwig.	[illegible] (G. [illegible].)	
بَقَاء voortduren.	[illegible] *jaman baka*, eeuwigheid.	
بلد. البَلَد (opschrift van Koran 90).	[illegible] J K.	
بلغ. بَالِغ meerderjarig.	[illegible] *akil balèg.*	[illegible] *ahil balèg* of *ahir balèg.*

ARABISCH.	JAVAANSCH.	SUNDANEESCH.
بلو. بَلَاء „trouble, affliction." L.	[Javanese script] of [Javanese script] (P. *i*). *ambilaèni*. *kĕbilaèn*. *kĕblaèn*.	[Javanese script] *ṅabalaïkĕn*. *dibalaïyĕn*.
بوب. بَاب deur, poort, hoofdstuk.	[Javanese script] [Javanese script] *ṅĕbab*, *saĕbab*. Maar in *bab apa* is *bab* = *sabab*, A. سَبَب.	[Javanese script]
بَابُ مَعْرِفَةِ ٱلْإِسْلَامِ (titel van een boek.)	[Javanese script] als afkorting van dien titel. (B. 4 d. 16, 410, n. 2.)	
بوح. مُبَاح res nullius, van algemeen recht.	[Javanese script]	
بَيْت huis.	[Javanese script]	
بَيْتُ ٱللّٰه Godshuis = Kaäba.		[Javanese script] (O S.)
بَيْتُ ٱلْمَال staatsschatkist.	[Javanese script]	
أَهْلُ ٱلْبَيْت huisgenooten.	*ahli bèt* (P. *i*), die de opbrengsten zijner onderdanen ontvangt. (sic R.)	
بين. بَيِّنَة bewijs.	[Javanese script] [Javanese script] ook [Javanese script] JK. en [Javanese script] (G. [Javanese script].)	[Javanese script] *baïtna* in pl. van *baï-natna* (O S.)
تَابُوت kist, ark.	[Javanese script] (B. 4 d. 4, 602), [1]) kist; [2]) bedehuis. Misschien is sub 2 het A. مُتَعَبَّد bedoeld; het wordt ook [Javanese script]	

تبع. تَابِع volger.		
تَابِعِين plur. gen. Het eerste geslacht na Mohammad.	(G. .)	
تحف. تُحْفَة geschenk.	kitab tuhpah.	kitab tuhpah.
ترك I nalaten.	onthouding van zinnelijk genot (R); vooral: vasten, onthouding (om te verkrijgen, te bereiken). *naraki*, zulk vasten. (J.)	
تِرْيَاق (P. (ترياك), دِرْيَاق of طِرْيَاق antidotum, Θηριακά. تِرْيَاقِي verkooper van antidotum.	of drogist, kruidenier. (?) *cĕrakèn. pacĕrakèn.*	
تلو I inf. تِلَاوَة Koran reciteeren.	(doch niet altijd voor een afgestorvene, zooals R. opgaf; zie B. 4 d. 3, 252.)	Over de beteekenis zie O. (het is wellicht niet hetzelfde woord.)
تمّ I (الكتاب) تَمَّت (het boek) is geëindigd.	*namataké.*	*namatkĕn.*
توب. تَوْبَة berouw.	ook: *tobat-tobat. nobataké. patobat* en *pitobat.*	ook: *tobat-tobat. totobatan. pĕrtobat.*
اَلتَّوْرَاة de Mozaïsche Wet; ook اَلتَّوْرِيَة.		
تين. اَلتِّين (Opschrift van Koran 95).	J K.	
ثبت IV inf. اِثْبَات bevestiging, bewijs.		

ARABISCH.	JAVAANSCH.	SUNDANEESCH.
ثَابِت „constant, sound, valid." L.	[illegible]	
ثُبُوتِيَّة van blijvenden aard.	[illegible] = *kaṅ laṅgĕṅ* (G. ـَـ o.)	
ثَلْب „to blame" L. „dénigrer" D.	[illegible] *kasalaban.* (R. van ثَلْب.)	
ثلث. ثُلُث en ثُلْث een derde deel.	[illegible]	
ثُلُثَيْن twee derde deelen.	[illegible]	
اَلثُّلَاثَاء Dinsdag.	[illegible] *dina sĕlasa.*	[illegible] *powè salasa.*
ثَلْج sneeuw.	[illegible]	
ثُمُن en ثُمْن een achtste deel.	[illegible] („een zesde" bij R. is een drukfout.)	
ثنى. ثَانٍ tweede.	[illegible] De tweede beteekenis komt van het A. شَنِيع leelijk.	
يَوْمُ اَلاِثْنَيْن Maandag.	[illegible] gew. [illegible] *sĕnénan* tournooi (Maandagsfeest).	[illegible] *powè sĕnèn. ñĕnèn kĕmis,* vasten op Maandag en Donderdag. *Sĕsĕnènan.*
ثوب. ثَوَاب belooning.	[illegible] geschenk (aan den rechter),	

ٱلثَّوْر de Stier (♉).

جب. جُبَّة tabbaard.

جبر IV مُجْبِر dwingend.

جَبَرِيَّة hoogmoed, trots.

جثى. الجَاثِيَة (opschrift van Koran 45).

جحم. الجَحِيم naam der hel; de tweede verdieping daarvan.

جد III inf. مُجَاهَدَة ernstig zich bemoeien.

جدل III inf. مُجَادَلَة (opschrift van Koran 58).

278). Doch men zou hier ook aan het A. صَوَاب kunnen denken. (?)

[illegible] (J. p. 265b: Ar. naam van een gesternte?).

[illegible] (gedragen door priesters en hadjis.)

wali majeber, dwingende voogd. (TNI. 1843, I, 474.)

[illegible] en [illegible] (sic R., maar het is eene samenstelling uit het A. عُجْب (zelfbewondering) en رِثَاء, inf. III van رأى (zich anders voordoen dan men is.) Zie Vr. sub [illegible]).

[illegible] J K.

[illegible] J K. (M Z. 13, 353.)

[illegible] *mujadahi*, bestrijden, weêrstaan (sic R. maar zie جهد).

[illegible] J K.

[illegible]

ARABISCH.	JAVAANSCH.	SUNDANEESCH.
جلى. ٱلْجُدَىّ de Steenbok ([illegible]).	[illegible] (J. p. 268a Ar.? naam van een gesternte.) (De daar genoemde Poolster heet in het A. ٱلْجُدَىْ.)	
جِرْم lichaam. „Volume, l'étendue, la grosseur d'un corps." D.		[illegible] (O S.)
جزا. جُزْء afdeeling (des Korans).	[illegible] (R. noemt جزاء.)	[illegible]
جزى I. جَزَاكَ ٱللّٰهُ خَيْرًا كَثِيرًا Allah vergelde u alles goeds!		[illegible] of [illegible] (O. zonder opgaaf der A. woorden.)
III مُجَازِى beloonend.	[illegible] naar recht of redelijkheid geldende voor. (sic J.)	[illegible] (misschien gelijk het Jav.:? — O.)
جَسَد lichaam, persoon.	[illegible] *jasad kawula*, ik.	[illegible] of [illegible] *jasad kawula*, *jasad kaula* of *awak jasad kaula*, ook *jasad kula* en *sad kula*, ik.
جِسْم lichaam.	[illegible] ook [illegible] lichaam; ook: lijk. *jisim alus*, aetherisch wezen.	[illegible] ook [illegible] *jisim abdi*, *sim abdi*, ook *jisim kurin* of *sim kurin*, ik.
جُسْمَانِى „corpulent, big-bodied" ... corporel" D.	[illegible] of [illegible] *badan jĕsmani*, stoffelijk lichaam.	[illegible] lichaam, persoon; = *awak* of *diri*. *ñĕri saluwar jismani*, pijn

جل. جَلَال grootheid, majesteit.	[illegible] (van Allah).	
جلد. جَلْد geeseling.	[illegible] *hukum jilid, añjilidi,* geeselen.	
جِلْد huid. مُجَلَّد boekdeel, maar zie P.	[illegible] boekdeel, lederen band.	[illegible]
جَلَس of جَلْسَة zitten, zitting.	[illegible]	
جُلُوس zitten.	[illegible] (A. gen.? of P *i*?)	
جلو V inf. تَجَلّ „se manifester". D.	[illegible]	
جمد. جُمَادَى الأُولَى de vijfde maand, ook جُمَاد الأَوَّل genoemd. D.	[illegible]	[illegible]
جُمَادَى الآخِرَة de zesde maand, ook جماد الآخر genoemd. D.	[illegible]	[illegible]
جمع I. inf. جَمْع algemeen zijn.	[illegible] of [illegible] *wus jamak baé. jamaké* of *jĕmaké. jamakné. orà jamak* en *rĕjamak. kĕjamak.*	[illegible] *gĕs jamakna. tĕ jamak jĕn batur.*
III. inf. مُجَامَعَة en جِمَاع coïtus.	[illegible] *añjamah. añjamahi. jamahan.* ook [illegible]	[illegible] *ṅajamah.* [illegible] *ṅajima.*
IV. inf. اِجْمَاع overeenstemming der moslimsche gemeente.	[illegible] ook [illegible] J.	

ARABISCH.	JAVAANSCH.	SUNDANEESCH.
جُمْعَة, plur. جُمُعَات Vrijdagsdienst; Vrijdag; week.	gew. Vrijdag. *jumahatan* of *jumuṅahan*, den Vrijdagsdienst houden. (Opschrift van Koran 62) J K.	Vrijdag; week. *jujumaähan*, zie O S.
جَمَاعَة gemeenschappelijkheid.		*bĕrjamaäh* of *barjamaäh*.
أَجْمَعِين gen. plur. allen.	Zie bij أَلْحَمْدُ لِلّٰه.	
مَجْمُوع bijeengebracht, verzameld.	offer voor een huwelijk; zie R. onder *jĕmuk*. *majĕmukan*. *pajĕmukan*. *majĕmuk* ook *ṅajĕmuk*, offer voor de ouders, enz. J.	*miñak majĕmu*, naam van een uit Arabië aangevoerde parfumerie (— OS.) (?)
جمل. جُمْلَة „the sum, whole or total." L.	of *orà jumblah*.	en *ṅajumlah*, *ṅajumblah*.
جَمَال schoonheid.		
جُمْهُور (niet جَمْهُور L.) „eminent, elevated, noble." L.		
جن. جِنّ djin, geest.	*kajiman*.	*jin islam*, — *kapir*, — *iprit*.
جُنُون krankzinnigheid.		devoot (waarvoor men den krankzinnige houdt.) (— O.)
مَجْنُون **krankzinnig**.	*wong ahli majĕnun*.	

الجَنَّة het Paradijs.	[Javanese script] wijlen, zaliger. *jĕnaté si-kaki.* Maar ook *si-jĕnat*, verdichte naam voor een minnaar (sic R.) (?)	[Javanese script] wijlen, zaliger. *jĕnatna.* (O?)
جنب. جَنَابَة verontreiniging door zaad-storting.	[Javanese script] reiniging na die verontreiniging.	[Javanese script] = *adus*, reiniging na verontreiniging.
جِنْس (genus) soort, natie. D. (vergelijk met het S. جِنْسِى „sexuel" D.)	[Javanese script]	[Javanese script] *sajinis*, van dezelfde soort. *jĕnisna*, de verlangde in quaestie, het meisje.
جهد III inf. مُجَاهَدَة ernstig bestrijden. „le combat spirituel, le combat qu'on livre à soi-même." D.	[Javanese script] *mujadahi.* (R. van مُجَادَّة zie جدّ).	
VIII inf. اِجْتِهَاد beslissing van een rechter of eene bevoegde autoriteit.	[Javanese script]	
جهل. جَاهِل onwetend.	[Javanese script] bot, stomp (van verstand) (sic R.) Ik houd het voor eene verbastering van *alil*, het A. غَلِيظ.	
جَهْل of جُهُل plur. daarvan.	[Javanese script] *woṅ jugul.*	
جَهَنَّم naam der hel; de zevende verdieping daarvan.	[Javanese script] of [Javanese script] J. [Javanese script] J K. en [Javanese script] (B. 4 d. 3, 259; zie ook M Z. 13, 353.)	[Javanese script] ook: *naraka jahanam* (O S.)

ARABISCH.	JAVAANSCH.	SUNDANEESCH.
جوب X. inf. اِسْتِجَابَة verhooring.	Een andere beteekenis van dit woord is afgeleid van اِسْتَعْجَاب „zich verwonderen"	
مُسْتَجَاب verhoord, aangenomen.	of ook en snelle, gewenschte uitwerking hebben. (T. Mal. lb. VII p. XXIV.)	
جِيبَة antwoord.	verantwoordelijk zijn (sic R. met bijvoeging dat het wellicht toch uit het A. وَاجِبَة verkort is.) (?) *kĕjibah. añjibahaké.*	
جَوَاب antwoord.	*añjawab. añjawab tanan. pañjawab. añjawabaké. jawaban tanan.*	*ṅajawab.*
جوز. جائز „allowable." L.	(niet جايس) J.	
مُجَاز voegzaam, passend.	ook: natuurlijk. *iṅ majad. iṅ samajadé.*	(O S).
مَجَاز overdrachtelijke beteekenis.	oneigenlijk.	

حبّاء gift.	[illegible] (sic R.) (?) Wegens den uitgang met wignan, houd ik het voor het A. هِبَة.	
حج. الحَجّ (Opschrift van Koran 22.)	[illegible] J K.	
حُجَّة vertoog, argument.	[illegible] [illegible] en [illegible] *nojahi*, onderrichten, *nojahaké*, verhalen, vertellen van.	[illegible] en [illegible] *nahujakan*, antwoorden, iets aan de hand doen.
حاجّ bedevaartganger.	[illegible] gew. [illegible] (P. *i*). *mungah kaji.* *pĕnantèn mingah haji. naji.*	[illegible]
حجر. الحِجْر (Opschrift van Koran 15).	[illegible] J K.	
الحُجُرات (Opschrift van Koran 49.)	[illegible] J K.	
حد. حَدّ 1) grens, 2) wettelijk bepaalde straf.	[illegible] 1) R. 2) J.	
الحَدِيد (Opschrift van Koran 57).	[illegible] J K.	
حدث. حَدَث „legal impurity that forbids or prevents one's performing prayer, cet." L.		[illegible] (— O S) *hadas gĕdè*, — *lĕtik*.
حَدِيث overlevering.	[illegible]	[illegible]
حر. المُحَرَّر titel van Rafiʿi's boek.	[illegible] (bv. T N I. 1870, II, 182.)	

ARABISCH.	JAVAANSCH.	SUNDANEESCH.
حَرْث „he sought after, sought to gain." L.	[illegible] onderzoek. *ṅaras-arasi* (weggelaten bij Vr.) (— R.) (?) — *Aras*, lusteloos is het A. عَرَس inf. van عَرِس (— R.) *Aras*, troon = A. عَرْش. Dit is ook [illegible] (G. [illegible]) en [illegible] (P. *i.*) (G. [illegible])	
حَرْف plur. حُرُوف letters.	[illegible] en [illegible] *orà wĕruh iṅ hurup.* (Vr. waar een drukf. Bij R. afgeleid van عُرْف waaruit inderdaad eene andere beteekenis van *hurup* of *kurup* is te verklaren.	[illegible]
حُرْمَة. حرم eerbiedsbetooning.	[illegible] [illegible] of [illegible] *tabé hurmat. ṅurmati. kahurmatan. pahurmat* of *pakurmat. waṅsulan pakurmat. pakurmatan.*	[illegible] of [illegible] *ṅahurmat, ṅahormat* of *ṅormat. paṅhormat. pahormatan.*
حَرَام wettelijk verboden.	[illegible] of [illegible] *ṅaramaké.*	[illegible] verboden.
المَسْجِدُ الحَرَام de Mekk. tempel.	[illegible]	
حَرَامٌ الله het is mij verboden.		[illegible] nitman volgens O. dat

		man. (— O.) (?)
II inf. التَّحْرِيم (Opschrift van Koran 66).	[illegible] J K.	
IV inf. اِحْرَام zekere staat van onthouding.	[illegible] *ihram kaji.*	
مُحَرَّم Moharram, eerste maand.	[illegible] gew. [illegible] het A. عَاشُورَى.	[illegible] ook [illegible]
حزب. الأَحْزَاب (Opschrift van Koran 33).	[illegible] J K.	
حسد. حَسُود „envious." L.		[illegible] (O. van أَسْوَد, zwart; maar de Sund. [illegible] is altijd *h.*)
حسن IV inf. اِحْسَان weldoen.	[illegible]	
حشر. الحَشْر (Opschrift van Koran 59).	[illegible] J K.	
مَحْشَر verzamelplaats.	[illegible] (Volgens R. van A. مَحْضَر; maar ض is *l.*)	[illegible] (Volgens O. van A. *mahzar.*)
حشف. حَشَفَة glans penis.		[illegible] (O S.)
حصل I. Inf. حُصُول te voorschijn komen.	[illegible] verhaal. (— R. zie اصل.) (?)	
حَاصِل opbrengst, voordeel getrokken uit; slotsom. („sum, product, quotient; result, conclusion, event, issue." L.)	[illegible] of [illegible] *hasil apa. ṅasil-asil. ṅasili. kasilan. pahasilan, paṅasilan* of *pasilan.* R. — slotsom. *Kasil iṅ pambagé.* J.	[illegible] *gĕs hasil maksudna. naon hasilna. pihasilĕn.*

ARABISCH.	JAVAANSCH.	SUNDANEESCH.
الحُطَمَةُ naam der hel, de 5e verdieping daarvan.	[illegible] J K. (104.) [illegible] (M Z. 13, 353.)	
حفظ I inf. حِفْظٌ (ook حَفَظ?) in het geheugen bewaren. حَافِظ en حَفِيظ.	[illegible] [illegible] en [illegible] *ṅapalaké*, *ṅapilakĕn*. *hapalan* (en *hapal-hapalan*. J.)	[illegible] *ṅapalkĕn*. *apalan*.
مَحْفُوظ welbewaard. Zie bij لوح.	[illegible] [illegible] en [illegible]	[illegible]
حقّ. حَقّ waarheid, recht.	[illegible] [illegible] en [illegible]	
حَقِيقَة waarheid, en: de tweede trap van ontwikkeling der Ṣûfî's.	[illegible] [illegible] en [illegible]	[illegible] *hakĕkatna*.
حَقِيقِي wezenlijk, opp. مَجَاز.	[illegible] (sic)	[illegible] *èlmu hakĕki*.
الحَاقَّة (Opschrift van Koran 69).	[illegible] J K.	
مُحَقَّقَة naar waarheid.	[illegible] normaal, gewoon. *sugih mĕkakat*.	
حقف. الأَحْقَاف (Opschrift van Koran 46).	[illegible] J K.	
حكم. حُكْم recht, rechtspraak, gerecht.	[illegible] en [illegible] *hukum iṅ surambi*. *hukum kisas*. *ṅukum*. *ṅukumi*. *hukuman*. *pahukuman*. *paṅukuman*.	[illegible] *hukuman*. *ṅahukum*. *ṅahukuman*. *pahukuman*. *mihukum*.

	[Javanese] tooverkunsten. *woṅ kĕmat.* *tukaṅ kĕmat.* J. (?)	[Javanese] *ṅĕmat.* (— O.) (?)
حَكِيم wijze, geleerde.	[Javanese]	
حُكَمَاء plur. daarvan.	[Javanese] ook [Javanese] (G. [Javanese].)	
حُكُومَة beoordeeling, vonnis.	[Javanese] en [Javanese] ook: taxatie.	
حَاكِم scheidsrechter.	[Javanese]	
حكو. حِكَايَة verhaal.	[Javanese] en [Javanese]	[Javanese]
حلّ. حَلَال geoorloofd.	[Javanese] *ṅalal. ṅalalaké.* Ook [Javanese] (G. 84.)	[Javanese] *dihalalkĕn.*
حُلُول comptant betalen.	[Javanese] (de beteekenis door R. foutief opgegeven; vergelijk Kitab Tuhpah 157 met Nawawi (ed. v. d. Berg) I, 355.)	
حلب. حُلْبَة fenegriek, trigonella foenum-graecum.		[Javanese] (O S. waar خلبة drukfout).
حَلُم „he was forbearing, clement, he forgive." L.	[Javanese] *maklumi.* (R. onjuist van مُكْظُوم, dat „mélancolique, triste" beteekent. D.)	[Javanese] [Javanese] en [Javanese] (ook O. van مكظوم.)
مَحْلُوم aan wien vergiffenis geschonken is.		

ARABISCH.	JAVAANSCH.	SUNDANEESCH.
حَلِيم zachtzinnig, verdraagzaam.	[illegible] *ṅalimi. paliman.* Zie ook bij عَالِم.	
حلو. حَلْوَى en حَلْوَاء confituren, sweet-meat.	[illegible] en [illegible] *ṅluwa. kinaluwa.*	[illegible] *ṅaluwa.*
حمد. اَلْحَمْدُ لِلّٰه De lof aan Allah! (uitroep, bv. na het niezen.)	[illegible] en verder [illegible] Zie G. [illegible].	[illegible] *maca alhamdu lilah.*
II inf. تَحْمِيد die formule uitspreken.		[illegible]
حَمَّاد lofspreker (?)	[illegible] Javaansch priester bij de Vorstelijke graven. Ook verkort [illegible] (R. onjuist van أَمَة slavin.)	
حمر. حِمَار ezel.	[illegible] *jaran kémar,* muilezel.	
حمض. حَامِض zuur, verzuurd.	[illegible] van rijst. (— Vr. — J.) (?)	
حمل. حَمْل tapijt. D.		[illegible] (— O, slechts: Ar.)
اَلْحَمَل de Ram. (٧).	[illegible] (J. p. 264 *b*; niet „het Zuider-	

lingen, 13.]	[illegible]	
VIII inf. اِحْتِمَال verduren, verdragen.	[illegible] mogelijkheid. (Vr.: Ar.) (?)	
الحُوت de Visschen (♓).	[illegible] (J. p. 264 *b.*)	
حوج. حَاجَة behoefte, noodzaak; gevoeg.	[illegible] en [illegible] *ṅajataké*, begeeren. Zie ook bij فَدِيَّة en فَجَد, vergelijk تَهَجُّد.	[illegible] *kala hajat*, A. قَضَاء حَاجَته.
حوط. مُحِيط omvattend (van Allah) [Koranisch].	[illegible]	
حول VIII inf. اِحْتِيَال „chercher le moyen de, trouver un expédient pour." D.	[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] verzinnen, een middel aanwenden. *ṅiktiyari.* *ṅistiyaraké.* (bij R. niet onderscheiden van اِخْتِيَار, zie bij خير.)	[illegible] en [illegible] (O S.) zoeken te verkrijgen. (O. van اختيار, en vergel. [illegible] of [illegible].)
حَال toestand. حَال met gen. = „lorsque." D.	[illegible] *kalé* (— R.)	[illegible] *kuhal*. *pada hal* en *halta*.
فِى سَاعَة ٱلْحَال terstond. D.	*sakal*, ook [illegible] (— R.)	
حَوْل macht. لَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِٱللّٰه.	[illegible] (G. [illegible].)	

Arabisch.	Javaansch.	Sundaneesch.
مُحَال ongerijmd, onmogelijk.	[Javanese script] en [Javanese script] *mokalaké. kĕmokalan.*	Zou [Javanese script] en [Javanese script] hiermede samenhangen? (— O.)
مُسْتَحِيل (gelijk het vorige woord).	[Javanese script]	[Javanese script] en [Javanese script]
حَيّ. حى (nom.) levend.	[Javanese script] *Allah kaṅ asipat kayun.* (R. حَيُّون) ook [Javanese script] (G. [Javanese script].)	
حَيًّا id. acc.	[Javanese script] (J. noemt dit nom.)	
حَيَاة leven.	[Javanese script] (J. حيات).	
حَيَوَان dier.	[Javanese script]	[Javanese script]
حَيَوَانِى dierlijk.	[Javanese script]	
تَحِيَّة of تَحِيَّات plur. Formule in de Ṣalât (zie bv. Tanbîh ٢٣, 21. enz.).	[Javanese script]	
IV inf. اِحْيَاء in den titel van Gazzâlî's bekende werk: اِحْيَاء عُلُوم	[Javanese script] (G. [Javanese script].)	

of confusion or perplexity." L.	man en kaeranan. kaéramĕn. ṅéram-érami. ṅéramaké gew. ṅéram-éra-maké. pañéram. pañéram-éram. enz.	kĕn. ṅéra-ṅéra. en ṅaera-era of naèèra. kaèra (— O.) (?)
V. inf. تَحَيُّر en part. pass. مُتَحَيِّر.	en (aldus G. l. r. te lezen, in pl. van متقاصرين [p. 82], zooals uit de vertaling blijkt.)	harèran.
حَيْض „menstruation, menstrual blood." L.	adus kèl. dalan (margi) kèl.	adus hèl.
خبر. خَبَر bericht.		(volgens O. zva. .) (?)
خُبْرَة bekendheid met.	(zoo te verklaren B. 4 d. 3, 250.) Zie كُبْرَى.	
IV. inf. إِخْبَار berichten.		ṅikbarkĕn.
ختم I. inf. خَتْم geheel uitgelezen hebben en nu van buiten kennen (den Koran.)	ṅatamaké. (— R.)	maar gew. gĕs katam. ṅatamkĕn.
	zie vooral bij J. ṅatamaké. kataman.	
خَتَم of خَاتَم ¹) zegelring, ²) besluit, einde.		
خدم. خَادِم plur. خَدَم bediende.		ṅahadam. (— O.)
مَخْدُوم „master, head, chief." L.	niet مَأْدُوم; zie Bab. aant. p. 24 en 103.)	

ARABISCH.	JAVAANSCH.	SUNDANEESCH.
خشب I. inf. خَشْب ruw, grof zijn.	[Javanese script] en [Javanese script] *ṅasap* en *ṅasab*. (— R.) Zie ook bij كَسْب, broodwinning.	[Javanese script] (— O.) [Javanese script] kostwinning.
خصّ I. inf. خُصُوص „compéter." D.	[Javanese script] *kususan*. (R.: Ar.?) ook [Javanese script] J.	[Javanese script] (ook O. met?) *ṅahususkĕn*.
خَاصِّيَّة eigenschap, heelkracht.	[Javanese script] (J. niet volledig verklaard.)	[Javanese script] (O. en O S. alwaar een drukfout).
خطب. خُطْبَة preek.	[Javanese script] en [Javanese script] (doch zie hier beneden).	
خَطِيب voorlezer der preek.	[Javanese script] ook soort van priester.	[Javanese script] soms ook [Javanese script]
خُطَبَاء (plur. daarvan.)	[Javanese script] (sic R. maar zie hierboven.)	
خطر. خَطِر „dangereux, périlleux, risquable." Bocthor (— L. en — D.) خَوَاطِر (plur. daarvan.)	[Javanese script] [Javanese script] en [Javanese script] beducht, ongerust. *ṅuwatiri* of *ṅwatiri*. *ṅuwatiraké*. *ṅumuwatiri* of *ṅumawatiri*.	[Javanese script] [Javanese script] en gew. [Javanese script]
خُلْد het Paradijs; de vierde hemel.	[Javanese script] (P. *i.*) *woh kuldi*.	[Javanese script] *buwah huldi*.
خلص IV. inf. اِخْلَاص zuiver, oprecht zijn.	[Javanese script] of [Javanese script] *ṅiklas*. *ṅiklasaké*. [Javanese script] (opschrift van Koran 112.) JK.	[Javanese script] gew. [Javanese script] *ṅiklaskĕn diri* of — *umur*. *ṅiklaskĕn manèh*.

خَلْع echtscheiding op doordrijven der vrouw.	[Javanese script] *ṅuluk.*	
خلف. خِلَاف tegenovergesteld, contro-verse.	[Javanese script] niet te beslissen onzekerheid. *ṅilapi. kĕkilapan.* (sic R.) (?)	
خَلِيفَة plaatsbekleeder.	[Javanese script] adjunkt van den panghoeloe.	[Javanese script]
خَلِيفَة ٱللّٰه als titel.	[Javanese script] (voor den sultan van Djokjokarta.)	
خلق. مَخْلُوق geschapen.	[Javanese script] of [Javanese script] [Javanese script] en [Javanese script] (G. [Javanese script] en [Javanese script].)	[Javanese script] en [Javanese script] (het laatste minachtend.)
خلو. خَلْوَة plaats van stille afzondering.	[Javanese script] en [Javanese script] kuil in den grond. (sic R.) *ṅalwat*, *ṅaluwat* en *ṅluwat.*	[Javanese script] grafkuil. *ṅaluwat*, ter aarde bestellen. (sic O.) (?)
خمس. خَمِيس Donderdag.	[Javanese script] *ṅĕmis.*	[Javanese script] *powè kĕmis.* Zie ook bij ثنى.
عِيدُ ٱلْخَمْسِين of أَيَّام Pinksteren.	[Javanese script]	
خِنْزِير zwijn.	[Javanese script] en [Javanese script] (A. gen.? of P. *i*?)	
خَوَاجَا ook خَوَاجَه A. P. Koopman, groothandelaar, voornaam heer.	[Javanese script] *pakojan.*	[Javanese script] *urañ koja.*
خون. خِيَانَة trouweloosheid, bedrog.	[Javanese script]	[Javanese script] *ratuniñ hiyanat.*

ARABISCH.	JAVAANSCH.	SUNDANEESCH.
خير. خَيْرٌ (nom.) goed.	[illegible] ook (gen.) [illegible] (G. [illegible] en [illegible].)	
خَيْرًا (acc. daarvan).		[illegible] zie bij جزى.
V. inf. تَخَيُّر verkiezen, in keus hebben.	[illegible], *iman tĕkiyur*, berustend geloof? (sic J. p. 265 *b*.) (?)	
VIII. inf. اِخْتِيَار verkiezen.	[illegible], [illegible], [illegible] en [illegible]. Zie ook bij حول.	[illegible]
خيم. خَيْمَةٌ tent.		[illegible] tent. (O.: Ar.?) (?)

JAVAANSCHE SPROOKJES

DOOR

H. C. HUMME.

In het jaar 1878 is door het Kon. Instituut v. d. Taal-, Land- en Volkenkunde van N. I. uitgegeven: [illegible] *(Javaansche Vertellingen, bevattende de lotgevallen van een Kantjil, een reebok en andere dieren).* Voor de uitgave bewerkt door wijlen Dr. W. PALMER VAN DEN BROEK.

Ook is er, — gelijk de bewerker in de voorrede opmerkt, — in 1841 door de firma G. C. T. Van Dorp & Co. te Samarang een Javaansch gedicht uitgegeven, onder den titel van: [illegible] waarin dus alleen *de lotgevallen van een Kantjil* worden verhaald, *van zijn geboorte tot aan zijn dood in Mĕsir (Egypte).* Dit werkje bevindt zich o. a. in de Bibliotheek der Akademie te Leiden.

Voorts is nog in 1882 door Gebr. Gimberg & Co. te Soerabaia uitgegeven: *Lotgevallen van den Kantjil, geïllustreerd met 12 platen. Uit de poëzie in proza overgebracht en voor de Javaansche jeugd omgewerkt door F. L. Winter te Soerakarta."*

Blijkens het voorbericht heeft de Heer F. L. WINTER deze omwerking gemaakt, omdat de Javaansche poëzie, door haar hoogdravenden stijl en de daarin voorkomende Kawi-woorden, een voor de jeugd moeilijk te begrijpen lectuur is. Dit werkje is in de eenvoudige spreektaal geschreven en blijkbaar een omwerking van het laatstgenoemde

werk, niet van het eerste. Ik zal het derhalve thans buiten bespreking laten.

Vooraf stip ik even aan, dat de *Kantjil* is een viervoetig dier, dat tot de *dwerg-antilopen* behoort en uitmunt door zijn fijne gestalte en vlugge bewegingen. De slimheid van den Kantjil is bij de Inlanders spreekwoordelijk, en zoo bestaan er vele vertelsels of sprookjes, waarbij dit kleine dier door zijn vlugheid en schranderheid zich weet te redden uit allerlei moeilijke toestanden; of wel, waar hij de grootere, ruwe, vraatzuchtige bewoners van de bosschen en wildernissen verschalkt en met hen den draak steekt.

De twee eerstgenoemde werken zijn beide in de Javaansche dichtmaat geschreven. Het eene is een handschrift van 't jaar 1822, terwijl het Samarangsche van 1871 dateert, zijnde hetzelfde jaar waarin 't gedrukt werd. Zij komen, wat inhoud betreft, zeer veel met elkander overeen; behalve dat het door Dr. P. van den Broek uitgegevene ook nog andere verhalen bevat dan van den Kantjil. Wat overigens de behandeling der stof en den verhaaltrant betreft, daarin bestaat een zeer groot verschil. Terwijl toch de Samarangsche uitgave slechts korte, eenvoudige schetsen geeft, bevat de uitgave van Dr. P. v. d. Br. meer fijne, gedetailjeerde schilderingen, en vloeit zij over van (Javaanschen) *humor*.

Om deze reden heb ik het van genoegzaam belang geacht, een fragment van dit dichtwerk te doen overdrukken en daarbij te voegen een Hollandsche vertaling, ten einde ook aan hen, die de Javaansche taal niet, of niet genoegzaam, machtig zijn, de gelegenheid te geven, kennis te maken met den Javaanschen humoristischen verhaaltrant. Hoewel ik begrijp dat de Hollandsche lezer er niet zóóveel aardigs en piquants in vinden zal als een Javaan, zoo zal men toch moeten erkennen, dat de sprookjes-verteller daarbij blijk geeft van veel talent.

Ik koos daartoe de épisode, waarbij onze vriend Kantjil zelf in den val loopt, maar tevens zich op een vernuftige (?) wijze weet te redden, ten koste van een ander. Deze épisode komt in de Samarangsche uitgave voor als de eerste ondeugende streek van den Kantjil; ook bij WINTER. Maar in ons werk wordt het voorgesteld als een straf voor een

leelijke grap, die hij kort te voren aan een tijger verkocht had, waardoor deze een stuk van zijn tong verloor.

In de twee andere geschriften wordt de hier besprokene Kantjil voorgesteld als te zijn geboren uit een vrouw, met name *Déwi Sungkåwå*, dochter van een *Panditå*.

Toen het zichtbaar was geworden, dat *déwi Sungkåwå* zwanger was, had haar vader haar daarnaar ondervraagd; en toen de onschuldige maagd verzekerde, dat zij zich van niets kwaads bewust was, had de *Panditå*, in woede ontstoken, zijn dochter weggejaagd, zeggende: [illegible] („Is er vuur zonder rook?!”). — *Déwi Sungkåwå* was daarop vol schaamte het bosch ingeloopen, waar zij, na zich gedurende eenigen tijd met gebladerte te hebben gevoed, een Kantjil ter wereld bracht. Daarna is zij gestorven en verdween haar lijk.

In ons verhaal wordt echter van de geboorte van den Kantjil niets gezegd.

Het zij mij vergund de aandacht van den lezer te vestigen op hetgeen mij getroffen heeft bij de kennisname van het gedicht.

In de eerste plaats de beschrijving van de roekelooze wijze, waarop de Kantjil op het komkommerveld zich vergast op de jonge vruchten: hoe hij overal stukjes afknabbelt, en op die wijze het geheele veld bederft.

Als de eigenaar van 't veld de toegebrachte schade bemerkt, maakt hij een pop (bij wijze van verschrikker), die hij besmeert met vogellijm en daarna op het veld zet, om den indringer te vangen. In het andere werkje is 't niet een komkommer-, maar een katjangveld, en wordt eenvoudig een strik gespannen, om den Kantjil te vangen.

Dit laatste is zeker een meer natuurlijke voorstelling. Immers wanneer men een dier tracht te vangen door middel van vogellijm, is 't niet verstandig, die kleefstof aan te brengen op een voorwerp, dat het dier niet durft naderen. Maar de schrijver heeft waarschijnlijk de zaak opzettelijk zóó voorgesteld, ten einde de gelegenheid te vinden tot de komieke scène tusschen den Kantjil en den Vogelverschrikker, waarop ik in de tweede plaats de aandacht wilde vestigen. De beschrijving, hoe de brutale Kantjil, die aanvankelijk voor die leelijke, groote pop zich angstig verbergt, haar behoedzaam nadert en van lieverlede bemerkt,

dat het geen levend wezen is; hoe hij daarop snoeft en hem uittart, en toch eindelijk, door zich te veel te wagen, gevangen wordt, — dat alles is werkelijk aardig voorgesteld.

Daarna 's Kantjils bede tot God, om verlost te worden uit zijn gevaarlijken toestand; — zijn berouw en zijne beloften om zich nimmermeer schuldig te maken aan eenig wanbedrijf. Maar de kleverige vogelverschrikker laat hem niet los, en zoo wordt hij door den boer gevangen en onder een kooi in de keuken gezet, om den volgenden morgen te worden geslacht.

Eindelijk de geestige (?) toespraak van den Kantjil tot den huishond, waarbij hij dezen overhaalt om de kooi op te lichten, hem er uit te laten en zelf zijn plaats in de kooi in te nemen De Kantjil komt door zijn schranderheid hier weer vrij, ten koste van den armen hond, die een duchtig pak slaag oploopt.

Dat een juiste vertaling van een Javaansch gedicht eigenaardige moeilijkheden oplevert is genoegzaam bekend. Men weet, dat, ter wille van het metrum, sommige woorden worden verkort, inéén gedrongen, of met 't volgende woord versmolten; andere daarentegen uitgerekt of verlengd; terwijl bovendien, ook al om 't metrum, de *pådå's* (scheidteekens) dikwerf midden in den zin worden geplaatst. Dit laatste vooral maakt 't dikwijls hoogst moeilijk, om de ware bedoeling van den schrijver te vatten.

III. 1. [illegible]

2. [illegible]

3. [illegible]

4. [illegible]

5. [illegible]

6. [illegible]

7. [illegible]

8. [illegible]

9. [illegible]

10. [illegible]

11. [illegible]

12. [illegible]

13. [illegible]

14. [illegible]

15. [illegible]

16. [illegible]

17. [illegible]

18. [illegible]

19. [illegible]

20. [illegible]

[illegible]

21. [illegible]
[illegible]
[illegible]

22. [illegible]
[illegible]

23. [illegible]
[illegible]
[illegible]

24. [illegible]
[illegible]

25. [illegible]
[illegible]

26. [illegible]
[illegible]
[illegible]

27. [illegible]
[illegible]

28. [illegible]
[illegible]
[illegible]

29. [illegible]
[illegible]

30. [illegible]

[illegible]
[illegible]

31. [illegible]
[illegible]

32. [illegible]
[illegible]
[illegible]

33. [illegible]
[illegible]

34. [illegible]
[illegible]

35. [illegible]
[illegible]
[illegible]

36. [illegible]
[illegible]

37. [illegible]
[illegible]
[illegible]

38. [illegible]
[illegible]
[illegible]

39. [illegible]
[illegible]

40. [illegible]

41. [illegible]

42. [illegible]

43. [illegible]

44. [illegible]

45. [illegible]

46. [illegible]

47. [illegible]

48. [illegible]

49. [illegible]

50. [illegible]
[illegible]
[illegible]

51. [illegible]
[illegible]

52. [illegible]
[illegible]

53. [illegible]
[illegible]
[illegible]

54. [illegible]
[illegible]

55. [illegible]
[illegible]

56. [illegible]
[illegible]
[illegible]

57. [illegible]
[illegible]

58. [illegible]
[illegible]
[illegible]

59. [illegible]
[illegible]

60. [illegible]
[illegible]
[illegible]

61. [illegible]
[illegible]

62. [illegible]
[illegible]
[illegible]

63. [illegible]
[illegible]

64. [illegible]
[illegible]
[illegible]

65. [illegible]
[illegible]
[illegible]

66. [illegible]
[illegible]

67. [illegible]
[illegible]
[illegible]

68. [illegible]
[illegible]

69. [illegible]

[illegible]

[illegible]

70. [illegible]

[illegible]

71. [illegible]

[illegible]

[illegible]

72. [illegible]

[illegible]

73. [illegible]

[illegible]

[illegible]

74. [illegible]

[illegible]

75. [illegible]

[illegible]

[illegible]

76. [illegible]

[illegible]

77. [illegible]

[illegible]

78. [illegible]

[illegible]

[illegible]

79. [illegible]

80. [illegible]

81. [illegible]

82. [illegible]

83. [illegible]

84. [illegible]

85. [illegible]

86. [illegible]

87. [illegible]

88. [illegible]

89. ꦲꦸꦧꦤ꧀ꦤꦱ꧈ ꧋ꦪꦺꦲꦸꦮꦃ ꦪꦶꦏꦸꦏꦶꦪꦺꦏꦺ꧇ ꦲꦤꦶꦁꦱꦮꦁꦲꦁꦒꦼꦁ
ꦠꦪ꧈ ꦱꦏꦸꦱꦸꦲꦸꦤꦱ꧈ ꦭꦧꦸꦁꦲꦸꦮꦁꦲꦤ꧀ꦏꦧꦸꦲ꧈ ꦧꦫꦶ

90. ꦱꦱꦩꦩꦲꦶꦁ ꦮꦁꦱꦁꦲꦁꦏꦸꦩꦩ꧈ ꧋ꦪꦺꦲꦸꦮꦃ ꦩꦱꦧꦸ
ꦱꦸ꧇ꦮꦤꦮꦏꦪꦶꦱꦮꦲꦸꦁꦮꦪꦶꦮꦸ꧈ ꦮꦪꦏꦱꦱꦩꦩꦲꦶꦏ꧈
ꦩꦏꦧꦸꦭꦶꦱꦸꦧꦸ ꦏꦸꦧꦶ꧈ ꦲꦤꦶꦁꦱꦮꦁꦲꦤꦤ꧀ꦠꦮꦲꦸꦮꦠꦁ

91. ꦏꦩꦮꦪꦏꦸ꧈ ꧋ꦪꦺꦲꦸꦮꦃ ꦏꦠꦼꦏꦸꦭꦸꦪꦸꦱꦸ꧇ꦮꦩꦩꦱꦠꦼꦭꦤ꧀ꦱꦶ
ꦮꦮꦏꦸ꧈ ꦲꦮꦁꦲꦸꦧꦶꦪꦤ꧀ꦲꦸ꧈ ꦪꦶꦧꦸꦧꦸꦏꦤ꧀ꦧꦸꦏꦶꦧꦸꦭꦶꦱꦸ꧈ ꦧꦸ

92. ꦭꦶꦮꦱꦱꦏꦤ꧀ꦩꦏꦪꦶꦱꦱꦩꦩꦲꦶꦏ꧈ ꧋ꦪꦺꦲꦸꦮꦃ ꦏꦭꦸꦏꦩꦶ
ꦏꦸ꧇ꦲꦸꦮꦪꦏꦸꦪꦶꦏꦸꦪꦶꦠꦸꦱꦏꦸ꧈ ꦲꦧꦫꦶꦮꦏꦶꦪꦤ꧀ꦲꦸ꧈ ꦮ
ꦏꦸꦠꦸꦮꦸꦮꦸꦮꦠꦁꦏꦶꦱꦶꦏꦸ꧈ ꦮꦠꦁꦱꦏꦸꦱꦶꦏꦸꦪꦶꦧꦸꦩꦱꦮ

93. ꦮꦭꦮꦪꦤ꧀ꦠꦏꦸ꧈ ꧋ꦪꦺꦲꦸꦮꦃ ꦮꦏꦸꦮꦪꦸꦱꦏꦸ꧇ꦏꦠꦼꦏꦸꦭꦶꦱꦱꦮ
ꦮꦭꦁꦏꦩꦧꦸꦧꦸ꧈ ꦮꦲꦸꦪꦸꦮꦸꦪꦶꦮ꧈ ꦱꦪꦸꦏꦶꦪꦩꦮꦏꦶ
ꦮꦏꦶ꧈ ꦮꦮꦏꦁꦏꦸꦮꦏꦁꦏꦩ ꦧꦶꦪꦸꦪꦶꦮꦠꦩꦏ꧈

94. ꧋ꦪꦺꦲꦸꦮꦃ ꦩꦧꦶꦪꦸꦠꦸꦭꦸ꧇ꦮꦮꦏꦸꦩꦪꦶꦏꦱꦏꦸꦧꦸ꧈ ꦱ
ꦧꦶꦏꦏꦶꦠꦭꦏꦸ꧈ ꦭꦪꦶꦏꦶꦧꦶꦮꦏꦁꦪꦶꦏꦶꦩꦶ꧈ ꦱꦮꦮꦁꦪ

95. ꦲꦠꦏꦭꦩꦮꦠꦶꦧꦤꦱ꧈ ꧋ꦪꦺꦲꦸꦮꦃ ꦱꦏꦶꦱꦱꦩꦸ꧇ꦪꦩꦏꦮꦶ
ꦏꦩꦩꦮꦪꦭꦸꦪꦸ꧈ ꦮꦏꦁꦮꦏꦪꦱꦶꦮ꧈ ꦮꦏꦶꦱꦏꦶꦮꦮ
ꦏꦶꦮꦮꦏꦶ꧈ ꦮꦪꦁꦪꦸꦱꦸꦮꦪꦏꦸꦪꦸꦩꦶꦠꦸꦧꦩꦠꦶꦧꦩꦮ꧈

96. ꧋ꦪꦺꦲꦸꦮꦃ ꦮꦪꦁꦪꦸꦩꦸꦪꦸ꧇ꦠꦶꦏꦏꦸꦪꦸꦭꦸꦮꦸꦭꦸꦮꦸ꧈ ꦧꦮꦪꦶꦪ
ꦪꦸꦩꦏꦸ꧈ ꦏꦤ꧀ꦩꦏꦮꦭꦏꦮꦶꦮꦧꦸꦪꦶ꧈ ꦏꦤ꧀ꦮꦲꦸꦏꦏꦪ

97. ꦠꦶꦪꦠꦶꦠꦸꦭꦧꦸꦏꦸ꧈ ꧋ꦪꦺꦲꦸꦮꦃ ꦮꦏꦩꦧꦸꦧꦸ꧇ꦭꦪꦏꦩꦠꦶ
ꦠꦶꦪꦮꦶꦠꦱ꧈ ꦮꦏꦁꦮꦮꦮꦏꦁꦲꦸꦮ꧈ ꦪꦪꦶꦮꦠꦸꦏꦶꦏꦤ꧀ꦠꦶ

98. ꦱꦶꦏꦸ꧈ ꦱꦮꦭꦮꦪꦤ꧀ꦠꦏꦩꦠꦶꦱꦶꦮꦪꦩꦩꦱꦠꦼꦭꦤ꧀꧈ ꧋ꦪꦺꦲꦸꦮꦃ ꦩ
ꦱꦪꦶꦏꦸ꧇ꦩꦠꦸꦱꦶꦪꦩꦮꦮꦏꦁꦏꦶꦪꦸꦏꦸ꧈ ꦭꦏꦠꦼꦏꦸꦪ

[illegible]

99. [illegible]

[illegible]

100. [illegible]

[illegible]

[illegible]

101. [illegible]

[illegible]

102. [illegible]

[illegible]

[illegible]

103. [illegible]

[illegible]

104. [illegible]

[illegible]

[illegible]

105. [illegible]

[illegible]

106. [illegible]

[illegible]

[illegible]

107. [illegible]

[illegible]

108. [illegible]

[illegible]
[illegible]

109. [illegible]
[illegible]

110. [illegible]
[illegible]
[illegible]

111. [illegible]
[illegible]

112. [illegible]
[illegible]
[illegible]

113. [illegible]
[illegible]

114. [illegible]
[illegible]
[illegible]

115. [illegible]
[illegible]

116. [illegible]
[illegible]
[illegible]

IV. 1. [illegible]
[illegible]

[illegible]

2. [illegible]

3. [illegible]

4. [illegible]

5. [illegible]

VERTALING.

III. 1. .... Er wordt verhaald, dat de slimme Kantjil op weg was naar de *padésan* (de bewoonde of bebouwde
2. streken). Van de reis wordt niets verteld: hij is reeds aangekomen bij een tĕgalveld met komkommers beplant, gelegen in de nabijheid, d. w. z. aan den zoom van een
3. kreupelbosch [1]). Het was tamelijk ver van het dorp afgelegen. Hij trof 't juist, dat op het komkommerveld de vruchten zich reeds gezet hadden: ze waren nog heel jong en op zijn lekkerst.

4. De Kantjil was uitermate verheugd bij 't zien van het komkommerveld; want hij was zeer afgemat en hongerig. Elken dag verbrak hij de omheining van het
5. veld: dan koos hij de lekkerste vruchten uit en at er
6. van naar hartelust. Hij knabbelde echter overal slechts kleine stukjes af, die hij, na ze te hebben uitgekauwd en 't sap er van uitgezogen, weder uitspuwde. Als hij er een had geplukt en even geproefd, dan wierp hij 't weer weg.

7. De komkommers die hij vermorste waren bij hoopen: hij spaarde ze niet. — „Er is toch zoo veel"; — dacht hij, — „ik heb 't maar voor 't plukken, en heb er toch
8. ook geen moeite van. Ik behoef ze niet aan te planten, noch van onkruid te zuiveren. Ik (eet er dus het lekkere van af) en werp het uitkauwsel weg." De Kantjil dacht alleen maar aan plukken: hij had er geen andere moeite voor te doen, dan de omheining door te breken.

9. Maar zie, daar komt de eigenaar van het veld bij zijn komkommeraanplant, en ontwaart hoe zijn komkommers zijn beschadigd. Hij gaat het geheele veld
10. rond, (en ziet dat) een groote hoeveelheid komkommers

overal verspreid over den grond liggen, of wel op hoopen bij elkaar, zoowel midden in 't veld als aan de kanten. Zoo roekeloos was men bij 't rooven te werk
11. gegaan, zonder iets te ontzien! — „Ja, wacht maar, jij, ondeugende Kantjil! Ik zal een val voor je zetten met vogellijm, en daar zal je ongetwijfeld wel inloo-
12. pen." — Daarop keert de eigenaar terug naar huis. Bij zijn tehuiskomst roept hij terstond zijn dochter, en laat haar spoedig wat vogellijm halen, — de lijm van den *bĕndå*-boom, die daar bewesten (bezijden) de deur
13. hangt [2]). (Zij haalt de lijm), en, nadat haar vader ze uit hare hand heeft aangenomen, verzint hij een middel om een bangmaker (vogelverschrikker) te maken, die
14. de gedaante heeft van een mensch. Toen deze gereed was, werd er de lijm opgesmeerd, en de boeman vervolgens opgezet op het veld. Uit de verte had het
15. 't voorkomen van een mensch. Nadat de van lijm voorziene verschrikker op het veld was gezet, ging de eigenaar terug naar huis. Laat ons nu weder over den Kantjil spreken.
16. Toen de zon den horizont naderde, en de schaduw over het aardrijk begon te vallen, kwam de Kantjil uit het kreupelhout te voorschijn. Hij waart rond, en
17. komt zoo weder op het komkommerveld. Hij schrikt bij 't zien van iets, dat hij voor een mensch houdt; want uit de verte was 't niet duidelijk zichtbaar, of
18. 't werkelijk een mensch was of niet. Hij blijft weifelend staan, en ziet vragend naar 't geheimzinnig voorwerp. Daarna verschuilt hij zich, en blijft langen tijd knip-
19. oogend zijn blik er op gevestigd houden. Zoo bleef de Kantjil geruimen tijd verzonken en dacht bij zich zelf: „Als dat werkelijk een mensch was, dan zou hij zich
20. wel bewegen en zich van die plaats verwijderen. En dat doet hij niet. Ik zie dat hij niet voorwaarts gaat (niet vooruit komt). Hij staat daar maar op zijn gemak, met de handen in de zijde" [3]). Maar daar komt de wind opzetten: het schrikbeeld beweegt zich heen
21. en weder, alsof het met zijn beenen voortstapt. De Kantjil ontstelt hevig en verschuilt zich angstig weder. Na een poosje te hebben gewacht, ziet hij, dat het wel zich beweegt, doch niet vooruit komt. De wind bedaart

en draagt de geuren der bloemen, die een aangenaam
22. aroma in de rondte verspreiden. Het prikkelt den neus en geeft iets geurigs (te ruiken), dat het gemoed verfrischt. Zóó voelde 't ook de Kantjil in zijn schuilplaats. Zijn bezorgdheid verdween, en hij was weder
23. welgemoed (verheugd van harte). Door de geur der bloemen getroffen, was 't hem, alsof hij edelgesteenten had gevonden en een berg van goud (goud zooveel als
24. een berg). Al knikkende met den kop nadert hij de plaats, waar de van lijm voorziene boeman opgezet is, die de gedaante heeft van een mensch. Bij 't naderkomen ziet hij in, dat het voorwerp werkelijk slechts een verschrikker is, en niet een menschelijk wezen.
25. De Kantjil sprak: „Je ziet er wel uit als een mensch; maar, al zou je ook kinderen bang maken, je zult toch geen Kantjil vrees aanjagen. Kijk, ik nader je,
26. en je doet me niets! Uit de verte gezien, lijk je op een wezenlijk mensch; maar je staat daar zoo wezenloos, en je schommelt heen en weer, als om vrees aan te jagen. Je staat daar zoo stil en roerloos als een banjerheer, en zoo grimmig als een monsterachtigen
27. tempelwachter. Welaan dan, pak me nu maar gauw, storm maar op me los, of sla me met je vlerken. Ik zal 't je gemakkelijk maken: ik zal op den grond gaan zitten. Welnu, pak me nu dan, gauw! [4]) Omdat ik een Kantjil ben?... (Al ben ik slechts een Kantjil);
28. maar ik ben een Kantjil-*Kĕbayan* [5]). Ik ben uitgeleerd in alle mogelijke fijne en grove listen, zoowel in zichtbare als in onzichtbare (geheime of openbare) [6]) kunstmiddelen *(ruses)*. En al stoot ik mij ergens tegen (al loop ik er eens tegen aan): de hoofdzaak is, dat ik durf! Ik ben niet bang om aan moeilijkheden (hinder-
29. palen) het hoofd te bieden. Wat kan mij je leelijke gezicht schelen? (Wat kan je gezicht op mij uitwerken?) [7]) Waarin wil je met mij wedijveren? Om 't hardst loopen? Goed! Maar dengeen, die 't verliest, worde dan de hals afgesneden!"
30. De Kantjil was uitermate in zijn schik: hij kende zichzelf niet van vreugde (hij wist van vreugde niet wat hij deed). Onder 't maken van luchtige sprongen ging hij voort met snoeven en tarten. Dan eens rende

hij achter het voorwerp, dan weder stond hij er voor.
31. Bijna werd hij (door de lijm) geraakt. Vriend Kantjil proestte en snuifde tegen de vogellijm, en sloeg er hard tegen met zijn vuist. — „Welaan, monster, sla
32. mij terug!" — Maar zie, de Kantjil valt met zijn buik er tegen [8]), en kleeft er zoo stevig aan vast, dat hij zich niet kan los maken. Hij sprak nijdig: „Kom!
33. laat me los, leelijk, kolossaal monster, met je dikke opgezette buik! Je houdt me de hand vast! Straks geef ik nog weer een vuistslag op je dikke buik!" —
34. Maar de hand van den Kantjil raakte niet los, hoe boos en nijdig hij zich ook maakte. Nu slaat hij hem weer uit alle macht met zijn linkerhand en treft des
35. monsters buik; maar nu zijn ook zijn beide handen stevig aan de lijm vastgekleefd, zoodat hij ze niet weer kan loswringen. De Kantjil is razend [9]) van woede: hij schopt heftig met beide beenen (achterpooten) en
36. tracht zich los te trappen, waardoor hij echter nu geheel aan de lijm vastraakt. Hij verweert zich en knarst op de tanden van woede en spijt, maar de bĕndå-lijm
37. houdt er hem te steviger om vast. Hoe meer hij zich met lijm bemorst, des te vaster kleeft hij er aan vast. Hij trekt en spartelt, en tracht te vergeefs zijne oogen wijd open te houden, want, als hij ze dicht knipt, ra-
38. ken ze mede door de lijm gesloten. Nu is vriend Kantjil vermoeid en ter neer geslagen: zijn woede is verdwenen en hij geeft zich over aan den Heer. Hij beseft, dat hij vele zonden heeft bedreven, en schreit,
39. en bidt om genade. Hij snikt, en een stroom van tranen ontvloeit zijne oogen, terwijl hij luide weent. Het was kommervol, hem zoo te hooren smeeken om hulp
40. en deernis: — „o, Groote God, verlos mij van deze lijm, die mij zooveel pijn veroorzaakt. Mijn geheele lichaam is met lijm bemorst; zoodat ik mij geen haar verroe-
41. ren kan. Als de mensch, die deze valstrik heeft gespannen, mij bemerkt, dan zal hij mij ongetwijfeld in
42. stukken hakken. o, Groote Heer, bescherm uw nederigen dienaar! Ik gevoel berouw over mijne zonden, en zal niet voor de tweede maal de fouten begaan,
43. die ik gepleegd heb, noch voortgaan met onbehoorlijke gedachten te hebben, die tot schadelijke gevolgen kun-

nen leiden. Als ik weer kwaad doe, o Heer, dan zal
't zijn omdat ik mij niet herinner (mijn belofte) van
44. niet voor de tweede maal mij in moeilijkheden te steken of voort te gaan mij te vergrijpen aan het verbodene [10]). Ik ben niet waard om in de wereld te leven, (als ik) alles blindelings doe, wat mijn hartstochten mij ingeven [11]), en er steeds op uit ben om anderen te misleiden. (Ik zou dan verdienen) te worden gefol-
45. terd en gekastijd in deze wereld. (Indien ik voortging met) tegen mijn medeschepselen te schelden en hen te beledigen, dan zou ik daardoor nog slechter worden. Moge Gij mij dan het leven benemen. Werp den slechten, nietswaardigen Kantjil dan maar met gebonden handen en voeten in 't water, opdat hij daar den dood
46. vinde. Uw wil geschiede dag en nacht. Ik zal mij niet verzetten tegen den wil van den Schepper der wereld. Moge ik gemaakt worden tot een voetwisch in de hel,
47. zonder gedurende duizend jaren uit het helsche vuur te komen [12]), — indien het bij mij zou opkomen, om jegens mijns gelijken op dit aardrijk onrecht te plegen.
48. Ik smeek om vergeving, God van barmhartigheid! Ik smeek U om genade. Ik ben in angst. Ik ben wan-
49. hopig. Verlos mij spoedig. ô, Ontdoe mij spoedig van de lijm, die zoo vast aan mijn lichaam is vastgekleefd en mij zoo bemorst; tot zelfs mijne oogen zijn er door
50. besmet. Mijn mond, mijn neus, beide mijne handen en voeten; in één woord: van top tot teen is er geen deeltje dat niet aan elkaar kleeft, door die verwenschte
51. bedå-lijm. Genade, Groote God, die goedertieren zijt! Uw dienaar bidt om genade! De Kantjil lijdt veel
52. smart: verlos hem! Ik lijd door de lijm, waar ik aan vastgekleefd ben, en ik ben niet bij machte het te verdragen, ô, God van barmhartigheid! Doe Uw nederigen
53. dienaar het groote geluk ondervinden, van te worden bevrijd van de lijm die hem zoo pijnigt; want ik kan 't niet langer uithouden. Verlos mij uit de valstrik,
54. die een menschelijk wezen mij gespannen heeft. Mijn smart en kommer zijn bovenmate groot. Ach, ach, kom mij te hulp, ô God, die volmaakt rein zijt! Doe
55. mij Uw genade ondervinden. Ai, mij! verwijder van mij die verwenschte lijm; plaats de zee tusschen mij

en haar, o, God van liefde! Uw liefde keere terug tot
56. Uw dienaar, den ongelukkigen Kantjil. Bescherm mij tegen deze groote ramp, Heer God! en verlos er mij van. Herstel mij in mijn vroegeren toestand, en maak
57. mij vrij van de' groote ramp, die mij ongelukkig kan maken, (mij dreigt); (want) ik ben vastgekleefd. Moge de Albeschikker mij genade schenken. Wring alle smart geheel uit mijn hart."
58. Zoo beklaagt zich de Kantjil op allerlei wijzen over de pijn en de smart die hij ondervindt. Maar laat ons verder zwijgen over het hartzeer, dat de arme Kantjil gevoelt, wegens zijn vastzitten aan de bendå-lijm.
59. Laat ons van iets anders spreken, en verhalen over den eigenaar uan het veld. Tegen den avond als 't vee van de weide naar huis wordt gedreven, gaat hij zien,
60. hoe 't met zijn veld gesteld is. Hij komt, en ziet dat hij inderdaad een Kantjil heeft gevangen in den valstrik met bendå-lijm. Hij is bovenmate verheugd en
61. stapt met afgemeten tred daarheen, terwijl hij luidkeels met mond en lippen het geluid van de *gamĕlan* na-
62. bootst. Al dansende nadert hij den valstrik met bendå-lijm. Toen hij bij den Kantjil gekomen was, tikte hij op diens kopje, alsof hij de gamĕlan bespeelde: „Kĕ-
63. nal! kĕnul!" 's Kantjils kop stelde daarbij de *gong* voor: „Nal! Enul!" (zóó bootste hij het geluid na) [13]). En dan knipte hij met de vingers rechts en links tegen 's Kantjils beide ooren: „Nang! Ning! Nang! Nong!" — „Zoo krijgen we een volledig stel gamĕlan!" — „Nang!
64. Ning! Nang! Gur! Nong! Ning! Ning! Nul! Nang! Nil! Nol! Nul! Kĕnang! Kĕnèng! Kĕnong!" — De De Kantjil knijpt zijne oogen dicht. — „Kĕnal! Kĕnil!" —
65. De Kantjil vertrekt zijne oogen uit nijdigheid. Daarop zegt de man: — „Wacht maar, morgen zul je 't voelen! Wat smaakten die jonge komkommers heerlijk lekker, niet waar? De een na den ander heb je me mijn ge-
66. heele veld afgeknabbeld. Wat moet dat heerlijk zijn geweest! En dan nog wel zonder ze zelf te hebben geplant! Maar morgen zal ik 't je betaald zetten: ik zal je in stukken snijden, en je kop te pletter slaan.
67. Het treft juist, dat overmorgen het groote offerfeest van de désa zal zijn. Indien 't geen nacht ware, en

de ondergang der zon mij overviel, dan zou ik je nu al in stukken hakken, en niet wachten tot het dag
68. werd. Nu heeft mijn gemoed den tijd om tot bedaren te komen, want zeer groot is mijn wrovel, bij 't zien hoe gij mijn hoop (op een goeden oogst) hebt teleurgesteld, door mijn aanplant te vernielen."

69. Inmiddels heeft hij den armen Kantjil vrij gemaakt van de lijm, en medegenomen naar zijn huis. Bij zijn
70. tehuiskomst roept hij zijn dochter toe: „Gauw wat, mijn kind, kom hier! Ik heb een buitenkansje, een zegen des Hemels! Ik heb een Kantjil gevangen in den
71. valstrik met bĕndå-lijm. Gauw wat! Breng dadelijk een kooi hier: morgen zal ik hem slachten. Kom, kind,
72. ga dat aan je moeder zeggen, opdat zij de noodige kruiderijen gereed make. En rasp ook wat kokosnoot; maar doe er wat kurkema bij, opdat het (vleesch van den Kantjil) geel worde en de onaangename lucht er van verdwijne."

73. Toen zijn dochter den Kantjil had gezien, dien haar vader in den valstrik had gevangen, was zij er zeer verheugd over en zette hem spoedig onder [14]) een kooi.
74. De kooi, waar de Kantjil onder gevangen zat, was goed dicht; de traliën waren aaneen gesloten, zonder groote tusschenruimten. De Kantjil ging den geheelen nacht niet liggen. Hij bleef wakker, met half gesloten
75. oogen; want hij had nog slechts een korten tijd te leven onder de kooi, die in de keuken stond.

Verhalen wij thans van wat anders. De bewoner van het huis had sedert geruimen tijd een bont gevlekte
76. hond. Toen de nacht aanbrak ging deze naar de keuken, om zich daar te slapen te leggen, gelijk hij dagelijks
77. gewoon was te doen. Hij schrikte bij 't zien van iets vreemds in het schemerdonker, en ging er terstond onderzoek naar doen. Hij riep het zacht aan, en zie,
78. het was de gevangen Kantjil. Deze antwoordde: — „Wel, Bontje, jij weet toch ook niets. Heb je er dan volstrekt niets van gehoord, dat ik tot schoonzoon
79. zal worden aangenomen door den eigenaar van dit huis. (Ik zal dus trouwen met) zijn dochter: die blanke (geele), keurige maagd, die daar bezig is met specerijen
80. fijn te maken en klappernoten te raspen. Er is (gelijk

je ziet) overvloed van eetwaren voor het feest; want morgen word ik als echtgenoot van zijn dochter aange-
81. nomen. Zie maar: daar is ook veel kurkema, bestemd voor *loeloer*, om haar lijf mede in te wrijven, opdat zij nog mooier worde.

De hond was stom van verbazing, toen hij dat alles
82. vernam. De Kantjil sprak weder, al snuivende: „Hoe is 't mogelijk, dat je dat niet gehoord hebt." De hond
83. verzekerde, dat hij er niets van wist. — „Je jokt" — zei de Kantjil, — „dat je 't niet vernomen hebt." — Daarop sprak de hond: — „Ik verzeker je, Kantjil, dat ik 't niet vernomen heb, dat mijn meester u als schoonzoon zou nemen. En ik dan, die al sedert zoo
84. lang hem dien!... Toen zijn dochter nog niet huwbaar was; ja, toen ze zelfs nog naakt liep (was ik al hier). En nu draagt ze al een *tapih* (kleed om 't onderlijf). En hij heeft mij nog nooit een vriendelijk
85. woord toegesproken! Eigenlijk, Kantjil, zou 't beter passen, dat mijn meester mij als schoonzoon aannam; want sedert zoo lang dien ik hem al. Wat een buiten-
86. gewoon geluk valt u ten deel! Pas zijt ge hier gekomen, en (terstond) neemt hij u als echtgenoot voor zijn dochter, — die nog wel een maagd is! Welk toovergebed hebt ge toch aangewend, Kantjil, dat u zulk een opeenstapeling van geluk is ten deel gevallen?" —
87. De Kantjil antwoordde: — „Ik heb volstrekt geen toovergebed gebezigd; want het is nu eenmaal Gods beschikking, dat al wie onder deze kooi komt, tot
88. schoonzoon wordt aangenomen (door den eigenaar). Er staat immers geschreven: dat al wie door deze kooi wordt overdekt, 't zij een dier of een menschelijk we-
89. zen, voorzeker de echtgenoot zal worden van 't lieve meisje. Zelfs al zou een menschelijk wezen ('t verlangen), — bijaldien hij niet onder deze kooi zit, wordt hij toch haar echtgenoot niet."

90. Daarop sprak de hond: — „Wel, ik wist niet, dat op deze kooi iets geschreven stond betreffende een huwelijk, of betreffende een verloving met de maagdelijke
91. dochter van mijn meester." — „o, Gij gevlekte hond," — sprak de Kantjil, — „kent gij den inhoud niet van
92. het geschrevene op deze kooi? En al ware dat zoo,

dan heb je toch heel slechte ooren; en dan ben je toch wel doof, als je niets verneemt van 't geen goed (nuttig) is om te hooren. Je ooren zijn in de war: je hoort allerlei klanken, waar je niets van begrijpt [15]).

93. Je bent niet zoo als ik: de Kantjil toch is met een schoonen aanleg begiftigd; hij is bekwaam en geleerd, en bedreven in de letteren; hij onderzoekt en vraagt naar alle zaken, om uitstekend en veelzijdig ontwik-

94. keld te worden. Hij tracht boven anderen uit te blinken. Hij laat zich niet verleiden door grove noch door fijne listen. Hij weet zich te verheffen boven zijn stand. Zie maar, je zult 't nu ondervinden, hoe zelfs een dier met een menschelijk wezen zal huwen.

95. Deze kooi is voor mij het middel om tot hooger kringen op te klimmen. Ik ben niet zooals gij, die niets weet op te merken (om er partij van te trekken). Hoe kan iemand, die middelen bezit, zich tevreden stellen met rond te doolen (als een arme bede-

96. laar); of iemand, die zelf bezittingen heeft, in vuilnishoopen wat gaan zoeken! Van 't geen er is neem je geen kennis, en je ziet overal rond naar 't geen er

97. niet is! Gij spreekt niet [16]). 't Is heel natuurlijk dat een hond zoo dom is, daar hij geen onderzoek doet naar nuttige zaken die algemeen bekend zijn [17]). Zoo'n gevlekte hond, zijn geheele kennis is verward, onbestemd!"

98. Daarop vroeg de hond met aandrang: „och, Kantjil, wat moet ik nu doen? Leer mij dat nu ook eens. Wat zou ik gelukkig zijn, zoo gij u voor mij wildet

99. opofferen. Gij moest maar uit deze kooi gaan, die zooveel geluk aanbrengt; en, als gij 't toelaat, dan zal ik in uw plaats gaan. Gij hebt 't toch niet noodig; want gij zijt rijk en gezegend."

100. De Kantjil sprak: „Nu goed: ik zal aan je wensch voldoen; maar gij zelf moet de kooi openmaken; want het bedrog moet niet van mijn kant komen. Ik maak

101. de kooi niet open, maar gij behoort dat te doen, opdat ik niet de schuld drage van ontrouw te zijn. Het moet niet den schijn hebben, alsof ik de dochter

102. van je meester versmaad. Bovendien stel ik tot voorwaarde, dat wij trouwe vrienden zullen blijven, en

dat je me niet aanblaft, als je me hier of daar ont-
103. moet. God heeft 't nu eenmaal zoo gewild: ik moet er wel genoegen mee nemen. Ik mag lijden, dat u
104. een groot geluk te beurt valt. Ik geef de zaak geheel aan je over; maar ik weet niet wat er verder met je gebeuren zal, — dat laat ik geheel voor je rekening. Ik hoop zeer, dat ge als bruidegom een feestelijk onthaal mocht vinden." — De gevlekte hond nam het
105. aanbod dankbaar aan. Hij ligt de kooi op, — die met een plof omvalt, — waarna de Kantjil er terstond uit gaat, terwijl de gevlekte hond, in diens plaats, er
106. onder gaat. Toen sprak de Kantjil: — „Nu moet je niet uit de kooi gaan, hoor! Ik neem afscheid van je,
107. en ga naar het bosch. Vaarwel! Veel succès!" Waarop de hond antwoordde: — „Ik hoop, dat ge mij geen kwaad hart zult toedragen. Ik bid u alle mogelijke heil toe!" De Kantjil haast zich om, zoo snel mogelijk, zonder omwegen het bosch te bereiken.

108. Laat ons nu zwijgen van den Kantjil, die reeds ver weg is, en verhalen, hoe des morgens vroeg, als de hoenders beneden komen, de jonge dochter reeds bui-
109. ten komt en zich naar de keuken begeeft, om naar de kooi te zien. Zij schrikt, beziet de kooi van alle kanten, en is verbaasd bij 't zien van 't geen zich in
110. de kooi bevindt. Het meisje is er uitermate over in haar schik. Zij roept haar vader toe: „Vader, nog een grooter buitenkansje is ons te beurt gevallen: de Kantjil die in de kooi zit, was gister nog klein." —
111. Het meisje verbeeldde zich, dat de Kantjil van gedaante kon veranderen, en dat hij, gister nog klein, nu zooveel grooter zou geworden zijn. — „Zie, wat
112. een geluk: hij is nu veel grooter geworden!" — Het meisje roept haar vader toe, om toch spoedig te komen. Haar vader schrikt er van op uit den slaap, staat terstond op, en begeeft zich naar zijn dochter in de
113. keuken. De hond is zeer verblijd, dat men hem zoo prijst over zijn meerdere grootte. Hij voelt zich verheven boven den Kantjil. — „De Kantjil heeft waarheid gesproken" (zoo dacht hij).

114. Toen de vader in de keuken kwam was 't reeds helder dag geworden. Hij ziet in de kooi, en bevindt

dat de Kantjil verdwenen is, en dat de gevlekte hond
115. in de kooi is. Hij ontsteekt in toorn. Hij grijpt een rijststamper en werpt dien uit gramschap in de hoogte, en smijt hem dan weder tegen den grond, en slaat er den bonten hond mede, die erbarmelijk jankt.
116. Tot drie malen, tot vijf malen toe slaat hij den hond, die van pijn zich op den grond wentelt en daarna jankende hard wegloopt, terwijl de man hem achtervolgt [18]).

IV. 1. De man scheldt den hond uit en doet hem allerlei verwijtingen: — „Zoo'n ondankbare hond, dien ik al zoo lang te eten geef; nu doet hij me dat verdriet aan. Zoo'n hondsvot! Zoo'n afstammeling van het verachtelijk hondenras! Zoo'n ongemanierde vlegel, die ondankbaar is voor de weldaden die men hem bewijst! Wat een leelijke streek heeft hij daar weer be-
2. gaan: om den Kantjil uit de kooi los te laten, dien ik van morgen had willen slachten voor het groote désafeest, en om daarna zelf in diens plaats te gaan. Denk je dat men jou kop voor 't feest kan gebruiken? Wie zou daarvan willen eten? Jou, vuile, morsige hond! drek moest jij eten!"
3. Het arme dier werd overal, waar hij ook heen liep, achtervolgd, en telkens wanneer men hem kreeg, dan sloeg men hem weer. Het was om er medelijden mede te hebben. De bonte hond had niet gedroomd, dat hem een zoo ongelukkig lot te wachten was, dat hij een pak slaag zou krijgen van zijn meester. Hij riep jankende, dat hij het slachtoffer was van de list van den Kantjil, die hem had misleid. — „Van al zijn beloften is niets uitgekomen. Integendeel heb ik er
4. duizend pijnen voor uitgestaan, zonder er een ziertje genot van te hebben. Ik heb zijn raadgevingen opgevolgd, maar niets dan teleurstelling er van ondervonden. Neen, een Kantjil kan men niet vertrouwen. Hij (wist dat hij) zou worden geslacht en in stukken gehakt en gevild, — en zie, daar vertelt hij me dat hij bestemd was om de schoonzoon te worden (van mijn
5. meester)!" — „Maar, als ik 't wel bedenk, heeft de Kantjil mij een nuttige les gegeven, daar ik toch wel wat dom ben geweest. Het is immers ook ongehoord!

Sedert wanneer heeft men gezien, dat een dier gaat huwen met een dochter van een menschelijk wezen? Het is dus mijn eigene schuld, door mijn gebrek aan scherpzinnigheid. Ik had dus wel verdiend onder het slachtmes te komen."

AANTEEKENINGEN.

1) De tekst geeft: [illegible] Dr. H. Kern heeft reeds vroeger, in een der Bijdragen v. h. Kon. Instituut, de opmerking gemaakt, dat [illegible] fautief is, daar men hier te doen heeft met [illegible] = *nabij*, *in de nabijheid;* zoodat er had behooren te staan: [illegible] (of: [illegible]). Zonder die toelichting zou men allicht bij een vertaling in moeilijkheid worden gebracht.

2) Plantenlijm (*púlút*) wordt soms in een bamboezen kokertje (*búmbúng*) verzameld en gereed gehouden, voor 't geval men ze mocht noodig hebben. Een dergelijke búmbúng wordt dan in huis aan den wand opgehangen.

3) [illegible] Het Wdb. geeft: *»als een walangkadak* (pelikaan of kropgans), *van een trotsche houding*. Die trotsche houding nu wordt in den regel voorgesteld als staande wijdbeens, met de handen in de zijde.

4) [illegible] Dit [illegible] is een van die vele interjecties of uitroepingen, die de Javanen bezigen.

5) Een *kĕbayan* is, gelijk men weet, een van de leden van het désabestuur. De uitdrukking *Kantjil-Kĕbayan* is een aardigheid van den schrijver, omdat een goede Kĕbayan bij de hand behoort te zijn.

6) [illegible] = *grof*, *lomp*. Wordt hier figuratief gebezigd, met opzicht tot listen die men aanwendt. Bijv.: een strik dien men spant, en dien men niet bedekt, waardoor zij zichtbaar is.

7) [illegible] Om een goeden zin te krijgen heb ik de *pâdâlingsâ* achter [illegible] geplaatst, en dan laten volgen, als nieuwe zin, [illegible] De beteekenis van [illegible] kan wat ruimer genomen worden dan het Wdb. opgeeft.

8) [illegible] Het Wdb. geeft voor [illegible] = *bollig*. Maar 't beteekent ook *veerkrachtig* van een bol voorwerp. Wanneer men bijv. een ivoren bal op een steen laat vallen, zoo dat hij weder opspringt, dan kan daarvan gezegd worden: [illegible] Toch kon ik aanvankelijk de bedoeling van den schrijver hier niet vatten. De Heer Rhemrev expliceert deze passage

gelijk door mij is vertaald, en brengt [Javanese script] in verband met den veerkrachtigen buik van den Kantjil, die tegen het voorwerp valt.

Evenwel kan de zin ook anders worden opgevat: [Javanese script] kan ook van 't gr. [Javanese script] zijn afgeleid, en een bizondere wijze van *slaan* beteekenen. In dit geval zou kunnen bedoeld zijn: *„De Kantjil sloeg en raakte* (*des monsters*) *buik, zoodat hij* (*met zijn hand*) *er aan vast gekleefd raakte, en zich niet kon losmaken.* Deze laatste opvatting zou eigenlijk meer in overeenstemming komen met het daarop volgende. Immers in Vers 33 zegt de Kantjil: *„Kom, laat mij los: je houdt mij de hand vast!"* En in Vers 34: *„Maar de hand van den Kantjil raakte niet los....*

9) [Javanese script] is ongeveer gelijk aan [Javanese script]

10) [Javanese script] Deze zin is voor meer dan één uitlegging vatbaar, al naarmate van de beteekenis die men aan: [Javanese script] hecht. Ik heb het eerstgen. woord opgevat in de beteekenis van [Javanese script], dat het óók heeft, en meen op deze wijze het best de bedoeling van den schrijver te hebben vertaald. Evenwel kan: [Javanese script] (= [Javanese script]) hier ook aldus worden verklaard: [Javanese script] *Ik denk er niet aan* (*het komt niet in mijn gedachte op*) *om voor de tweede maal.... enz.* De *aanvoegende wijs* bij [Javanese script] is bij deze laatste opvatting vooral goed van pas.

11) [Javanese script] beteekent niet: *„van alles snoepen*, gelijk in de woordenlijst achter het werk staat; maar in 't algemeen: *allerlei dingen doen in den blinde zonder nadenken.*

12) De tekst geeft: [Javanese script] De richtige vertaling van dezen zin heb ik aan de voorlichting van Dr. H. KERN te danken, wiens opmerking ik hier bijvoeg: „Het woord [Javanese script] is het gewone Arabische woord voor de hel, — aan het Christelijk-Grieksch *Gehenna* in de Evangeliën ontleend. [Javanese script] ook [Javanese script] en [Javanese script] gespeld, bet.: *afwijken* (van een standplaats), *verschieten*."

Naar mijn opvatting komt dit woord derhalve in beteekenis 't meest overeen met: [Javanese script]

13) Dit is een voorstelling van de (kinderachtige) wijze, waarop de landman, door plagerijen, zich wreekt over 's Kantjils roekeloos beschadigen van zijn komkommerveld. Dat slaan of tikken op 's Kantjils kop, moet men zich voorstellen, met de knokkels der gebogen vingers.

14) Voor de niet-ingewijden merk ik hierbij op, dat de hier bedoelde kooi geen bodem heeft, en dus opgelicht wordt, om er een dier in te plaatsen.

15) In: [Javanese script] heeft [Javanese script] of [Javanese script] een ruimere beteekenis dan het Wdb. opgeeft.

16) [Javanese script] beteekent eigenlijk: *zonder te spreken.* Ik had dit gaarne in verband gebracht met 't volgende: [Javanese script] en dan vertaald: *Er is niet van te spreken: 't is heel natuurlijk*, enz. Maar misschien is die opvatting te vrij.

17) [illegible] — [illegible] beteekent: *vroeger, te voren, eertijds.* (verk. v. [illegible] gr. [illegible] of [illegible]). [illegible] bet. dus: *berichten van vroeger.* Met het oog op de meer algemeene beteekenis van [illegible] is de zin aldus te verstaan: *berichten van zaken, die men vroeger reeds kende; zaken van algemeene bekendheid.*

18) In den Javaanschen tekst sluit deze afdeeling met: [illegible] waardoor gewezen wordt op de volgende zangwijze, genaamd *sinom.* [illegible] is hier dus een woordspeling op [illegible] door de overeenkomst van beteekenis.

EEN PAAR FRAGMENTEN VAN DE „HISTORIE VAN RADEN SAPRI”.

DOOR

H. J. OOSTING.

Historie van Raden [1]) Sapri, zóó luidt de titel van zekere vertelling, die in de Soendalanden in geschrifte wordt aangetroffen. Ze is geen plant van eigen bodem, maar een literarisch produkt van Maleischen oorsprong, dat ook nog niet eens rechtstreeks, maar vermoedelijk wel langs een omweg tot de Soendanezen kwam. Nevens een bewerking in dichtmaat, heeft men ook eene in proza, en van deze laatste, die zich door zuiverheid van taal aanbeveelt, wensch ik hier, als bijdrage tot de kennis van den aard der Soendasche volksliteratuur, een paar fragmenten meê te deelen. Ik bepaal mij tot een paar brokstukken, niet slechts omdat de ruimte, waarover ik mag beschikken, niet veroorlooft den geheelen tekst optenemen, maar ook, omdat, door die stukken, voldoende over het geheel zal kunnen geoordeeld worden.

Hetgeen aan het eerste fragment voorafgaat en dat de lezer behoort te weten, vat ik in de volgende regels te zamen.

Oudtijds regeerde er in het rijk Kòbat [2]) een vorst, die twee zonen had. Reeds bij het leven huns vaders verkregen zij

---

1) ꦫꦢꦺꦤ꧀ raden of ꦫꦲꦢꦺꦤ꧀ rahaden, Jav. ꦫꦢꦺꦤ꧀ en dit waarschijnlijk van ꦫꦃ bloed en ꦲꦢꦶ voortreffelijk, titel van personen van vorstelijke afkomst of van adellijke geboorte.

2) Ik schrijf de eigennamen zooals ik ze vind in het handschrift.

de vorstelijke waardigheid, t. w. de oudste, Indra Djaja, werd verheven tot beheerscher van het rijk Asibin, en de jongste, wiens naam niet wordt genoemd, kreeg het rijk Padang antabĕrmana. Hun moeder middelerwijl overleden zijnde, ging hun vader een tweede huwelijk aan, en wel met de dochter van zekeren geloovigen vorst der djins [1]). Padang antabirahi was de naam van zijn rijkszetel. Uit deze verbindtenis werd den vorst van Kòbat andermaal een zoon geboren, Indra Basoe was de naam, dien dit kind ontving. Maar nauwelijks negen maanden daarna, moest Kòbat's beheerscher den tol der natuur betalen, en zijne weduwe, ongezind te blijven, keerde welhaast naar Padang antabirahi terug, na vooraf den patih [2]) van Kòbat met de voogdij over haar zoontje Indra Basoe te hebben belast. Genoemde patih gaf den hem toevertrouwden prins een goede opvoeding, en toen Indra Basoe den gevorderden leeftijd had bereikt, beklom hij den troon zijns vaders.

Het huwelijk, dat hij weldra sloot met een prinses uit een naburig land, bleef geruimen tijd kinderloos. Bezorgd over de toekomst van zijn rijk, en begeerig te weten wat er over was besloten, deed hij op zekeren dag de sterrenwichelaars komen. Zij moesten hem zeggen hetgeen in de toekomst zou geschieden. Gunstiger dan hij had durven hopen, was hun uitspraak, deze toch hield in, dat hem weldra een erfgenaam zou geboren worden. De voorspelling werd vervuld, en zelfs meer dan dat, want niet zeer lang daarna beviel zijne gemalin van tweelingen, beide zoons. Voorspoedig groeiden deze kinderen op, zij ontvingen een voortreffelijke opvoeding, en reeds terwijl Sapri en Indra Bangsawan, zoo werden zij genoemd, nog knapen waren, was er slechts een roep over hun schoon voorkomen, kunde en wellevendheid.

Intusschen was Indra Basoe gaandeweg op jaren gekomen, en begon hij er ernstig aan te denken om afstand te doen van de regeering. Maar hij kon het niet met zich zelf eens worden of hij de kroon zou overgeven aan Sapri dan wel aan Indra Bangsawan. Wel is waar was eerstge-

1) djin (جن) geest, genius. Ze worden onderscheiden in „geloovige", d. z. zulke, die den Islam belijden, en „ongeloovige".

2) patih, vizier, eerste minister.

noemde iets ouder, maar dat wenschte hij niet te doen gelden. Van beiden hield hij evenveel. Niet in staat zelf te beslissen, dacht het hem goed, eens in afzondering en onthouding te gaan leven, ten einde van de Godheid eenige aanwijzing te krijgen, hoe in dezen te handelen.

En dan vervolgt de tekst aldus:

[illegible]

[illegible]

ꦪꦏꦺꦲꦸꦱꦶꦥꦶꦲꦸꦭꦶꦁꦢꦺꦥꦤ꧀ꦠꦶꦱꦸꦤꦤ꧀ꦩꦺꦴꦤꦱꦤ꧀ꦥꦏꦺꦢꦪꦢꦪ꧉
ꦲꦸꦱ꧀ꦗꦶꦪꦶꦪꦥꦶꦲꦤꦏ꧈ꦱꦪꦴꦤꦲꦸꦱꦶꦥꦶꦲꦸꦭꦶꦁꦢꦺꦥꦤ꧀ꦠꦶꦱꦸꦤꦤ꧀
ꦱꦪꦏꦺꦢꦪꦢꦪꦢꦺꦱꦪꦱꦸꦪꦏꦺꦲꦸꦤ꧀꧉ꦏꦺꦲꦸꦪꦶꦪꦥꦶꦲꦤꦏꦛ
ꦪꦭꦤ꧀ꦲꦸꦤ꧀ꦪꦤ꧀ꦲꦸꦤ꧀꧈ꦲꦸꦥꦶꦛꦸꦪꦶꦢꦤꦺꦲꦶꦲꦸꦚꦗꦤꦸꦤ꧀ꦱꦛꦸꦤ꧀ꦢ꧀ꦭꦶ
ꦪꦶꦏꦺꦥꦺꦲꦸꦤꦭꦸꦗꦸ꧈ꦏꦺꦪꦶꦲꦲꦸꦥꦶꦤꦸꦭꦸꦛꦲꦸꦤ꧀ꦪꦗꦴꦤ
ꦲꦶꦲꦭꦸꦗꦸ꧈ꦢꦺꦲꦸꦥꦶꦪꦪꦪꦶꦛꦶꦢꦺꦭ꧀ꦭꦶꦲ꧀ꦭꦶꦲꦛꦸꦪꦶꦛꦶꦱꦸꦤꦤ꧀꧉
ꦱꦗꦶꦲꦢꦤꦤ꧀꧈ꦤꦸꦭꦸꦪ꧀ꦭꦶꦱꦸꦤ꧀ꦭꦶꦛꦸꦲ꧈ꦛꦥꦺꦢꦛꦺꦏꦼꦲꦸꦤ꧀
ꦏꦺꦢꦪꦢꦪꦱꦸꦪꦏꦺꦲꦸꦤ꧀꧈ꦗꦲꦪꦤ꧀ꦢꦥꦴꦤꦲꦸꦪꦶꦢꦺꦭꦸꦤꦸꦥ
ꦢꦺꦏꦺꦱꦶꦛꦶꦲꦸꦤ꧀ꦲꦱꦸꦪꦏꦼꦗ꧀ꦲꦸꦤ꧀꧉ꦲꦶꦤ꧀ꦭꦸꦤꦶꦤꦤꦸꦤ꧀ꦛ
ꦥꦤ꧀ꦭ꧀ꦭꦤ꧀ꦭꦱ꧀ꦗꦶꦛꦥꦶꦲꦛꦶꦱꦸꦤ꧀ꦢꦺꦲꦶꦪꦤꦸꦭꦸꦗꦭꦲꦸꦤ꧀ꦲꦸꦏꦺ
ꦪꦪꦲꦥꦶꦗ꧉ꦱꦛꦸꦱꦗꦶꦤꦪꦲꦸꦗꦪ꧈ꦱꦸꦤꦲ꧀ꦛꦭꦛꦶꦱ
ꦲꦸꦗ꧀ꦛꦗꦸꦲꦸꦤ꧀ꦛꦸꦱꦤꦲꦸꦤ꧀ꦛꦸꦏꦺꦪꦪꦲꦥꦶꦗꦲꦏꦺꦲꦲꦸꦏꦺ
ꦲꦶꦲꦱꦱꦥ꧉ꦲꦶꦤ꧀ꦭꦸꦤꦶꦛꦪꦭꦤ꧀ꦲꦸꦤ꧀ꦲꦸꦥꦶꦱꦶꦢꦺꦲꦸꦤ꧀ꦤꦲꦶꦲꦶ
ꦥꦶꦱꦲꦸꦢꦺꦲꦱꦭꦶꦥꦏꦺꦲ꧈ꦱꦶꦢꦺꦲꦸꦗꦸꦭ꧀ꦛꦸꦪꦶꦛꦤꦶꦲꦸꦤ꧀꧉

꧋ꦲꦤꦱ꧀ꦗꦶꦢꦺꦲꦶꦤ꧀ꦭꦸꦤꦶꦪꦶꦲꦶꦲꦪꦲ꧀ꦭꦶꦢꦛꦪ꧈ꦱꦫꦪꦛꦤ꧀
ꦤꦤ꧀ꦲꦪꦲ꧀ꦗꦏꦺꦲꦸꦤꦶꦭꦶꦱꦶꦲꦸꦲꦢꦱꦪꦸꦤ꧀꧈ꦤꦸꦭꦸꦪꦸꦭꦶꦲ꧀ꦛ
ꦢꦥꦢꦲꦸꦱꦸꦪꦏꦺꦲꦸꦤ꧀ꦪꦶꦗꦱꦶꦤꦶꦤꦤ꧀꧉

꧋ꦪꦲ꧀ꦗꦪꦥꦶꦤꦤꦶꦲ꧀ꦭꦢꦪꦢꦛꦱꦤ꧀ꦥꦲꦛꦤꦫꦫꦗꦸꦲꦸꦭ꧀ꦭꦲꦸ
ꦤꦥ꧈ꦲꦢꦛꦺꦢꦺꦛꦸꦗꦛꦶꦲꦶꦲꦱꦶꦪꦱꦶꦪꦶꦲꦶꦲꦸꦲ꧈ꦢꦥꦺꦲ
ꦤꦭꦸꦗꦸꦤꦶꦱꦸꦤꦶ꧉ꦛꦥꦶꦤꦭꦸꦗꦸꦛꦸꦲꦸꦭ꧀ꦭꦲ꧀ꦭꦱꦗꦶ꧈ꦤꦶꦪ
ꦲ꧀ꦗꦱꦗꦶꦪꦶꦪꦲꦺ꧈ꦲꦛꦶꦲꦶꦥꦲꦸꦤ꧀ꦲꦶꦲꦗꦤꦲ꧈ꦥꦤꦭꦸꦗꦸꦲ
ꦪꦶꦪꦸꦺꦪꦲꦸꦤ꧀ꦛꦛꦶꦤꦶꦭꦸꦪꦸꦲꦪꦲꦸꦪꦸꦤ꧀ꦲꦶꦲꦶꦲꦲꦲꦤꦥ꧈
ꦱꦲꦤꦥꦏꦺꦱꦶꦛꦶꦲꦸꦤ꧀ꦗꦸꦥꦺꦲꦤꦸꦤꦸꦭꦸꦤꦭꦸꦗꦸ꧈ꦤꦶꦭꦶꦭ
ꦤꦭꦸꦗꦸꦤꦸꦭꦸꦪꦸꦤꦪꦺꦤꦶꦲꦗꦤꦶꦲꦪꦲꦺꦥꦢꦪꦲꦏꦗꦶ꧉

TRANSCRIPTIE.

Geus meunang toedjoeh peuting kangdjĕng radja koelĕm sakeudeung, ngimpèn katoeroenan malaikat sarta nanja ka radja pokna: èh Indra Basoe, noe matak andika kijeu nja pĕta, aja kasoesah naon atawa kahajang naon, tjing tĕrangkeun ka kaoela. Di djawab koe radja Indra Basoe, kaoela noe matak kijeu pĕta, keur bòga kasoesah, kaoela tèh bòga anak lalaki doewa, kasepna pintĕrna saroewa, kitoe deui njaăhna saroewa baè kaoela tèh, kaoela bingoeng nja sèsèrèn karadjaăn, oepama lantjĕkna di djijeun radja, koemaha adina, oepama adina di djijeun radja, koemaha lantjĕkna, tah sakitoe kasoesah koela tèh, ajeuna sĕdja njoehoenkeun pitoedoeh. Saoer malaikait: èh Indra Basoe, gampang sakitoe kitoe baè mah, ajeuna andika koedoe sina leumpang ka nagara sèdjèn sarta masing meunang boewah parandoe, roepana noe tjara ijeu, noe di bawa koe kaoela, saha saha anoe meunang boewah ijeu parandoe, nja èta noe badè djadi radja, ari noe hanteu meunang boewah parandoe, èta pipatiheunana, ngan sakitoe malaikat woewoeroekna, toeloej baè leungit deui, sarta èta boewah parandoe di tjandak koe radja kòbat dina waktoe ngimpi. Geus kitoe Indra Basoe tanghi, èmoet kana impènna, boewah parandoe, barang ditingalian dina pananganana, hanteu aja, radja toeloej nangis, kaèdanan koe roepana boewah parandoe tèja, noe katingal dina impèn. Tidinja Indra Basoe toeloej baè moelih, barang soemping ka karaton, hĕg nimbalan njaoer raden patih sarta doewa poetra, waktoe harita raden patih geus aja manah tanpa raos koe radja, rèhna radja geus sabaraha pòwè tara karsa linggih ka pasèban djeung hanteu karsa njaoer, raden patih geus bòga rasa kabĕndon koe radja. Barang datang gandek ti lĕbĕt, patih njaoer ka Sapri djeung ka Indra Bangsawan: Oedjang, ajeuna di salaoer koe rama ka lĕbĕt, hajoe oerang ngadeuheusan djeung bapa. Tidinja toeloej arangkat ka lĕbĕt, radja kasondong keur linggih, radèn patih djeung doewa poetra tjaralik sarta mandò pajoeneun radja, koemaha adat anoe isin. Ladjĕng radja ngalahir, èh Sapri, Indra Bangsawan, ajeuna oedjang dipĕrih pati koe ama, noe matak tadi peuting ama téh ngimpi di bèrè boewah parandoe koe malaikat, teu kira kira aloesna, djadi ama tèh kaèdanan

koe roepana èta boewah parandoe tèja. Ajeuna oedjang koedoe laleumpang ka nagara sèdjen, nèjangan boewah parandoe sarta koedoe baè meunang, oepama tatjan meunang boewah parandoe, oedjang oelah waka baralik, karana kadeuleu baè koe ama tèh roepana. Doewa poetra ngawalon: abdi salamina hanteu aja sanès kadjawi ngantos ngantos dawoehan kangdjĕng rama, njoehoenkeun hibar kangdjeng rama baè, soepaja kènging ènggal ènggal anoe dipikahojong koe ama. Toeloej èta doewa moerangkalih dipaparin panganggo karadjaän koe ramana, sarta mèmèh indit diwoeroek heula. Saoer Indra Basoe: ajeuna dèngèkeun papatah ama djeung koedoe dilampahkeun. Bisi oedjang padjaoeh djeung doeloer, oepama doeloer kaimpi toempak parahoe sarta kalĕboe, eta alamat anoe gĕring, koe oedjang koedoe geuwat geuwat ditèjang, oepama kaimpi makè karadjaän djeung makè makoeta, èta montong dipakè reuwas reuwas, tangtoe ĕnja geus djadi radja, èta sakitoe pèpèling ama, papatjoewan arèk pòhò. Barang geus tamat kangdjĕng radja woewoeroekna, Indra Bangsawan djeung Sapri pok amit ka ramana jen badè leumpang tèja, koe ramana geus kaidinan, toeloej baè arindit doewanana, pada marawa panganggò karadjaän djeung marawa pakarang anoe bawa tina djĕrò beuteung tèja, Sapri pakarangna panah, Indra Bangsawan pakarangna pĕdang. Eta doewa moerangkalih kaloewar tidjĕrò kòta, leumpang sakaparan paran, ngambah leuweung baè, toeroen goenoeng oenggah goenoeng, mapaj lĕbak njoekang pasir, bararangdaharna ogè nanaon baè anoe kapanggih noe pantĕs di hakan koe djalĕma. Indra Bangsawan geus rada kalèmpòhan, tina sabab tjapè djeung hanteu pisan manggih sangoe sakitoe lawasna, anoe didahar ngan poepoetjoekan baè djeung bongbòròsan, Sapri toeloej nangis hawatos koe Indra Bangsawan, kitoe deui sagala satò satò noe aja di djĕrò leuweung èta, kabèh baridjil tina ĕnggòna, narèmbongan ka noe eukeur leuleuweungan.

Katjarita waktoe harita keur djongdjon laleumpang doewaän didjĕrò leuweung, Sapri tiheula, Indra Bangsawan pandeuri, kĕrsaning Goesti kang maha agoeng datang hoedjan angin boela bali djeung pòwèk boetarata. Indra Bangsawan djeung Sapri djadi papisah leumpangna patoekang toekang, Sapri madjoe ngalèr, Indra Bangsawan madjoe ngidoel, tapi rasana mah pairingiring baè wantoe pòwèk

lain dikijeuna. Barang hoedjan angin ĕnggeus raăt sarta braj tjaăng sakoemaha biasa ti beurang, Sapri ngalijeuk ka toekang. Indra Bangsawan hanteu aja di toekang, di hantĕm dilijeukan ngalèr ngidoel ngoelon ngètan, hanteu aja baè. Geus kitoe Sapri pèkj salattaăt doewa rakaăt, sanggeus salat, toeloej leumpang deui, njòrang leuweung kènèh baè, tatjan, manggih hidji lĕmboer ti barang indit. Sapri toeloej baè leumpang, lila lila manggih hidji nagara, tapi sĕpi pisan, djalĕmana sanagara èta tèh njaroempoet kabèh, sabab arèk diarah koe manoek galoedra. Raden Sapri toeloej asoep ka nagara, ngadjoegdjoeg ka masigit, Sapri ngahoelĕng baè hèran koe èta nagara, sakitoe aloesna tapi taja djalĕmaăn, toeloej asoep ka masigit, hĕg nakollan bĕdoeg, barang bĕdoeg di takol, bĕt aja anoe tjeurik didjĕrò bĕdoeg sarta sora awèwè. Koe Sapri di pariksa: saha èta noe tjeurik didjĕrò bĕdoeg, sada awèwè djeung sada doewaăn. Anoe dipariksa ngawalon, pokna: koering ijeu tèh keur njoempoet, sabab keur diarah koe galoedra, ajeuna koering toeloengan pangmaèhankeun galoedra, djeung koering hajang di bidjilkeun tina ijeu bĕdoeg. Sapri kagèt, toeloej bĕdoeg diboeka, barang bèh ĕnja awèwè doewaăn, mana hòreng èta noe hidji poetra radja Asibin kadoewa ĕmban. Nji poetri gabroeg baè ngarontok ka Sapri bari nangis djeung nĕda toeloeng, malakmandar aja panarima. Saoer Sapri: taja koemaha, soegan kaoela bisa noemboe oemoer njai sarta njai aja panarima ka akang, noe eukeur kasangsara. Nji poetri ngawalon: koering sĕdja njanggakeun diri sakoedjoer ka salira ĕngkang, sĕdja koemoerĕb lahir batin.

Eta Sapri djeung Nji poetri pikirna hanteu bèda, saroewa bògòhna, wantoe anoe geulis djeung noe kasep, toeloej tjalik ngarèndèng doewaăn di masigit, waktoe harita geus kadèngè sòrana ngagoeroeh ngoengkoelan nagara, kabèh djalĕma beuki katjida sijeuneunnana, rèhna galoedra geus datang. Barang galoedra ngoengkoelan ka Sapri, geuwat koe Sapri dipanah, kabĕnĕran keuna matana, galoedra kapijoehan ngoebĕng tiloehoer ka handap, ninggang kana nagara, sanagara Asibin katoetoep koe galoedra, teu lila galoedra toeloej baè paèh tina matihna panah raden Sapri.

VERTALING.

Reeds zeven etmalen waren er verloopen en de vorst sliep een oogenblik, toen droomde hij, dat er een engel tot hem afdaalde en hem vroeg: wel Indra Basoe, wat hebt gij voor moeielijkheid of wat is uw begeerte, dat ge in dezer voege handelt, komaan, deel het mij meê. Indra Basoe antwoordde: dat ik zoo handel, is, omdat ik in moeielijkheid verkeer, ik heb twee zoons, in schoonheid en kunde elkaars gelijken, ook heb ik ze beiden even lief, nu zit ik er meê verlegen, aan wien ik den troon zal afstaan, voor het geval de oudste tot vorst wordt aangesteld, wat dan met den jongsten, en gesteld dat ik dezen tot mijn opvolger maak, hoe dan te handelen met zijn ouderen broeder, zie, dat is de verlegenheid waarin ik verkeer, en nu wensch ik van U terechtwijzing te vragen.

De engel zeide: wel Indra Basoe, de zaak is gemakkelijk, nu moet gij ze laten reizen naar andere landen en dan moeten ze een parandoevrucht [1]) bemachtigen, ze ziet er uit zooals deze, die ik hier bij mij heb, hij, die de parandoevrucht machtig wordt, is bestemd om vorst te worden, en hij, die daarin niet slaagt, is de aangewezen persoon voor patih.

Hiertoe bepaalde zich de onderrichting van den engel en hij verdween vervolgens, terwijl de parandoevrucht door den vorst van Kòbat in zijn droom werd aangevat en vastgehouden. Ontwaakt zijnde, werd Indra Basoe indachtig aan hetgeen hij had gedroomd, toen hij echter met zijn blikken de vrucht in zijn hand zocht, was ze er niet. Als het ware van zijn zinnen beroofd door het uiterlijk der vrucht, die hij in zijn droom zag, begon hij te weenen. Teruggekeerd en in zijn paleis gekomen, beval hij den patih en zijn beide zoons te roepen, eerstgenoemde meende reeds de ongenade van zijn vorst te hebben beloopen, nademaal het dezen bereids gedurende tal van dagen niet had behaagd op de pasèban [2]) te verschijnen, zoomede hem niet had

1) Het is mij niet mogen gelukken zekerheid te verkrijgen welke vrucht wordt bedoeld. Ook geen enkele der inlanders, dien ik er indertijd over sprak, kon mij helpen. Is het wellicht de paradijsvrucht?

2) Benaming, in de Preanger, van een, aan de voorzijde, geheel open gebouw. in de nabijheid der regentswoning. Sommige dienstzaken worden er geregeld of afgedaan, en zijn er daarom doorgaans een of meer inlandsche ambtenaren present.

ontboden, hij meende al dat de vorst op hem vertoornd was. Toen de gandek [1]) kwam van de lĕbĕt [2]), zeide de patih tot Sapri en Indra Bangsawan, oedjang's [3]), nu worden wij door Uw vader naar zijn paleis ontboden, komt, laten we onze opwachting gaan maken.

Daarop begaven zij zich naar de lĕbĕt, waar zij den vorst vonden gezeten, de patih en de beide prinsen gingen in eerbiedige houding, met gekruiste beenen en saâmgevoegde handen voor hem zitten, zooals zij doen, die verlegen zijn. Daarop sprak de vorst, hoort eens, Sapri en Indra Bangsawan, nu wordt gij er door vader voorgespannen, in den afgeloopen nacht droomde vader namelijk dat een engel hem een parandoevrucht schonk van zoo uitnemende schoonheid, dat vader, door het voorkomen van die vrucht, als het ware zijn verstand kwijt is. Gijl. moet u nu begeven in den vreemde, om zoo'n parandoevrucht op te sporen, en gij moet ze machtig worden, zoolang gij ze nog niet hebt, moogt ge niet terugkeeren.

Het antwoord van zijn zonen luidde: ten allen tijde wachten wij slechts op vaders bevelen en wij smeeken slechts om vaders zegenbede, opdat we zeer spoedig mogen verkrijgen, hetgeen door vader wordt begeerd.

Daarop beschonk Indra Basoe zijn beide zoons met vorstenkleêren, en alvorens ze vertrokken, vermaande hij ze, zeggende: hoort nu naar mijn voorschrift en gedraagt er u naar, het zou kunnen zijn, dat gijl. van elkaâr afraaktet, voor het geval een van u beiden dan droomt, dat zijn broeder zich bevindt op een zinkend schip, zoo is zulks een aanduiding van ziekte en met allen spoed moet ge naar hem toe gaan, voor het geval gij droomt, dat de ander bekleed is met een vorstelijk gewaad en een kroon op het hoofd heeft, wees daarover niet ontzet of ontsteld, voorzeker zal hij inderdaad vorst zijn geworden. Dit is mijn instructie, vergeet ze niet.

Toen de vorst had geëindigd, verzochten Indra Bangsawan en Sapri verlof om zich te verwijderen, nademaal zij hun

1) Oedjang, volgeling, page.

2) Nevens [illegible] benaming, in de Preanger, van het eigenlijke woonhuis van den regent, en van daar, hier, voor dat van den vorst.

3) Betiteling van een knaap van aanzienlijke afkomst, ook vriendelijk of liefkozend naampje voor een knaap.

tocht wilden aanvaarden. Zulks toegestaan, gingen zij voorts met hun beiden op stap, ze waren als vorsten gekleed en hadden de wapens bij zich, die zij bij hun geboorte meê-brachten, t. w. Sapri een boog met pijlen en Indra Bang-sawan een zwaard. Buiten de hoofdplaats gekomen, liepen de knapen op goed geluk af voort, al maar door het woud, berg op, berg af, over heuvelen en door dalen, hun voed-sel bestond in het tot spijze voor menschen geschikte, dat zij onder weg tegenkwamen. Van vermoeidheid en doordien hij in zoo lang geen rijst had gehad, hetgeen ze aten be-stond namelijk slechts in spruitjes en jonge malsche blaad-jes van boomen en struiken, raakte Indra Bangsawan na-genoeg uitgeput, uit deernis met hem begon Sapri te schreien, ook de in dat woud huizende dieren hadden medelijden, ze kwamen alle voor den dag uit hun verblijven en vertoonden zich aan hen, die daar zoo ronddoolden.

Terwijl ze zoo met hun beiden al maar voortliepen door het woud, Sapri voorop en Indra Bangsawan achter hem, was het de wil des Allerhoogsten, dat het begon te rege-nen en te stormen, terwijl het daarbij zoo duister werd, dat men geen hand voor de oogen kon zien. Indra Bang-sawan en Sapri raakten van elkaar af, en liepen in tegen-overgestelde richting voort, eerstgenoemde zuidwaarts en zijn broeder in noordelijke richting, ze meenden echter, op dat tijdstip van geweldige duisternis, dat ze bij elkaâr waren. Nadat de regen had opgehouden en het zoo licht was geworden als over dag, keek Sapri om, maar Indra Bangsawan was er niet, met alle inspanning zag Sapri om zich heen, naar het noorden, naar het zuiden, naar het westen, naar het oosten, zijn broeder was er niet. Alstoen verrichte hij een gebed van twee rakaäts[1]) en liep vervolgens maar wederom voort, nog steeds door het woud, van het oogenblik af dat hij vertrok, had hij nog geen enkel dorp gevonden. Te lange laatsten kwam hij aan een stad, ze was echter als uitgestorven, geen sterveling was er te bespeuren. De naam van die plaats was Asibin, haar bewoners hadden zich, omdat een griffioen het op hen voorzien had, alle verborgen. Er ingegaan, was Sapri, on-

---

1) [illegible] **rakaät, buiging of houding, waarin men, bij het verrichten van het gebed, de voorgeschreven formulieren uitspreekt (Ar. رَكْعَة). Op zijn minst twee.**

derwijl hij zijn schreden richtte naar de moskée, sprakeloos van verbazing over deze stad, zoo fraai was ze, edoch zonder bewoners. Aan de moskee gekomen, gaf hij eenige slagen óp de gebedstrom, met dat hij zulks deed, hoorde hij in de trom vrouwenstemmen die schreiden. Op zijne vraag, „wie schreit daar binnen in de trom", kreeg hij ten antwoord: „ik, ik heb mij verstopt, omdat de griffioen het op mij gemunt heeft, sta mij bij, dood ten mijnen behoeve den griffioen, ook is het mijn begeeren uit deze trom te worden gelaten." Verbaasd maakte Sapri de trom open, zoo waar, daar vertoonden zich twee vrouwen voor zijn oogen, en kijk, het was eene dochter van den vorst van Asibin met haar ĕmban [1]). Al schreiende en om bijstand smeekende, omvatte de prinses Sapri. Deze zeide: het zij zoo, wellicht zal ik bij machte zijn U voor omkomen te bewaren, en zult ge mij, die in verdriet en nood zit, erkentelijkheid betoonen. Hierop antwoordde de prinses: ik geef mij ganschelijk aan U over en ben gezind U in allen deele onderdanig te zijn, niet slechts voor het uiterlijk, maar ook met het hart.

Sapri dacht er niet anders over dan de prinses, ze waren beide even verliefd, hij toch had een sierlijk voorkomen en zij was schoon en lieftallig. Daarop gingen ze naast elkaâr in de moskee zitten.

Daar hoorde men een zwaar geruisch boven de stad, alle menschen werden nog angstiger, nu de griffioen was gekomen. Op het oogenblik, dat hij zich boven Sapri bevond, schoot deze fluks een pijl op hem af en trof hem juist in het oog. De griffioen, bezwijmd geraakt, kwam al draaiende naar beneden en viel op de hoofdplaats, geheel Asibin werd door hem bedekt. Weinige oogenblikken daarna stierf hij, ten gevolge van de bovennatuurlijke kracht van Sapri's pijl.

Dan verhaalt de auteur verder, hoe onze held, als de redder der stad, onder allerlei eerbewijzingen naar den vorst van Asibin wordt geleid, die, na vernomen te hebben, dat Sapri een zoon is van den vorst van Kòbat en dus zijn neef, hem de prinses ten huwelijk geeft, zoomede

1) Volgelinge van een zeer aanzienlijke vrouw, staatsiedame.

tot troonsopvolger benoemt. Vervolgens keert hij terug tot Indra Bangsawan, en vervolgt, na gezegd te hebben dat ook dezen, toen het wederom licht was geworden en hij zijn broeder miste, niets anders overbleef dan op goed geluk af maar voort te loopen, in dezer voege:

[illegible]

[illegible]

ꦏꦏꦺꦴꦤ꧀ꦤꦏꦺꦴꦤ꧀ꦭꦤꦤꦸꦒꦼꦒꦼꦤ꧀ꦠꦸꦤꦤ꧀ꦢꦭꦭ꧈ ꦱꦶꦥꦤꦤꦸꦤ꧀ꦢꦧꦺꦴꦏꦺꦴꦒ꧀ꦒ

ꦭꦸꦔꦸꦒꦼ꧈ ꦱꦩꦶꦤ꧀ꦤꦢꦺꦴꦠꦺꦴꦏꦶꦤꦮꦲꦭꦶꦤꦭꦤꦃ꧉

꧋ꦏꦺꦴꦮꦶꦤ꧀ꦤꦸꦩꦸꦭꦸꦪꦸꦠꦸꦫꦸꦠꦺꦴꦱꦮꦤꦸ ꦮꦶꦠꦮꦠꦮꦶꦲꦶꦁ

ꦒꦼꦒꦺꦤꦸ꧈ ꦮꦤꦤꦏꦺꦴꦠꦸꦔꦸꦔꦸꦒꦼ꧈ ꦥꦧꦏꦸꦁ꧈ ꦱꦩꦺꦴ

ꦱꦸꦏꦏꦺꦴꦤꦸꦠꦸꦮꦶꦲꦶꦒꦺꦢꦸꦱ꧈ ꦥꦒ꧀ꦤꦠꦺꦴꦁꦤꦏꦏꦒꦠꦸ

ꦮꦶ꧈ ꦱꦩꦶꦤ꧀ꦤꦱꦱꦪꦱꦪꦤꦸꦤ꧀ꦢꦧꦪꦠꦺꦴꦱꦏꦺꦴꦁꦁ꧈ ꦏꦠ

ꦭꦸꦤꦸ꧉ ꦭꦒꦺꦒꦼꦒꦼꦤ꧀ꦠꦸꦤꦤ꧀ꦢꦭꦭꦢꦶꦏꦱꦏꦠꦸꦫꦸꦠꦺꦴ

ꦱꦮꦒꦸ꧈ ꦭꦶꦤ꧈ ꦮꦶꦪꦢꦸꦱꦠꦶꦢꦱꦧꦠꦸꦱꦸꦠꦮ

ꦮꦶꦪ꧈ ꦒꦺꦱꦧꦠꦒꦏꦮꦶꦪ꧈ ꦤꦸꦢꦧꦱꦠꦠꦸꦢꦏꦏꦮꦶ

ꦪꦮꦏꦶ꧈ ꦱꦸꦭꦸꦏꦏꦒ ꦱꦠꦸ꧈ ꦱꦩꦶꦤ꧀ꦤꦮꦶꦪꦏꦺꦴꦠꦸꦮꦶꦮ

ꦏꦼꦥꦤꦸ꧈ ꦤꦒꦤꦮꦶꦮꦶꦮꦶꦥꦁꦢꦶꦱꦺꦱꦪꦠꦺꦴꦱꦢꦸꦱ꧉

ꦠꦸꦫꦸꦠꦺꦴꦱꦮꦸꦮꦭꦤꦸ꧈ ꦤꦸꦁ꧈ ꦒꦺꦮꦶꦢꦸꦱꦠꦺꦴꦱꦮꦪ

ꦮꦪꦏ꧈ ꦤꦸꦢꦧꦱꦠꦶꦏꦺꦴꦁꦁ꧈ ꦮꦶꦥꦒꦼꦱꦠꦺꦴꦤꦸꦢꦧꦮꦤꦸ

ꦤꦸꦠꦺꦴꦤꦏꦏꦒꦤꦸꦁ꧈ ꦭꦸꦮꦶꦠꦒꦮꦶꦮꦶꦢꦸꦱꦠꦺꦴ꧈ ꦠꦸꦫꦸ

ꦠꦺꦴꦱꦮꦤꦸ꧈ ꦭꦸꦠꦸꦫꦸꦠꦭꦸ꧈ ꦒꦼꦏꦏꦒꦤꦠꦠꦸ꧉

ꦱꦮꦶꦠꦸꦱꦢꦥꦠꦺꦴꦥꦢꦤꦸꦱꦪꦤꦸꦥꦢꦥꦒꦠꦸꦮꦮ

ꦒꦸ꧈ ꦒꦸꦮꦏꦺꦴꦏꦶꦁꦤꦸꦤꦸꦱꦃ꧈ ꦱꦠꦸꦱꦢ꧈ ꦒꦼꦮꦶꦱꦢ

ꦥꦠ꧈ ꦏꦃꦪꦤꦸꦁꦃꦠꦠꦸꦮꦮꦒꦸ꧈ ꦭꦒꦺꦢꦶꦮꦏꦶꦱꦠꦺꦴ

ꦥꦏꦪꦠꦸꦮꦮꦒꦸ꧈ ꦱꦠꦺꦱꦠꦺꦴꦢꦏꦺꦴꦠꦏꦶꦠꦮꦶꦒꦸꦮꦏ

ꦠꦸꦮꦮꦒꦸꦥꦠ꧉ ꦏꦺꦴꦮꦶꦤ꧀ꦤꦸꦱꦠꦺꦴꦠꦸꦭꦸꦪꦶꦢꦤꦒꦼꦱꦱꦶ

ꦱꦪꦶ꧈ ꦭꦸꦮꦶꦮꦶꦏꦺꦴꦠꦠꦸꦮꦶꦮꦮꦶꦱꦮꦏꦺꦴꦏꦺꦴꦤꦸꦔꦸꦭꦸ꧈ ꦏꦺꦴꦏ

ꦱꦶꦏꦶꦏꦏꦏꦒꦒꦼꦪꦸꦒꦼꦏꦱꦸꦮꦥꦮꦤꦸ꧈ ꦤꦸꦢꦮꦶꦱꦠꦺꦴꦮ

ꦏꦪꦸꦮꦶꦮꦶ꧈ ꦪꦔꦸꦭꦸꦥꦏꦪꦠꦤꦸ ꦱꦶꦱꦮꦪꦶ꧈ ꦭꦸꦏꦒꦸꦮꦶ

ꦏꦏꦺꦴꦠꦸ꧉

TRANSCRIPTIE:

Teu lila aja noe katingali hidji roepa imah, toeloej di sampĕrkeun bari dek menta tjai keur nginoem. Ari geus deukeut, èta noe siga imah tèh manahòreng babantjong, tapi taja deui batoerna ngan èta baè. Indra Bangsawan loentang lantoeng didinja, bèh manggih hidji soemoer djĕrò, tjaina hèrang katjida, tapi taja timbana, taja roewas roewas atjan keur njijoek èta tjai. Tidinja Indra Bangsawan mikir, sapĕrkara teu kira kira nja hajang nginoem, kadoewana hiroep ògè nalangsa, da papisah djeung doeloer, hanteu poegoeh losna, samar bisa tĕpoeng deui. Geus kitoe pek baè ngagoebroeskeun manèh kana soemoer. Karsaning Goesti kang maha soetji, leungit soemoer, bèh aja nagara sarta Indra Bangsawan mĕnĕran kana lawang karaton, manahorèng èta tèh nagara djin islam, katĕlah nagara siloeman, ari noe djadi ratoe didinja, èjang Indra Bangsawan, Nji ratna Kòmala tèja, iboe radja Indra Basoe. Didinja gèhgèr

noe toenggoe lawang, ngarogrog ka Indra Bangsawan sarta pokna: hajoe, ijeu manoesa oerang peuntjit baè, sabab parèntah radja, tiap tiap aja manoesa kadijeu koedoe dipaèhan. Keur badami kitoe datang papatih djin, kijeu saoerna: ijeu manoesa oelah waka dipeuntjit, oerang senggakeun heula ka radja ratna Kòmala, mangkè koemaha timbalan radja, ajeuna mah oerang bawa heula baè. Tidinja toeloej Indra Bangsawan di bawa ngadeuheus ka radja djin, pok patih oendjoekan ka radja, hè Goesti, abdi njanggakeun ijeu hidji manoesa, réhna lĕbĕt ka nagara ijeu, ajeuna sadajadajana koemaha pangĕrsakeun Goesti, kaoela noen. Ladjĕng radja ratna Kòmala mariksa ka Indra Bangsawan, lahirna: sija manoesa oerang mana, saha indoeng bapa sija, djeung saha ngaran sija, koemaha sababna noe matak sija wani wani asoep ka nagara aing, ajeuna sija tangtoe dipaèhan, karana didijeu hanteu meunang aja bangsa manoesa. Indra Bangsawan ngawalon, noen Goesti, djisim abdi sadajadajana, koemaha pangĕrsaken Goesti, wirèh abdi koemawantoen lĕbĕt ka nagara Goesti, doepi ngaran djisim abdi Indra Bangsawan, poetra Indra Basoe, radja nagara Kòbat. Awitna ama tèh ngimpèn aja noe mèrè boewah parandoe, roepana teu kinten nja saè, saoer ama, djadi ama tèh kaèdanan koe èta boewah parandoe, ladjĕng miwarang abdi nèjangan boewah parandoe, nanging abdi mah teu oeninga di roepana boewah parandoe tèh. Tidinja abdi toeloej leumpang djeung ĕngkang Sapri, doepi di tĕngah leuweung papisah, hanteu kantĕnan losna, tina margi kataradjang hoedjan sarĕng pòwèk, noe mawi abdi dongkap kadijeu, jaktosna nèjangan ĕngkang Sapri, soegan kapĕndak deui.

Geus kitoe Indra Bangsawan dirontok baè koe radja ratna Kòmala, bari ditangisan sarta lahirna: amboe amboe koetan oedjang tèh poetra Indra Basoe, ari Indra Basoe tèh anak èjang, ka oedjang djadi intjoe, ajeuna oedjang soekoer pisan datang kadijeu, montong dipakè soesah prakara èta mah boewah parandoe, èjang anoe bòga tèh, sarta tangtoe dibahankeun ka oedjang, dèk hajang naon baè, aja di èjang mah, tapi oedjang oelah waka balik tjitjing baè heula didijeu. Indra Bangsawan ngawalon soemangga. Tidinja Indra Bangsawan di tjandak ka boemi, di paparin pangangò anoe araloes, geus tĕtĕp di èjangna di

Padangantabirahi nagara djin islam sarta leungit doeka timboel soekana.

VERTALING.

Lang duurde het niet of hij kreeg iets, dat op een huis geleek, in het gezicht, en met de bedoeling om wat drinkwater te vragen, ging hij er op af. Naderbij gekomen, bleek echter, hetgeen hem een huis had toegeschenen, een geheel alleenstaande babantjong [1]) te zijn. Vervolgens zoo wat ronddrentelend, kijk, daar vond hij een diepe put met zeer helder water, maar een emmer ontbrak, geen enkele roewas [2]) zelfs, om het water meê op te scheppen, was voorhanden. Toen ging Indra Bangsawan aan 't bedenken, vooreerst, dat hij ontzettend verlangde om te drinken, ten tweeden, dat, zoo lang hij leefde, hij ook hartzeer zou hebben, als zijnde gescheiden van zijn broeder, die spoorloos was verdwenen, terwijl het zich niet liet aanzien, dat hij hem weêr zou aantreffen. En na deze dingen zoo bedacht te hebben, stortte hij zich in de put. Het was het welbehagen van den hoogheiligen God dat de put verdween en plaats maakte voor een hoofdplaats, zoomede dat Indra Bangsawan juist terecht kwam voor de deur van het paleis. En die hoofdplaats: zie, dat was een stad der geloovige djins, ze droeg den naam van nagara siloeman [3]), de grootmoeder van Indra Bangsawan, de hier boven genoemde Nji ratna Kòmala, de moeder van vorst Indra Basoe, was er als vorstin gezeteld. In opschudding gebracht, staarden de deurwachters Indra Bangsawan aan, komaan, zeiden zij, laat ons dit menschelijk wezen van kant maken, want de vorstin heeft bevolen elk menschelijk wezen dat hierheen komt, te dooden. Terwijl ze zoo aan het delibereeren waren, kwam juist de patih, deze zeide: brengt dezen

---

1) Koepeltje met een, door pilaren gedragen, dak en staande aan den aloen aloen, het groote plein voor de woningen van regenten en distriktshoofden.

2) Zva. lòdong, bamboezen koker tot watervat, door een middenschot dat men liet zitten, en waaronder men de bamboe door- of afkapte, van onderen gesloten.

3) Nagara, hoofdplaats, stad.

[illegible] of [illegible] siloeman, benaming van een soort goede geesten, die op de bergtoppen huizen en onzichtbaar zijn voor den gewonen sterveling; ook zva [illegible] geest, elf, berggeest, enz.

mensch nog niet om het leven, laten wij hem eerst ter beschikking stellen van onze vorstin Kòmala, wij zullen vervolgens met hem handelen zooals zij zal bevelen, laten we hem nu maar eerst tot haar voeren. Daarop werd Indra Bangsawan in tegenwoordigheid gebracht van de vorstin, en zeide de patih: Goesti [1]), nademaal deze mensch hier in de stad is binnengekomen, stel ik hem ter uwer beschikking en wacht nu met blinde onderwerping af wat uw wil is. Ratna Kòmala vroeg toen aan Indra Bangsawan: „waar ben je vandaan, wie zijn jouw ouders en hoe heet je, wat is de reden dat jij je verstout hebt in mijn rijk te komen, nu is je dood zeker, want menschen mogen hier niet zijn." Indra Bangsawan antwoordde: „met uw verlof Goesti, in allen deele onderwerp ik mij aan uw welbehagen, nademaal ik mij verstout heb in uw rijk te komen; wat mijn naam betreft, die is Indra Bangsawan, ik ben een zoon van Indra Basoe, den vorst van Kòbat. De aanleiding (tot mijn komst alhier) is, dat vader droomde dat hem een buitengemeen schoone parandoevrucht werd geschonken, volgens zeggen van vader was hij half zijn verstand kwijt door die vrucht, toen beval hij mij om zoo'n parandoevrucht op te gaan sporen, hoe ze er uitziet, weet ik echter niet. Met mijn broeder Sapri ging ik vervolgens op reis, diep in het woud raakten wij echter van elkaâr af, en het is mij niet mogelijk te bepalen werwaarts hij ging, doordien we door regen en duisternis waren overvallen. Dat ik hier ben gekomen, waarlijk, dat was om mijn broeder Sapri op te sporen, het kon toch zijn dat ik hem terugvond."

Toen Indra Bangsawan had uitgesproken, sloot ratna Kòmala met hevige gemoedsbeweging hem in de armen, en zeide, terwijl ze hem met haar tranen besproeide: „hoe! wat! zijt gij een zoon van Indra Basoe, deze is mijn zoon en zijt gij dus mijn kleinzoon. Nu oedjang, uiterst dankbaar en gelukkig ben ik dat ge hier zijt gekomen, maak je maar geen zorgen over die parandoevrucht, ik heb ze en zal ze oedjang zeker meêgeven, ook wat ge mocht verlangen dat is bij mij te vinden, maar terugkee-

1) Titel of betiteling van God en van den regent, in geschriften ook van een vorst of vorstin: Heer; Vorstin.

ren moogt ge nu nog niet, vooreerst moet ge hier blijven." Het antwoord van Indra Bangsawan was: „zooals U beveelt." Daarop nam zijn grootmoeder hem meê naar haar woning en beschonk ze hem met fraaie kleêren. Bij haar gevestigd, in het rijk van geloovige djins, Padang antabirahi, verdween zijn hartzeer en werd vervangen door blijdschap.

Het zal niet noodig wezen om verdere aanhalingen te doen, de aard van het verhaal zal men uit hetgeen meêgedeeld werd, voldoende kunnen leeren kennen. Kortelijks samengevat komt hetgeen verder volgt hierop neêr. Nadat Indra Bangsawan eenigen tijd bij zijn grootmoeder heeft doorgebracht, zegt deze hem op zekeren dag dat hij zich moet begeven naar Padang antabĕrmana. Zooals men zich zal herinneren, regeerde daar, evenzoo als te Asibin, een halfbroeder van Indra Basoe, den vorst van Kòbat. De vorst van Padang antabĕrmana had als prijs zijn dochter tot vrouw uitgeloofd aan hem, die er in zou slagen zekeren reus te dooden, die haar wilde verslinden. Voorzien van een tooverbaadje, dat de eigenschappen had de menschen bekoord van den drager te maken, zoomede, indien hij zulks verlangde, hem, ook naar het verst gelegen punt, in een oogenblik te verplaatsen, toog hij op weg. Te Padang antabĕrmana gekomen, begeeft hij zich in dienst van een winkelier, daar ziet de prinses hem en neemt hem meê in haar gevolg, nadat zij hem, ingevolge zijn verzoek, beloofd heeft een geitenbok zoomede een geit te zullen schenken.

Zij houdt haar belofte, en deze dieren vermenigvuldigen zoo sterk, dat hij weldra een kudde van ongeveer driehonderd geiten bij elkaâr heeft, waarmeê hij dagelijks in het bosch gaat om ze te laten grazen.

Onder die bedrijven, krijgt de vorst van Padang antabĕrmana een hevige oogziekte. De sterrewichelaars geraadpleegd, deelen hem mede, dat hij genezen zal door het gebruik van melk eener tijgerin, die voor het eerst geworpen heeft, ook zeggen zij hem nog, dat zijn dochter niet de prooi zal worden van den reus, want dat deze gedood zal worden door een koningszoon.

Aan de negen pretendenten naar de hand der prinses, ze waren met hun troepen buiten de stad gelegerd om den reus te bevechten, doet de vorst nu weten, dat wie hem

melk bezorgt van een tijgerin, die voor de eerste maal wierp, zijn schoonzoon zal worden. Met elkaâr in het woud getrokken, worden ze door Indra Bangsawan beetgenomen, die hen geitenmelk in de handen stopt, terwijl hijzelf de verlangde melk, met behulp van zijn grootmoeder, aan den vorst levert.

Deze gebruikt ze, geneest, en doet de prinses en Indra Bangsawan door het huwelijk verbinden. Laatstgenoemde slaagt er vervolgens in den reus te dooden, van welke heldendaad de bovengenoemde negen vorsten zich eerst de eer willen toeëigenen. Verwoed dat hen dat niet gelukt, rusten zij zich ten strijde toe en doen een aanval, maar worden met behulp van Indra Bangsawan geheel verslagen. Laatstgenoemde, daartoe genoodzaakt door zijn vrouw, die hem zijn tooverbaadje ontfutselt, bekent vervolgens wie hij eigenlijk is.

Raden Sapri bevindt zich intusschen nog altijd te Asibin. In zekeren nacht droomt hij, dat zijn broeder zich bevindt op een zinkend schip. Indachtig aan de instructie, die hij kreeg van zijn vader, haast hij zich op reis te gaan om zijn broeder op te zoeken. Te Padang antabĕrmana gekomen, vindt hij Indra Bangsawan inderdaad ziek, evenwel deze herstelt spoedig, en nadat de broeders elkaâr hun wedervaren hebben medegedeeld, begeven zij zich naar hun grootmoeder te Padang antabirahi, die hen onder meer geschenken de bewuste parandoevrucht geeft. Zij schenkt die echter, vermoedelijk omdat hij de oudste is, aan Sapri, en dus niet, zooals zij vroeger althans had laten doorschemeren te willen doen, aan Indra Bangsawan.

Bij hun vader te Kòbat teruggekeerd, bieden de broeders hem de vrucht aan. De oude vorst erkent ze als geheel gelijk aan die, welke hij in zijn droom zag, en benoemt vervolgens Sapri tot zijn opvolger. Indra Bangsawan, zoo bepaalt hij verder, zal patih worden in het rijk van Kòbat.

Hoewel niet onbelangrijk en voor den inlander om velerlei redenen aantrekkelijk, kan de „Geschiedenis van Raden Sapri" toch niet de vergelijking doorstaan met de „Geschiedenis van Soepĕna", waarvan de tekst in 1881 door mij is uitgegeven. In laatstgenoemd geschrift vindt men karakterteekening, ook heeft het een bepaalde strekking, die de

auteur ten slotte, als de moraal van zijn boek, duidelijk uitspreekt [1]). Beide, karakterteekening en nuttige les, mist de Geschiedenis van Raden Sapri, ze werd alleenlijk opgesteld om te amuseeren.

ZWOLLE, Februari 1883.

1) Bladz. 77.

BANGSA TJARA.

Madoereesche dongeng.

TEKST, VERTALING EN AANTEEKENINGEN

DOOR

A. C. VREEDE.

[illegible]

[illegible]

VERTALING.

Er wordt verteld, dat Bangsa Tjara (zijne vrouw) Raga Pasmi zocht te bepraten (en met zijn vertrek te verzoenen, zeggende): „jongere zuster, gij moest op het huis passen als ik weg ben, want ik heb last gekregen van den vorst

om herten te gaan jagen op het eiland Mandangèn; gij moet niet van huis gaan, en bid tot Allah, dat mij heil en welzijn worde geschonken, dat ik spoedig de herten bekome en binnenkort naar huis terugkeere." Raga Pasmi zeide: „als gij van huis gaat, dan wil ik u vergezellen; ik kan het niet van mij verkrijgen om achter te blijven; in leven en sterven wil ik bij u zijn, ik kan mijne liefde voor u niet bedwingen; hier en hier namaals laat ik mij van u niet scheiden, ik heb er geen vrede meê om door u achtergelaten te worden, ten einde bij u te zijn als gij ziek of ongesteld mocht worden." Deze woorden bracht zij weenende uit. Toen nam Bangsa Tjara haar op en droeg haar naar het slaapvertrek, haar liefkozende en teedere woorden toesprekende: „ik zal niet lang op het eiland Mandangèn blijven," dit zeggende kuste hij haar en streek over hare borst... Er wordt niet verder verteld van deze liefkozingen.......

Toen Raga Pasmi zoo (vast) sliep als een doode, kleedde Bangsa Tjara zich aan om te vertrekken. Maar hoewel Raga Pasmi door haar vasten slaap er geen bewustzijn van had, nam hij toch afscheid van haar met de woorden: „Nu dan, jongere zuster, ik ga naar het eiland Mandangèn; als gij ontwaakt, ween dan niet, en de twee honden neem ik beide meê." Den geheelen weg langs liepen de honden Tjĕplok en Tandoek onafscheidelijk de een vóór, de ander achter Bangsa Tjara.

AANTEEKENINGEN.

De reden, dat ik een gedeelte dezer geschiedenis heb gekozen om een klein staaltje te geven van de Madoereesche literatuur, is voornamelijk hierin gelegen, dat de Bangsa Tjara schijnt te behooren tot een der meest geliefde dongengs of volksverhalen der Madoerezen. Merkwaardig is het, dat ik van dit verhaal tot nog toe alleen prozabewerkingen heb ontmoet, terwijl het toch niet aan te nemen is, dat daarvan geen zou bestaan in tĕmbang (versmaat) opgesteld; of liever het is zeer onwaarschijnlijk, dat het niet oorspronkelijk in gebonden stijl zou zijn vervat, daar toch de Madoerezen evenals de Javanen en Soendanezen bij voorkeur versmaat gebruiken. Omtrent den tijd der vervaardiging mis ik alle gegevens; één der afschriften dagteekent van omstreeks het jaar 1850.

Ten einde althans eenig denkbeeld te geven van het Madoereesche taaleigen, laat ik hier volgen de afwijkingen van de Javaansche grammatica voor zoover die in deze Madoereesche [Javanese script] (staal *of* proeve) worden gevonden.

Ten opzichte der klinkers ziet men dat daar, waar het Javaansch een *i* heeft, in het Madoereesch een *e* voorkomt: Jav. [Javanese script] Mad. [Javanese script] Jav. [Javanese script] Mad. [Javanese script] e. z. v. Omgekeerd daarentegen Jav. [Javanese script] Mad. [Javanese script] Jav. [Javanese script] Mad. [Javanese script]

Voor de *oe* der Javaansche woorden [Javanese script] [Javanese script] heeft men in het Mad. de *o*, nl.: [Javanese script] [Javanese script] Voorbeelden van het omgekeerde treft men in dit stukje niet aan. Ter aanvulling diene het Jav. [Javanese script] [Javanese script] [Javanese script] in het Mad. [Javanese script] [Javanese script] [Javanese script]

De zachte medeklinkers, en de tongtrillers *r* en *l*, als zij op een zachten medeklinker volgen, worden meestal met de zachte klinkers *i* en *oe* uitgesproken. Zóo [Javanese script] Jav. [Javanese script] Jav. Mad. [Javanese script] *uitspr.* goelieng, [Javanese script] Jav. [Javanese script] Jav. Mad. [Javanese script] (*uitspr.* gĕrieng).

Daarentegen de harde medeklinkers met de scherpe *e* en *o*: [Javanese script] Jav. [Javanese script] [Javanese script] Jav. [Javanese script] [Javanese script] Jav. [Javanese script] [Javanese script] Jav. [Javanese script] enz.

Wat de medeklinkers betreft: de [Javanese script] aan het einde van een Javaansch woord, ontbreekt bij datzelfde woord in het Madoereesch, bv. [Javanese script] [Javanese script] [Javanese script] in het Mad. [Javanese script] [Javanese script] [Javanese script] Daarentegen Jav. [Javanese script] [Javanese script] [Javanese script] in het Mad. [Javanese script] [Javanese script] [Javanese script]

Voor de Javaansche [Javanese script] heeft men in het Madoereesch de [Javanese script], zooals blijkt uit [Javanese script] Jav. [Javanese script] [Javanese script] Jav. [Javanese script] *enz.* behalve als overgang van de [Javanese script] of [Javanese script] tot de [Javanese script] b.v. [Javanese script]; voor de Javaansche [Javanese script] de [Javanese script] : [Javanese script] verkorting van [Javanese script] Jav. [Javanese script], behalve tusschen de [Javanese script] (of [Javanese script]) en [Javanese script] bv. [Javanese script] Jav. [Javanese script] [Javanese script] nl. [Javanese script] (of [Javanese script]) en [Javanese script] Jav. [Javanese script]

Voor de eindmedeklinkers [illegible] en [illegible] van Javaansche woorden heeft men in het Madoereesch dikwijls de [illegible] als: [illegible] Jav. [illegible] [illegible] Jav. [illegible]

De *woordvorming* geeft tot de volgende opmerkingen aanleiding. Een Madoereesche Madyavorm is [illegible] Ngoko [illegible] Het *persoonlijk voornaamwoord* van den eersten persoon luidt in het Madya [illegible] verkorting van [illegible] het Jav. [illegible]

De *transitieve* uitgang [illegible] is in het Madoereesch na een harden medeklinker [illegible] (of [illegible]), na een zachten, [illegible] (of [illegible]): [illegible] Jav. [illegible] de harde medeklinkers gaan gaarne in zachte over: [illegible], grondwoord [illegible]

Het *passieve* voorvoegsel [illegible] vindt men in [illegible] Jav. [illegible] [illegible] Jav. [illegible]

In plaats van het *Subjectief Passief* van den 1sten persoon Jav. [illegible], heeft het Madoereesch [illegible] *letterlijk:* „door mij wordt meêgenomen."

Waar de Javaan het grondwoord als substantief gebruikt, plaatst de Madoerees er gaarne het *voorvoegsel* [illegible] vóór, zóo: [illegible] Jav. [illegible]

Bij de vorming van het *Substantief denominatief* wordt de aanvangklinker van het grondwoord bij voorkeur niet saâmgetrokken; zie [illegible] van het grondwoord [illegible] (Vrg. hiermeê het in den aanvang voorkomende [illegible] voor [illegible]). In plaats van de *herhaling van een geheel woord* herhaalt de Madoerees de laatste lettergreep, bv. [illegible] herhaling van [illegible] ongeveer het Jav. [illegible]

Met den Javaanschen *Jussief* vorm komt overeen [illegible] [illegible] Jav. [illegible] doch een paar regels verder: [illegible] Jav. [illegible] Voor den *Imperatief* nl. heeft de Madoerees geen afzonderlijken vorm.

De *Jussief*vorm [illegible] dient om een *willen* of *zullen* uit te

drukken: [illegible] Jav. [illegible] — [illegible] Jav. [illegible] — [illegible] Jav. [illegible] ook wel waar wij met „om" vertalen: [illegible] „ik ben niet in staat om mijne liefde te bedwingen"; [illegible] „(en) kan er niet in berusten *of* kan het niet van mij verkrijgen om door u achtergelaten te worden."

Voor den *Vetatief* wordt in het Ngoko gebruikt [illegible] verkorting van [illegible] Jav. [illegible]

Voor den *Optatief* wordt gebruikt [illegible] met volgenden *Jussief* [illegible] Jav. [illegible]

Het *bezittelijk voornaamwoord* van den 3den persoon is achter medeklinkers gewoonlijk [illegible], soms ook wel (dialectisch?) [illegible] bv. [illegible] Jav. [illegible] Jav. [illegible] achter klinkers [illegible] De [illegible] die waarschijnlijk alleen dient om te verhoeden, dat men den openen medeklinker (de Jav. [illegible]) met den Javaanschen klank å zou uitspreken, wordt niet als medeklinker beschouwd; om die reden krijgt het Jav. [illegible] hoewel in het Madoereesch geschreven [illegible], den uitgang [illegible] achter zich nl. [illegible] Jav. [illegible]

De [illegible] van het *aanhechtsel* [illegible] (*objectief denominatief*) wordt bij de aanhechting van het bezittelijk vnw. 3e pers. kort: [illegible] Jav. [illegible]

Eindelijk zij nog opgemerkt, dat [illegible] overeenkomt met Jav. [illegible] zooals in het door Roorda uitgegeven Wajangverhaal (Pålåsårå, Panḍoe en Pandji) bl. 216 voorkomt, waar [illegible] wel zooveel als „willen" moet beteekenen; trouwens dit verhaal is dan ook afkomstig uit Oost-Java en biedt meer punten van overeenkomst met het Madoereesch aan. Het spraakgebruik voor sommige gevallen van [illegible] [illegible] in den zin van [illegible] is bekend.

Het woord [illegible] komt in dit verhaal voor ongeveer in de bet. van het Jav. [illegible] Ik heb het vertaald door: „ergens vrede meê hebben.”

Als aequivalent van het Javaansche *hulpwoord* [illegible] wordt in het Madoereesch gebruikt het *aanwijzend-betrekkelijk voornaamwoord* [illegible] waarvan een voorbeeld in [illegible] [illegible] in het Jav. [illegible]

LEIDEN, Juni 1883.

LOSSE OPMERKINGEN OVER HET BALINEESCH

DOOR

R. VAN ECK.

Op de linguistische kaart van den Neêrlandsch-Indischen Archipel neemt het *Balineesch* eene eigenaardige, ik mag er wel bijvoegen, hoogst belangrijke plaats in. Kan van de meeste indische talen, zoo niet van allen, gezegd worden dat zij, zooals ze thans in den mond des volks leven, gevormd zijn onder den invloed van zustertalen, inzonderheid geldt dit van de taal van Bali, die wij met het volste recht een mengsel van oud-Balineesch en oud-Javaansch noemen kunnen. Over de wijze waarop dit vreemde element zich zoo in de vox viva van het „Jong-Holland" onzer vaderen heeft weten in te dringen, behoeft hier niet in 't breede te worden gehandeld. Overbekend toch is de geschiedenis van den machtigen invloed, dien de meer beschaafde *Hindoe-Javanen* vóór en tijdens den val van Mådjåpait op de aborigenes van Bali uitoefenden, voor wie zij in het klein werden wat de *wong Kling* in het groot gedurende eeuwen voor henzelven geweest waren. Ik zeg „in het klein", en denk daarbij niet zoozeer aan de betrekkelijk onbeduidende uitgestrektheid van Bali, in tegenstelling van het drie-en-twintigmaal grootere Java, als wel aan de geringere kracht, die van de voor een deel weer tot den vroegeren staat van polynesische onbeschaafdheid teruggekeerde Hindoe-Javanen kon uitgaan. Toch stonden zij nog hoog genoeg om als hervormers op te treden onder een weinig ontwikkeld, grootendeels barbaarsch volk, in wier oogen zij als „goden" waren, die enkel om te zegenen de

smalle Straat waren overgestoken. Als zulk een zegen accepteerde men zelfs het *kastestelsel*, waardoor de landskinderen, zonder meer, tot *Soedra's* — een woord later synoniem geworden met *panĕgĕn* of „lastdrager" — werden gestempeld. Wat wonder dan ook, dat evenzoo de taal der overheerschers, waarvan wij gelooven mogen dat zij zich toen reeds tot het later nog verder uitgebreide *Javaansch* ontwikkeld had, door de Balineezen werd overgenomen om, naast en in vereeniging met het oud-Balineesch, de taal van het nageslacht te worden. Zoo ontstond dan ook hier eene *Hooge* en *Lage* Taal, gelijk die tot op den huidigen dag in het Balineesch wordt waargenomen. Later volgde als van zelf de ontwikkeling van een *Madya* (middeltaal), die hier te minder kon worden gemist, omdat tusschen de *wong mènak* of adellijken, waartoe zoowel de *Ksatrya* en *Wèsya* als de *Brahmana* gerekend worden te behooren, al dadelijk de *Prabali* stonden, voor wie in de officieele wereld de *basa djaba* (L. B.) te laag en de *basa djĕro* (H. B.), te beleefd was. Tot deze *Prabali*, die, gelijk bekend is, den oud-balischen adel vertegenwoordigen, behooren tegenwoordig ook vele afstammelingen van gedegradeerde adellijken en anderen, die zich door hunne ook van Java bekende titels van *Bandèsa*, *Pasĕk*, *Kabajan*, enz. niet weinig boven de andere Soedra's — want dat blijven zij toch ook — verheven achten. Ook de omstandigheid dat vele leden van de laagste kaste zich invloed op het bestuur hebben weten te verschaffen, heeft later de uitbreiding van deze *Middel-taal* in de hand gewerkt. Op gelijke wijze zijn langzamerhand op ons eiland ook een *Kråmå-inggil*, gelijk het op Java heet, en een *hoftaal* in zwang gekomen, die uitsluitend uit Kawi bestaan en waarvan het aantal woorden zich regelt naar de grootere of geringere kennis, die de inboorlingen zich van dat oud-Javaansch, zooals het juister genoemd wordt, hebben eigen gemaakt. De bron daartoe leveren hun de talrijke van Java overgebrachte geschriften, die, hoewel niet altijd even goed begrepen en door latere afschrijving vaak schromelijk verminkt, tot op den huidigen dag eene hooge plaats in de schatting der Balineezen innemen.

Opmerking verdient, dat het zoogenaamd *Hoog-Balineesch*, waarvoor de inlanders geen bepaalden naam schijnen te

hebben, daar zij haar nu eens *basa singgih*, dan weer *basa poeri* of *natya*, en ook wel eenvoudig „taal der beleefdheid" (basa bakti) noemen, eenigszins anders wordt toegepast dan het Krâmâ op Java. Dr. N. VAN DER TUUK, die zich reeds sedert April 1870 met de studie van het Balineesch bezighoudt en van wiens kundige hand wij eerstdaags een *Kawi-Balineesch Woordenboek* mogen verwachten, heeft haar (zie „Korte Opmerkingen over Balineesch en Kawi" in Deel 17 en 18 van de „Bijdragen") [1], verdeeld in eene gewoon *Hooge* en eene *Voorname* taal, benamingen die ook in mijne „Eerste Proeve van een Balin. Holl. Woordenboek" zijn aangenomen. Onder gewoon *Hoog* verstaan wij dan de taal die, gelijk het Krâmâ op Java, in de toespraak tot meerderen te pas komt. Tot de *Voorname Taal* daarentegen behooren bepaaldelijk zulke woorden, waarvan het gebruik alleen geoorloofd is zoodra, onverschillig of men overigens *Ngoko* dan wel *Krâmâ* spreke, een lid van een der drie hoogste kasten, m. a. w. een wong mènak het onderwerp van het gesprek is. Dus iets als het *Krâmâ-inggil* der Javanen, met dit onderscheid alleen, dat deze taalsoort op Bali zich veel meer ontwikkeld heeft. Inzonderheid behooren daartoe al zulke woorden, die lichaamsdeelen, verrichtingen als *eten*, *slapen*, enz. en, in 't algemeen, privaatbezittingen aanduiden. Omgekeerd moeten de daaraan beantwoordende lagere woorden uitsluitend, maar ook altijd, gebezigd worden, wanneer er van Soedra's of met hen gelijkgestelde personen sprake is.

Zoowel de Hooge als de Voorname taal is aan het Javaansch ontleend. Wij mogen dit veilig stellen, ook al komen er enkele woorden in voor, die bij de tegenwoordige Javanen niet meer gebruikelijk zijn. Dat vele uitdrukkingen door de Balineezen in de beleefde taal zijn opgenomen, die op Java onder het *Ngoko* worden gerangschikt of, zooals ook voorkomt, daar zoowel *Ngoko* als *Krâma* zijn, is een natuurlijk gevolg van de positie door de Hindoe-Javanen tegenover hen ingenomen. Zelfs de meest vulgaire expressie uit den mond der half gevreesde, half vereerde vreemdelingen moet hun als iets liefelijks, iets schoons in de ooren

1) Voor de kennis van de taal der Balineezen zijn zeker ook hoogst belangrijk de losse opmerkingen van genoemden linguist, zooals ze hier en daar in de „Notulen" van het Bat. Genootschap voorkomen.

hebben geklonken. Diezelfde zucht om zich aangenaam te maken, dreef er hen toe om het aantal hooge woorden zooveel mogelijk uit te breiden, ook al moest daartoe de beteekenis van enkele uitdrukkingen gewijzigd of geheel véranderd worden [1]).

Ook in het *Laag-Balineesch*, veelal *basa djaba* of *basa tani* genoemd, hebben vele Javaansche woorden het burgerrecht verkregen. Voor het overige treedt hierin de eigenlijke volkstaal voor ons op, die, in den tijd van het verschijnen der Hindoe-Javanen, zeker nog geheel en al het karakter had eener in hare kindsheid verkeerende taal, maar zich later tot op hare tegenwoordige hoogte ontwikkeld heeft. Door anderen is reeds gewezen op de overeenkomst, die er tusschen dit Balineesch en de *Madoereesche* en *Soendaneesche* talen bestaat. Opmerking verdient evenwel, dat de taal die op enkele plaatsen in de binnenlanden door de zoogenaamde *Bali-aga*, gelijk men gewoon is de oorspronkelijke bewoners van Bali te noemen, en evenzeer op *Lombok* gesproken wordt, zeer van dit Laag-Balineesch afwijkt [2]).

Dat de Balineezen de taal der *Wong-Mådjåpait* — zooals zij hen bij voorkeur noemden, gelijk deze naam nu nog als tegenstelling van *Bali-aga* dienst doet — om zoo te zeggen zonder eenige studie hebben overgenomen, kan uit verschillende omstandigheden worden opgemaakt. O. a. blijkt dit uit hunne opvatting van het zoogenaamd *Oud-Passief* met ingelaschte lettergreep *in*, dat zij nu eens, waarschijnlijk toevallig, juist weergeven, dan echter weer als een grondwoord opvatten en er, om er een passief van te maken, hun *ka* (= Mal. *di*) voor plaatsen. Tegenover deze machinale navolging staat nu echter het opmerkelijk verschijnsel, dat het aldus overgenomen *Hoog-Balineesch* niet de grammatica van het Javaansch gevolgd is, maar zich door de inlanders in een Balineesch kleed heeft zien steken. Zoo, bij voorbeeld, krijgen de transitieve en causatieve werkwoorden,

---

1) Zie over dit onderwerp ook „Masor-singgih" van wijlen den Zendeling J. de Vroom, in het Tijdschrift van het Bat. Genootschap van Kunsten en Wetenschappen. Vergelijk ook het beneden vermeld „Voorloopig Verslag", blz. 5 volgg.

2) Vergelijk de Woordenlijst van Zollinger (Deel XXII van de Verhandelingen van het Bat. Genootschap) en mijne „Schets van het eiland Lombok", Aflevering 4 van het Tijdschrift voor I. T. L. en V., 1874.

om hier deze gebruikelijke onderscheidingstermen te behouden, niet den uitgang *i* of *aké (akěn)*, gelijk in het Javaansch. De Balineezen vormen ze zonder onderscheid, evenals in de Lage Taal, door middel van de achtervoegsels *in* en *ang* en spreken dus van *ngadikajang*, *njisipang*, *noenasin*, *nakènang*, *nakènin*, *ngrawoehang*, *ngoenggahang*, enz. Alleen de uitgang *akěn*, beter dan *aké* uit de Oud-Javaansche literatuur bekend, vindt men nu en dan in officieele stukken overgenomen [1]).

Ook hun letterschrift namen de Balineezen van de Javanen over. Grootendeels ten gevolge van de bij hen in zwang gebleven gewoonte om de karakters door middel van een scherp werktuigje, *pangoetik* geheeten, op geprepareerde lontarbladen in te griffen, hebben hunne letters een eenigszins anderen vorm dan de hedendaagsch Javaansche. Echter is het verschil niet zoo groot, of zij laten zich door iemand die met Javaansche handschriften vertrouwd is, na eenige oefening gemakkelijk lezen. Lastiger is voor dezulken misschien de gewoonte der Balineezen om de pasangan *h* niet *op* maar *onder* de lijn te plaatsen, terwijl hun *goehoeng* of *tjakra* ook gebezigd wordt om de *r* aan het begin van een nieuw woord aan te duiden, m. a. w. om de plaats te vervullen van de pasangan *r*, die deze inlanders niet bezitten. Verder komt in aanmerking de ietwat vreemde vorm van de gewone pasangan *s*, en evenzeer het veelvuldig gebruik door de Balineezen gemaakt van de *tedoeng* (Jav. taroeng) — om van enkele andere bij de Javanen in onbruik geraakte teekens niet te spreken — welk teeken de lange of geaspireerde *a* moet voorstellen. Als dan ook de hoogleeraar Kern (Bijdragen tot de T. L. en V. van N.-Indië, 3de Volgreeks, Deel VIII), beweert dat men, zoodra men Balineesche teksten gaat drukken, geen andere letters zal behoeven dan de Javaansche drukletters, dan zou ik mij daarbij alleen kunnen aansluiten onder voorwaarde, dat althans enkele nieuwe typen gegoten worden. Ik meen dan ook te weten, dat Dr. van der Tuuk er eveneens zoo over denkt en te Batavia reeds maatregelen genomen zijn om in deze leemte te voorzien.

---

1) Zie verder „Beknopte Spraakkunst bij de beoefening van de Balineesche Taal". Utrecht, Kemink & Zoon, 1874.

Eene proeve van Balineesch met Javaansche drukletters, waarbij de eigenaardigheden van de Balineesche hulpletters (tastra gegantoengan en tastra gègèmpèlan) behouden zijn, biedt ons het „Spel- en Leesboekje" van den inlander *Ranta*, gewezen leerling van de Kweekschool te Bandoeng [1]).

Boven sprak ik reeds met een enkel woord over de literatuur van Bali. In de Inleiding op de door mij uitgegeven *Mégantaka* („Verhandelingen" van het Bat. Genootschap, Deel XXXVIII) heb ik getracht duidelijk te maken hoe deze ongeveer is saamgesteld. De aldaar afgeschreven titels kunnen nog met eenige vermeerderd worden. O. a. met de *Soerapati* (zijnde de geschiedenis van den Balineeschen slaaf *Si Oentoeng*), waarvan het door mij afgeschreven exemplaar uit 365 koepletten in poeh *Dangdang goela* bestaat; de *Sapaksi paksi* (een soort van fabelboek), enz. De *Oendakan Pangroes*, de *Wasèng* en de *Prigel* zijn door mij als onderdeelen van de „Malat" vermeld, omdat ook de door mij geraadpleegde Balineezen ze als zoodanig opgeven. Dr. VAN DER TUUK [2]) wil de beide eersten echter als op zichzelf staande werken genoemd hebben, terwijl de *Prigel*, als tweede gedeelte van de *Ardjoena Pralabda*, niet op zijn plaats staat. Volgens denzelfden geleerde is de door mij onder N°. 35 vermelde *Rangdèng Dirah* (bij hem *Djirah*) slechts een andere naam voor de *Tjalon Arang* (N°. 20). Daar ik, blijkens de noot op blz. X van genoemde Inleiding, dit geschrift, mij door verschillende personen onder dien titel genoemd, niet in mijn bezit had (wat mij nu niet verwondert), kon ik over de juistheid der opgave niet oordeelen. De inlanders hebben meer de gewoonte om hetzelfde werk met verschillende titels aan te duiden en men kan maar niet altijd terstond daarop bedacht zijn, vooral niet als men weet, dat van enkele inheemsche geschriften „navolgingen" bestaan, die onder een anderen naam in de wereld gezonden worden.

Ten aanzien van enkele andere door Dr. NEUBRONNER VAN DER TUUK op de door mij uitgegeven geschriften (altijd het eerste wat van het eigenlijk Balineesch bekend werd) gemaakte aanmerkingen, veroorloof ik mij hier de

---

1) Batavia, Landsdrukkerij, 1874.

2) Zie zijn beoordeeling van mijn „Eerste Proeve van een Bal.-Holl. Woordenboek", in het Tijdschrift voor Indische T. L. en Volkenkunde, 1879.

vrijheid op te merken, dat men ten opzichte van de studie van het *hedendaagsch* Balineesch wel onderscheid heeft te maken tusschen wat in het *Sanskriet*, *Kawi* en *Javaansch* (om deze drie eens zoo naast elkander te plaatsen) orthografisch juist is, en den vorm, dien vele woorden in de thans heerschende schrijf- en spreektaal hebben aangenomen. Dit geldt ook van het door VAN DER TUUK gewraakte *hḍa* en *nḍoeḍoek*, welke woorden, zooals hij ook weten zal, door de Balineezen geregeld zoo, en niet met de dentale *d* geschreven worden. Natuurlijk heeft het zijn groot nut om afwijkingen in de taal op te sporen en zooveel mogelijk op haar rechte plaats terug te brengen. Dit kan zelfs als eisch gesteld worden aan iemand die, als Dr. VAN DER TUUK, zijn bijzondere studie van het Kawi op Bali maken wil. Voor de praktijk — en daarvoor schreef ik hoofdzakelijk Woordenboek en Spraakkunst — komt het er echter, mijns erachtens, minder op aan te weten hoe de inboorlingen spreken en schrijven zouden, waren zij beter op de hoogte van de etymologie hunner taal, als wel, welken zin in de wandeling aan dit of dat woord wordt toegekend. Dr. VAN DER TUUK weet meer van het Sanskriet en Kawi dan de geleerdste Brahmaan op Bali, maar dit verleidt hem wel eens, vrees ik, om het volk te laten spreken en schrijven, niet zooals zij zich dat aangewend hebben, maar zooals hij weet dat zij zouden behooren te doen. Zoo noemen de Balineezen de versmaat *dangdang goela* wel degelijk ook *langgak sangkara*, wat nu wel oorspronkelijk een schrijffout voor *gagak sarkara* is geweest, maar daarom toch niet, zonder meer, door ons mocht worden weggelaten.

Zooals reeds bij de uitgave van meergemelde „Mégantaka" en de later gevolgde „Bagoes Hoembara" [1]) door mij is opgemerkt, leveren de geschriften der Balineezen slechts hoogst gebrekkige bronnen op voor de studie van het nu levend Balineesch. Ook de werken van jongeren datum, zelfs de meest populaire, zijn schier zonder uitzondering opgevuld met oud-Javaansche woorden, die anders in de taal van het dagelijksch leven niet worden gehoord. Bovendien staat de gewoonte om bij voorkeur in dichtmaat te schrijven,

1) Bijdragen van het Kon. Instituut, 1875.

het recht begrip van de taal zeer in den weg. De beste hulp in deze hebben wij vooralsnog te wachten van de *brieven*, zooals daarvan een twintigtal achter mijne Beknopte Spraakkunst is opgenomen. Eene grootere verzameling van zulke over alledaagsche onderwerpen handelende bescheiden zou, vooral als men er in slaagde veel in *Laag-Balineesch* geschreven brieven machtig te worden, zelfs groote diensten kunnen bewijzen. Ook het bovengenoemd Spel- en Leesboek verdient in deze aanbeveling.

Onder de door mij t. a. p. vermelde werken komen ook de *Oesada* voor, waarvan ik dezer dagen een vrij kompleet en goed geschreven exemplaar, eigendom van het *Britsch Museum*, in handen heb gehad. De in deze pharmacopea Balica voorgeschreven medicamenten zijn hoofdzakelijk voor uitwendig gebruik bestemd. Toch komen er ook wel zoogenaamde drankjes of mengsels in voor, die door den patient genuttigd, liefst zonder te kauwen moeten worden doorgeslikt. Na de vermelding van de ziekte, waarvoor het middel dienen moet, volgt, met den gebruikelijken aanhef *Ong*, de mantra of tooverformule, die men heeft af te lezen zal het mengsel van *gamongan*, *kentjoer*, *pala*, *djahé*, *moesi*, *kĕtan* en *gadjih*, zooals, bijvoorbeeld, voor de kwaal *toedjoe* (zie Wdboek) is voorgeschreven, zijn uitwerking doen. Bedoelde mantra, waarvan de afgeleide vorm *memantranin* = over iemand of iets een mantra uitspreken, is bijna geheel in Kawi of oud-Javaansch vervat, waarom dan ook de juiste beteekenis zelfs door de balyans of geneeskundigen niet altijd even goed begrepen wordt.

Ik noemde zoo even het *Britsch Museum*. Uit een goede bron is mij bekend, dat in deze Instelling ook nog andere Balineesche handschriften bewaard worden, die waarschijnlijk in den tijd van Raffles en Crawfurd hunnen weg naar Londen gevonden hebben. Het zou zeker niet van belang ontbloot zijn, als wij eene volledige opgave van de daar aanwezige Mss. bezaten, om dan de lijst er van aan te vullen met wat hier in Holland — b.v. in Leiden, in de bibliotheek van de Utrechtsche Zending-Vereeniging, in de koloniale afdeeling van Natura Artis Magistra en elders — aan lontars is bijeengebracht. Geen twijfel of het geheel, waaraan ik uit mijne eigene verzameling nog menig num-

mer zou kunnen toevoegen, zou eene rijke verzameling vormen van meer of minder goed bewaarde werken en ons een denkbeeld geven van de uitgebreide literatuur, waarop de Balineezen bogen mogen [1]). Ook mogen wij ons er van overtuigd houden, dat hier en daar bij partikulieren nog ettelijke Balineesche handschriften als kuriositeit bewaard worden. Terecht toch is reeds door Dr. VAN DER TUUK ergens de opmerking gemaakt, dat tijdens de bekende Balische expeditiën menige *tjakepan* of *kropak* — gelijk de Hss. genoemd worden, naar gelang de aaneengeregen lontarbladen eenvoudig tusschen twee stukken bamboes besloten zijn of in een soort doos bewaard worden — onzen dapperen strijders naar patria gevolgd is.

Behalve van de twee door mij uitgegeven volksgedichten, bestaat er nog eene vertaling van de gagoeritan *Lingga Pĕta* en de kidoeng *hi Drĕman*, beiden van de hand van genoemden Zendeling DE VROOM, en opgenomen in het Tijdschrift van het Bataviaasch Genootschap. De taal van deze laatsten is voor een goed deel Laag-Balineesch.

Tot de onder de Balineezen in hooge eer staande werken behoort ook de van elders bekende *Wariga*, dat uit Indisch-polynesische bestanddeelen is saamgesteld en over de tijdrekening handelt, welk onderwerp door FRIEDERICH in zijn „Voorloopig Verslag van het eiland Bali" [2]) uitvoerig besproken wordt. Volgens de eigen verklaring van de inlanders ontbreekt aan dit werk, zooals zij het ontvangen hebben, o. a. het begin. Zij beweren zelfs met de aanleiding dier verminking bekend te zijn, en disschen ons daarvan het volgend verhaal op, dat ik hier om der kuriositeits wille, in den vorm zooals ik het uit den mond van een priester uit Boelèlèng opschreef, wil mededeelen:

„De vader van Bagawan Semiti", aldus vangt mijn berichtgever aan, „was matapa [3]) op den berg. Op zekeren dag bevond zich praboe Parikesit op de jacht en achter-

---

1) Ik zwijg hier natuurlijk van het *Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen*, dat door aankoop als anderszins in het bezit van een rijken schat aan Balineesche Handschriften gekomen is.

2) Verhandelingen van het Bat. Genootschap. Zie ook „Notulen" van 9 Juni 1874, blz. 61 v. Een exemplaar van de hier genoemde *Wariga* moet o. a. in de bibliotheek van Felix Meritus aanwezig zijn.

3) *Matapa* = Mal. *bertapa*.

volgde hij een hert. Zoo kwam hij bij den kluizenaar, wien hij om inlichting vroeg. De heilige man was echter juist midden in zijn gebed en kon dus geen antwoord geven. Praboe Parikesit daarover boos geworden, bond den tapa een naga (slang) om den hals en ging daarop zijns weegs. De slang, die naga *Taksaka* heette, vond het alles behalve prettig om zoo behandeld te worden en besloot den praboe op te zoeken en om te brengen. Praboe Parikesit, van hare komst onderricht, begaf zich naar zijn badkamer, waarvan hij de brug liet wegnemen en wachtte zoo de naga af. Daar de slang niet verscheen, ondervroeg hij de hem omringende ida's gĕdé (hoogepriesters) naar het oogenblik van haar vermoedelijke komst. De priesters raadpleegden hun *wariga* en gaven daarop een uur aan, doch, ziet! de voorspelling faalde. De zaak was, dat naga Taksaka, toen zij den praboe zoo op zijn hoede zag, zeer goed begrepen had dat haar list ontdekt was en zij haar eerste plan zou moeten opgeven. Niet wetende wat te doen, spoedde zij zich eindelijk naar de saptapatala om de hulp van *Anantabôga*, den vorst der draken in te roepen. Deze stopte haar nu in de kroos van een djamboe en veranderde zichzelf in een ida gĕdé, waarna zij met de vrucht in de hand een bezoek aan praboe Parikesit ging brengen. Zoodra de vorst den vreemden priester zag verschijnen, vroeg hij hem wie hij was. „Ik kom van het gebergte", luidde het antwoord, „en wensch Uwe Majesteit mijne opwachting te maken. Ik verschijn echter met ledige handen en verzoek Uwe Majesteit enkel deze djamboevrucht als een huldeblijk van Uwen dienstknecht aan te nemen." Praboe Parikesit, op niets verdacht, aanvaardde het geschenk, waarop de priester weer afscheid nam. Nauwelijks was hij vertrokken, of de vorst kreeg zulk een trek in de djamboe, dat hij haar haastig naar den mond bracht. Bij den eersten beet echter sprong naga Taksaka uit hare gevangenis, waarop zij hare natuurlijke gedaante herkreeg en in een oogwenk haren vijand had afgemaakt. Het gebeurde kwam ter oore van *Djanamédjaja*, vader van Parikesit (altijd volgens den verhaler), die daarover zoozeer in toorn ontstak, dat hij de priesters vloekte en bevel gaf om hunne nuttelooze *wariga* te verbranden. Aan dezen last werd onmiddellijk voldaan, doch niemand kon het helpen dat de wind

groote brokstukken naar Bali deed overwaaien, waar ze verzameld en tot een geheel bijeengebracht werden [1]).

Eene populaire navolging van de Wariga, bestemd om het volk het onthouden van de zoogenaamde goede en kwade dagen gemakkelijk te maken, is het geschrift *Patĕmoe-an*, waarvan tal van afschriften bestaan. Een door mij uit zes handschriften getransscribeerd exemplaar bevat 175 koepletten, waarvan 151 in *Djinada-*, 11 in *Adri-* en 13 in *Pangkoer*-maat zijn opgesteld. Hoewel het een volksboek moet heeten, is de taal echter ook al weer niet geheel Balineesch, zooals uit het volgende uittreksel blijken kan:

Lamoen ja masésa patpat
Brahma wotoné né m'wani
né h'loeh manoedjoe Indra
jèn kotjap lara satoewoek
twara loeroeng kap'gatan
dojan mati
pyanaké boesan-boesan.

Lamoen masésa lalima
jèn ja Oema néné m'wani
né h'loeh noedjoe Sri rĕko
twah m'lah ya satoewoek
s'gĕr dadi maskaja
b'win pipis
padi lyoe woema linggah.

Lamoen nĕmnĕm ya sésanya
Brahma wotoné né m'wani
lamoennja né h'loeh Jama
ala kotjapan maboegboeg
jèn ja s'gĕr koerang pangan
dojan s'dih
salah toenggal nĕmoe ala.

Lamoen papitoe masésa
Goeroe wotoné né m'wani
S'ri toedjoenjané wadon
m'lahé djani manĕroes

1) Volgens denzelfden priester van Boelèlèng zou *Sangyang Litjin* de vervaardiger van de Wariga zijn.

mak'lo-kĕlonja bagya
mandĕrisdis
tinggĕn dadi maskaja.

Een zeer populair geschrift is ook nog de, door enkele schrijvers zoogenoemde Balische „Duizend-en-Een-nacht-verhalen", bekend onder den naam van *Tantri* of *Tantrya.* De taal van dit werk, dat volgens Dr. VAN DER TUUK eene navolging is van het Oud-Indische *Kathasarit sâgara*, heeft echter niets balineesch aan zich, gelijk de lezer zich daarvan uit den aanhef van een in mijn bezit zijnd exemplaar overtuigen kan:

Woewoesen boepâṭi ring pattali nâgantoen\
Soebaga wirja siniwi kadjrihing sang smara [1])
ratoe sal'wâning djamboe warṣa di prâsamâ
toer kembang tawon\
Toewoe tan knèng ngapi prâtapa sang praboe
késya niroektya sadnjari sawyakti jan
Hari Wiṣnoe nitya ngewoela pingaris riḍâra
patra sang katong\

Volgens opgave van inlanders zouden er van enkele stukken uit deze Tantri Balineesche navolgingen bestaan, die mij echter niet onder de oogen zijn gekomen [2]).

De door mij t. a. p. onder N°. 5 vermelde gagoeritan *Djajaprana* is, wat het behandelde onderwerp aangaat, geheel Balineesch en zou voor eene bekwame pen de geschikte stof opleveren voor de samenstelling van een echt Indische roman. Het niet zeer uitgebreide werk draagt zijn naam naar den held van het verhaal.

Behalve de ook in het Voorloopig Verslag besproken *Agama* of wetboeken, [3]) die den grondslag vormen van het inlandsch recht, zooals het door de *kerta* (rechter, rechtbank) wordt uitgesproken, en de eveneens door mij genoemde *Pas'wara*,

---

1) In een ander Hs. *para*. De spelling is weergegeven zooals het Ms. haar heeft.

2) Sommigen rekenen daartoe ook de geschiedenis van den *Tijger* en den *Buffel*, een niet van geest ontbloote fabel, die, evenals de door mij onder Nos. 7 en 8 genoemde Gagoeritan, gericht is tegen de vermeende voortreffelijkheid der adelijken, inzonderheid der priesters.

3) Eene Hollandsche vertaling van het Wetboek *Déwa-danda*, is opgenomen in het Tijdschrift voor. I. T. L. en V.

bestaan er op Bali nog andere beschreven wetten, de zoogenaamde *Kerta-Sima*, wier inhoud — als ik dit hier ter loops mag bijvoegen — eene belangrijke bijdrage levert tot de kennis van de meer intieme huishouding der Balineezen. De voornaamste bepalingen van deze, door de inboorlingen als goud bewaarde kerta's zijn door mij, in vereeniging met den heer F. A. LIEFRINCK, onder den titel van „Gemeente- en Waterschapswetten op Bali" vertaald uitgegeven [1]). Aangezien bijna elk dorp zijn eigen Sima heeft, kan het door ons geleverde geen kompleet werk worden genoemd. Toch mogen wij 't er voor houden, dat het voornaamste daarin is opgenomen. Naar de taal te oordeelen, die over het geheel dezelfde is als van andere Javaansch-Balineesche geschriften, zijn deze Kerta-Sima bepaald door de Hindoe-Javanen ingevoerd. Ook om deze reden mag het verwondering baren, dat ons Gouvernement, dat steeds zooveel moeite met de regeling van het dorpsbestuur en het grondbezit op Java had en gedeeltelijk nog heeft, niet meer notitie daarvan genomen heeft. Te recht is in de Locomotief van 2 Maart 1867 de opmerking gemaakt, hoe o. a. uit de hier bedoelde Waterschapswetten blijkt, dat de wetgever op Bali dien van Nederlandsch-Indië vooruit is in het verzekeren der rechten van den landbouwer. Ook in de April-aflevering van het Tijdschrift van N.-Indie, Jaargang 1877, werd de aandacht op de Kerta-Sima gevestigd, doch 't is mij althans niet bekend, dat belanghebbenden van die aanwijzingen hebben gebruik gemaakt.

Daar ik hier hoofdzakelijk over de *taal* van Bali te spreken heb, zoo moge ook van deze Kerta-Sima eene kleine proef volgen. Ik kies daartoe de verordening op het vernielen of ontheiligen van bidplaatsen door menschen of vee:

Mwah tingkahing krama dèsa angyasin sanggar paryangan natar balé-agoeng jèn soekĕt doekoet alĕmpoeng sadjroning panjĕngkĕr baléagoeng, *jèn ana wong ngangon sampi k'bo djaran sadjroning panjĕngkĕr wnang kataban pan'boesé goengartta* 1000, *jan angonan ika ngroesak papĕtètan* (papètètan) *salwiring papĕtètan pilih toenggil angonan ika mangroesak wawangoenan krama dèsa balé babatoeran oendag lalĕngĕn kori w'nang angonan ika kambil olih krama dèsa*, *jèn wong doerdjana mangroesak papĕtètan anggĕmpal*

1) Tijdschrift voor Indische T. L. en V., deel XXIII, No. 3.

anikĕl kadi kang kotjap ring arĕp w'nang danda goengartta 2500\ *kang rinoesak moelih kadi koena djawining panjĕngkĕr balé agoeng*\

Onder de bepalingen op het *mĕnjĕpi*-feest, waarover in mijne „Schetsen van het eiland Bali" [1]) uitvoerig gehandeld is, komt ook de volgende voor:

M'wah tingkah makrama dèsa tatkala rawoeh panilĕm sasih kasangâ wnang amajoe walining goemi\ *angadakakĕn sasĕpèn*\ *tingkahing sasĕpèn woes maparatirta bandjaringa-bandjar pada di djoemahnja*\ *raris njĕpijang marga anginĕb lawang tan kawasa adalan ring marga t'kaning sahingon ingoné*\ *lyanan ring né w'nang masambang*\ *lawoet mamati g'ni manjĕpijang paon — w'nang masèmbé matĕpĕtin g'ring mad'wé laré doeroeng toetoeg kakamboehan*\ *w'nang madjati ring panjarikan m'wah ring né kajogya masambang*\ *w'nang masambang krama dèsa sarĕng panjarikan bandjar.*

De onder N°. 21 vermelde kidoeng *Istri Tandjoeng* of *Sri Tandjoeng* draagt zijn naam naar de heldin van het verhaal, de vrouw van den hoveling *Sida Paksa*, wier onschuldig vergoten bloed, evenals het water waarin zij zich het laatst gebaad had, door de goden in welriekend reukwerk veranderd werd, ten gevolge waarvan de plaats, waar de jaloersche echtgenoot zijne schoone wederhelft eigenhandig met zijn kris doorstak, sedert *Banjoewangi* (= welriekend water) genoemd is. De passage, die ons vermeldt hoe Sida Paksa zijne onschuldige vrouw naar eene ver afgelegen plek voert om haar daar den doodsteek te geven, luidt in mijn handschrift als volgt:

Sinasarak'ning alas agoeng
tan d'roeh ḍalan mangké
toemoengkoel as'moe tangis
Istri Tandjoeng amoewoes
ḍoeḍoe ḍalân sih kang wingoe
ki Sida Tapa oedjaré
adja sira mandĕg ikoe
iki ḍalan babĕnĕran
aglis praptèng ring Prangalas\

Aḍawatjaritanĕn dèningsoen
sat'kané mangkin
ring sétra ring gandamajing
toelang akèh atoempoek

1) Tijdschrift van N.-Indië, Augustus 1878 en volgg.

tjoetjoelik lawan toetoewoe
ḍangḍang woes katoerang mangké
toem'raping waringin koeroeng
ki Sida Tapa angoetjap
Nistri Tandjoeng lah mandĕgga\

Amandĕgga sarwi ngowah g'loeng
ginamĕlan mangké
woesnya ngoenoesakén kĕris
mangké p'djah dèningsoen
Nistri Tandjoeng lingnyamoewoes
adja soenagé pinatèn
soen amiting jaja iboe
moewah ring ḅapa akasa
iboe pritiwi kamoelan\

Kamoelan wètan lor lawan kiḍoel
Nistri Tandjoeng mangké
ring t'ngah ngatoerang bakti
sabdanira m'las kajoen
iboe kantoena poekoeloen
iki si olihé mangké
tanamintoehoe ring ngajoe
anganggo sakarĕp awåk
mangké moendoer analangsang\

Onder den naam van *kiḍoeng Adiparwa*, met het opschrift *toetoer Pandawa-wiwa*, bezitten de Balineezen nog een algemeen bekend geschrift, waarvan de taal iets meer balineesch is dan die van de voorgaande kidoeng, maar toch alweer niet genoeg om als handleiding te kunnen dienen. Het exemplaar, waarvan ik een afschrift heb kunnen nemen, bestaat uit 276 koepletten en eindigt aldus: *Poepoet sinoerat ḍawĕg ring dina S. K. Mĕdangkoengan titi pang. ping 9 sasih ka 8 rah o t. 9. Isakanya 1790.* Het stuk begint met de vermelding van *Basoeparitjara*, vorst van *Tjédi-wisaja*, die op een uitstapje naar het gebergte twee kinderen vindt, welke hij met zich naar zijn paleis neemt.

Sarawoeh ida sang nata
di soekoening kolagiri
katon anak tjénik dad'wa
makaronan lanang istri
padjĕmpang mangĕmpĕtin
paliman toekadé mahoeg
sang praboe kagyat mangaksi
Lantas njawoep rarénć kadjak kapoera\

Sarawoehé di ḍjro poera
kapratéka bĕtjik-b'tjik
sopatjaran radja poetra

ma-odalan tigang sasih
kotjapa soeba k'lih
né lanang liwating bagoes
kaloembrah mapasèngan
Siwasoepradana raris
sinoeng loenggoeh dipati mangkoe negara\

Né istri ajoené liwat
t'wara bina déwi Soetji
sampoen rĕké kalap GARA (?)
kadjuĕngang pramiswari
sang *Girikâ* kakasih
sang praboe égaring kajoen
djuĕking radja smarâ
tan lad rahina w'ngi
ngamong loeloet makaron di dj'ro pam'rĕman\

Kotjapa ida sang nata
s'dĕk *m*aboeboeroe anging
loenganė t'wara sag'rĕhan
sang Girikâ noe di poeri
t'wara sarĕng mangiring
tan kotjap lakoené sampoen
rawoeh rĕké ring ngalas
sang praboe kanggĕking ngati
m'toe ragan méling t'kèn sang Girikâ\

In de *Sijat Boelèlèng* (Gagoeritan No 33) wordt de aanleiding tot de eerste expeditie in 1846 door den inlandschen schrijver met de volgende woorden aangegeven:

Ada prawoe dagang saking noesa Djawa
karoesakan di Sangsit
lawoet kadjarahan
kadjarah tawan-karang
paglahannjané brasih
kadjoewang djoewang
ban Goesti K'toet Dj'lantik\

Dadi loemb'rah ortané t'ka ka Djawa
kahatoer ka Batawi
ring i toewan bĕsar
tingkahé sapoenika
t'wara méling mamitindih
ring pasobaja
i toewan bĕsar brangti\

Mahoetoesan ka Bali mangaba soerat
i Goesti K'toet Dj'lantik
sampoen kapitĕlas
ngĕnĕmin nampi soerat
kotjap moenjinnja di toelis
toewan bĕsar
né jan ia managih\

Sabab'watan prawoe né karoesakan
kadjarahan di Sangsit
tagiha mak'djang
toer ja ngatawangang
radja Boelèlèng tan tindih
ring pasobaja
né makĕk'ranan bĕtjik.

Doch thans voor het mij voorgestelde doel genoeg aanhalingen. De gegeven fragmenten zullen, vertrouw ik, voldoende zijn om den lezers met de taal dezer zoogenaamde volksgeschriften op Bali nader bekend te maken. Is eenmaal het woordenboek van Dr. VAN DER TUUK verschenen, dan biedt zich misschien de gelegenheid aan om enkele Handschriften, die het meest aan het Balineesch van het dagelijksch leven beantwoorden, van gebreken te zuiveren en als handleiding bij de studie van deze taal door den druk openbaar te maken. Tot zoolang stelle men zich tevreden met het weinige dat hier en elders daarvan kon worden medegedeeld.

OVER DE MALEISCHE PANTOENS

DOOR

DR. J. PIJNAPPEL GZN.

Al wie ook maar een oppervlakkige kennis heeft opgedaan van de Maleische letterkunde, heeft van *pantoens* gehoord. Behalve dat hij weet dat de Maleische liedjes doorgaans zoo genoemd worden, is hem misschien ook wel eens zulk een liedje voorgekomen en heeft hij zich kunnen overtuigen dat de pantoens werkelijk een zeer eigenaardig product van — poëzie durf ik nauwlijks zeggen, maar althans van rijmelarij zijn. Een rijmpje bijvoorbeeld als dit:

Tĕlor itik dari Sanggora pandan tĕrlĕtak dilangkahi,
Darahnja titik di Singapoera badannja tĕrhantar di Langkawi,

d. i. Eendeneijeren komen van Sanggora, een pandanus die op den grond ligt daar stapt men over. Zijn bloed vloeide te Singapoera, zijn lichaam ligt te Langkawi, — zoo als ik dit in mijn woordenboek op het woord *pantoen* gegeven en vertaald heb — zulk een rijmpje heeft veel van onzin en men kan nauwlijks gelooven dat de vertaling ons den zin der Maleische woorden goed teruggeeft. En toch, de bekende Maleische schrijver Abdoellah, bekend door vele geschriften, waarin hij toont een open zin te hebben voor Europeesche beschaving, al blijkt deze hem wel eens nog wat te machtig, die Abdoellah zegt immers zelf dat de eigenaardigheid van zulk een rijmpje juist hierin bestaat,

dat de beide eerste regels geen zin hebben. Maar desniettemin blijven wij hiervan zeggen: Credat Judaeus Apella! al leert ons zijn uitspraak dat vele pantoens, en zeker de zijne, zoo hij er gemaakt heeft, aan dat gebrek of die eigenaardigheid zullen te herkennen zijn.

Maar wat zijn dan eigenlijk die liedjes? De eerste meer uitvoerige beschrijving gaf Marsden in zijne spraakkunst (1812), wiens woorden de heer de Hollander in de eerste uitgaaf van de zijne (1845) aldus in het Hollandsch teruggeeft: „de Panton in verzen van vier korte regels met overspringende rijmen afgedeeld, is krachtspreukig en tevens puntig (*piquant*); maar de voornaamste hoedanigheid van dat gedicht is eene geestige zinspeling, ten doel hebbende om meer te kennen te geven dan door de woorden zelve wordt uitgedrukt. De twee eerste regels zijn zinnebeeldig, stellende soms éen, maar meermalen twee afzonderlijke beelden voor; terwijl de twee laatste van een zedekundigen, sentimenteelen, of verliefden inhoud zijn, en, zoo het schijnt, ter verklaring en toepassing van het zinnebeeldig gedeelte moeten strekken. Eene enkele maal doet zij dit inderdaad; doch over het algemeen is het verband zoo met duisternis omhuld, dat niet de minste overeenkomst tusschen de twee eerste en laatste regels te ontdekken is, en men bijna in twijfel geraakt of daarbij wel opzettelijk eenige samenhang bedoeld zij, of dat die slechts nu en dan bij toeval plaats hebbe. De Maleijers beweren intusschen dat de toepassing van het beeld, de spreuk, of de gelijkenis altijd nauwkeurig is; en dit wordt eenigermate bevestigd door de groote, zeker niet door blooten onzin te verwekken aandacht, waarmede de dichterlijke wedstrijden, welke tot deze versjes aanleiding geven, aangehoord worden, zoowel als door de wijze waarop men diegene toejuicht, welke, naar den smaak der hoorders de geestigste en treffendste zinspelingen bevatten". In de 5[de] uitgaaf der spraakkunst, 1882, 37 jaar later, lezen wij de volgende verklaring: „De Pantons zijn veelal minnedichten, die vroeger bij feestelijke gelegenheden bij wijze van beurtgezang voor de vuist werden gereciteerd of gezongen, hetgeen echter thans door den invloed der priesters grootendeels in onbruik is geraakt. Behalve wanneer zij in andere gedichten of geschiedenissen zijn ingevlochten, schijnen zij

zelden te zijn opgeschreven of althans liefst verborgen te worden gehouden. Het zijn coupletten van vier regels, waarvan de derde op den eersten en de vierde op den tweeden rijmt; daarenboven behooren de coupletten aan elkander gekoppeld te zijn, doordat men den tweeden regel van elk voorgaand couplet weder als eersten van het volgende neemt. De beide eerste regels bevatten een of ook wel twee beelden of leenspreuken of niets beteekenende gezegden, die tot elkander of tot de twee volgende regels gewoonlijk niet in het minste verband staan, behalve dat zij voor deze de eindrijmen aangeven. Het geheel, hoe geliefkoosd ook bij den Maleijer, is voor een Europeaan zeer onduidelijk en gewoonlijk niet te vertalen".

De verandering die de verklaring in de laatste uitgaaf der spraakkunst van den heer de H. ondergaan heeft, is vooral aan de geschriften van den genoemden Abdoellah en aan die van den heer Klinkert toe te schrijven, welke laatstgenoemde in de Bijdragen van het Instituut, derde volgreeks, dl. III, een opzettelijk stuk „over de Pantons of Minnezangen der Maleijers" gegeven heeft.

Zie daar dan het antwoord op de vraag die wij deden. Mag het ons bevredigen? Het behandelt vorm en inhoud, maar beschrijft die zonder ze te verklaren. Hoe kan het ook anders? De verklaring moet uitgaan van de woordverklaring. Zonder den naam dier versjes te begrijpen, bestaat er geen mogelijkheid ze behoorlijk te verstaan, integendeel, daar spraakgebruik gaandeweg verandert, zoodat bijvoorbeeld de heer Klinkert gelijk zou kunnen hebben, als hij beweert dat *pantoen* tegenwoordig geheel hetzelfde is als wat wij door minnedicht uitdrukken, raken wij hoe langer hoe meer het oorspronkelijke begrip kwijt.

Wat de verklaring van het woord *pantoen* zeer bemoeielijkt is dat het geheel op zich zelf staat, zoodat geen afgeleide vormen of beteekenissen ons den weg ter verklaring kunnen wijzen, terwijl toch zoowel de echt Oost-Indische vorm, als ook het ontbreken van eenig woord in niet Oost-Indische talen waaruit het zou kunnen verbasterd zijn, het als een goed Maleisch woord kenmerkt.

In de Taalkundige Aanteekeningen bij zijn Bataksch leerboek geeft de heer van der Tuuk een verklaring van den maleischen pantoen, die tot mijne verwondering nog te

weinig de aandacht getrokken heeft. Zij is wel waard dat ik de plaats in haar geheel overneem: „Dat het nuttig is, te weten, welke woorden gebezigd worden om een rijm aan te geven, behoef ik niet nader aan te toonen; immers ieder moet bij 't lezen van de vierregelige versjes, die de Batak als stijlfranjes overal te pas weet te brengen, in 't denkbeeld verkeeren, dat achter die woorden vrij wat steekt, en zich 't hoofd breken, een verband te zoeken tusschen de twee eerste en laatste regels. Daarbij wordt niet zelden van diergelijke rijmwoorden gebruik gemaakt, om den vreemdeling, als met eene soort van dievetaal, al heeft hij zich die taal nog zoo eigen gemaakt, te verraden en te verkoopen. Om dit met een voorbeeld op te helderen, verzoek ik den lezer zich eens in de Bataklanden te verplaatsen en verliefd te zijn op een bloempje van 't land. Nu heeft uwe schoonheid op een jongeling onder hare landgenooten 't oog laten vallen, en vreezende u als Europeaan of ijzervreter (dat op 't zelfde uitkomt) ronduit af te wijzen, tracht zij een minnehandel met hem te beginnen, maar, daar zij hem ongelukkiger wijze niet anders dan in uwe tegenwoordigheid kan te spreken krijgen, zal zij hem met een rijmpje, waarvan zij met opzet de twee laatste regels, die werkelijk iets beteekenen, weglaat, te kennen geven, dat hij haar niet onverschillig is. Zij zal hem dan b. v. toezingen:

> *rege rege ni appáng*
> *laklak ni sikkorú*,
> schudsel van eene (rijst-) korenmaat!
> bast van de *sikkoru* (zekere korensoort)!

en gij zult daaruit, al laat ge u die regelen letterlijk vertalen, niet begrijpen, dat zij uwen medeminnaar een liefdeverklaring doet, want die twee regels dienen slechts om

> *ibebere ni damáng*
> *anak ni namború*,
> Vader's zusters'kind,
> Zoon van vader's zuster!

d. i. zooveel als: mijn lief, mijn schat! aan te duiden, want op *regerege* rijmt *ibebere*, op *appang*, *damang*, op *laklak*, *anak* en op *sikkoru*, *namboru*. Ziedaar 't geheele

geheim van die vierregelige versjes (*oempama*). Slechts bij uitzondering is er een soort van verband te vinden tusschen de twee eerste en laatste regelen. Dat bovengemelde verklaring ook op de maleische *pantoen* toepasselijk is zal ieder in 't oog vallen."

Vooral met het oog op die rijmwoorden verdient ook de Javaansche *wangsallan* vergeleken te worden. Het woord wordt in het woordenboek aldus verklaard: een soort van charade of raadselspreuk in een versje, waarin op een raadselachtige wijze, voornamelijk door de laatste, of ook wel door de eerste, lettergreep van een woord op iets geduid wordt; terwijl dan in een tweede versje, *djawab* genoemd, gezegd wordt wat er bedoeld wierd. Ter verduidelijking hiervan voeg ik er de vertaling bij van enkele regels uit het 2e deel der Jav. Zamenspraken van den heer Winter, bl. 260. Het gesprek wordt aldaar gevoerd tusschen een Javaan, Kawitånå geheeten, en een Europeaan. K. zegt: Mijnheer moet weten dat die *wangsallans* veel op raadsels gelijken: [1]) de woorden er van hebben geen goeden samenhang; een samenhangenden zin heeft alleen het antwoord. Zoo, bijv. *oelĕr kambang kang selå panglawĕd gondå (oelĕr kambang* beteekent slang die in 't water zwemt, d. i. bloedzuiger *(lintah)*; *selå panglawĕd gondå*, wrijfsteen *(pipissan)* voor reukwerk), waarop het antwoord is: *bĕtahhĕnnâ toemĕkåå pati pisan*, breng hem in 't nauw tot den dood toe. — Dus, antwoordt de ander, dus neemt men dan van die woorden slechts het eerste stuk af, zoodat *lintah*, *tah* en *pipissan*, *pisan* wordt? — Ja, zegt K., men gebruikt alleen maar de laatste letters. Maar men gebruikt ook wel eens de eerste, zooals in *djådjå koedå* (borst van een paard) *djoeloekkè Praboe Ngalĕngkå* (bijnaam van P. Ng.) met het antwoord: *sadoså doså sampoen kawoelå anḍĕmmi* (zooveel mogelijk heb ik volgehouden). De bijnaam van den vorst van Ngalĕngka namelijk is *Dsså-moekå*, en de borst van een paard of elk ander viervoetig dier noemt men *anḍĕm*. Zoo gaat men te werk om een zin te krijgen. — Ik heb dus gelijk als ik zeg,

---

1) Een bewijs hiervoor leveren de Javaansche raadsels (*tjangkriman*), meegedeeld door J. Kreemer in de Mededeelingen van wege het Zendelinggenootschap XXVII, bl. 184.

antwoordt de ander, dat men de woorden die voor zulke *wangsallans* gebruikt worden, volstrekt moet kennen. Waren ze onverminkt, dan ware de zaak gemakkelijker; maar zoolang ik bijvoorbeeld niet weet welke de bijnaam is van den vorst van Ngalĕngka of hoe men de borst van een paard noemt, kan ik er niet op antwoorden en zijn het slechts losse klanken voor mij. —

Dat er tusschen de Javaansche *wangsallan* en de Bataksche *oempama* overeenkomst bestaat springt in 't oog. Beide zijn een vorm van geheimspraak, alleen duidelijk voor wie den sleutel bezit die haar verstaanbaar maakt. Onsamenhangende woorden moeten daartoe in andere veranderd, die klank en beteekenis aan de hand doen en wier samenstelling eerst een goeden samenhang en den bedoelden zin geeft, en weerkeerig worden de woorden van een zin door ze naar klank en beteekenis met andere te verwisselen zoo veranderd, dat zij voor onkundigen slechts losse klanken opleveren.

Maar v. d. T. zegt zeer terecht, dat wel aan ieder zal in 't oog vallen dat die verklaring ook op de Maleische pantoens toepasselijk is, ofschoon hij twijfelt of men in staat zal zijn in 't Maleisch een opgave te geven van woorden, die op bepaalde woorden het rijm aangeven. Doch de mogelijkheid daargelaten dat er vroeger regels voor de samenstelling der pantoens bestaan hebben en deze zelfs heden nog niet geheel vergeten zijn, zoo is hiermee toch de hoofdzaak nog niet gevonden waar het op neer komt. Zulke toestanden als v. d. T. ze ons voorstelt en die het gebruik van een geheime taal zeer verklaarbaar zouden maken, zijn zeker niet alledaagsch en ook niet voldoende om te verklaren hoe zulk een geheime taal in gebruik gekomen is. Ook vrees ik dat zoo iedereen ze verstaat — en als de eerste de beste Bataksche schoone en haar eerste de beste minnaar zoo dadelijk zamen met die woorden te recht kunnen, dan mag men dit er haast voor houden — het dan niet zeer juist meer is ze als een soort van dievetaal voor te stellen. Liever blijf ik in dien aanhef, dien eersten zin, een geheimzinnige uitdrukking zien, hetzij bedoeld om zijn gedachten alleen voor ingewijden verstaanbaar uit te drukken, of voorgesteld als raadsel of vergelijking, die iedereen met wat nadenken kan oplossen.

Zulk een spelen met klanken en woorden heeft in de jeugd der volken even als in die der individuen een groote aantrekkelijkheid en het verwondert ons niet dat wij die liefhebberij ook in de Oost-indische talen vinden. Met dat al zou het de vraag kunnen zijn of zij in dien vorm zich zoo geheel uit zich zelf ontwikkeld heeft en niet een navolging van elders is? Ook zou, al heeft zij zich ontwikkeld onder vreemden invloed, de kiem nogtans oost-indisch kunnen zijn. Hindoesche invloed althans is niet wel te loochenen. Wat er van namen is in poëzie dat is in den grond meestal Sanskrit; want woorden zoo als *wangsallan*, *pantoen*, en Arabische termen, zoo als er enkele zijn, hebben ook doorgaans aan vertaling uit het Sanskrit hun ontstaan te danken.

Als men ziet dat men *sloka* en *pantoen* wel eens voor synoniem verklaard heeft, hetgeen evenwel door anderen niet werd nagevolgd, dan zal men toch bij die namen een overeenkomst van zin moeten aannemen, waardoor die gelijkstelling, zoo zij al niet juist was, dan toch mogelijk werd. In het Javaansch is de *pantoen* niet bekend, wel de *sloka*, die daar met de *paribasan* in nauw verband gebracht wordt. Het blijkt zelfs dat de onderscheiding dier beide, zoo als Javaansche geleerden die maken, zeer willekeurig is. Kawitånå, de woordvoerder voor Winter, komt in de bovenvermelde Zamenspraken, op bl. 67, voor zich tot de slotsom, dat uitdrukkingen die een bedekten zin hebben slokas zijn, en paribasans zulke die dien niet hebben. Uitdrukkingen zooals bijv. een naald die in 't water verdwijnt, om de pogingen aan te duiden van iemand die moeite doet om de bedoeling van anderen uit te vorschen; zout dat in de zee geworpen wordt, voor vergeefsche moeite, zijn slokas, zegt hij; terwijl daarentegen een uitdrukking zoo als met zijn aandeel niet tevreden zijn, waar aandeel overdrachtelijk gebezigd wordt in den zin van levenslot, een paribasan is.

Beide die woorden zijn uit het Sanskrit genomen, in welke taal *sloka* couplet, *paribasa* verklaring beteekent. Daarnevens heeft men ook nog *goerindam's* en *ibarat's*; de eerste evenwel alleen in het Maleisch, in welke taal die naam uit het Tamil gekomen is, waarin het woord een verbastering is van het Skr. *grantha*, dat in beteekenis

vrij wel met *sloka* overeenkomt; in het Tamil worden de in oud schrift overgeleverde Sanskritsche dichtregels zoo genoemd, maar in het Maleisch is er, daar deze bijzonderheid van het schrift vervalt, geen billijk onderscheid tusschen beide woorden te maken, al geeft de Riouwsche dichter, de onderkoning Radja-Ali, dien naam aan een verzameling van spreukdichten of zedespreuken, die hij heeft uitgegeven in het Tijdschrift van het Batav. Gen. dl. 3. Want slokas zijn dikwijls ook zedespreuken en in het genoemde tijdschrift, dl. 23, geeft de heer de Clercq een aantal „sjairs en pantoens" onder den titel van „Perbaså Palembang", welk woord *perbasa* hij vertaald met „spreuken" en van het Javaansche *paribasa* hierin onderscheiden acht, dat deze meer spotdichten zijn, gene puntdichten, bevattende toespelingen zoowel op goede als op slechte handelingen. *Sjairs* en *pantoens* zal hij die versjes genoemd hebben naar den vorm, waarover later.

In het Javaansche woordenboek van den heer Roorda worden de woorden *sloka* en *paribasan* aldus verklaard: *sloka*, een figuurlijke uitdrukking of figuurlijk gezegde, om daarmee op een min of meer bedekte wijze iemand of iets overdrachtelijk of bij wijze van beeldspraak, te beteekenen; *paribasan*, een algemeen spreekwoord; ook: een tot bespotting op iemand of iets toegepaste uitdrukking. Zoo ook het Arabisch-Javaansche woord *ibarat*: overdrachtelijke, metaphorische, figuurlijke beteekenis; uitlegging; en met *pitĕmboengan*, d. i. uitdrukking, verbonden: een overdrachtelijke uitdrukking, zinspreuk.

De ware beteekenis van al die synoniemen, zoo als zij wel schijnen te zijn, is derhalve deze. Ieder uit het Sanskrit overgeleverd couplet is een sloka. Een paribasa is de verklaring van zulk een couplet, zoo als dit woord, *paribasja*, ook in Indische werken gebruikt wordt als naam van de verklaring die aan duistere regels wordt toegevoegd (Boehtlingk, Panini II, lii sqq.) Dit paribasa werd later vervangen door het Arabische woord *ibarat*, dat ook en eigenlijk verklaring beteekent, maar dan verder op die overdrachtelijke beteekenis, welke verklaring noodig had, is toegepast: juist zoo als dit met *paribasa* het geval geweest is. De vorm *paribasan* doet denken aan het wegvallen van een hoofdwoord, gelijk dit met zulke vormen

en in 't algemeen met bepalingen zoo dikwijls het geval is en wij er zoo even een bij *ibarat* ontmoet hebben, zoodat het hierdoor nog duidelijker wordt hoe *paribasan* op de geheele uitdrukking overging, waarin zulk een *paribasa* voorkwam. Een *paribasan* is dus eigenlijk alleen de verklaring van de sloka, het antwoord dat men krijgt, wanneer men de min of meer duistere beteekenis er van opgehelderd verlangt. Met een Arabisch woord noemde men dit gedeelte, toen het woord *paribasan* op het geheel was overgegaan, *djawab*, en wij zien hieruit hoe ook de Javaansche benaming *wangsallan*, antwoord [1]), ontstaan is,

---

1) *Wangsal* is een andere vorm van *wangsoel*, het tegenwoordige kråmå van *wali*; door dat namelijk de accent op de eerste lettergreep valt is in de laatste de *a* minder helder geworden en door den invloed van de *l* in *oe* veranderd. Het komt mij voor dat de verklaring van dezen kråmå-vorm niet buiten ons bereik ligt. Men zal namelijk ter verklaring van het verschijnsel dier vormverandering, die wij als kråmå kennen, het volgende moeten in 't oog houden. Het gebruik om voor vorsten niet dezelfde woorden te bezigen als voor gewone menschen is niet tot Java beperkt. Maar al sints oude tijden is het hier in sterke mate ontwikkeld. Men koos voor hetgeen den vorst toekwam niet alleen andere woorden dan de gewone, maar de zoo gebruikte werden dan als 't ware *taboe* en in het dagelijksche spraakgebruik niet meer toegelaten. En niet alleen dit, maar zelfs klanken die aan zulke woorden konden doen denken en wier gebruik dus oneerbiedig zou zijn, werden door andere vervangen: bleef dan ook de eigen vorm der woorden, waartoe die uitgang behoorde, in het gewone leven ongerept, eerst door dien veranderden uitgang werden zij geschikt gemaakt voor de ooren van den vorst. Zoo stel ik mij voor dat het bekende *bale*, wanneer men van de vorstelijke bale sprak, veranderd werd in *bangsal*, een woord dat in het Maleisch nog bestaat, maar dat in het Javaansch tegenwoordig nog slechts alleen in *bangsal witånå* en nog een paar benamingen van vorstelijke balé's en voorts in de gewone taal alleen als kråmå voorkomt en in *bangsoel* veranderd is; en ik acht het zeer mogelijk dat nu ook ten gevolge van die verandering van *bale* in *bangsal* alle woorden, immers die het meest voorkwamen of door toeval aan de beurt kwamen, die op *ali* of *ari* eindigden, dien uitgang met *angsal* verwisseld hebben: daaronder ook *wali*, in het Mal. *balik*. — Op een dergelijke wijs kunnen ook de uitgangen *ta* en *ra* voor oneerbiedig zijn gehonden, wanneer men tot den vorst sprak, daar zij aan voornaamwoorden van den 2en persoon herinnerden, die het onwelvoegelijk was jegens den vorst te gebruiken. — Om te raden naar het eerste woord dat aanleiding gaf tot een verandering die later algemeen werd toegepast, zal zelden zoo voor de hand liggen als bij *bale* (want zulk een reden zal het wel altijd zijn), maar zij zullen toch altoos beperkt moeten zijn binnen den kring van zulke die men zich kan voorstellen als het meest jegens den vorst gebezigd. En niet altijd behoeft een ander woord er voor in de plaats te zijn gekomen. Mij dunkt dat in de vormen der taal, wel te verstaan de Sanskritsche, middelen genoeg te vinden waren om zich te helpen. Zoo kon — maar ik geef dit voorbeeld voor niet meer dan het is, niet eens als een vermoeden, slechts als een voorstelling — zoo kon bij het toespreken van den vorst het woord *witjara* om dien uitgang oneerbiedig geklonken hebben en kan men een

dat even als paribasa van benaming van het tweede gedeelte op het geheel is overgegaan. De naam *goerindam* heeft alleen betrekking op den inhoud der aldus genoemde sloka's; men kan er die slokas door onderscheiden, die als 't ware uit den ouden tijd overgeleverde wijze lessen inhouden. Want sloka vindt men ook wel de pantoens genoemd en welke hun inhoud zij, minnedichten of epigrammen, dat doet aan die benaming niets. Dat de goerindam's Arabisch, d. i. alle regels op hetzelfde eindrijm, rijmen, is misschien conventioneel, in ieder geval willekeurig.

En nu ligt het voor de hand dat de Bataksche *oempama* en de Maleische *pantoens*, evenzeer tot die rubriek van de paribasans behooren. Het woord *oempama* beteekent in het Sanskrit beeld, en is uit deze taal ook in het Javaansch en het Maleisch overgenomen. Het Maleische *panton* is niets anders dan een verbastering van *paribasa*. Men heeft namelijk, zoo als in zulke samenstellingen zoo vaak geschiedt, het laatste deel der samenstelling weggelaten en daarna aan het woordje *pari*, in navolging van het Javaansch, den deftiger vorm *pantoen* gegeven.

Een pantoen is dus eigenlijk een couplet waarvan het eene gedeelte een beeld of iets minder duidelijks bevat dat door het andere wordt verklaard, onverschillig welke de inhoud zij, ofschoon het van zelf spreekt dat zulke beelden als toespeling gebezigd uit den aard der zaak haar eigen sfeer hebben [1]). Hieruit blijkt dat de vertaling, die ik van de boven aangehaalde pantoen gaf, eigenlijk geen verklaring is. De verklaring is deze: Sanggora is de verst afgelegen staat op de Oostkust van het Maleische schiereiland; of nu eendeneijeren, een bekende Oostindische lekkernij, vooral

---

Infinitief-vorm aan het woord gegeven hebben, zoodat het *witja(r)toem*, d. i. *witjantĕn*, werd. Of voor een woord als *prakara* kan de instrumentalis pluralis *prakabhis*, d. i. *prakawis*, of voor een als *tjarita*, na weglating van de *t*, de nominativus pluralis *tjaritās*, d. i. *tjarios*, gebruikt zijn om een wijziging van den uitgang te vormen. Genoeg wanneer ik slechts heb kunnen waarschijnlijk maken wat in beginsel voor de verklaring moet gehouden worden van de zoo raadselachtig schijnende kråmå-woorden en vormen.

1) Zou met den inhoud van zoovele sloka's, wanneer zij namelijk een toespeling bevatten, ook in verband staan dat het Skr. woord eigenlijk geluid, roep, kwade naam beteekent? en zou hierin dan verder een aanwijzing te zoeken zijn dat die sloka's ook in Indië oorspronkelijk slechts epigrammen waren op personen of zaken en hun metrum daarom later voor de epische gedichten gekozen is?

daar vandaan komen doet er in de hoofdzaak minder toe, de bedoeling is slechts een beeld van verren afstand te geven. Evenzoo geeft het volgende deel: een pandanus die vlak voor ons op den weg ligt, zoodat men er overheen moet stappen, een beeld van onmiddellijke nabijheid: en met het dubbele beeld is dus bedoeld dat de moord gepleegd werd op verren afstand van de plaats waar het lijk begraven is. Het is zeer wel mogelijk dat het beeld een nog verdere toepassing toelaat: dat het woord *batang*, hier boomstam, bij voorkeur op een lijk doelt, gelijk men datzelfde woord ook van het lichaam bezigt; dat zelfs juist de *pandan*-stam met opzet genoemd is; of dat ook eendeneijeren een aan de Maleijers bekend beeld bevat; zulke beelden zullen er in menigte zijn, die ons ontgaan en in andere pantoens de reden zijn dat de gansche vergelijking ons duister blijft. Het beeld kan ook door den klank ontstaan zijn, zooals in die Javaansche wangsallan's het geval is, en dan op die wijs, dat men aan mag nemen dat de klank dat beeld weer voor den geest brengt, in welk geval het halve couplet voldoende kon zijn om het geheele te begrijpen; maar eerst het verband der woorden, die het beeld samenstellen, geeft de verklaring van den zin dien men wil uitdrukken.

Is hiermee de beteekenis van het woord *pantoen* verklaard, de vorm dier rijmpjes verdient thans ons aandacht.

Sji'r, en niet *sjair*, zoo als zelfs door de Maleijers wordt uitgesproken, beteekent poezië, en, bij afleiding, ook gedicht. De gewone vorm der Maleische gedichten is die der nieuw Arabische of liever Arabisch-Perzische *roebai*, een oorspronkelijk Perzische dichtsoort, maar waarvan het Maleisch den naam niet kent [1]). Het zijn strophen van vier

1) Men vindt dien alleen, voor zoover ik weet, in de Kroon der koningen, waar ook nog meer niet altijd gelukkig geslaagde proeven voorkomen van vertaling in het Maleisch van andere dichtvormen, allen door de Hollander in zijne Handleiding opgegeven. Zij zijn, behalve die *Roebai*, *Matsnoewi*, die uit een aantal baits van gelijke maat maar met verschillend rijm voor elk paar halfregels bestaan. De naam *madah* (l. *madih*?) aldaar, op het voetspoor van den Maleischen schrijver, aan diezelfde dichtsoort gegeven, is geen naam van een dichtsoort maar beteekent allen lofdicht. *Qoetah*, lees *qiṭ'ah*, zijn gazel's, met dit onderscheid dat de eerste bait, waarvan de beide halfregels rijmen, hier ontbreekt. *Nazam* is geen dichtvorm en beteekent slechts samenhangend gedicht. *Gazal*, lees *gazel*, zijn gedichten met hetzelfde rijm op het einde van ieder regel en aanheffende met een bait waarvan ook beide halfregels dat rijm hebben. (Vrg. Rückert, Gr. Poetik und Rhetorik der Perser).

regels, van waar de naam *roebai*, vierregelig, die alle vier of met uitzondering van den derden regel, hetzelfde rijm hebben. Zij heeten ook *doebait*, insgelijks een woord dat in het Maleisch onbekend is, d. w. z. tweeregelig of eigenlijk uit twee *baits* bestaande, want die vier regels worden als halfregels beschouwd, hemistichen, *bait*, en de geheele strophe, de roebai, is dus een distichon en wordt ook altijd als zoodanig geschreven. Die onderscheiding tusschen regels en halfregels is intusschen niet als bloot formeel en willekeurig te beschouwen, want eerst een volle regel vormt een volzin en regels en volzinnen behooren gelijk op te gaan. Het metrum van de roebai is trochaisch en van vier voeten: de Maleijers weten van geen metrische voeten; zij maken van de vier voeten vier verheffingen, *arses*, en wel zóo dat deze meestal met de woorden samenvallen. De overeenkomst met het oorspronkelijke metrum der Germanen springt in 't oog.

De doebait dus is de gewone vorm van het Maleische vers dat in deze taal eenvoudig *sjair* genoemd, dezen naam ook aan dien vorm geven kon, wanneer hij van andere onderscheiden wordt, terwijl men dat woord ook met den naam van andere verzen verbinden en bijvoorbeeld van *sjair-pantoen* spreken mag, wanneer pantoens gemeend zijn.

Want naast de *sjair* staan de *pantoens* eigenlijk als andere dichtvorm. Dat zij de eenige zijn zou die er naast staat, mag men niet zeggen: vele liedjes toch zijn geheel anders dan een van die beide samengesteld. Het verschil van den pantoen-vorm met den gewonen bestaat hierin dat bij genen de halfregels om en om rijmen. Die wijs van rijmen is nu echter noch in het Arabisch, noch in het Perzisch in eenig vers te vinden. Wel laat de *roebai* toe, en het is zelfs een zeer gewone wijziging van dat vers, dat de derde halfregel niet rijmt met de eerste, maar dan doen het toch de drie overige zamen. Deze afwijking geeft dus voor het Maleische pantoen-rijm geen verklaring. Wij zullen deze daarom in het Maleisch zelf moeten zoeken. Wij moeten intusschen opmerken dat de *pantoen* eigenlijk in 't geheel niet aan dien vorm gebonden is. In de hikajats bij voorbeeld komen pantoens voor die uit een enkelen zin bestaan. In het stuk uit de Hang Toewa dat de Hr. Niemann in zijn Maleisch leesboek heeft opgenomen, vinden wij er

een paar zulke: *saperti pantoen: pagar makan padi*, en elders: *saperti pantoen: bawang ditimpa djambak*, waar dat woord *pantoen* dus niets anders dan spreekwoord beteekent en de gewone vorm, d. w. z. de berijmde vorm, er geheel aan ontbreekt. Het is nog maar een beeld, geschikt om in een pantoen-vorm uitgedrukt te worden, maar hier nog in bloot proza gegeven, evenals in het Javaansche de sloka's en paribasan's. En als men nu zulk een pantoen in rijm bracht en daartoe den zin vervormde door er zooveel mogelijk acht woorden van te maken, en daar dan de gedachte, die men door dat beeld uitdrukken wilde, op liet rijmen; dan kon er wel, omdat men den gewonen sjair-vorm voor den geest had, geen andere vorm te voorschijn komen dan die der tegenwoordige pantoens, t. w. de beide laatste halfregels moetende rijmen op de beide eerste, doch deze niet rijmende, moest het rijm overspringend worden van den eersten halfregel op den derden en den tweeden op den vierden.

Uit deze verklaring volgt dat men den sjair-vorm voor den ouderen te houden heeft en dat, wil men naar oorspronkelijk Maleische poëzie vorschen, men niet bij de pantoens te recht kan, maar de liedjes zal moeten onderzoeken die andere vormen hebben. De pantoens zijn alleen merkwaardig om de beelden die zij bevatten: deze zijn hun onderscheidend kenmerk, en ontbreken ze, dan mag de pantoen-vorm bewaard zijn, maar de geest is er uit.

Het streven om een pantoen in rijm te brengen heeft op zijn zinbouw natuurlijk grooten invloed gehad: het beeld, dat als hoofdzaak altijd voorop moet gaan om in den volgenden regel zijn verklaring te vinden — anders om dan wij gewoon zijn, maar een gevolg van de wijs waarop zij ontstonden — dat beeld is nu eens enkel in woorden gegeven zonder samenhang, dan weer in een samenhangenden volzin, elders in den vorm van vraag, en zoo voorts; willen wij den zin van een pantoen goed verstaan, dan storen wij ons aan dien vorm niet, maar vertalen haar op onze manier.

Doch niet alleen pantoens, spreekwoorden, zijn aldus in rijm gebracht; ook andere voorstellingen zijn zoo behandeld. De Sĕdjara Mĕlajoe geeft er verscheiden voorbeelden van, waar historische feiten in pantoen-verzen uitgedrukt en

zoo door het volk in het geheugen bewaard zijn, zonder dat daarbij van toespelingen sprake is, die de benaming zouden wettigen. Ofschoon de onderscheiding niet wordt volgehouden, schijnt toch het gevoel van het bestaan van zulk een onderscheid dergelijke rijmpjes liever *njanji*, liedjes, te hebben doen noemen.

En zoo zijn er een aantal pantoens, die geen pantoens zijn, maar alleen om den vorm dien naam dragen. Dit neemt intusschen niet weg dat wij verkeerd doen met ook niet bij den echten pantoen een soort van ontwikkeling te erkennen. Er is geen reden waarom wij die niet zouden willen zien bij voorbeeld in die langere of kortere pantoengedichten, waar, zoo zij naar den eisch zijn, het eene couplet zich aan het andere schakelt door te beginnen met een herhaling van den tweeden halfregel van het vorige. Hoe deze vorm ontstond, of die herhaling wellicht is op te vatten als een echo, die den spreker ten waarborg strekte dat hij door den ander begrepen was — want die repetitie alleen van het eerste gedeelte, geeft aanleiding om te veronderstellen dat ook hier oorspronkelijk slechts in beelden samengesproken werd, zoodat de tweede regel verviel en ook alle rijm bij het uitspreken [1]) was buitengesloten, en de samenspraak ook niet meer dan een vlug opvatten en beantwoorden of voortzetten van het voorgaande beeld was; of hoe men die herhaling ook te verklaren hebbe — zeker is het dat die vorm de manier aan de hand gaf om zich opwekkend met elkaar te onderhouden. En zulk een onderhoud, of het nu over de min of andere onderwerpen loopt, toont ons nu weder hoe een zelfde menschelijke aanleg zich op dezelfde wijs zoowel in de bewoners van het tropische Indië en Polynesië als in die van de boorden der Middellandsche zee of van de Tyroler Alpen geopenbaard heeft. Maar allengs verliezen de pantoens hun oorspronkelijk karakter en ontaarden zij tot niets beduidende platheden.

De beste weg om de ongekunstelde natuur te redden is ook hier dat men begint met haar te begrijpen om haar

---

1) Immers dat de kennis der rijmwoorden, ook al bleven zij onuitgesproken, tot behulp voor de bevatting of tot steun voor het geheugen kunnen dienen, bleek ons reeds vroeger.

dan verder zuiver te houden of te zuiveren. In plaats van voort te gaan met alles bij elkaar te halen wat inlanders ons onder dien naam gelieven op te disschen, doet men beter zich vooreerst te bepalen tot het bestaande en zijne krachten te beproeven om dat te verklaren, al moge het later blijken dat zij onvoldoende waren: hetgeen om de eigenaardige moeielijkheden, waarmeê zulk een verklaring gepaard gaat zeer dikwijls het geval zal zijn.

LEIDEN, Februari 1883.

GESCHIEDENIS VAN TADJOE'L MOELOEK EN PRINSES BAKAWALI.

DOOR

D. GERTH VAN WIJK.

Oprechte, standvastige min trotseert alle gevaren, getroost zich ellende en ontbering en overwint de grootste moeielijkheden, een der meest geliefkoosde onderwerpen van den Maleischen roman, is ook het thema van een in 1880 te Singapore gesteendrukt, door zekeren Moensji Sjech Mohammad Ali bin Machoem Ġrolam Hosain al Hindi uit het Indisch vertaald en vermaleischt verhaal, dat, door de Indiërs Madzhab 'Asjik genoemd, de lotgevallen van den prins Tadjoe'l Moeloek en de prinses Widjaja Mala of Gal Bakawali bevat. In proza en vrij zuiver Maleisch geschreven, vol beeldrijke taal, die bij de vertaling veel van haar liefelijkheid verliest, laat het zijn held en heldin de ongeloofelijkste avonturen ondervinden om ten laatste in elkaârs ongestoord bezit te geraken.

Spelende in den hemel en op de aarde maakt juist het bovennatuurlijke in dergelijke verhalen het aantrekkelijke uit voor den inlander, die graag zijn fantaisie vrij spel laat in de wereld der geesten, welke voor hem werkelijk bestaan, hem onder allerlei benamingen bekend zijn (zie b.v. de in Abdallah's Hikajat opgegeven lijst) en telkens hun invloed op 's menschen leven doen gelden.

Het volgende geeft een overzicht van de bovengenoemde geschiedenis, hier en daar een vertaling den tekst op den voet gevolgd, met weglating van de in Maleischen stijl onvermijdelijke herhalingen, elders alleen den gang van het verhaal teruggevende.

Er was ergens in het noorden een zeer machtig rijk Sjarkestan, welks vorst Zain oel Moeloek heette, een man zoo schoon, dat hij zijns gelijke niet had, daarenboven rechtvaardig en billijk jegens de vreemde kooplieden en de geestelijken, dapper en mild boven alle beschrijving. Deze vorst had vier zoons, moedig en verstandig, de een nog al fraaier van voorkomen dan de ander. Nu gebeurde het, dat hem nog een zoon geboren werd, schooner nog dan de anderen, schitterend van gelaat als de volle maan, zoodat het geheele paleis door zijn glans verlicht was, alsof de volle maan er in was neergedaald.

Toen nu de vorst de geboorte van dien prins vernam, ging zijn hart open van vreugde en gelastte hij zijn eersten minister de schatkamers te openen en geschenken te geven aan de armen en behoeftigen, terwijl hij tevens beval de sterrewichelaars te roepen. Zoodra deze gekomen waren, verzocht hij hun in hun wichelboeken te onderzoeken, welk lot zijn zoon wachtte en welken naam hij moest dragen. De wichelaars bogen eerbiedig het hoofd, trokken den horoskoop van den pasgeboren prins en na een oogenblik het hoofd opheffende spraken zij: „Uwe Majesteit, moge Uw voorspoed toenemen, volgens onze wichelboeken moet Uwe Majesteit hem den naam geven van Tadjoe'l Moeloek, want hij zal de geheele wereld onderwerpen en alle goden en geesten zullen hem gehoorzamen; maar vergiffenis, o Uwe Majesteit, duizendmaal vergiffenis, — laat gij ons ombrengen, dan zullen wij dood zijn, laat gij ons ophangen, dan zullen wij in de hoogte zweven, verbant gij ons, dan zullen wij ver van hier zijn —, moge Uwe Majesteit ons meer en meer genadig zijn, één ongeluk komt daarbij, als hij den leeftijd van twaalf jaar zal bereikt hebben en Uwe Majesteit ziet hem dan, dan zal Uwe Majesteit met blindheid geslagen worden." Toen de vorst deze woorden gehoord had, verschoot hij van kleur en keerde terug naar het paleis, terwijl hij tot den eersten minister zeide: „maak eene verblijfplaats voor hem gereed ver van hier, opdat ik geen gevaar loop hem te zien."

De minister riep nu het volk bijeen om voor den prins een paleis buiten de stad te bouwen en zoodra dit gereed en van al het noodige voorzien was, bracht hij er den prins met zijn moeder en de vrouwelijke volgelingen heen.

Eens, toen Tadjoe'l Moeloek den leeftijd van twaalf jaar bereikt had, vroeg hij zijn moeder verlof om in het naburige woud te jagen. Juist op dienzelfden dag was de vorst Zain oel Moeloek in dat bosch op jacht en toen werd aan hem bewaarheid, dat niemand kan ontgaan, wat eenmaal door het noodlot over hem is vastgesteld. Eensklaps snelde een hert voor Tadjoe'l Moeloek uit, haastig ijlde hij het na en zie, daar ontmoette hij zijn vader. Nauwelijks zag deze hem, of de vorst werd aan beide oogen blind. Vernemende, dat hij het gezicht had verloren, omdat hij het gelaat van zijn zoon had aanschouwd, riep hij jammerend uit: „o ongelukkig lot, ik meende dat ieder kind den glans der oogen van zijn ouders vermeerdert, waarom dan is mij dit overkomen! Zulk een kind is geen zegen. O God, de schoonheid dezer wereld en de luister van mijn heerschappij zijn verdwenen; voorwaar zulk een kind behoort niet in mijn rijk te blijven." Daarop sprak hij tot den eersten minister: „verjaag dat ongelukskind uit mijn land en maak zijn moeder kippenhoedster", en keerde toen droefgeestig naar de stad terug.

Alle geneesheeren en bezitters van toovermiddelen kwamen van heinde en ver en beproefden den vorst te genezen; maar zijn kwaal verergerde slechts en toen de eerste minister dit bemerkte, riep hij een aantal sterrewichelaars bijeen en beval hun te onderzoeken, door welk geneesmiddel de vorst het gezîcht kon terugkrijgen. Toen sprak de oudste hunner: „het is zeer moeielijk het geneesmiddel voor de oogen van den vorst te bekomen; maar als het mogelijk is de bloem Bakawali machtig te worden, dan kunnen daarmee niet alleen oogen genezen worden, die pas door blindheid zijn getroffen, maar zelfs de oogen van een nog ongeboren kind, wanneer die bloem maar op den schoot zijner moeder wordt gelegd." Nadat de eerste minister dit vernomen had, liet hij met bekkenslag door het geheele rijk bekend maken en zond hij brieven naar alle onderhoorigheden met het bevel om de bedoelde bloem te zoeken. Men zocht overal, maar laat staan dat men de bloem vond, men kon zelfs niet te weten komen, waar zij was. En zoo bleef de vorst treuren om het verlies van zijn gezicht en weende dag en nacht, evenals de profeet Jakoeb weende om zijn zoon Joesoef.

Toen nu de vier zonen des konings dit zagen, besloten zij op reis te gaan om de bloem Bakawali te zoeken en begaven zich naar hun vader om zijn toestemming te vragen, maar nauwelijks had deze hun voornemen vernomen, of onrustig zuchtend riep hij uit: „O mijn kinderen, reeds ben ik blind, wilt gij mij nu nog ongelukkiger maken, kunt gij het over u verkrijgen uw vader in dezen toestand te verlaten? Liever wil ik blind blijven, dan dat gij mij alleen laat. Verwijdert u toch niet van uw vader; het is nu eenmaal mijn lot dit leed te moeten dragen, vermeerdert gij het niet door mij nog ongerust te maken over u." „O heer, antwoordden de zoons, vergiffenis, duizendmaal vergiffenis, geef ons verlof om te gaan, want zoo gij ons wilt terughouden, zullen wij toch gaan; liever willen wij in de wildernis rondzwerven, dan u langer zoo te zien lijden. Wat zou het u baten zoons te hebben, als zij u niet kunnen helpen, wanneer gij in moeielijkheden en ellende verkeert. Weerhoudt gij ons, dan zullen wij ons zelf om het leven brengen; liever willen wij sterven, dan zoo zonder doel of nut te blijven leven."

Ten einde raad gaf de vorst de gevraagde toestemming en nadat de noodige toebereidselen gemaakt waren, togen de prinsen op weg. Ondertusschen was Tadjoe'l Moeloek uit het rijk verdreven en op goed geluk zwierf hij in de wildernis rond. Nu gebeurde het, dat hij den stoet van zijn vier broeders ontmoette en nieuwsgierig, waartoe deze wel met zulk een talrijk gevolg op reis waren, vroeg hij aan een der krijgslieden: „van waar komt deze stoet en waarheen begeeft hij zich?" De krijgsman deelde hem dit mede en vroeg vervolgens: „maar wie zijt gij en wat doet gij zoo alleen in de wildernis rond te dolen?" Tadjoe'l Moeloek antwoordde: „ik ben een arme zwerveling, mijn naam is Pengoembara hoetan (boschzwerver), ik weet niet wie mijn ouders zijn en er is niemand, die mij een naam wil geven; de wortels der boomen strekken mij tot slaapplaats; des nachts is de maan mij tot lamp, ik word in slaap gesust door de vliegen en gestreeld door de muggen, overdag beschijnt mij de zon; ik leef van de jonge uitspruitsels der boomen, die ik betwist aan de kera's, beroek's en loetoengs. Gelukkig heb ik u ontmoet, aan u vertrouw ik mij, arme verlatene, toe." Toen de krijgsman

deze woorden van dien tweeden Joesoef hoorde, voelde hij zich tot Tadjoe'l Moeloek aangetrokken en sprak: „mijn kind, wanneer gij geen ouders hebt, zal ik hen vervangen; van heden af zijt gij mijn zoon."

Opgebeurd volgde Tadjoe'l Moeloek den krijgsman, bij zichzelf denkende: „nu is het oogenblik voor u, ongelukkige, gekomen om uw fortuin te beproeven, gord u dus ten strijde tegen uw ellendig noodlot." De krijgsman gaf hem behoorlijke kleederen en daarop voegden zij zich weder bij den stoet, die na eenige dagen reizens aan de grenzen van het rijk Firddaoes kwam. Hier hielden de prinsen halt en lieten hun tenten opslaan.

De zon trok zich terug in haar slaapvertrek in het westen, met haar schemerlicht begluurde de maan de prinsen tusschen de spleten der bergen door, de poenggok liet zijn klagend gezang hooren als van iemand, die naar zijn ouders verlangt, en nu stegen de prinsen te paard en reden de stad binnen, waar zij een paleis bemerkten, schooner nog dan dat van de koningin des lands. Nieuwsgierig vroegen zij een deurwachter, aan wien dat paleis toebehoorde en deze antwoordde: „de heeren zijn zeker reizigers, die pas hier gekomen zijn; weet gij niet, dat dit het paleis is van een prinses, Djenoh Hati (verzadiging des harten) geheeten, die zonder man leeft en zoo buitengewoon schoon is, dat haar evenbeeld in het rijk niet bestaat; wie haar deur binnentreedt, raakt in de strikken harer schoonheid gevangen, zoodat hij het verstand verliest. Hier is een bel, alwie in het paleis verlangt te gaan om haar te bezoeken en zich met haar te vermaken, behoeft maar die bel te luiden en tienduizend dirhams te betalen." Toen de prinsen deze woorden hoorden, verhief zich in hun hart een vurige begeerte naar die vrouw; zij belden en weldra verscheen een jonge vrouw, die hen uitnoodigde binnen te treden, terwijl zij hun 10.000 dirhams vroeg. Terstond betaalden de prinsen die som en gingen het paleis binnen.

Nauwelijks hoorde de wulpsche Djenoh Hati hen, of zij sprak bij zichzelf: „Goddank, eindelijk komt er wild in mijne netten." Haastig stond zij op, tooide zich met allerlei prachtige sieraden en plaatste zich op haar staatsiezetel om het wild af te wachten, dat hun noodlot haar had toegevoerd. Zoodra de prinsen binnen gekomen waren, rees

de sluwe vrouw op, noodigde hen minzaam uit plaats te nemen op staatsiezetels en sprak staande met gevouwen handen: „ik dank u, mijne heeren, dat het u behaagd heeft mijn nederige stulp binnen te treden; nu eerst heeft mijn woning een luister gekregen, alsof de maan er in is neergedaald." De prinsen namen haar bij de hand en verzochten haar te gaan zitten en na een oogenblik werd door de dienstmaagden een maaltijd aangericht. Nadat het eten afgeloopen was, werd een prachtige met edelgesteenten bezette drinkbeker gebracht, Djenoh Hati nam dien en bood hem haar gasten aan en deze dronken, tot zij bedwelmd waren. Toen zongen zij allerlei liederen en zangeressen met schoone stemmen rezen op en verhieven al dansende haar stemmen, die liefelijk weerklonken als een aeolus-harp.

Op deze wijze was het reeds laat in den nacht geworden, toen de prinses sprak: „komt vrienden, laat ons nu wat schaakspelen, dan zal deze heerlijke nacht niet geheel ongebruikt voorbijgaan." Gretig werd dit voorstel aangenomen en Djenoh Hati bij zichzelf denkende: „Goddank, dit wild is in mijn netten gevangen, lang heb ik er op gewacht, maar nu is ook een bijzonder vet wild gekomen," gaf een wenk aan haar dienstmaagden; deze haalden het gouden schaakbord en de topazen met juweelen bezette stukken en plaatsten een lamp van zuiver goud op den kop van een kat en achter deze een gedresseerde muis. Toen alles klaar was, deelden zij dit mede aan haar meesteres, die de prinsen uitnoodigde het spel te beginnen. Zoodra Djenoh Hati nu zag, dat zij gevaar liep het spel te verliezen, wenkte zij de muis; deze sprong haastig voor de kat uit, de kat vloog haar na en de lamp viel van haar kop. Van de duisternis gebruik makende wierp dan de prinses de stukken door elkander, al vloekende en scheldende op de kat. Dan brachten de dienstmaagden een andere lamp en maakten de eerste weer in orde en zoo ging de nacht om.

Toen de dageraad aanbrak, keerden de prinsen naar hun tent terug, nadat zij 500,000 dirhams verloren hadden. Maar nauwelijks was de zon ondergegaan, of zij kleedden zich en reden opnieuw naar het paleis van Djenok Hati, waar het tooneel van den vorigen nacht werd herhaald.

Het duurde niet lang, of de vier broeders hadden al wat zij bezaten met hun slaven en dienaren verspeeld en toen

Djenok Hati dit bemerkte, sprak zij: „mijne heeren, weest nu zoo goed ergens anders heen te gaan, want er is u niets meer overgebleven." „Welnu, prinses," antwoordden zij, „laat ons nog eenmaal spelen, nog eenmaal willen wij ons geluk beproeven; wanneer wij opnieuw verliezen, dan zullen wij alle vier uwe slaven zijn en als wij winnen, dan vragen wij al het verlorene terug." Djenok Hati nam dezen voorslag aan en nu zette men zich weer aan het spel, maar daar de prinsen bij deze laatste partij bijzonder ongelukkig waren, won de prinses opnieuw. Nu stond zij op en sprak: „brengt deze vier, het wild dat ik gevangen heb, met al hun slaven en dienaren weg en bergt de schatten, die ik hun afgewonnen heb in het pakhuis." Op hetzelfde oogenblik verschenen een aantal Ethiopische slaven, die de prinsen met geweld naar een gevangenhok sleepten, terwijl hun schatten in het pakhuis opgeborgen werden.

Toen Tadjoe'l Moeloek het gebeurde vernam, peinsde hij op een middel om zijn broeders weer vrij te maken; hij ging de stad in en kwam aan het huis van een Emir, die getroffen door het uiterlijk van den jongeling hem als een zoon in huis opnam.

Nadat hij eenige maanden daar had doorgebracht en eenig geld bij elkaar gespaard, vroeg hij op zekeren dag den Emir verlof om een vriend, die pas aangekomen was, te gaan bezoeken en dagelijks een paar uur bij hem door te brengen. „Ga, mijn zoon," antwoordde de Emir, „wanneer gij wilt, ik zal u dit volstrekt niet beletten."

Tadjoe'l Moeloek maakte nu gebruik van dit verlof om dagelijks een paar uur te gaan schaken met allen, die in de stad bekend stonden als zeer bedreven in dit spel en toen hij bemerkte, dat niemand meer tegen hem was opgewassen, dacht hij: „nu is het oogenblik gekomen om mijn fortuin te beproeven; misschien zal ik gelukkig genoeg zijn om de prinses te overwinnen en mijn broeders uit haar handen te verlossen en dan zal ik het geneesmiddel voor de oogen van mijn vader gaan zoeken." Op zekeren dag wandelde hij naar het paleis van Djenoh Hati en zag daar een oude vrouw uitkomen. Hij vroeg, wie die vrouw was en men antwoordde hem: „die oude vrouw is het hoofd van dit paleis en de prinses volgt in alles haar

raad." Toen hij deze woorden hoorde, dacht hij bij zich zelf: „wel, Tadjoe'l Moeloek, door middel van deze vrouw zult gij uw doel bereiken; zoek een middel om haar hart te winnen; als de prinses er den een of anderen listigen kunstgreep op nahoudt, zult gij dien misschien kunnen te weten komen." Daarop liep hij naar de oude vrouw en wierp zich weenend aan haar voeten neer. Verbaasd bleef de vrouw staan en sprak: „jongeling, zeg mij eerlijk, wat is de reden, dat gij u zoo aanstelt? Zijt gij krankzinnig, of heeft men u mishandeld? Hoe heeft men zulk een schoon jongeling kwaad kunnen doen! Kom, vertel mij, wat er gebeurd is, dat gij zoo weent." Toen antwoordde Tadjoe'l Moeloek: „grootmoeder, ik ben een arme vreemdeling in deze stad, ik heb geen bloedverwanten of vrienden, alleen de barmhartige God zorgt voor mij; mijn land is ver van hier naar het zuiden. Ik heb een grootmoeder gehad, die met mij hierheen is gekomen, maar door de beschikking van den eenigen en oppermachtigen Heer heeft zij het tijdelijke met het eeuwige verwisseld en mij achtergelaten en zie, in u vind ik haar gang en houding geheel terug. Toen ik u zag, voelde ik mij tot u getrokken, omdat het mij was, of God mijn overleden grootmoeder weer op aarde had doen dalen. En nu hoop ik verder mijn leven bij u te mogen doorbrengen en ik vertrouw mij aan uwe goedertierenheid toe, want ik weet niemand anders op aarde, die mij beschermen kan."

Toen de oude vrouw Tadjoe'l Moeloek zoo hoorde klagen en tevens zag, hoe schoon hij was, neigde zich haar hart tot hem en sprak zij: „welnu, jongeling, wees van heden af mijn kleinzoon, want ik heb geen kleinkinderen." Zoodra Tadjoe'l Moeloek bemerkte, dat de oude vrouw in den val geloopen was, wierp hij zich weer voor haar neer en kuste haar de voeten; haastig hielp de vrouw hem op, omhelsde hem en sprak: „bedaar, bedaar, mijn lieveling, en ween niet langer." Daarop ging zij met hem het huis in en onthaalde hem op allerlei lekkernijen. Nadat hij wat gegeten had, sprak nu Tadjoe'l Moeloek: „grootmoeder, ik ben in dienst bij een Emir, laat mij nu daarheen terugkeeren om mijn werk te verrichten." „Wel, mijn kleinzoon," antwoordde de oude vrouw, „doe nu maar geen moeite meer om aan den kost te komen; zeg mij, hoeveel geld of wat

ook gij verlaugt; want ik ben schatrijk en er is niemand, aan wien ik mijn rijkdommen wil geven; al wat ik heb, is het uwe; ik ben reeds oud, waartoe zou ik al mijn schatten bewaren." „Grootmoeder," hernam Tadjoe'l Moeloek, „waartoe zouden mij aardsche schatten dienen; wat zou ik meer verlangen, nu ik een grootmoeder rijk geworden ben, die is als mijn eigen grootmoeder;" tevens haalde hij het geld, dat hij bij den Emir verdiend had, uit zijn zak om het aan de oude vrouw te geven, maar deze zeide: „houd dat geld en gebruik het voor u zelf en als gij wat noodig hebt, kom dan maar bij mij halen, zooveel gij verlangt." Nog een oogenblik vertoefde Tadjoe'l Moeloek bij haar, toen nam hij afscheid en keerde naar huis terug.

Van nu af ging hij iederen dag naar de oude vrouw, die hem hoe langer hoe meer liefkreeg. Eens dat zij vroolijk zaten te praten, vroeg hij onverwachts: „grootmoeder, hoe komt het toch, dat niemand het in het schaken van prinses Djenoh Hati kan winnen?" Op het hooren van die vraag ontstelde de oude vrouw en sprak geen woord. Maar Tadjoe'l Moeloek herhaalde zijn vraag en de oude vrouw, niet wetende wat te antwoorden, sprak eindelijk: „wat gaat u dat toch aan?" „Och grootmoeder," hernam Tadjoe'l Moeloek, „ik wil het maar weten, zeg het mij maar." „Neen," antwoordde de oude vrouw, „ik kan u dat geheim niet mededeelen, want als het bekend is, dan is het gedaan met ons geluk." „Lieve hemel," hervatte hij weer, „is grootmoeder dwaas, dat ik mij zelf ongelukkig zou willen maken." Toen sprak de oude vrouw, geen uitvlucht meer wetende: „prinses Djenoh Hati houdt er een kat en een muis op na, die zij geruimen tijd gedresseerd heeft, op den kop van die kat plaatst zij een lamp, waarachter de muis zich schuil houdt. Als zij nu ziet, dat zij het spel zal verliezen, geeft zij een wenk aan de kat, die dan het hoofd beweegt, waarop de lamp valt en uitgaat; dan komt de muis uit haar schuilplaats en gooit de schaakstukken door elkander. Op deze wijze heeft zij honderde vorsten en aanzienlijke mannen overwonnen en tot haar slaven gemaakt." Nadat Tadjoe'l Moeloek gehoord had van welke list de prinses zich bediende, ging hij heen, begaf zich naar de markt en kocht daar een jongen moesang. Dit

dier hield hij steeds bij zich in den mouw van zijn buis en leerde het, als hij tegen den mouw knipte, daaruit te komen. Weldra was de moesang hierop gedresseerd en nu ging hij naar de oude vrouw en zeide: „grootmoeder, ik kan het niet langer bij mijn meester uithouden; geef mij, zoo gij wilt, 10000 dirhams om daarmee handel te gaan drijven." De oude vronw stond dadelijk op, nam hem bij de hand, bracht hem naar de schatkamer en sprak: „mijn kleinzoon, dit alles behoort u toe." Daarop antwoordde hij: „ik dank u, grootmoeder, ik zal niet meer dan 10000 dirhams nemen, want ik wil eerst een proef nemen; als het mij in den handel goed gaat, dan kan ik meer komen halen." Nadat hij de verlangde som genomen had, keerde hij naar huis terug en bij den Emir gekomen verzocht hij dezen een pak fraaie kleeren en een paard, voorgevende dat een zijner vrienden dien avond zou trouwen. De Emir liet terstond een stel van zijn eigen kleeren halen en zei: „ga maar zelf een paard uitkiezen, dat u bevalt."

Toen hij zich nu fraai gekleed had, steeg hij te paard, reed naar het huis van Djenok Hati en ging naar binnen zonder te bellen. Zoodra de bedienden hem bemerkten, gingen zij hun meesteres haastig hiervan kennis geven en terstond kwam zij naar beneden om Tadjoe'l Moeloek te ontvangen. „Zoo, slet", sprak deze haar aan, zoodra hij haar in het oog kreeg, „je hebt nu zeker al genoeg vreemdelingen bedrogen, die in deze stad komen; ik zou voor niets een ambtenaar van den vorst zijn, als ik niet onderzocht, wat gij uitvoert; laat mij eens zien, wat gij alzoo in uw paleis hebt." Bevende maakte Djenok Hati een beleefde buiging, noodigde hem uit naar boven te komen, bracht zelf een staatsiezetel aan en verzocht hem daarop plaats te nemen, terwijl zij eerbiedig aan zijn voeten ging zitten. Na een oogenblik sprak hij: „zeg eens, prinses, men vertelt dat gij zoo knap zijt in het schaken, laat ons eens een spelletje doen." In het eerst zocht zij allerlei uitvluchten, maar eindelijk toegevende aan den aandrang van haar gast, maakte zij alles gereed, zooals zij dat gewoon was. Het eerste spel verloor hij opzettelijk, zoodat zij haar muis niet te voorschijn liet komen; maar, toen zij op het punt was het tweede spel te verliezen, begon de kat den kop te bewegen en de lamp ging uit. Toen

Tadjoe'l Moeloek dit zag, gaf hij haastig een teeken aan zijn moesang, die uit zijn mouw te voorscbijn kwam; nauwelijks bemerkte deze de muis, die juist de schaakstukken door elkaar wilde gooien, of hij vloog op haar af, waarop zij beangst een schuilplaats zocht en verdween. Vertoornd sprak nu Tadjoe'l Moeloek: „gij, duivelskunstenares, waarvoor dient al je rijkdom, als je nog niet eens in staat zijt een lamp bij het schaakspelen op een behoorlijke plaats klaar te zetten." De prinses stond schielijk op en bevende van vrees gaf zij haar dienstmaagd last een lamp te brengen; daarop gingen zij weder aau het spelen en in dien nacht verloor Djenoh Hati een millioen dirhams. Bij het aanbreken van den dag zeide Tadjoe'l Moeloek: „prinses, de nacht is voorbij, ik moet mijn opwachting bij den vorst gaan maken; als God wil, zal ik van avond terugkomen"; daarop keerde hij naar huis terug, maar het geld, dat hij gewonnen had, liet hij achter.

Den tweeden nacht verloor Djenoh Hati al haar geld en toen nu Tadjoe'l Moeloek den volgenden avond weer kwam en zeide: „nu heb je niets meer om te verspelen", antwoordde zij: „ik zet vier prinsen in; wint gij, dan zijn zij uw eigendom; win ik, dan geeft gij mij al het verlorene terug." Nadat dit voorstel was aangenomen, begonnen zij te spelen en de prinses verloor opnieuw; toen sprak zij: „laat ons nog één spel doen, waarvan ik zelf tot inzet zal strekken." Zij speelde met alle omzichtigheid en overleg, maar verloor opnieuw. Toen sprong zij op en riep uit: „helaas mijn geluk is verdwenen, nu ben ik uw slavin!" Daarop viel zij voor zijn voeten neer: „van nu af zijn al mijn schatten uw eigendom; als gij medelijden met mij hebt, dan smeek ik u, houd mij als uwe slavin, om uwe voeten te wrijven (pidjit)." „Wacht nog 12 jaar," antwoordde Tadjoe 'l Moeloek; „als ik na dien tijd behouden terugkeer, zal ik aan uw verzoek voldoen; op dit oogenblik heb ik nog een gewichtige taak te vervullen." De prinses sloeg de oogen neer en hernam na een oogenblik: „o heer, wat is dat voor een taak, dat gij in den bloeitijd van uw leven zoo lang wilt ronddolen? Indien gij slechts naar rijkdommen verlangt, wat ik in mijn huis heb, kunt gij onmogelijk opmaken; wat ontbreekt u dan, dat gij u zelf beslommeringen op den hals wilt halen; vertel mij toch, wat is dat voor een zoo

gewichtige zaak, dat gij er 12 jaar voor wilt rondzwerven?" Toen antwoordde hij: „ik heet Tadjoe 'l Moeloèk en mijn vader Zain oel Moeloek is koning van Sjarkestan; de vier prinsen zijn mijn broeders." Vervolgens vertelde hij haar zijn geheele geschiedenis en toen zij deze gehoord had, sprak zij: „vergiffenis, o heer, noem den naam van de bloem Bakawali niet; die Bakawali is de dochter van een zeer machtigen vorst der geesten; in haar lusthof is een vijver en daarin groeit die bloem. Maar, o heer, laat staan een mensch, goden of geesten zelfs durven dien lusthof niet naderen, geen vogel zelfs kan er voorbij vliegen; want honderde mijlen ver wordt hij bewaakt door een heirleger van goden en reuzen en op dezelfde wijs houden de vorsten der slangen, schorpioenen, muizen en mieren de wacht onder den grond; hoe zoudt gij daar kunnen komen? Daarenboven weet niemand, waar die lusthof gelegen is."

Toen Tȧdjoe l' Moeloek dit hoorde, bleef hij een oogenblik in zich zelf gekeerd zwijgen en sprak daarop: „zuster, wat kan ik er aan doen; het is nu eenmaal mijn lot ellende te moeten verduren in de wildernis; mijn leven is nutteloos, als ik mijn vader niet van zijn blindheid kan genezen. Ik hoop, dat gelijk God mij tot nog toe geholpen heeft, hij ook dezen wensch van mijn hart zal vervullen. Misschien zal het mij gelukken al die goden en reuzen, die daar de wacht houden te overwinnen; als de Heer mij wil bijstaan, zal dat gemakkelijk genoeg zijn." Daarop vertelt Tadjoe 'l Moeloek de bekende geschiedenis van den Brahmaan, die een tijger uit den val had bevrijd en door de slimheid van een Kantjil gered werd uit de klauwen van dit dier, dat hem wilde verscheuren. „Zoo groot is de macht van den Heer des heelals; of is het in ons oog niet een onmogelijkheid, dat een zoo klein dier zoo gemakkelijk zulk een woest dier als een tijger in zijn val doet terugkeeren? Zoo ook zal ik, als God mij wil bijstaan, aan alle gevaren ontkomen en zal hij mij de bloem schenken, die ik noodig heb. En nu vaarwel, zorg goed voor mijn vier broeders; als ik terugkeer, kunnen wij hen naar hun land meenemen." Vervolgens kleedde hij zich als een djorgi en ging op goed geluk de wildernis in.

Hier beginnen de wonderlijke lotgevallen van onzen held; eerst komt hij aan een vreeselijk woud, waar de duisternis

van den nacht heerscht en hij zijn geheele lichaam wondt aan de doorns. Eindelijk is hij het woud uitgekropen en ziet verheugd weer het licht der zon, maar komt nu aan een kreupelbosch vol ontzettende slangen, die hem met opgesperden muil naderen, als wilden zij hem verslinden. Aan deze gevaren ontkomen, ontdekt hij eensklaps een pikzwart voorwerp voor zich, dat een berg lijkt; maar hoe meer hij dien vermeenden berg nadert, hoe kleiner deze wordt, tot hij eindelijk vlak er bij gekomen verschrikt bemerkt, dat het een vreeselijke reus is. Deze laat een gelach hooren, alsof een berg neerstort en spreekt: „Komaan, nu ben ik toch werkelijk eens gelukkig; ik zit hier geduldig te wachten en daar zenden de grootmachtige goden mij een heerlijke versnapering. Kom hier, menschenkind, naar wien ik zoo lang verlangd heb; waarlijk gij zijt op een uitstekenden tijd gekomen, nu ik juist honger heb." Met schrander overleg antwoordt Tadjoe 'l Moeloek: „Goddank, eindelijk wordt dan mijn wensch vervuld; ik ben het leven moe, eet mij dus spoedig op, want ik ben niet in staat langer mijn leed en ellende in deze vergankelijke wereld te torschen en daar mijn zwak lichaam geen kracht heeft om mijn kommer te dragen, ben ik hierheen gekomen, opdat ik niet geheel nutteloos zou sterven, maar gij u aan mij zoudt kunnen verzadigen."

Verbaasd over deze woorden kreeg de reus medelijden met hem en hernam: „jongman, bij den profeet Soeleiman, ik wil u geen kwaad doen; van heden af neem ik u aan tot mijn zoon, en wat ook uw hart moge verlangen, ik zal doen wat ik kan om het u te bezorgen." Hij neemt hem mee naar zijn woning, verzorgt hem als zijn kind en voelt zich dagelijks meer aan hem gehecht, zoodat zij geen oogenblik meer van elkaar gescheiden zijn.

Op zekeren dag vroeg de reus: „wat eten de menschen toch al zoo?" „Vaderlief," was het antwoord, „de menschen eten niets dan meel, suiker en boter." Dadelijk gaat de reus op weg om het gevraagde voedsel te zoeken; zijn gang is als het geloei van den storm; hij ontmoet een karavaan, die een kameel meevoert beladen met spijzen, maakt zich meester van dit dier, brengt het naar zijn woning en van dien dag af maakte Tadjoe 'l Moeloek zich

dagelijks brood, terwijl de reus niet verzuimde het daartoe noodige op te sporen.

Eens zag de reus, dat Tadjoe'l Moeloek een buitengewoon groote hoeveelheid meel kneedde en een bal gehakt maakte van het vleesch van een kameel en vroeg hem: „waarom geeft gij u heden zooveel moeite?" „Omdat," was het antwoord, „ik u het voedsel der menschen wil laten proeven." En toen nu alles gereed was, zette hij het brood en de vleeschspijzen op een open plaats klaar; de reus proefde er van en riep verheugd uit: „voorwaar mijn zoon, nog nooit hebben mijn voorouders iets zoo heerlijks geproefd; wat ben ik gelukkig, dat ik een mensch bij mij heb gekregen en zulk lekker voedsel kan genieten. Alleen spijt het mij, dat ik u nog geen dienst heb kunnen bewijzen; zeg mij nu dadelijk, wat gij verlangt, dan zal ik het u bezorgen." „Och vader," antwoordde Tadjoe'l Moeloek, „men zegt dat de geesten en reuzen nooit hun belofte houden en er maar op uit zijn om te liegen en te bedriegen; maar als gij durft te zweren in den naam van den profeet Soeleiman, dan zal ik het u zeggen." „Ik ben bang dien eed te doen," sprak de reus daarop, „want als ik uw verlangen niet vervullen kan, dan moet ik sterven, getroffen door den toorn van den heiligen profeet; maar, daar gij mij een zoo heerlijke lekkernij hebt verschaft, zal ik den eed doen. Kan ik aan uw wensch niet voldoen, welnu dan moet ik maar sterven, als gij mij maar zoolang ik leef van dat brood geeft." Daarop zwoer hij en nu sprak Tadjoe'l Moeloek: „vader, weet dan dat ik hier gekomen ben, omdat ik de woonplaats van Bakawali wil zien." De reus schrok, toen hij dezen naam hoorde uitspreken en diep zuchtend zeide hij: „mijn zoon, voorwaar uw sterfuur is niet in mijn hand, maar misschien zal ik om uwentwil sterven. Bakawali is de dochter van een machtigen vorst der geesten; honderd duizende goden en geesten dienen hem en bewaken de prinses; zelfs de vorst der muizen heeft last om in den grond de wacht te houden, als iemand bijgeval een weg onder den grond naar haar lusthof mocht maken; niet alleen geen mensch, vogel of groot wild dier mag daar langs gaan, geen vlieg zelfs durft de grenzen van haar lusthof naderen. Maak ondertusschen maar weer van dat eten klaar, dan zult gij de macht der groote goden zien

want een van beiden, gij zult uw doel bereiken, of het zal ons stellig het leven kosten."

Vervolgens ontbood hij een anderen reus en na eenig beraad, besluiten zij Tadjoe'l Moeloek met een brief naar Dewi Ḥamalah te zenden, die regeert over 12,000 reuzen met het bewaken van den lusthof belast. Met open armen wordt hij hier ontvangen en na een paar dagen uitgehuwd aan een schoone prinses Mahmoedah, die door Dewi Ḥamalah uit het rijk van haar vader weggevoerd en hierheen gebracht was. Op zekeren dag verzoekt de prinses, die van Tadjoe'l Moeloek vernomen heeft, dat hij den lusthof van Bakawali zien wil en haar liefde niet met wedermin kan beantwoorden, zoolang hij zijn doel niet bereikt heeft, aan Dewi Ḥamalah hem daarheen te doen geleiden. Deze zoekt eerst allerlei uitvluchten, maar roept eindelijk den koning der muizen en gelast hem een onderaardschen weg naar den lusthof te graven. Toen deze gereed is, spreekt zij tot den muizenkoning: „breng mijn schoonzoon naar den lusthof, maar pas goed op en laat hem geen voet op den grond zetten; want als hem iets overkomt, zoowaar dan zal ik u met uw geheele geslacht uitroeien."

Tadjoe'l Moeloek ging nu op den rug van de muis zitten en weldra kwam hij in den tuin; daar wilde hij zich van den rug der muis laten afglijden, maar nauwelijks bemerkte deze dit, of zij wilde haastig met hem terugkeeren. „Muis," sprak hij toen, „als gij mij niet laat afstijgen om den tuin te bezien, dan zal ik mij hier dooden." Toen dacht de muis van angst bevende: „als deze prins dood is, dan zal Dewi Ḥamalah mij zeker laten ombrengen;" zij liet hem dus afstijgen, waarop hij den lusthof binnenging, die rijk en prachtig was boven alle beschrijving. In het midden was de vijver omzoomd met turkoozen en gevuld met rozewater. Zoo schoon was de tuin, dat als Djelikah hem gezien had, zij haar minnaar Joesoef zou vergeten hebben.

Toen nu Tadjoe'l Moeloek aan den vijver kwam, zag hij in het midden daarvan een buitengewoon schoone en welriekende bloem en hij begreep, dat dit de gezochte was. Haastig zwom hij er heen, plukte ze, steeg weer aan land, trok zijn kleeren aan, stak de bloem bij zich en richtte vervolgens zijn schreden naar het paleis van robijnen en agaat, dat hij voor zich uit zag. Hier vond hij de deur

open en op een kostbare rustbank, ingelegd met de schitterendste edelgesteenten, zag hij de prinses Bakawali geheel naakt liggen. Voorzichtig verwisselde hij den ring, dien zij aan den vinger had, met den zijne, verliet daarop het paleis en keerde op den rug der muis naar Dewi Ḥamalah en Mahmoedah terug, die verheugd waren hem behouden weer te zien.

Niet lang daarna komt bij Tadjoe'l Moeloek het verlangen op om naar zijn land terug te keeren; diep bedroefd geeft Dewi Ḥamalah eindelijk haar toestemming; zij trekt zich twee haren uit het hoofd, waarvan zij het eene aan Tadjoe'l Moeloek schenkt en het andere aan Mahmoedah, zeggende: „als gij u in moeielijkheden bevindt, berook dat haar dan, roep u mijn naam voor den geest en terstond zal ik met 12,000 geesten bij u komen." Daarop greep zij Mahmoedah bij de hand en sprak verder: „mijn zoon Tadjoe'l Moeloek, ik vertrouw u mijn dochter toe, doe haar geen leed, bedenk dat zij nog jong is en ik haar vertroeteld heb." Vervolgens voert een geest op last van de Dewi hen naar Firdaoes, waar zij behouden aan het paleis van Djenoh Hati aankomen. Na eenigen tijd daar vertoefd te hebben, maakt hij zich gereed om naar zijn geboorteland terug te keeren, ten einde de blindheid van zijn vader te genezen. Hij zelf zal de reis over land doen om vlugger aan te komen, terwijl de vrouwen met haar gevolg over zee zullen gaan en op een aangewezen plaats zijn komst afwachten. Voor dat zij vertrekken worden de vier prinsen losgelaten, nadat hun een teeken op den rug is gegeven en aan ieder hunner 10,000 dirhams en een paard geschonken zijn. Djenoh Hati en Mahmoedah schepen zich nu met haar bedienden, volgelingen en goederen in en steken van wal naar Sjarkestan.

Tadjoe'l Moeloek gaat alleen op reis, haalt zijn broeders (die hem niet herkennen) in, terwijl zij zitten te beraadslagen, wat zij als reden voor hun lang wegblijven zullen voorwenden en deelt hun mede, dat hij de bloem Bakawali heeft. Toevallig gaat een blinde voorbij, op wien hij de kracht der bloem beproeft; de blinde wordt door de aanraking ziende en de broeders, de geneeskrachtige eigenschap der bloem ziende, ontrukken ze aan Tadjoe'l Moeloek, mishandelen hem gruwelijk en jagen hem ver weg, waarna zij

zich haasten hun reis te vervolgen. Bij hun vader gekomen, geven zij hem het gezicht terug door zijn oogen met de bloem te bestrijken en zijn genezing wordt met luisterrijke feesten gevierd.

Toen ondertusschen de prinses Bakawali was ontwaakt, ging zij in haar tuin wandelen en bemerkte met schrik, dat de bloem uit den vijver verdwenen was; daarop den vreemden ring aan haar vinger ziende en bedenkende, dat zij zich geheel naakt ter rust had begeven, verloor zij haar bezinning van schaamte, daar zij begreep dat alleen een mensch in staat was geweest haar te naderen, wijl geen geest in den lusthof durfde komen. Nadat al haar dienstmaagden vruchteloos hadden beproefd den dief te vinden, besloot Bakawali zelf hem op te sporen, daar een vurige liefde voor hem bij haar was ontstaan.

Na verschillende landen te zijn doorgetrokken zonder hem te vinden, kwam zij aan het rijk van Zain oel Moeloek, waar zij nieuwsgierig naar de reden van de drukte, die zij er waarnam, zich veranderde in een jongman van veertien jaar. Een der voorbijgangers vertelde haar nu, dat hier feest werd gevierd, omdat de vorst het gezicht had herkregen door middel van de bloem Bakawali en, overtuigd, dat zij dus hier den gezochten dief zou vinden, trad zij in dienst bij den koning onder den naam van Farcha. Toen zij echter eenige dagen later de vier prinsen zag, die de bloem hadden meegebracht, was er geen bij, wiens uiterlijk haar deed denken, dat hij die uit haar tuin had weggehaald. Ofschoon wanhopig, dat al haar moeite tot nog toe vergeefs was geweest, besloot zij nog eenigen tijd aan het hof van Zain oel Moeloek te blijven en te wachten, of zij den dader niet zou ontmoeten.

Inmiddels had Tadjoe'l Moeloek zijn reis naar Sjarkestan voortgezet en was aan den zoom van een woud gekomen, waar hij een vuur aanlegde; hierboven hield hij het haar van Dewi Ḥamalah, die terstond volgens haar belofte omringd van haar geesten tot hem kwam en, verschrikt, hem in zulk een ellendigen toestand te zien, vroeg: „mijn zoon, wat is er met u gebeurd en waar is mijn dochter Mahmoedah?" „O moeder, nu gij zijt gekomen, is alle nood geweken; de reden, dat ik u lastig val, is dat ik een zwaar werk te verrichten heb, dat ik zelf niet kan uitvoeren."

„En wat is dat dan?" vroeg Dewi Ḥamalah. „Als het mogelijk is, dan verzoek ik u mij een stad te bouwen geheel gelijk aan die van Bakawali, met een paleis en een tuin eveneens gelijk aan de hare." „Als gij niets anders te vragen hebt, dan zou dat gemakkelijk genoeg zijn; de eenige moeielijkheid is, dat ik nooit in de stad van prinses Bakawali geweest ben en dus niet weet, hoe die er uitziet; maar kunt gij er een teekening van maken, dan zal ik aan uw verlangen voldoen." „Goed, moeder," hernam hij weer, „ik zal u het plan uitteekenen." Daarop zond Dewi Ḥamalah haar geesten uit om allerlei prachtige en kostbare diamanten en andere edelgesteenten te halen en toen hiervan een verbazende hoeveelheid bijeengebracht was, werd de stad in korten tijd gebouwd, zoodat zij met haar paleis, haar lusthof, vijver, bloemvazen en bloemen van juweel in niets verschilde van die van Bakawali. Toen nu alles gereed was, sprak Dewi Ḥamalah: „mijn zoon, bedenk dat ik mij al deze moeite getroost heb ter wille van mijn dochter Mahmoedah; doe haar dus geen hartzeer aan en laat uw liefde voor haar niet verminderen." Daarop verdween zij en Tadjoe'l Moeloek begaf zich op weg om zijn beide gemalinnen, Djenoh Hati en Mahmoedah, af te halen. Hij bracht haar naar de nieuwe stad, waar zij onafgebroken aangename dagen sleten.

Eens gebeurde het, dat een der hofmeesters van Tadjoe'l Moeloek in het woud ging wandelen en een aantal mannen ontmoette, die aan het houthakken waren. „Waarvoor haalt gij hier hout?" vroeg hij hun. „Dat is onze kostwinning," antwoordden zij. „Vermoeit u toch niet, hernam hij weer, met zulk zwaar werk; komt mee naar de stad, waar ik woon; ik zal u bij onzen koning brengen en deze zal u ongetwijfeld rijkelijk beschenken." Verheugd volgden zij den hofmeester, maar zij hadden nog niet ver geloopen, toen zij voor zich uit als een vlammend vuur zagen. Verschrikt wierpen zij de vracht hout, die zij droegen, neer en, uitroepende: „wij vluchten van den gesteenigden duivel tot God; de booze geest van dit woud heeft ons misleid," wilden zij haastig wegloopen; maar de hofmeester hield hen staande en sprak: „zijt gij dwaas, wat gij daar ziet, is onze stad; weest niet bevreesd en volgt mij." Zij gehoorzaamden hem en toen zij in de stad ge-

komen waren, zagen zij, dat, wat zij voor vlammen hadden gehouden, niets was dan de weerschijn van den grond, die zuiver goud was. Verbaasd en bevreesd lieten zij zich naar den vorst geleiden, die hun een aantal goudstukken gaf en uitnoodigde daar te komen wonen. Zij gingen hun vrouwen en kinderen halen en vestigde zich in de nieuwe stad.

Langzamerhand raakte het rijk Sjarkestan leeg, doordien de inwoners zich naar de nieuwe stad begaven. Met verbazing bemerkte dit een ambtenaar en op zekeren dag begaf hij zich naar den eersten minister van Zain oel Moeloek om over die zaak te spreken. „Is het u bekend, zeide hij, wie in ons woud een stad heeft gebouwd? Hij moet zoo milddadig zijn, dat, als hij geleefd had ten tijde van Noesjirwan, deze zeker niet den naam van Noesjirwan el 'Adel zou gekregen hebben. Ik heb uitgerekend, dat reeds meer dan honderdduizend huisgezinnen uit ons rijk daarheen verhuisd zijn. Ik denk, dat het goed zou zijn, als wij er onzen koning kennis van gaven." Ik geloof niets van die geruchten, antwoordde de minister, want zoo dikwijls ik in het woud ben gaan jagen, heb ik nooit iets van een stad gezien." „Twijfel niet aan de macht van den Heer, hernam de ambtenaar, met een wenk kan hij alles doen, wat hij wil; wat niet is, doet hij daar zijn; wat leeft kan hij dooden en uit den dood kan hij het leven doen voortkomen; van een man kan hij een vrouw en van een vrouw een man maken." Daarop deed hij hem het verhaal van een prinses, die van haar geboorte af voor een man had doorgegaan en op reis naar haar bruid met een geest van geslacht ruilde en sedert een man bleef, daar de geest liever het vrouwelijk geslacht behield. „Zoo groot, ging hij voort, is de macht van God, wees overtuigd dat niets voor hem onmogelijk is."

„Wat gij daar zegt is waar," antwoordde de minister, „maar hebt gij nooit de geschiedenis gehoord van den vogel en den bedelmonnik? Welnu, dan zal ik ze u vertellen. Eens ten tijde van den profeet Soeleiman waren twee vogels, een mannetje en een wijfje, op den weg aan het pikken, toen zij een bedelmonnik, op een ezel gezeten, gekleed in een tabbaard en met een grooten tulband op het hoofd, zagen naderen. Toen sprak het wijfje: „manlief, laat ons weg-

vliegen, want zie daar komt onze vijand, de mensch." „Wees niet bang, antwoordde het mannetje, want die daar komt is een vroom man, die ons geen kwaad zal doen." Terwijl zij spraken, was de bedelmonnik bij hen gekomen en, toen hij de vogels zag, wierp hij hen met steenen; hij raakte den een, wiens vlerk verbrijzeld werd. Struikelend en waggelend vluchtte de vogel naar Soeleiman: „o Heer, klaagde hij daar, zie hoe ik mishandeld ben geworden door een bedelmonnik." Vertoornd beval de profeet den monnik voor te brengen en toen deze gekomen was, sprak hij: „monnik, waarom hebt gij dit kleine dier mishandeld?" „Vergiffenis, o Heer, antwoordde de monnik, omdat die dieren mijn gewoon voedsel zijn, wilde ik ze vangen." Toen de vogel dit hoorde, sprak hij: „het is waar, o Heer, dat God ons geschapen heeft om tot voedsel te strekken van de menschen; maar het heeft mij leed gedaan, dat een bedelmonnik, die er zoo vroom uitziet, eensklaps zoo wreed is geweest jegens mij, kleinen vogel. Ondertusschen mag hij mij gerust opeten, alleen verzoek ik, dat zulk een man zich niet meer zal mogen vermommen door zich met een tabbaard te kleeden, opdat na mijn dood mijne vrienden en bloedverwanten niet meer door hem bedrogen worden zooals ik, maar als zij hem zien, zich voor hem kunnen verbergen." De profeet keurde dit verzoek van den vogel goed, las den bedelmonnik duchtig de les en joeg hem uit zijn tegenwoordigheid.

„Op zekeren dag nu werd diezelfde vogel door een vogelaar gevangen en in een kooi gesloten. Toen dacht hij: „hoe zal ik mij ditmaal bevrijden?" Gelukkig viel hem iets in en hij sprak tot den vogelaar: „wat hebt gij er toch aan mij gevangen te houden? Als gij mij wilt opeten, hoe zou ik uw honger kunnen bevredigen en wilt gij mij verkoopen, wat zal men dan voor mij geven? Maar als gij mij loslaat, zal ik u drie zeer nuttige lessen geven." De vogelaar haalde nu den vogel uit de kooi en sprak hem in de hand houdende: „Welnu, vertel mij nu wat gij mij te leeren hebt." De vogel antwoordde: „luister dan goed; vooreerst, als God het wil, kan hij een kameel door het oog van een naald laten gaan. Voorwaar alles is gemakkelijk voor den almachtigen God; maar daarom past het den mensch nog niet te streven naar wat boven zijn macht

gaat. Laat mij nu los, dan zal ik u het andere zeggen." De vogelaar deed dit, de vogel vloog naar een boom, zette zich daar neer en sprak: „voorwaar, vogelaar, gij zijt een dwaas; is het verstandig een kostbare vangst, als ik ben, los te laten? Is er niet een onwaardeerbare betoar in mijn maag? Als gij mij gedood hadt, wat zoudt gij dan een voordeel gehad hebben." Toen de vogelaar deze woorden hoorde, sloeg hij zich voor de borst uit spijt, dat hij den vogel had vrijgelaten en sprak daarop: „welnu, vogel, het is nu eenmaal mijn lot, geen geluk te hebben; deel mij dus maar het derde mee." De vogel antwoordde: „nu zijt gij vertoornd en uw geest is niet helder; als ik het u vertelde, het zou geheel nutteloos zijn en u nog ongelukkiger maken; ondertusschen kan ik u nog een raad geven: denk niet aan wat verloren is." Daarop vloog de vogel weg en de vogelaar bleef verbluft staan. En nu, ging de minister voort, laat ons deze zaak niet aan den vorst vertellen, voor wij ze met zekerheid weten. Ga gij zelf dus onderzoek doen, dan kunnen wij den koning mededeelen, wat er gaande is."

De beambte gaat naar de nieuwe stad, Nageri Permata geheeten, wordt daar uitstekend ontvangen en vertelt den eersten minister zijn bevinding; op zijn bevel brengt deze een bezoek aan Tadjoe'l Moeloek en binnen de acht dagen, belooft hij, zal de vorst van Sjarkestan zelf komen. Dewi Ḥamalah wordt weer te hulp geroepen om alles voor de ontvangst van den vorst gereed te maken en deze is verbaasd over de pracht en den rijkdom, dien hij overal waarneemt en is vooral verheugd in den jongeling, die hem op zulk een schitterende wijs onthaalt, zijn jongsten zoon te herkennen. Tadjoe'l Moeloek verhaalt nu zijn lotgevallen, waarna ook Mahmoedah en Djenoh Hati te voorschijn komen; de laatste maakt bekend, dat de vier meegekomen prinsen haar slaven zijn en haar merk op den rug hebben, waarop zij zich beschaamd uit de voeten maken.

Ook Bakawali had den vorst op zijn bezoek aan de Nageri Permata vergezeld, het geheele verhaal van Tadjoe'l Moeloek gehoord en daardoor in hem den gezochten dief van haar bloem herkend. Verheugd, dat zij haar doel had bereikt, vroeg zij Zain oel Moeloek verlof om naar haar land terug te keeren en, in haar paleis gekomen, schreef

zij een hartstochtelijken brief aan Tadjoe'l Moeloek om hem kennis te geven van de vurige liefde, die zij voor hem had opgevat. Daarop sprak zij tot een harer volgelingen Seman Roe, die haar op haar zwerftocht had vergezeld: „breng dezen brief aan mijn beminde, geef hem dien, als gij hem alleen aantreft en vertel hem, hoezeer ik naar hem verlang." Seman Roe voldeed aan dit bevel en Tadjoe'l Moeloek beantwoordde den brief terstond. „Omdat", zoo schreef hij, „ik zoozeer naar u verlangde, ben ik wouden en wildernissen doorgetrokken zonder mij om lijf of leven te bekreunen. Door den gezegenden invloed uwer schoonheid ben ik gelukkig niet gedood door de draken of verslonden door de reuzen in het woud. Goddank, na allerlei moeielijkheden heb ik uw lusthof bereikt en toen ik uw liefelijk gelaat aanschouwde op uw smaragden rustbed, toen was alle leed en moeite vergeten, die ik in de wildernis had ondervonden. Ik had u wel willen wekken, maar ik was bang, dat ik uw toorn zou gaande maken en de glans der volle maan op uw wangen zou verduisteren. Wanhopig ben ik daarom heengegaan, maar mijn ziel heb ik bij u achtergelaten, alleen mijn lichaam is mij gebleven en tot heden toe ben ik bedwelmd van liefdevol verlangen. En nu bij de schoonheid van uw gelaat, hoop ik, dat gij mij van mijn liefdepijn zult genezen."

Toen Bakawali dezen brief gelezen had, kon zij haar begeerte naar haar minnaar niet langer bedwingen en gaf Seman Roe last om Dewi Ḥamalah te halen. Deze was uitermate verbaasd, toen zij de bode op een ongewonen tijd zag komen en sprak haar aan: „waarom komt gij zoo haastig aangezet en op zulk een vreemd uur?" „Mijn meesteres heeft mij gelast", was het antwoord, „u te ontbieden." Terstond vloog Ḥamalah naar het paleis van Bakawali en, ontsteld deze doodsbleek en in een bad van tranen aan te treffen, sprak zij: „mijn kind, wat is de reden, dat ik u zoo vind? Vertel het mij en verspil niet langer uw tranen, als paarlen, die van het snoer losgemaakt, zich overal heen verspreiden. O mijn kleinood, doe uw oogen, schoon als de blauwe lotus, niet zwellen door het weenen. Zeg mij, wat gij verlangt, dan zal ik het u verschaffen." Toen antwoordde Bakawali: „het is uw werk, dat ik deze vlam koester; gij veinst maar niet te weten,

wat uw schoonzoon heeft gedaan; met uw hulp is hij in mijn tuin gedrongen en heeft hij mijn bloem gestolen en mij in de boeien der liefde gekluisterd, toen hij mij geheel naakt heeft zien slapen. Zoek nu maar geen uitvluchten, maar breng uw schoonzoon terstond hier." Op het hooren dezer woorden begon Dewi Ḥamalah luid te lachen en sprak: „is het alleen daarom, dat gij zit te treuren; sta op, mijn meesteres, ga u baden en opschikken, in een oogenblik zal ik hem bij u brengen." Daarop verdween zij en kwam in een oogwenk bij Tadjoe'l Moeloek; glimlachend sprak zij hem toe: „mijn zoon, ontwaak en volg mij, uw minnares verlangt naar u." Haastig sprong hij op en vloog met Dewi Ḥamalah naar den lusthof van Bakawali.

Ondertusschen was na het vertrek van Dewi Ḥamalah de vorstin Djamilah Chatoen, de moeder van Bakawali, deze komen bezoeken, want zij had het gerucht vernomen, dat haar dochter smoorlijk verliefd was op een mensch. Toen zij Bakawali zag, riep zij haar vertoornd toe: „ongelukkige, waarom gedraagt gij u zoo? Voorwaar gij brengt schande over den naam van uw ouders en van alle goden en nymfen. Past het, dat een hemelnymf verzot is op een mensch?" „Welke bedrieger", antwoordde Bakawali terstond, „heeft mij bij u belasterd; bij de grootmachtige goden, wat men u verteld heeft, dat ik een mensch zou beminnen, ik ken er geen, ik heb er nooit van gehoord, in mijn droom zelfs is er mij nog nooit een verschenen. Zeg mij, moederlief, welke lasteraar mij bij u heeft zwart gemaakt." Toen haar moeder haar zoo hoorde spreken, bedaarde zij en zeide niets meer.

Inmiddels kwam Dewi Ḥamalah met Toedjoe'l Moeloek aangevlogen en toen Seman Roe dit zag, gaf zij er door een wenk kennis van aan Bakawali en deze beval met een teeken den prins in een kamer te verbergen. Daar bleef hij zitten als een djintajoe, die op den regen wacht, terwijl Bakawali gejaagd en ongerust bij haar moeder vertoefde. Nadat de nacht was aangebroken, ging Djamilah Chatoen met haar dochter naar bed en toen deze zag, dat haar moeder rustig sliep, ging zij voorzichtig naar haar minnaar. Nauwelijks was zij in de kamer gekomen, waar Tadjoe'l Moeloek zich bevond en had deze haar gezien, of hij viel bewusteloos neer. Bakawali ontstelde hevig, spoedde zich

tot hem en nam hem op haar schoot; daarop liet zij haar adem over zijn geheele lichaam gaan en toen hun monden elkaar ontmoetten, ontwaakte hij uit zijn bezwijming door den geurigen adem zijner beminde, welriekend als amber en muskus en toen dronken zij met volle teugen den beker der liefde.

Na eenigen tijd ontwaakte Djamilah Chatoen en Bakawali niet naast zich ziende, ontstelde zij en stond zachtjes op om haar dochter te zoeken en toen zij eindelijk in de kamer kwam, waar Bakawali in de armen van Tadjoe'l Moeloek rustte, ontvlamde haar toorn en sprak zij doodsbleek: „helaas, Bakawali, wat is er van uw eed geworden? Gij gedraagt u voortreffelijk om den naam der goden te onteeren." Tevens greep zij Tadjoe'l Moeloek bij den arm en slingerde hem in een betooverden oceaan neer; daarop schold en sloeg zij Bakawali en bracht haar naar den lusthof Penglipoer Lara, waar haar gemaal vorst Firoer Sjah zijn verblijf hield. Toen deze het gebeurde vernam, verschoot hij van kleur en sprak driftig: „verwijder dat ongelukskind uit mijn tegenwoordigheid en vermaan haar, of zij misschien berouw zal hebben over haar gedrag." Daarop werd Bakawali toevertrouwd aan de zorg van tallooze nymfen, die haar moesten terechtwijzen en opbeuren. Maar wel verre, dat zij zich liet troosten, werd dagelijks haar minnevuur heviger, zoodat zij, zichzelf vergetende, dag en nacht niets deed dan den naam van Tadjoe'l Moeloek noemen.

Nadat Tadjoe'l Moeloek door Djamilah Chatoen in de zee was neergeslingerd, dreef hij daar eenigen tijd rond, nu eens zinkende als een parel, dan weer oprijzende als amber, totdat hij eindelijk aan land werd gespoeld nabij een woud. Uitgeput kroop hij het strand op en, na wat bijgekomen te zijn en zijn kleeren gedroogd te hebben, liep hij langs den zoom van het bosch, zoekende of hij niet eenig voedsel zou kunnen vinden. Plotseling zag hij een landhoeve vol vruchtboomen voor zich; hij liep den tuin door en bemerkte eensklaps een boom, die vol menschenhoofden hing en toen hij dichter bij dien boom kwam, begonnen die hoofden alle hard te lachen en vielen vervolgens op den grond, maar in een oogenblik droeg de boom weer knoppen, die eveneens menschenhoofden werden. Geheel verbaasd verliet hij die plek en kwam nu aan een ander gedeelte van den tuin,

die vol rijpe delima's was; hij plukte er een, brak ze open en zie, eensklaps veranderden de pitten in allerlei vogels, die rondom hem bleven fladderen. Tadjoe'l Moeloek begreep nu, dat hij in een betooverde streek was, durfde niets te eten of te drinken en besloot dat land te verlaten, waar hem de hongerdood wachtte, en zich weer aan de zee toe te vertrouwen. Hij maakte een vlot, steeg er op en kwam eerlang aan een eiland, waar hij, toen de avond viel, het gehuil en gebrul van allerlei wilde dieren hoorde, zoodat de schrik hem om het hart sloeg.

Bevreesd klom hij in een boom en na een oogenblik kwam daar een ontzettend groote slang aangekropen, die een bezoar uitbraakte, waardoor het geheele woud verlicht werd; allerlei kleine dieren kwamen daarop af en werden door de slang verslonden, die toen zij verzadigd was, den steen weer in den bek nam en verdween. Tadjoe'l Moeloek bedacht nu, hoe hij zich van dien bezoar zou meester maken; hij nam een kluit modder en toen den volgenden nacht de slang weer kwam, wierp hij de kluit op den uitgebraakten steen, waarna het bosch weer geheel duister werd en de slang onder vreeselijke stuiptrekkingen stierf. Nu daalde hij uit den boom, raapte den bezoar op en stak hem in zijn gordel.

Van nu af deed Tadjoe'l Moeloek niets dan in het woud ronddolen, zich voedende met vruchten en peinzende over een middel om weer bij Bakawali te komen. Op zekeren nacht hoorde hij een tioeng aan haar jong het volgende vertellen: in dit bosch bevinden zich allerlei schatten en daarenboven is er aan den westkant nabij een vijver een boom, Siradja el Kartob geheeten, die de eigenschap bezit, dat, als iemand van zijn bast een muts maakt, hij onzichtbaar wordt; maar het is niet gemakkelijk dien boom te naderen, want een geweldig groote, onkwetsbare draak bewaakt hem. Als nu iemand bij dien vijver gekomen is, vliegt de draak op hem af om hem te verslinden; wanneer dan de man terstond onbevreesd in den vijver springt, verandert hij in een vogel; dan kan hij naar den boom vliegen en eet hij dan van de roode vruchten, dan krijgt hij onmiddellijk zijn vorige gedaante terug. De groene vruchten hebben de volgende eigenschap: wanneer iemand er een op zijn hoofd plaatst, dan kan hem geen letsel

overkomen; bindt hij ze om zijn middel, dan kan hij in de lucht rondvliegen. De bladeren hebben de kracht, dat, als men ze op de gevaarlijkste wond legt, deze terstond geneest zonder een lidteeken na te laten en eindelijk, als men met het hout tegen nog zoo'n zwaar en sterk ijzeren slot slaat, dan springt het met het grootste gemak open."

Toen de dag aangebroken was, begaf Tadjoe'l Moeloek zich naar de door de spreeuw aangewezen plek, deed wat de vogel gezegd had, maakte zich zoo meester van den wonderboom en vloog weg; den bezoar stak hij in zijn dij, wreef de wond met een blad van den boom en, gelijk de vogel verteld had, terstond genas de wond. Voortvliegende kwam hij aan een marmeren vijver met kristalhelder water, waaromheen honderde bloempotten met allerlei fraaie bloemen gerangschikt stonden. Uitgelokt door dat schoone gezicht, daalde hij neer en ging aan den kant van den vijver zitten; een zachte zephyr waaide, alsof zijn minnares hem met haar waaier verkoelde, de vogels floten elkaar toe, alsof zijn liefste hem in slaap suste en met een gevoel van wellust dommelde hij in.

Na eenigen tijd ontwaakte hij, alsof zijn minnares hem had gewekt; hij lei zijn stok neer, ontkleedde zich en sprong in den vijver om zich te baden; maar, toen hij het hoofd uit het water ophief, bemerkte hij tot zijn verbazing, dat vijver en tuin verdwenen waren en hij zich in een bewoonde streek bevond; daarenboven was zijn lichaam geheel veranderd, hij was een vrouw geworden, zijn borsten begonnen te zwellen, eerst als melatiknoppen, maar na een oogenblik waren zij vol en groot als dalima's. Beschaamd en verlegen ging hij onder een boom zitten, niet wetende wat er met hem gebeuren zou. Toevallig kwam een jongman voorbij die plaats en daar een jonge beeldschoone vrouw ziende, sprak hij haar aan en vroeg haar, hoe zij daar zoo verlaten kwam. „Mijn noodlot," antwoordde Tadjoe'l Moeloek, „heeft mij hierheen gevoerd; mijn vader was koopman en op al zijn reizen vergezelde ik hem; gisteren is onze karavaan door een rooverbende overvallen; mijn vader en velen van zijn gevolg hebben zij vermoord, de anderen zijn naar alle kanten heen gevlucht en ik heb hier een schuilplaats gezocht om mij voor die wreedaards te verbergen en zoo komt het, dat gij mij hier geheel ver-

laten vindt." „Wilt gij," vroeg de jonge man weer, „met mij meegaan, dan zal ik u tot den luister mijner woning (tot mijn echtgenoot) maken." „Al neemt gij mij niet tot vrouw," antwoordde Tadjoe'l Moeloek, die verliefd werd, den jongen man aanschouwende, „al mag ik u slechts de voeten wrijven, dat zal mij lief zijn, als ik maar niet langer alleen behoef te blijven."

Daarop gingen zij naar de woning van den jongen man en trouwden; Tadjoe'l Moeloek werd zwanger en beviel van een zoon; veertig dagen na de bevalling ging hij naar den vijver nabij de woning om te baden en, toen hij het hoofd uit het water ophief, waren weer vijver en woning verdwenen en zag hij, dat hij een pikzwarte Abyssiniër was geworden. „Goddank," sprak hij bij zich zelf, „dat ik weer een man ben, al ben ik ook nog zoo leelijk, liever dan langer een vrouw te zijn." Al overleggende, wat hij nu doen zou, zag hij onder het voortloopen eensklaps een negerin naderen met glinsterend zwarte huid en een afschuwelijk gelaat; haar haar was verward als een ragebol, haar bovenlip stak tegen haar neus aan en haar onderlip hing neer op haar kin. Haastig kwam zij aangeloopen, pakte hem bij zijn middel en sprak: „waar hebt gij u drie dagen lang verborgen zonder aan uw huis te denken? Kom mee, wat geschied is, is geschied, maar onze kinderen hebben geen eten; ga mee naar huis en neem uw bijl om hout te hakken, dan kunnen wij het verkoopen." Tevens trok zij hem mee naar huis en daar kwamen een aantal kleine kinderen tegen hem opklouteren en hem omhelzen. „Vader, vroegen zij, waar zijt gij zoolang geweest zonder ons geld te geven?" Toen zij hem lang genoeg omhelsd hadden, gaf de vrouw hem een bijl en beval hem hout te gaan hakken. Haastig nam hij de bijl aan, denkende dat hij misschien een uitweg zou vinden om aan de omhelzingen van die vrouw en die duivelskinderen te ontkomen en spoedde zich naar het woud, waar hij weer een vijver aantrof. „Nu, dacht hij, in den eersten vijver, waarin ik gebaad heb, ben ik een vrouw geworden, in den tweeden een afschuwelijke Abyssiniër, wat zal er nu nog met mij gebeuren. Liever dood, dan langer zoo allerlei ellende en kommer te moeten verduren." Tevens sprong hij in den vijver en, toen hij den voet weer op den grond zette, be-

vond hij zich weer aan den rand van den eersten vijver en zag daar zijn muts, stok en al het andere nog liggen. Hij kleedde zich aan en ging weg, zwerende, dat hij nooit weer zou gaan baden of zelfs zijn vinger in het water steken, als hij op zijn tocht nogmaals een vijver mocht ontmoeten.

Na al wat hij ondervonden had, besloot hij zijne reis niet meer loopende over de aarde, maar vliegende door de lucht te vervolgen. Zoo kwam hij aan een berg, groot als de berg Olaf, waarop een paleis van graniet stond; dit paleis ging hij binnen, maar vond het geheel leeg; eindelijk hoorde hij een klagende stem uit een der vertrekken komen; daarheen begaf hij zich en nu zag hij een schoone jonge vrouw, weenende op een bank liggen. Hij vroeg haar wie zij was en hoe zij daar zoo eenzaam lag te weenen. „Ik ben, vertelde zij daarop, een peri, mijn naam is Roh Afza, mijn vader heet Moestafir Sjah en is vorst in het rijk Firdaoes. Eens keerde ik terug van mijn nicht Bakawali, die ziek was, toen ik op weg een geest ontmoette, die mij aangreep en hierheen bracht met het plan om met mij te trouwen en, daar ik onwillig ben hem tot mijn echtgenoot te nemen, houdt hij mij in dit paleis gevangen en martelt mij elken dag." „Wat is de ziekte van uwe nicht?" vroeg Tadjoe'l Moeloek. „Zij heeft, was het antwoord, geen gewone ziekte, maar zij verlangt naar haar minnaar, een mensch, dien zij reeds ontmoet heeft. Toen zij, na beiden allerlei leed doorstaan te hebben, aan het minnekozen waren, kwam plotseling haar moeder, die den minnaar in een betooverde zee wierp en haar opsloot, en haar scheiding van haar minnaar heeft haar krankzinnig gemaakt, zoodat zij niet weet, wat zij doet." O zuster, riep toen Tadjoe'l Moeloek uit, die ongelukkige minnaar ben ik; allerlei rampen heb ik ondervonden en nu ontmoet ik u eindelijk." „Wees dan niet langer bekommerd, hernam Roh Afza, als gij mij uit dezen kerker verlossen kunt, dan zal ik u stellig weer bij uw minnares brengen."

Tadjoe'l Moeloek vliegt nu met Roh Afza uit het paleis weg, weldra achterhaald door den geest, die als een orkaan hen nakomt om Roh Afza weer in zijn macht te krijgen; Tadjoe'l Moeloek maakt haar onzichtbaar door haar zijn muts op te zetten en levert vervolgens een woedend

gevecht tegen duizende geesten, die hun broeder te hulp snellen. Eindelijk behaalt hij de overwinnning, velen zijn gesneuveld en de anderen op de vlucht geslagen, terwijl hij zelf, uitgeput van vermoeienis, eerst eenigen tijd uitrust en daarop de reis naar Firdaoes voortzet, waar hij weldra met Roh Afza aankomt. Deze verhaalt aan haar ouders al wat haar overkomen is en hoe Tadjoe'l Moeloek haar heeft gered; hij wordt daarop door Moestafir Sjah en diens vrouw op de hartelijkste wijze ontvangen en in haar lusthof een woning gereed gemaakt, waar hij voorloopig blijft.

Moestafir Sjah zendt nu een brief aan zijn broeder Firoez Sjah in den lusthof Penglipoer Lara, waarin hij hem mededeelt, dat zijn dochter Roh Afza, die door een geest was geschaakt, gelukkig ongedeerd is teruggekomen. Djamilah Chatoen vertrekt daarop naar Firdaoes om geluk te wenschen met de terugkomst van Roh Afza en neemt haar dochter Bakawali mee, hopende haar op deze wijze een afleiding te bezorgen en haar Tadjoe'l Moeloek te doen vergeten. In een oogenblik komen zij aan en bij de ontmoeting heeft Roh Afza terstond een troostrijk woord voor Bakawali; „de bloem, fluistert zij haar in, waarnaar gij zoo verlangt, is in mijn lusthof ontloken." Denzelfden avond nog keert Djamilah Chatoen terug, terwijl Bakawali de toestemming krijgt om nog eenige dagen bij haar nicht te blijven. Onder allerlei schertsend gekeuvel gaan de twee meisjes in den lusthof wandelen en komen aan de woning, die daar voor Tadjoe'l Moeloek is gereed gemaakt.

Bakawali hoort de stem van haar minnaar en vraagt, wie het is, dien zij zoo klagend hoort roepen om zijn beminde. „Dat is, antwoordde Roh Afza, het wild dat ik gevangen heb, toen ik bevrijd ben geworden uit de gevangenis van den geest; kom binnen, zoo gij hem zien wilt." Daarop bracht zij Bakawali naar het vertrek, waar Toetjoe'l Moeloek zich ophield en Bakawali, haar minnaar ziende, die daar zat te zuchten en te weeklagen, verloor haar zelfbeheersching, wierp zich in zijne armen en omhelsde hem teeder. Glimlachend sprak toen haar nicht: „foei, Bakawali, wat doet gij daar? De naam van mijn oom zal door u geschandvlekt en de luister der goden en hemelnymfen door u verduisterd worden. Foei, ik schaam mij, u zoo aan den hals van een mensch te zien hangen; hebt gij niet

gezegd, dat zelfs in uw droomen u nooit een mensch is verschenen? Waarom hebt gij dan zoo plotseling alle schaamte en ingetogenheid verloren?" Zuchtende antwoordde Bakawali: „kunt gij het over u verkrijgen met uw nagels rond te wroeten in mijn hartewond, nadat gij er eerst balsem op gegoten hebt. Houd op en beschimp mij niet langer; hebt gij dan geen medelijden met ons beiden?" Roh Afza glimlachte, toen zij haar zoo hoorde spreken: „nichtlief, hernam zij, neem mij mijn woorden niet kwalijk; ik heb maar willen schertsen; wees maar niet ongerust, als God wil, zal u beiden weldra een ongestoord geluk worden geschonken." Op den bepaalden dag keerde Bakawali naar hare ouders terug, nadat Roh Afza haar beloofd had, dat zij haar weldra in de gelegenheid zou stellen haar minnaar opnieuw te ontmoeten.

Nauwelijks was Bakawali vertrokken, of Roh Afza spoedde zich naar haar moeder Hoesoen Ara, vertelde haar dat Tadjoe'l Moeloek en Bakawali elkaar beminnen en bezwoer haar raad te schaffen, opdat de twee gelieven zoo spoedig mogelijk zouden kunnen trouwen. Hoesoen Ara bleef een oogenblik in gepeins verzonken en sprak bij zichzelf: „inderdaad een mensch past eigenlijk niet bij een peri, maar nu Tadjoe'l Moeloek zich zoo verdienstelijk heeft gemaakt jegens ons, moet ik trachten deze zaak in orde te brengen." Daarop riep zij een schilder en beval hem het portret van den prins te maken en daarmee begaf zij zich naar haar zuster Djamilah Chatoen in den lusthof Penglipoer Lara. Nadat de zusters elkaar begroet hadden en waren gaan zitten, begon Hoesoen Ara: „waarom zwijgt gij over uw dochter Bakawali; zou het niet goed zijn, dat wij een echtgenoot voor haar zochten?" „Weet gij dan niet", antwoordde Djamilah Chatoen, „dat zij verliefd is op een mensch? Hoe kan ik haar van die liefde genezen?" „Welnu", hernam Hoesoen Ara, „waarom zouden wij haar niet aan een mensch uithuwen? Luister toch niet naar de praatjes van de onwetenden, die zeggen dat de menschen geringer zijn dan wij; gij weet toch wel, dat onze vorst de profeet Soeleiman een mensch is en wie is hooger dan hij? En vergeet gij de grootheid van den profeet Adam? En als wij letten op het voorkomen der menschen, dan zijn er onder hen schooner dan wij. Zie dit portret eens van een prins van Sjarkestan;

is er in het luchtruim iemand te vinden, die met hem kan vergeleken worden?" Zoo sprak zij allerlei overredende woorden tot haar zuster, totdat deze eindelijk verteederd werd en beloofde te zullen beproeven, of haar echtgenoot zijn toestemming tot het voorgenomen huwelijk wilde geven.

Het huwelijk heeft plaats en na nog eenigen tijd in Penglipoer Lara te hebben doorgebracht, vertrekken de jonggehuwden naar Sjarkestan, begeleid door een gevolg van geesten zoo talrijk, dat de schrijver hen niet durft op te sommen, daar hun namen en beschrijving een boek zouden vullen zoo dik als dat, hetwelk hij onder handen heeft. Djenoh Hati en Mahmoedah zijn in het eerst wel wat ongerust, daar zij Tadjoe'l Moeloek met een zoo schoone vrouw zien binnenkomen, maar Bakawali stelt haar met vriendelijke woorden gerust en van nu af leefde Tadjoe'l Moeloek gelukkig en tevreden met zijn drie echtgenooten.

Er was in den hemel een rijk, welks vorst Maharadja Batara Indra heette; deze vorst was zoo machtig, dat alle goden en geesten hem onderworpen waren. Hij deed dag en nacht niets dan feest vieren met bidadari's en peri's en allerlei geesten luisterden zijn feesten op met zang en dans. Op een zekeren nacht, terwijl de feestzaal vol was, dacht de vorst plotseling aan Bakawali en sprak tot een der nymfen: „reeds lang heb ik de dochter van Firoez Sjah, prinses Bakawali, niet zien verschijnen om deel te nemen aan den dans, wat mag daarvan wel de reden zijn? Breng haar terstond hier." Toen antwoordde een peri: „vergiffenis, o heer, men vertelt dat zij gehuwd zou zijn met een zoon van een koning der menschen en nu in het rijk Sjarkestan woont." Deze woorden hoorende werd Batara Indra vuurrood van toorn en beval: „gaat haar terstond halen." Daarop stonden eenige nymfen op en begaven zich met een wagen naar prinses Bakawali in de Nageri Permata; terstond gingen zij het slaapvertrek binnen en wekten haar. Bakawali ontwaakte met schrik, toen zij die nymfen zag en vroeg ontsteld: „wat is er te doen, dat gij u midden in den nacht de moeite hebt getroost om hierheen te komen?" „Wij zijn hier gekomen," was het antwoord, „om u te halen." Bakawali stond haastig op, klom in den wagen,

zonder dat Tadjoe'l Moeloek iets bemerkte, en vloog naar het paleis van Batara Indra. Deze haar ziende vroeg toornig: „hé, Bakawali, waarom zijt gij in zoo lang niet hier geweest?" Verlegen sloeg zij de oogen neer en sprak geen woord en toen de vorst aldus haar schuld bemerkte, beval hij: „verbrandt haar, tot zij asch is geworden, opdat de menschelijke lucht van haar verdwijne en brengt haar dan weder hier." Op dit bevel stonden een aantal nymfen op en brachten haar weg en, toen zij tot asch verbrand was, besprenkelden zij haar met tooverwater, waarop zij haar vorige gedaante terug kreeg. In de tegenwoordigheid van Batara Indra weergekeerd, beval deze: „Bakawali, geef nu een dans ten beste, want ik ben zeer verlangend u te zien dansen." Bakawali stond op en voerde een zoo prachtigen dans uit, dat de vorst zelf, haar toejuichend, uitriep: „bravo, bravo, Bakawali." Het geheele gezelschap was verrukt en toen nu de nacht gedeeltelijk verstreken was, keerde zij naar haar woning terug, begeleid door een aantal nymfen.

Zoo ging nu Bakawali iederen nacht, zonder dat Tadjoe'l Moeloek het wist, naar Batara Indra, waar zij telkens weer door verbranding gereinigd werd van de menschelijke aanraking. Nu gebeurde het op zekeren nacht, dat Tadjoe'l Moeloek ontwaakte en bemerkte, dat de prinses niet bij hem was. Verschrikt sprong hij op, doorzocht alle kamers van het paleis, maar vond haar niet; diep bedroefd keerde hij naar zijn slaapstede terug en wierp zich op zijn rug; al peinzende waarheen de prinses kon gegaan zijn, viel hij eindelijk weer in slaap en toen hij des morgens ontwaakte, zag hij tot zijn verbazing zijn echtgenoot naast zich. Hij sprak met niemand over het gebeurde, maar den volgenden avond wondde hij zich den wijsvinger en wreef de wond in met zout, zoodat hij van de pijn niet in slaap kon vallen. Laat in den nacht kwamen vier peri's Bakawali halen; zij stond op en volgde de peri's. Stilletjes ging ook Tadjoe'l Moeloek haar achterna en toen nu Bakawali in den wagen steeg om daarmee weg te vliegen, hing hij er zich onder aan, zonder dat iemand het bemerkte. Aan het paleis van Batara Indra gekomen, steeg Bakawali uit den wagen; Tadjoe'l Moeloek sloop haar na en stond verbaasd over de schoonheid van al die nymfen. Maar toen hij zag, hoe eenige van deze Bakawali wegvoerden en in

het vuur wierpen, werd hij radeloos en sprak: „helaas, wat heb ik aan mijn leven; als de grootmachtige goden mij nu in een vliegende witte mier veranderden, dan kon ik op dit oogenblik met mijn beminde sterven. O God, wat moet ik nu doen; kan de hemelvorst het over zich verkrijgen iemands minnares zoo te mishandelen." Terwijl hij zoo in zich zelf zuchtte, zag hij een nymf tooverwater in het vuur sprenkelen en na een oogenblik kwam zijn minnares uit het vuur te voorschijn, evenals Ibrahim, de vriend Gods, uit het vuur van Nimrod steeg en nu eerst voelde hij zich weer gerust gesteld. Bakawali ging weer naar het gezelschap en, nadat zij een oogenblik gezeten had, kwam haar beurt om te dansen. Zij stond op, groette eerbiedig en begon te dansen, maar, daar de gendang niet goed geslagen werd, raakte zij in de war en Tadjoe'l Moeloek dit ziende, mengde zich onder de menigte, naderde den man, die de gendang sloeg en vroeg hem dien te mogen bespelen. De ander stond dit toe en nu sloeg Tadjoe'l Moeloek de gendang op de wijze der menschen. Nu danste Bakawali op de maat van de gendang en Batara Indra was zoo verrukt door het zien van haar bewegingen, dat hij zijn halsketen van onschatbare waarde aan de danseres schonk; haastig nam deze den keten aan en gaf hem aan den muziekant zonder hem te herkennen. Toen haar tijd gekomen was, groette Bakawali den vorst eerbiedig en vroeg vergunning om heen te gaan. Haastig stond nu ook Tadjoe'l Moeloek op, plaatste zich ongemerkt naast den wagen en nadat Bakawali er in gestegen was, hing hij er zich weer onderaan en vloog zoo naar Sjarkestan. Aan het paleis gekomen steeg Bakawali uit en begaf zich naar den vijver met rozewater om zich te reinigen, terwijl Tadjoe'l Moeloek terstond naar zijn slaapvertrek ging, waar een oogenblik later ook de prinses kwam en zich naast haar echtgenoot neervleide.

Nadat zij den volgenden morgen waren opgestaan, gebaad en gegeten hadden, gingen zij met elkaar zitten schertsen en sprak Tadjoe'l Moeloek: „lieve vrouw, dezen nacht heb ik gedroomd, dat men u naar het hemelrijk, naar Maharadja Batara Indra bracht; wat die droom beteekent, weet ik niet." Onthutst vroeg de prinses: „en wat hebt gij verder gedroomd?" „Niets dan wat ik ver-

teld heb", antwoordde hij. Maar Bakawali bezwoer hem: „vertel mij naar waarheid, wat gij nog meer gedroomd hebt." Toen antwoordde hij: „gij moet niet te veel waarde hechten aan een droom, dat is maar een ingeving van den duivel." „Al was het een ingeving van een djembalang of een pĕlĕtit, zeg mij toch al wat gij gedroomd hebt". „Welnu", hernam hij, „het was alsof ik was meegegaan om u te zien dansen"; daarop zweeg hij weer en wilde niet verder spreken. Bakawali ondertusschen begon toornig te worden, kneep hem en sprak, verstoord het hoofd afwendende: „welke scherts maakt toch het hart der menschen warm; 't is genoeg, wanneer gij het mij niet zeggen wilt, vertel het dan maar aan een ander, die gij meer bemint dan mij." Toen Tadjoe'l Moeloek deze woorden hoorde, antwoordde hij: „foei, waarom zijt gij boos op mij; bedenk toch, als mijn droom mij ontgaan is, hoe kan ik haar u dan vertellen; het is niet, dat ik hem u niet wil meedeelen, maar ik moet mij eerst bedenken." Bakawali werd hoe langer hoe meer vertoornd en sprak met afgewend gelaat: „genoeg, genoeg, ik weet toch wel, dat iemand, die zoo schoon is als de profeet Joesoef, evenals deze de beteekenis wel kent van een droom." Toen hernam Tadjoe'l Moeloek: „ha, nu schiet het mij weer te binnen; nadat gij bij het gezelschap waart gekomen, zijt gij opgestaan, en, omdat de gendang niet goed geslagen werd, kondt gij niet in de maat dansen; toen ik dat zag, nam ik de gendang en toen was uw dans zoo schoon, dat Batara Indra u een halsketen schonk, dien gij onder het dansen aan mij hebt gegeven. Ik meen, dat ik hem onder mijn hoofdkussen heb gelegd; zie eens, of het waar is of niet." Haastig sprong Bakawali op om te zien of de halsketen er was en toen zij dezen bemerkte, verschoot zij van kleur en sprak wanhopig: „helaas, met ons geluk is het gedaan; uit vrees, dat ik van u zou gescheiden worden, heb ik al die ellende verduurd, zoodat ik mij om uwentwil iederen nacht met vreugd liet verbranden; en nu, wat moet ik nu doen; ik zou u wel willen meenemen, maar hoe lang kan dat verborgen blijven; ik zou u wel willen achterlaten, maar dat kan niet, want ongetwijfeld zal de vorst vragen naar den man, die op de gendang heeft geslagen en wat moet ik dan antwoorden? O manlief, ik

vrees dat u wellicht iets kwaads zal overkomen; maar er is niets aan te doen, heden nacht zullen wij ons geluk beproeven, indien het een of ander over ons voorbeschikt is, kunnen wij het toch niet ontkomen." Bekommerd bleef zij zitten peinzen, hoe het met hen zou afloopen.

Zoo ging de dag voorbij en toen het laat in den nacht was, kwamen de nymfen haar weer halen en Tadjoe'l Moeloek deed even als den vorigen nacht; hij greep de gendang en nu danste Bakawali zoo verrukkelijk, dat het geheele gezelschap haar luide toejuichte, terwijl Batara Indra uitriep: „Bakawali, zeg mij wat gij verlangt en ik zal het u schenken." Toen antwoordde zij eerbiedig: „vergiffenis, o vorst, mij ontbreekt niets" en daarop ging zij voort met dansen nog schooner dan te voren.

Nu kon de vorst zich niet langer bedwingen; „vraag terstond," sprak hij, „wat gij verlangt." „Vergiffenis, o heer," antwoordde Bakawali toen, „indien Uwe Majesteit mij haar gunst wil bewijzen, dan verzoek ik u den man, die op de gendang slaat." Maar nauwelijks had de vorst den trommelslager gezien en in hem een mensch herkend, of woedend riep hij uit: „zoo, menschenkind, gij zijt wel vermetel mee aan te zitten in het gezelschap van goden en hemelnymfen en wel stoutmoedig zijt gij, met uw voet voor mij te verschijnen." Daarop beval hij een djin: „werp hem uit den hemel." Vervolgens sprak hij weer tot Bakawali: „dit is waarschijnlijk de man, op wien gij zoo verzot zijt, dat gij in zoo geruimen tijd niet voor mij zijt verschenen. Voorbarig heb ik u een belofte gedaan, daarom schenk ik u dien man, maar eerst na twaalf jaar moogt gij hem weder ontmoeten; in afwachting van dat tijdstip zal uw halve lichaam in steen veranderen." Terwijl hij sprak, werd Bakawali van de voeten tot den navel steen en verdween.

Nadat Tadjoe'l Moeloek uit den hemel neergeslingerd was, viel hij op aarde neer in een bosch, waar hij drie dagen bewusteloos bleef liggen; eerst den vierden dag kwam hij tot bezinning, stond toen langzaam op en bleef in het woud rondzwerven, voortdurend den naam van Bakawali uitroepende en iederen boom en wat hij ook maar ontmoette vragende, waar zij was. Zoo kwam hij eindelijk aan een zeer fraaien vijver van schitterend marmer; angs-

tig dronk hij er een slok water uit, voelde zich daardoor wat opgefrischt en ging toen aan den kant zitten.

Die vijver nu was een badplaats van de bidadari's en peri's en juist waren er een aantal neergedaald om een bad te nemen. Zij bemerkten hem, herkenden in hem den man, die op de gendang had geslagen, naderden hem en vroegen hem deelnemend, wat hij daar zoo eenzaam zat te treuren. „O hemelnymfen," antwoordde hij, „hebt medelijden met mij en vertelt mij waar Bakawali is." Toen sprak een der nymfen: „jongman, weet gij dan niet, dat Bakawali van haar voeten tot aan haar middel in steen is veranderd en door Batara Indra uit den hemel naar het rijk Sarandib (Ceylon) verbannen is; daar is zij nu in een tempel in het gehucht Sangladib, den geheelen dag is die tempel gesloten en eerst te middernacht opent hij zich van zelf." Op het hooren van dit bericht viel Tadjoe'l Moeloek bewusteloos neer; haastig liepen de nymfen naar den vijver, besprenkelden zijn gelaat met water en brachten hem weer bij. „O Bakawali," riep hij opstaande uit, „welk vreeselijk lot heeft ons getroffen; ik vind den dood ronddolende in het woud en gij zijt ver van hier in een steen veranderd. O nymfen, ik bezweer u bij den profeet Soeleiman, helpt mij mijn geliefde weer te ontmoeten; kunt gij dat niet, dood mij dan, maar ik smeek u, begraaf mij dan aan de voeten mijner beminde." De nymfen werden verteederd door zijn gejammer, beraadslaagden wat te doen en vlogen daarop met hem naar het land, waar Bakawali was. Daar aangekomen verdwenen zij en lieten hem alleen; verbaasd zag hij hoe schoon de stad was en dat alle inwoners fraai gekleed waren. De stad binnenloopende begaf hij zich rechtstreeks naar de wacht, waar hij een Brahmaan ontmoette, die hem meedeelde dat hij Tjitra Sina heette, vorst van het land was en dat er een aantal beroemde tempels waren; „maar," voegde hij er bij, „sedert eenige dagen is hier een nieuwe tempel verrezen aan het zeestrand, waarvan niemand weet, wat er in is, want nooit zijn de deuren geopend." Tadjoe'l Moeloek begreep, dat dit de tempel moest zijn, waarvan de nymfen gesproken hadden, ging er heen en bleef zitten wachten.

Toen het nu middernacht was, opende zich de tempel van zelf; Tadjoe'l Moeloek spoedde zich naar binnen en be-

merkte daar Bakawali; weenend verhaalde zij elkaâr hun wedervaren en zoo vloog de nacht om. Weldra begon de dageraad te krieken en nu beval Bakawali haar minnaar terstond den tempel te verlaten; „doet gij dat niet," sprak zij, dan wordt gij evenals ik en hoe zal het dan met ons gaan." Tevens nam zij een parel uit haar oorbel, gaf die aan Tadjoe'l Moeloek en zei: „verkoop deze parel en gebruik het geld om in uw onderhoud te voorzien." Daarop omhelsden zij elkander, namen afscheid en Tadjoe'l Moeloek verwijderde zich uit den tempel; hij verkocht dienzelfden dag nog de parel en kocht zich een groot huis met al wat er in hoort en een aantal slaven en bedienden; in dat huis bracht hij zijn dagen door, terwijl hij des nachts zijn minnares in den tempel ging bezoeken.

Op zekeren dag te paard rijdende zag hij een menigte mannen, allen met kaal geschoren hoofd en blootsvoets. Nieuwsgierig vroeg hij aan iemand, die daarbij stond: „wie zijn al die mannen toch; zij zijn wel gekleed als bedelmonnikken, maar zij komen mij toch voor aanzienlijke mannen te zijn." „Dat is zoo," luidde het antwoord, „die mannen zijn grootendeels prinsen en aanzienlijke mannen; allen zijn zij verliefd op de prinses Tjitra Wati, de dochter van onzen koning; er zijn er, die hier reeds jaren lang zijn, maar nog nooit hebben zij het gelaat der prinses te zien kunnen krijgen." Toen hij dit gehoord had, sprak hij geen woord, maar reed voort naar het paleis van Tjitra Wati en vroeg daar: „van wie is dit schoone paleis?" „Weet gij niet," kreeg hij ten antwoord, „dat dit een noodlottig paleis is, voor al wie het ziet; want door de schoonheid van haar gelaat is de prinses een ongeluk voor ieder, die haar aanschouwt, niet alleen mannen, de nymfen zelfs zijn verrukt als zij de lieftallige schoonheid der prinses zien; van hoeveel prinsen heeft zij niet het hart doorboord met haar liefdepijlen, zoodat zij wegkwijnden van kommer en anderen zijn met hun liefde ten grave gedaald." Verder werd hem nog meegedeeld, dat er in het paleis twee vrouwen waren, die het toezicht hadden over alle vrouwelijke bedienden en het volle vertrouwen genoten van den vorst en de prinses.

Terwijl zij daar zoo stonden te praten, keek de prinses naar buiten en zag Tadjoe'l Moeloek, die schoon was als

de volle maan. Nauwelijks had zij hem aanschouwd, of zij voelde haar hart gewond door een vurige liefdepijl. Zij trachtte haar gevoel te bedwingen, maar vergeefs; bewusteloos viel zij neer door de nijpende pijn, die zij voelde. Haastig schoten de beide dienstmaagden toe, vingen haar op en begoten haar met rozewater; de prinses kwam bij en sprak toen: „o mijne dienstmaagden, geeft mij een tegengif tegen het gif der pijl van den jongen man daar voor ons paleis." Beide dienstmaagden keken naar buiten en zagen den jongeling daar nog staan praten met een van zijn vrienden. Dadelijk begrepen zij, dat haar meesteres een vurige liefde voor den jongman had opgevat en eerbiedig sprak Noer Mala, de eene dienstmaagd: „O mijn meesteres, wat maakt gij u zoo bekommerd over een man, die in uwe macht is; in een oogenblik zal ik dat wild in uwe netten vangen." Daarop beval zij aan een andere dienstmaagd: „ga dadelijk het verlangen van de prinses overbrengen aan den jongen man, die op den grooten weg voor het paleis staat..' Terstond ging de dienstmaagd naar bniten, liep haastig naar Tadjoe'l Moeloek, greep zijn paard bij den toom en sprak: „jongeling, weet gij niet dat deze stad het graf is voor alle vreemdelingen en allen, die hier verliefd worden, kunnen ongestraft gedood worden. Tal van prinsen zijn bewusteloos neergestort, toen zij maar een haar van de schoone lokken der bewoonster van dit paleis gezien hadden, en als het juweel van dit paleis hem maar eenmaal toelonkt, dan is hij, dien zij toegelonkt heeft, verloren. Het doet mij leed, u hier te zien rijden zonder iets kwaads te vermoeden; misschien zult ook gij getroffen worden door haar pijlen en zal het gif daarvan hoe langer hoe dieper in uw hart doordringen. En nu zeg mij, vanwaar zijt gij gekomen, wat voor een man zijt gij en hoe is uw naam?" Toen Tadjoe'l Moeloek deze woorden hoorde, begreep hij, dat iemand de dienstmaagd tot hem gezonden had, en antwoordde hij: „gebruik maar niet zooveel woorden, mijne liefde zult gij toch niet dooden; ga bij een ander man heul zoeken voor uw meesteres. Wat het land betreft van waar ik kom, het is gelegen onder het hemelgewelf en mijn naam staat op de geslachtslijst der vorsten. Ga haar, die u gezonden heeft, zeggen dat zij zich niet behoeft te vermoeien met naar mij te verlangen; laat zij

niet hopen, dat mijn liefde zich tot haar zal wenden; zoek een ander, want velen zijn er, die haar begeeren. Overigens heet mijn land Sjarkestan, mijn naam is Tadjoe'l Moeloek en prinses Bakawali is mijn minnares."

De dienstmaagd keerde terug om haar meesteres mede te deelen, wat de prins haar gezegd had en toen Tjitra Wati dit hoorde, verschoot zij van kleur even als de volle maan, die door wolken bedekt wordt. Haar dienstmaagden beurden haar op met allerlei troostende woorden en gingen vervolgens het gebeurde aan Maharadja Tjitra Sina vertellen. Deze liet zijn eersten minister ontbieden, die geen ander middel zag om zich van Tadjoe'l Moeloek meester te maken, dan door het vermoeden van diefstal op hem te laden.

Op een zekeren dag, toen Tadjoe'l Moeloek geen geld meer had en dit aan Bakawali wilde gaan vragen, herinnerde hij zich den bezoar; hij liet een geneesheer komen en beval hem den steen uit zijn dij te halen. Toen dit geschied en de wond genezen was, bracht hij den steen naar een juwelier om hem te verkoopen. De juwelier was verbaasd een zoo grooten bezoar te zien en zond dadelijk een zijner dienaren naar den minister om dezen daarvan kennis te geven. De minister stuurde onmiddellijk een aantal mannen om Tadjoe'l Moeloek gevangen te nemen, die zonder verder onderzoek naar den kerker werd gebracht. Daarop ging de minister naar den vorst en sprak: „Uwe Majesteit, het wild, waarop wij jacht maakten, is in onze strikken gevangen, nu kunnen wij met hem doen, wat wij willen."

Ofschoon nu Tadjoe'l Moeloek in de gevangenis op allerlei wijzen gekweld werd, was het alleen de scheiding van Bakawali, die hem hartzeer veroorzaakte; wanhopig wierp hij zich op den grond en deed niets dan den naam zijner beminde uitroepen en toen nu de vorst dit vernam van den gevangenbewaarder, beval hij dat zijn dochter Tjitra Wati zelf den gevangene zou gaan bezoeken, die, misschien door de schoonheid der prinses getroffen, van gedachte zou veranderen. Verheugd tooide de prinses zich met haar schoonste sieraden en, gevolgd door haar beide dienstmaagden, ging zij op weg, evenals Djelika den profeet Joesoef bezocht, toen deze door den koning van Egypte in den kerker werd geworpen. Bij den prins gekomen, riep zij

hem toe: „tweede Joesoef, verlaat deze gevangenis en laat ons de liefde genieten in mijn paleis, want ik brand van vurig verlangen naar den bedwelmenden beker uwer liefde. Zoo vleide zij hem met allerlei lieve woorden, maar laat staan dat hij haar antwoordde, hij wilde zelfs haar gelaat niet aanschouwen en toen de prinses dit bemerkte, kon zij haar minnevuur niet langer bedwingen en wierp zich op den schoot van Tadjoe'l Moeloek, terwijl zij weenende uitriep: „als gij niet wilt voldoen aan mijn verlangen, dood mij dan, want ik kan de liefdevlam niet langer verduren, die mijn hart dag en nacht verteert." Toen Tadjoe'l Moeloek het teedere lichaam der prinses op zijn schoot voelde heen en weer wiegelen, evenals de blauwe lotus zich om de angsoka slingert, drong de bedwelmende geur tot in zijn hart door; hij trachtte zich te bedwingen, maar zijn standvastigheid bezweek en bedenkende, dat hij op deze wijs misschien een middel zou kunnen vinden om weer bij Bakawali te komen, beloofde hij aan Tjitra Wati, dat hij haar zou huwen.

Eerlang had het huwelijk met vorstelijken luister plaats, maar Tadjoe'l Moeloek bekommerde zich niet om zijn nieuwe echtgenoot en toen de nacht ver gevorderd was, verliet hij het paleis en begaf zich naar den tempel, waar zich Bakawali bevond. Terwijl zij elkaar omhelsden, bemerkte Bakawali de met inoi rood geverwde nagels van haar minnaar en ademde den geur in van den bruigomskrans, waarmee hij getooid was; vertoornd wendde zij het gelaat af en sprak: „schande over u, gij hebt den naam der liefde verontreinigd; helaas, het is waar, wat wij peri's zeggen: de mensch blijft niet trouw. Voorwaar, gij handelt grootmoedig; ik ben hier in een steen veranderd en gij verlustigt u daar en dan komt gij nog onbeschaamd hier en neemt den schijn aan, of gij uw minnares komt bezoeken, terwijl gij alleen gekomen zijt om mij de inoi te toonen, waarmee gij geverwd zijt, ten teeken dat gij pas zijt gehuwd; verdwijn uit mijn gezicht." Onthutst wierp Tadjoe'l Moeloek zich aan haar voeten neer en riep bevende van angst uit: „O mijn beminde, alleen om uwentwil ben ik gehuwd; had ik dat niet gedaan, dan had ik u niet meer kunnen ontmoeten." Daarop vertelde hij al, wat hem overkomen was en stelde door dit verhaal Bakawali weer gerust.

Ondertusschen begon de dag aan te breken, de prins keerde naar het paleis terug en legde zich naast Tjitra Wati te rusten. Zoo deed hij van nu af elken nacht, zonder eenig werk te maken van zijn vrouw, die in haar wanhoop haar nood ging klagen aan haar vader. Deze plaatste daarop een aantal wachters om het paleis van zijn dochter met last om toe te zien, waarheen de prins zich iederen nacht begaf.

Op zekeren nacht nu gelukte het den wachters Tadjoe'l Moeloek na te gaan en zoodra het dag was, vertelden zij aan Tjitra Sina, wat zij gezien hadden. De vorst gaf onmiddellijk bevel den tempel af te breken en de steenen in zee te werpen en op hetzelfde oogenblik werd deze last volvoerd. Den volgenden nacht begaf Tadjoe'l Moeloek zich weer naar den tempel, maar toen hij bemerkte, dat deze verdwenen en met den grond gelijk gemaakt was, wierp hij zich jammerend op den grond, uitroepende: „o mijn geliefde, aan wie kan ik nu vragen, waar gij zijt; niemand kan mij berichten, waar zich mijn liefste ophoudt; waar mag men u heengevoerd hebben, glans mijner oogen; zal ik dan eeuwig smart en kommer moeten lijden!" Inmiddels begon de dag te krieken en, zich zooveel mogelijk bedaard houdende, keerde hij naar het paleis van Tjitra Wali terug, maar hij was als krankzinnig van wanhoop. Tjitra Wali trachtte hem met allerlei liefkozingen op te beuren, die zelfs een ijzeren hart zouden vermurwd hebben en langzamerhand gelukte het haar Tadjoe'l Moeloek te troosten, die zijn scheiding van Bakawali met wat meer kalmte begon te dragen.

In de nabijheid van de plaats, waar de tempel gestaan had, woonde een man die lijnolie verkocht en die vlakte leeg ziende, zaaide hij er allerlei koorn- en lijnzaad op, dat daar uitstekend slaagde. Toen het graan rijp was, ging de landbouwer het maaien en gaf volgens de aloude gewoonte aan zijn vrouw de eerstelingen van den oogst te eten, en zie door de macht van den Allerhoogste werd de vrouw, die tot nog toe onvruchtbaar was geweest, zwanger door het eten van het lijnzaad en beviel van een wonderschoone dochter. Weldra verspreidde zich het gerucht hiervan door het geheele land en kwam ook Tadjoe'l Moeloek ter oore, die terstond den landbouwer met zijn vrouw

en kind bij zich ontbood. Toen hij het meisje zag, voelde hij er zich zoo toe getrokken, dat hij het bijna niet wilde loslaten; hij gaf rijke geschenken aan de ouders en beval hun goed voor hun dochter te zorgen.

Het meisje groeide voorspoedig op en dagelijks nam haar schoonheid toe, zoodat toen zij huwbaar werd, de mannen van heinde en ver kwamen om haar ten huwelijk te vragen; maar haar vader wilde haar aan niemand verloven uit vrees, dat Tadjoe'l Moeloek het hem kwalijk zou nemen. Toen deze nu vernam, dat het meisje huwbaar was, liet hij haar zelf ten huwelijk vragen; de landbouwer schrok, toen hij dit aanzoek vernam en zich verwijtende, dat hij de geschenken en goedheden van Toedjoe'l Moeloek had aangenomen, sprak hij tot zijn vrouw: „helaas, wat moeten wij doen; nemen wij een vorst tot schoonzoon, dan zal onze dochter stellig de slavin worden van zijn gemalin." Toen het meisje haar vader zoo hoorde spreken, ging zij tot hem en zeide: „luister, vaderlief, ik ben een hemelnymf en heet Bakawali; vrees niet mij aan Tadjoe'l Moeloek te geven, maak u maar niet ongerust; de diadeem behoort op den hoofddoek; neem dus het aanzoek van 's konings schoonzoon aan, maar verzoek hem nog eenige dagen geduld te hebben." En zoo geschiedde het.

Inmiddels waren de twaalf strafjaren van Bakawali verstreken en toen het oogenblik was aangebroken, waarop haar rampen een einde zouden nemen, kwamen bidadari's en peri's haar in de woning van den landbouwer opzoeken en ook Seman Roe kwam met een wagen en prachtige kleederen van onschatbare waarde. Toen Bakawali Seman Roe en de andere nymfen zag, omhelsde zij haar een voor een, nam daarop haar beide pleegouders bij de hand, bracht hen naar een plaats achter het huis en sprak: „lieve ouders, ik ben slechts voor een korten tijd uw gast geweest, thans neem ik afscheid van u; gij behoeft niet langer den grond te bebouwen of olie te persen; uw goedheid jegens mij kan ik niet vergelden, maar ik zal u een geschenk geven; graaft op deze plek, hier is een onuitputtelijke schat verborgen; neemt dien en gebruikt hem tot uw levensonderhoud." Daarop steeg zij in den gereed staanden wagen en vloog naar het paleis van Tjitra Wati; hier vond zij Tadjoe'l Moeloek pratende met zijn echtgenoot;

zij nam deze bij de hand, omhelsde haar en sprak: „ik dank u, zuster, dat gij den prins zoo goed hebt verzorgd." Tjitra Wati bleef sprakeloos zitten, zij kon geen woord uiten, zoo getroffen was zij door de schoonheid vau Bakawali. Deze vertelde haar van alles, wat er met haar en Tadjoe'l Moeloek was voorgevallen en vroeg haar daarop vriendelijk; „lieve zuster, wilt gij met mij meegaan?" „O zuster," was het antwoord, „wat zou er van mij worden, als gij mij achterliet; zoolang ik gehuwd ben, heb ik nog geen nacht in mingenot met hem doorgebracht en nu zou ik plotseling verlaten worden; voorwaar dan zou ik stellig vergaan van liefde en verlangen; waartoe zou mijn lichaam mij dienen, als gij mijn ziel meeneemt?"

Nu gaf Bakawali een wenk aan de bidadari's en peri's om zich zichtbaar te maken en weldra kwam de geheele stad toegeloopen om al die schoone vrouwen te zien. Ook Tjitra Sina en zijn ambtgenoot snelden naar het paleis van zijn dochter, die hem vertelde, wat zij zoo even vernomen had, en verlof vroeg om haar echtgenoot naar Sjarkestan te volgen. De vorst gaf zijn toestemming en nam afscheid na Tjitra Wati in de liefde van zijn schoonzoon en Bakawali te hebben aanbevolen, en nu vloog Tadjoe'l Moeloek met de beide prinsessen weg; weldra kwamen zij aan de Taman Permata, waar zij Djenoh Hati en Mahmoedah aantroffen en van nu af leefden de prins en zijn vier vrouwen in onafgebroken geluk en liefde.

Ofschoon hier de lotgevallen van Tadjoe'l Moeloek en Bakawali eindigen, wordt nog verhaald hoe ook Roh-Afza de belooning ontvangt voor de hulp, die zij verleend heeft om het huwelijk van haar nicht mogelijk te maken. Ook deze wordt nl. verliefd op een mensch, Bahram, dèn zoon van Zain oel Moeloek's minister, en door de bemiddeling van Bakawali en Tadjoe'l Moeloek huwt ook zij met haar minnaar.

BATAVIA, 20 Juni 1883.

MANANGKABAUSCHE WOORDENLIJST

BIJEENVERZAMELD DOOR

J. F. L. SCHNEIDER.

De vele en belangrijke bijdragen tot de kennis van het Manangkabausch-Maleisch, vooral in de laatste jaren geleverd door schrijvers die de taal in het land zelf bestudeeren, hebben voor den beoefenaar van het Maleisch een nieuw veld van onderzoek geopend.

De gegevens verzamelende in de verschillende verspreide stukken neergelegd, besloot ik tevens tot de samenstelling van eene woordenlijst. Hierbij stuitte ik op 't onderlinge verschil der dialecten die in de onderscheidene gewesten van het Manangkabausch spraakgebied voorkomen. Daargelaten dat het eene onvruchtbare onderneming genoemd mag worden, zich aan een dialect te wagen wanneer men de gelegenheid mist ter plaatse zich de bijzonderheden er van eigen te maken, en van de taal zelf nog zooveel te kennen overblijft, had ik bovendien geen reden om aan een er van de voorkeur te geven. Dit gevoegd bij de hem eigene, maar dikwijls zeer oneigenaardige wijze waarop de Maleier ter Westkust van Sumatra zich van het Arabisch (Perzisch)-Maleisch letterschrift bedient, bracht mij op het denkbeeld de woorden naar de grondwoorden rangschikkende, daarbij eene spellingswijze te volgen, overeenkomende met die voor het literarisch Maleisch in Arabisch-Maleisch schrift; en tevens dus naar de volgorde van dit alphabet. Bovendien heb ik de woorden en citaten, meestal zooals ik ze vond, in dialect weergegeven en enkele, vooral vreemde, woor-

den die door de uitspraak lastig te herkennen zijn, met een * aangehaald.

Aldus tot een stelsel gekomen dat voor iederen beoefenaar van het Maleisch zonder moeite toegankelijk is, dacht ik mijn werk ook voor anderen te kunnen dienstbaar maken; hiertoe echter vereischt mijne aanvankelijke compilatie nog belangrijke herziening. De wensch van de redactie van dit tijdschrift, eene bijdrage het Manangkabausch betreffende te ontvangen, is de aanleiding dat ik dit kleine deel van mijnen arbeid den lezer aanbied.

Ten einde den gebruiker in staat te stellen zelf de door mij gebruikte bronnen te raadplegen, heb ik die zooveel mogelijk telkenmale vermeld. Op deze wijze hoop ik, althans voor een deel, tegemoet te komen aan de bedoeling dergenen aan wier arbeid ik een en ander ontleende, namelijk de bevordering van de kennis eener taal, waarvan het groote belang tot nog toe te weinig gewaardeerd wordt.

Voor de transcriptie bedien ik mij van de teekens voor het Arabisch-Maleisch, zooals die zijn aangenomen door het Kon. Instituut voor de taal-, land- en volkenkunde van Nederlandsch-Indië (zie Bijdragen 1873 III, 8,) en tot het weergeven der eigenaardige bijzonderheden van het dialect, volg ik de methode van den heer Habbema (zie Indische Gids 1881, I), met afwijking evenwel ten opzichte van de sluiters كْ en قْ. Deze heb ik namelijk weergegeven door het teeken ḳ, om ze zonder het aantal teekens voor de transcriptie te vermeerderen, te onderscheiden van de sluiters تْ en فْ, die door de ْ worden aangeduid.

De afkortingen door mij gebruikt zijn de volgende:

Bijdragen van het Kon. Inst. voor de taal-, land- en volkenkunde van Nederlandsch-Indië . . . . B.I.
I. I. van Limburg Brouwer. . . . . Br.
Bataksch woordenboek van van der Tuuk. . . B.wbk.
I. Habbema . . . . Ha.
L. K. Harmsen . . . . Hn.
W. Hoogkamer . . . . Hr.
Indische Gids. . . . . I.G.
Nix West Sum. Mal. . . . . N.
Pantoens . . . . p.
Dr. J. Pijnappel Mal. woordenb. . . . . . . P.

Dr. J. Pijnappel Menangkabausch-Maleische zamenspraken van Si Daoed Radja Mèdan . . . . . P.D.

A. W. P. Verkerk Pistorius, De Padangsche Bovenlanden. . . . . Ps.

Dr. H. N. van der Tuuk . . . . T.

Tijdschrift voor Ind. taal-, land- en volkenkunde van het Bataviaasch genootschap . . . . . . TB.

I. L. van der Toorn . . . . Tn.

H. von de Wall, Mal. woordenboek. . . . . W.

D. Gerth van Wijk, Geschiedenis van prinses Balkis . . . . Wk.

ا *a* verk. van اڤ w. m. z. *baḳ a* hoe, wat, welk. Hr. *ka a*, *kan a*, waarvoor, waartoe; *alah* = *apolah*. Zie bij اڤ.

ابر *àbir* (*abië*) etter, zweer? P.D.

ابس *abas* (*abèh*, *obèh*) helder, duidelijk, nauwkeurig; *indaḳ abèh di dèn*, *parèḳso abèh abèh*. Hn. (Zie W. *awas*).

ابق *abuḳ* (*abuăḳ*) hoofdhaar (Bat. *obuk* of *buk*, T).

اتف *atap* (*ato•*) heeft behalve de gewone beteekenis ook die van: in geregelde volgorde op en na elkaar leggen. Tn.

اتق *atiḳ* (*atiĕḳ*) moedertje, vrouwtje; naam waarmee men vrouwen in de Pad. Bovenlanden aanspreekt. Wk. Zie اچق.

اتو *ato*, *rato*, zie *harato*.

اته *atah* de te harde rijst (padi)-korrels die na 't stampen nog ongebolsterd tusschen de gebolsterde rijst zitten. (B.Wbk.)

اجڠ *ajuṅ* (*ajuăṅ*) vaartuig in 't algemeen, groote prauw. Hn. *Kain ajuṅ sarat* is een zwaar met goud doorwerkte kain (als een volgeladen prauw). Wk. (Zie جڠ bij W.).

اجو *ajo* verk. van 't Mal. *sahaja* slechts. P.D.

اچق *aciḳ* (*aciĕḳ*) moeder T. bij W.; gewoon aanspraakwoord aan vrouwen in de Pad. Benedenlanden (zie Wk.).

احيقة verkeerde schrijfwijze voor 't Ar. حقيقة waarheid heid, enz. Br.

ارت *arat* (*arè*•) zwaar. Br. (Zie W.)

ارغ *arań* mond. Tn. I. G. '82.
maarań (*Mal. meńerań*) kermen, steunen van pijn.

ارق *aruķ* (*aruăķ*) leven, tumult, rumoer. Tn. (Zie P. en W.)

اس *asa* (*aso*) telw.: een.
asa asa (*aso aso*) 1 = Mal. *suasa* aliage van goud en koper.
2 naam van een kleinen smakelijken zeevisch T. bij W.

* *asa* = Mal. *asal* van 't Ar. اصل; *asa jen* = Mal. *asal jańan* als maar niet. P.D.

اسق *asaķ* verplaatsen, verhuizen, van plaats veranderen. Tn. (zie W.)

اسه *asah; asahan* slijpsteen (zie P. en W.).

اغ *ań* pers. vnw. 2e pers. enkv., in gemeenzamen stijl, wordt gemoonlijk alleen gebruikt tegenover mannen; vrouwen spreekt men aan met *kau*. T. bij W. zie bij اوق, *awaķ ań*.

اغف *ańap* (*ańo*•) = Mal. *heńap* adem. T.

اغكو *ańku* aanspraaktitel voor den oom van moederszijde (*mamaķ*), of voor iemand die wegens leeftijd en aanzien daarop aanspraak heeft; in de Pad. Bovenlanden voor inl. ambtenaren, hoofden, en in 't algemeen voor inlanders die er als lieden van rang uitzien; wordt gebruikt in den 2n of 3n persoon, zie *datuķ*; (zie verder Tn. I.G. '82; Ha. B. dl. 28 en W.).

اغكه *ańkuh* (*ańkuăh*) alsof, gelijk, Wk.; gelijkende op, zweemende naar, -achtig (suffix); *salah anķuh* onwelvoegelijk, Tn. (zie N. en T. bij W. op *angkoe*).

اغݢ *ańga* (*ańgo*) beletten, P.D. (zie P. en W.)

اغݢر *ańgar* (*ańga*) verminderen, afnemen, minder worden. (Zie Ha. B. dl. 28. P. en W.)

اغن *ańan* = Mal. *ańan*, maar ook: het hardop spreken in den slaap. Hn. p.

اغه *ańah* oudere zuster Tn.

اڤ *apa (apo); apolah* vraagwoord. *Baķ apo* minder gebruikelijk dan *baķ a*; *peńapan* = *peńapa-an*, alleen in verbinding met *hari* en beteekent dan:

hoe laat is het zie Hr. B. 4, 1, '77: *kan baḳapo tu* zooals gij wilt; *kan baḳ apo pulo* wat kan ik er nog aan doen, 't is goed. P.D.

اكر *akar* (*aka*) (misschien = Ar. عقار) *aka mati* luchtwortels Wk.

اكيق *akiḳ (akiĕḳ* Ar. عقيق *agaat)* naam van een donkerbruin steentje; *bacincin paramato akiĕḳ* Hn. p. (zie P. en W.)

اڬو *aga (ago)* overdenken, nagaan. *Barago; taḳ barago* zonder reden. P.D. *Ago ago* = *kiro kiro* denken, gedachte; *ago agokan* bij benadering opgeven, *tarago* schatten, Hr. Zie N. bij W. اڬا, hiervan zegt T.: „lees اڬاء", en verwijst vervolgens naar اڬق. Uit de beteekenissen van dit woord zooals die bij W. voorkomen zijn de bovengegevene te verklaren; zie ter opheldering voor spelling en transcriptie P.D. pag. 10 en 11. Ha. geeft voor *tarago* 't grondwoord *rago*. w. m. z. B. 4. 5 '81; *agao* bet. ongeveer 't zelfde als *kiraña* P.D. (zie W. *agaḳ*).

ago, *hago*, *harago* = 't Mal. *harga* (ook *rago*? zie b.v. *ato*).

اڬغ *aguṅ* (*aguăṅ*) gong; *aguṅ sambuyan* (of *sampayan*) zoo genoemd omdat de gong altijd aan een rek opgehangen is. Hn. p. zie: *momoṅan.*

اڬق *agaḳ;* overwegen, beproeven; ook: slechts, maar, een weinig, en duidt dan een verzoek aan of een beleefde wijze van gebieden. *Agaḳkan* naar goedvinden verdeelen; *agaḳ maagaḳ* argwaan koesteren jegens elkander *baḳ diagaḳ* 't is zooals 't wezen moet, juist van pas. Tn. I. G. 82.

Taragaḳ met verlangen ergens aandenken, ergens naar verlangen, *djoko taragaḳ cucu kanduăṅ* Wk.; reikhalzend verlangen, oprecht beminnen, liefhebben *anaḳ kanduăṅ pulaṅ dahulu mandai taragaḳ malam siyaṅ.* Hn. p. (zie اڬا N. en T. bij W.

اڬه *agih* (*agiĕh*) *maagiĕh* geven, *maagiĕh agiĕh* verdeelen, *agiĕh lah diri suraṅ suraṅ.* Wk. (zie اڬي N. bij W.)

ال *ala* zie الله.

الالغ *ilalań* = 't Mal. *alań alań* een grassoort. Ps.

* *ulayat* voor 't Ar. ولاية Wk. voogdij, beheer.

الت *alat* (*alè*) gast, bezoeker, Hn. p.; ook: genoodigde. Tn. (zie N. bij W. الت III).

* *ulua* voor 't Ar. وضوء Wk. ritueele reiniging vóór de salât, enz. te verrichten.

الس *alas* (*alèh*) ook كالس w. m. z. koopen, op koop uitgaan; venten, P.D. (zie N. bij W.).

alis (*alih*) wenkbrauw. Wk.

الن *alùn*, *balun* = 't Mal. *belum* nog niet.

اله *alah*, *olah*, *lah* (minder juist: *ala*) Hr. = 't Mal. *telah* reeds, al. P.D. Zie ook bij ا *a*.

اليون *aliun* huwelijksgeld. P.D.

امباچغ *ambacań; mambacań* naam eener wilde manggasoort (zie T. bij W.).

امبت *ambat* (*ambè*) tegenhouden, beletten. Hr. (zie W.)

umbut; umbui putièh jonge uitspruitsels, het onderste nog witte gedeelte er van. Wk. (zie P.)

امبر *umbur* (*umbuă*) voorspoedig van groei (Bat. *imbur* B.Wbk.)

امبن *ambun; saambun* een dauwdruppel; *dahulu sajo urań batuah kini saambun tidak lai.* Hn. p. (zie P. en W.)

امبو *ambau; maambau* naar beneden springen of vallen, *tarambau* bankeroet; Tn. I.G. '82 (zie P.).

ambu; ambu ambu franje, kwast. Tn. I.G. '82.

ambo in Agam, oudere broeder, een oudere in jaren; wordt verder gebruikt jegens een meerdere, waarvoor ook *tuan.* Tn. I.G. '82.

امس *amas* (*amèh*) = 't Mal. *amas*, het bet. ook reaal. P.D.

امفالو *ampalu* een soort van struik. H.p. (Zie W.).

امفس *ampas* (*ampèh*) *ampasi* van vermoeidheid gaan liggen uitrusten.

امفغ *ampiń* (*ampièń*) = Mal. *hampir*; ook, *dakè* of *dokè* w. m. z. Hr.

امفو *ampu; ampu tańan* duim; *ampu kaki* groote teen; (Bat. *ompu* grootvader of grootmoeder. B.Wbk.)

امه *amuh* (*amuăh*) = 't Mal. *mau* willen. P.D.

paamuăh = *pamuăh* gehoorzaam, volgzaam. *Sipamuăh* echo. Wk. Zie *mau.*

امي *amai* moeder. Zie *andai.*

انتغ *untuṅ* (*untuăṅ*) bet. hetzelfde als *untuṅ baiḳ* voorspoed, wordt echter zelden alleen gebruikt.
Untuṅ jahat tegenspoed; *untuṅ bayaian* noodlot; *paruntuṅan* geluk. Hn. p. (zie P. en W.)

انتق *untuḳ* (*untuăḳ*) = *pada*, *kapada.* Wk. (zie P. en W. en N. bij W.)

انته *antah; barantah* ontelbaar. Wk. (zie W.);
antah, *tah*, *toh* ik weet niet, och. Hr.

انجيت *anjit* (*anji*•) = *pada*, *kapada.* Wk.

انچت *incat* (*incè*•) pit van een vrucht; *incè*• *limau*, *maṅgih;* zoo ook, *incè*• *mato.* Wk. oogappel.

انچغ *uncaṅ* ook: *tuncaṅ* vijzel om de sirih te stampen voor oude lieden. P.D. Hier zal wel de smalle metalen cylinder bedoeld zijn van een bodem voorzien, waarin tandelooze lieden de gezamenlijke ingredienten voor de sirihpruim kneuzen.

انچو *ancu; andai ancu* jongere moeders zuster; *ma* (*maḳ?*) *ancu* jongere moeders broeder. Is alleen in de benedenlanden gebruikelijk. P.D.

انداايغ *indayaṅ* bloemscheede van de pinang (zie Hn. p. اندايغ).

اندغ *unduṅ* (*unduăṅ*) *unduăṅ-unduăn* doek door de vrouwen om het hoofd geslagen, als beschutting tegen de zon. Wk.

اندق *andaḳ* komt voor in plaats van هندق *hăndaḳ.* P.D.
indaḳ = 't Mal. *tidaḳ* neen, niet.
induḳ (*induăḳ*) evenals *mandai* moeder; *induak samaṅ* in de Pad. Bovenlanden, iemand die een ander aan den kost helpt, of hem daartoe den weg wijst. Hn. p. (Zie W.)

اندي *andai* of *mandai* moeder, zie *amai.*

انديكو *andiko; paṅhulu andiko* w. m. z.

انپ *anña* (*anño*) = Mal. *haña* slechts; *jugo anño* wellicht hetzelfde als *jugomalah* Hn. p.

اوبر *ubar* (*uba*) alles wat dient om touw mee rood verwen. B. wbk. (zie W.)

اورت *urat* (*urè*•) behalve de bekende beteekenissen in 't Mal. ook: wortel. Hn.
urut (*urui*•) inwrijven b.v. met olie, Hn. (zie P. en W.)

اورس *uras* (urèh) insmeeren (zonder drukken of wrijven) ook, besprenkelen Hn. (zie W.)

اورغ *oroh* mislukken, afspringen; *di orohkan* afgewezen, niet aangenomen worden. Wk. (zie T. bij W. اورغ *uroh* II).

اورق *urik* (*uriek*) breekijzer, (koevoet) Hn. zie *gudam.*

اوري *urai; urai-urai* = 't Mal. *amas urai* stofgoud Wk. (zie P. en W.)

اوسر *usur* (Ar. عُذْر) beletsel. P. D.

اوسق *usak* = 't Mal. *kurah*; *mausaki* verminderen, van iets afnemen; *tidak kan usak haratono.* Wk.

اوسه *usah* = 't Mal. *jahan; usah bakato damikian, tidak tahukan untuah diri.* Wk.

اوفت *upat* (*upè*); *mahupè* niet alleen: kwaadspreken maar ook: van iemand wat te zeggen hebben, aanmerkingen maken. Wk. *Surah pun tidak mahupè haño mamuji samohoño* (wordt van prinsis Balkis gezegd) (zie P. W. *oempat*).

اوفق *upik* (*upiek*) verk. *piek* meisje, ook tot jonge vrouwen; *siupiek* zij, het meisje. P.D.

اوق *awak* wordt gebruikt als v.n.w. voor den 1[n] en 2[n] persoon opzich zelf staande, of in verbinding met overeenkomstige voornaamwoorden; *awak dèn, awak hambo, awak kami; awak ah* (mann.) *awak kau* (vrouw), *awak kalian, awak no, awak no sadono*, enz. zie Hn. B. 4, 1, '77 en T. I. G. '82.

اوكر *ukur* (*ukuă*), *saukur* = 't Mal. *samupakat* van 't Ar. موافقة zie W.

اولر *ulur;* (*uluă*) *ulurkan* terugbezorgen. P.D.

اولس *ulas* (*ulèh*) *maulèh, mahulèh* verbinden, vast maken, aaneenhechten, afmaken, vervolgen, te hulp komen; ook: in de lengte doorsnijden. Hn. Tn. (Zie N. bij W.)

اوله *ulah* werk, daad; *mahulah* doen (zie B. Wbk. *ula* I. *mahula*). Het komt in minder gunstige beteekenis voor, zoo bet. ook *baulah* minder gunstige eigenaardigheden bezitten, nukken hebben. *saulah* gelijkmoedig, handelbaar, goedaardig. *saulah ulah* 1. zooals, gelijk als, alsof. (Zie B.wbk. *ula* II. *paulahon.*)

2. slechts; niets anders dan, alleen maar om, enz. (Zie Wk. Tn. I.G. '81. P. W.)

اونس *unus* (*unuih*) witte vezelstof van de idjoek en de pisang; *mańunus* van die stoffen een bindsel maken. Tn. I.G. '82. (zie N. bij W.)

اوني *unai* beter *hunai* w. m. z.

اي *iya* (*iyo*) en *iyola* ja. *Saiyo* ook *bariyo iyo* eensgezind, eendrachtig, toegevend zijn. Hn. r.

Iyo kaiyo van ja tot ja, d. i. steeds ja; *baiyo babukan* het ja en neen bespreken; *nan kaiyo* wat zoo zijn zal. P.D. *Iyokan* bevestigen. Hr.

ايتن *itan; itèn; tan; tèn* = 't Mal. *itoe* die, dat.

ايرت *irit* (*iri*) *mańirit* bij de hand leiden. Wk.

ايسق *èsoḳ* (*isuăḳ*) voortaan, te eeniger tijd, in de toekomst. T.; *saisuăḳ* vroeger, *ñatolah maraḳ nan saisuăk;* Wk. *barisuăḳ* morgen; *damisuăḳ* overmorgen; T. *barisuăḳ cako* van morgen. P.D.

ايک *ika* (*iko*) = 't Mal. *ini* deze, dit, hier, thans. P.D.; *baiko*, *baèko*, *bèko*, straks, op 't oogenblik; *kaïko* hierhien. Hr. (Zie N. en T. bij W.)

ايکر *èkor* (*ikuă*) behalve de bet. van staart, achtereinde, ook: ondereinde van een bord, schotel, flesch, enz. Hn.; *ikuă koto* 't lage (benedenstroomsche) gedeelte der kota, in tegenstelling van *kapala koto* 't hooge (bovenstroomsche) gedeelte. Hr.

ايلق *èloḳ èloăḳ* behalve de bet. in 't Mal. ook: goed, wenschelijk; *saèloḳ eloḳ* zoo goed mogelijk; *baèloḳ* op een goeden voet met iemand zijn. (Zie Tn. I.G. '82. II).

ايم *ayam; meńayam*, *maayam* vlechten, klossen. Wk. (Zie W. اڽم).

ايڽ *iña* (*iño*) = *iya* hij; (zie N. bij W.).

iñaḳ hier, ziehier; *kaiñaḳ* hierheen. Tn. I.G. '82. II; *iñaḳ ma*, *ñaḳ ma* ziedaar. P.D.

ايڽق *iñèḳ* = *ńènèḳ* grootvader, ook voor andere personen van veel hoogeren leeftijd dan de spreker; *iñèḳ mamaḳ* wordt gezegd van den panghulu en de oudere leden der familie die voor hare belangen zorgen. Tn. I.G. '82. II.

DE PIDATŎ [1]) BIJ DE FEESTEN DER MANANGKABO-MALEIERS

DOOR

A. L. VAN HASSELT.

In zijn „Halè•-halè• nan biasŏ bapakai di oerang Malajoe di darè• ba• dikatŏkan dibawah ini", opgenomen in Deel XXV van het Tijdschrift voor Indische Taal-, Land- en Volkenkunde, uitgegeven door het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, heeft de heer J. L. van der Toorn, wien de beoefenaars der Manangkabosche taal reeds zoo menige hoog te waardeeren bijdrage danken, eene getrouwe beschrijving gegeven van het feest dat gevierd wordt bij de aanstelling van een imam- of katib-hadat, en daarmede tevens geschetst hoe het in 't algemeen op de feesten van eenig aanbelang bij de Maleiers van Midden-Sumatra toegaat. In die schets komt echter de pidatŏ, de feestrede, niet geheel tot haar recht, en toch wordt deze nimmer gemist op het feestprogramma, dat over 't geheel voor den Europeaan zoo weinig aantrekkelijks aanbiedt.

Onder de handschriften, die ik op Sumatra verzamelde, komt eene korte pidatŏ voor, en toen mij nu onlangs eene Manangkabosche bijdrage voor deze feestuitgave werd gevraagd, scheen het mij niet oneigenaardig, die feestrede daartoe te bestemmen door er eene transscriptie van te leveren.

Vooraf echter een enkel woord naar aanleiding van een

---

[1]) *Ook* padatŏ. Zie omtrent de beteekenissen van dit woord: De Talen en *Letterkunde* van Midden-Sumatra, blz. 15, 121 en 140—143.

paar zinsneden in het bovenaangehaalde stukje van den heer van der Toorn.

Waar op blz. 477 de verhaler zegt: „Tapi adŏlah nan talabiăh soesah banai dalam hadat djamoe nan toen, doedoeă• inda• boeliăh ranjah, tatŏ samiăng; mesiki sampai ampè• patana• ditahan djoeŏ. Kŏ• na• bakisa-kisa doedoeă• labiăh dahoeloe manjambah kapadŏ oerang nan samŏ-samŏ doedoeă• toe, dan makan inda• boeliăh sasoekŏ hati malainkan oedjoeăng djari samiăng nan manjoeo• balambè•-lambè• banai. Kabanja•-an diantarŏ djamoe nan toen dalam salapan hari toe djadi koeroeih,"maakt hij zich aan echt Maleische overdrijving schuldig. Men zou er toch allicht uit besluiten dat die feesten voor den Maleier zelf evenmin een uitspanning zijn. En niets is minder waar, hoezeer het niet te ontkennen valt dat allerlei omslag en vormen die ongedwongen vroolijkheid in den weg staan, tot de feest-hadat behooren. De *soesah* van die hadat is echter niet zoo *talabiăh banai*, of men grijpt gaarne iedere gelegenheid aan tot het geven van een feest. Wordt daarbij ook een buffel- of tijgergevecht gehouden, wat echter hoogst zelden plaats heeft, dan stroomt oud en jong saâm van heinde en verre en dan geven ook de in den omtrek wonende Europeanen gehoor aan de ontvangen uitnoodiging, om getuige te zijn van een tweekamp, zooals door Hofdijk met meesterhand is gepenseeld in den tweeden zang van zijn: „In 't Harte van Java".

Mijne pidatŏ heeft op een dergelijk feest betrekking.

Als alle toeschouwers hunne plaatsen hebben ingenomen, staat de toekang pidatŏ [1]) op, terwijl zich nevens hem eenige panghoeloe's scharen, uit iedere nagari die aan het feest deelneemt één. Hij behoort tot die klasse van personen, die, onder den naam van tjadiĕ• pandai of pandai bakatŏ-katŏ, gerangschikt worden onder de oerang patoei•, de waardigheidsbekleeders in de soekoe, en zulks uit kracht van den invloed die ook in de Maleische maatschappij wordt uitgeoefend door hen, die boven hunne stamgenooten uitmunten in zeggingskracht. Niet minder toch dan bij andere volken, doet zich bij het Maleische de macht van het gesproken woord gelden, zooals ik niet alleen in de vergadering der hoofden bij het beraadslagen over de belangen

[1]) *Ook, oerang nan pandai bapidatŏ.*

der nagari kon opmerken, maar ook in de gerechtszaal, waar de kapalŏ kotŏ of pleitbezorger

> met scherp vernuft en gladde tong,
> zoo menigmaal het recht verwrong.

In den regel bevat de pidatŏ een toespraak tot de hoofden, dikwijls ook een kort verhaal van eenige overleveringen en instellingen, en voorts eene mededeeling van het doel der samenkomst. Zij wordt op eigenaardig zangerigen toon zonder eenige geste en zonder de minste vervoering voorgedragen, maar laat daarom toch niet na het auditorium te boeien, wanneer er slechts een voldoende aantal pantoen's is ingevlochten.

Aan dien eisch voldoet de hier volgende pidatŏ.

Heil zij ulieden benevens de genade Gods en zijn zegen.

Mijn groet aan U toeankoe's! Uwe toegevendheid roep ik in, gij allen datoek's, die zeven zijt in aantal en wier gebied zich uitstrekt van den voet des Sago's benedenstrooms, en van Moeara stroomopwaarts. En daarna ook de uwe datoek's der Loehak's en Laras, die drie zijn en twee.

Welke noemt men de beide Laras en de drie Loehak's?

De laras Bodi-Tjiniaga en Kota-Piliang. Wat noemt men de drie loehak's? Tot Sipisau-hanjoet stroomafwaarts, tot Doerian-di-takoek-Radja, tot Sialang-berlantak-besi, tot Rantau-Koeantan-Batang-Hari, tot Selat (de straat van Malaka) en Indrapoera, over Rambah en Temboesei, tot Padang, Tikoe en Priaman, waar gezag gevoerd wordt door Daulat jang dipertoean in het landschap Pagar-roejoeng.

Ik breng thans mijn groet aan alle groote oelema's, en aan Toeankoe jang karamah, aan Datoek besar bertoewah, aan de verschillende mantri's en pega-

As-salam 'alaikom warahmat Allah wabarakatoh!

[1]) Mintŏ salamlah hambo bakèh sagalŏ toeankoe, mintŏ ampoen lah hambŏ bakèh sagalŏ datoeă▸ oerang nan batoedjoeăh, nan sahinggŏ kaki goenoeăng Sagŏ hilië, nan sahinggŏ Moearŏ moediĕ▸. Koedian dari padŏ datoeă▸ oerang nan batoedjoeăh di ditoeă▸lah loeha▸ djan larèh, larèh nan doeŏ, loeha▸ nan tigŏ.

Manŏ nan di katŏ larèh nan doeŏ, loeha▸ nan tigŏ? Larèh Bodi-Tjiniagŏ djan Kotŏ-Piliang. Manŏ nan di katŏ loeha▸ nan tigŏ? Nan sahinggŏ Sipisau-hanjoei▸ hilië, nan sahinggŏ Doerian-ditakoeă▸-Radjŏ, nan sahinggŏ Sialang-balanta▸-basi, nan sahinggŏ Rantau-Koeantan-Batang-Hari, sahinggŏ Salat djan Indŏpoerŏ, laloe ka Rambah djan Tamboesai, nan sahinggŏ Padang, Tikoe djo Pariaman, nan di palèntah Daulat nan dipatoean didalam nagari Paga-roejoeăng.

Kini hambŏ mandatangkan sambah kapadŏ sagalŏ toeankoe oelémŏ basa, den seratŏ kapadŏ Toeankoe nan kiramat, kapadŏ datoeă▸ basa batoeah,

---

[1]) De hier gevolgde transscriptie is die, welke mij, naar aanleiding van een door mij gedaan verzoek, werd voorgesteld door den heer VAN DER TOORN, mede namens de heeren GERTH VAN WIJK, HABBEMA en HARMSEN. Hoewel ik er mij niet in allen deele mede kan vereenigen, volg ik, in het belang van de studie *der taal*, de overeengekomen spelling.

wei's, aan de hoeloebalang's van naam, aan allen die vereenigd zijn op dit plein. (U) breng ik mijn groet!

Wat is het wat mijn groet bevat?

paratiapan manti djo pagawai, parabilangan pilihan hoeloebalang, nan sahisi tampèə mèdan madjilih. Lé hambö mandatangkan sambah.

A kö tö nan kan hambö pasambahkan?

Het riekt en het knapt bij het roosten van de jonge rijst die tot amping bereid wordt.

Aanvaardt mijn groet, en beschouwt dat ik ook datgene heb gezegd wat er aan ontbreken moge.

Lah maroewoə lah mamatiĕh,
Lah marandang galoe-galoe.
Baloen sadanglah balabiĕh,
Sambah hambö kan di palaloe.

Zeilende ter hoogte van Malaka, terwijl de prauw niet geheel met afval (ballast) is gevuld.

Nu allen bijeen zijn, wensch ik mijn groet uit te spreken.

Balaié tantang Malakö,
Bidoeăə taə panoeăh dèə sampah.
Injièə djan mamaə poen lah ratö,
Hambö ka mandatangkan sambah.

De kleine arĕn-palm heeft weinig blâren; de bladeren van de sapat hangen naar omlaag.

Wil mij, den minder kundigen bijstaan, indien ik te kort schiet (in mijn pidatö).

Anau katjiĕə koerang palapah,
Daoen sapèə roendoeăə-roendoeăə kan.
Hambö katjiĕə mandatangkan sambah,
Indaə dapèə toendjoeăə-toendjoeăə kan.

Plant een arĕn-palm te Malaka, de bladeren hellen naar het ravijn.

Spreekt zachtkens (ik verzoek Uw aandacht) bij het uitspreken van mijn groet.

Tanam lah anau di Malakö,
Ka loerah tjondong palapah.
Tanang-tanang datoeăə barakatö-katö,
Hambö kamandatangkan sambah.

Naar het ravijn helt het palmplad, het haakt aan de voorplank van de omwanding (der woning).

Ik, de geringe, breng U mijn groet, ik ben nog geen redenaar.

Ka loerah tjondong palapah,
Tasangkoeiə di lambai-lambai.
Hambö katjiĕə mandatangkan sambah.
Baloen lai hambö oerang tjadiĕə pandai.

Als een kam waarvan de tanden te wijd staan (die niet vangt), als een weg die weinig begaan wordt, zoo ben ik die (U mijn groet) kom (brengen) zonder voldoende kennis; ik kan het nog niet als iemand die volleerd is.

Koerang pandapèə baə sikèə,
Koerang pasah baə djalan.
Hambö datang koerang pandapèə,
Baloen lai hambö baə nan gadang.

Sitaka, de boom sitaka, zijne bladeren zijn lang en smal. Nu allen bijeen zijn, wensch ik U mijn nederigen groet te brengen.

Sitakö, batang sitakö,
Daoennö lah rimpiə-rimpiə.
Injiĕə djan mamaə poen lah ratö,
Hambö ka mandatangkan sambah agaə [sakatjiĕə.

De kalimpanang (een klimplant) groeit op den heuvel, de sikadoedoek (een

Kalimpanang toemboeăh atèh boekiə,
Sika loedoeăə toemboeăh di lambah.

struik met eetbare vruchten) groeit in de vochtige laagte.
Moge ik mij een weinig op mijn gemak gevoelen, nu ik mijn groet kom brengen.

Mintö sanang hambö sakatjiö^,
Hambö kamandatangkan sambah.

De kromme pen op den zolder dient de hofdame tot schrijfstift voor het beschrijven van den spiegel.
Als de haan kraait raak ik reeds in de war; hoeveel te meer als de heeren onder elkander praten.

Kalam boengkoeä^ di atèh pagoe,
Ana^ dajang panjoerè^ katjö.
Ajam bakoekoeä^ hambö lai ragoe,
Kö^ koenoen datoeä^ barakatö-katö.

Sitoerang graaft in de vallei, zijn buis is violet gekleurd.
Mocht ik te ver gaan in 't spreken, duizendmaal vergiffenis dan voor iedere fout.

Sitoerang pangali lambah,
Babadjoe roepönö gandoen.
Kö^tadorong hambö manjambah,
Sakali gawa, bariboe ampoen.

Terwijl men pisang boewai uitmeet, krijgt men bloemen uitgemeten.
Ik ben gelijk het mesje waarmede de padi gesneden wordt; als het graan rijp i, dan heeft men het noodig.

Pisang boewai barasoekè^ boewai,
Di bari baratjoepa^ boengö.
Taga^ hambö sapantoen toewai,
Masa^ padi moengkö pagoenö.

Vleermuizen zijn op het eiland Rimbang; het jonge hert is geslacht.
Oordeelt indien ik mij vergis, maar laat uwe vergevensgezindheid grooter zijn dan mijne fouten.

Kalalawa di poelau Rimbang;
Ana^ roesö mati tadobiëh.
Kö^lé gawa boeliëh ditimbang,
Kö^lé salah ampoen nan labiëh.

Een ovaal bord met de ovale kom; een er van is met rijst gevuld.
Mocht ik soms mijn mond voorbij praten, weest daarover dan toch niet geraakt.

Pinggan djorong, tjawan nö djorong,
Saboeah baisi nasi.
Sambah hambö kö^ tadorong,
Djan dibaö nö masoeä^ ati.

Waar ligt de weg naar Indragiri? Langs den inham bij het lange rijstveld.
Waar werd het eerst de adat vastgesteld? In de negari Priangan-padang-pandjang.

Kamanö djalan ka Indögiri,
Kataloeä^ sawah nan pandjang.
Dima moelö adat tadiri,
Di nagari nan toeö Pariangan-padang-[pandjang.

Neergezet op de bamboe talang, vliegt de kleine bij naar de landir (een vezelplant); vandaar naar Malaka.
Mijn toespraak is maar geleend, zij stamt uit de heilige schriften, en werd reeds door Mohamad uitgesproken.

Talata^ di atèh talang,
Andoeroen tabang kalandië;
Dari sanan ka Malakö.
Sambah hambö sambah di salang,
Nan toeroen dari hadih djan dalië,
Dè^ Mohamad soedah nö katö.

Hoog is het water in het riviertje Landai; met een pigaga-stam wordt het *opgestuwd.*

Gadanglah aië soengai Landai,
Batang pigagö di sakö^kan.
Inda^ lé hambö tjadie^ pandai,

Ik ben geen geleerde, maar voldoe aan de adat-pidatŏ.

Adat pidatŏ di sambahkan.

Er wordt geroost en gekookt en (de rijst) gewand bij de waterleiding. Een goelama (visch) vangt men in het schepnet.

Ik let op alles bij mijn verhaal, geen lijntje gaat verloren, geen oogwijdte wordt vergeten, de oude adatpidatŏ wordt weer opgehaald.

Dirandang-randang di masa^,
Dikirai-kirai di banda;
Tatanggoeă^ ikan goelamŏ.
Dibilang-bilang di ato^.
Ditjoerai-tjoerai [1]) di papa [2]),
Sabarih inda^ hilang,
Nan samatŏ inda^ loepŏ;
Di bangki^ sitamboen lamŏ.

De randen van zijn matras zijn omnaaid; de kanten van zijn kussen zijn bestikt. Moge zij duister (niet waarneembaar) of onduidelijk zijn, deze adat stamt van oudsher.

Djai^-badjai^ tapi kasoeă nŏ,
Soedji-basoedji matŏ banta nŏ;
Djokŏ^ gaib datang kapadŏ asanŏ
Djokŏ^ tjaboeă datang kapadŏ oesoeănŏ.

De sapat-boom, die in het ravijn staat, wordt gebruikt voor schopsteel; het meerdere voor de plank waarmede het rijstveld wordt gelijk gemaakt.

Deze adat is als het vastgebondene dat niet los gaat, als het gevlochtene dat niet verschuift; zij is nu nog dezelfde als altijd.

Kajoe sapè^ nan di loerah,
Diambië ka tangkai pangkoeă,
Labiĕh nŏ ka papan toendŏ.
Saparati kabè^ nan inda^ baoebah,
Simpai nan inda^ baransoeă,
Moengkŏ datang sampai kini nŏ ba^
[nangkŏ djoeŏ.

Sitoerak is de naam van een sprinkhaan;
De Engelschen komen ten handel;
Nan batjoepa^ nan bagantang,
Nan baloekih balimbagŏ,
Nan baitjŏ nan bapakai.
Nan batoeroen banaiĕkan.
Zoo is de adat in de negari.

Sitoera^ namŏ bilalang,
Angarih toeroen baniagŏ,
Nan batjoepa^ nan bagantang,
Nan baloekih balimbagŏ,
Nan baitjŏ nan bapakai,
Nan batoeroen banaiĕ^kan.

Tawang bawang [3]),
Op het kussen ligt laloewa [4]),
Kota-tengah ligt aan de Agam-rivier.
De matras ligt op de platgeslagen bamboe, die is neergedaald uit de wolken.
Tanah-datar is het oudste
Loehak-Agam is het middelste
Ranah-Lima poeloeh is het jongste.

Tawang bawang,
Laloewŏ diatèh banta;
Kotŏ tangah batang Agam,
Kasoeă atèh paloepoeăh,
Nan toeroen dari awang djan goemawang;
Nan banamŏ toeŏ Tanah-data;
Nan banamŏ tangah Loeha^-Agam;
Nan banamŏ bongsoe Ranah-Limŏ-
[poeloeăh.

---

[1]) Over een ander spreken.
[2]) Vertellen, den inhoud van iets mededeelen.
[3]) Zonder beteekenis. Abrakadabra.
[4]) *Geraspte klapper met* suiker vermengd; dient tot vulsel van koeè godo^.

Wat behoort tot Tanah-datar, het oudste?

Baroeh-Alam, Goenoeng-pasisir, tot Salok stroomopwaarts, tot Pintoe-raja benedenstrooms, rondom de Merapi; stroomafwaarts zegt men *toean*, opwaarts *datoek*, in het midden wisselt men de sembah.

Welnu, welke zijn (de hoofden) daar waar men stroomafwaarts *toean*, stroomopwaarts *datoek* zegt en in het midden de sembah wisselt?

Datoek Bandahara te Soengei-Terab,
Datoek-Mangkoedoen te Soemanik,
Toean-Kadli te Padang-ganting,
Radja-besar te Pagar-roejoeng,
Pasak te Soengei-Djamboer,
Tjermin te Soelit-ajer,
Ampang-lima te Batipoeh,
Tangkei-Alam te Priangan-padang-pandjang.

Wat verstaat men voorts door Loehak-Agam, het middelste? Tot Dasoen-toenggal stroomafwaarts, tot Lada-ketjil-poetih stroomopwaarts, rondom den Singgalang.

En wat verstaat men door Ranah-Lima-poeloeh, het jongste [1]?

Apölah lingkoeangan toeö Tanahdata?

Baroeäh-Alam, Goenoeäng-Pasisië, nan hinggan Saloᵓ moedieᵓ, nan hinggan Pintoe-Rajö hilië, sahèda Goenoeäng-Marapi; hilië batoean, moedieᵓ badatoeäᵓ, tibö di tangah manjambah.

Na tö, köᵓ sia kö oerang nanhilië batoean, moedieᵓ badatoeäᵓ, tibö ditangah manjambah:

Datoeäᵓ-Bandarö di Soengai-Taroᵓ,
Datoeäᵓ-Makoedoen di Soemanieᵓ.
Toean-kali di Padang-gantieng,
Radjö-basa di Paga-roejoeäng,
Pasaᵓ de Soengai-Djamboeä,
Tjamin di Soeliᵓ-aié,
Ampang-limö di Batipoeäh,
Tangkai-Alam di Pariangan-padang-pandjang.

Malah baᵓ nan toen, ka baᵓ a poelö pangataoei tangah Loehaᵓ Agam? Nan hinggan Dasoen-toengga hilië, nan hinggan Ladö-katjieᵓ-poetieh moedieᵓ, nan sahèda Goenoeäng Singgalang.

Moengkö apölah pangataoei bongsoe Ranah-Limö-poeloeäh? Iölah Baliéng-Patapahan, Soerau Laboeäh-goenoeäng, di oelaᵓ Gadoeiᵓ-Tabiéng-tinggi, nan di balai Sariᵓ-lamaᵓ, nan di oeloe Gantieng; Kotö-lawèh koentji basi, Sarieᵓ-lawèh, Batoe-hampa, djandjang djo pintoe Palèmbajan. Sitoedjoeäh, Pamoentjaᵓ djan Banda-dalam, nan saramah-ranahnö, Bodi, Aié-tabiᵓ, Ampèᵓ-angkèᵓ.

Naar de markt gaan de menschen van Pitalah, met bladeren bij zich om er visch in te wikkelen.

Een voornaam huis waarvan het hout niet bebeiteld is, of, is het bebeiteld, dan zonder nokbalk, (zoo gebrekkig is zijn pidatö).

Kapakan oerang Pitalah
Nan badaoen ka panoengkoeih ikan.
Roemah gadang nan indaᵓ bapahèᵓ,
Bapahèᵓ indaᵓ baparan.

Van Allah verwacht ik steun. Wat zijn de teekenen van de grootheid van het huis? Tot vloer heeft het de aarde, tot dak den hemel, tot bedgordijn de witte wolken, tot franje de groene

Bakèh Toean Allah djoeö nan hambö poehoenkan.

Nan ma kö gadang nö roemah? Nan balantai boemi, nan bahatö langiᵓ, nan bakalamboe awan sirah, nan balapieᵓ

[1]) De hier volgende zin is mij niet duidelijk.

wolken, tot kussen de gele wolken. Aan de onderscheidene mantri's en pegawei's aan de hoeloebalangs van naam, aan allen die bijeen zijn op deze vergaderplaats mijn groet.

Waarover handelt mijn groet?

De dagen zijn zeven, de tijden voor het gebed vijf, het gebed is één, de maanden zijn twaalf, de jaren acht [1]). Van de twaalf maanden zijn er drie door Allah uitverkoren. Eerstens de maand Ramadlan, ten tweede de maand Dzoelhidjah, ten derde de maand Rabingoelawal. Als de maand Ramadlan daar is, dan geschiedt de wijding op het midden van de vergaderplaats, dan wordt dertig dagen gevast. Dat is de adat van de datoek's die zeven zijn in aantal, de adat die dezelfde bleef van oudsher.

Thans zal het karbouwen-gevecht op dit plein een aanvang nemen.

In geval van verwonding of verminking bij het karbouwen-gevecht (zegt de adat): Als een karbouw (een poot) breekt, dan wordt het dier geslacht voor rekening van de datoek's, die zeven zijn, ten behoeve van de menigte mannen en vrouwen, groot en klein, oud en jong, de datoek's der loehak's en laras, allen die hier bijeen zijn.

Als iemand gewond raakt, of een zijner ledematen breekt, of gedood wordt, dan blijft het daarbij, zonder dat de zeven datoek's daarvoor aansprakelijk zijn.

Die adat is van onze voorouders op onze ooms van moederzijde, en van hen op ons overgegaan; zooals ze is, zoo wordt ze toegepast, vroeger en thans; geen schrede te ver, geen voetstap terug; uitgetrokken verwelkt zij niet, verplaatst sterft zij niet; zij is tot ons gekomen zonder verandering, zooals ze was, zoo wordt zij toegepast.

awan poetiĕh, nan batirai awan hidjau, nan babanta awan koeniĕng. Paratiapan manti djan pagawai, padŏ pilihan hoeloebalang, nan saisi mèdan madjilih, lai hambŏ nan manjambah.

A tŏ nan kan hambŏ pasambahkan?

Di tio^ hari toedjoeăh, wakatoe limŏ, oedjoei^ satoe, boelan doeŏ balèh, tahoen doeŏ lapan. Dalam boelan nan doeŏ balèh tigŏ boelan nan di labiĕhkan Allah: paratamŏ, boelan Ramalan, kadoeŏ boelan Soelhidjah, katigŏ boelan Rabioelawal. Djokŏ^ lai tibŏ boelan Ramalan, di darah-darahi katangah balai, di poeasŏkan tigŏ poeloeăh hari; ikŏlah adat datoeă^ oerang nan batoedjoeăh, limbagŏ datoeă^ oerang nan batoedjoeăh, nan batoeroen banaiĕ^kan, nan baitjŏ bapakai.

Na tŏ kini moeah ka mahadoe kabau katangah balai. Djokŏ^ kabau dihadoe, djokŏ^ loekŏ-maloekŏ, djokŏ^ patah-mamatah, djokŏ^ patah kabau di bantai, oetang di atèh datoeă^ oerang nan batoedjoeăh, piha^ kapadŏ kaliĕn, laki-laki padoesi, gadang kètè^, toeŏ moedŏ, di datoeă^ loeha^ djan larèh, sadonŏ nan lai taato^ di balai kŏ.

Kŏ^ nŏ loekŏ, loekŏ sadjŏ, kŏ^ nŏ patah, patah sadjŏ, kŏ^ nŏ mati, mati sadjŏ, inda^ djoeŏ kŏ oetang ka dè^ datoeă^ oerang nan batoedjoeăh, limbagŏ datoeă^ oerang nan batoedjoeăh; nan toeroen dari injiĕ^ kapadŏ mama^, dari mama^ kapadŏ kitŏ; nan baitjŏ nan bapakai, nan batoeroen banaiĕ^kan; salangkah ta^ laloe, satapa^ ta^ soeroei^, di boeboei^ ta^ lajoeă, di andja^ ta^ mati; toeroen djoeŏ sampai kini, inda^ dioebahi, baitjŏ bapakai djoeŏ.

Hoort nog een (liedje).

Dangalah saboeah lai:

Het mes dient om de pen aan te

Siraoei^ parantjoeăng kalam,

---

[1]) De Maleiers maken tot vereffening van den waren maansomloop met hun jaar van 354 dagen gebruik van een cyclus van 8 jaren, denzelfden die bij de Javanen *Windoe* heet.

punten; de pen die door de nimf wordt vermaakt. Als ze gebroken is, waar kan ze gemaakt worden?

Mijn sembah gaat samen met een salam; wien het ook geldt, ik eisch geen wedergroet.

Zoo luidt mijn sembah.

Kalam dipantjoeäng bidödari,
Patah di manö tatim pönö.
Sambah hambö baririöng djo salam,
Djan lai di haro koembali,
Di manö-manö kan tibönö.

Sakioen sambah.

BATAVIA, Juni 1883.

BATAKSCHE OORLOGSVERKLARING

DOOR

G. K. NIEMANN.

Het is bekend dat in een groot gedeelte der Bataklanden oorlogen tusschen verschillende dorpen zeer menigvuldig voorkomen, meestal tengevolge van schulden bij hazardspel gemaakt of ook wel door het niet betalen of niet teruggeven van *djudjuran* (koopprijs van eene vrouw) [1]. Wij mogen daarover hier niet in bijzonderheden treden; men kan die vermeld vinden in het opstel van den controleur G. W. W. C. baron Van Hoëvell (Tijdschr. v. N. I. 1878 II bl. 431 vgg.) en in het verslag der reis van Dr. Hagen (Petermann Mittheilungen 1883 II bl. 48 en IV 145). Volgens den eerstgenoemde wordt de oorlog gewoonlijk verklaard door het ophangen van een zoogenaamde *pulas* in de nabijheid van het dorp of de woning van den aanstaanden vijand. Onder *pulas* verstaat men een brief op bamboe, waarin de schuldeischer tot betaling van zijne schuldvordering maant en daarvoor nog eenige dagen als uitersten termijn stelt, na afloop waarvan de schuldenaar met aanhoudende vijandelijkheden wordt bedreigd. Aan zulk een brief zijn tevens enkele voorwerpen opgehangen, b. v. een stukje bamboe in den vorm van een mes gesneden, een dito met een stuk van de katelavrucht in den vorm van een menschenhoofd er op en voorts een stukje half verkoold hout, als zinnebeelden van moord en brandstichting [2].

---

1) In Bataksche woorden is onze *oe* klank steeds door *u* weergegeven.

2) In *deze zinnebeelden* is eenige verscheidenheid. Volgens v. d. Tuuk, Bat. *Woordenboek i. v.* bestaat de *pulas* in een bamboekoker, waarop beleedigende of

Dikwijls is de brief niet in de meest kiesche bewoordingen vervat en de vijand wordt meermalen uitgemaakt voor alles wat leelijk is. Zoo werden o. a. in de *pulas*, waarbij door een der hoofden aan het meer van Toba de oorlog aan het Gouvernement werd verklaard, kapitein Scheltens en de heer Van Hoëvell voor afval en kaf van padi en nietswaardige honden uitgescholden. Eene andere, doch minder gebruikelijke wijze van oorlogverklaren is deze dat hij die den oorlog verklaart, zijne grieven in het openbaar uitschreeuwt, onder het lossen van ongeveer tien geweerschoten. De vijand krijgt dan verder geen formeele aanzegging meer, doch verneemt in het geheel niet of moet slechts van derden hooren dat hem de oorlog is verklaard.

De door den heer Van Hoëvell aan de Indische instelling van onderwijs in de taal-, land en volkenkunde van N. I. te Delft geschonkene *pulas* bestaat uit twee met touw aan elkander verbondene bamboekokers van de door hem genoemde symbolen voorzien. De inhoud van het geschrevene op een dezer kokers komt hierop neder: zekere Si Panguhap meldt aan den Resident der residentie Tapanoeli te Siboga, aan den controleur en den djaksa aldaar dat eene door Si Asa Tulang geleende som van *f* 21 hem (Si Panguhap) binnen zes dagen teruggegeven moet worden, zoo niet, dan dreigt hij met brandstichting. De hier vermelde ambtenaren worden dus aansprakelijk gesteld voor de betaling dezer schuld, voor eene zaak die blijkens het volgende slechts enkele bewoners van Halangan aangaat. De op den anderen bamboekoker door Si Panguhap geschrevene regelen zijn gericht aan den Datok (het Mohammedaansche hoofd) der kampong Halangan en aan zekeren Toga Tulan, afkomstig van Halangan en tot de marga Dongoran behoorend. Halangan wordt daarin met vijandelijkheden bij dag en bij nacht bedreigd. Een gedeelte van het schrift op dezen koker is vernietigd, zoodat er slechts eenige letters herkenbaar zijn en er eene onleesbare leemte in den tekst is ontstaan.

---

wel dreigende woorden staan, een stukje hout in den vorm van een menschenhoofd, een bosje bladeren en een bundel basir d. z. eene soort van voetangels, meestal van aangepunte bamboe, welke laatste soms vóór de woning van den persoon, waartegen men het heeft, in den grond geplant worden. Zie voorts hier beneden op de volgende bladzijde.

Volgens eene mededeeling van den heer J. A. Van Rijn van Alkemade zijn dergelijke *pulas*, waarvan hij mede een drietal [1]) aan de Delftsche instelling heeft geschonken, ook bij de Bataks in het binnenland der Oostkust, met name in Serdang, in gebruik. Zij zijn daar een gewoon middel waarvan de kleine man zich bedient om zich recht te verschaffen. Hij schrijft dan zijn wensch op een of meer bamboekokers en hangt die op eene plaats waar de persoon, dien hij voor de vervulling van zijn verlangen aansprakelijk stelt, moet passeren. Bij die bamboe voegt hij veelal een stukje idjoek dat brandstichting moet beteekenen en een uit hout gesneden parang of geweer, als symbool van moord. Thans nu vele ondernemingen van Europeanen in de nabijheid van Bataksche kampongs gelegen zijn, vindt de Batak het ruim zoo gemakkelijk de genoemde voorwerpen daar (bij die ondernemingen) op te hangen. De zaak moet dan gerechtelijk worden onderzocht en meestal is hij tevreden met de uitspraak. Vergel. ook C. De Haan, verslag van eene reis in de Bataklanden in de Verh. v. h. Batav. Gen. Dl. 38. N°. 2. bl. 35.

---

1) Twee van deze pulas bestaan mede elk uit twee aan elkander verbondene stukken bamboe met een weinig idjoek; slechts ontbreekt daar de katelavrucht.

TRANSSCRIPTIE.

1.

Ahu surat tinongos ni si Panguhap tu ale tuan rasiden di Sibolga dohot to ale tuan henteler dohot to ale tuan djasa panguhum di Sibolga ia hepeng disali si Asa Tulang dua pulu sada rupia dileanma tu ahu hepengki dibogasan ni na onom ari on molo idadong dilean unang didok tuan ahu na mangalang garang abit tuannami ho pangaluan.

2.

Ahu surat ni si Panguhap surat pulas tu ho ale datot Halangan dohot to ale Toga Tulan sian Halangan marga Dongoran iya ipe musuma borngin musu arian tu tano Halangan .... ba didjagama borngin dohot arian.

AANTEEKENINGEN.

Daar de hier noodige typen in de drukkerij ontbraken is de tekst der bamboekokers gelithographeerd. Men ziet dat enkele letters van den gewonen vorm afwijken en meer overeenkomen met het Karaw-Bataksch alphabet bij De Haan l. c. bl. 50 vg. De Bataksche tekst (Tobasch dialect) is onveranderd getransscribeerd; alleen heb ik kapitale letters, die in het Bataksch ontbreken, tot aanduiding van eigennamen gebezigd.

To staat hier in plaats van *ho* wegens de voorafgaande *t* van *dohot*. *Sibolga* is de Bataksche uitspraak van Siboga, hoofdplaats der residentie Tapanoeli, ofschoon men in andere Bataksche brieven nu en dan Siboga geschreven vindt.

Henteler is naar alle waarschijnlijkheid verbastering van ons woord *controleur*.

Djasa = *djaksa*.

Disali is passief van *marsali*, zie V. d. Tuuk, Tobasche spraakkunst bl. 100.

Si Asa moet een eigennaam zijn; *tulang* behoort er waarschijnlijk bij, schoon dit woord eigenlijk *oom (moeders broeder)* beteekent. Opmerkelijk is hier de figuur der *s* in *si*.

Over hepengki zie V. d. Tuuk Tobasche spraakkunst § 8 *bl. 8.*

Idadong is eene schrijffout in plaats van *indadong*.

Garang beteekent volgens het Woordenboek „snel ontbranden, van buskruid." Hier moet het echter betrekking hebben op het volgende „*abit*" (of „*tabit*"?)

Datot is eene schrijffout of foutive spelling in plaats van *datok*.

Halangan is de naam van een kampong. In „*tano*" is hier bij uitzondering de gewone Tobasche *t* gebezigd.

Dongoran wordt in het Woordenboek opgegeven als eigennaam van eene marga.

In het Woordenboek leest men s. v. *toga*: „Sitoga met nog een eigennaam er achter is een zeer frequente eigennaam van mannen." Het volgende *tulan* heb ik daarom als eigennaam beschouwd. Het is echter vreemd dat *si* hier vóór *toga* ontbreekt. *Tulan* staat hier onder den regel, want boven dit woord is iets uitgeschrapt. Het is misschien eene foutive spelling van *tulang* dat op het andere stuk bamboe voorkomt.

Het hier ingevoegde blad bevat den gelithographeerden tekst.

EINIGES UEBER DAS VERHAELTNISS DES MAFOOR ZUM MALAYISCHEN

VON

G. VON DER GABELENTZ UND A. B. MEYER.

Die folgende Arbeit will kaum mehr sein als ein erster Schritt. Bei der lexikalischen Vergleichung ist fast ausschliesslich das eigentlich Malayische berücksichtigt worden, welches weder alle im Sprachstamme vorhandenen Wortstämme noch diese immer in den lautlich reinsten Form besitzt. Die Listen der Beispiele wären weit reicher, die Lautverschiebungsgesetze voraussichtlich weit präziser ausgefallen, wenn wir Zeit gefunden hätten die Sprachen von Java, Sumatra, Celébes, den Philippinen u. s. w. herbeizuziehen, und wir können nur wünschen, dass Andern, Berufenern, in dieser Richtung weiterarbeiten. Nur so kann eine Frage voll beantwortet werden, welche die Stellung einer Sprache nicht in, sondern zu einem Stamme betrifft.

Die Uebereinstimmungen zwischen dem Mafoor und den malayishen Sprachen sind so weitgehend, dass an eine Entlehnung im gewöhnlich Sinne des Wortes kaum zu denken sein dürfte. In der Hauptsache betreffen sie:

I. Den *Wortsatz*. Nach Entdeckung der Lautverschiebungsgesetze gelangt man zu dem Ergebnisse, dass ein grosser Theil der gewöhnlichsten Wörter im Mafoorschen mit den entsprechenden Wörtern malayischer Sprachen ursprünglich identisch sind. So die Zahlwörter, die Namen für Verwandschaftsbeziehungen, Körpertheile, allbekannte Thiere, eine Menge Verba, Personal- und Demonstrativpronomina u. s. w.

II. Die Stellungsgesetze sind wesentlich die gleichen: das

Subjekt steht vor dem aktiven Verbum, das Objekt dahinter, jede nähern Bestimmung eines Wortes tritt hinter dieses.

III. Wichtige Bildungselemente sind beiden Theilen gemeinsam, so entsprechen sich:

Maf.	Präfix m-	*Mal.* ma-, m-
„	Präfix a-	*Mal.* ka-
„	Präfix fa-	*Mal.* pa-

Das Mal. Possessivsufix 2. pers. sing. -mu kehrt im Maf. als eingeschaltetes -m- oder suffixirtes -mi wieder, z. B. me-ri (sein) Oheim: memi, sein Oheim; sno-ri (seine) Nase: snumbri deine Nase (sno-m-ri); mga-si (seine) Augen: mga-m-si, deine Augen.

Den Uebereinstimmungen zwischen den malayischen Sprachen und den Mafoorschen stehen tiefgehende Unterschiede gegenüber:

I. Das Maf. besitzt eine Conjugation mit Präfixirung des Subjekts-Pronomens.

II. Das in den mal. Sprachen so beliebte Passivum fehlt dem Maf. gänzlich.

III. Die mal. Sprachen unterscheiden zwischen einer inclusiven und einer exclusiven Form der s. Pers. Plur. Das Maf. hat für beide nur das eine Pronomen ko, wir, welches lautlich dem inclusiven -ta, kita der mal. Sprachen entspricht.

IV. In den mal. Sprachen ist den Wortstamm unveränderlich; das Maf. besitzt Erweiterungen des Stammvokales durch Einfügung von i vor oder hinter demselben. Aehnliches weisen mehrere andere melanesische und papuanische Sprachen auf.

V. Das Maf. besitzt eine Kategorie von Wörtern mit den Suffixen -ri, seltener -ndi, Plural (oft plurale tantum) -si, -ersi. Diesen ist das gemeinsam dass sie Theil- oder Zugehörigkeitsverhältnisse ausdrücken. Die Wörter für Familienangehörige und für Körpertheile verbinden sich regelmässig mit Possessivelementen oder drücken doch das Possessiv-verhältniss durch oft sehr wunderliche Formen aus. Beispiele bei van Hasselt, Bekn. Spr. S. 22—25. Die malayischen Sprachen kennen diese, zugleich so begränzte und so entwickelte Wortkategorie nicht.

VI. *Den Dualis hat* das Maf. eigenartig entwickelt. Den

mal. Sprachen fehlt er überhaupt, die polynesischen haben ihn durch Anfügung des Zahlwortes für zwei gebildet. Im Maf. lautet:

Dual.	*Plur.*	
nu	ko	wir
mu	mgo	ihr
su	si	sie.

Die Einfügung von i vor dem Stammvokale a, o oder u findet sich namentlich bei Verben, z. B. rama, riama, kommen; baab, biaab, antreiben; rob, riob fliegen. Auch sie wird von van Hasselt, Bekn. Spr. als willkürlich bezeichnet; allein man wird recht thun, mit diesem Urtheile noch nicht die Akten für geschlossen zu betrachten. Der Fall, dass Sprachen die Formen differenziren ohne eine Bedeutungsmodification damit auszudrücken, dürfte zu den seltensten gehören.

Die Einfügung von i hinter dem Stammvokale ist bei Substantiven, Adjektiven und Verben zulässig, wenn der Stammvokal ein a, o oder (seltener) u ist. Van Hasselt, Bekn. Spr. § 13, bezeichnet diesen Lautwandel als willkürlich, und Rinnooy wendet ihn nur selten an. Allein ersterer macht doch, vielleicht unbewusst, in seinen Texten zwischen beiden Formen einen Unterschied: die einfache Form wendet er vorzugsweise im bestimmteren, die erweiterte im unbestimmteren, generelleren Sinne an.

Beispiele:

Maka Noach i- frur *djâïf*, ma
Und Noah er macht Acker, und
ikeer *djaf* osso ro aiknam
er pflanzt Acker einen von Bäumen.
anggor.
Wein = er trieb Ackerbau u. s. w. Gen. S. 13.

Das Suffix *ia*, *ija*, Plural *sia*, *siya* scheint Substantiven zumal dann angefügt zu werden, wenn bestimmte Individuen gemeint sind, namentlich also auch dann, wenn der folgende Satz die Bedeutung eines Relativsatzes hat; z. B.

i-saan -si ro wesi ro bonija
er zerbrach sie am Fusse des Berges
(auf welchem er zuvor gewesen). B. G. S. 63.

faasija kaku Manseren Allah
die Schrift fürwahr (welche) der Herr Gott

befaas	kwaar	
geschrieben	zuvor.	Das.
i-koon	ro	rumija

sie weilt in dem Hause (d h. in unserem H.) Das. S. 17.

Wenn van Hasselt, Bekn. Spraakk. § 16, dieser Form collektive Bedeutung beimisst, so scheint dies wenigstens durch die von ihm verfassten Texte nicht bestätigt zu werden.

Hülfswort ro.

Ro, als selbständiges Stoffwort meist *roi* hat die Bedeutung: Ding, Sache, mit der Nebenbedeutung: Zubehör, Eigenthum, z. B. roi-si kam, alle Sachen, alle (ihre) Gabe. So findet es sich häufig in substantivischen Compositis, z. B. ro- be- an, Ding zum Essen, Speise, robesoor = ro- be- sauer, geflochtenes Ding = Fussbekleidung.

Als Hülfswort ist *ro* eine Präposition von sehr weiter Bedeutung.

z. B.

Moses	idadu	*ro*	bon	*ro*	kerru
Moses	ersteigt	*vom*	Berge	*mit*	Steinen
faas	di-suru	*ro*	prenta		samfur
Schrift	zweien	*der*	Gesetze		zehn
ro	rwasi	biëda.			
in	Händen	seinen. Bijb. Gesch. S. 63.			

Gleichlautende Wörter:

Mal.		*Maf.*
ini,	dieser:	ini
ara,	Feige (Frucht):	ara
garfo,	Gabel:	garvo (?)
masin,	Salz:	masen
manis,	süss:	manis, Öel
djum,	küssen:	sjum

Vocale:

Mal. $a = a$

kan,	essen:	aan
saya,	ich:	aja, ja
apa-sebab,	warum:	imbajo
satu,	eins:	saai

sapulu,	zehn:	samfur
langit,	Himmel:	nangi
sinar,	Lichtstrahl:	isna, Licht
barat,	West:	barik
ari,	Tag:	aro, Morgen, arkok = **Mittag.**
bârdamai,	Frieden:	damé
asap,	Rauch:	aas
ajer,	Wasser:	waar?
kaju,	Holz:	a, ai
dahun,	Blatt:	(un)daim, ram
ara,	Feige:	ara
lawa,	Fledermaus:	awab
manuk,	Vogel:	maan
ani ani,	Ameise:	anier
sanak sanak,	Verwandter:	naik
rama,	Vater:	kamari
datuk,	Grossvater:	dadi, Vater
rambut,	Haar:	(rwuri) raam, (bu) raim
mata,	Auge:	mga
tangga,	Treppe:	kaka
ajung,	Schiff:	wai, wa (?)
dadap,	Schild:	ada
kai,	Angelhacken:	bekaju
jala,	Netz:	d'jara (Fremdwort?)
kadut,	Sack:	katum (Fremdwort?)
masin,	Salz:	masen
manis,	süss:	mani Öl.
tâjam,	scharf:	sam
mati,	todt:	maar
tara,	gleich:	rar
gânâp,	ganz:	kam (?)
ari ini,	heute:	ras ini)
saru,	schreien:	aru, aar, kaar (?)
basuh,	waschen:	masi
nangis,	weinen:	kianes
masak,	kochen:	sa
mamaro,	theilen:	rowar halb
tampat,	Ort:	sampak, Weg
djalan,	Weg:	nejar
lalat,	Fliege:	ran
brat,	Schwer:	merbak

mal. i = i

lima,	fünf:	rim
pitu,	sieben:	fiek
iya,	sie:	i
ini,	dieser:	ini
sedikit,	wenig:	knikki
langit,	Himmel:	nangi
sinar,	Lichtstrahl:	isna Licht
ikan,	Fisch:	ijen
ani ani,	Ameise:	anies
mutyara,	Perle:	ira
bini,	Frau:	bien
sisir,	Kamm:	ris
*i*tam,	schwarz:	pa*i*sim
bai,	gut:	bie
ija,	ja:	iju
minum,	trinken:	inem
pinggir,	Grenze:	pembier
adik,	Bruder:	naik
parjamu,	Gast:	amber
tali,	Schnur:	rieb (?)
ketjil, tji,	klein:	knikki
kiri,	links:	sair

mal. u = u

utara,	Nord:	bruĕr (? uar = uĕr?)
timur,	Ost:	murim
duri,	Dorn:	wurek
kulor,	Brodfrucht:	ur
bulu,	Feder:	bur
kutu,	Laus:	uk
ulu,	Kopf:	rwu
kulit,	Haut:	kum
susu,	Milch:	sus
ruma,	Haus:	rum
putih,	weiss:	piuper (?)
sejuk,	kalt:	sjuif
diburi,	hinten:	war) pur
saru,	schreien:	aru
bunoh,	tödten:	mun
guntur,	*Donner*:	kadadu

mal. a = e

asing,	anders (different):	wesse, andere
sapa,	wer:	sebe
anam,	sechs:	onem
uta*r*a,	Nord:	bruĕ̈r (?)
bârdamai,	Frieden:	damé
ikan,	Fisch:	ijen
karang,	Koralle:	kerru
trang,	Licht:	sreen
garonggong,	Höhle:	kerru, Felsen

mal. a = i

barat,	West:	barik
prang,	Kring; brani, tapfer:	bri
fărăj,	Vagina:	firi
it*a*m,	schwarz:	pais*i*m

mal. a = o

-ta,	wir:	ko
satu,	eins:	osso
anam,	sechs:	onem
anu,	einige:	onno
(mata) ari,	Sonne:	ori
kaki,	Bein:	koor (?)
râbanak,	Trommel:	roberok
bijak,	klug:	pok
sâru,	rufen:	oor
mânari,	tanzen:	noor

mal. u = o

kurus,	mager:	koor, korrijais
gunung,	Berg:	bon (?)
bua,	Frucht:	bon
kupu,	Schmetterling:	apop
sud-uk,	Löffel:	asjok

Auslautendes a fällt ab.

ija,	er, sie, es:	i
lima,	fünf:	rim
dua,	zwei:	suru

utara,	Nord:	bruĕr (?)
ruma,	Haus:	rum
mudah,	leicht:	maus (

Auslautendes u fällt ab.

kutu,	Laus:	uk
pitu,	sieben:	fiek
walu,	acht:	waar
tolu,	drei:	kior
pulu,	zehn:	— fur
kaju,	Holz, Baum:	ai
bulu,	Feder:	bur
susu,	Milch:	sus
manuk,	Vogel:	maan

Consonanten.

m = m

manuk,	Vogel:	maan
tama,	Vater:	kma
anam,	sechs:	onem
samoa,	alle:	kam
mamrang,	kriegen:	mambri, Krieg
bârdamai,	Frieden:	damé
rambut,	Haar:	(rwuri) raam
ruma,	Haus:	rum
itam,	schwarz:	paisim
minum,	trinken:	inem
krumun,	sammeln:	kram
tampat,	Ort:	sampak, Weg
parjamu,	Gast:	amber
mudah,	leicht:	maus (?)

n = n

anam,	sechs:	onem
ini,	dieser:	ine
anu,	einige:	onno
sinar,	Lichtstrahl:	isna, Licht
manuk,	Vogel:	maan
ikan,	Fisch:	ijen
sanak sanak,	Verwandter:	naik

bini,	Frau:	bien
manis,	süss:	mani Öl
gunung,	Berg:	bon (?)
rajin,	fleissig:	sraun
mânari,	tanzen:	noor

s = *s*

sa, esa	eins:	osso, saai
siya,	sie (plur.):	si
sapa,	wer:	sebe
sapulu,	zehn:	samfur
asap,	Rauch:	aas
susu,	Milch:	sus
sisir,	Kamm:	ris
besok,	Morgen:	misser
masak,	kochen:	sa
sinar,	Lichtstrahl:	isna
sud-uk,	Löffel:	asjok

mal. w = *w*

walu,	acht:	waar
kowe,	du:	awe
lawa,	Fledermaus:	awab

r und l = *r.*

tolu, toru,	drei:	kior
pulu,	zehn;	-für
lima,	fünf:	rim
kulor,	Brodfrucht:	ur
bulu,	Feder:	bur
ulu,	Kopf:	rwa
jala,	Netz:	d'jara (Fremdwort?)
galap,	dunkel:	rob
tali,	Schnur:	rieb (?)

p. wird f.

pitu,	sieben:	fiek
pa-	Causativpräfix:	fa-, f-
pulu,	zehn:	-für
ampat,	vier	fiak (fum)
pipi,	Morgen:	foffer

mal. b wird m (?)

bunoh,	tödten:	mun (m Präfix?)

Anlautendes mg im Mafoor.

kamu, kamo,	ihr:	mgo
mata,	Auge:	mga

mal. l = n.

langit,	Himmel:	nangi

t vor i wird s.

tina,	Mutter:	sna
itam,	Schwanz:	paisim (= itim?)
getah,	Harz:	kesi

mal. g = K

gu,	Paar:	kurif (?)
tangga,	Treppe:	kaka
getah,	Harz:	kesi

mal. d = . . .

dua,	zwei:	suru
duri,	Dorn:	wurek
dagu,	Kinn:	au-ndi
diri,	stehen:	dores, ores

t vor a, o, u wird k.

pitu,	sieben:	fiek
kutu,	Laus:	uk
tama,	Vater:	kma
tolu,	drei:	kior
takut,	fürchten:	m-kak
-ta,	wir:	ko
tangga,	Treppe:	kaka

Auslautendes t wird k.

takut,	fürchten:	m-kăk
barat,	West:	barik

Inlautendes k fällt aus

ikan,	Fisch:	ijen
maku,	wollen:	mau

Anlautendes k fällt ab

kan,	essen:	aan
kutu,	Laus:	uk
kau,	du:	au
kaju,	Holz, Baum:	ai

s vor a wird k

samoa,	alle:	kam
saru,	schreien:	kaar

Anlautendes t wird k

tiga, tellu,	drei:	kior

Auslautendes k fällt ab

manuk,	Vogel:	maan
masak,	kochen:	sa.

KONING HARSHA VAN KANYĀKUBJA

DOOR

S. J. WARREN.

Dvīpād anyasmād api madhyād api jalanidher diço 'pyantāt || ānīya jhaṭiti ghaṭayati vidhir abhimatam abhimukhībhūtaḥ.

Deze āryāstrophe, de *upakshepa* der Ratnāvalī, heeft geleid tot de onttrooning van Çrī Harsha als rāja van Kashmier, A. D. 1113, tot welke waardigheid Wilson hem had verheven, en heeft hem gemaakt tot koning van Kanyākubja, in de eerste helft der 7de eeuw. Dr. Hall schrijft in de preface zijner voortreffelijke uitgave van Subandhu's Vāsavadattā (dat vervelendste aller vervelende boeken), dat dezelfde verzen voorkomen in zijne mss. van Bāṇa's Harshacaritam; dat, aangezien „downright plagiarism of one respectable author from another" onbekend is bij Indische dichters (zie echter Weber, Indische Streifen), en het koeplet noch in het tooneelspel, noch in het caritam geïnterpoleerd is, de twee gedichten van één dichter moeten zijn; dat, daar Bāṇa zonder twijfel de auteur is van het eene, ook het andere zijn werk is, en dat dus Harsha slechts honoris causa als dichter van het fraaie tooneelspel wordt genoemd, dat eigentlijk van Bāṇa is. (Hoe diep is deze dan gezonken met zijne Kādambarī!) De identiteit van dezen Harsha en van Harshavardhana of Çīlāditya, door Hall gegist, is door prof. Cowell meesterlijk aangetoond in zijne Introduction van Palmer Boyd's schoone vertaling van 't Nāgānandam, waarnaar ik den lezer verwijs.

Het volgende staat dus vast.

Van ongeveer 620—650 na Chr. regeerde in Kanyākubja koning Harshavardhana of Çīlāditya, die alle godsdienstige secten welgezind was en onder anderen bij gelegenheid van *twee groote convocaties* zoowel Maheçvara als Buddha en

hunne aanhangers‿eerde en huldigde door godsdienstige plechtigheden en rijke geschenken. Aan het hof van dezen koning leefde Bāṇa, de dichter der Kādambarī. Harsha was zelf ook dichter, want er bestaan twee tooneelspelen, Ratnāvali en Nāgānandam, die, volgens de gelijkluidende prologen, van zijne hand zijn en uitdrukkelijk als zijn werk worden geroemd. Dit laatste punt nu wordt betwist door Hall, die, om de bovengenoemde redenen, gist dat de Ratnāvalī van Bāṇa is, en door Cowell, die het met Hall eens is, en bovendien vermoedt dat Nāgānandam het werk is van een dichter Dhāvaka (wiens naam wordt genoemd in Kāvyaprakāça, maar die overigens onbekend is), daar het den Buddha verheerlijkende Nāgānandam volgens hem niet het werk kan zijn van den dichter der Ratnāvalī, die Pārvatī, Hara, enz. prijst. Ik waag het van meening te verschillen met Hall en Cowell en tegen hen de overlevering te verdedigen, volgens welke, in de twee, bijna gelijkluidende, prologen, zij beide het werk zijn van Harsha.

Er is niets onwaarschijnlijks in de overlevering zelve. Het is bekend genoeg dat de opvoeding van Indische vorstenzonen over 't algemeen van dien aard was, dat het te verwonderen zou zijn, indien onder hen nooit een sluimerend dichterlijk talent ware ontwaakt.

De opvoeding van prins Candrāpīḍa, zooals Bāṇa die beschrijft in zijne Kādambarī (bl. 151 enz. van 't eerste deel der calcutta uitgave), moge romantisch overdreven zijn, in de hoofdzaken zal die beschrijving toch wel op realistischen grondslag rusten. Ook de opvoeding der tien prinsen in 't Daçakumāracaritam (bl. 12 van Bühler's uitgave) is van denzelfden aard; en wanneer één van hen, Apahāravarmā, in staat is om in groote haast en in groot gevaar een net getoerneerd āryā koeplet te improviseeren, dan mag men aannemen dat een zoodanig opgevoede prins ook wel in staat zou zijn om à tête reposée een aardig tooneelspel te dichten. De mogelijkheid dat een vorst, in dit geval Harsha, tooneelspelen kan gedicht hebben is dus niet te loochenen [1]).

---

1) Ook Munja, de patroon van Dhananjaya was dichter; zie Daçarūpa bl. 186. De meening van Prof. Cowell, dat Dhananjaya en Dhanika dezelfde persoon of tenminste broêrs en dus tijdgenooten zijn, zou misschien bevestigd worden als men *eene conclusie* mocht trekken uit den tijd der stukken en dichters die in Dacarpūa *worden* aangehaald.

Is er nu iets vreemds in dat een dichter, die aan zijn hof leefde en van den vorst leefde, in eene poëtische levensbeschrijving van zijnen beschermer verzen uit diens gedichten heeft ingelascht? Ik vind het zoo weinig vreemd, dat het mij niet zou verwonderen als er in 't Harshacaritam meer diergelijke plagiaten voorkwamen; ik zou dat eene fijne vleierij noemen.

Ook het verschil van godsdienstig geloof in de beide stukken kan geen argument zijn tegen „the identity of autorship". Evengoed als een râjâ verschillende goden of heiligen huldigt door standbeelden ter hunner eere op te richten en hunne aanhangers mild geschenken te vereeren, welke dan ook zijne motieven zijn, even goed kan hij ter hunner eere tooneelstukken maken en doen opvoeren. Hij is daarom nog geen skeptikus; volstrekt niet; als denkend geloovige beschouwt hij de verschillende godsdiensten als verschillende openbaringen van denzelfden geest. Indien Açoka of Akbar dichters waren geweest, hadden zij, evenals Harsha, hun eerbied kunnen betuigen, niet alleen door de verschillende secten te beschermen en te eeren, maar ook door hunne poëtische gaven dienstbaar te maken aan hunne godsdienstige verdraagzaamheid. A priori kan het niet worden betwijfeld dat de Harsha der Ratnâvalî, die Çiva en Lakshmî enz. prijst, dezelfde Harsha kan zijn die in 't Nâgânandam den Buddha verheerlijkt. A priori is er niets grondigs tegen de traditie aan te voeren.

Maar behalve deze redeneeringen, die de juistheid der traditie waarschijnlijk maken, is er nog een feit, waardoor het overgeleverde recht van Harsha op den dichtertitel zoo sterk wordt, dat alle aanvallen er van afstuiten. Er is namentlijk een tooneelspel, de Priyadarçikâ, dat aanvangt met eene nândî aan Gaurî en eene aan Çiva; daarop volgt hetzelfde voorspel als in de beide andere stukken, natuurlijk met de noodige wijzingen; ook het koeplet: *Çrîharsho nipuṇaḥ kaviḥ* enz. is niet vergeten. Er zijn dus niet slechts *twee,* maar *drie* stukken, op welke Harsha gelijke rechten heeft.

De inhoud der Priyadarçikâ [1]) komt in de hoofdzaken

1) In de kostbare verzameling, die de bibliotheek der Utrechtsche Universiteit dankt aan Rajah Sourindro Mohun Tagore, is eene Calcutta-editie (samvat 1931) *van dit stuk. Zij is, vooral* het prâkiet-gedeelte, allerellendigst uitgevoerd.

overeen met dien der Ratnāvalī. Udayana, de Vatsarāja en Vāsavadattā, Pradyota's dochter, zijne devī, zijn de hoofdpersonen. Āraṇyakā neemt de plaats in van Ratnāvalī; de koning wordt op haar verliefd; de koningin ontdekt het en laat haar opsluiten, totdat zij in 't vierde bedrijf wordt herkend als Priyadarçikā, de dochter van rājā Dṛḍhavarmā. De détails zijn eenigszins anders, vooral in den garbhānka, het derde bedrijf, dat onder dien naam wordt aangehaald in Daçarūpam (bl. 104) [1]).

De vertrouwde van de koningin, Sāṅkṛtyāyanī, die gelijkt op Kaushikī in 't Mālavikāgnimitram, heeft een Udayana-nāṭakam gemaakt, dat Udayana's gevangenschap in Avantī en zijne minnarijen met Vāsavadattā ten tooneele voert (zie Kathāsarits. 9 enz.), en door de hofdames voor de devī zal worden gespeeld. Araṇyakā heeft de rol van Vāsavadattā en Manoramā zal voor Udayana spelen. De koning haalt haar over om hem haar kostuum te geven en speelt con amore. De koningin ontdekt het bedrog door den half slapenden Vidūshaka, en is woedend. Aardig zegt Sāṅkṛtyāyanī (sarvān avalokya sasmitam) *Katham? Anyadevedam prekshaṇīyakam saṁvṛttam. Abhūmir iyam asmadvidhānām. (iti nishkrāntā).* Eene andere variatie is er in 't vierde bedrijf. Als Sāṅkṛty op verzoek der devī Araṇyakā uit hare gevangenis gaat halen blijkt het dat zij vergif heeft genomen en wordt zij halfdood op het tooneel gebracht, waar de koning haar door een mantra geneest.

De overeenkomst van de personen en van de intrigue met die der Ratnāvalī en voor een deel met die van 't Nāgānandam valt dadelijk in 't oog. Maar bij eene eenvoudige vergelijking der drie stukken ontmoet men allerlei overeenstemmingen van incidenten, gedachten, taal en stijl, die meer dan toevallig zijn. De lezer oordeele.

1) In Ratnāvalī (bl. 134 enz.) [2]) misverstaat Sāgarikā de woorden van den koning en tracht zich met eene *mādhavalatā* aan een açokaboom op te hangen. Op het hulpge-

---

1) Behalve dit citaat, wordt in Daçarūpam, dat op bijna iedere bladzijde Ratnāvalī en dikwijls Nāgānandam aanhaalt, nog op bl. 140, zonder vermelding van een titel, een koeplet uit de Priyadarçikā aangehaald, en evenzoo op bl. 178 een koeplet dat ook in Nāgānanda voorkomt.

2) Calcutta. çaka 1796; eene uitstekende uitgave.

1.

2.

schreeuw van Vasantaka, die meent dat het Vāsavadattā is, schiet de koning toe en maakt haar los.

In Nāgān. (bl. 33 en 24) [1]) misverstaat de *nāyikā* den *nāyaka*, en tracht zich met een *atimuktalatā* op te knoopen aan een açokaboom, doch wordt tijdig losgemaakt door den held, die op het hulpgeschrei der ceṭī komt toeschieten.

2) In N. teekent de held het portret der geliefde; in R de heldin dat van den held.

3) Priyad. (bl. 5) zegt de Kañcukī: *Tad adhunā svāminam eva gatvā pādaparicaryayā jīvitacesham ātmanaḥ saphalayishyāmi.*

Nāg. (bl. 3) zegt de sūtradhāra: *Atha vā katham aham gurucaraṇaparicaryāsukham parityajya gṛhe tishṭhāmi.*

4) Als de koning in de Priyad. Aranyakā voor 't eerst in het park ziet geraakt hij in verrukking en *imam udānam udāneti* bl. 18 *Pātālād bhavanāvalokanaparā kim nāgakany otthitā? mithyā tat khalu dṛshṭam eva hi mayā! tasmin kuto 'stīdṛçī? | mūrttī syād iha kaumudī? na ghaṭate tasyā divādarçanam. keyam hastatalasthitena kamalenālokyate çrīr iva.* ||

Soortgelijke vermoedens spreekt de *nāyaka* uit in Nāg. als hij de nāyikā voor 't eerst ziet, bl. 11.

Svargastrī yadi tat kṛtārtham abhavac cakshuḥsahasram Hareṛ. nāgī cen na rasātalam caçabhṛtā çūnyam mukhe 'syāḥ sthite | jātir naḥ sakalānyajātijayinī vidyādharī ced iyam. syāt siddhānvayajā yadi tribhuvane siddhāḥ prasiddhās tataḥ. ||

5) Priy. bl. 25 berispt Araṇyakā haar eigen hart:

Hiaa dullahajaṇam patthaanto tumaṃ kīsa mam duḥkhidam karesi?

Ratn. bl. 49 zegt Sāgarikā: *Hiaa pasīda! kim imiṇā āāsamettaphaleṇa dullahajaṇapatthaṇānubandhena? aṇṇanca jena evva diṭṭheṇa de īdiso santābo ṇaṃ vaṭṭadi.*

Nāg. bl. 19. Malayavatī.

Hiaa tadhā ṇāma tassin jaṇe jam lajjāe mantharam muham kadua dāṇim tahim attaṇā gadositti aho de appambharittaṇam.

In alle drie stukken begint met deze verzuchting der heldin het tweede bedrijf.

6) In alle drie stukken tracht kort daarna de ceṭī den koortsgloed die de verliefde heldin kwelt af te koelen: in Ratn. bl. 56: *naliṇīpatrāṇi Sāgarikāyā hṛdaye nikshipati;* in

---

1) Calcutta, 1878; eene slechte uitgave.

Priy. bl. 28: *dīrghikānalinīpatrāṇi gṛhītvāraṇyakāhṛdaye nikshipati.* In Nāg. bl. 23: *candanapallavam gṛhītvā nishpīḍya hṛdaye dadāti.* Daarop komt in Priy. de Vidūshaka op; in Nāg. de held met den Vidūshaka; in beide zegt de ceṭī tot den nāyaka: *padasaddo via* en verbergen zij zich.

7) In den *prekshāgāram*, waar het *Udayana nāṭakam* in Priyad. wordt opgevoerd, zingt en speelt Araṇyakā, die Vāsavad. voorstelt. Udayana hoort haar spelen en zegt (bl. 38): *Aho gītam, aho vāditram! tātha hi.*

Vyaktir vyañjanadhātunā daçavidhenāpy atra labdhāmunā vispashṭo drutamadhyalambitaparicchinnas tridhāyam layaḥ | *gopucchapramukhāḥ krameṇa yatayas tisro 'pi sampāditāḥ tatvaujonugavāç ca vādyanidhayaḥ samyak trayo darçitāḥ.* ||

Nāg. bl. 8 enz. hoort de *nāyaka* in het *tapovanam* zingen; hij gaat op het geluid af en zegt: *Aho gītam! aho vādyam! Vyaktir* enz. enz. [1]).

Kort daarna zegt in Nāg. de ceṭī: *Bhaṭṭidārie ciram khalu vādaantie kudo ṇa parissamo aygahatthāṇam?* In Priy. zecht Arañy. (bl. 39) als koningin tot hare ceṭī *Kāñcaṇamāle! ciram kkhu mama vādaantīe parissamo jādo dāṇīm nissahāī angāī tā ṇa sakkuṇomi vādayidum.*

Kāñcanamālā (Udayanam prati) *Upajjhaa suṭṭhu parissantā bhaṭṭidāriā ..... pekkha se vevanti aggahatthā.*

8) Priy. bl. 41 zegt Sānkṛtyāyanī: *Rājapūtri! Dharmaçāstravihita esha gāndharvo vivāhaḥ kim atra lajjāsthānam? prekshaṇīyam idam.*

Nāg. bl. 38 zegt de Vidūshaka tot den nāyaka. *Nivvutto danīm de gandhavvo vivāho.*

9) Priy. bl. 43 zegt de koning tot Vāsavadattā: *Devi! tyajyatām kopaḥ.* Vasav.: *Ko ettha kuvido?* Rājā: *Katham na kupitāsi?* [2])

Snigdham yadyapi vīkshitam nayanayos tāmrā tathāpi dyutir, mādhuryāpi satī skhalaty anupadam te gadgadā vāg iyam | *niçvāsā niyatā api stanabharotkampena samlakshitāḥ, kopas te prakaṭam prayatnavidhṛto 'py eshaḥ sphuṭam lakshyate.*

---

1) De tekst van dit koeplet is onzeker; in regel 3 staat in Daçarūpa, waar het bl. 178 wordt aangehaald; *yatayas*; in regel 4 heeft Nāg. *tatvodyānugatāçca vādyavidhayaḥ* enz.; Daçar. heeft *tattvaughānugatāçca vādyavidhayaḥ* enz. Deze lezing volgt Palmer Boyd in zijne vertaling.

2) Ten onrechte worden deze laatste woorden in den tekst nog aan Vāsavad. in den mond gelegd.

Ratn. bl. 99 gaat Vāsavad. met bedwongen toorn weg. Vasantaka wenscht den koning geluk dat de onweersbui overgedreven is. Gij dwaas, zegt Udayana, gij hebt niet gezien met hoeveel moeite zij haar toorn vekropte. *Paçya.*

Bhrūbhange sahasodgate 'pi vadanam nītam parām namratām īshan mām prati bhedakāri hasitam noktam vaco nishṭuram | antarbāshpa jaḍīkṛtam prabhutayā cakshur na visphāritam 'kopaç ca prakaṭīkṛto dayitayā muktaçca na praçrayaḥ. ||

10) Het vierde bedrijf van Nāg. begint met het optreden van een kamerheer *gṛhītaraktavastrayugalaḥ*, die zegt:

Antaḥpurāṇām vihitavyavasthaḥ pade pade samskhalitāni paçyan | jarāturaḥ samprati daṇḍanītyā sarvām nṛpasyānukaromi vṛttim.

Eveneens vangt in Priy. het Udayana-nāṭakam aan met het optreden van een *kancukī gṛhītanepathyaḥ*, die zegt:

Antaḥpurāṇām vihitavyavasthām pade pade 'ham skhalitām nirakshan | jarāturas samprati daṇḍanītyā sarvam nṛpasyānukaromi vṛttam.

Al deze overeenkomsten treffen bij eene eerste lezing, en zouden dus waarschijnlijk nog met anderen vermeerderd kunnen worden.

Nu kan men zeggen: „het eene stuk is eene imitatie van de anderen". Maar behalve dat dan het door Hall aan het niet vóórkomen van plagiaat ontleende argument vervalt, en men dan bovendien voor de moeilijk te beantwoorden vraag staat: welk stuk is dan geimiteerd, en welk stuk is het model?, is zulk eene slaafsche navolging in sommige gedeelten, verbonden met zooveel originaliteit in andere, zeer onwaarschijnlijk. Aan eigentlijke navolging geloof ik dan ook niet. Harsha heeft zich zelven nagevolgd. Hij had een thema; de minnarijen van koning Udayana. Hierop heeft hij twee variaties gemaakt: de Ratnāvalī en de Priyadarçikā, die veel overeenkomst hebben met Kālidāsa's Mālavikāgnimitram, en zelfs in de hoofdzaak met Sakuntalā en Vikramorvashī. Dit thema, eenigszins gewijzigd, vormt ook de kern van 't Nāgānandam, waar alles wel fatsoenlijker toegaat, maar de eerste bedrijven toch inderdaad eene gelijksoortige liefdesgeschiedenis bevatten als die van Udayana. In de plaats der wettige devī, die in R. en P. haren gemaal aan hare mededingsters betwist, maar *hem ten slotte* zijn zin geeft, treedt in 't Nāga. de

menschenliefde en 't mededoogen van den held op en verstoort zijn huwelijksgeluk, totdat en Garuḍa en Gaurī met vereende krachten alles ten beste schikken.

Kim atah param api priyam asti.

Eenstemmig noemt de overlevering Çrî Harsha den dichter dezer drie stukken. A priori is er niets tegen de geloofwaardigheid der traditie in te brengen; à posteriori wordt zij bevestigd door de eigenaardige overeenstemming en verscheidenheid der drie tooneelspelen.

Tathāpīdam astu sūtradhāravākyam.

āvarjitānīva sakalasāmājikānām manāṁsi, yataḥ: Çrīharsho nipuṇaḥ kaviḥ parishadapyeshā guṇagrāhiṇī.

DORDRECHT, 5 Juni 1883.

UN LABYRINTHE CHINOIS

PAR LE

DR. G. SCHLEGEL.

Il-y-a quelques années, nous avons publié dans ce Journal [1]) le Labyrinthe Chinois de la célèbre *Sou-jŏ-lan*, brodé par cette dame sur une pièce de soie en l'an 351 de notre ère. Depuis, on a souvent imité, en Chine, cette espèce de jeu littéraire, et la petite Encyclopédie Chinoise [2]) d'où nous avons tiré le labyrinthe de *Sou-jŏ-lan*, en donne un autre, non-moins compliqué, portant le titre de

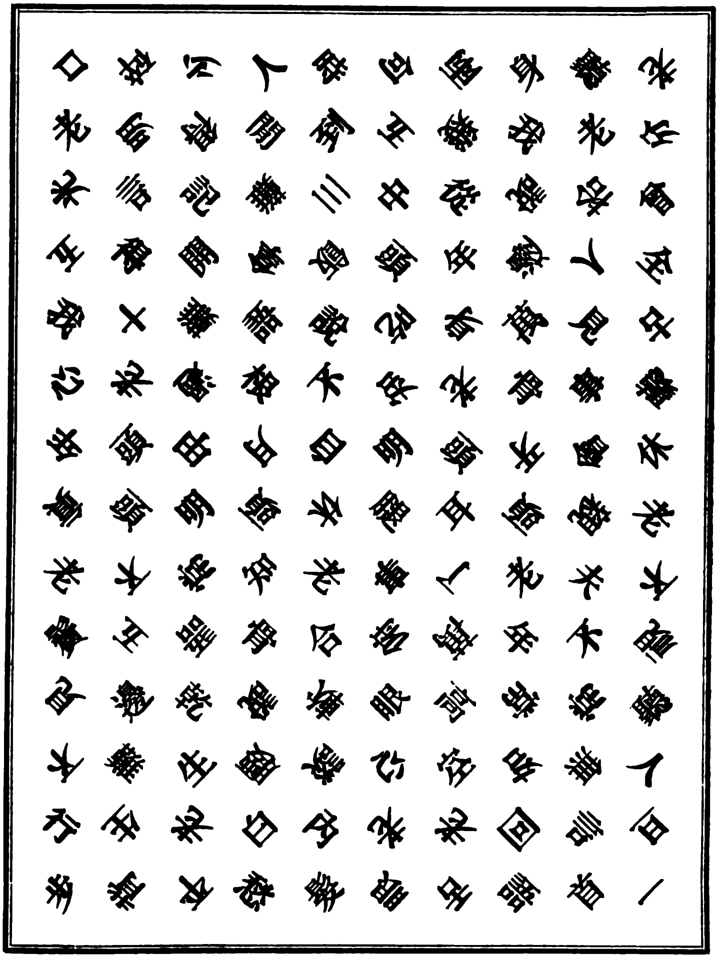
---

1) Volume XI des „Bijdragen", 1876.

2) Le 日用便覽 Références faciles pour l'usage quotidien.

老翁自嘆廻文詩

Poème labyrinthe „La Plainte du Vieillard"

Comme on le voit, les caractères Chinois sont placés dans ce labyrinthe de la façon la plus diverse, et fournissent une excellente occasion aux amateurs de ces espèces d'énigmes à exercer leur patience et leur perspicacité. La petite Encyclopédie précitée nous donne, heureusement, la clef, ou plutôt seulement le commencement et la fin du poème dans les termes suivants:

「讀法」月過十五
光明少起至一
旦無常萬事休
結尾

Règle pour lire: On commence par les mots: „La lune perd son éclat après le quinze du mois" et l'on finit par les mots: „L'inexorable mort réduit tout au néant."

En suivant cette indication, nous avons trouvé avec un peu de peine, l'ordre dans lequel les autres caractères de ce poème doivent se suivre. Le premier caractère du poème se trouve dans la quatrième colonne à gauche, dans la septième ligne d'en haut; on poursuit en ligne diagonale vers la gauche jusqu'au bord du tableau, puis on retourne vers la droite en montant diagonalement vers le bord supérieur du tableau, d'où l'on descend diagonalement vers la droite; et ainsi de suite, jusqu'à ce qu'on ait parcouru le tableau entier, pour revenir à la fin vers le premier caractère du poème. On obtient alors le poème suivant composé de cinq strophes, contenant chacune quatre lignes de sept caractères Chinois.

老翁自嘆

1

月過十五光明少
人到中年萬事休
老夫年高心內愁
平生不見五常頭

2

自知身邊恰分老
聽我從頭說根由
頭老鬢邊生白髮
眼老如常覷不親

3

牙老吃飯難得碎
口老言開語不明
耳老不聽人言語
舌老談說語不眞

4

年老難拿三五兩
身老會全見骨頭
腿老骨乾難行步
背老腰軟俯了頭

5

曾聽古人說幾句
時閒記得我心頭
明知合眼空回首
一旦無常萬事休

1

La lune perd son éclat après le quinze du mois;
Et l'homme, à peine mûr, est plongé au néant.
En avançant en âge, mon coeur est affligé;
Car nul, dans cette vie, observe les vertus.

2

Je vois mon corps entier flétri par la vieillesse;
Oyez, mes chers amis! la narration du fait:
La tête vieillit d'abord, la chevelure grisonne,
Les yeux deviennent vieux, ne discernant plus rien.

3

Les dents, par l'âge vieillies, à-peine écrasent le riz;
La bouche vieillit de-même, et ne s'exprime que mal.
L'âge frappe les deux oreilles, sourds pour la voix de l'homme;
La langue vieillissante brédouille en parlant.

4

En devenant plus vieux, le moindre poids vous pèse;
Le torse décrépit dessine sa charpente;
Les jambes vieilles et raides n'avancent que lentement;
Les reins deviennent mous, la tête baisse vers le sol.

5

Jadis un bon vieillard me conta ce récit;
Que j'ai mis par écrit, pour épancher mon coeur;
L'oeil clos pour cette vie en vain est retourné;
L'inexorable mort réduit tout au néant.

ERRATA.

Blz.	242,	regel	5	van	boven,	staat	*den*	lees	*der.*
„	„	„	10	„	„	„	*Andern*	„	*Andere.*
„	„	„	11	„	„	„	*Berufenern*	„	*Berufenere.*
„	„	„	9	„	onder,	„	*Wortsatz*	„	*Wortschatz.*
„	243	„	2	„	boven,	„	*nähern*	„	*nähere.*
„	„	„	6	„	„	„	*Prafix*	„	*Praefix.*
„	„	„	9	„	„	„	*Possessivsufix*	„	*Possessivsuffix.*
„	„	„	10	„	„	„	*suffixirtes*	„	*suffigirtes.*
„	„	„	11	„	„	„	*sein*	„	*dein.*
„	„	„	17	„	„	„	*Präfixirung*	„	*Präfigirung.*
„	„	„	22	„	„	„	*s. Pers*	„	1. *Pers.*
„	„	„	16	„	onder,	„	*den*	„	*der*
„	244	„	9	„	„	„	*siya*	„	*sija.*
„	245	„	12	„	boven,	„	*Gabe*	„	*Habe.*
„	„	„	19	„	„	„	*ersteigt*	„	*er steigt.*
„	„	„	8	„	onder,	„	*Öel*	„	*Öl.*
„	„	„	6	„	„	„	*Vocale*	„	*Vokale.*
„	246	„	19	„	„	„	*Angelhacken*	„	*Angelhaken.*
„	248	„	13	„	boven,	„	*Kring*	„	*Krieg.*
„	„	„	3	„	onder,	„	*iija*	„	*iya.*
„	249	„	9	„	boven,	„	*fur*	„	*für.*
„	250	„	10	„	onder,	„	*rwa*	„	*rwu.*
„	251	„	10	„	boven,	„	*Schwanz*	„	*Schwarz.*

GESCHIEDENIS VAN TANETTE.

BOEGINESCHE TEKST

MET AANTEEKENINGEN.

UITGEGEVEN

VAN WEGE

HET KONINKLIJK INSTITUUT VOOR DE TAAL- LAND- EN VOLKENKUNDE VAN NEDERLANDSCH INDIË,

DOOR

G. K. NIEMANN.

FEESTGAVE

TER GELEGENHEID VAN

HET ZESDE INTERNATIONALE CONGRES DER ORIENTALISTEN TE LEIDEN.

's GRAVENHAGE,
MARTINUS NIJHOFF.
1883.

GESCHIEDENIS VAN TANETTE.

BOEGINESCHE TEKST

MET AANTEEKENINGEN.

UITGEGEVEN

VAN WEGE

HET KONINKLIJK INSTITUUT VOOR DE TAAL- LAND- EN VOLKENKUNDE VAN NEDERLANDSCH INDIË,

DOOR

G. K. NIEMANN.

FEESTGAVE

TER GELEGENHEID VAN

HET ZESDE INTERNATIONALE CONGRES DER ORIENTALISTEN TE LEIDEN.

's GRAVENHAGE,
MARTINUS NIJHOFF.
1883.

GEDRUKT TE AMSTERDAM, BIJ C. A. SPIN & ZOON.

VOORREDE.

In het eerste deel der Boeginesche Chrestomathie van Dr. B. F. MATTHES, *zijn eenige stukken over de geschiedenis der staten van Zuid-Celebes opgenomen, die niet alleen voor de kennis der taal, maar ook als bijdragen voor historische en ethnographische studiën alleszins de openbaarmaking verdienden. Daar de Boeginesche letterkunde tamelijk rijk is aan voortbrengselen van dien aard en behalve in het zoo even genoemde werk nog niets daarvan in druk is verschenen, komt het mij zeer wenschelijk voor dat van lieverlede meer andere worden uitgegeven en daarom ziet thans dit geschrift over de geschiedenis van Tanette het licht. Het Koninklijk instituut voor de taal- land- en volkenkunde van Nederlandsch Indië heeft zich gaarne bereid verklaard zich met de uitgave te belasten en tevens besloten het als feestgave aan te bieden aan het zesde internationale congres der Orientalisten, te Leiden.*

Ik mag niet nalaten hier openlijk mijn dank te betuigen aan Dr. MATTHES *voor de vele inlichtingen, die hij mij bij dezen arbeid met de meeste welwillendheid heeft* verstrekt. *Ook dank ik het Hoofdbestuur van het* Nederlandsch

Bijbelgenootschap voor de vergunning mij verleend, om de benoodigde handschriften uit s' genootschaps bibliotheek voor mijn doel te gebruiken.

Het is mijn hartelijke wensch, dat de Boeginesche taal allengs een ruimeren kring van beoefenaars moge vinden dan tot dusverre het geval is geweest en dat ook anderen dan Dr. MATTHES *en ik zich opgewekt mogen gevoelen, de in die taal aanwezige letterkunde meer algemeen bekend te doen worden.*

G. K. NIEMANN.

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

فصل [illegible]

[illegible]

ᨒ ᨅᨊᨛᨔ᨞ ᨈᨀᨀᨀᨊ ᨙᨓᨒ ᨑᨗᨔᨙᨀᨆᨗᨔ᨞ ᨀᨅ
ᨑᨊᨀ ᨀᨔᨈᨈ ᨒᨗᨔᨒᨑᨙᨆ᨞

ᨄᨘᨄᨗᨀ ᨆᨑᨙᨔ᨞ ᨆᨅᨑᨊᨓᨊ ᨒᨗᨔᨒᨑ᨞
ᨄᨀᨀᨈᨈ ᨓᨊᨗᨒ ᨙᨓᨒᨙᨔ ᨑᨗᨔᨙᨀᨆᨗᨔ᨞

ᨄᨅᨗᨀ ᨀᨊᨗᨑᨅᨑᨊᨙᨆ᨞ ᨈᨀᨈ ᨑᨗᨔᨙᨀ
ᨆᨗᨔ᨞ ᨄᨘᨄᨗᨀ ᨅᨑᨊᨙᨆ᨞ ᨆᨑᨙᨔ ᨑᨗᨆᨒ
ᨀᨗᨆᨊᨀᨊ᨞ ᨄᨅᨑᨊ ᨄᨀᨀᨈᨓᨊ᨞ ᨒᨊᨙᨓ
ᨙᨓᨒᨊ ᨆᨀᨆ᨞ ᨙᨓᨒᨀᨊᨓᨊ ᨆᨀᨆ ᨙᨄ
ᨓᨊ ᨓᨊᨓ᨞

ᨄᨘᨄᨗᨀ ᨀᨊᨗᨑᨆᨀᨀᨈᨙᨆ᨞ ᨒᨊᨙᨓ ᨑᨗᨅ
ᨈᨀᨊᨘ᨞ ᨆᨄᨀᨆ ᨅᨈᨀᨊ ᨙᨄᨓᨊ ᨙᨄᨙᨒ
ᨑᨗᨒᨊᨆ᨞

ᨙᨒᨈᨗᨀ ᨅᨑᨊᨙᨆ ᨒᨊᨆᨄᨗᨔ ᨆᨑᨙᨔ᨞ ᨄ
ᨘᨄᨗᨀ ᨆᨑᨙᨔ᨞ ᨙᨑᨈᨓᨊᨅ ᨒᨗᨑᨄ᨞ ᨅᨑᨊ᨞
ᨄᨀᨀᨈᨈ᨞ ᨆᨒ ᨀᨀᨀᨈ ᨙᨄᨓᨊ ᨀᨙᨆ
ᨙᨒᨘ ᨑᨗᨒᨊᨆ᨞

ᨙᨒᨈᨗᨀ ᨒᨈᨄ ᨅᨑᨊᨙᨆ᨞ ᨈᨀᨈ ᨑᨗᨔᨙᨀ
ᨆᨗᨔ ᨄᨘᨄᨗᨀ ᨅᨑᨊᨙᨆ᨞ ᨆᨒ ᨀᨀᨀᨈ ᨆᨄ
ᨀᨆ ᨅᨈᨀᨊ᨞ ᨀᨙᨄᨓᨊ ᨙᨄᨙᨒ ᨑᨗᨒᨊᨆ᨞

ᨄᨘᨄᨗᨀ ᨀᨊᨗᨑᨆᨀᨀᨈᨙᨆ᨞ ᨙᨄᨓᨊᨈ
ᨙᨄᨙᨒ ᨙᨄᨆᨈ ᨅᨆ ᨓᨑᨙᨆᨙᨔ ᨑᨗᨒᨊᨆ᨞
ᨀᨆ ᨆᨙᨑᨒ᨞ ᨄᨀ ᨆᨙᨑᨒ᨞

ᨙᨒᨈᨗᨀ ᨅᨑᨊᨙᨆ ᨒᨊᨆᨄᨗᨔ ᨆᨑᨙᨔ᨞ ᨄ
ᨘᨄᨗᨀ ᨆᨑᨙᨔ ᨑᨗᨀᨊᨄᨗᨔᨒᨑᨙᨆ᨞ ᨙᨒᨓᨗᨀ
ᨀᨔᨄ ᨑᨗᨆᨄᨙᨆᨑᨊ᨞

ᨄᨘᨄᨗᨀ ᨒᨗᨔᨒᨑᨙᨆ᨞ ᨈᨅ ᨀᨔᨓ᨞ ᨄᨙᨄ
ᨙᨒᨗᨔ ᨑᨒᨅᨗᨀᨆᨅ ᨒᨀᨊᨆᨀ᨞ ᨀᨑᨗᨒᨀᨗᨀᨀ
ᨙᨆᨆᨗᨔᨙᨔ᨞ ᨀᨑᨗᨀᨔᨈᨄᨗᨀ ᨄᨈᨑᨊ᨞ ᨒ
ᨀᨒᨙᨆ ᨅᨗᨔᨆ ᨓᨊᨒᨊᨙᨆ᨞

ᨄᨘᨄᨗᨀ ᨆᨑᨙᨔ᨞ ᨆᨙᨆᨓᨊᨑᨗ ᨀᨔᨄ ᨒ
ᨗᨔᨒᨑ᨞ ᨆᨒ ᨒᨑ ᨙᨄᨄᨗᨔ ᨑᨗᨀᨙᨑᨆ ᨆᨄᨙᨆ
ᨑᨗᨒᨊᨆ᨞ ᨆᨓ ᨒᨙᨅᨆᨀᨗᨔ ᨑᨗᨒᨊᨆ᨞ ᨆᨓ
ᨒᨈᨈᨀ ᨒᨊᨆ᨞ ᨄᨘᨄᨙᨆ᨞ ᨀᨓᨊ ᨈᨀ
ᨅᨗ ᨆᨀᨄ᨞ ᨓᨓᨊ ᨑᨗᨀᨀᨄ᨞ ᨈᨀᨈ ᨒᨆ
ᨀ᨞ ᨀᨓᨊ ᨄᨅᨓᨙᨒᨅᨔᨈ᨞ ᨀᨓᨓᨊ᨞ ᨆ

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

فصل [illegible]

[illegible]

[illegible]

فصل [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

فصل [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

فصل [illegible]

[illegible]

فصل

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

فصل [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

فصل [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

فصل [illegible]

[illegible]

فصل

ᨈᨗᨀᨊᨕ ᨐᨀᨘ ᨑᨗᨓᨘᨆᨘ᨞ᨕᨈᨗ ᨆᨕᨕ ᨆᨊᨑᨊ
ᨆᨙᨕ᨞ᨈᨗᨕ ᨕᨒᨅᨕᨑᨗ ᨀᨙᨕᨙᨀ᨞ᨔᨚᨊᨆ
ᨒᨄᨗᨑᨊ᨞ᨕᨙᨔᨈᨙᨑᨕ ᨒᨓᨆᨛᨊᨕ᨞ᨕᨒᨙᨆ
ᨓᨈᨕ ᨍᨚᨈᨙᨊᨗᨊ᨞ ᨕᨑᨗᨈᨛᨔᨕ ᨅᨄᨗᨒᨊ
ᨙᨆ ᨑᨗᨄᨛᨊᨕ ᨒᨄᨗᨑᨊ᨞

ᨕᨙᨔᨈᨙᨑᨕ ᨈᨗᨀᨕ᨞ᨕᨒᨙᨆᨓᨈᨕ ᨆ
ᨑᨘᨙᨊ ᨑᨗᨀᨙᨕᨙᨀ᨞ᨑᨗᨈᨛᨔᨗᨕ ᨅᨄᨗᨒᨊᨙᨆ ᨑᨗ
ᨀᨙᨕᨙᨀ᨞ᨕᨑᨗᨈᨛᨅᨗᨕ ᨑᨗᨈᨆᨕ ᨔᨓᨔᨙᨆ᨞
ᨕᨑᨗᨀᨊᨓᨕ ᨑᨗᨈᨗᨒᨊᨕ᨞ᨑᨗᨈᨛᨔᨙᨊ ᨓᨆᨊᨐ
ᨑᨗᨈᨘ᨞ᨐᨙᨆ ᨅᨄᨗᨑᨗ ᨒᨄᨛᨓᨑᨗᨕ᨞

ᨒᨔᨈᨗ ᨅᨛᨔᨒᨓᨊᨙᨆ ᨄᨛᨓᨘ᨞

فصل ᨐᨙᨆ ᨅᨄᨗᨑᨗᨕ ᨅᨀᨊᨓ ᨑᨗᨀᨙᨕᨙᨀ᨞
ᨕᨗᨈ ᨆᨕᨐᨑᨕ᨞ᨑᨗᨈᨛᨔᨙᨊ ᨄᨛᨒᨗᨙᨓᨙᨓᨈ᨞
ᨅᨓᨍᨈᨗᨈᨗ ᨑᨗᨓᨘᨆᨘ᨞ᨑᨗᨈᨛᨔᨙᨊ ᨀᨊᨒᨛᨑᨗᨈᨛᨔ᨞

ᨕᨙᨔᨈᨙᨑ ᨈᨗᨀᨕ ᨅᨓᨈᨗᨑᨙᨕᨛᨊ᨞ᨍᨚ
ᨈᨗᨕ ᨆᨕ ᨅᨐᨒᨈᨗ᨞ᨑᨗᨈᨛᨔ ᨆᨐᨒᨛᨑᨗᨈᨛᨔ᨞
ᨕᨆᨓᨘᨈᨗᨈᨗ ᨕᨑᨗᨄᨛᨓᨕ᨞ᨅᨄᨗᨒᨊᨙᨆ ᨑᨗᨓᨕ
ᨕᨕ᨞ᨕᨗᨈᨑᨊ ᨆᨕᨕ ᨅᨓᨍᨈᨅᨘᨔ ᨑᨗᨓᨘᨆᨘ᨞
ᨈᨕᨀᨊ ᨆᨕᨕ ᨅᨐᨒᨈᨗ ᨙᨒᨐ᨞ᨕᨙᨆ ᨅ
ᨙᨀᨈᨗ᨞ᨑᨗᨈᨛᨔᨕ ᨅᨄᨗᨒᨊᨙᨆ ᨑᨗᨑᨓᨊᨙᨆ᨞
ᨙᨅᨒᨑ ᨆᨕᨒ ᨅᨆᨓᨘᨈᨗᨈᨗ᨞

ᨈᨗᨀᨊᨕᨑᨊ ᨈᨗᨀᨘᨕ ᨆᨑᨘ ᨑᨗᨀᨙᨕᨙᨀ᨞ᨕ
ᨈᨗᨕ ᨒᨊᨙᨓ ᨑᨗᨒᨙᨔᨙᨑ ᨆᨑᨘᨔᨚᨀ᨞ᨓᨐᨍᨗᨈᨗ᨞
ᨓᨓᨊ ᨑᨘᨅᨗᨒ᨞ᨕᨑᨗᨕᨊᨑᨗᨕ ᨑᨗᨍᨗᨒᨀ ᨅᨓ
ᨀᨘ᨞ᨑᨗᨈᨛᨔᨙᨊ ᨆᨙᨍ ᨙᨑᨐ᨞ᨑᨗᨔᨘᨑᨊ ᨑᨗᨈᨅ
ᨑᨓ ᨑᨗᨀᨘᨒᨐ᨞ᨙᨅᨆᨈᨗ ᨅᨅᨘᨔᨘ᨞ᨅᨘᨍ ᨅᨙᨆ
ᨓᨊᨕ ᨒᨈᨗᨙᨐᨈᨗ ᨑᨓᨐᨙᨆ ᨑᨗᨀᨘᨒᨐ᨞ᨔᨚᨀᨘᨑ
ᨅᨕᨔᨙᨆ᨞ᨕᨑᨗᨒᨓᨑᨗ ᨍᨗᨒᨀ ᨅᨓᨀᨘ᨞ᨅᨘᨈᨗ
ᨑᨗᨀᨘᨒᨐ᨞ᨑᨗᨈᨊᨓᨈᨗ ᨈᨗᨀᨘ ᨅᨕᨈᨗ᨞ᨕᨗᨈ ᨆ
ᨑᨘ ᨔᨚᨀ᨞ᨅᨓᨑᨘᨕ ᨑᨗᨑᨑᨕ ᨒᨊᨆ᨞ ᨔᨚᨀᨘᨑ ᨆ
ᨐᨅᨄ ᨅᨕᨔᨙᨆ᨞ᨕᨗᨑᨗᨙᨈᨆᨕ ᨅᨅᨘᨔᨘ ᨑᨗ

[illegible]

[illegible] الله تعالي [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

فصل [illegible]

[illegible]

الله تعالي

[Lontara script] الله تعالي [Lontara script] [illegible]

ᨀᨙᨆᨙᨑᨀ ᨄᨑᨙᨒ ᨑᨗᨊᨙᨀᨙᨊ᨞ ᨅᨐᨚᨔ
ᨆ᨞ ᨑᨗᨓᨊᨘᨙᨆ ᨑᨗᨈᨘᨆᨘ᨞ ᨅᨐᨗᨓᨗᨀ ᨓᨊᨘᨙᨆ
ᨑᨗᨈᨘᨆᨘ᨞ ᨔᨛᨊᨀᨗᨊᨘ ᨕᨛᨈᨑᨙᨊ᨞ ᨆᨘᨔᨘᨑᨚ ᨙᨔᨛ
ᨀᨗ᨞ ᨒᨆᨛᨈ ᨆᨒᨗᨀᨗᨒᨙᨒ᨞ ᨐᨆᨙᨆ ᨊᨚᨒᨈ
ᨉ᨞ ᨐᨀᨗᨊᨘ ᨑᨗᨐᨚ ᨐᨀᨚ᨞ ᨀᨐᨓᨗᨀ ᨄᨑᨙᨒ
ᨑᨗᨆᨅᨆᨘᨙᨑᨀ᨞ ᨀᨐᨚ ᨅᨐᨗᨀ ᨙᨄᨉᨚᨀ ᨒᨘ
ᨆ᨞ ᨅᨐᨗᨓᨔ ᨓᨊᨘᨙᨆ ᨑᨗᨈᨘᨆᨘ ᨑᨗᨆᨀᨆᨘᨙᨑ
ᨀ᨞ ᨆᨗᨊᨘ ᨐᨀᨚ᨞ ᨆᨒᨗᨀᨗᨒᨙᨒ᨞ ᨆᨊᨘ ᨑᨗᨆᨙᨉ
ᨀ ᨖᨚᨆᨙᨒᨐᨚ ᨆᨚᨑᨚᨆᨙᨀ᨞ ᨀᨗᨆ ᨒᨗᨈ
ᨉ᨞ ᨆᨊᨘ ᨑᨗᨆᨙᨉᨀ᨞ ᨙᨓᨙᨑ ᨖᨚᨆᨙᨒᨐᨚ
ᨅᨐᨑᨛᨙᨆ᨞

ᨀᨈᨔᨘᨀ ᨑᨗᨔᨉᨔᨙᨆ ᨄᨑᨙᨒ᨞ ᨔᨛᨀᨀᨊᨚᨀᨗ
ᨕᨈᨑᨙᨊ᨞ ᨒᨆᨛᨈ ᨖᨀ ᨒᨗᨈᨉ᨞ ᨀᨑᨗᨊᨑᨚ
ᨀ ᨑᨗᨔᨚᨀᨚᨐ᨞ ᨑᨗᨊᨑᨚᨀᨗ ᨊᨚᨑᨗᨕᨈ ᨆᨚ
ᨊ᨞ ᨆᨒᨗᨀᨗᨒᨙᨒ᨞

ᨀᨔᨛᨀᨀ ᨔᨚᨉᨚ ᨑᨗᨆᨑᨙᨒ᨞ ᨆᨀ ᨖᨉᨘ
ᨙᨆ ᨑᨗᨈᨘᨆᨘ᨞ ᨔᨗᨀᨀ ᨒᨈᨈ ᨆᨑᨗ᨞ ᨊᨗᨔᨒ
ᨙᨒᨑᨐ᨞ ᨊᨗᨔᨛᨔᨚ᨞ ᨕᨙᨊᨕᨙᨊ᨞ ᨐᨆᨙᨆ ᨆ
ᨀᨐᨑᨙᨒ᨞ ᨐᨆᨙᨆ ᨆᨙᨒ᨞ ᨉᨈᨊᨚᨑᨚ᨞ ᨒᨘ
ᨑᨘᨅᨗᨀᨗ ᨔᨚᨉᨚ᨞

ᨀᨖᨉᨘᨒᨘᨉᨚ ᨄᨙᨔᨑᨘ ᨔᨗᨀᨀ ᨄᨑᨙᨒ ᨑᨗᨒ
ᨉᨚᨒᨚ᨞ ᨀᨒᨘᨑ ᨔᨗᨀᨀᨆ ᨓᨊᨘᨙᨆ ᨑᨗᨈᨘᨆᨘ᨞
ᨑᨗᨖᨙᨊ ᨒᨗᨊᨘᨙᨆ᨞ ᨀᨒᨘᨑ ᨔᨗᨀᨀᨆᨊᨚ ᨄᨑ
ᨙᨒ ᨆᨚᨑᨚᨆᨙᨀ᨞ ᨑᨗᨖᨙᨊ ᨔᨒᨙᨆ᨞ ᨄᨒᨀ
ᨙᨓ ᨄᨀ ᨀᨘᨑᨓ᨞ ᨄᨑᨙᨒ ᨑᨗᨊᨙᨀᨙᨊ᨞ ᨒᨘᨒᨘ
ᨆᨙᨄ᨞ ᨄᨒ ᨒᨗᨒᨘ ᨑᨗᨆᨀ ᨙᨅᨅᨗᨊᨚᨀᨗ ᨄᨑ
ᨙᨒ᨞

ᨅᨐᨗᨓᨗᨀ ᨕᨈᨑᨙᨊ ᨑᨗᨆᨑᨙᨒ ᨑᨗᨊᨙᨀᨙᨊ᨞
ᨐᨆᨙᨆ ᨒᨗᨕᨒᨗᨑᨙᨆ ᨑᨗᨒᨉᨚᨒᨚ᨞ ᨔᨗᨓᨅ
ᨀᨗᨊᨘ ᨔᨘᨙᨉᨛ ᨓᨊᨘᨙᨆ ᨆᨅᨆᨘᨙᨑᨊ᨞ ᨑᨗᨅᨘᨑᨗ
ᨀ᨞ ᨀᨙᨓᨀ ᨅᨗᨙᨊ ᨄᨑᨙᨒ ᨑᨗᨊᨙᨀᨙᨊ᨞ ᨅᨚ
ᨑᨗᨚᨅᨗᨀ ᨊᨐᨖᨗᨀ᨞ ᨅᨘᨐ ᨅᨐᨆᨀᨔ ᨙᨄᨉᨚ
ᨀ᨞ ᨒᨘᨆ ᨅᨒᨊᨚᨊᨚᨙᨆ᨞ ᨀᨒᨚᨒᨆᨘᨔᨛ ᨔᨗᨀ
ᨀ ᨀᨒᨚᨙᨆᨉᨚᨙᨆ᨞

ᨅᨒᨒᨔᨛ ᨕᨖᨙᨆ᨞ ᨑᨗᨒᨗᨊᨑᨚᨔᨅᨗᨀ ᨆᨘᨙᨉ

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

الله تعالي

[illegible]

الله تعالى

[illegible]

[illegible] الله تعالي [illegible]
[illegible]

[illegible]

[illegible] صفر [illegible]
[illegible] جماد الاول [illegible]
[illegible] جمعة [illegible]
[illegible] الله تعالي [illegible]

[illegible]

فصل [illegible]
[illegible]

[illegible] الله تعالى [illegible]

ᨒᨑᨚ᨞ᨀᨒᨓᨆᨊᨑᨊᨆᨙᨀᨔ ᨆᨊᨍ ᨈᨗᨒ
ᨑ᨞ᨆᨊᨍ ᨑᨗᨑ᨞ᨆᨔᨊᨀ ᨑᨗᨆᨚ ᨄᨈᨊᨙᨆ
ᨑᨗᨔᨙᨆᨔᨑ᨞ᨀᨗᨆ ᨔᨄᨑ᨞ᨙᨓ ᨆᨀᨀ᨞ᨒᨓ
ᨄᨘᨑᨔᨀᨄ ᨀᨄᨗᨔᨑ᨞ᨙᨒᨓ ᨄᨆᨈᨔ ᨆᨘ
ᨆᨘ᨞ᨆᨊᨍ ᨆᨑᨊᨒᨊ᨞ᨗᨆᨀ ᨒᨊᨆᨀᨔ ᨓ
ᨙᨆ ᨄᨗᨈᨊ᨞ᨓᨙᨆ ᨑᨗᨔᨊᨈᨊ ᨆᨔᨊᨀ ᨓᨙᨆ
ᨈᨆᨆ᨞ᨀᨗᨆ ᨓᨙᨆ ᨄᨗᨈᨊ᨞ᨚᨆᨆ ᨚᨚᨔ
ᨓᨑᨙᨆ ᨑᨗᨒᨑ᨞ᨑᨆᨚᨙᨕ ᨆᨔᨍᨆᨗᨒ᨞ᨓᨙᨆ
ᨄᨗᨑ᨞ᨙᨒᨓ ᨄᨘᨍᨔ᨞ᨗᨆᨀ ᨒᨊᨆᨈᨔ
ᨔ ᨈᨑᨙᨆ ᨄᨔᨗᨕ᨞ᨆᨀᨀᨗ ᨓᨙᨆ ᨚᨗᨔ᨞
ᨀᨗᨆ ᨒᨓᨄᨘᨍᨔᨀ ᨔᨄᨑ ᨙᨒᨓᨙᨆ᨞
ᨗᨆᨀ ᨒᨊᨆᨈᨔᨔ ᨈᨑᨙᨆ ᨄᨕᨙᨆᨈᨀ᨞
ᨆᨀᨗ ᨓᨙᨆ ᨒᨚᨊᨙᨑ᨞ᨓᨙᨆ ᨄᨑᨗᨒ᨞
ᨀᨙᨆ ᨄᨊᨍᨊ ᨑᨆᨔᨈᨕ᨞ᨙᨒᨓ ᨄᨘᨍᨔ᨞
ᨗᨆᨀ ᨒᨊᨆᨈᨔᨔ ᨒᨑ ᨔᨀᨈ᨞ᨆᨀᨗ
ᨔᨙᨚ ᨒᨊᨗᨒ᨞ᨙᨓ ᨀᨆᨈᨔ ᨀᨄᨙᨑ᨞ᨀᨗᨆ
ᨆᨀ ᨙᨒᨑᨀ ᨒᨑ ᨑᨊᨆᨆᨊᨙᨆ ᨑᨙᨚᨙᨒᨗᨑ᨞
ᨓᨙᨆ ᨒᨑᨊᨔᨊ᨞ᨑᨊᨒᨍᨀ ᨔᨓᨊᨀ᨞ᨀ
ᨙᨆ ᨙᨓ ᨔᨑᨀ᨞ᨓᨙᨆ ᨕᨄᨊᨙᨆ᨞ᨓᨙᨆ ᨒ
ᨑᨙᨆ᨞ᨄᨘᨑ ᨔᨓᨊᨄᨘᨔ᨞ᨑᨊᨒᨍᨀᨑᨊ ᨔ
ᨓᨊᨀ᨞ᨀᨗᨆ ᨔᨑᨀ ᨓᨙᨆ ᨕᨄᨊᨙᨆ᨞ᨓ
ᨙᨆ ᨄᨒᨑ᨞ᨄᨊᨍᨊᨙᨆ ᨑᨗᨒᨑ᨞ᨀᨗᨆ ᨔᨑ
ᨀ ᨓᨙᨆ ᨒᨑᨙᨆ᨞ᨆᨑ ᨈᨑᨈᨑ᨞ᨆᨈᨄᨓ
ᨆᨚᨀ᨞ᨓᨙᨆ ᨄᨙᨕᨚ᨞ᨑᨊᨒᨑᨒ ᨔᨓᨊᨀ᨞
ᨄᨙᨆᨒᨑᨊ ᨑᨕᨆᨀ᨞ᨓᨙᨆ ᨒᨚᨊᨆᨊ ᨑᨊ
ᨒᨔᨑᨊ ᨔᨓᨊᨀ᨞ᨄᨙᨆᨒᨑᨊ ᨔᨑᨀ᨞ᨓ
ᨙᨆ ᨄᨔᨗ᨞ᨓᨙᨆ ᨒᨚᨒᨊ᨞ᨄᨘᨑᨄᨘᨔ ᨑᨊ
ᨙᨄᨑ ᨔᨓᨊᨀ᨞ᨓᨙᨆ ᨒᨙᨆᨆᨊ᨞ᨆᨀᨀ ᨒ
ᨒᨑᨓᨙᨆ ᨑᨗᨑᨙᨀᨙᨑ᨞ᨀᨒᨊᨔᨓᨊ᨞ᨓᨙᨆ
ᨕᨄᨑ᨞ᨑᨊᨒᨍᨀᨑᨊ ᨔᨓᨊᨀ᨞ᨄᨙᨆᨒ
ᨑᨊ ᨔᨑᨀ᨞ᨓᨙᨆ ᨄᨙᨑᨆ᨞ᨑᨊᨆᨊᨍᨔ
ᨔᨓᨊᨀ᨞ᨓᨙᨆ ᨒᨆᨊᨒᨊ᨞ᨑᨊᨒᨍᨀ ᨔ
ᨓᨊᨀ᨞

ᨗᨆᨚ ᨑᨗᨒᨆᨘ ᨔᨑᨀᨙᨆ ᨒᨑ ᨄᨗᨍᨊᨙᨆ
ᨑᨄᨚᨀ᨞ᨗᨆ ᨑᨗᨆᨚᨙᨕ ᨔᨑᨔ᨞ᨑᨗᨀᨆᨊ

[illegible]

[illegible] الله تعالى [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible] الله تعالي [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible] الله تعالي [illegible]

[illegible]

[illegible]

فصل [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible] الله تعالي [illegible]

الله تعالى [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible] الله تعالي [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible] الله تعالي [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible — body text in Lontara/Buginese script; contains the Arabic phrase الله تعالي]

[illegible]

[illegible]

فصل [illegible]

[illegible] الله تعالي ᨞

[illegible] الله تعالي ᨞ [illegible]

الله تعالي

فصل

[illegible]

[illegible] الله تعالي [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible] تمت

AANTEEKENINGEN.

De Boeginesche letterkunde telt een betrekkelijk vrij groot aantal geschriften van historischen aard; meerendeels bevatten zij de geschiedenis van verschillende Boeginesche rijken gedurende een langer of korter tijdvak, overeenkomsten of contracten, dagregisters van vorsten of grooten enz. Hetgeen men tot nog toe van de geschiedenis der Boeginezen weet is voor verreweg het grootste gedeelte geput uit inlandsche bronnen, dergelijke geschriften als deze geschiedenis van Tanette. Het behoeft ons niet te verwonderen dat daarin nu en dan het een of ander wordt medegedeeld dat ons weinig belang kan inboezemen, dat sommige berichten blijkbaar fabelachtig zijn of hun legendarisch karakter duidelijk in het oog valt. Maar van den anderen kant bevatten zij genoeg dat vertrouwen verdient en waarvan de waarheid somtijds door vergelijking met andere stukken wordt bevestigd. Die letterkundige voortbrengselen zijn dus, nog afgezien van hunne waarde voor de kennis der taal, volstrekt niet te versmaden als bronnen voor de geschiedenis van Zuid-Celebes, terwijl het bovendien daarin vaak niet ontbreekt aan wetenswaardige bijdragen voor de kennis van volksbegrippen, zeden en gewoonten. Welke belangrijke bijzonderheden men daaruit leert kennen, blijkt vooral uit de inleiding op het door Dr. Matthes uitgegeven Handels- en Scheepswetboek der Wadjorezen.

Voor de uitgave van dit werk kon ik gebruik maken van drie handschriften. 1°. het HS. N°. 107 van het "Kort verslag aangaande alle mij in Europa bekende Makassaarsche en Boeginesche handschriften," door Dr. B. F. Matthes, Amst. 1873. Het bevat 127 bladzijden in fol.,

is in 18 hoofdstukken verdeeld en behandelt de geschiedenis van Tanette van den vroegsten tijd tot in het begin der regering van de tegenwoordige leenvorstin, op wier last het is opgesteld. Ofschoon hier en daar enkele plaatsen bedorven zijn, is de taal over het geheel zuiver. 2°. Het HS. 108 van het zoo even genoemd Verslag; het is door Aru Pantjana, moeder der tegenwoordige leenvorstin, zelve geschreven en van eene interlinéaire Makassaarsche vertaling voorzien. Het bevat 90 blz. in fol. en eindigt abrupt kort na de vermelding van den dood van den vorst Matinrowe ri-Sumpampoba. Den tekst van dit HS. heb ik bijna tot daar waar het ten einde loopt overgenomen, met vergelijking van de andere HSS.; voor hetgeen daarna komt heb ik mij slechts van HS. 107 kunnen bedienen, welks indeeling in hoofdstukken ik ook voor het voorafgaand gedeelte heb gevolgd. Beide deze HSS. behooren aan het Nederlandsch Bijbelgenootschap. 3°. een HS., mede in fol., dat afkomstig is uit de nalatenschap van den Heer A. Ligtvoet en het eigendom is van het Kon. Instituut voor de Taal-, Land- en Volkenkunde van N. I., Bl. 1—56 van dit HS. handelen over de geschiedenis van Tanette tot aan de aanvaarding der regering door Matinrowe ri-buliyanna, bl. 56—60 over de geschiedenis van Luwú, bl. 60 over de vorsten van Bakkå. Het overige gedeelte, bl. 61—65, bevat slechts opgaven van genealogischen aard, voornamelijk met betrekking tot Tånrileleyang, vorstin van Tanette en Daeng Matirí, die mede daar heeft geregeerd. Dit HS. is vrij slordig geschreven. De redactie is, vooral tegen het einde, korter dan die van de twee vorige HSS. Ik heb het, daar het niet genommerd is, aangeduid door L. De twee laatstgenoemde HSS. zijn niet in hoofdstukken gesplitst. Bovendien heb ik eenige kleinere stukken, die op de geschiedenis van Tanette betrekking hebben en zich in de bibliotheek van het Ned. Bijbelgenootschap bevinden, ter vergelijking geraadpleegd.

Het begin van dit geschrift, namelijk de geschiedenis van het ontstaan van het rijk van Tanette, is reeds uitgegeven door Dr. Matthes in zijne Boeginesche Chrestomathie, Deel I, bl. 571—580. Verder zij hier nog aangestipt dat bij de transscriptie van Boeginesche of Makassaarsche woorden onze *oe*-klank steeds weergegeven is door *u* en dat ik de zoogenaamde scherpe klinkers op dezelfde wijze aanduid als Dr. Matthes, te weten door een schuinsch streepje, bijv. á, ó; ook volg ik hem in het ge-

bruik der å en in de aanwijzing van den klemtoon door een kapje boven de letter, doch alleen waar die niet op de voorlaatste lettergreep van een woord rust, b. v. in Akâdjånge, omdat hij in de meeste woorden toch op de voorlaatste valt, waarom hier geen bijzondere aanduiding noodig scheen.

De juiste uitspraak der eigennamen is zooveel mogelijk medegedeeld; somtijds was dit echter ondoenlijk, zoowel wat namen van weinig bekende personen als geographische namen betreft, waarover niemand zich zal verwonderen die bekend is met de vele leemten, die er nog in onze kennis van Zuid-Celebes bestaan.

Bladz. 1, reg. l. ᨄᨂᨗ is uit te spreken: "Pangi," (Matthes Boeg. Chrest. III, p. 105.

Bl. 2, r. 16. In plaats van "Bataramanî rimênéna" heeft HS. L.: "langímanî riwawona."

Bl. 2, r. 17. In pl. v. "sawe sumangå" heeft L..: "sau ininawa" r. 19 "îyaga sini padanna" = daar is 't gelijke niet van in wenschelijkheid (Matthes l. l.)

Bl. 4, r. 1 heb ik uit HS. L. overgenomen: "to Sangiyang."

Bl. 5, r. 10. In pl. v. het anders in het Boeg. gewoonlijk gebezigde bålilí hebben de HSS. hier en elders steeds bádilí, dat eigenlijk in het Makassaarsch te huis behoort. In pl. v. panisi heeft HS. L.: "papanisi lopi." De op deze bladz. voorkomende eigennamen: ᨆᨈᨄᨓᨒᨗ᨞ ᨒᨄᨚᨑ᨞ ᨆᨒᨓᨕᨙ᨞ ᨔᨂᨍᨗ en ᨔᨚᨁ zijn uit te spreken: "Matampawali, Lamporang, Malawae, Sangadji en Soga (zie Matthes Boeg. Chrest. III, p. 106).

Bl. 6. De hier voorkomende eigennamen zijn uit te spreken: "Pontjing, Lempang, La Mangade, Samang, Ûdjunge, Âganniyôndjó, (Matthes l. c.)

Bl. 7, r. 15. Men denke hier niet aan "taro," maar aan "rotá," Vgl. het Makassaarsche "rumurûmusú bangkenna" (Mak. Chrest. bl. 95) en het Mal. "bĕrtjĕmar kaki" de moeite nemen.

Bl. 9, r. 10 v. o. "Ritêkée" enz. Dit ziet daarop dat een vrachtpaard steeds tot bewaring van het evenwicht aan beide zijden eene vracht heeft hangen," (Matthes l. c., p. 106).

Bl. 11, r. 15 v. o. De woorden [Buginese script] *schijnen* te beteekenen: dat de bodem zacht en week zou gaan

worden van wege den regen en het dus tijd werd een aanvang te maken met de bewerking der rijstvelden. MS. 107 heeft hier: [illegible]

Bl. 11, r. 8 v. o. MS. 107, p. 11 heeft na de woorden: apanorâmpisesae": [illegible] (*) [illegible] (†) [illegible]

(*) Wellicht staat er een [illegible] in pl. v. [illegible] In pl. v. [illegible] wellicht te lezen: [illegible].

(†) In pl. v. de [illegible] wellicht een [illegible] te lezen.

[illegible] (*) [illegible]

(*) *Op* bl. 20 van het HS. staat in eene passage van dergelijken inhoud:

[illegible]

[illegible]

[illegible]

Bl. 11, r. 6 v. o. [illegible] is de naam van een rijstveld in Segeri.

Bl. 12, r. 5. De zin van "melómani," enz. is wel: dat mag dan wel een roepen heeten, dewijl er onophoudelijk geroepen werd en men toch niet ging, — Met zinspeling hierop wordt To-Sangiyang op r. 10 en hier en daar in het vervolg Patampa genoemd.

Ibid. r. 15 heb ik de woorden "seuwamuwa tåpakuwi" aan HS. L. ontleend, in pl. v. "tjêdimi" zooals HS. 108 heeft.

Ibid. r. 12 v. o. "Aga risångångi, enz." De zin is: "maar wat is er aan te doen, indien enz." Vgl. het Woordenb. s. v. isång.

Bl, 13, r. 7. Bij Bakkers, "Tanette en Barroe" (Tijdschr. v. h. Bat. Gen., Dl. XII) is op p. 276 een "puwang lolo Udjung vermeld, wonende "te Pompalalangång." Ik vind daar echter Udjung niet als naam van eene plaats in Tanette vermeld, wel in Barroe (Bårrú).

Bl. 13, r. 21 vgg. Het hier gezegde omtrent [illegible] is niet geheel duidelijk. In pl. v. "tampingiwi" zal men waarschijnlijk *moeten* lezen "tappingiwi"; wellicht beteekent dit: "hen bijeenbrengen,

"tot elkander doen komen"; de plaats is hiermede echter nog niet voldoende opgehelderd.

Ibid. r. 5 v. o. Tot verklaring van [illegible] kan het Makassaarsche "awá" dienen, dat volgens het Woordenb. "zamenbinden, bij elkander "houden" beteekent. De Mak. vertaling heeft hier "apakabadjikangi "gaena."

Bl. 14, r. 8. Dit "bolôrânni tauwe" luidt in de Mak. vertaling: [illegible]

Bl. 15, r. 5. Na de hier vermelde vergrooting van de vorstelijke woning, volgt in de twee andere HSS. nog een en ander, dat ik hier niet opneem, omdat het minder belangrijk en de tekst hier en daar bedorven is. Het bestaat in mededeeling van de plaatsen of streken die aan de paseadjingâng van den vorst behoorden, de rangorde in acht genomen bij het zitten in tegenwoordigheid van den vorst, vermaningen die hij gaf dat men elkanders bezit niet zou begeeren, dat men acht zoude geven op de sterren om de voor den landbouw geschikte seizoenen te kennen, enz. Vgl. de noot bij bl. 11, r. 8. Nog wordt vermeld dat hij ijverig hulde ging brengen aan Gowa en regtvaardig regeerde, waarna het hoofdstuk eindigt met het bericht van zijn dood en den naam van zijn opvolger.

Bl. 15, r. 10. De eigennaam [illegible] (Ngasseng) is aldus geschreven in HS. 107 en HS. L., doch HS. 108 heeft daarvoor [illegible].

Bl. 15. r. 13 v. o. Vóór het verhaal van het gebeurde met den adatuwang van Sawito wordt in HS. 107 nog met enkele regelen gewag gemaakt van een twist der bewoners van Lisu en van een ander onderling geschil der bergbewoners van het Westen, welke oneenigheden dra werden bijgelegd. Voorts wordt daar verhaald dat de vorst op de hertenjagt ging en daarna eerst komt het bl. 15 r. 11 vermelde omtrent de aanstelling van een pabitjara: terwijl na [illegible] nog volgt: [illegible] Eerst hierna volgt het verhaal omtrent Sawito.

Bl. 15, r. 10 v. o. ᨔᨕᨘ ᨈᨕᨘ, een hanengevecht van menschen houden, waarmede bedoeld is dat hij den vorst van Gowa wilde beoorlogen.

Ib., r. 12 v. o, vgg. Sawito is een staatje dat thans tot het bondgenootschap Adja tapparång behoort; de Sadang stroomt er doorheen. Sabangko is een der Spermonde eilanden en Puteanging een eilandje ten Westen van de kampong Antje in Tanette.

Panikiyang is wel hetzelfde als Panjikiyang, eilandje aan de kust van Bårrú (Bakkers l. c. bl. 332).

Bl. 16, r. 7 v. o. Bij Bakkers l. c. vindt men Patappa en Lompó rilaú, L. ritanga en L. riyadja als namen van districten van Tanette. Met Lômpóe (zoo leze men) is wel de landstreek bedoeld, thans door die districten of door een gedeelte daarvan ingenomen.

Bl. 17, r. 1 vgg. De zin dezer passage is: dat men op moet letten of hij met vredelievende dan wel met oorlogzuchtige bedoelingen komt en zich dienovereenkomstig moet gedragen.

Bl. 17, r. 20. De Tjinåkko is eene rivier in Tanette.

Bl. 18, r. 13 v. o. "Alinta" bet.: bloedzuiger. Vgl. het Makass. Woordenb. s. v. en het Maleische alintah of lintah. Bij deze passage vergelijke men vooral ook de bijna gelijkluidende plaats in de Boeg. Chrest. I, pag. 543 r. 17 vg.

Bl. 19, r. 10. "Patappa" zal wel hetzelfde zijn als To Patappa. Het woordje "to" (menschen) wordt in de HSS., evenals orang in het Maleisch, meermalen weggelaten vóór namen van plaatsen of landstreken. Bij Balirång̃ is misschien te denken aan een der twee plaatsen Balerång of Balenrang, die bij Bakkers l. c. genoemd zijn.

Ib., r. 7 v. o. vgg. Met die woorden is gedoeld op de groote kracht van den man, die de pijlen van het blaasroer wegblies.

Bl. 20, r. 3 v. o. Er waren vijfduizend mannen, die broeken droegen, de vrouwen en kinderen dus niet medegerekend, vgl. Woordenb. s. v. ala, bl. 866.

Bl. 21, r. 21. De zin is, dat hij sprak als iemand van Sawito, dat hij het accent of het dialect van die streek bezigde.

Ib., r. 1 v. o. "Katjûlitjûlinni," zij luisterden naar alle kanten, in alle richtingen. De Mak. vertal. heeft "pitilangelangeri". Vgl. de Spraakk., § 78.

Bl. 22, r. 6. Hier is HS. 107 gevolgd; HS. 108 heeft: "makaluwâ-ngânni lisâna bêntenge" en de Mak. vertaling aldaar: "asulúngâsengmi bonena bêntenge."

Ib., r. 19. HS. 108 heeft hier "ri" vóór "pangonrowanna", dat in de twee andere HSS. ontbreekt en naar het mij voorkwam, hier liever moest wegblijven. Eene rivier Burantji vind ik bij Bakkers l. c. niet vermeld; hij noemt echter eene kampong Borantjië in Tanette.

De rivier de Ladjari stroomt aan de Noordelijke grens van Tanette.

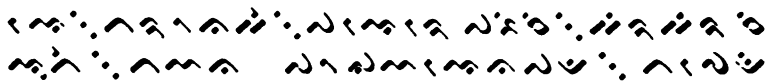
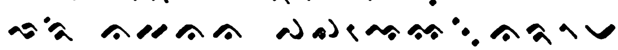
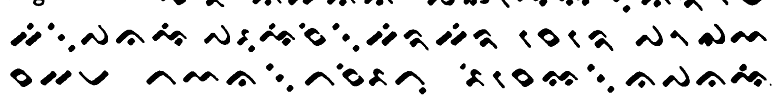
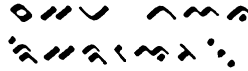
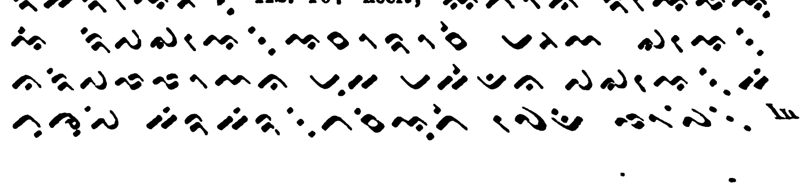
Ib., r. 12 v. o. "Pakang" bet. hier ongeveer hetzelfde als parâ, het Makassaarsche pará, zoutachtige kleigrond of bosch met kleigrond. De Mak. vertaling heeft: "mantama rirômanga."

Bl. 23, r. 7 v. o. Ik moet het in het midden laten of met den hier vermelden dezelfde persoon bedoeld is als de beroemde waarzegger Boto Lempangang, over wien de Heer Matthes nadere bijzonderheden heeft medegedeeld in het Jaarboekje voor Celebes van 1864, bl. 59.

Bl. 25, r. 2 en 3. De hier voorkomende eigennamen zijn uit te spreken Malawa, Manggalung en Nepo.

Bl. 25, r. 19. "Djawa Marangkabo" zijn Maleijers van Mĕnangkabo.

Ib., r. 9 en 10 v. o, Onder de rijkssieraden van Bârrú noemt Bakkers l. c. eene vlag La Sareong. Dit moet echter zijn "La Sarewong," blijkens de aanteekening van Matthes Boeg. Chrest. III, bl. 104, waarmede ook de spelling der HSS. overeenstemt. De vlag Bolonge is een rijkssieraad van Tanette.

Bl. 26, r. 2 vgg. Het HS. heeft:

 De Mak. vertaling luidt:

 HS. 107 heeft;

HS. L. leest men: [illegible] enz. Men ziet dat ik den tekst van HS. 108 met eene kleine wijziging gevolgd heb. Misschien moet men in pl. v. [illegible] lezen [illegible], doch het eerste kan ook zeer wel eene zamentrekking van het laatste zijn; pabûwisi bet. in het Makassaarsch zoowel als in het Boegineesch eene soort van belasting (vgl. het Mak. Woordenb.)

Ib., r. 8. Hier is HS. 107 gevolgd. HS. 108 heeft na de woorden "torilalâmbatâemani: [illegible] dat in het Mak. vertaald is: "apakabadjigae." In HS. L. luidt de plaats, na het woord Bungi: [illegible]

Ib., r. 14 schreef ik "bale" in pl. v. "raukadju" omdat het eerste hier door het verband vereischt wordt. Bovendien heeft de Mak. vertaling het laatste met "djuku" weergegeven en in HS. L. staat "bale;" iets verder leest men zelfs in dit HS.: "raukadjuwe bâttuwanna balê".

Ib., r. 15, HS. 108 heeft [illegible] in pl. v. [illegible] zooals HS. 107 hier en overal elders dat woord schrijft. HS. 107 heeft [illegible] (lees "naitaui") [illegible] (lees "pangonrowanna) [illegible] enz. In HS. L. staat hier ook [illegible], zoodat men waarschijnlijk aldus zal moeten lezen. De juiste uitspraak en de eigenlijke beteekenis van dezen naam zijn niet bekend. Na "tânripanambetoni" volgt nog in HS. 107:

[illegible]

[Lontara] Hetzelfde leest men nog een weinig uitvoeriger in HS. L. In pl. v. [Lontara] enz., staat daar: [Lontara] Het woord [Lontara] zal wel af te leiden zijn van adjång. Vgl. het Woordenb. s. v.

Ib., r. 5 v. o. Over Lompó rilaú en Lompó tånga zie men de Aant. bij bl. 16 r. 7 v. o.

Ib., r. 1 v. o. "Akådjånge" is de naam van een rijstveld. De eigennamen op de eerstvolgende regels zijn uit te spreken "Lisu" en Ralla."

Bl. 27, r. 7. "Tásisåbbú" ziet op het aantal bossen (wåsse) waaruit een hoop padi bestond. De woorden "natåttong" en "tauwe" die in HS. 108 ontbreken, heb ik uit HS. 107 ingelascht. Na "risalåssáe" heeft HS. 108 nog: [Lontara] en na eene kleine tusschenruimte volgt dan: [Lontara] enz. Daar de eerst aangehaalde woorden in de andere HSS. ontbreken en hier blijkbaar eene fout schuilt, heb ik ze weggelaten.

Ib., r. 14. In pl. v. de woorden "iyasiye.... natolåiye" heeft HS. 108 slechts [Lontara]

[Buginese script]. Ik heb met kleine wijziging HS. 107 gevolgd, waarbij is op te merken dat men in pl. v. [Buginese script] ook wel [Buginese script] kan lezen. HS. L heeft: [Buginese script] enz. Bij nader inzien zou ik echter de voorkeur geven aan de redactie dezer plaats in HS. 108.

Ib. r. 11 v. o. "Simpângi" is in het Mak. vertaald door [Buginese script] ("simbângi"), dat hier zeker "afzonderen" beteekent.

Ib. r. 1—3 v. o. De hier voorkomende eigennamen zijn uit te spreken, Watu [2], Botto en Sikapa.

Bl. 28, r. 14. Men spreke uit "Bole [2]".

Ib. r. 18. Bilampuki bâssi is in het Mak. vertaald "nidengka poke." Omtrent "lampú" vgl. men de Spraakkunst, bl. 45 N°. XXXVIII.

Ib. r. 19. Over de hier gebezigde uitdrukking zie men het Woordenb. s. v.: tjutjupiyú.

Ib., r. 4—7 v. o. Men spreke uit: Lanrisâng, Tjilâlang, Labakkang, Djipang, Bulo [2]. Na het hier gezegde omtrent de kinderen van den vorst volgt in HS. 107 en HS. L. nog een en ander over de seadjingâng van Aganniyondjó en hunne verhouding tot dat rijk. Ik heb het, omdat het niet zeer belangrijk en hier en daar duister is, niet opgenomen.

Bl. 29 r. 6. In pl. v. de "sumpanna minangae" wordt in HS. L. hier en ook reeds op bl. 28 r. 2 v. o. "Pantjana" genoemd. Zoo heeft dit HS. hier op r. 6: "naiya ârunge ri-Pantjana, dat ik tot bevordering der duidelijkheid overgenomen heb, met verandering van "Pantjana" in "risumpanna minangae", wijl dit reeds boven, volgens de twee andere HSS., in den tekst voorkomt. Eene kampong Paluda in Tanette vindt men bij Bakkers l. c. genoemd.

Ib. r. 8. Tawusâ, waarvoor HS. 107 "tausâ" heeft, is in het Makassaarsch vertaald "tapantamai." Het woord "wusâ" of "usâ" zal hier zeker, zooals ook uit het verband blijkt, "binnendringen, onverhoeds bezetten, overrompelen" moeten beteekenen.

Ib. r. 14. "sao lâbbá" eigenlijk: "breede huizen," is hier in het Makassaarsch weergegeven door "ballá tallu padaserang" = huizen van drie vakken.

Bl. 30. r. 5 v. o. Lae [2] is eene zandbank tegenover Makassar.

Bl. 31, r. 9 "nae mápôlopi" enz. Met deze uitdrukking wordt op

den vorm van het heft zijner kris gedoeld en de zin is: "wanneer mijn zwaard gebroken is, dan eerst wage de vorst het mij te beschuldigen." Het woord "taiya", dat eigenlijk slechts de benedenhelft van den bovenarm beteekent, is hier voor den geheelen arm genomen.

Ib., r. 4 v. o. Vóór "Kôbange" (of Kômbange"?) heb ik duidelijkheidshalve ingelascht "anrina riyâsânge."

Bl. 32, r. 3 en 7. De hier voorkomende eigennamen zijn uit te spreken: Mareto, Garâssing en Mangempang. De juiste uitspraak van is niet bekend. Ib., v. o. r. 7 en 9 spreke men uit: "Patjerakang" en "Madallo."

Ib., r. 15. Hier is HS. 107 gevolgd. HS. L. heeft: "narâng ridapí olo bolana" en HS. 108: enz., dat in het Mak. vertaald is dat wel niet anders te lezen is dan: "nalleyang (na alleyang) narapi." Onder de staat daar nog een geschreven. Wilde men evenwel (naleyo of naleyong) lezen, dan zou men eene beteekenis krijgen, die op den Boeg. tekst volstrekt niet past. Misschien is "narâng", zooals HS. L. heeft, boven "namarâng" te verkiezen. De lezing "namaranâ" (van anâ) komt mij wegens al het boven gezegde niet aannemelijk voor.

Ib., r. 15 v. o. Hier, evenals in de Boeg. Chr. I, bl. 512 en 552 beteekent "riyangarukâng" dat er met de afgehouwen hoofden van vijanden gedanst wordt; het grondwoord is: arú, vandaar mangarú en de zoo even genoemde vorm. De eindletter van arú is namelijk scherp en niet zacht, zooals in het Woordenboek is opgegeven, volgens mededeeling van Dr. Matthes. Vgl. voorts Heldendicht op den eersten Bonischen veldtogt van 1859, Makassar 1862, bl. 15, 30 vgg. en 55. Overigens heb ik hier HS. 107 en HS. L gevolgd. In HS. 108 luidt de passage: "nauluna ritiwí apa pura mâteni lâttúi ripalêssóni riyolona karâenge ri-Gowa nagilingi alena, enz.

Ib., r. 3 v. o. De woorden "iyá mala lisâ," enz. bet.: "*ik* neem den inhoud der aren, (d. i. de opbrengst, de wâselé), neem *gij* de halmen, de stoppels, d. i. neem *gij* het bestuur op u." Bij het volgende "mugantung tarata," vergelijke men eene andere figuurlijke uitdrukking in het Woordenb. s. v. "tarata" vermeld, namelijk: "menré ritaratana" evenals kippen in hun hok klimmen d. i. ergens zoo goed als te huis zijn. Vgl.

ook bl. 33, r. 11 v. o. HS. 107 heeft hier: [illegible] Vooral is hier te vergelijken de symbolische handeling, vermeld bij Matthes: Over de Wadjorezen, enz. bl. 22.

Bl. 34, r. 2—4. De hier voorkomende eigennamen zijn uit te spreken: "Påndange, Beraruwe en Adjorong." Op r. 13 en 17 spreke men uit: "Bontoliro, Anágowa. Op r. 10 zijn de woorden "nariyasuro paesakånna batana wanuwae" overgenomen uit HS. 107.

Ib., r. 19—33 heb ik HS. 107 gevolgd, daar hier in HS. 108 blijkbaar eenige woorden zijn uitgevallen.

Ib. r. 2 v. o. Na het hier vermelde volgt, alleen in HS. 108: [illegible]

[illegible] Deze dorre opgave van plaatsnamen heb ik, daar zij slechts in één der HSS. voorkomt, niet opgenomen in den tekst. Het kwam mij later echter voor dat het nuttig zou zijn haar hier te geven, vooral omdat de kaarten van Zuid Celebes zoo gebrekkig zijn dat menige plaats, die in den tekst genoemd wordt, er niet op is te vinden. Voorts voeg ik hier nog de uitspraak van enkele in deze lijst voorkomende namen bij, zoo als die door Dr. Matthes is opgegeven, te weten: "Kading, Palanro, Lita, Mado, Bete, Data, Botto, Mandjålling, Niyo, Limpo, Buwa, Parånring, Mangottong, Djalarung en Saba."

Bl. 35, r. 1. HS. 108 heeft hier slechts: "kûmuwi rilåmmå risåddena Toridjalló."

Bl. 36, r. 16. HS. 108 heeft: "mábaîneni karåenge ri Tanette aru to Gowa, ångkato aluwúkånna." Op r. 19 spreke men uit: "Taruntung."

Ib., r. 6 v. o. Vgl. bl. 33, r. 8 v. o.

Bl. 37, r. 11. Hier is "ridusung" in het Mak. vertaald "rigusung."

Ib., r. 17. Na "wanuwae volgt, alleen in HS. 108: [illegible] De laatste regels luiden in de Mak. vertaling: [illegible] Het woord "domĕng" is waarschijnlijk het Makassaarsche woord dat aan het Boeginesche "gomĕng" beantwoordt. Vgl. Boeg. Woordenb, s. v. Voor [illegible] zal men wel moeten lezen [illegible] Ik weet het niet nader te verklaren. Vgl. intusschen het Woordenb. s. v. "wempeng." Voor [illegible]

[illegible] is welligt te lezen [illegible] ofschoon de vertaling heeft: [illegible] kanre rikanrena.

Ib., r. 3 v. o. vgg. De eigennamen op deze regels zijn uit te spreken: "Punranga, Tintjo, Gantarang, Dengeng[2], Barang. Salompuru, Pangå, Pangi, Beruru, Lemo, Baleyanging, Reya, Mameke, Ampiri, Balirång en Salomoni. De uitspraak van enkele andere, die hier voorkomen, is vroeger reeds vermeld.

Bl. 38, r. 19. Ik vermoed dat Belawa hier dezelfde plaats zal zijn als de later meermalen genoemde, in Segeri (Noorderdistricten) gelegene Belawae.

Ib., r. 21. Over dezen Datό Bandang of eig. Datό ri-Bandang zie men de mededeelingen van Dr. Matthes in het Jaarboekje voor Celebes van 1864, bl. 49.

Bl. 39, r. 4. Deze passage luidt in HS. 107: [illegible] In plaats van [illegible] zal men in den tekst moeten lezen [illegible] of welbeschouwd nog liever in pl. v. "nakko sama [2] i mátampá" de lezing van HS. 107 gedeeltelijk volgen, namelijk "aga reko mátâmpái bara seuwâuaro åppáe."

Ib., r. 39. Van deze aná Tolitana is niets naders bekend. HS. 108 heeft: [illegible]

Bl. 39, r. 1 v. o. In het door Ligtvoet uitgegeven dagboek der vorsten van Gowa en Tello (Tallό) in de Bijdr. v. h. Kon. Inst. Volgreeks IV, Deel IV, wordt deze vorst, wiens sterfnaam hier alleen vermeld wordt, op bl. 107 en 109 genoemd: "Borahima (Ibrahim) Daeng Matiring *Matinrowe ri* Buliyana."

Bl. 40, r. 1. Tounrú of beter Towunrú is de in de geschiedenis der zeventiende eeuw bijzonder bekende Aru Palakka; hij heette eigenlijk Aru-Palakka-To-wunrú, zie Matthes Boeg. Chrest. III, bl. 84, waar ook zijne latere bijnamen vermeld zijn. Bij dit verhaal omtrent de vlucht en ontkoming van Aru Palakka is vooral te vergelijken hetgeen daarover met eenige afwijking in de bijzonderheden medegedeeld wordt in de Boeg. Chrest. I, bl. 545 vgg. De eigennamen op r. 4, 20 en 29 zijn uit te spreken: Tiko, Kading en Maruwala.

Ib., r. 10. "Sulurâng", in de Mak. vertaling "sulurang", beteekent hier wel eene spelonk of nagenoeg hetzelfde als "pisimpatu rotskloof," (Woordenb.) waarin A. P. zich schuil hield, volgens Chrest. I, bl. 545.

Bl. 41, r. 8. ᨒᨆ is hier = lâmmang, waarover men het Woordenb. zie.

Ib., r. 15 v. o. Patirobisêyange is de naam van een berg.

Bl. 41, r. 7 v. o. "Bate lânamani kita" d. i.: zijne voetsporen slechts hebben wij gezien. Dit "kita" als zamentrekking van "kí ita" komt meermalen voor.

Ib., r. 2 v. o. zijn de woorden adjá en kasi van een te scheiden.

Bl. 42, r. 9. Upungâng is misschien eene foutive schrijfwijs. In de Boeg. Chrest. I, 546, r. 3 vind ik Wumpungâng geschreven. Het is de vraag of hier dezelfde plaats bedoeld is.

Ib., r. 12 v. o. Is Priaman aan de westkust van Sumatra bedoeld.

Ib., r. 10 v. o. Deze kampong is gelijknamig met het riviertje de Angke, waaraan zij gelegen was, in de res. Batavia. Vgl. Matthes Chrest. III, bl. 100.

Bl. 43, r. 10 v. o. Spreke men uit: Daeng Mátulung, Daeng Mátadjang.

Bl. 44, r. 18. Malâmpée gâmmâna is een bijnaam van den op bl. 40 vermelden Aru Palakka.

Bl. 45, r. 10 v. o. De zin van deze elong komt hierop neder: Bone zij als een tamarindeboom, welks stam niet omgehouwen mag worden en waarvan de takken niet afgerukt, de bladeren niet afgestroopt mogen worden. Het vaandel van Tanette daarentegen, dat alleen beschouwe men als een boomstam, dien men mag omhouwen en van takken en bla-

deren berooven. Hiermede wordt bedoeld dat Tanette den strijd van Bone tegen Wadjó geheel voor zijne rekening neemt.

Bl. 46, r. 21. Bij de zeven riviermondingen heeft men te denken aan de vorsten van Mandar.

Ib., r. 4 v. o. Torisompae is een andere bijnaam van den bovengenoemden Aru Palakka.

Bl. 47, r. 1 is wel Padang op Sumatra's Westkust bedoeld.

Ib., r. 3. Na de mededeelingen omtrent de drie salassá, die in HS. 107 ontbreken, begint HS. 108 zeer af te wijken van HS. 107 en bevat nog slechts bijna zes bladzijden, waarna het abrupt eindigt. Om deze reden heb ik, te beginnen met Hoofdstuk XII, het HS. 107 gevolgd. Ik laat hier intusschen het overige gedeelte van HS. 108 volgen:

[illegible]

[illegible]

Bl. 48. r. 9. In de door Ligtvoet uitgegevene Makass. kronijk heet deze vorst La Tânriyodang Mátinrowe rimusúna. Men zie aldaar (Bijdr. v. h. Kon. Inst. IV[de] reeks, Deel IV) bl. 213, 220, 224, 225 en 226.

Bl. 49, r. 5. In pl. v. [illegible] is wellicht de lezing van HS. 108 "naengkalingani" te verkiezen.

Ib., r. 12 v. o. De inhoud van deze elong komt hierop neder: "een groot huis zal instorten; zijne bewoners zullen overal verstrooid raken. — Maak dat het overeind blijve staan, en ach! doe het bewonen door gegoede menschen.

Indien de bloemen slechts éêne keer geur verspreiden, staat men reeds versteend en verbaasd, en voor ons verspreidt zelfs de bloemstengel met menigte van bloemen geen geur, het is een nietige, alles behalve hooge *bloemstengel.*"

De bedoeling is: ik kan u op het oogenblik geen prachtig maal aanbieden; dat moet eerst nog bereid worden.

Ib., r. 5 v. o. antwoordt de vorst van Tanette: "dat men overal ampú's zou spannen (om jacht op herten te maken) ter vervanging van de (reeds bereide) spijzen, daarvoor zou ik mij schamen."

Bl. 50, r. 3 is La Oda eene verkorting van La Odariyung, zie bl. 48, r. 9.

Ib., r. 12. Men spreke uit Patodjo.

Ib., r. 8 v. o. Men spreke uit Bonto Lângkasá. Op r. 6 v. o. is met Sorodjirang bedoeld Maros.

Bl. 51, r. 12. In pl. v. Tanettê zou To Tanettê hier beter zijn. Daar echter *to* in benamingen van een volk somtijds weggelaten wordt, evenals *orang* nu en dan in het Maleisch, heb ik het niet willen veranderen. De eigennamen op r. 8 v. o. zijn uit te spreken Laboso en Malotong.

Bl. 53, r. 10. Amarala Asåmau is de toenmalige Gouverneur Smout, die van 1737 tot 1744 als zoodanig in functie was.

Bl. 55, r. 16 vgg. Hier is wel bedoeld dat het kanon Guntur gěni te Kartasoera vaneenbarstte, daarop wijst ook de uitdrukking "alaôngito wåttange." De woorden [illegible] zijn eenigszins moeijelijk te verklaren. Wellicht zou men "atårreyangång" van "tårreyang verspreiden, verstrooijen" mogen lezen. "Pûwará" schijnt hier te beteekenen: zich in menigte verstrooijen of uiteengaan.

Bl. 56, r. 1. [illegible] schijnt eene verbastering van den naam van kapitein J. A. van Hohendorff, die in dezen oorlog naar Kartasoera gezonden werd; met Surakaråta is hier en op de vorige bladzijden en later hier en daar Kartasoera bedoeld. Vgl. De Jonge. Opkomst van het Nederlandsch gezag, enz. Deel IX, bl. LXXXIV en bl. 412, 429 en 433.

Ib., r. 11. Deze "djawa bolong" worden eenige regels verder "djawa lotong" genoemd. Van welke natie deze troepen waren, moet ik in het midden laten en zoo ook wie de hier genoemde [illegible] is. in welken naam men slechts het eerste woord als het Jav. djåkå kan herkennen.

Bl. 57, r. 9. Setasarång inanre moet hier ongeveer hetzelfde beteekenen als setasá inanre, in den zin van eene tijdsbepaling.

Bl. 57, r. 9 v. o. In plaats van antje = het Maleische انجي of انجق.

vindt men in dit geschrift nu en dan antjena, dat ik hier maar heb behouden, ofschoon het misschien eene fout is, uit misverstand van de beteekenis voortgevloeid. Een persoon [illegible] wordt ook op bl. 53, r. 14 genoemd. Over den op r. 7 v. o. genoemden La Padångång, vgl. bl. 59 r. 18 en 67 r. 11.

Bl. 58, r. 3. "Bånjará" is Bandjermasin op Z. Borneo.

Bl. 58, r. 22. Dezen hier voor het eerst vermelden Arabischen naam van den vorst van Tanette, namelijk Jusuf Fachru-d-dîn (يوسف فخر الدين) vindt men ook in het Tijdschrift van Ned.-Indië, Xde Jaarg. bl. 55.

Bl. 59, r, 17. Antje Daramang is wel eene verbastering van A. Abdu-r-rahmân. Bij den volgenden regel vgl. bl. 57, r. 3 v. o.

Ib., r. 7 v. o. [illegible] schijnt hier de eigennaam te zijn van een wapen, bijv. een kris of eer nog van een muzijkinstrument bijv. een gong.

Ib., r. 5 v. o. Korang tåmmå zal wel een volledigen Koran beteekenen, in tegenstelling van een fragment. Dikwijls toch bezitten de inlanders slechts gedeelten van dit boek. Vgl. over de beteekenis van tåmmå ook Boeg. Chrest., bl. 326, r. 18 en 23. Eene afzonderlijke (niet interlinéaire) vertaling van gedeelten van den Koran in het Makassaarsch wordt vermeld in Matthes's bovengenoemd Verslag omtrent Makass. en Boeg. HSS. bl. 17.

Bl. 60, r. 2. Kodingare is een eilandje bij Makassar.

Ib., r. 12. Over Tånrileleyang, de hier vermelde zuster van den vorst, vgl. bl. 50, r. 19 en bl. 58, r. 16.

Bl. 60, r. 15. [illegible] is de naam van het vaartuig; *ola* wordt dikwijls gebezigd van het zijn aan boord van eene praauw. Het op r. 16 genoemde Sabutung is een eilandje tegenover Segeri.

Ib., r. 20. "Tåppå" zal hier wel moeten beteekenen: zonder meer, niet meer of minder, in het geheel.

Ib., r. 11 v. o. Wat [illegible] hier moet beteekenen, is mij duister; aan balombong of balubu toch valt hier wel niet te denken.

Bl. 61, r. 1—4. Deze plaats levert moeijelijkheden op. De eenig mogelijke verklaring, waarbij men echter met r. 4 geen nieuwen regel moet beginnen, schijnt te zijn dat men aldus leze: "nareko mátunutêdongi tâté bongga tedonna, tånriyotí api-sa-na, nautama-si ârunge

ri-lômpóe" enz. Dit beteekent: "als men buffels slachtte, was er nog geen buffeldij opgegaan (= aangeboden aan den vorst) en was het vuur nog niet genomen (uit de dapurâng), toen de vorst reeds Lompó, (in Tanette) binnentrok.

Bl. 61, r. 11. Het hier bedoelde Mari-Mari is waarschijnlijk de kampong van dien naam tusschen de kampong Nepo en de zee.

Ib., r. 2 v. o. vgg. Het misgewas wordt hier aan de afwezigheid der vorstin toegeschreven. Hierbij herinnere men zich het denkbeeld van den inlander, dat onder een slecht bestuur allerlei volksrampen te wachten zijn, terwijl men daarentegen, indien recht en wet in een land gehandhaafd worden, op een goeden oogst en andere blijken van voorspoed mag hopen. Vgl. Makass. Chrestomathie bl. 238, r. 3 v. o., en de aanteekening van Matthes bij die plaats.

Bl. 62, r. 6 v. o. spreke men uit: "Madâllo".

Bl. 63, r. 1. De zin van "napabatja uwána" is: zijn vader bracht hem op de gedachte, dat enz.

Bl. 64, r. 21. Is Tjilâllang in Tanette bedoeld. Op r. 7 v. o. is waarschijnlijk Baranti, dat later meermalen genoemd wordt, te lezen. Op r. 3 v. o. is Galingkang uit te spreken.

Bl. 65, r. 1. Bij [illegible] vgl. Aanteek. bij bl. 51, r. 8 v. o.

Ib., r. 4. Enkele malen vindt men in het HS. To Nêponge geschreven. Of deze schrijfwijze bepaald af te keuren is, durf ik niet beslissen.

Ib., r. 12 v. o. Waarschijnlijk is hier het Makassaarsche kalokkò = het Boeg. kúbang (Ar. قُبَّة) gebezigd.

Bl. 66, r. 5. De Pâtta to-laowe ri-Sapiriye is de vorst van Mariyo riyawa, die volgens bl. 50 met Tânrileleyang gehuwd was.

Ib., r. 9 v. o. De zin is, dat hij de waardigheid van Datu van Mariyo aan zijne dochter We Tânriyabang opdroeg. Vgl. Woordenb. i. v. *sawé*.

Bl. 67, r. 3. Hier blijkt dat het *mangàrú* (vgl. Aant. bij bl. 32), zooals trouwens zeer begrijpelijk is, ook wel plaats heeft bij gelegenheid dat de vaandels met bloed besmeerd worden, wanneer men ten strijde wil trekken. Zie ook Bakkers in het Tijdschr. v. h. Batav. gen. Dl. 15, bl. 81.

Ib., r. 16. "Bara" beteekent ook in het Boegineesch, evenals in het Makassaarsch, de voor eene hertenjacht afgeperkte ruimte. "Ribara" duidt

dus aan dat er zulk eene ruimte gemaakt werd. Vgl. het Makass. Woordenb. en Boeg. Chrest. II 178, r. 2 v. o. Op r. 18 is abarâng zeker een daarvan afgeleide vorm.

Ib., r. 17. De hier genoemde "Idâlerâ Loteng" is de landvoogd J. G. Loten, die van 1744 tot 1750 dat ambt bekleedde. Wie met den naar Pantjana gezonden Hollander op r. 25 bedoeld is, kan ik niet zeggen.

Bl. 68, r. 3. De uitdrukking "naripaopangi petau" is hier zeker figuurlijk te verstaan; zij schijnt te beteekenen: er wordt als het ware een *petau* (dijkje op sawahs) over hem gelegd, hij dient zich wel te onderwerpen aan hetgeen van hem verlangd wordt; hij kan er niets meer tegen inbrengen. Vgl. de phrase "ripaopângi tana" in het Woordenb. s. v. *opang*.

Bl. 69, r. 17. Met zullen zeker Bantammers bedoeld zijn.

Bl. 71, r. 6 v. o. Apadjintjârâng zal wel hetzelfde beteekenen als apatjitjarâng pâllâng, namelijk een kandelaar. Vgl. Woordenb. s. v. *djintjâ* en *tjitjâ*.

Ib., r. 4 v. o. Het hier medegedeelde dat de Gouverneur Generaal La Tânrisâssung wenschte te laten besnijden, is waarschijnlijk zoo te verstaan dat men hem te Batavia door den doop in de Christelijke kerk wilde doen opnemen.

Bl. 72, r. 9. Deze woorden "atuwo tuwo.... namuka enz. komen meermalen voor daar waar een huwelijk wordt voorgesteld. "Tatuwo tuwoi namuka Iseno" vat ik dus op in den zin van: "zorg voor hem als ware hij uw kind, neem hem tot kind aan, om den wil van (of ten behoeve van) Seno." Vgl. beneden r. 7 v. o. en Woordenb. s. v. *tuwo*.

Ib., r. 15, "uwelorâng enz." Daarmede geeft zij haren wensch te kennen dat La Madusila eenmaal vorst van Tanette mocht worden, hetgeen later ook gebeurd is.

Ib., r. 3 v. o. Waarschijnlijk moet men bij dit Madjapae of Mandjapae dat nergens elders in de HSS. vermeld wordt, aan eene plaats denken, genoemd naar het bekende *Madjapaït* op Java. Volgens de inlanders was er eertijds in Bone, nabij Patiro, eene plaats *Mantjapai* en nog eene in Wadjó. Zie de Boeg. Chrestom., Deel III, bl. 94.

Bl. 73, r. 10 v. o. Ofschoon men hier verneemt dat La Bôlonge en *La Bâkkâe* bij dezen brand niet gespaard bleven, is er toch naderhand

weer sprake van deze vaandels; vermoedelijk zijn zij niet geheel verbrand, maar hebben zij slechts door het vuur geleden.

Bl. 75, r. 3, vgl. de aanteekening bij bl. 66, r. 5.

Ib., r. 11 en 12 en r. 17 en 18. De vorst zegt in deze Makassaarsche kelong tot de te verstooten vorstin van Tanette: "laat mij liever de (gewone, algemeen gebruikelijke) birangstof als sprei bezigen, waardoor ik het warm zal hebben (wanneer ik mij te slapen leg), dan die (fijne) tjindestof, die mij over het gansche lichaam zal doen rillen van de koude." De bedoeling is: ik neem liever een gewoon bijwijf voor coïtus dan u, fijne vorstin.

De vorstin antwoordt aldus: "(Gij zijt niet meer dezelfde als vroeger), gij zijt als 't ware een otjó otjó (soort van visch) geworden (eigenlijk: zijt gij vervangen door een otjó otjó?) en bij dat vervangen van u door een otjó otjó (d. i. bij dien overgang in zulk een visch), laat gij u gebruiken om een lekkeren smaak te geven aan podo of spinazie" (eene mindere soort van groente) .Bedoeling: gij wilt thans het huwelijksgeluk niet meer te smaken geven aan eene voorname vorstin van mijn rang, maar wel aan eene gemeene bijzit.

Ib., r. 4 v. o. Over die huwelijksgift vgl. Matthes, Bijdragen tot de ethnologie van v. Z. Celebes bl. 17 en 22 vg.

Bl. 76, r. 7. Hier wordt de Opu balirante vermeld, een der voornaamste rijksgrooten van Loewoe, vgl. Boeg. Woordenb. i. v. *opu*

Ib., r. 6 v. o. Atjånnîngånge moet, ook blijkens bl. 77 r. 8, de naam van eene plaats of landstreek zijn, die tot het gebied van Loewoe behoorde. Of die naam op eenigerlei wijze in verband staat met Opu tjånning, den titel van den troonsopvolger in Loewoe, zou ik niet durven zeggen. Op bl. 77, r. 4 en 15 schijnt "to" voor dit woord weggelaten. Deze weglating van "to" vóór namen van plaatsen, is in dit HS. niet ongewoon. Vgl. de aanteekening bij bl. 51 r. 12.

Ib., r. 3 v. o. Baebunta, Buwa en Ponrang zijn namen van plaatsen in Loewoe, vgl. Woordenb. s. v. *opu*. Zij heeten hier kinderen van Loewoe, wijl zij onderhoorigheden van dat rijk waren, onder bescherming van den hoofdvorst stonden. Ik stip hier tevens aan dat ik alleen bij zeer bekende *geographische* namen, b. v. Loewoe, enz. onze spelling met *oe* behouden heb.

Bl. 78, r. 1. De woorden geven hier eenige moei-

jelijkheid. Men schijnt aan niets anders te kunnen denken dan dat die vorstelijke palanquin uit Djoeddah of Djiddah, de bekende plaats bij Mekka, afkomstig en bij gelegenheid van eene bedevaart was medegebracht. Deze verklaring bevredigt mij echter niet geheel.

Ib., r. 2 v. o. Het HS. heeft [Buginese script]

Bl. 80, r. 1. Hier is bedoeld de Opu patunrú, de eerste man na den vorst of na de vorstin in Loewoe. Vgl. Woordenb. i. v. *opu*

Ib., r. 21. [Buginese script] is Panjula in Bone.

Ib., r. 22. [Buginese script] is dezelfde als La Madusila, die op bl. 67, r. 7 v. o. genoemd wordt [Buginese script] Misschien is laatstgenoemde naam, die nergens elders in het HS. staat, eene fout of mag men het later meermalen voorkomende [Buginese script] als eene verkorting daarvan beschouwen.

Bl. 81, r. 7. Over Matinrowe ri-Patiro vgl. bl. 48, r. 4.

Ib., r. 10 [Buginese script] is uit te spreken Palåtté.

Ib., r. 10 v. o. [Buginese script] is uit te spreken Peneki.

Bl. 82, r. 4 spreke men uit Karaeng Sumanná en r. 8 Bonto sunggu. Over de op r. 7 vermelde Patima-ratu, vgl. bl. 78 en 79.

83, r. 1. [Buginese script] en [Buginese script] (elders in dit HS. [Buginese script]) zijn naar alle waarschijnlijkheid Loewoesche titels. Vgl. bl. 76, r. 12 v. o.

Ib., r. 11 is Larompong in Loewoe bedoeld.

Ib., r. 12. Paduka radja moet de benaming zijn van een der rijkssieraden of zoogenaamde ornamenten van Loewoe. Maar welk?

Ib., r. 20 [Buginese script] moet zijn [Buginese script] Tjimpu.

Ib., r. 12 v. o. vgg. [Buginese script] vind ik als eene onderhoorigheid van Loewoe vermeld in HS. 208 van het Nederl. Bijbelgenootschap. Het komt ook voor in het uittreksel uit de La Galigo in Matthes Boeg. Chrest. II, 472, r. 2, waar een vorst van Lamure genoemd is.

Ib., r. 6 v. o. In de lijst der vorsten van Bone in de Boeg. Chrest. I, bl. 500 komt een Matinrowe ri Malimongång voor.

Bl. 85, r. 8 spreke men uit Poledjiwa.

Ib., r. 16 v. o. Hier is spraak van een *papasoró* = geschenk dat men een vijand zendt om hem te bewegen dat hij terugtrekke. Vgl. Woordenb. *s. v. en Matthes*, Over de Wadjorezen enz., bl. 26.

Bl. 88, r. 14. [Buginese script] beteekent hier: vrijen toegang hebben.

Bl. 89, r. 2 v. o. Botto is de naam van een kampong in Tanette. Zie Bakkers in het Tijdschr. v. het Batav. genootschap, Deel XII, bl. 278

Bl. 90, r. 8. In [Buginese script] of [Buginese script] waarvan de laatste letter in het HS. niet geheel duidelijk is, schijnt eene fout te schuilen. Wegens het voorafgaande "inâppai muwâlana" zou men geneigd zijn hier aan den naam van eene vrouw te denken, ofschoon er geen I of We vóór geplaatst is. Met zekerheid is het niet uit te maken.

Bl. 91, r. 10 v. o. Vóór "sedi makunrai" schijnt iets uitgevallen te zijn en daar de personen op de naastvoorgaande en eerstvolgende regels niet nader bekend zijn, is het moeijelijk te gissen wat hier gemist wordt. Op r. 16 v. b. spreke men uit "Baranti."

Bl. 92, r. 5. Zal men [Buginese script] (Larompong in Loewoe) moeten lezen, vgl. de aanteekening bij bl. 83 r. 11.

Bl. 94, r. 1. "Malalângâng-akkâ" beteekent: voorgaan bij het opdragen der spijzen; vandaar: toezicht houden bij het bedienen aan den maaltijd.

Ib., r. 11 v. o. De woorden [Buginese script] en [Buginese script] beteekenen dat men pokken kreeg, gepaard met koorts.

Ib., r. 7 v. o. Onder "mampobó" is te verstaan: het bekostigen van het onthaal der *Másagala* of *To-másagala* de geesten der pokken. Men tracht hen namelijk naar behooren te ontvangen door een nieuw matje, een nieuwe aarden pot, enz. gereed te houden. Ook worden daar, waar iemand de pokken heeft, liederen gezongen om hen te eeren. Zulk een lied vindt men in Matthes Boeg. Chrestom., Dl. II, bl. 370, vgl. Dl. III, bl. 152 en vgl. ook P. J. Kooreman in den Indischen Gids, Vde Jaarg., Dl. I, bl. 185. Er is dus bedoeld dat de hier vermelde personen aan pokken leden.

Bl. 97, r. 8. Het woord [Buginese script] is waarschijnlijk foutief; misschien beteekent het: snel loopen vgl. het Wadjoresche tjápowá [2] galopperen. Eenvoudiger is het met eene zeer kleine verandering te lezen: mápotana.

Ib., r. 11. [Buginese script] is hier zeker de bekende gebedstijd.

Bl. 98, r. 1. De Samparadja is het vaandel van Bone.

Bl. 99, r. 8. Hier is het staatje Lembang parang bedoeld.

Ib., r. 9 v. o. De Kaluku is een riviertje in Segeri.

Ib., r. 5 v. o. Talá ligt mede in het Segerische. Op de kaart van Versteeg vindt men daar eene kleine rivier Tala en ook een kampong van dien naam.

Bl. 100, r. 4 v. o. Vgl. bl. 32, waar een dergelijk geval verhaald wordt; Amali ligt in Bone.

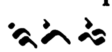
Bl. 101, r. 2. Kassa is een der staatjes van het Bondgenootschap Masinrimpoeloe, evenals het een paar regels te voren vermelde Maiwa.

Ib., r. 15 is Larumpang uit te spreken.

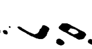
Ib., r. 10 v. o. Dezelfde vergelijking vindt men ook in den brief N°. 5 op bl. 218 van het tweede deel der Boeg. Chrestom.

Bl. 102, r. 1. Atakka ligt in het landschap Mariyo riwawo, eene onderhoorigheid van Soppeng.

Ib., r. 9. De uitdrukkingen "ripaledjátowi tana" (waarvoor misschien "ritana" te lezen is) en "ripatudutowi (het HS. heeft "ripatudang") umpa sekati" omtrent plechtigheden, die, zooals uit het volgende blijkt, eenige dagen vóór de besnijdenis plaats hadden, moeten ons doen denken, dat hier hetzelfde gebruik bedoeld is, dat door Matthes Bijdr. tot de ethnol. v. Z. Celebes, bl. 67 vgg. beschreven is, namelijk het zoogenaamde eerste betreden van den grond door een kind. Dit gebruik bestaat ook, met eenigszins verschillende ceremoniën, bij de Javanen en wellicht bij nog andere volken van N. I.; het zou ook kunnen zijn, dat het door Javaanschen invloed op Z. Celebes in zwang is gekomen. Vgl. o. a. Veth, Java I, bl. 640. Over "umpa sekati" zie men het Woordenboek en Boeg. Chrest. I, 548, r. 6.

Ib., r. 17. De woorden "nagangkana djawi [2] ye" enz. schijnen te beteekenen: "en tot aan de djawi djawiboomen van Paråppåe en tot aan de baruga was een zoogenaamde månrawe, want onder die djawi djawiboomen ging men baden." Eene plaats Paråppåe is mij echter niet bekend en aan een afgeleiden vorm van "råppå" schijnt men hier wel niet te kunnen denken. In plaats van leze men

Bl. 103, r. 12. Gangka pawelaina zou hier beter en duidelijker zijn, ofschoon men de hier gebezigde uitdrukking wel eens meer aantreft.

Bl. 104, r. 11. In plaats van heeft het HS. dat hier *geen zin heeft.*

Bl. 105, r. 4 en 5. Over het offeren van een buffel met gouden horens zie Matthes, Bijdr. tot de ethnol. v. Z. Cel., bl. 94 en over [illegible] de aanteekening bij bl. 26, r. 15

Ib., r. 12. Vgl. Aant. bij bl. 101 r. 10 v. o.

Ib., r. 12 v. o. [illegible] duidt hier waarschijnlijk aan dat hij juist bezig was met de rakkâng of rakka (Arab. ركعة), de buigingen bij het doen van een gebed. Hier zou dan de Makassaarsche vorm gebruikt zijn in plaats van den Boegineschen rakkâng; dit levert echter geen bezwaar op, daar Makassaarsche woorden meermalen in de HSS. van dit werk voorkomen. Minder aannemelijk is het hier aan het Makassaarsche "raká omhelzen" te denken.

Ib., r. 4 en 5 v. o. "Bilang ulu" is hier hetzelfde als "bilattau" en de zin komt hierop neder, dat Pâtta Mangu niet alleen geld medebracht, maar bovendien nog 40 *bilattau* (menschen van de geringste volksklasse vgl. Woordenb. i. v. *bilang*), die ook ieder tegen eene waarde van 40 realen berekend werden.

Bl. 106, r. 14 vg. Salemo is een klein eiland aan de kust van Segeri. In plaats van [illegible], zooals in het HS. staat, zal men ongetwijfeld moeten lezen: [illegible] hetgeen beteekent, dat hij een huis aan het water gelegen bouwde.

Bl. 108, r. 5. Mampu ligt in Bone en zoo ook het op r. 19 vermelde Matjege.

Bl. 108, r. 2 en 3 v. o. Sûdânge is = het Makassaarsche *sudanga*. Zie Mak. Woordenb. i. v. *sudang*. Het beteekent hier de rijkssieraden van Gowa, die den vorst van Bone in handen waren gekomen. Vgl. van Rijneveld, Veldtogt der Nederlanders op Celebes in 1824 en 1825, bl. 85, W. Thorn, Memoir of the conquest of Java etc., London 1815, bl. 340 en Levyssohn Norman. De Britsche heerschappij over Java en onderhoorigheden, bl. 104.

Bl. 109, r. 22. De hier vermelde aschregen ontstond wel door de uitbarsting van den *Tambora* in 1815.

Ib., r. 2 v. o. Het HS. heeft [illegible]. Dit zal echter, wegens bl. 104 r. 3 moeten zijn [illegible] of, zooals meermalen voorkomt, [illegible].

Bl. 110, r. 20. [illegible] beteekent hier waar-

schijnlijk: te P. bidden. De beteekenis van [illegible] (pamasarång̃) het toekomende leven, het hiernamaals, kan hier niet te pas komen. Op bl. 36, r. 7 v. o. komt een riviertje van dien naam in Tanette voor. "Má-patara" moet hier dus den zin hebben van "bidden", dien het in het Makassaarsch somtijds heeft.

Ib., r. 5 v. o. Maradiya is de titel der vorsten van Mandar.

Bl. 112, r. 5. Vóór ågana heeft het HS. nog: [illegible] Hier moet iets uitgevallen zijn, waarschijnlijk [illegible] of iets dergelijks.

Ib., r. 13. Antje ligt bij Pantjana in Tanette.

Ib., r. 14. De eigennaam hier wordt in het HS. ook vaak [illegible] geschreven en wellicht verdient deze schrijfwijze de voorkeur.

Bl. 113, r. 2. "padati" beteekent hier: een affuit, evenals het Maleische pĕdati.

Ib., r. 13 v. o. De zin der uitdrukking "bara máûpåkí, enz." schijnt te zijn: wellicht mogen wij van geluk spreken zoo wij er slechts met gescheurde kleeren afkomen.

Bl. 115, r. 2 v. o. "Bulidarå" is wel hetzelfde als beludu, namelijk fluweel. Vgl. het Jav. bludru.

Bl. 116, r. 14. Met [illegible] zijn, blijkens het volgende, de rijkssieraden van Tanette bedoeld. Wat [illegible] op r. 19 (zóó als één woord in het HS. geschreven) beteekenen moet, is mij duister.

Bl. 117, r. 14 v. o. Men zal wel [illegible] moeten lezen, ofschoon het in het HS. niet aldus vaneengescheiden is. De uitdrukking is echter vreemd en van welk feit hier sprake is, kan ik niet nader ophelderen.

Ib., r. 7 v. o. De uitdrukking "riyapadjopadjowang moet beteekenen dat zijn afgehouwen hoofd daar op een paal of staak geplaatst werd om tot afschrik te dienen.

Bl. 124, r. 2 v. o. Andi Sangadji is dezelfde die op bl. 125 en elders La Sangadji en Datu ri Bakkå genoemd wordt.

Bl. 128, r. 1. De hier voorkomende eigennaam is Altheer, verg. *bl. 132, r. 5.*

Ib. r. 8 v. o. [Buginese script] moet een eigennaam zijn, waarschijnlijk uit te spreken Nonneng.

Bl. 129, r. 1. In het HS. staat [Buginese script] dat geen zin heeft. Volgens de lezing hier in den tekst zou [Buginese script] zijn = [Buginese script] Deze lezing geeft ook geen geheel bevredigende verklaring; ik wist er echter niets beters op te vinden.

Ib., r. 7. Met [Buginese script] is de Heer P. C. Wijnmalen bedoeld, toenmaals Secretaris voor inlandsche zaken te Makassar. De naam wordt elders in het HS. ook wel [Buginese script] geschreven.

Bl. 130 r. 5. Bola sôbáe is een zoogenaamd passantenhuis voor vreemde vorsten te Makassar. Vgl. Boeg. Chrest. II, bl. 238.

Ib., r. 22. Over deze plechtigheid zie men Matthes Bijdragen tot de ethnologie van Z. Celebes, bl. 60. Vgl. ook Boeg. Chrest. I, 470.

Bl. 131, r. 3 en 4 v. o. Hier zijn de Gouverneurs van Celebes Van der Hart en De Brauw bedoeld.

Bl. 132, r. 9. [Buginese script] is de Heer Bakkers, die later Gouverneur van Celebes werd; [Buginese script] is de Boeginesche uitspraak van den naam van den Gouverneur Schaap.

Bl. 134, r. 14 v. o. Dima is de Makassaarsche naam van Bima op Soembawa, vgl. Makass. Chrest., bl. 283; in het Boegineesch bezigt men daarvoor anders Gima, bv. bij Matthes. Over de Wadjorezen enz. bl. 69, vgl. den Boeg. tekst aldaar, bl. 25.

ERRATA.

Bl. 43, r. 2 staat: [illegible] lees: [illegible]
„ 47, r. 12 „ [illegible] „ [illegible]
„ 49, r. 8 „ [illegible] „ [illegible]
„ 59, r. 7 „ [illegible] „ [illegible]
„ 64, r. 12 „ [illegible] „ [illegible]
„ 65, r. 18 moet de [illegible] na [illegible] wegvallen.
„ 65, r. 6 v. o. staat: [illegible] lees: [illegible]
„ 67, r. 7 staat: [illegible] lees: [illegible]
„ 67, r. 19 moet de [illegible] na [illegible] wegvallen.
„ 69, r. 4 staat: [illegible] lees: [illegible]
„ 69, r. 5 moet de [illegible] vóór [illegible] wegvallen.
„ 70, r. 6 v. o. staat: [illegible] lees: [illegible]
„ 74, r. 20 en 24 staat: [illegible] lees: [illegible]
„ 76, r. 2 v. o. „ [illegible] lees: [illegible]
„ 78, r. 8 staat: [illegible] lees: [illegible]
„ 80, r. 23 „ [illegible] „ [illegible]
„ 87, r. 8 „ [illegible] lees: [illegible]
„ 90, r. 9 „ [illegible] lees: [illegible]
„ 90, r. 5 v. o. is na [illegible] in te voegen [illegible]
„ 102, r. 9 en 10 v. o. staat: [illegible]
lees: [illegible]
„ 109, r. 18 en 19 leze men: [illegible]

Bl. 132, r. 3 v. o. leze men: [illegible]

„ 133, r. 10 leze men: [illegible]

„ 135, r. 2 „ „ [illegible]

„ 136, r. 11 „ „ [illegible] in pl. v. [illegible]

„ 146, r. 19 staat: [illegible] lees: [illegible]

„ 147, r. 10 v. o. staat: hertenjagt „ hertenjacht

„ 148, r. 12 v. o. moet na "Maleisch" volgen: bij eenige volksnamen (vgl. Pijnappel Mal. Spraakkunst bl. 109),

„ 151, r. 10 v. o. leze men: tásisåbbu in pl. v. tásisåbbú.

EENIGE PROEVEN

VAN

BOEGINEESCHE EN MAKASSAARSCHE POËZIE,

DOOR

DR. B. F. MATTHES.

UITGEGEVEN VANWEGE

HET KONINKLIJK INSTITUUT VOOR DE TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE VAN NEDERLANDSCH INDIË.

TER GELEGENHEID VAN HET

ZESDE INTERNATIONALE CONGRES DER ORIENTALISTEN

TE LEIDEN.

'S GRAVENHAGE.

MARTINUS NIJHOFF.

1883.

EENIGE PROEVEN

VAN

BOEGINEESCHE EN MAKASSAARSCHE POËZIE.

EENIGE PROEVEN

VAN

BOEGINEESCHE EN MAKASSAARSCHE POËZIE,

DOOR

DR. B. F. MATTHES.

UITGEGEVEN VANWEGE

HET KONINKLIJK INSTITUUT VOOR DE TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE VAN NEDERLANDSCH INDIË

TER GELEGENHEID VAN HET

ZESDE INTERNATIONALE CONGRES DER ORIENTALISTEN TE LEIDEN.

's GRAVENHAGE,
MARTINUS NIJHOFF.
1883.

Meestal maakt men zich in Europa een' zeer verkeerde voorstelling van de verstandelijke ontwikkeling der Makassaren en Boegineezen. Doch niet alleen in het moederland, maar ook in Nederlandsch Oost-Indië, ja zelfs op Celebes is dit onder Europeanen maar al te dikwerf het geval. Dit laatste is vooral hieraan toe te schrijven, dat de meeste ambtenaren en officieren slechts zelden, of althans niet anders dan terloops, de inlandsche hoven buiten 's Gouvernements grondgebied bezoeken. En hier is het juist, dat men de meeste beschaving moet zoeken, niet bij de mannen, want die zijn doorgaans te groote liefhebbers van jagen, en te zeer aan opium-schuiven, het laten vechten van hanen en dobbelspel verslaafd, om naar vermeerdering van kennis te streven, maar bij de vrouwen, waaronder men soms aantreft, die inderdaad zeer bedreven, niet enkel in het vervaardigen van handwerken, maar ook in het lezen en schrijven der inlandsche geschriften zijn.

Dat dit buiten de hoven en dus ook in de Gouvernementslanden geenszins het geval is, ja dat zelfs de meeste regenten tot dusverre nog ternauwernood gebrekkig lezen of schrijven kunnen, is enkel hieraan te wijten, dat zij nooit de gelegenheid hadden, om zulks te leeren. Thans echter, nadat ik in 1876, op verzoek van het Nederlandsch Gouvernement, te Makassar een' kweekschool voor Inlandsche onderwijzers mocht oprichten, en er reeds verscheidene volksscholen uit die kweekschool zijn voortgevloeid; twijfel ik niet, of het zal weldra blijken, dat de Makassaren en Boegineezen in aanleg volstrekt niet behoeven onder te doen voor Javanen en Maleiers.

Hoezeer die gelegenheid tot vermeerdering van kennis door de Inlandsche bevolking van Zuid-Celebes op hoogen prijs gesteld werd, bleek me ten duidelijkste, toen ik in 1880 Makassar voor goed verliet, en bij die gelegenheid met allerlei betuigingen van erkentelijkheid en bewijzen van hartelijke toegenegenheid als 't ware overladen werd. Ik houd me alzoo overtuigd, dat het inlandsch onderwijs hier, mits men zijn' eischen in de eerste jaren vooral niet te hoog stelle, rijke vruchten zal voortbrengen.

Om zich een denkbeeld te maken van den aanleg der Makassaren en Boegineezen, raadplege men bij voorbeeld mijn' Makassaarsche en Boegineesche Chrestomathiën, die een' groote menigte van allerlei stukken uit hunne literatuur bevatten, en waarvan de poëtische grootendeels van een' Hollandsche vertaling voorzien zijn.

Dat die proeven niet altoos van fijnen en vooral van Westerschen smaak getuigen, stem ik gereedelijk toe; echter valt het niet te ontkennen, dat het hier en daar allesbehalve aan blijken van groote scherpzinnigheid ontbreekt.

Ofschoon beide Chrestomathiën, vooral de Boegineesche, nog al van grooten omvang zijn; zoekt men daarin echter te vergeefs naar een' soort van Arabisch cijferschrift, waarmee ik pas in later' jaren kennis maakte, en wel door toedoen van de tegenwoordige koningin van Tanêtte, een' dochter van zekere Âroe-Panjtjâna, van wie ik meermalen in mijn' geschriften als een' door en door geletterde vorstin, gewag maakte. Ik acht het daarom niet onbelangrijk, om een gedeelte van het in het "Vervolg op mijn Kort Verslag aangaande alle mij in Europa bekende Makassaarsche en Boegineesche Handschriften" onder N°. 212 voorkomende HS. dier koningin van Tanêtte mede te deelen.

Ik laat hieronder een tabelletje van dat cijferschrift volgen; daaruit zal men zien, dat het wel Arabische cijfers zijn, doch op zeer eigenaardige manier gewijzigd.

(1) = (ya). Dit cijfer verkort, = (a). En vervolgens van boven met drie puntjes, = (n̄ja).

(2) = (ka). Met een puntje, = (ga). De streep verkort, = (ba). De streep verlengd, = (ra). De *ka* van boven met een streepje, = (n͡gka). De *ra* van boven met een streepje, = (n̄ra).

(3) = ᨒ (la). De streep verkort, = ᨍ (d͡ja). Bovendien van onderen met 3 puntjes, = ᨌ (t͡ja). En daarna nog van boven met een streepje, = ᨏ (n͡jt͡ja).

(4) = ᨆ (ma). De streep verlengd, = ᨈ (ta). De streep daarentegen verkort, = ᨉ (da).

(5) = ᨊ (na).

(6) = ᨔ (sa). De streep verkort, = ᨓ (wa).

(7), met drie puntjes van boven, = ᨂ (n͠ga).

(8), = ᨄ (pa). Met een streepje van boven, = ᨇ (m͠pa).

Het spreekt van zelf, dat dit verlengen en verkorten van een' streep licht aanleiding geeft tot verwarring, en het lezen in alle gevallen niet gemakkelijk maakt. Ik heb daarom al de hier met dit Arabisch cijferschrift geschreven' gedichten tevens in zuiver Boegineesch schrift weergegeven, en er ten slotte een' vertaling met verklaring aan toegevoegd.

Doch het was niet alleen het eigenaardige van dit cijferschrift, dat mij bewoog, om deze bijdrage van de koningin van Tanêtte hier mede te deelen. Ook de inhoud der gedichten kwam mij voor, niet van belang ontbloot te zijn. Vooreerst vindt men in verscheidene daarvan de onder den naam van *bâsa to-Bâkkâ* bekende taal, die, ofschoon wel meestal alles behalve van geestigheid en goeden smaak getuigende, toch ten volle bevestigt, wat ik boven beweerde, dat de Boeginees soms zeer veel scherpzinnigheid bezit. De *man van Bâkkâ* in Sôppeñg (to-Bâkkâ), waarnaar deze taal genoemd wordt, was een zekere *Dâtoe-Bâkkâ*, of *Prins van Bâkkâ*, die zich in overoude tijden vooral door schranderheid een' grooten roem verwierf. Jammer, dat de beeldspraak, die van hem afkomstig is, maar al te dikwerf in niets anders dan een ver gezocht woorden- en soms zelfs gebaardenspel bestaat. Zoo zal bij voorbeeld iemand zijn' eene hand op de *borst* (het Boeg. *âro*) leggen, en daarmede de vraag "*wat is dat?*" ('t Boeg. *âga-ro?*) te kennen geven. — Zoo zal iemand, die een' rivier oversteken wil, naar de diepte van het water vragen, en tot antwoord krijgen: "*vraag het maar aan uw' kameraad* (mákoetâna-no ri-sibawâmoe)." En dan moet zoo'n man weten, dat met dien *kameraad* het voor Boeginees en Makassaar op reis bijna onmisbaar wapen, te weten: de lans,

bedoeld wordt, en dat hij *die* slechts tot *peilstok* te bezigen heeft. — Zoo zal men ook iemand uitnoodigen, om te blijven *overnachten* met de woorden: "*mãn̄re-mãnóe-no*", dat letterlijk beteekent: "*eet kippenvoeder*", omdat men dikwijls als *kippenvoeder* bezigt de *bånni*, of *gebroken rijst*, en dit *bånni* doet dan denken aan *mábånni*, *overnachten*.

Deze voorbeelden zou ik nog met vele andere kunnen vermeerderen; doch ik verwijs liever eenvoudig naar de hieronder volgende *êlon̄g's* ('t Makass. *kêlon̄g's*), soort van korte gedichten, te vergelijken met de Maleische *panton's*.

Doch niet alleen van wege de *bâsa to-Bâkkâ* heeft deze van de koningin van Tanêtte afkomstige proeve van Arabisch cijferschrift iets belangrijks; maar men vindt daarin ook hier en daar allerlei beeldspraak, die soms niet geheel verwerpelijk is. Vooral spelen de kemphanen in de Boegineesche en Makassaarsche poëzie een' groote rol. Zoo wordt bij voorbeeld in het Boegineesch door mij in 1858 te Makassar uitgegeven' heldendicht op Dåën̄g-Kalåbbóe, waarin onder anderen de dood van den ambtenaar T. baron Collot d'Escury en de zegepraal der Hollandsche wapenen bezongen worden, op blz. 10 en 23 zekere Âroe-Panjtjâna Mátīn̄rôwe-ri-Belawâë genoemd "de donkerbruine haan, wien in den "krijg des voorhoofd's groote ader van woede zwol, de prachtige door "den Gouverneur-generaal te Batavia met zooveel liefde gekoesterde haan, "de man, die de Zon in glans evenarende, reeds als kind naar Java "toog, en daar een slagveld niet minder gevaarlijk dan een hanenstrijd-"perk ongedeerd bezocht." — Zoo wordt Dåën̄g-Kalåbbóe, de held van het gedicht, gedurig betiteld als de jeugdige haan opgegroeid onder het dagelijksch krijgsrumoer. — Zoo wordt de ambtenaar Collot d'Escury, die bij een' aanval van dezen Dåën̄g-Kalåbbóe den heldendood stierf, omdat hij blond was en blauwe oogen had, zich daarbij eenigszins bont pleegde te kleeden, bij herhaling voorgesteld als een bonte *tjempâga-haan met lichtgekleurde oogen*, terwijl de dappere Assistent-resident der Noorderdistricten E. F. Graaf van Bentheim Tecklenburg Rheda van wege het eenigszins grijze van zijn hoofdhaar meer dan eens voorkomt als de *schimmelkleurige haan* in het land van Maros. — Geen wonder alzoo, dat ook hier beneden in de *êlon̄g-ôson̄g*'s of *heldendichten* de kemphanen, waaronder NB. zelfs een' soort van adel bestaat (Men vergelijke mijne

"Bijdragen tot de Ethnologie van Zuid-Celebes, bl. 121), zulk een' voorname rol spelen.

Vindt men voorts in de Boegineesche poëzie, vooral daar waar het op uitstorting des gevoels aankomt, enkele passages, welke niet zoo geheel verwerpelijk zijn, men vergel. bij voorbeeld N°. 122; nog veel meer is dit echter het geval in de Makassaarsche poëzie, die naar het mij voorkomt ook in andere opzichten meer in den smaak van ons Westerlingen zal vallen.

Ik acht het daarom niet van alle belang ontbloot, om ook hiervan eenige proeven mede te deelen, zoowel uit die soort van gedichten, welke den naam van *Sinrili's* draagt (vergel. Makass. Chrestomathie, bl. 492), als uit de *kêlong's* (verg. Mak. Chrest. bl. 658).

Het eerste Makassaarsche stuk is ontleend uit een' *Sinrili*, bevattende den *lijkzang eener vrouw op haren echtgenoot.*

Het tweede Makassaarsche stuk komt insgelijks voor in eene *Sinrili*, en wel het heldendicht op *Mâdi Dâeng-ri-Mâkka.* Daarin worden Mâdi's moeder en echtgenoote voorgesteld als weenende bij het stoffelijk overschot van den ontslapene, met loshangende haren, en onder het uiten van allerlei jammerklachten.

Ten slotte bied ik den lezer een' menigte Makassaarsche kêlong's aan van verschillende aard.

Ook deze proeven van Makassaarsche poëzie heb ik van vertaling en verklaring voorzien.

Over het metrum der Boegineesche poëzie vergelijke men mijn Boeg. Chrest. III, bl. 166, 171, 189, 209, 215, 243 en 263.

Het metrum van N°. 1 tot en met 62, N°. 64 tot en met 108 bestaat in 3 voeten van 8, 7 en 6 lettergrepen. Wanneer de klemtoon op de laatste, in stede van de vóórlaatste, lettergreep valt, is zulk een voet hier, gelijk in elk ander metrum, één lettergreep korter.

Het metrum van N°. 63, N°. 112 tot en met 117, 120 en 121 bestaat in 3 voeten van 6 (of 5), 8 en 8 lettergrepen.

Het metrum van N°. 109, 110, 118 en 119 bestaat in 4 voeten van 5 (of 6), 8, 5 (of 6) en 8 lettergrepen.

Het metrum van N°. 111 bestaat in 4 voeten van 6, 6, 5 en 8 lettergrepen.

Het metrum van de *soérâ-bâwâng*, waaruit N°. 122 ontleend is, bestaat enkel in voeten van 8 lettergrepen met den klemtoon op de vóórlaatste, of 7 lettergrepen met den klemtoon op de laatste lettergreep.

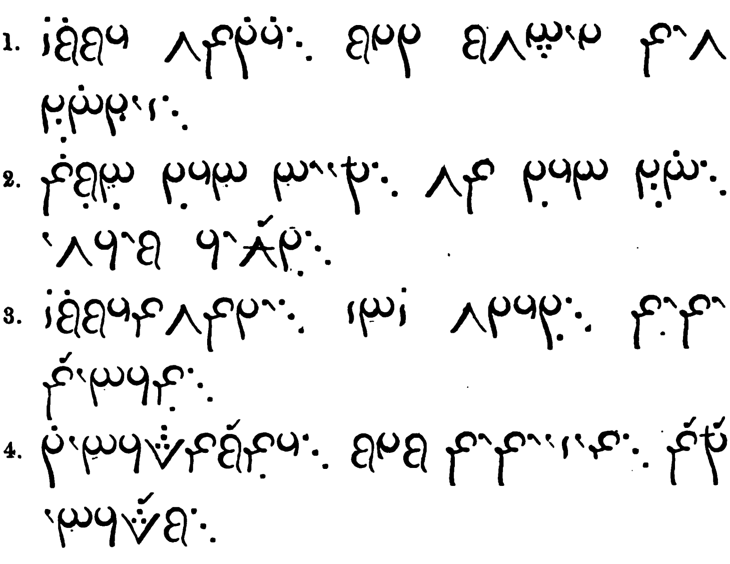
Wat het metrum der Makassaarsche kêlong's betreft; deze bestaan steeds ieder uit vier regels, waarvan de beide eerste en de vierde 8, de derde 5 lettergrepen bevatten.

Het metrum van de *Sinrili's* is minder zeker, doch bestaat meestal in twee voeten, de een van 5 of 6, de ander van 8 lettergrepen.

BOEGINEESCHE GEDICHTEN VAN VERSCHILLENDEN AARD

IN ZOOGENAAMD CIJFERSCHRIFT.

5. [illegible]

6. [illegible]

7. [illegible]

8. [illegible]

9. [illegible]

10. [illegible]

11. [illegible]

12. [illegible]

13. [illegible]

14. [illegible]

15. [illegible]

16. [illegible]

17. [illegible]

18. [illegible]

19. [illegible]

20. [illegible]

21. [illegible]

22. [illegible]

23. [illegible]

24. [illegible]

25. [illegible]

26. [illegible]

27. [illegible]

28. [illegible]

29. [illegible]

30. [illegible]

31. [illegible]

32. [illegible]

33. [illegible]

34. [illegible]

35. [illegible]

36. [illegible]

37. [illegible]

38. [illegible]

39. [illegible]

40. [illegible]

41. [illegible]

42. [illegible]

43. [illegible]

44. [illegible]

45. [illegible]

46. [illegible]

47. [illegible]

48. [illegible]

49. [illegible]

50. [illegible]

51. [illegible]

52. [illegible]

53. [illegible]

54. [illegible]

55. [illegible]

56. [illegible]

57. [illegible]

58. [illegible]

59. [illegible]

60. [illegible]

61. [illegible]

62. [illegible]

63. [illegible]

64. [illegible]

65. [illegible]

66. [illegible]

67. [illegible]

68. [illegible]

69. [illegible]

70. [illegible]

71. [illegible]

72. [illegible]

73. [illegible]

74. [illegible]

75. [illegible]

76. [illegible]

77. [illegible]

78. [illegible]

79. [illegible]

80. [illegible]

81. [illegible]

82. [illegible]

83. [illegible]

84. [illegible]

85. [illegible]

86. [illegible]

87. [illegible]

88. [illegible]

89. [illegible]

90. [illegible]

91. [illegible]

92. [illegible]

93. [illegible]

94. [illegible]

95. [illegible]

96. [illegible]

97. [illegible]

98. [illegible]

99. [illegible]

100. [illegible]

101. [illegible]

102. [illegible]

103. [illegible]

104. [illegible]

105. [illegible]

106. [illegible]

107. [illegible]

108. [illegible]

109. [illegible]

110. [illegible]

111. [illegible]

112. [illegible]

113. [illegible]

114. [illegible]

115. [illegible]

116. [illegible]

117. [illegible]

118. [illegible]

119. [illegible]

120. [illegible]

121. [illegible]

122. [illegible]

انتهي

Transcriptie in gewoon Boegineesch schrift.

1. [illegible]
2. [illegible]
3. [illegible]
4. [illegible]
5. [illegible]
6. [illegible]
7. [illegible]
8. [illegible]
9. [illegible]
10. [illegible]
11. [illegible]
12. [illegible]

13. [illegible]

14. [illegible]

15. [illegible]

16. [illegible]

17. [illegible]

18. [illegible]

19. [illegible]

20. [illegible]

21. [illegible]

22. [illegible]

23. [illegible]

24. [illegible]

25. [illegible]

26. [illegible]

27. [illegible]

28. [illegible]

29. [illegible]

30. [illegible]

31. [illegible]

32. [illegible]

33. [illegible]

34. [illegible]

35. [illegible]

36. [illegible]

37. [illegible]

38. [illegible]

39. [illegible]

40. [illegible]

41. [illegible]

42. [illegible]

43. [illegible]

44. [illegible]

45. [illegible]

46. [illegible]

47. [illegible]

48. [illegible]

49. [illegible]

50. [illegible]

51. [illegible]

52. [illegible]

53. [illegible]

54. [illegible]

55. [illegible]

56. [illegible]

57. [illegible]

58. [illegible]

59. [illegible]

60. [illegible]

61. [illegible]

62. [illegible]

63. [illegible]

64. [illegible]

65. [illegible]

66. [illegible]

67. [illegible]

68. [illegible]

69. [illegible]

70. [illegible]

71. [illegible]

72. [illegible]

73. [illegible]

74. [illegible]

75. [illegible]

76. [illegible]

77. [illegible]

78. [illegible]

79. [illegible]

80. [illegible]

81. [illegible]

82. [illegible]

83. [illegible]

84. [illegible]

85. [illegible]

86. [illegible]

87. [illegible]

88. [illegible]

89. [illegible]

90. [illegible]

91. [illegible]

92. [illegible]

93. [illegible]

94. [illegible]

95. [illegible]

96. [illegible]

97. [illegible]

98. [illegible]

99. [illegible]

100. [illegible]

101. [illegible]

102. [illegible]

103. [illegible]

104. [illegible]

105. [illegible]

106. [illegible]

107. [illegible]

108. [illegible]

109. [illegible]

110. [illegible]

111. [illegible]

112. [illegible]

113. [illegible]

114. [illegible]

115. [illegible]

116. [illegible]

117. [illegible]

118. [illegible]

119. [illegible]

120. [illegible]

121. [illegible]

122. [illegible]

انتهي

Stuk uit den Makassaarschen lijkzang eener vrouw op haar' man.

[illegible]

[illegible]

انتهي

Stuk uit het Makassaarsch' heldendicht op Mâdi Dâëñ̃g-ri-Mâkka.

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

انتهى

Eenige Makassaarsche kêlong's.

---

1. [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] تمة

2. [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] تمة

3. [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] تمة

4. [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] تمة

5. [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] تمة

6. [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] تمة

7. [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] تمة

8. [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] تمة

9. [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] تمة

10. [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] تمة

11. [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] تمة

12. [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] تمة

13. [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] تمة

14. [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] تمة

15. [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] تمة

16. [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] تمة

17. [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] تمة

18. [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] تمة

19. [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] تمة

20. [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] تمة

21. [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] تمة

22. [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] تمة

23. [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] تمة

24. [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] تمة

25. [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] تمة

26. [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] تمة

27. [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

28. [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

29. [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

30. [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

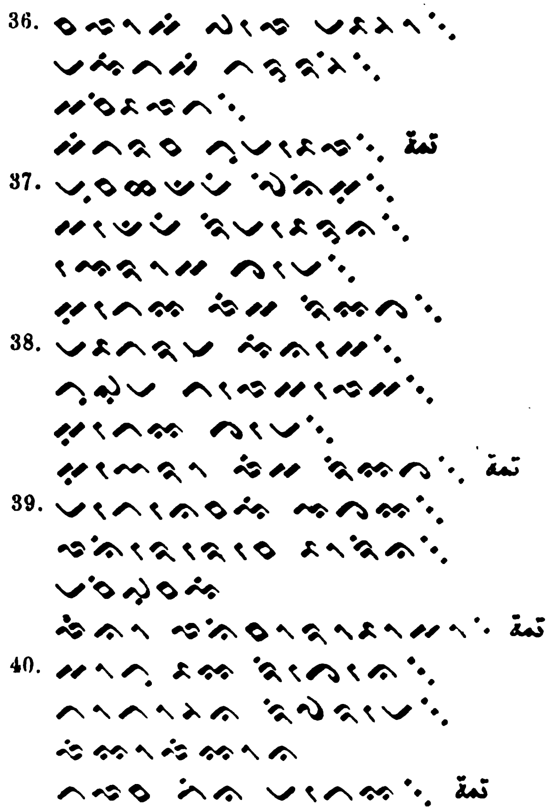
31. [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

32. [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

33. [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

34. [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

35. [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

انتهى

Vertaling van de Boegineesche stukken in Arabisch cijferschrift, van N°. 1 tot en met N°. 122.

1. Houd u maar kalm; dan zal de wijze Beschikker van 's menschen lot wellicht de zon des geluks voor u doen opgaan.

2. De oprechtheid neem ik tot vaartuig, een vaartuig met kalm overleg tot roer, en vertrouwen op God tot zeil.

3. Houd u toch kalm en bedaard. En laat de gedachte aan het onveranderlijke van uw noodlot u tot geneesmiddel verstrekken in de dagen van kommer en verdriet.

4. Alles verandert in de wereld; alleen het noodlot niet.

5. O! mijn' ziel! draag geduldig het lot, dat u te wachten staat, hoedanig dit ook wezen moge.

6. Wat ik ook aanwenden moge; niets is in staat, om mijn hartzeer te genezen.

7. O! mijn gemoed! Waarom zit gij alweder zoo in gedachten verzonken? Wat is het toch, waar gij wederom zoo zeer naar verlangt?

8. Ik ga maar overal vrijmoedig rond, als had ik geen verdriet.

9. Dewijl ik mild van gemoed ben, noemt men mij een' losbol, een' vagabond, en dat, ofschoon ik slechts het goede betracht.

10. Zou mijn vertrouwen nog met een goeden uitslag bekroond worden, en dat, terwijl ik zoo diep gezonken ben?

11. Vestig eens uw' blikken op het vaartuig mijns gemoeds. Al kome de stroom ook met geweld daartegen aan; ik zeil er midden door. (NB.

li͂nroeñg-sôlô, = *salìnroeñg-sôlô*, = *ållå-sôlô*, *de ruimte midden tusschen den stroom.* Vergelijk Boeg. Woordenb. op: *li͂nroeñg*, *sali͂nroeñg en sôlô* N°. 3.)

12. Reis eens overal rond in de wereld; en gij zult zien, dat er niemand is, wiens vertrouwen (in *God* bijv., of *menschen*) zoo groot is als het mijne.

13. Indien ik mijn vertrouwen op de weegschaal konde leggen, ware het even zwaar als de wereld; het is alzoo een vertrouwen, dat zich niet licht verplaatst, met andere woorden, niet licht van den een' op den ander' overgaat.

14. Ik verlang naar de Afgestorvenen, o! Heer! Daarom ben ik getrouw in mijn' dienst.

15. Wij zijn zoo nauw te zamen verbonden, dat de een evenmin van den ander te scheiden is, als wit garen van de indigo, waarmee dit geverfd is.

16. Ik verlang hier namaals (lett. bij Towalôñroñg, dien wijze van vroeger' dagen, welke in later' tijd als de voornaamste of het hoofd der Afgestorvenen beschouwd werd. Vergel. Boeg. Woord.) geen' dubbelzinnigen naam, geen' naam ten deele goed, ten deele slecht, te dragen.

17. Ik ben oprecht in mijn vertrouwen. Daarom verlang ik een gemoed te bezitten, als wit garen zoo blank.

18. Mijne genegenheid is oprecht, u dienende zonder ophouden.

19. Als het ons maar een weinig meeloopt in de wereld, indien onze voorspoed gelijk is aan een jeugdig uitspruitsel, aan een pas ontloken bloem; o! dan neemt een ieder notitie van ons, lett.: dan vraagt een ieder naar ons. (Maar hoe, wanneer het ons tegenloopt in de wereld?)

20. O! mochten wij eens het goede smaken, tot verbazing van allen, die ons thans bespotten!

21. Ach! wellicht wordt ons verdriet nog eenmaal door het goede achtervolgd!

22. Gewoonlijk lijden de menschen slechts één, ja hoogstens twee jaren, doch wij, wij gaan voortdurend onder kommer gebukt.

23. Wellicht zullen wij nog eenmaal een' overvloed van bladen krijgen, wij die thans geheel bladerloos zijn.

24. Wil toch in uw' dienst niet moede worden, oprechtelijk te vertrouwen.

25. Ik wil, zoo lang ik leef, volharden in mijn vertrouwen en niet twijfelen.

26. Ik volhard in mijn vertrouwen, en berust in mijn lot, wachtende op de barmhartigheid (Gods).

27. Ofschoon de monden der buitenwereld zich alle vereenigen, om mij hard te vallen, word ik toch niet moedeloos.

28. De laster omgeeft mij van alle zijden, en de monden der buitenwereld, zij spannen tegen mij samen.

29. Laat mij kalm blijven in het betoonen mijner genegenheid, en berusten in Gods wil, hoedanig die ook zijn moge!

30. Indien hij wegzinkt, komt hij weer boven; en lijdzaam als hij is, gaat hij midden door den stroom heen.

31. Anderen zien met minachting op *mij* neder, beschouwen mij alles behalve als een kostbaar metaal; *ik* daarentegen noem hen wederkeerig een goud van de zuiverste soort.

32. Neem mij tot voorbeeld, zie eens hoe hij in mij zijn vertrouwen stelde, tot vervelens toe. (En hoe behandelt hij mij thans?)

33. Wij verliezen den moed, dewijl men twijfelt, of onze bedoelingen wel zoo zuiver zijn als wit garen.

34. Hier namaals zal God oordeelen hen die de kalmte des gemoeds verstoren.

35. Het vaartuig, waarop ik mij bevind (d. i.: het mij door Allah toebedeelde lot) zal met mij wegdrijven, of mij ergens behouden doen aanlanden.

36. Ofschoon ik haar ook mijn hof make; zij geeft zich slechts moeite, om mij onverschilligheid te betoonen.

37 en 38. Hij is een man, die zich geen' moeite voor mij geeft, een man, die zich niet ontfermt over mijn oprecht gemoed.

Ik verwacht alzoo ook niet eens, dat hij mij al ware het ook maar met slecht zoutachtig Tallosch water afspoele, met andere woorden: dat hij mij het geringste blijk van welwillendheid, hoe onooglijk ook, bewijze.

39. Dat zal mij dooden, dat ik, ofschoon het mij uitwendig welga, inwendig niets dan hartzeer heb.

40. Wij ongelukkigen, al gaan wij ook over een' brug van stevig tjeñrâna-hout; toch zal die breken.

41. Indien het niet oprecht gemeend ware, zouden wij dan hier zoo lang voor anker blijven liggen?

42. Hoe kundig hij ook wezen moge, hij zit versuft van hartzeer.

43. Ofschoon men steeds volkomen zijn best doe; zal toch verderf het slot zijn.

44. Het is een verdriet zonder end, en waar zullen wij het ontvlieden, wij die als 't ware slaven des vorsten zijn, en dus niet naar elders de wijk kunnen nemen?

45. Letterlijk: "Indien gij ten Zuiden (*ri-âttañg*, NB. *ri-âwañg* beteek.: *ten Noorden*) van (het in Bårróe op Zuid-Celebes gelegene) Mâdo zijt, zinken uwe woorden in het niet; doch de herinnering daarvan blijft overal voortduren."

NB. Ten Zuiden van dit *Mâdo* ligt het gebergte *Pabóeno*, en hiermede wordt in de bâsa to-Bâkkå gedoeld op: *wóeno, dooden.*

De zin is dus deze: "wanneer gij gedood wordt, wordt uwe stem niet meer vernomen; doch uw' woorden blijft men zich overal herinneren."

46. Deze êlong bevat het antwoord op die van N°. 45, luidende aldus: "Dat moogt gij vrij vertellen, maar ik ben beducht voor dat gebergte bezuiden Mâdo, d. i.: Ik ben beducht om gedood te worden."

47. Lett.: "Er is een put ten Zuiden van Mâdo, het badwater besproeit het lichaam slechts ten deele. En toch denkt men er gedurig aan.

NB. De hier bedoelde *put* heet *Sânní*, en daarmede wordt dan gezinspeeld op: *nasânníká oewâë, het water komt mij door den neus weer uit* (zoo dat er nagenoeg niets binnen blijft). De zin is alzoo: "ofschoon ik ternauwernood met u in aanraking gekomen ben, leeft gij toch bij mij in de herinnering voort."

48. Zouden zij die zoo ver van mij verwijderd zijn, nog van mij gewagen? Och! of ik maar bezuiden Mâdo, d. i.: och! of ik maar dood ware. Vergel. het bij N°. 45 aangeteekende.

49. Lett.: "Wij zijn van elkander verwijderd; doch laat ons onderling "niet gewagen van de *spijze van Mâdo.*"

NB. Onder de *spijze van Mâdo* (in het rijk van *Bårróe*) verstaat men eene soort van *schelpdier*, genaamd *alâla*, en daarmede wordt dan gezin-

speeld op: *kalâla*, = *kaâla-âla*, *nu deze*, *dan die* (tot minnaresse) *nemen*, *het van daag met deze*, *morgen met gene*, *houden*.

De zin is deze: "Ofschoon wij verre van elkander wonen, moeten wij "toch getrouw aan elkander blijven, en onze genegenheid niet gedurig op een' ander overplanten."

50. Lett.: "Ik geef u gelijk, dat gij niet van mij houdt. Gij zijt een *fijne steen*, en ik ben het *vulsel van de am̃pêlo* (omhulsel van de bloementros der pinañg)."

NB. Onder *bâtoe-márânní*, of *fijnen steen*, heeft men te verstaan: *kássí*, *zand*, en hiermede wordt dan gezinspeeld op: *makássiñg*, *schoon*. Het *vulsel* van de *am̃pêlo* is de *mâdjañg* of *bloementros* van de *pinañg*; van daar de zinspeling op: *tâoe-mâdjâ*, *een slecht* (leelijk) *mensch*.

De zin is dus deze: "Ik geef u gelijk, dat gij niet van mij houdt, want *gij* zijt *schoon*, en *ik* ben *leelijk*."

51. Lett.: "Ik ben het *vulsel eener am̃pêlo*, een *leenman van Tanêtte*, een kampoñg *tegenover Panjtjâna*."

NB. Over *lisâ-am̃pêlo* of *vulsel eener am̃pêlo*, vergel. men het bij N°. 50 aangeteekende. Onder *palílí to-Tanêtte*, of *leenman van Tanêtte*, verstaat men *Lipoekâsi*; van daar zinspeling op: *kâsi*, *arm*. De kampoñg tegenover *Panjtjâna* heet: *Alóepañg*; van daar zinspeling op: *aloepâi*, *vergeten*.

De zin is alzoo deze: "Ik ben een *slecht* (leelijk) en *arm* mensch, van "een' ieder *vergeten*."

52. Lett.: "Ik blijf rustig zitten, nu gij mij komt spreken van de "*kampoñg tegenover Sikâpa*."

NB. De *kampoñg tegenover Sikâpa* in Tanêtte heet *Padaêló*; van daar zinspeling op: *pâda-êló*, *wederkeerige genegenheid*.

De zin is alzoo deze: "Ik houd mij maar kalm, nu gij mij verzekert "van uw' wederkeerige genegenheid, en ik er dus op rekenen kan, u terug "te zien."

53. Lett.: "Wil mij toch niet voor goed verlaten; denk aan de *kampoñg beoosten Tjilálla*."

NB. Onder de *kampoñg beoosten Tjilálla* verstaat men *Lísoe*; van daar zinspeling op: *lísoe*, *terugkeeren*.

De zin is alzoo: "wil me niet voor goed verlaten, denk toch, wat ik "u bidden mag, aan terugkeer."

54. Lett.: "Laat me, laat me toch vooreerst maar rustig blijven leunen tegen (een' booom in) de kampoñg "*bezuiden Palâñro.*"

NB. Onder de kampoñg *bezuiden Palâñro* verstaat men *Matowâñgiñg;* van daar zinspeling op: *mátowâñgiñg, uitrusten.*

De zin is alzoo: "Laat me toch maar aan me zelven over, laat me eerst geheel tot bedaren komen."

55. Lett.: "Dan pas, wanneer het zeker is, dat hij zich *bezuiden* "*Panjtjâna* bevindt, zinkt uw vertrouwen in het niet."

NB. Ten *zuiden* van *Panjtjâna* ligt de rivier *Añpóeno;* v. d. zinspeling op: *ñpóeno, dooden.*

De zin is alzoo deze: "Zoo lang als gij zeker weet, dat hij nog leeft (nog niet dood is), blijft uw vertrouwen op hem voortduren."

56. Lett.: "Indien (de stuurman) u doet landen aan de *rivier* van *Bârróe,* laat me dan onmiddellijk roepen."

NB. Onder de *rivier* van *Bârróe* te verstaan de *Padóñgkó,* en gezinspeeld op: *mádóko, ziek zijn.*

De zin is alzoo: "Indien gij u onwel gevoelt, moet gij mij maar terstond laten roepen.

57. Lett.: "Er zijn twee dingen, die ons spoed doen maken, te weten: "het *rijstveld* van *Lóewóe* en de *landingsplaats* van *Lipoekâsi.*"

NB. Onder het *rijstveld* van *Lóewóe* te verstaan: *Sallólo,* en dan gezinspeeld op: *lólo* of *jong.* En wat de *landingsplaats* van *Lipoekâsi* betreft; hiermede wordt volgens de tegenwoordige koningin van Tanêtte in de bâsa to-Bâkkå niet enkel *Pamasârâñg,* maar ook, gelijk hier, *Garâssi* bedoeld, en dan is dit *Garâssi* een' zinspeling op: *mákâssiñg, schoon.*

De zin komt alzoo hierop neder: "Er zijn twee dingen, die ons spoed "doen maken, te weten: *jeugd* en *schoonheid,* met andere woorden: de "aanblik eener jeugdige schoone doet de minnaars toesnellen."

58. Lett.: "O! wee! hij brengt mij *benoorden Kadjoewâra* en *bezuiden Mandâlle.*"

NB. *Benoorden Kadjoewâra* ligt *Pamasârâñg,* en *bezuiden Mandâlle: Boeróeki.* Met *Pamasârâñg,* dat ook hier nogmaals te kennen geeft,

wordt dan op den *dood*, en met *Boeróeki* op *bóeróe*, *verleren*, *vergaan*, gezinspeeld.

De zin is alzoo deze: "O! wee! hij brengt mij in den dood en in het verderf."

59. Lett.: "Het zal weinig schelen, of hij brengt ons in de kampoñg ten "*Zuiden van Mandâlle*, indien niet spoedig zichtbaar wordt het *Zuiden van Panjtjâna*."

NB. Onder de kampoñg *ten zuiden* van *Mandâlle* heeft men, evenals bij N°. 58, *Boeróeki* te verstaan. En *ten Zuiden* van *Panjtjâna* ligt, volgens de koningin van Tanêtte, niet alleen de rivier *Ampóeno* (vergel. onder N°. 55), maar ook de kampoñg *Berâroe*, en daarmede wordt hier gezinspeeld op: *râróe*, = *rânróe*, = *mómpó*, *te voorschijn komen*.

Alsdan de zin deze: "Wij loopen groot gevaar van te verderven, "indien hij niet spoedig verschijnt."

60. Lett.: "Ik houd niet op, te zoeken het gelijke van datgeen wat "gebezigd wordt als onderstel van een kanon."

NB. Het *onderstel van een kanon* (palâñgga-mariyañg) heet in het Boegineesch: *padâti*, en hiermede wordt in de bâsa to-Bâkkå gezinspeeld op: *pâda-âti*, *overeenstemming*, *wederkeerige genegenheid*.

Alsdan de zin deze: "Ik streef steeds naar wederkeerige genegenheid."

61. Lett.: "Breng ten *Westen* van *Amâli* uw' planken van het vrachtzadel, of den toestel voor de vrachtdieren, om de goederen aan te hangen."

NB. *Ten Westen* van *Amâli* ligt *Tjakoridi*; en hiermede wordt dan in de bâsa to-Bâkkå gedacht aan *ridí*, *aan ons* (of *aan u*); terwijl met de *planken* van het vrachtzadel, die in het Boegineesch *âdañg* heeten, gezinspeeld wordt op: *âda*, *woord*.

De zin is alzoo slechts deze: "laat ons vernemen uw woord."

62. Lett.: "Ik ben gelijk een vogelnest in den schoothoorn vóór de mast, gelijk het hart of het binnenste van een' spiegel."

NB. Een *vogelnest* heet in het Boegineesch *sârañg*, en de *schoothoorn*: *pañgâsi-âsi*. Met dit *sârañg* wordt in de bâsa to-Bâkkå op *sâra*, *hartzeer*, met *pañgâsi-âsi* op *kâsi-âsi*, *arm*, *behoeftig*, gezinspeeld. En wat het *hart* of *binnenste* van een *spiegel* betreft; hiermede wordt bedoeld het Boegineesche *râsa*, *kwik*, en dan gezinspeeld op: *manrâsa*, *lijden*.

De zin komt alzoo hierop neder: "Hartzeer en armoede kwellen mij."

63. Zin: "O! mijn vriend! hoe rechtschapen wij ons ook gedragen; "toch worden wij belaagd. Dan pas, wanneer wij ten grave zullen ge-"daald zijn, zal men ophouden ons te belagen."

NB. Met de *weloñpanâsa*, of *bloem van de Artocarpus integrifolia*, bedoelt men de *lâmpóe*, het *receptaculum commune*, of *knodsvormig katje*, waarop de mannelijke bloemen van den *panâsa-boom* zich bevinden; en dan wordt met dit *lâmpóe* gezinspeeld op: *lâmpóe*, *rechtschapenheid*. Voorts draagt de *bâtoe-âpâ*, of *pit van den kapas-boom*, den naam van *tóelañg*; en hiermede wordt dan gezinspeeld op: *tóela*, *iemand overleven*, of *eer dan iemand sterven*.

64. En zeg haar: hij (uw minnaar) leeft nog wel; doch hij heeft geheel het voorkomen van een' bladerloozen boom.

65. Lett.: "Zij zijn als een' vernielde woning, die planken van het "vrachtzadel ten Westen van Amâli."

NB. *Bôla-málâóe*, = *bôla-márôessa*. Vergel. Boeg. Woordenb. op: *róessa* N°. 1. En over die *planken* van het *vrachtzadel*, gelijk ook over de woorden "*ten Westen van Amâli*", zie men het bij N°. 61 aangeteekende.

De zin komt dan hierop neder: "Mijne woorden tot u zijn als een "vervallen huis, waarvan niemand notitie neemt."

66. Lett.: "Ik heb het binnenste van den stam des sago-booms in "mijn oorlogssieraad; dat ontgaat mij nimmer."

NB. Met het *binnenste van den stam des sagobooms* bedoeld het Boeg. *tawâro*, *sagomeel*, en alsdan gezinspeeld op: *tawâkoe*, *mijn deel*. En onder *oorlogssieraad* verstaat men het Boeg. *bâbóe*, soort van ijzeren *oorlogsbaadje*, om te zinspelen op het Boeg. *babóewa*, *buik*, en v. d.: *'t binnenste*.

De zin komt alzoo hierop neder: "Dat gij mij eenmaal een' plaats in "uw binnenste inruimdet (tot aandeel gaaft); zal ik nimmer vergeten."

67. Lett.: "O! dwaas! wil eens doen, wat door den naam van een' "*vogel van het meer* wordt aangeduid, en u niet herinneren datgeen waar "haar wand tegen rust."

NB. Onder *vogel van het meer* verstaat men den vogel *laóeliñg*, en zinspeelt hiermede op: *laóeliñg*, *gedurig gaan*. En met de *manjtjeñgânrânriñg*, *datgeen waar de wand tegen rust*, bedoelt men de *âda-âda* of *adâda*, de *oploopende gespleten bamboezen van een' wand*, alzoo zinspelende op: *âda*, *woord*.

De zin komt dan hierop neder: "o! dwaas! wil toch niet gedurig "denken aan haar' woorden en geloften."

68. Lett.: Herinner u (liever) eens datgeen, waar *uw* wand tegen rust en het invoegsel van *uw* eigen dak.

NB. Over *manjtjĕngån-rånring, datgeen waar de wand tegen rust*, vergelijke men het bij N°. 67 aangeteekende. Ook hier heeft men alzoo een' zinspeling op: *åda, woord*. Wat *padâï-wewoĕngång* betreft; dit beteekent lett.: *bij- of invoegsel van het dak;* van daar = *pasisi*, het *riet*, dat men, wanneer het lekt, hier en daar *tusschen steekt* in het dak, vergel. Woordenb. op: *sisi* N°. 3. Hiermede wordt dan gezinspeeld op: *másisi*, = *tŏngång, waar*. En *åda-tŏngång* beteekent: *een waar woord*, v. d.: *een eed.*

De zin is dus in verband met N°. 67 eenvoudig deze: "(o! dwaas! wil "toch niet gedurig denken aan *haar* woorden en geloften;) denk liever "ook eens aan uw' eigen eed."

69. Lett.: "Het neemt hoe langer hoe meer toe, het vogelnest van "datgeen, waardoor mijn vaartuig boven de oppervlakte van het water drijft."

NB. Met het Boeg. *sårang* of *vogelnest* wordt ook hier, evenals bij N°. 62, gezinspeeld op: *såra, kommer, hartzeer*, enz. En met *pangåwang-lŏnre, datgeen waardoor het vaartuig op de oppervlakte van het water drijft*, worden bedoeld de *åti's* of *bamboezen op zij van de vlerkprauwen*, tot bewaring van het evenwicht, ten einde daarmede te zinspelen op: *åti, hart.*

De zin is alzoo deze: "zijn hartzeer neemt hoe langer hoe meer toe."

70. Lett.: "*Datgeen waardoor mijn vaartuig op de oppervlakte van het* "*water drijft* acht ik ook *Sóppengsche pinang.*"

NB. Over *pangåwang-lŏnre, datgeen waardoor het vaartuig op de oppervlakte van het water drijft*, vergel. men het bij N°. 69 aangeteekende, het is alzoo = *åti*, en van daar zinspeling op: *åti, hart, gemoed. — Pakóta to-Sóppeng*, lett.: *Sóppengsch kauwsel*, v. d.: *Sóppengsche pinang*, als gekauwd wordende bij de *sierih*. Deze soort van pinang ook genoemd: *mĕtjé*; van daar zinspeling op: *mĕnjtjĕng, toenemen*, en hier op: *mádĕtjeng, goed.*

Alzoo is de zin deze: "Ik gevoel me *wel* (goed)."

71. Lett.: "Hij koestert wellicht wederkeerige genegenheid in dat oorlogssieraad."

NB. Over *bĕlo-móesóe*, of *oorlogssieraad*, vergel. men het bij N°. 66

aangeteekende; alzoo = *bâbóe*, en van daar zinspeling op: *babóewa*, *buik*, v. d. *'t binnenste*. *Riyaro* = *riiya-ro*, *in dat*.

Zin: "Hij koestert wellicht wederkeerige genegenheid in zijn binnenste."

72. Lett.: "Plaats mij op de *barâtâng's* of *bamboezen*, *die op zij van* "*de vlerkprauwen uitsteken*; ik zal u wederkeerig ook bedekken met het "*ijzeren oorlogsgereedschap*."

NB. Bij de *barâtâng's*, of *bamboezen die op zij van een vlerkprauw uitsteken*, denkt men in de bâsa to-Bâkkâ aan de in de lengte van het vaartuig aan beide kanten daarover aangebrachte bamboezen, welke den naam van *âti* dragen, zoodat ook hier, evenals bij N°. 69, een' zinspeling op *âti*, *hart*, plaats heeft. Onder *parêwa-móesóe*, of *oorlogsgereedschap*, heeft men, evenals in N°. 66 en 71, aan een *bâbóe* te denken, en zoo wordt ook hier gezinspeeld op: *babóewa*, *buik*, en v. d. *'t binnenste*.

De zin is dus: "Denk aan mij. Ik zal ook wederkeerig aan u denken."

73. Ik vraag u, (o! schoone!) is het *zuiver* en *rein* te noemen, wanneer men zulke smerige dingen doet?

NB. Onder *bélo-kanóekoe* (sieraad der nagels) verstaat men hier den *pâtji*, of *Lawsonia alba L.*, welks bladen gebezigd worden, om de nagels van handen en voeten mee rood te verwen. En met dit *pâtji* wordt dan op het slechts weinig in klank verschillende *pâtjing*, *rein* of *zuiver*, gezinspeeld; terwijl *wâla-tédong*, een *buffelkraal*, die er gewoonlijk zeer vuil uitziet, op *smerige* (gemeene) dingen doelt.

74. Lett.: "Ik ben als een gat dat niet doorloopt, maar op de opper- "vlakte blijft; en ga daarheen als een heester, die steeds *nevens den* "*atâkka-boom* (in de La-Galigo-gedichten) vermeld wordt."

NB. Met dit *gat* in de bâsa to-Bâkkâ bedoeld een *tjâwá*, of *kuiltje* in de wangen; van daar zinspeling op: *eljawâi*, *uitlachen*, *bespotten*. En de heester die in de La-Galigo-gedichten steeds *nevens den atâkka-boom* genoemd wordt, is de *siri*. En zoo wordt hier dan met *bâli-atâkka* gezinspeeld op: *siri*. *schaamte*, *schande*.

De zin is dus: "Zij lacht mij slechts uit, zij bespot mij; en ik loop "beschaamd daarheen."

75. Lett.: "ach! zij maakt het *binnenste van den stam des sago-booms* "gelijk *Mandarsche rijststoppels*."

NB. Het *binnenste van den stam des sago-booms* is de *tawâro* of het

sagomeel, en hiermede wordt wederom, evenals in N°. 66, gezinspeeld op: *tawākoe*, *mijn deel* of *lot*. En wat die *Mandarsche rijststoppels* betreft; zoo bedenke men, dat in *Mandar* gewoonlijk slechts pisañg-vrucht, in stede van *rijst* gegeten wordt. Met *Mandarsche rijststoppels* wordt dus gedoeld op den *bast* van den *stam* des *pisañgbooms*, die in het Boegineesch *bóëra* heet; en zoo heeft men dan hier een' zinspeling op: *paboeramâli*, lett.; *iemand die ronddrijft* als de *bast van een pisañg-stam*, v. d.: *iemand* die *overal rondzwerft*, een *zwendelaar*, een *schurk*.

De zin is alzoo: "Ach! zij behandelt me geheel als een' schurk, dat "is dan het loon voor mijn' opoffering."

76 staat in verband met N°. 75, en beteek. letterlijk: "Ofschoon ik "een Mandarsche rijststoppel zij, komt toch niet tot mij in pisañg-blad "of pinañg-schaal gewikkelde rijst."

NB. Over de *Mandarsche rijststoppels* vergel. men het bij N°. 75 aangeteekende. Hiermede wordt dus ook hier gezinspeeld op: *pabóëramâli*, *een' zwendelaar*, *een schurk*. De *inâñre-risirâ*, d. i.: *de in pisañgblad* of *pinañgschaal gewikkelde rijst*, geeft in de bâsa to-Bâkkâ te kennen: de *bókoñg* of *leeftocht voor de reis;* en hiermede wordt vervolgens gezinspeeld op: *bokóri*, *achterlaten*, *den rug toedraaien*.

De zin is alzoo: "En alhoewel ik een schurk wezen moge, draait gij "me toch maar niet voor goed den rug toe."

77. Lett.: "Ik sta verbaasd, dat mijn' gadelooze oprechtheid vergolden wordt met het *rood-verven van een kleedje*."

NB. Door het *roodverven* van een *kleedje* met bloemen van *kasóëmba*, of *Carthamus tinctorius*, *verandert* dit van kleur, 't Boeg. *bâlí*, en zoo dient het, om te zinspelen op: *afvallen*, *afvallig worden*, 'twelk men insgelijks door middel van *bâlí* te kennen geeft.

De zin der woorden is alzoo: "Ik sta verbaasd, dat mijn' gadelooze "oprechtheid op zoodanige wijze met *afval* en *ondank* vergolden wordt."

78. Lett.: "Dan pas zal ik ophouden een *leenman van Amâli* te zijn, wanneer ik zal heengaan tot de Afgestorvenen."

NB. Onder *Leenman van Amâli* (palîlí to-Amâli) heeft men te verstaan: *Mâljâdiñg*, en hiermede wordt gezinspeeld op: *Mâljâdiñg*, *verlangen naar*.

Alzoo is de zin deze: "Dan pas zal ik ophouden, naar u te verlangen, "wanneer ik zal heengegaan zijn tot de Afgestorvenen."

79. Lett.: "Hij die vertrouwt, neemt op zijn' schoot genegenheid, "gepaard met een' oprechtheid, die vasthoudt aan de *bloem van den* "*panása-boom.*

NB. Bij de *bloem van den panása-boom* of *Artocarpus integrifolia*, denkt men, evenals in N°. 63, aan de *lámpóe*, het *receptaculum commune*, of *knodsvormig katje*, waarop de mannelijke bloemen van den *panása-boom* zich bevinden. En dan wordt met dit *lámpóe* gezinspeeld op: *lámpóe, rechtschapenheid.*

De zin is dus: "Hij die vertrouwt (op Alláh), koestert oprechte ge-"negenheid, die gepaard gaat met rechtschapenheid."

80. Zin: "Er zijn twee dingen, die ik nooit van mij verwijder, maar "steeds getrouw betracht, te weten: de *panása-bloem*, d. i. *de rechtscha-"penheid* (vergel. aanteeken. op N°. 79) en het *sieraad der nagels*, d. i.: "de *reinheid* en *zuiverheid* (vergel. aanteek. op N°. 73)."

81. Zin: "Verzeker de schoone van mijn' oprechtheid en vertrouwen."

82. Lett.: "Hij is *bewesten Boetóewe*, de *rijst waarmee het vuur zich voedt*, de *rand der zee.*"

NB. Ten *Westen* van *Boetóewe* ligt *Lipoekási*, waarmee gezinspeeld wordt op: *táoe-kási-ási*, *een arm mensch*. De *inánre-ápi*, of *rijst* dienende tot voedsel voor het *vuur*, is *droog hout*, en de *wíri-tási* of *rand der zee* geeft te kennen: *oewáë-mátti, laag water* of *eb*.

De zin is alzoo: "Hij is een arme man, zoo arm, dat hij te verge-"lijken is met droog hout en ebbe."

83. Lett.: "Er zijn twee dingen, die niet te ontgaan zijn, de "*weg van het mes* en de *toestel tot vervoer van een' hond.*"

NB. Onder *weg van het mes* heeft men te verstaan: de *tafel*, waarop 's menschen *lot* hier beneden *met een scherp mes gegrift is*. Met den *toestel tot vervoer van een' hond* (tôttó) wordt gezinspeeld op: *tótó*, *Noodlot.*

De zin komt dus eenvoudig hierop neder, dat men de beschikkingen van het *Noodlot* niet ontgaan kan.

84. Zin: "De schaamte (vergel. *báli-atákka* onder N°. 74) doet mij "beschroomd en bedrukt nederzitten in het bamboezen verblijf, of de *ba-róga*, waar men vrolijk te zamen gezeten is."

85. Zin: De kostelijke koopwaar, die hij als handelaar aanbiedt,

"het is een huwelijk, dat gelijk een' plant zal doen uitbotten een' liefde "aan geen' grens gebonden, lett.: *een' liefde, die niet evenals een addwang* of *stuk padieveld begrensd en beperkt*, een' genegenheid die niet te peilen is."

86. Lett.: "Wil toch geen' handel drijven voor hartstocht, met an- "dere woorden: tracht toch niet uw' hartstocht te bevredigen, want dan "zoudt gij immers slechts *ongeschubde visschen* in uw huis krijgen."

NB. Bij die *ongeschubde visschen* (bâle tå-kesåssí) denkt men in de bâsa to-Båkkå aan den visch, genaamd *âwoe-âwoe*, ten einde te zinspelen op *âwoe, ach! helaas!*

De zin is dus: "Tracht toch uw' hartstocht niet te bevredigen; want "dan zoudt gij slechts jammer en ellende in uw huis halen."

87. Zin: "Laat hem maar rondfladderen als een vlinder, nu hier dan "daar zijn hof maken. Ik blijf getrouw aan mijn' plicht, ik houd vast aan de rechtschapenheid (lett.: aan de *bloem van den panâsaboom*. Verg. "aanteek. op N°. 79 en 80)."

88. Lett.: *Datgeen waaraan zij haar ringen steekt* zal wellicht zitten *ten Oosten* van *Lênrañg* (in Sôppeñg)."

NB. *Datgeen waaraan men zijn' ringen steekt* zijn de *vingers*. Ten *Oosten* van *Lênrañg* ligt de kampoñg *Parótó*, en hiermede wordt gezinspeeld op: *rótó*, het *knappen* der *vingers*, van droefenis of wanhoop bijv.

De zin komt hierop neder: "Zij zal zich wellicht nog eenmaal de *handen wringen* (van wanhoop), bij voorbeeld, omdat zij haar' minnaar versmaadde."

89 en 90. Zin: "Hebt gij reeds gevonden wederkeerige genegenheid?"

"Overal toog ik rond, maar nergens vond ik wederkeerige genegen- "heid (lett.: het gelijke van datgeen wat gebezigd wordt als onderstel van "een kanon (Vergel. aant. op N°. 60)."

91. Zin: "Het is met uwe liefde, als met een *bóesoe* of *pot*, gebezigd "om drinkwater in te halen. Nu eens laat de schoone die *bóesoe* zinken "in het water, dan eens plaatst zij die behoorlijk gevuld op haar' "schouder, doch straks doet zij die weder op den grond nederdalen, totdat "ten slotte de *bóesoe* in stukken valt."

92. Zin: "Het is een' liefde, die evenmin denkbaar is, als een "krab met een kop, een aal met pooten, en een paard met hoornen."

93 en 94. Zin: "Waarioe (nog langer) gedacht aan hem, wiens ge-

"negenheid is gelijk (slecht) suikerriet, geplant aan den oever eener "rivier, gelijk gras van minder soort, dat groeit aan het meer.

"Al moge de liefde ook bij hem opschieten, als dat gras van het meer; "toch gaat hij straks weer leunen tegen den tamarinde-boom, om te "kijken naar de dobbelaars, en mij te vergeten."

95. Zin: "Wij moeten beiden naar Manîpi oversteken. Doch zoo gij "eerder henengaat dan ik, wil mij dan te Sêwoñg wachten."

NB. *Manîpi* en *Sêwoñg* zijn plaatsen in Sôppeñg; doch *Manîpi* is in gedichten de gewone benaming voor de *Onderwereld*. Hierop wordt alzoo gezinspeeld.

96. Zin: "Al wacht gij mij niet te *Sêwoñg*; zoo zullen wij elkander "in *Manîpi* toch dagelijks ontmoeten." Vergel. Aanteek. bij N°. 95.

97 en 98. Zin: "O! droom! doe eens, al zij het ook voor een' klein "oogenblik, de beeltenis der geliefde voor mijne oogen voorbijzweven. "Wat zou me dat een' aangename gewaarwording zijn!

"O! droom! keer tot ons beiden in. En laat toch geen' nacht verloo-"pen, zonder dat gij op beide plaatsen u vertoont."

99 tot en met 101. Zin: "O! wind! Denkt gij te naderen het land "van haar, die zooverre van mij verwijderd is? Dan zal ik u een' "boodschap voor haar medegeven."

"Hetzij ik nabij dat land moet zijn, of niet" zoo luidt het antwoord van den wind, "zal ik het stellig aandoen."

"O! wind!", hervat de minnaar weder, "breng me dan eens mijn' teedere verzuchting over aan de geliefde."

102 en 103. Neem ziel en lichaam tot voorbeeld. Die scheiden immers ook wel.

Zoo moeten dan ook scheiden menschen zoo nauw te zamen verbonden, dat de een niet gedoogen konde, dat de ander op de vloer ging zitten, m. a. w.: die altoos op malkander's schoot wilden zitten.

104. Dan pas, zoo er twee zonnen aan den Hemel verschenen, zou ik ophouden, voor u, mijn' zon! te verschijnen.

105. Lett.: "Het is het *land* van de *tikâo*-bladen. Zou hij dan niet "zijn als de *weläruñg's der zee?*"

NB. De *tikâo* is een boom, die in het Makassaarsch *oedâni* heet; vandaar wordt hiermede gezinspeeld op het Boegineesche *oedâni*, *aan iemand*

denken, naar iemand verlangen. De *welârâṅg* is eene soort van *rank* of *slingerplant* zonder bladen, die *zeer taai* en dus bij wijze van touw te gebruiken is. Van daar geeft men met de *welârâṅg's der zee* te kennen: *ankertouwen*, 't Boeg. *rânrâṅg.* En hiermede wordt dan gezinspeeld op: *rânrâṅg, ergens bestendig* of *lang verblijven.*

De zin komt alzoo hierop neder: "Het is het land der *herinnering*, "het land waar zij zich ophoudt, waarnaar hij steeds zoo vurig verlangde; "zou hij dan daar niet bestendig wonen?"

106. Lett.: "Ik zie den *kaaiman van het gebergte*, het *door buffel-"pooten betredene;* ik ben op het punt van te sterven."

NB. Onder den *kaaiman van het gebergte* verstaat men den *tijger*, 't Boeg. *mâljaṅg*, en hiermede wordt gezinspeeld op: *tâoe-mâlja, een' knappe meid.* Het *door buffelpooten betredene* geeft te kennen het *zand*, dat in het Boeg. *kâssí* heet, en hiermede wordt dan gezinspeeld op: *kâssiṅg, schoon.*

De zin komt hierop neder: "Ik zie een' *knappe schoone meid;* ik ben "op het punt van liefde te sterven."

107. Waaraan geeft gij de voorkeur, aan een' *knappe*, of aan een' *schoone* vrouw?

NB. Bij *boewâdja-bóelóeë*, den *kaaiman van het gebergte*, vergel. men het bij N°. 106 aangeteekende. *Lóñpoe-walânnâë*, lett.: *de grond van de rivier;* v. d. bedoeld: *kâssí, zand*, en dan gezinspeeld op: *kâssiṅg, schoon.*

108. Lett.: "Mogen de geliefden eenmaal gescheiden worden door "het *ornamentsveld van Mariyo*, en niet ten gevolge van verkoeling der "genegenheid!"

NB. Het hier bedoelde ornamentsveld heet *Pakâli*, en alzoo wordt daarmede gezinspeeld op de *pakâli*, of *spade* (des doodgravers).

De zin komt hierop neder: "Moge de band der liefde, die hen "verbindt, eerst door den dood verbroken worden, en niet ten gevolge "van verkoeling der genegenheid!"

109. Zult gij gaan schuilen onder den *ampoelâdjâṅg*-boom, om te eten en te drinken? En dat, terwijl gij 's vorsten gunst op het midden van het slagveld wilt erlangen!

NB. Deze *ampoelâdjâṅg* is de *Morinda bracteata Roxb.*, die in de krijgszangen gedurig voorkomt als een' schuilplaats der lafhartigen.

110. Houwt af de takken van de ampoelâdjâṅg-boomen, opdat de

lafaards daar niet aanleggen, om onder te schuilen tegen de hitte der zon.

111. Gebruikt het baadje van dien lafaard, die daar onder den *ampoe-lâdjâng*-boom schuilt, tot prop voor uw geweer.

112 tot en met 115. De gouden armband bejammert het, dat hij zoo voor niemendal tot beslag eener lans gebezigd werd; want ach! hij hangt nu onder de schaduw van een' *ampoelâdjâng*-boom. O! ware er slechts een oorsieraad van gemaakt! Zoo had hij geschitterd aan het hoofd eener schoone!

De in een prachtig rood gewaad gekleede schoone, zij bejammert het, dat de in jeugdig *biroe*-blad gewikkelde en met haar eigen hoofdhaar omwonden' betel, die zij den minnaar op het slagveld toegezonden had, thans in een' rijk van bladeren voorzienen *ampoelâdjâng*-boom hangt, terwijl een' groote schare daar omhenen staat, en hare afkeuring luide te kennen geeft.

NB. Het jonge blad van den *biroe-boom* of *Licuala Rumphii* wordt door de Boegineesche en Makassaarsche schoonen gebezigd, om het sierihblad met de verdere ingrediënten voor het sierihpruimpje in te wikkelen, en vervolgens aan haar' minnaars op het slagveld toe te zenden; maar o! wee! wanneer die minnaars lafhartig het strijdperk ontvlieden, om onder de *ampoelâdjâng*-boomen de wijk te nemen, zoodat zij *daar* die hun door de geliefden toegedachte sierihpruimpjes ontvangen.

116. De in biroe-blad gewikkelde sierihpruimpjes der schoonen vliegen als 't ware door de lucht, om de helden op te zoeken, die met het schild in de hand ten strijde trokken; doch zij ontvlieden daarentegen de lafaards, die in de ure des strijds hunne hutten bewaken, of in de schaduw der *ampoelâdjâng*-boomen toeven.

117. De oude vrouw wilde niet, dat hare dochter weduwe zou worden. Daarom wees zij haar' schoonzoon (die ten strijde trekken zoude) een' *ampoelâdjâng*-boom aan, om onder te schuilen.

Maar, ach! het was door het Noodlot bepaald, dat haar dochter toch weduwe zou worden; want in dien boom huisde juist een' vergiftige slang.

118. De helden, zij weiden als kemphanen, wier spoor men met een driedubbel touw vastbindt, ten strijde toegerust. Ziet eens, hoe zij vechten, zonder te wijken.

119. Gij zijt thans als een' hen. Dat waart gij toch vroeger niet.

Toen waart gij als een wakkere *idjo-haan* (soort van haan, groen met zwart en wit van kleur). Thans zijt gij een' *karâme-hen* (soort van hen, met *roode* veeren, alleen wit van pooten en bek) gelijk.

120. Ofschoon ik het armoedig bij mijn' meester hebbe; zoo wil ik toch niet als een haan van korf veranderen; want ik ben beducht, dat mijn' ellende bij die verandering nog toeneme.

121. Al mocht mijns meesters vaartuig ook verdwijnen in den afgrond; ik zal een matroos zijn, die daar niet van scheiden kan. Zoo hij, de edele vorst, in de diepte wegzinkt; zink ik ook met hem weg. Zoo hij weder boven komt; kom ik ook weder met hem boven, met hem, die me steeds gekoesterd heeft als een' kemphaan onder een' korf.

122. De zin der woorden komt hierop neder: "Daar is, dat zal voor-"zeker een ieder erkennen, hier op Aarde geen hartzeer zoo groot, als "dat van hen, die, na langen tijd door de zoo hechte banden des bloeds "of der vriendschap verbonden te zijn, genoopt worden, van elkander te "scheiden, zelfs al zij het ook niet door den dood. Het eenige, wat wel-"licht nog zwaarder kan vallen, dat is het uitblazen van den laatsten "ademtocht, en toch, wanneer men het wel bedenkt, dit is immers een "strijd tusschen lichaam en geest, die maar een enkel oogenblik duurt, "en dan ontvliedt de geest uit het hem door Allah toebedeelde hulsel naar "hooger sferen."

Vertaling van het stuk uit den Makassaarschen lijkzang eener vrouw op haar' man.

Zoo het mogelijk ware, dat de dooden in het leven terugkeerden, dat de zaligen op nieuw deze Aarde betraden, zou ik hem den pas ontslapene uitnoodigen, om herwaarts te komen, hem den overledene, die naar gindsche gewesten is henengegaan, in dezervoege toespreken: "Keer" zoo zou ik zeggen, "keer toch herwaarts weder, om neder te zitten onder de "huisgenooten (lett.: in de *djadjârang*, een gedeelte van het huis, waar "gewoonlijk de huisgenooten samen zitten, vergel. Mak. Woordenb. op: "*djâdjarâ*), en in te gaan in uw slaapvertrek. Mijne oogen ontmoeten u

"thans niet meer; ik kan thans niet meer met u kouten. Hetzij ik mijne "oogen richt naar het Oosten of naar het Westen, hetzij ik ze wend naar "het Zuiden of naar het Noorden; zij vinden u niet. Hetzij ik u zoek "onder den grond of boven onze woning; hetzij ik de kameren binnen-"treed, of mijne blikken laat rondweiden onder de huisgenooten (lett.: in "de *djadjârang*), en mijne stemme verhef; helaas! gij antwoordt niet. Ik "moge van wanhoop een haveloos voorkomen hebben, gij geeft toch geen "geluid van u. Ik slaap maar, geheel in mijn kleed gewikkeld, ik zit "maar met de vingers knippende (NB. wij zouden zeggen: *de handen* "*wringende*). En wanneer ik slaap, wisch ik mij gedurig de tranen af; "als ik (eenig geritsel meenende te vernemen) even omkijk, is het slechts, "om het hoofd van teleurstelling te schudden; want mijne hoop is afge-"sneden, en nergens weet ik meer te zoeken. Mijn toestand is als die van "het water, hetwelk men uitgestort heeft over den grond. Wie kan dat "nog bij elkander brengen? — Mijn toestand is als die van een' rozenkrans, "waarvan men het snoer verbroken heeft. Wie zal de kralen weder aan "elkander rijgen? — Gij hadt nog op deze wereld behooren te blijven; gij "hadt uw' plaats onder de bewoners dezer Aarde nog niet behooren te "verlaten. Uw lichaam was nog zoo jeugdig, mijn geliefde! Uwe jaren "waren nog zoo weinig in getal. Gij waart nog zoo geheel in den bloei "des levens! Gij waart gelijk aan een' Zon, die nog verre van de middag-"hoogte verwijderd is. Gij waart gelijk aan een' Maan, die nog in het "Westen zich ophoudt. En toch zijt gij reeds gestorven en gedaald on-"der den grond. Toch zijt gij reeds dood, en in een' planken woning "nedergelegd. Overstelpend is het hartzeer, innig knagend het ziels-"verlangen, dat gij bij velen hebt achtergelaten. Bestond er maar mo-"gelijkheid, om te wisselen, om te ruilen met de dooden! O! zoo die "bestond, hoe zou ik dan vóór u hebben willen heengaan tot de zaligen! "hoe zou ik dan zelve hebben willen sterven, om u te laten leven! Zulk "een nimmer ophoudend hartzeer, zie! ik draag het niet; zulk een "kommer, die zich telkens vernieuwt; zie ik ben er niet tegen bestand. "Och! of ik maar dood ware! och! of men maar eens van mij zeggen "konde: zij is gestorven van hartzeer over haar gemis. Waarom is "het ook aan de zaligen ontzegd, om terug te keeren? Waarom is het "hun niet toegestaan, om andermaal op de wereld te wonen? Ik strek

"mijne handen uit tot Allah. Ik licht de dij van mijn' rechterknie op "de linkerknie plat op den grond leggende." (NB. gewone wijze van zitten der inlandsche vrouwen, terwijl zij te gelijkertijd met den arm op de rechterknie rusten. Hieruit vooral blijkt het, dat er eene vrouw spreekt). "Ik bid tot een' Heer, die geen gering menschenkind is! tot "een' Zalige, die nooit een' wensch onvervuld zag! Ik smeek, dat gij "toch gelukkig moogt zijn, en gezeten op een' veilige plaats; dat gij "toch moogt komen in de tegenwoordigheid zijns troons, waar Hem "vorstelijke hulde bewezen wordt; dat gij moogt verschijnen voor den "glans des Majestueuzen, voor den waren Heer, die zijns gelijken niet "heeft, voor den Eenigen Vorst, die enkel en alleen door zichzelven be- "staat! O! mocht ons het geluk beschoren zijn, om te zamen den "Hemel binnengevoerd te worden, en voor eeuwig in de woningen "der vreugde te verblijven!

Vertaling van een stuk uit het Makassaarsch heldendicht op Mådi Dåëñg-ri-Måkka.

De moeder van Mådi, de vrouw die hem zelve gebaard had, gooide zich (staande bij het lijk van haren zoon) met geweld tegen den grond, en riep al weenende uit: "Sta toch op, o! Mådi Dåëñg-ri- "Måkka! Overal in Tjinoñg, mijn zoon! overal in Binåmoe en Mañgåm- "bañg, overal in Sidênre en Boelo-boelo, overal in Tjambåya en onder "de bódi-boomen voor het paleis van Mådi, overal in Låyoe en Baloem- "boeñgañg, overal heeft men het geluid van den vogel *rónroñg-båloe* "gehoord." (NB. Volgens den Inlander geeft het *huilend* geluid van den vogel, die in het Makassaarsch *rónroñg-båloe*, lett.: *weduwen* of *weduwnaars wekkend*, in het Boegin. *wåloe-wåloe*, lett.: *weduwe* of *weduwenaar*, heet, te kennen, dat er spoedig iemand *weduwenaar* of *weduwe* staat te worden. Verg. mijne "Bijdrage tot de Ethnol. van Zuid-Celebes, bl. 99.) "Sedert" zoo jammerde zij verder, "sedert gij dood zijt, mijn zoon! en "nedergedaald onder den grond, sedert gij gestorven zijt en henengegaan "tot de zaligen; sterft de laloepañg-plant onder den buitensten rand van

"uw dak, kwijnt zij weg in de ruimte voor uw' woning" (zoo groot is de menigte van weeklagenden, die gedurig naar het vorstelijk verblijf toestroomt en haar vertreedt). "Zelfs de hagedis en de spin, ja zelfs de muis, "zij rouwen allen. Uwe hanen, zij willen niet meer kraaien. Uwe paar-"den, zij hinniken niet meer. Uwe buffels, zij hebben opgehouden te "loeien." "Sta toch op, o! Mâdi!" zoo ving zij op nieuw al weenende aan, die moeder, welke hem zoo teeder beminde, "sta toch op, mijn Zoon! "zij zijn allen tot u gekomen, de vrienden, waarmede gij door de innigste "vriendschap verbonden waart; zij met wie gij als tweelingbroeders zoo on-"afscheidelijk samenwaart; zij met wie gij zoo nauw vereenigd waart, "als onderling de aan weerszijden van het lastdier afhangende gelijke "vrachten; zij met wie gij als 't ware één tros uitmaaktet, een tros, nog "nooit het onderste boven gekeerd" [NB. ziet op vriendschap, die nog nooit gestoord werd]; "zij met wie gij een band hadt aangeknoopt, zoo "vast en onverbreekbaar als de vakken eener *tâlá*-vrucht" (, d. i.: vrucht van de *Borassus flabelliformis L.*); "zij, wier karakter zoo geheel in over-"eenstemming was met het uwe, gelijk het eene gedeelte van een' klap-"perboom, dien men door midden gekloofd heeft, nauwkeurig op het "andere sluit; zij, met wie gij als 't ware één waart, gelijk de vruchten "van een' *pisang̃*-boom (de *Musa Paradisiaca*), die onderling tot één enkele "kam verbonden zijn. Zij staan allen onder aan het paleis verzameld, zij "hebben zich allen daar beneden vereenigd. — En gij, gij zijt niet meer.— "Uw paard, die sjek met een' streep op den kop, het wordt niet meer "gestreeld als weleer. Uw paard, dat bruine, de notemuskaat in kleur "evenarende, loopt afgezonderd van de kudden. Uw paard, dat zwarte, "het bezoekt niet meer, als vroeger, zijne merrie's. Uw paard, dat "schimmelkleurige, het laat zijne merrie's eenzaam achter. — Uw' strik-"lans, zij is vergaan in het rek. Uw striktouw is verrot in de bewaar-"plaats. Uw paardentoom hangt beschimmeld aan de haak."

"Als ik", zoo ging zij steeds al weeklagende voort, die teederminnende moeder van I-Mâdi Dâëng̃-ri-Mâkka, "als ik aan U denk, mijn zoon! uw "beeld mij voor den geest stel; o! dan vergaat mijn hart van weedom, en "wordt mijn binnenste verteerd."

Ook I-Mòeli Dâëng̃-Másâyang̃ (Mâdi's echtgenoote) wierp zich al weenende tegen den grond, wentelde zich als een paard over de aarde.

"Sta toch op," zoo sprak zij, "sta toch op, o! Mådi! Dag en nacht slaapt "gij door."

Vervolgens ging zij al jammerende voort, en liet zich in dezer voege hooren: "Het sterven is niets [lett.: *zoo maar*], maar dat is het harde, om "van diegenen te moeten scheiden, wien men gewoon was genegenheid "toe te dragen, en bij wie men gedurig met zijne gedachten vertoefde."

Vertaling der Makassaarsche kêloñg's.

1. Laat mij maar Westwaarts drijven, en volgen het schuim des wa_ ters. Wanneer de golven zich verheffen, zullen zij mij wel doen landen (aan de geliefde kust).

Bedoeling: Laat mij maar stil begaan, ik zal van zelf wel het jawoord der geliefde krijgen.

2. Het zeewier, zoo het drijft, heeft een zandbank, om te landen. Doch *ik*, ik volg slechts den stroom des waters.

Bedoeling: Anderen bereiken hun doel. Doch ik word slechts in het oneindige heen en weder geslingerd, zonder immer mijn' wensch vervuld te zien.

3. Ik wacht op een' zachten wind, op een Westen-wind, die niet met rukken, maar als 't ware gelijkmatig blaast, op een aangenaam liefelijk windje. Wellicht zal dat mij het (huwelijks-) bootje in doen stappen.

Bedoeling: Ik wacht op een meisje van een' zachten inborst, of: Ik zal door zachte middelen mijn doel trachten te bereiken.

4. Suizend windje! ik gelast u, om tegen het venster der geliefde aan te blazen. Al moge zij dan ook niet naar mij verlangen; toch zal een' lichte huivering haar doen rillen.

Bedoeling: Het is me reeds een aangenaam denkbeeld, dat de geliefde aan mij denkt, al zij het dan ook met zekeren tegenzin.

5. Het is zoo goed, alsof men den donder binnen in een' kist, alsof

men den bliksem binnen in een Molukschen koffer, alsof men een' sterken regen binnen in een koperen doosje besluiten wilde.

NB. Bij voorbeeld toe te passen op iets, dat onmogelijk geheim of verborgen kan blijven.

6. Donder! wil haar eens verschrikken. Bliksem! doe haar eens ontstellen. Al moge zij dan ook niet naar mij verlangen; toch zal zij een' lichte huivering ontwaren.

7. Zij is zoo koel en onverschillig, als dat vaartuig, hetwelk uit het Westen aan komt zeilen. Evenals die prauw van boven met *kădjang-matten* (NB. matten gemaakt van de bladen van den *kŏewalá-boom*, of *Corypha gebanga Bl.*) dicht gesloten is, zoodat men alle uitzicht naar buiten mist; evenzoo gaat zij ons voorbij, zonder even om te kijken.

8. Golven! breekt zijn roer aan stukken. Winden! scheurt zijn zeil aan flarden, opdat hij herwaarts wederkeere, en hier ten anker blijve.

NB. Woorden eener Ariadne, die haar' minnaar ziet wegzeilen.

9. Ik wil niet van haar weten, ofschoon zij de kostbre *tjĭnde*-stof van Hindostan in schoonheid evenare, daar zij een' echte zwierster is. Ook is het me onverschillig, of zij van voorname afkomst zij, en daardoor denken doe aan de zoozeer gezochte *tjăoelŏe's*, of Bengaalsche sarong's van een geheel bijzonder patroon; want ach! zij loopt maar altoos uit. Neen, dan is er een ander meisje, dat me meer behaagt, al drage zij ook slechts een eenvoudig *gestreept* kleedje, een meisje, dat steeds rustig thuis blijft.

10. Wat mij betreft, dit is mijn' vurige bede, dat de knoop van het net, dat ons te zamen verbindt, een bij uitstek vaste (lett.: een *stevige*, ten overvloede nog *met kracht aangehaalde knoop*) moge zijn, een knoop, zoo hecht, dat die alleen door de Godheid te verbreken is.

11. Ik voor mij, ik heb geen hartzeer, zoo die man, welke mij aan een' vergiftigen *bŏentalá-* of *kogel-visch* doet denken, niet van mij weten wil. Iets anders ware het, ja dubbel hard zou het mij vallen, indien ik door dien minnaar, zoo algemeen gezocht als de *bŏloe-visch*, versmaad wierd.

12. Zoo er stofregen valt, verzamel dien dan, om hem van voren

in de plooien van uw kleed te steken; want weet, dat ik mij in een' wolk veranderd heb, en in deze gedaante voorttrek.

NB. Woorden van een' minnaar, welke in de volgende kêloñg beantwoord worden.

13. Zoo gij als stofregen nederdaalt, pas dan maar op, dat gij mij niet raakt. Ik heb het nooit aangenaam gevonden, zoo dikwijls als mij een stofregen besproeide.

14. Zoo wij te zamen met onze prauwen zullen zeilen, dat wij ons dan niet te ver van elkander verwijderen; dat dan onze zeilen elkander toewuiven.

Bedoeling: Zoo wij samen zullen trouwen, moet er eensgezindheid tusschen ons bestaan, en vooral geen' verwijdering.

15. Wat mij betreft, ik wil niet, dat me toewuive een' prauw, die reeds een' sloep op zij heeft (d. i.: ik wil me niet het hof laten maken door een' getrouwd' man). Och! of het een prauw ware, die nog alleen vaart! (d. i.: Och! of hij nog ongetrouwd ware!)

16. Zeil, wil toch niet scheuren! Ankertouw wil toch niet stuk gaan, opdat wij henenzeilen tot de inschepingsplaats van het zoet des huwelijks.

Bedoeling: Mogen alle hinderpalen uit den weg geruimd, en wij door den band des huwelijks vereenigd worden!

17. De donkere wolken in het Westen, die voorloopers der Westmoesson, zijn dan maar al te bedriegelijk. Men zou stellig regen verwachten. En zie! het zijn wolken zonder regen.

NB. Ziet op menschen, die hunne beloften niet nakomen.

18. Daar fladdert hij alweder rond, die man, welke zooveel van glazemakers houdt (d. i.: zooveel overeenkomst met de glazemakers heeft). (Evenals de glazemakers) gaat hij als 't ware op alle mogelijke grashalmpjes zitten.

NB. Beeld van een wuft en veranderlijk mensch.

19. Een ontzettende donder! een bliksem die de gansche wereld doorkruist! Een allerhevigste regen! En toch die regen komt niet eens over de wreef van mijn' voet.

NB. Men denke aan het "*beaucoup de bruit et peu de besogne*", aan het "*parturiunt montes, nascitur ridiculus mus.*"

20. Drie kronkelingen of bochten van de rivier ben ik voortgedreven, totdat ik ten slotte bij de vierde geheel gezonken ben. En die onverschilligen, die gevoelloozen, hebben dat maar bedaard aangezien.

NB. Klacht over gebrek aan deelneming.

21. Ik zit alweder in een' woning, maar het is niet mijn' eigen woning. Ik kijk door een venster; maar het is niet mijn eigen venster. Ik sla mijn' oogen rond; maar het is niet mijn eigen land.

NB. Klacht van een' vreemdeling.

22. Ik ben niet bang om te verdrinken; daar ik met de Bâdjo's vaar, en zelfs een' Toe-ri-djênê (of *Bâdjo*) tot stuurman heb.

Zin: Ik zal mijn doel wel bereiken (ik zal bij voorbeeld het jawoord van zeker meisje wel bekomen), aangezien ik bijgestaan word door menschen van veel beleid en invloed.

NB. Die *Bâdjo's* of *Toe-ri-djênê's* (lett.: *watervolk*) staan bekend als onverschrokken' en goede zeelui. Men vergel. J. N. Vosmaer's Korte beschrijving van het Zuid-Oost. Schiereiland van Celebes, in het bijzonder van de Vosmaersbaai of van Kendarie.

23. Heden nog slechts ontmoeten onze oogen elkander; maar wanneer de dag van morgen zal aangebroken zijn; (zijn wij verre van elkander gescheiden, en) is de Hemel het eenige, dat wij beiden aanschouwen.

24. Maar o! al hebben wij dan ook voortaan slechts den Hemel samen gemeen; zoo wij maar beiden blijven leven, en ik niet hoore, dat u eenig kwaad overkomen is!!

25. Zie eens, wat een ongelukskind ik ben, en hoeveel teleurstelling ik te verduren heb. Het is gedurig alsof ik suikerriet plantte, en er, wat toch waarlijk niet te verwachten was, agurkjes te voorschijn kwamen.

26. Indien gij mij hier of daar *lichamelijk* denkt te vinden; zult gij vruchteloos zoeken. Tracht me daar te leeren kennen, waar ik werkelijk ben (te weten: *geestelijk*). Ik ben er immers (te weten: *geestelijk*). En toch is het zeker, dat ik er niet ben (te weten: *lichamelijk*).

NB. Hier wordt Allah als 't ware sprekende ingevoerd.

27 tot en met 34. Hem slechts wil ik trouwen, die naar Mekka geweest is, en mij dsikir's zingt op mijn hoofdkussen.

Ik ben in Mekka geweest, en geboren in het groote land (van Arabie). Open mij nu ook de poort des geluks.

Ik zal u openen de poort des geluks. Maar wek gij dan ook op uit de graven mijne Afgestorvenen.

Ik zal u wekken uit de graven uwe Afgestorvenen. Maar haal gij mij dan ook van het water uit het midden der Hemelen.

Ik zal u halen van het water uit het midden der Hemelen. Maar pluk gij mij dan ook de jonge blaadjes van de doode boomen.

Ik zal u plukken de jonge blaadjes van de doode boomen. Maar breng gij mij dan ook het hart van de padiefluit. [NB. Deze van een' padiehalm gemaakte fluit heeft natuurlijk geen hart, als zijnde geheel hol.]

Ik zal u brengen het hart van de padiefluit, maar breng gij mij dan ook het hart van den sapiri-boom (de *Aleurites Moluccana Willd.*).

[NB. Deze boom heeft evenmin een hart, als zijnde van binnen geheel bros.]

Ik zal u brengen het hart van den sapiri-boom. Maar zoek gij mij dan ook wat er overschiet van hetgeen juist genoegzaam van grootte, van hetgeen noch te groot noch te klein is.

35. O! wij kleinkinderen van Adam [NB. die thans in den Hemel zijt]! Verre is het, om tot u te zeilen. Ons ontbreekt het noodig kapitaal. Ja, wij hebben volstrekt geen kapitaal.

NB. Bij dit kapitaal gedacht aan deugd en godsvrucht, als de onmisbare vereischten voor zulk een' reis.

36. Lang hebben wij als onzinnigen gehandeld. Lang hebben wij aan Hem gedacht (naar Hem verlangd). En zie! Hij was in één woning met ons; terwijl wij Hem steeds verre waanden.

NB. Doelt op *God*.

37 en 38. Ik zie in mijn' verbeelding hen die gestorven zijn voor het geloof; zij zijn nu eeuwig in hun nieuwen (gelukzaligen) toestand. Ik zou (evenals zij) willen sterven; en toch ik kan er niet toe besluiten.

Ik bid Allah gedurig om moed; doch steeds blijf ik wankelen, besluiteloos als ik ben tusschen *sterven* en *niet-sterven*.

39. O! mochten de Afgestorvenen gelukkig zijn, wanneer zij mij